::- અનુક્રમણિકા -::

VISIT…

LANZAROTE Caliente.com

અનુક્રમણિકા

::-. અનુક્રમણિકા -::

1. ભારતનું બંધારણ : એક અભ્યાસ

::- ભારતના બંધારણની પ્રસ્તાવના -::

"અમે, ભારતના લોકો, ભારતને એક **સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક, લોકતંત્રાત્મક, ગણરાજ્ય** તરીકે સંસ્થાપિત કરવાનો તથા તેના બધા નાગરીકોને,

સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય **ન્યાય,**

વિચાર, અભિવ્યક્તિ, વિશ્વાસ, ધર્મ અને ઉપાસનાની **સ્વતંત્રતા,**

પ્રતિષ્ઠા અને અવસરની **સમાનતા**

પ્રાપ્ત કરાવવા માટે તથા તે બધામાં **વ્યક્તિની ગરિમા** અને **રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા**

સુનિશ્ચિત કરે એવી **બંધુતા** વિકસાવવાનો ગંભીરતાપૂર્વક સંકલ્પ કરીને અમારી આ બંધારણસભામાં આજ રોજ તા.26 નવેમ્બર, ઈ.સ.1949 (મિતિ માર્ગશીર્ષ શુકલા સપ્તમી, સંવત 2006 વિક્રમી)ના રોજ આથી આ બંધારણને **સ્વીકારી,** તેને **અધિનિયમીત કરી** અમને પોતાને અર્પિત કરીએ છીએ."

ભાગ - 1
સંઘ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર
(Union and Its Territory)

અનુચ્છેદ-1 : સંઘનું નામ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર.
અનુચ્છેદ-2 : નવાં રાજ્યોને દાખલ કરવા અથવા તેમની સ્થાપના કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-3 : નવા રાજ્યોની રચના અને વિદ્યમાન રાજ્યોના વિસ્તારો, સીમાઓ અથવા નામોમાં ફેરફાર.
અનુચ્છેદ-4 : અનુચ્છેદ-2 અને અનુચ્છેદ-3 હેઠળ ઘડેલા કાયદામાં પહેલી અને ચોથી અનુસૂચિઓના સુધારા માટેની જોગવાઈઓ.

ભાગ - 2
નાગરિકતા
(Citizenship)

અનુચ્છેદ-5 : આ બંધારણના આરંભે નાગરિકતા.
અનુચ્છેદ-6 : પાકિસ્તાનમાંથી ભારતમાં સ્થળાંતર કરી આવેલી કેટલીક વ્યક્તિઓના નાગરિકતાના અધિકાર.
અનુચ્છેદ-7 : ભારતમાંથી પાકિસ્તાનમાં સ્થળાંતર કરી ગયેલી કેટલીક વ્યક્તિઓના નાગરિકતા અધિકાર.
અનુચ્છેદ-8 : ભારતની બહાર વસતી અમુક ભારતીય મૂળની વ્યક્તિઓના નાગરિકતા અધિકાર.
અનુચ્છેદ-9 : પોતાની મરજીથી વિદેશી રાજ્યની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિઓને નાગરિકો નહીં ગણવા બાબત.
અનુચ્છેદ-10 : નાગરિકતાના અધિકાર ચાલુ રહેવા બાબત.
અનુચ્છેદ-11 : સંસદ દ્વારા કાયદાથી નાગરિકતા અધિકારનું નિયમન કરવા બાબત.

ભાગ - 3
મૂળભૂત અધિકારો
(Fundamental Rights)

અનુચ્છેદ-12 : વ્યાખ્યા.
અનુચ્છેદ-13 : મૂળભૂત અધિકાર સાથે અસંગત હોય તેવા અથવા તેમાં ઘટાડો કરતા કાયદા.

સમાનતાનો અધિકાર

અનુચ્છેદ-14 : સૌને સમાન કાયદો અને સૌને કાયદાનું સમાન રક્ષણ.
અનુચ્છેદ-15 : ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ, લિંગ અથવા જન્મસ્થાનને કારણે કરાતા ભેદભાવનો નિષેધ.
અનુચ્છેદ-16 : જાહેર નોકરીની બાબતોમાં તકની સમાનતા.
અનુચ્છેદ-17 : અસ્પૃશ્યતા નાબૂદી.
અનુચ્છેદ-18 : ખિતાબોની નાબૂદી.

સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર

અનુચ્છેદ-19 : વાણીસ્વાતંત્ર્ય વગેરે સંબંધી કેટલાક અધિકારોનું રક્ષણ.

અનુચ્છેદ-20 : ગુના માટે દોષિત ઠરાવવા અંગે રક્ષણ.

અનુચ્છેદ-21 : જીવન અને શરીર સ્વાતંત્ર્યના અધિકારનું રક્ષણ.

અનુચ્છેદ-21(A) : શિક્ષણનો અધિકાર.(86મો બંધારણીય સુધારો,2002)

અનુચ્છેદ-22 : અમુક પરિસ્થિતીમાં ધરપકડ અને અટકાયત સામે રક્ષણ.

શોષણ સામેનો અધિકાર

અનુચ્છેદ-23 : મનુષ્ય વેપાર અને બળજબરીથી કરાવાતી મજુરી ઉપરનો પ્રતિબંધ.

અનુચ્છેદ-24 : કારખાના વગેરેમાં બાળકોને નોકરીએ રાખવાનો પ્રતિબંધ.

ધર્મ સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર

અનુચ્છેદ-25 : અંતઃકરણનું અને મુકત રીતે ધર્મને માનવાનો, પાળવાનો અને પ્રચાર કરવાની સ્વતંત્રતા.

અનુચ્છેદ-26 : ધાર્મિક બાબતોનો વહીવટ કરવાનું સ્વાતંત્ર્ય.

અનુચ્છેદ-27 : કોઈ ખાસ ધર્મની અભિવૃદ્ધિ માટે ભરવાના કર અંગે સ્વતંત્રતા.

અનુચ્છેદ-28 : અમુક શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણ અથવા ધાર્મિક ઉપાસનામાં હાજરી અંગે સ્વતંત્રતા.

સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકારો

અનુચ્છેદ-29 : લઘુમતીઓના હિતોનું રક્ષણ.

અનુચ્છેદ-30 : શિક્ષણ સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અને તેમનો વહીવટ કરવાનો લઘુમતીઓનો અધિકાર.

અનુચ્છેદ-31 : (44માં બંધારણીય સુધારા, 1978 દ્વારા રદ કરેલ છે.)

અમુક કાયદા અંગે અપવાદ

અનુચ્છેદ-31(A) :એસ્ટેટ વગેરેનું સંપાદન કરવાની જોગવાઈ કરતા કાયદા અંગે અપવાદ.

અનુચ્છેદ-31(B) :અમુક અધિનિયમો અને વિનિયમો કાયદેસર ઠરાવવા બાબત.

અનુચ્છેદ-31(C) :અમુક માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનો અમલ કરતા કાયદા અંગે અપવાદ.

અનુચ્છેદ-31(D) :(43માં બંધારણીય સુધારા, 1977 દ્વાર રદ)

બંધારણીય ઈલાજોનો અધિકાર

અનુચ્છેદ-32 : આ ભાગથી અપાયેલા મૂળભૂત અધિકારોનો અમલ કરાવવા માટેના ઉપાયો.

અનુચ્છેદ-33 : આ ભાગથી અપાયેલા મૂળભૂત અધિકારો, સશસ્ત્ર દળો વગેરેને લાગુ પડતા હોય ત્યાં તે અધિકારોમાં સુધારા વધારા કરવાની સંસદની સત્તા.

અનુચ્છેદ-34 : કોઈ વિસ્તારમાં લશ્કરી કાયદો અમલમાં હોય તે દરમ્યાન આ ભાગથી અપાયેલા મૂળભૂત અધિકારો ઉપર નિયંત્રણ.

અનુચ્છેદ-35 : આ ભાગની જોગવાઈઓને અસરકારક બનાવવા માટે કાયદા કરવા બાબત.

ભાગ - 4
રાજયનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો
(Directive Principles of State Policy)

અનુચ્છેદ-36 : વ્યાખ્યા.

અનુચ્છેદ-37 : આ ભાગમાં સમાવિષ્ટ સિદ્ધાંતો લાગુ પાડવા બાબત.

અનુચ્છેદ-38 : લોક-કલ્યાણની વૃદ્ધિ માટે રાજય યોગ્ય સામાજિક વ્યવસ્થાનું સર્જન કરશે.

અનુચ્છેદ-39 : રાજયે અનુસરવાના નીતિના અમુક સિદ્ધાંતો.
અનુચ્છેદ-39(A): સમાન ન્યાય અને મફત કાનૂની સહાય.
અનુચ્છેદ-40 : ગ્રામ પંચાયતોની રચના.
અનુચ્છેદ-41: કામ, શિક્ષણ અને અમુક પ્રસંગે જાહેર સહાય મેળવવાનો અધિકાર.
અનુચ્છેદ-42 : કામ અંગેની ન્યાયસંગત અને માનવોચિત પરિસ્થિતિ અને પ્રસૂતિ-સહાયતા માટે જોગવાઈ.
અનુચ્છેદ-43 : કામદારો માટે નિર્વાહ, પગાર વગેરે.
અનુચ્છેદ-43(A) : ઉદ્યોગોના વહીવટમાં કામદારોની ભાગીદારી.
અનુચ્છેદ-43(B) : સહકારી સમિતિઓની રચના માટે રાજય પ્રોત્સાહન આપશે.
અનુચ્છેદ-44 : નાગરિકો માટે એકસરખો દીવાની કાયદો. (કોમન સીવીલ કોડ)
અનુચ્છેદ-45 : છ વર્ષથી ઓછી વયના બાળકો માટે શરૂઆતની બાલ્યાવસ્થા દરમિયાન સંભાળ અને શિક્ષણની જોગવાઈ.
અનુચ્છેદ-46 : અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત આદિજાતિઓ અને બીજા નબળા વર્ગોના શૈક્ષણિક તથા આર્થિક હિતોની અભિવૃદ્ધિ.
અનુચ્છેદ-47 : પોષણ અને જીવન ધોરણ ઉંચા લાવવાની તથા જાહેર આરોગ્ય સુધારવાની રાજ્યની ફરજ.
અનુચ્છેદ-48 : ખેતી અને પશુપાલનની વ્યવસ્થા.
અનુચ્છેદ-48(A) : પર્યાવરણનું જતન અને સુધારણા તથા જંગલો અને વન્ય પશુપક્ષીઓના રક્ષણ બાબત.
અનુચ્છેદ-49 : રાષ્ટ્રીય મહત્વના સ્મારકો અને સ્થળો અને વસ્તુઓનું રક્ષણ.
અનુચ્છેદ-50 : ન્યાયતંત્રને કારોબારી તંત્રથી અલગ કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-51 : આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતીની અભિવૃદ્ધિ.

ભાગ - 4-A
મૂળભૂત ફરજો
(Fundamental Duties)

અનુચ્છેદ-51(A) : મૂળભૂત ફરજો.

ભાગ - 5
સંઘ
(Union)

કારોબારી રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપ-રાષ્ટ્રપતિ
(President and Vice President)

અનુચ્છેદ-52 : ભારતના રાષ્ટ્રપતિ.
અનુચ્છેદ-53 : સંઘની કારોબારી સત્તા.
અનુચ્છેદ-54 : રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી.
અનુચ્છેદ-55 : રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીની પદ્ધતિ.
અનુચ્છેદ-56 : રાષ્ટ્રપતિના હોદ્દાની મુદત.

અનુચ્છેદ-57 : ફરી ચૂંટાવાની યોગ્યતા.
અનુચ્છેદ-58 : રાષ્ટ્રપતિ તરીકેની ચૂંટણી માટે ઉમેદવારની લાયકાતો.
અનુચ્છેદ-59 : રાષ્ટ્રપતિના હોદ્દાની શરતો.
અનુચ્છેદ-60 : રાષ્ટ્રપતિએ લેવાના શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા.
અનુચ્છેદ-61: રાષ્ટ્રપતિ ઉપરના મહાભિયોગની પ્રક્રિયા.
અનુચ્છેદ-62 : રાષ્ટ્રપતિનો હોદ્દો ખાલી પડે તો તે ભરવા માટે ચૂંટણી કરવાનો સમય અને પ્રસંગોપાત ખાલી પડતી જગ્યા ભરવા ચૂંટાયેલી વ્યક્તિની હોદ્દાની મુદત.
અનુચ્છેદ-63 : ભારતના ઉપ-રાષ્ટ્રપતિ.
અનુચ્છેદ-64 : ઉપ-રાષ્ટ્રપતિ હોદ્દાની રૂએ રાજ્યસભાના સભાપતિ રહેશે.
અનુચ્છેદ-65 : રાષ્ટ્રપતિનો હોદ્દો પ્રસંગોપાત ખાલી રહે તે દરમિયાન અથવા તેમની ગેરહાજરી દરમિયાન ઉપ-રાષ્ટ્રપતિ, રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરશે અથવા તેમના કાર્યો બજાવશે.
અનુચ્છેદ-66 : ઉપ-રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી.
અનુચ્છેદ-67 : ઉપ-રાષ્ટ્રપતિના હોદ્દાની મુદત.
અનુચ્છેદ-68 : ઉપ-રાષ્ટ્રપતિનો હોદ્દો ખાલી પડે તો તે ભરવા માટે ચૂંટણી કરવાનો સમય અને પ્રસંગોપાત ખાલી પડતી જગા ભરવા ચૂંટાયેલ વ્યક્તિની હોદ્દાની મુદત.
અનુચ્છેદ-69 : ઉપ-રાષ્ટ્રપતિએ લેવાના શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા.
અનુચ્છેદ-70 : અન્ય આકસ્મિક પ્રસંગે રાષ્ટ્રપતિના કાર્યો બજાવવા બાબત.
અનુચ્છેદ-71 : રાષ્ટ્રપતિ અથવા ઉપ-રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી અંગેની અથવા તે સંબંધી બાબતો.
અનુચ્છેદ-72 : માફી વગેરે આપવાની તથા અમુક બાબતોમાં સજા મુલતવી રાખવાની, તેમાંથી મુક્તિ આપવાની અથવા તે ઘટાડવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.
અનુચ્છેદ-73 : સંઘની કારોબારી સત્તાનો વિસ્તાર.

મંત્રી પરિષદ

અનુચ્છેદ-74 : રાષ્ટ્રપતિને મદદ કરવા અને સલાહ આપવા માટે મંત્રી પરિષદ.
અનુચ્છેદ-75 : મંત્રીઓ અંગેની બીજી જોગવાઈઓ.

ભારતના એટર્ની જનરલ
(Attorney General of India)

અનુચ્છેદ-76 : ભારતના એટર્ની જનરલ.
અનુચ્છેદ-77 : ભારત સરકારના કામકાજનું સંચાલન.
અનુચ્છેદ-78 : રાષ્ટ્રપતિને માહિતી પુરી પાડવા વગેરે સંબંધી વડાપ્રધાનની ફરજો.

સંસદ
(Parliament)

અનુચ્છેદ-79 : સંસદની રચના.
અનુચ્છેદ-80 : રાજ્યસભાની રચના.
અનુચ્છેદ-81 : લોકસભાની રચના.
અનુચ્છેદ-82 : દરેક વસ્તી ગણતરી પછી ફેર ગોઠવણી.

અનુચ્છેદ-83 : સંસદના ગૃહોની મુદત.
અનુચ્છેદ-84 : સંસદના સભ્યપદ માટેની લાયકાત.
અનુચ્છેદ-85 : સંસદના સત્રો, સત્રસમાપ્તિ અને વિસર્જન.
અનુચ્છેદ-86 : ગૃહોને સંબોધવાનો તથા સંદેશા મોકલવાનો રાષ્ટ્રપતિનો અધિકાર.
અનુચ્છેદ-87 : રાષ્ટ્રપતિનું ખાસ સંબોધન.
અનુચ્છેદ-88 : ગૃહો અંગે મંત્રીઓ અને એટર્ની જનરલના અધિકારો.

સંસદના અધિકારીઓ
(Officers of Parliament)

અનુચ્છેદ-89 : રાજ્યસભાના સભાપતિ અને ઉપ-સભાપતિ.
અનુચ્છેદ-90 : ઉપ-સભાપતિનો હોદ્દો ખાલી કરવા બાબત અને તેમના રાજીનામા અને તેમના હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-91 : સભાપતિના હોદ્દાની ફરજો બજાવવાની અથવા સભાપતિ તરીકે કાર્ય કરવાની ઉપ-સભાપતિ અથવા અન્ય વ્યક્તિની સત્તા.
અનુચ્છેદ-92 : સભાપતિ અથવા ઉપ-સભાપતિને હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવાના ઠરાવ ઉપર વિચારણા ચાલતી હોય તે વખતે તેઓ અધ્યક્ષસ્થાન લેશે નહીં.
અનુચ્છેદ-93 : લોકસભાના અધ્યક્ષ તથા ઉપાધ્યક્ષ.
અનુચ્છેદ-94 : અધ્યક્ષ તથા ઉપાધ્યક્ષનો હોદ્દો ખાલી કરવા બાબત અને તેમના રાજીનામા અને તેમને હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-95 : અધ્યક્ષના હોદ્દાની ફરજો બજાવવાની અથવા અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરવાની ઉપાધ્યક્ષ અથવા બીજી વ્યક્તિની સત્તા.
અનુચ્છેદ-96 : અધ્યક્ષ અથવા ઉપાધ્યક્ષને હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવાના ઠરાવ ઉપર વિચારણા ચાલતી હોય તે વખતે તે અધ્યક્ષસ્થાન લેશે નહીં.
અનુચ્છેદ-97 : સભાપતિ અને ઉપ-સભાપતિ તથા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષના પગાર અને ભથ્થાં
અનુચ્છેદ-98 : સંસદનું સચિવાલય.
અનુચ્છેદ-99 : સભ્યોએ લેવાના શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા.
અનુચ્છેદ-100 : ગૃહોમાં મતદાન, ખાલી જગા હોવા છતાં કાર્ય કરવાની ગૃહોની સત્તા અને કોરમ.

સભ્યોની ગેરલાયકાતો
(Disqualification for Membership)

અનુચ્છેદ-101 : બેઠકો ખાલી કરાવવા બાબત.
અનુચ્છેદ-102 : સભ્યપદ માટેની ગેરલાયકાતો.
અનુચ્છેદ-103 : સભ્યોની ગેરલાયકાતો અંગેના પ્રશ્નો ઉપર નિર્ણય.
અનુચ્છેદ-104 : અનુચ્છેદ-99 હેઠળ શપથ કે પ્રતિજ્ઞા લીધા પહેલા અથવા લાયક ન હોવા અથવા ગેરલાયક થવા છતાં ગૃહમાં બેસવા અને મત આપવા માટે દંડ.
અનુચ્છેદ-105 : સંસદના ગૃહોના અને તેમના સભ્યોના અને સમિતિઓની સત્તા, વિશેષાધિકારો વગેરે.
અનુચ્છેદ-106 : સભ્યોના પગાર અને ભથ્થાં.

સંસદીય ખરડા પ્રક્રિયા
(Parliamentary Process for Passing Bills)

અનુચ્છેદ-107 : સામાન્ય વિધેયકો દાખલ કરવા અને પસાર કરવા અંગે જોગવાઈઓ.
અનુચ્છેદ-108 : અમુક સંજોગોમાં બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક.
અનુચ્છેદ-109 : નાણાં વિધેયક અંગે ખાસ પ્રક્રિયા.
અનુચ્છેદ-110 : "નાણાં વિધેયકની વ્યાખ્યા."
અનુચ્છેદ-111 : વિધેયકોને અનુમતિ.
અનુચ્છેદ-112 : વાર્ષિક નાણાંકીય પત્રક.
અનુચ્છેદ-113 : સંસદમાં અંદાજો અંગેની પ્રક્રિયા.
અનુચ્છેદ-114 : વિનિયોગ વિધેયકો.
અનુચ્છેદ-115 : પૂરક, વધારાનું કે અધિક અનુદાન.
અનુચ્છેદ-116 : હિસાબ પેટે મંજુર કરવાના (લેખાનુદાન), વિશ્વાસ પર મંજુર કરવાના અને અપવાદરૂપ અનુદાન.
અનુચ્છેદ-117 : નાણાંકીય વિધેયકોને લગતી ખાસ જોગવાઈઓ.

સામાન્ય સંસદીય પ્રક્રિયા
(General Process of Parliament)

અનુચ્છેદ-118 : પ્રક્રિયાના નિયમો.
અનુચ્છેદ-119 : સંસદમાં નાણાકીય કામકાજ અંગેની કાર્યરીતિનું કાયદાથી નિયમન.
અનુચ્છેદ-120 : સંસદમાં વાપરવાની ભાષા.
અનુચ્છેદ-121 : સંસદમાં ચર્ચાવિચારણા ઉપર નિયંત્રણ.
અનુચ્છેદ-122 : સંસદની કાર્યવાહી અંગે ન્યાયાલયો તપાસ કરી શકશે નહીં.

રાષ્ટ્રપતિની વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા
(Power of President to Promulgate ordinances)

અનુચ્છેદ-123 : સંસદની બેઠકો ચાલુ ન હોય ત્યારે વટહુકમો પ્રસિદ્ધ કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.

સંઘનું ન્યાયતંત્ર
(Supreme Court)

અનુચ્છેદ-124 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના અને રચના.
અનુચ્છેદ-125 : ન્યાયધીશનો પગાર, વગેરે.
અનુચ્છેદ-126 : કામચલાઉ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિની નિમણૂક.
અનુચ્છેદ-127 : તદર્થ (એડહોક) ન્યાયાધીશોની નિમણૂક.
અનુચ્છેદ-128 : સર્વોચ્ચ ન્યાયલયની બેઠકોમાં નિવૃત્ત ન્યાયધીશોની હાજરી.
અનુચ્છેદ-129 : સર્વોચ્ચ ન્યાયલય રેકર્ડ ન્યાયાલય (નઝીરી અદાલત) રહેશે.
અનુચ્છેદ-130 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનું સ્થળ.
અનુચ્છેદ-131 : સર્વોચ્ચ ન્યાયલયની પ્રારંભિક અધિકાર ક્ષેત્ર.
અનુચ્છેદ-132 : અમુક કેસોમાં ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાંથી આવેલી અપીલોમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની અપીલીય હકૂમત.
અનુચ્છેદ-133 : દીવાની બાબતો સંબંધી ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાંથી આવેલી અપીલોમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની અપીલીય હકૂમત.
અનુચ્છેદ-134 : ફોજદારી બાબતો સંબંધી સર્વોચ્ચ ન્યાયલયની અપીલીય હકૂમત.
અનુચ્છેદ-134(A) :સર્વોચ્ચ ન્યાયલયને અપીલ કરવા માટેનું પ્રમાણપત્ર.
અનુચ્છેદ-135 : વિદ્યમાન કાયદા હેઠળના ફેડરલ ન્યાયાલયની હકૂમત અને સત્તા સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય વાપરી શકશે.

સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે અપીલ કરવા માટે ખાસ પરવાનગી આપવા બાબત.

અનુચ્છેદ-136 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે અપીલ કરવા માટે ખાસ પરવાનગી આપવા બાબત.
અનુચ્છેદ-137 : ફેંસલા અથવા હુકમોની સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા પુનર્વિચારણા.
અનુચ્છેદ-138 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની હકૂમત વિસ્તારવા બાબત.
અનુચ્છેદ-139 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને અમુક રિટ કાઢવાની સત્તા આપવા બાબત.
અનુચ્છેદ-139(A) : અમુક કેસો તબદીલ કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-140 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સહાયક સત્તા.
અનુચ્છેદ-141 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે પ્રતિપાદિત કરેલો કાયદો તમામ ન્યાયાલયોને બંધનકર્તા રહેશે.
અનુચ્છેદ-142 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના હુકમનામા અને હુકમો અને દસ્તાવેજો પ્રગટ કરવાના હુકમો વગેરેનો અમલ.
અનુચ્છેદ-143 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય સાથે વિચારવિનિમય કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.
અનુચ્છેદ-144 : મુલકી તથા ન્યાયિક સત્તાધિકારીઓએ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની મદદમાં કાર્ય કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-145 : ન્યાયાલયના નિયમો, વગેરે.
અનુચ્છેદ-146 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓ અને તેનું ખર્ચ.
અનુચ્છેદ-147 : અર્થઘટન.

ભારતના નિયંત્રક-મહાલેખા પરીક્ષક
(Comptroller and Auditor General of India)

અનુચ્છેદ-148 : ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક.
અનુચ્છેદ-149 : નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષકની ફરજો અને સત્તા.
અનુચ્છેદ-150 : સંઘના તેમજ રાજ્યોના હિસાબોના નમૂના બાબત.
અનુચ્છેદ-151 : ઑડિટ રિપોર્ટ.

ભાગ - 6
રાજ્યો
(States)

અનુચ્છેદ-152 : વ્યાખ્યા.

રાજ્યપાલ
(Governor)

અનુચ્છેદ-153 : રાજ્યોના રાજ્યપાલો.
અનુચ્છેદ-154 : રાજ્યની કારોબારી સત્તા.
અનુચ્છેદ-155 : રાજ્યપાલની નિમણૂક.
અનુચ્છેદ-156 : રાજ્યપાલના હોદ્દાની મુદત.
અનુચ્છેદ-157 : રાજ્યપાલ તરીકેની નિમણૂક માટેની લાયકાતો.
અનુચ્છેદ-158 : રાજ્યપાલના હોદ્દાની શરતો.
અનુચ્છેદ-159 : રાજ્યપાલે લેવાના શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા.
અનુચ્છેદ-160 : અમુક આકસ્મિક પ્રસંગે રાજ્યપાલના કાર્યો બજાવવા બાબત.
અનુચ્છેદ-161 : માફી વગેરે આપવાની તથા અમુક બાબતોમાં સજા મુલતવી રાખવાની, તેમાંથી મુક્તિ આપવાની અથવા તે હળવી કરવાની રાજ્યપાલની સત્તા.
અનુચ્છેદ-162 : રાજ્યની કારોબારી સત્તાનો વિસ્તાર.

મંત્રીમંડળ
(State Ministers)

અનુચ્છેદ-163 : રાજ્યપાલને મદદ કરવા અને સલાહ આપવા માટે મંત્રીમંડળ.

અનુચ્છેદ-164 : મંત્રીઓ અંગેની બીજી જોગવાઈઓ.

રાજ્યના એડવોકેટ જનરલ
(Advocate General of State)

અનુચ્છેદ-165 : રાજ્યના એડવોકેટ જનરલ.

અનુચ્છેદ-166 : રાજ્યની સરકારના કામકાજનું સંચાલન.

અનુચ્છેદ-167 : રાજ્યપાલને માહિતી પૂરી પાડવા, વગેરે અંગે મુખ્યમંત્રીની ફરજો.

રાજ્યનું વિધાનમંડળ
(State Legislature)

અનુચ્છેદ-168 : રાજ્યોમાંના વિધાનમંડળોની રચના.

અનુચ્છેદ-169 : રાજ્યોમાં વિધાનપરિષદની નાબૂદી અથવા રચના.

અનુચ્છેદ-170 : વિધાનસભાઓની રચના.

અનુચ્છેદ-171 : વિધાનપરિષદની રચના.

અનુચ્છેદ-172 : રાજ્ય વિધાનમંડળની મુદત.

અનુચ્છેદ-173 : રાજ્યના વિધાનમંડળના સભ્યપદ માટેની લાયકાત.

અનુચ્છેદ-174 : રાજ્યના વિધાનમંડળના સત્રો, સત્રસમાપ્તિ અને વિસર્જન.

અનુચ્છેદ-175 : ગૃહને અથવા ગૃહોને સંબોધવાનો તથા સંદેશા મોકલવાનો રાજ્યપાલનો અધિકાર.

અનુચ્છેદ-176 : રાજ્યપાલનું ખાસ સંબોધન.

અનુચ્છેદ-177 : ગૃહો અને મંત્રીઓ અને એડવોકેટ જનરલના અધિકારો.

રાજ્ય વિધાનમંડળના અધિકારીઓ
(Officers of State Legislature)

અનુચ્છેદ-178 : વિધાનસભાના અધ્યક્ષ તથા ઉપાધ્યક્ષ.

અનુચ્છેદ-179 : અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષના હોદ્દા ખાલી કરવા બાબત અને તેમના રાજીનામાં અને તેમના હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવા બાબત.

અનુચ્છેદ-180 : અધ્યક્ષના હોદ્દાની ફરજો બજાવવાની અથવા અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરવાની ઉપાધ્યક્ષ અથવા બીજી વ્યક્તિની સત્તા.

અનુચ્છેદ-181 : અધ્યક્ષને અથવા ઉપાધ્યક્ષને હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવાના ઠરાવ ઉપર વિચારણા ચાલતી હોય તે વખતે તેઓ અધ્યક્ષસ્થાન લેશે નહીં.

અનુચ્છેદ-182 : વિધાન પરિષદના સભાપતિ તથા ઉપ-સભાપતિ.

અનુચ્છેદ-183 : સભાપતિ તથા ઉપ-સભાપતિના હોદ્દા ખાલી કરવા બાબત અને તેમના રાજીનામાં એન તેમને હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવા બાબત.

અનુચ્છેદ-184 : સભાપતિના હોદ્દાની ફરજો બજાવવાની અથવા સભાપતિ તરીકે કાર્ય કરવાની ઉપ-સભાપતિ અથવા અન્ય વ્યક્તિની સત્તા.

અનુચ્છેદ-185 : સભાપતિ અથવા ઉપ-સભાપતિને હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવાના ઠરાવ ઉપર વિચારણા ચાલતી હોય તે વખતે તેઓ અધ્યક્ષસ્થાન લેશે નહીં.

અનુચ્છેદ-186 : અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ અને સભાપતિ અને ઉપ-સભાપતિના પગાર અને ભથ્થાં.

અનુચ્છેદ-187 : રાજ્યના વિધાનમંડળનું સચિવાલય.

અનુચ્છેદ-188 : સભ્યોએ લેવાના શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા.

અનુચ્છેદ-189 : ગૃહોમાં મતદાન, ખાલી જગાઓ હોવા છતાં કાર્ય કરવાની ગૃહોની સત્તા અને કોરમ.

સભ્યોની ગેરલાયકાતો

અનુચ્છેદ-190 : બેઠકો ખાલી કરાવવા બાબત.

અનુચ્છેદ-191 : સભ્યપદ માટેની ગેરલાયકાતો.

અનુચ્છેદ-192 : સભ્યોની ગેરલાયકાતો અંગેના પ્રશ્નો ઉપર નિર્ણય.

અનુચ્છેદ-193 : અનુચ્છેદ-188 હેઠળ શપથ કે પ્રતિજ્ઞા લીધા પહેલા અથવા લાયક ન હોવા અથવા ગેરલાયક હોવા છતાં ગૃહમાં બેસવા અને મત આપવા માટે દંડ.

અનુચ્છેદ-194 : વિધાનમંડળોના ગૃહોના અને તેમના સભ્યોના અને સમિતિઓના સત્તા, વિશેષાધિકારો, વગેરે.

અનુચ્છેદ-195 : સભ્યોના પગાર અને ભથ્થાં

ધારાકીય ખરડા પ્રક્રિયા
(Legislative Process for Passing Bills)

અનુચ્છેદ-196 : વિધેયકો દાખલ કરવા અને પસાર કરવા અંગે જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-197 : નાણાં વિધેયક સિવાય બીજા વિધેયકોને લગતી વિધાનપરિષદની સત્તા ઉપર નિયંત્રણ.

અનુચ્છેદ-198 : નાણાં વિધેયક અંગે ખાસ પ્રક્રિયા.

અનુચ્છેદ-199 : "નાણાં વિધેયક"ની વ્યાખ્યા.

અનુચ્છેદ-200 : વિધેયકોને અનુમતિ.

અનુચ્છેદ-201 : વિચારણા માટે અનામત રાખેલા વિધેયકો.

અનુચ્છેદ-202 : વાર્ષિક નાણાંકીય પત્રક.

અનુચ્છેદ-203 : વિધાનમંડળમાં અંદાજો અંગેની કાર્યરીતિ.

અનુચ્છેદ-204 : વિનિયોગ વિધેયકો.

અનુચ્છેદ-205 : પૂરક, વધારાના કે અધિક અનુદાનો.

અનુચ્છેદ-206 : હિસાબ પેટે મંજુર કરવાની, વિશ્વાસ ઉપર મંજુર કરવાના અને અપવાદરૂપ અનુદાન.

અનુચ્છેદ-207 : નાણાંકીય વિધેયકોને લગતી ખાસ જોગવાઈઓ.

સામાન્ય ધારાકીય પ્રક્રિયા
(General Legislative Process)

અનુચ્છેદ-208 : પ્રક્રિયાના નિયમો.

અનુચ્છેદ-209 : રાજ્યના વિધાનમંડળમાં નાણાકીય કામકાજ અંગેની પ્રક્રિયાનું કાયદાથી નિયમન.

અનુચ્છેદ-210 : વિધાનમંડળમાં વાપરવાની ભાષા.

અનુચ્છેદ-211 : વિધાનમંડળમાં ચર્ચાવિચારણા ઉપર નિયંત્રણ.

અનુચ્છેદ-212 : વિધાનમંડળની કાર્યવાહી અંગે ન્યાયાલયો તપાસ કરી શકશે નહીં.

રાજ્યપાલની વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા
(Power of Governor to Promulgate Ordinances)

અનુચ્છેદ-213 : વિધાનમંડળની બેઠકો ચાલુ ન હોય ત્યારે વટહુકમો પ્રસિદ્ધ કરવાની રાજ્યપાલની સત્તા.

રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયો
(Highcourts)

અનુચ્છેદ-214 : રાજ્યો માટે ઉચ્ચન્યાયાલયો.

અનુચ્છેદ-215 : ઉચ્ચ ન્યાયાલય રેકર્ડ ન્યાયાલય (નઝીરી અદાલત) રહેશે.

અનુચ્છેદ-216 : ઉચ્ચ ન્યાયાલયની રચના.

અનુચ્છેદ-217 : ઉચ્ચ ન્યાયાયલના ન્યાયાધીશની નિમણૂક અને તેના હોદ્દાની શરતો.

અનુચ્છેદ-218 : ઉચ્ચતમ ન્યાયલય અંગેની અમુક જોગવાઈઓ ઉચ્ચ ન્યાયલયોને લાગુ પાડવા બાબત.

અનુચ્છેદ-219 : ઉચ્ચ ન્યાયલયોના ન્યાયાધીશોએ લેવાના શપથ અથવા પ્રતીજ્ઞા.

અનુચ્છેદ-220 : કાયમી ન્યાયાધીશ થયા પછી વકીલાત કરવા ઉપર નિયંત્રણ.

અનુચ્છેદ-221 : ન્યાયાધીશના પગાર વગેરે.

અનુચ્છેદ-222 : એક ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાંથી બીજા ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશની બદલી.

અનુચ્છેદ-223 : કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિની નિમણૂક.

અનુચ્છેદ-224 : વધારાના અને કાર્યકારી ન્યાયાધીશોની નિમણૂક.

અનુચ્છેદ-224(A) :ઉચ્ચ ન્યાયાલયોની બેઠકમાં નિવૃત્ત ન્યાયાધિશોની નિમણૂક.

અનુચ્છેદ-225 : વિદ્યમાન ઉચ્ચ ન્યાયાલયોની હકૂમત.

અનુચ્છેદ-226 : અમુક રીટ કાઢવાની ઉચ્ચ ન્યાયાલયોની સત્તા.

અનુચ્છેદ-227 : તમામ ન્યાયાલયો ઉપર દેખરેખ રાખવાની ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સત્તા.

અનુચ્છેદ-228 : ઉચ્ચ ન્યાયાલયને અમુક કેસો તબદીલ કરવા બાબત.

અનુચ્છેદ-229 : ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓ અને તેનું ખર્ચ.

અનુચ્છેદ-230 : સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો સુધી ઉચ્ચ ન્યાયાલયોની હકૂમતની વિસ્તાર.

અનુચ્છેદ-231 : બે કે વધુ રાજ્યો માટે એક જ ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના.

તાબા હેઠળના ન્યાયાલયો
(Subordinate Courts)

અનુચ્છેદ-233 : જિલ્લા ન્યાયાધીશોની નિમણૂક.

અનુચ્છેદ-233(A) :અમુક જિલ્લા ન્યાયાધીશોની નિમણૂક અને તેઓએ આપેલા નિર્ણય વગેરેને કાયદેસર ઠરાવવા બાબત.

અનુચ્છેદ-234 : જિલ્લા ન્યાયાધીશો સિવાયની બીજી વ્યક્તિઓની ન્યાયિક સેવામાં ભરતી.

અનુચ્છેદ-235 : તાબાના ન્યાયાલયો ઉપર નિયંત્રણ.

અનુચ્છેદ-236 : અર્થઘટન.

અનુચ્છેદ-237 : મેજિસ્ટ્રેટોના અમુક વર્ગ અથવા વર્ગોને આ પ્રકરણની જોગવાઈઓ લાગુ પાડવા બાબત.

પહેલી અનુસૂચિના ભાગ ખ ના રાજ્યો

અનુચ્છેદ-238 : (7માં બંધારણીય સુધારા, 1956 દ્વારા રદ કર્યો છે)

ભાગ - 8
કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો
(Union Territories)

અનુચ્છેદ-239 : કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોનો વહીવટ.

અનુચ્છેદ-239(A) : અમુક કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો માટે સ્થાનિક વિધાનમંડળો અથવા મંત્રીમંડળ અથવા બંનેની રચના.

અનુચ્છેદ-239(AA) : દિલ્હી અંગે ખાસ જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-239(AB) : બંધારણીયતંત્રની નિષ્ફળતા પ્રસંગે જોગવાઈ.

અનુચ્છેદ-239(B) : વિધાનમંડળની બેઠકો ચાલુ ન હોય ત્યારે વટહુકમો પ્રસિદ્ધ કરવાની વહીવટકર્તાની સત્તા.

અનુચ્છેદ-240 : અમુક કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો માટે વિનિયમો કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.

અનુચ્છેદ-241 : કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો માટેનું ઉચ્ચ ન્યાયાલય.

અનુચ્છેદ-242 : (7માં બંધારણીય સુધારા, 1956 દ્વારા રદ કર્યો છે)

ભાગ - 9
પંચાયતો
(Panchayats)

અનુચ્છેદ-243 : વ્યાખ્યા.

અનુચ્છેદ-243(A) : ગ્રામસભા.

અનુચ્છેદ-243(B) : પંચાયતોનું બંધારણ.

અનુચ્છેદ-243(C) : પંચાયતોની સંરચના.

અનુચ્છેદ-243(D) : બેઠકો અનામત રાખવા બાબત.

અનુચ્છેદ-243(E) : પંચાયતોની મુદત વગેરે.

અનુચ્છેદ-243(F) : સભ્યપદ માટેની ગેરલાયકાતો.

અનુચ્છેદ-243(G) : પંચાયતોની સત્તા, અધિકાર અને જવાબદારીઓ.

અનુચ્છેદ-243(H) : પંચાયતોની કર નાખવાની સત્તા અને ફંડ બાબત.

અનુચ્છેદ-243(I) : નાણાંકીય પરિસ્થિતિની પુનર્વિચારણા કરવા નાણાંપંચની રચના કરવા બાબત.

અનુચ્છેદ-243(J) : પંચાયતોના હિસાબોનું ઑડિટ.

અનુચ્છેદ-243(K): પંચાયતોની ચૂંટણીઓ.

અનુચ્છેદ-243(L) : કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોને લાગુ પાડવા બાબત.

અનુચ્છેદ-243(M) : અમુક વિસ્તારોને આ ભાગ લાગુ નહિ પાડવા બાબત.

અનુચ્છેદ-243(N) : વિદ્યમાન કાયદાઓ અને પંચાયતો ચાલુ રહેવા બાબત.

અનુચ્છેદ-243(O) : ચૂંટણી સંબંધી બાબતમાં ન્યાયાલયની દરમિયાનગીરીનો બાધ.

ભાગ 9 - A
નગરપાલિકાઓ
(Municipalities)

અનુચ્છેદ-243(P) : વ્યાખ્યા.
અનુચ્છેદ-243(Q) : નગરપાલિકાઓનું બંધારણ.
અનુચ્છેદ-243(R) : નગરપાલિકાઓની સંરચના.
અનુચ્છેદ-243(S) : વોર્ડ, સમિતિઓ વગેરેની રચના અને સંરચના.
અનુચ્છેદ-243(T) : બેઠકો અનામત રાખવા બાબત.
અનુચ્છેદ-243(U) : નગરપાલિકાઓની મુદત વગેરે.
અનુચ્છેદ-243(V) : સભ્યપદ માટેની ગેરલાયકાતો.
અનુચ્છેદ-243(W) : નગરપાલિકાઓની સત્તા, અધિકાર અને જવાબદારીઓ વગેરે બાબત.
અનુચ્છેદ-243(X) : નગરપાલિકાઓની કર નાખવાની સત્તા અને તેના ફંડ બાબત.
અનુચ્છેદ-243(Y) : નાણાંપંચ.
અનુચ્છેદ-243(Z) : નગરપાલિકાઓના હિસાબોનું ઑડિટ.
અનુચ્છેદ-243(ZA): નગરપાલિકાઓની ચૂંટણીઓ.
અનુચ્છેદ-243(ZB): સંઘ રાજ્યક્ષેત્રોને લાગુ પાડવા બાબત.
અનુચ્છેદ-243(ZC): અમુક વિસ્તારોને આ ભાગ લાગુ નહિ પાડવા બાબત.
અનુચ્છેદ-243(ZD): જિલ્લા આયોજન માટેની સમિતિ.
અનુચ્છેદ-243(ZE): મેટ્રોપોલિટન આયોજન માટેની સમિતિ.
અનુચ્છેદ-243(ZF): વિદ્યમાન કાયદાઓ અને નગરપાલિકાઓ ચાલુ રહેવા બાબત.
અનુચ્છેદ-243(ZG): ચૂંટણી સંબંધી બાબતોમાં ન્યાયાલયની દરમિયાનગીરીનો બાધ.

ભાગ 9 - B
સહકારી સમિતિઓ (સહકારી મંડળીઓ)
(Co-Operative Societies)

અનુચ્છેદ-243(ZH) : વ્યાખ્યાઓ.
અનુચ્છેદ-243(ZI) : સહકારી સમિતિઓની સ્થાપના.
અનુચ્છેદ-243(ZJ) : સહકારી સમિતિઓના સભ્યો તથા તેના હોદ્દેદારોની સંખ્યા અને કાર્યકાળ.
અનુચ્છેદ-243(ZK) : સહકારી સમિતિઓના સભ્યોની ચૂંટણી.
અનુચ્છેદ-243(ZL) : સહકારી સમિતિઓની નાબૂદી (Suppression), સ્થગન (Suspension) અને અંતરીમ વ્યવસ્થા.
અનુચ્છેદ-243(ZM) : સહકારી સમિતિઓના હિસાબોનું ઓડિટ.
અનુચ્છેદ-243(ZN) : સામાન્ય સભાની બેઠક અંગેની જોગવાઈ.
અનુચ્છેદ-243(ZO) : સભ્યોનો માહિતી મેળવવાનો અધિકાર.
અનુચ્છેદ-243(ZP) : વિવરણ. (Returns)
અનુચ્છેદ-243(ZQ) : ગુનાઓ અને દંડ.

અનુચ્છેદ-243(ZR) : બહુરાજ્ય સહકારી સમિતિઓ અંગેની જોગવાઈ.
અનુચ્છેદ-243(ZS) : કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોમાં લાગુ થવા અંગેની જોગવાઈ.
અનુચ્છેદ-243(ZT) : વર્તમાનમાં લાગુ કાયદાઓ અને સહકારી સમિતિઓ ચાલુ રહેવા બાબત.

ભાગ-10
અનુસૂચિત અને આદિજાતિ વિસ્તારો
(Scheduled and Triabal areas)

અનુચ્છેદ-244 : અનુસૂચિત વિસ્તારો અને આદિજાતિ વિસ્તારોનો વહીવટ.
અનુચ્છેદ-244(A) : આસામના અમુક આદિજાતિ વિસ્તારોના બનેલા સ્વાયત્ત રાજ્યની રચના અને તેના માટે સ્થાનિક વિધાનમંડળ અથવા મંત્રીમંડળ અથવા બંનેની રચના.

ભાગ-11
સંઘ અને રાજ્યો વચ્ચેના સંબંધો
(Central-State Relations)

ધારાકીય સંબંધો
(Central-State Legislative Relations)

અનુચ્છેદ-245 : સંસદે અને રાજ્યોના વિધાનમંડળોએ કરેલા કાયદાઓનો વિસ્તાર.
અનુચ્છેદ-246 : સંસદે અને રાજ્યોના વિધાનમંડળોએ કરેલા કાયદાઓની વિષયવસ્તુ.
અનુચ્છેદ-247 : અમુક વધારાના ન્યાયાલયોની સ્થાપના માટે જોગવાઈ કરવાની સંસદની સત્તા.
અનુચ્છેદ-248 : કાયદા કરવાની અવશિષ્ટ સત્તા.
અનુચ્છેદ-249 : રાજ્યયાદીમાંની કોઈ બાબત અંગે રાષ્ટ્રીય હિતમાં કાયદા કરવાની સંસદની સત્તા.
અનુચ્છેદ-250 : કટોકટીની ઉદ્‌ઘોષણા અમલમાં હોય તો રાજ્યયાદીમાંની કોઈ બાબત અંગે કાયદા કરવાની સંસદની સત્તા.
અનુચ્છેદ-251 : અનુચ્છેદ-249 અને અનુચ્છેદ-250 હેઠળ સંસદે કરેલા કાયદા અને રાજ્યોના વિધાનમંડળોએ કરેલા કાયદા વચ્ચે અસંગતતા.
અનુચ્છેદ-252 : બે અથવા વધારે રાજ્યો માટે તેમની મંજુરીથી કાયદો કરવાની સંસદની સત્તા અને એવો કાયદો બીજા કોઈ રાજ્યે અપનાવવા બાબત.
અનુચ્છેદ-253 : આંતરરાષ્ટ્રીય કબૂલાતનામાને અમલમાં લાવવા માટે કાયદો કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-254 : સંસદે કરેલા કાયદા અને રાજ્યોના વિધાનમંડળોએ કરેલા કાયદા વચ્ચે અસંગતતા.
અનુચ્છેદ-255 : ભલામણો અને પૂર્વમંજુરીને લગતી જરૂરિયાતોને ફક્ત પ્રક્રિયાની બાબત ગણવા બાબત.

વહીવટી સંબંધો
(Central States Administrative Relations)

અનુચ્છેદ-256 : રાજ્યોની અને સંઘની ફરજ.
અનુચ્છેદ-257 : અમુક સંજોગોમાં રાજ્યો ઉપર સંઘનું નિયંત્રણ.
અનુચ્છેદ-258 : અમુક દાખલાઓમા રાજ્યને સત્તા, વગેરે સોંપવાની સંઘની સત્તા.
અનુચ્છેદ-258(A) : સંઘને કાર્યો સોંપવાની રાજ્યોની સત્તા.

અનુચ્છેદ-259 : (7માં બંધારણીય સુધારા, 1956 દ્વારા રદ કર્યો છે)
અનુચ્છેદ-260 : ભારત બહારના રાજ્યક્ષેત્રો સંબંધી સંઘની હકૂમત.
અનુચ્છેદ-261 : જાહેર કર્યો, રેકર્ડ અને ન્યાયિક કાર્યવાહી.

પાણી સંબંધી તકરારો
(Disputes Relating to Waters of Inter-state Rivers)

અનુચ્છેદ-262 : આંતર-રાજ્ય નદીઓ અથવા નદીખીણોના પાણી સંબંધી તકરારોનો ન્યાય-નિર્ણય.

આંતર રાજ્ય પરિષદ
(Inter-state Council)

અનુચ્છેદ-263 : આંતર-રાજ્ય પરિષદ અંગેની જોગવાઈઓ.

ભાગ-12
નાણાંકીય બાબતો, મિલ્કત, કરારો અને દાવાઓ
(Finance, Property, Contracts & Suits)

કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચેના નાણાંકીય સંબંધો
(Central State Financial Relations)

અનુચ્છેદ-264 : અર્થઘટન.
અનુચ્છેદ-265 : કાયદાથી મળેલા અધિકાર સિવાય કર નાખવા નહીં.
અનુચ્છેદ-266 : ભારતના અને રાજ્યોના એકત્રિત ફંડ અને જાહેર હિસાબો.
અનુચ્છેદ-267 : આકસ્મિક ફંડ.

સંઘ અને રાજ્યો વચ્ચે આવકની વહેંચણી

અનુચ્છેદ-268 : સંઘે નાખેલી પણ રાજ્યોએ વસુલ કરી વિનિયોગ કરેલી ડ્યુટી.
અનુચ્છેદ-268(A) : સંઘે નાંખવાનો અને સંઘ અને રાજ્યોએ વસુલ કરવાનો અને વિનિયોગ કરવાનો સેવા કર.
અનુચ્છેદ-269 : સંઘે નાખેલા અને વસુલ કરેલા પણ રાજ્યોને સોંપી દીધેલા કર.
અનુચ્છેદ-270 : લીધેલા કર અને સંઘ તથા રાજ્યોની વચ્ચે તેની વહેંચણી.
અનુચ્છેદ-271 : સંઘના હેતુઓ માટે અમુક ડ્યુટી અને કર ઉપર સરચાર્જ.
અનુચ્છેદ-272 : (રદ કર્યા છે.)
અનુચ્છેદ-273 : શણ અને શણની બનાવટો ઉપરની નિકાસ-જકાતને બદલે અનુદાન.
અનુચ્છેદ-274 : રાજ્યોનું હિત હોય તેવા કરને અસર કરતા વિધેયકો માટે અગાઉથી રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ આવશ્યક હોવા બાબત.
અનુચ્છેદ-275 : સંઘમાંથી અમુક રાજ્યોને અનુદાન આપવા બાબત.
અનુચ્છેદ-276 : વ્યવસાય, વ્યાપાર, ધંધા અને રોજગાર ઉપરના કર.
અનુચ્છેદ-277 : અપવાદો.
અનુચ્છેદ-278 : (7માં બંધારણીય સુધારા, 1956 દ્વારા રદ કર્યા છે.)
અનુચ્છેદ-279 : "ચોખ્ખી આવક" ની ગણતરી વગેરે.
અનુચ્છેદ-280 : નાણાંપંચ.

અનુચ્છેદ-281 : નાણાંપંચની ભલામણો.
અનુચ્છેદ-282 : સંઘ અથવા રાજ્ય પોતાની આવકમાંથી કરી શકે તેવું ખર્ચ.
અનુચ્છેદ-283 : એકત્રિત ફંડ, આકસ્મિક ફંડ અને જાહેર હિસાબમાં જમા થયેલા નાણાંનો હવાલો વગેરે બાબત.
અનુચ્છેદ-284 : સરકારી નોકરોને અને ન્યાયાલયોને મળેલી દાવાદારોની અનામતો અને બીજા નાણાનો હવાલો.
અનુચ્છેદ-285 : સંઘની મિલકતને રાજ્યના કરમાંથી મુક્તિ.
અનુચ્છેદ-286 : માલનું વેચાણ અથવા ખરીદી ઉપર કર નાખવા અંગે નિયંત્રણો.
અનુચ્છેદ-287 : વીજળી ઉપરના કરમાંથી મુક્તિ.
અનુચ્છેદ-288 : અમુક દાખલાઓમાં પાણી કે વીજળી અંગે રાજ્યોએ નાખેલા કરમાંથી મુક્તિ.
અનુચ્છેદ-289 : સંઘના કરવેરામાંથી રાજ્યની મિલકત અને આવકને મુક્તિ.
અનુચ્છેદ-290 : અમુક ખર્ચ અને પેન્શનો અંગે હિસાબમેળ બાબત.
અનુચ્છેદ-290(A) :અમુક દેવસ્વમ ફંડને વાર્ષિક ચુકવણી.
અનુચ્છેદ-291 : (26માં બંધારણીય સુધારા, 1971 દ્વારા રદ કર્યો છે.)

ઉધાર લેવા બાબત.
(Borrowing)

અનુચ્છેદ-292 : ભારત સરકારે ઉધાર લેવા બાબત.
અનુચ્છેદ-293 : રાજ્યે ઉધાર લેવા બાબત.

મિલકત કરારો, હક, જવાબદારીઓ, ફરજો અને દાવા
(Property, Contracts, Rights, Liabilities, Obligations and Suits)

અનુચ્છેદ-294 : અમુક સંજોગોમાં મિલકત, અસ્કયામતો, હક, જવાબદારીઓ અને ફરજોનો ઉત્તરાધિકાર.
અનુચ્છેદ-295 : બીજા સંજોગોમાં મિલકત, અસ્કયામતો, હક, જવાબદારીઓ અને ફરજોનો ઉત્તરાધિકાર.
અનુચ્છેદ-296 : ખાલસા થવાથી કે હકનો વિલય થવાથી કે નધણિયાતી તરીકે પ્રાપ્ત થતી મિલકત.
અનુચ્છેદ-297 : પ્રાદેશિક જળવિસ્તારની અથવા ખંડીય છાજલીની અંદર રહેલી કિંમતી વસ્તુઓ અને સુવાંગ આર્થિક ઝોનમાંની સંપત્તિ સંઘમાં નિહિત થવા બાબત.
અનુચ્છેદ-298 : વેપાર વગેરે કરવાની સત્તા.
અનુચ્છેદ-299 : કરારો.
અનુચ્છેદ-300 : દાવા અને કાર્યવાહી.

મિલકતનો અધિકાર
(Right to Property)

અનુચ્છેદ-300(A) : કાયદાથી આપેલા અધિકાર સિવાય વ્યક્તિઓની મિલકત ન છીનવી લેવા બાબત.

ભાગ-13
ભારતના રાજ્યક્ષેત્રની અંદર વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતર-વ્યવહાર
(Trade, Commerce and Intercourse within the Territory of India)

અનુચ્છેદ-301 : વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતર વ્યવહારની છુટ.
અનુચ્છેદ-302 : વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતર વ્યવહાર ઉપર નિયંત્રણ મુકવાની સંસદની સત્તા.
અનુચ્છેદ-303 : વેપાર, વાણિજ્ય સંબંધી સંઘ અને રાજ્યની ધારાકીય સત્તા ઉપર નિયંત્રણો.

અનુચ્છેદ-304 : રાજ્યો વચ્ચેના વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતર-વ્યવહાર ઉપર નિયંત્રણો.

અનુચ્છેદ-305 : વિદ્યમાન કાયદાઓ અને રાજ્ય ઈજારાઓ માટે જોગવાઈ કરતા કાયદાઓનો અપવાદ.

અનુચ્છેદ-306 : (7માં બંધારણ સુધારા,1956 દ્વારા રદ કર્યો છે)

અનુચ્છેદ-307 : અનુચ્છેદ-301 થી અનુચ્છેદ-304ના હેતુઓ પાર પાડવા માટે સત્તાધિકારીની નિમણૂંક.

ભાગ-14
સંઘ અને રાજ્યો હેઠળની સેવાઓ
(Services under the Union and the States)

જાહેર સેવાઓ
(Public Services)

અનુચ્છેદ-308 : અર્થઘટન.

અનુચ્છેદ-309 : સંઘ અથવા રાજ્યમાં નોકરી કરતી વ્યક્તિઓની ભરતી અને સેવાની શરતો.

અનુચ્છેદ-310 : સંઘની અથવા રાજ્યની નોકરી કરતી વ્યક્તિઓના હોદ્દાની મુદત.

અનુચ્છેદ-311 : સંઘ અથવા રાજ્ય હેઠળ મુલકી સેવામાં નોકરી કરતી વ્યક્તિઓને બરતરફ કરવા, તેમને હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવા અથવા તેમની પાયરી ઉતારવા બાબત.

અનુચ્છેદ-312 : અખિલ ભારતીય સેવાઓ.

અનુચ્છેદ-312(A) :અમુક સેવાના અધિકારીઓની સેવાની શરતોમાં ફેરફાર કરવાની અથવા રદ કરવાની સંસદની સત્તા.

અનુચ્છેદ-313 : વચગાળાની જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-314 : (28માં બંધારણીય સુધારા,1972 દ્વારા રદ કર્યો છે.)

લોક સેવા આયોગ
(Public Service Commissions)

અનુચ્છેદ-315 : સંઘ અને રાજ્યોના જાહેર સેવા આયોગ.

અનુચ્છેદ-316 : સભ્યોની નિમણૂક અને હોદ્દાની મુદત.

અનુચ્છેદ-317 : કોઈ જાહેર સેવા આયોગના સભ્યને હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવા બાબત અને તેને સેવામાંથી મોકૂફ રાખવા બાબત.

અનુચ્છેદ-318 : આયોગના સભ્યોની અને સ્ટાફની સેવાની શરતો સંબંધી વિનિયમો કરવાની સત્તા.

અનુચ્છેદ-319 : આયોગના સભ્યો હોદ્દા ધરાવતા બંધ થતાં તેમણે હોદ્દાઓ ધરાવવા ઉપર પ્રતિબંધ.

અનુચ્છેદ-320 : જાહેર સેવા આયોગના કાર્યો.

અનુચ્છેદ-321 : જાહેર સેવા આયોગના કાર્યો વિસ્તારવાની સત્તા.

અનુચ્છેદ-322 : જાહેર સેવા આયોગના ખર્ચ.

અનુચ્છેદ-323 : જાહેર સેવા આયોગના રિપોર્ટ.

ભાગ-14-A
ટ્રિબ્યુનલો
(Tribunals)

અનુચ્છેદ-323(A) : વહીવટી ટ્રિબ્યુનલો.
અનુચ્છેદ-323(B) : બીજી બાબતો માટે ટ્રિબ્યુનલો.

ભાગ-15
ચૂંટણીઓ
(Elections)

અનુચ્છેદ-324 : ચૂંટણીઓના દેખરેખ, દોરવણી અને નિયંત્રણ ચૂંટણી પંચમાં નિહિત થવા બાબત.
અનુચ્છેદ-325 : ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ કે લિંગ-ભેદના કારણે કોઈ વ્યક્તિ મતદાર યાદીમાં નામ દાખલ કરાવવા માટે અપાત્ર નહીં થવા બાબત અથવા તે કારણે તેણે ખાસ મતદાર યાદીમાં નામ દાખલ કરાવવા માટે દાવો નહી કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-326 : લોકસભાની અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓની ચૂંટણીઓ પુખ્ત મતાધિકારને ધોરણે કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-327 : વિધાનમંડળોની ચૂંટણીઓ અંગે જોગવાઈ કરવાની સંસદની સત્તા.
અનુચ્છેદ-328 : રાજ્યના વિધાનમંડળની ચૂંટણીઓ અંગે જોગવાઈ કરવાની તેવા વિધાનમંડળની સત્તા.
અનુચ્છેદ-329 : ચૂંટણી વિષયક બાબતમાં ન્યાયાલયોની દરમિયાનગીરી ઉપર પ્રતિબંધ.
અનુચ્છેદ-329(A) : (44માં બંધારણીય સુધારા,1978 દ્વારા રદ કર્યો છે)

ભાગ-16
અમુક વર્ગો સંબંધી ખાસ જોગવાઈઓ
(Special Provisions Relating to certain Classes)

અનુચ્છેદ-330 : લોકસભામાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવા બાબત.
અનુચ્છેદ-331 : લોકસભામાં ઍંગ્લો-ઈન્ડિયન કોમનું પ્રતિનિધિત્વ.
અનુચ્છેદ-332 : રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવા બાબત.
અનુચ્છેદ-333 : રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં ઍંગ્લો-ઈન્ડિયન કોમનું પ્રતિનિધિત્વ.
અનુચ્છેદ-334 : બેઠકો અનામત રાખવાનું અને ખાસ પ્રતિનિધિત્વ આપવાનું સિત્તેર વર્ષ પછી બંધ કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-335 : સેવાઓ અને જગાઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓના દાવા.
અનુચ્છેદ-336 : ઍંગ્લો-ઈન્ડિયન કોમ માટે અમુક સેવાઓમાં ખાસ જોગવાઈ.
અનુચ્છેદ-337 : ઍંગ્લો-ઈન્ડિયન કોમના લાભ માટે શૈક્ષણિક અનુદાન અંગે ખાસ જોગવાઈ.

અનુચ્છેદ-338 : અનુસૂચિત જાતિઓ માટે રાષ્ટ્રીય આયોગ.

અનુચ્છેદ-338(A) : અનુસૂચિત આદિજાતિઓ માટે રાષ્ટ્રીય આયોગ.

અનુચ્છેદ-339 : અનુસૂચિત વિસ્તારોના વહીવટ અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓના કલ્યાણ બાબતમાં સંઘનું નિયંત્રણ.

અનુચ્છેદ-340 : પછાત વર્ગોની સ્થિતિની તપાસ કરવા માટે આયોગની નિમણૂક.

અનુચ્છેદ-341 : અનુસૂચિત જાતિઓ.

અનુચ્છેદ-342 : અનુસૂચિત આદિજાતિઓ.

ભાગ-17
રાજભાષા
(Official Language)

સંઘની ભાષા
(Language of the Union)

અનુચ્છેદ-343 : સંઘની રાજભાષા.

અનુચ્છેદ-344 : રાજભાષા માટે આયોગ અને સંસદની સમિતિ.

પ્રાદેશિક ભાષાઓ
(Regional Languages)

અનુચ્છેદ-345 : રાજ્યની રાજભાષા કે રાજભાષાઓ.

અનુચ્છેદ-346 : એક રાજ્ય અને બીજા રાજ્ય વચ્ચે અથવા કોઈ રાજ્ય અને સંઘ વચ્ચેના વ્યવહાર માટેની રાજભાષા.

અનુચ્છેદ-347 : રાજ્યની વસતીના કોઈ ભાગમાં બોલાતી ભાષા સંબંધી ખાસ જોગવાઈ.

સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય, ઉચ્ચ ન્યાયાલયો વગેરેની ભાષા
(Language of the Supreme Court, High Courts and So on)

અનુચ્છેદ-348 : સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયોમાં અને અધિનિયમો, વિધેયકો વગેરે માટે વાપરવાની ભાષા.

અનુચ્છેદ-349 : ભાષા સંબંધી અમુક કાયદાઓ કરવા માટે ખાસ પ્રક્રિયા.

ખાસ આદેશો
(Special Directives)

અનુચ્છેદ-350 : અસંતોષના નિવારણ માટેની રજૂઆતમાં વાપરવાની ભાષા.

અનુચ્છેદ-350(A) : પ્રાથમિક કક્ષાએ માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવાની સગવડ.

અનુચ્છેદ-350(B) : ભાષાકીય લઘુમતીઓ માટે ખાસ અધિકારી.

અનુચ્છેદ-351 : હિન્દી ભાષાના વિકાસ માટે આદેશ.

ભાગ-18
કટોકટી અંગે જોગવાઈઓ
(Emergency Provisions)

અનુચ્છેદ-352 : કટોકટીની જાહેરાત.
અનુચ્છેદ-353 : કટોકટીની જાહેરાતની અસર.
અનુચ્છેદ-354 : કટોકટીની જાહેરાત અમલમાં હોય ત્યારે આવકની વહેંચણી સંબંધી જોગવાઈઓ લાગુ પાડવા બાબત.
અનુચ્છેદ-355 : બાહ્ય આક્રમણ અને આંતરિક અશાંતિ સામે રાજ્યોનું રક્ષણ કરવાની સંઘની ફરજ.
અનુચ્છેદ-356 : રાજ્યોનું બંધારણીયતંત્ર નિષ્ફળ જાય તો તે પ્રસંગ માટે જોગવાઈઓ.
અનુચ્છેદ-357 : અનુચ્છેદ-356 હેઠળ બહાર પાડેલી જાહેરાત હેઠળ ધારાકીય સત્તા વાપરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-358 : કટોકટી દરમિયાન અનુચ્છેદ-19ની જોગવાઈઓ મોકૂફ રાખવા બાબત.
અનુચ્છેદ-359 : ભાગ-3 થી અપાયેલા હકની કટોકટી દરમિયાન અમલ મોકૂફી.
અનુચ્છેદ-360 : નાણાંકીય કટોકટી વિશે જોગવાઈઓ.

ભાગ-19
પ્રકીર્ણ
(Miscellaneous)

અનુચ્છેદ-361 : રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલો અને રાજપ્રમુખોને રક્ષણ.
અનુચ્છેદ-361(A) : સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળોની કાર્યવાહીની પ્રસિદ્ધિ અંગે રક્ષણ.
અનુચ્છેદ-361(B) : લાભપ્રદ રાજકીય પદ (હોદ્દા) પર નિમણૂક માટે ગેરલાયકાત.
અનુચ્છેદ-362 : (26માં બંધારણીય સુધારા,1971 દ્વારા રદ કર્યો છે)
અનુચ્છેદ-363 : અમુક સંધિઓ, કરારો, વગેરેમાંથી ઉભી થતી તકરારોમાં ન્યાયાલયોની દરમિયાનગીરી ઉપર પ્રતિબંધ.
અનુચ્છેદ-363(A) : દેશી રાજ્યોના રાજવીઓને આપેલી માન્યતા બંધ કરવા અને સાલિયાણાં નાબૂદ કરવા બાબત.
અનુચ્છેદ-364 : મોટા બંદરો અને વિમાનમથકો સંબંધી ખાસ જોગવાઈઓ.
અનુચ્છેદ-365 : સંઘે આપેલા આદેશોનું પાલન ન થાય અથવા તેનો અમલ ન થાય તેનું પરિણામ.
અનુચ્છેદ-366 : વ્યાખ્યા.
અનુચ્છેદ-367 : અર્થઘટન.

ભાગ-20
સંવિધાનમાં સુધારો કરવા બાબત
(Amendment of the Constitution)

અનુચ્છેદ-368 : સંવિધાન સુધારવાની સંસદની સત્તાઓ અને તે માટેની પ્રક્રિયા.

ભાગ-21
કામચલાઉ, વચગાળાની અને ખાસ જોગવાઈઓ.
(Temporary, Transitional and Special Provisions)

અનુચ્છેદ-369 : રાજ્ય યાદીમાની અમુક બાબતો સમવર્તી યાદીમાંની બાબતો હોય તેમ કાયદા કરવાની સંસદને કામચલાઉ સત્તા.

અનુચ્છેદ-370 : જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય અંગે કામચલાઉ જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-371 : મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના રાજ્યો અંગે ખાસ જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-371(A) : નાગાલેન્ડ રાજ્ય અંગે ખાસ જોગવાઈ.

અનુચ્છેદ-371(B) : આસામ રાજ્ય અંગે ખાસ જોગવાઈ.

અનુચ્છેદ-371(C) : મણિપુર રાજ્ય અંગે ખાસ જોગવાઈ.

અનુચ્છેદ-371(D) : આંધ્રપ્રદેશ રાજ્ય અંગે ખાસ જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-371(E) : આંધ્રપ્રદેશમાં સેન્ટ્રલ યુનિવર્સીટીની સ્થાપના.

અનુચ્છેદ-371(F) : સિક્કિમ રાજ્ય અંગે ખાસ જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-371(G) : મિઝોરમ રાજ્ય સંબંધી ખાસ જોગવાઈ.

અનુચ્છેદ-371(H) : અરૂણાચલ પ્રદેશના રાજ્ય સંબંધી ખાસ જોગવાઈ.

અનુચ્છેદ-371(I) : ગોવા રાજ્ય સંબંધી ખાસ જોગવાઈ.

અનુચ્છેદ-372 : વિદ્યમાન કાયદા અમલમાં ચાલુ રહેવા બાબત અને તેમાં અનુકૂલનો કરવા બાબત.

અનુચ્છેદ-372(A) : કાયદાઓ અનુકૂલિત કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.

અનુચ્છેદ-373 : અમુક સંજોગોમાં નિવારક અટકાયત હેઠળની વ્યક્તિઓ અંગે હુકમ કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.

અનુચ્છેદ-374 : ફેડરલ ન્યાયાલયના ન્યાયધીશો અને ફેડરલ ન્યાયાલયમાં અથવા હિઝ-મેજેસ્ટી-ઈન-કાઉન્સિલ સમક્ષ બાકી રહેલી કાર્યવાહી વિશે જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-375 : આ સંવિધાનની જોગવાઈઓને આધીન રહીને ન્યાયાલયોએ, સત્તાધિકારીઓએ અને અધિકારીઓએ કાર્ય કરવાનું ચાલુ રાખવા બાબત.

અનુચ્છેદ-376 : ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના ન્યાયાધીશો વિશે જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-377 : ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક વિશે જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-378 : લોક સેવા આયોગ વિશે જોગવાઈઓ.

અનુચ્છેદ-378(A) : આંધ્રપ્રદેશની વિધાનસભાની મુદત વિશે ખાસ જોગવાઈ.

અનુચ્છેદ-379 : (7માં બંધારણીય સુધારા,1956 દ્વારા રદ કર્યો છે)

અનુચ્છેદ-392 : મુશ્કેલી નિવારવા માટે રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.

ભાગ-22
ટૂંકી સંજ્ઞા, આરંભ, હિન્દીમાં અધિકૃત પાઠ અને રદ કરવા બાબત.
(Short Title Commencement, Authoritative Text in Hindi and Repeals)

અનુચ્છેદ-393 : ટૂંકી સંજ્ઞા.
અનુચ્છેદ-394 : આરંભ.
અનુચ્છેદ-394(A) : હિન્દી ભાષામાં અધિકૃત પાઠ બાબત.
અનુચ્છેદ-395 : રદ કરવા બાબત.

યાદરાખો :-

→ ભારતના મૂળ બંધારણમા 22 ભાગ અને 8 અનુસૂચિઓ હતી. વર્તમાનમાં મૂળ ભાગ 22 જ છે પણ કેટલાક પેટા ભાગો ઉમેરવામાં આવ્યા છે તો કેટલાક ભાગ રદ કરવામાં આવ્યા છે. જેથી પેટા ભાગો સહિત કુલ ભાગ 25 થાય છે. પરંતુ મૂળ ભાગ 22 જ છે. જ્યારે પાછળથી 4 અનુસૂચિઓ ઉમેરવામાં આવતા વર્તમાનમાં કુલ 12 અનુસૂચિઓ છે.

→ બંધારણનો ભાગ-7ને સાતમાં બંધારણીય સુધારા, 1956 દ્વારા રદ કરવામાં આવ્યો.

→ બંધારણમાં 42માં બંધારણીય સુધારા, 1976 દ્વારા ભાગ-4 (A) અને ભાગ-14(A) ઉમેરવામાં આવ્યા.

→ 74માં બંધારણીય સુધારા,1992 દ્વારા બંધારણમાં ભાગ-9(A) ઉમેરવામાં આવ્યો.

→ 97માં બંધારણીય સુધારા,2011 દ્વારા બંધારણમાં ભાગ-9(B) ઉમેરવામાં આવ્યો.

અનુસૂચિઓ
(Schedules)

અનુસૂચિ-1 : (ક) રાજ્યો.
(ખ) કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ.
(સંબંધિત અનુચ્છેદ-1,4)

અનુસૂચિ-2 : (ક) રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યોના રાજ્યપાલો અંગે જોગવાઈઓ.
(ખ) (રદ કર્યો છે.)
(ગ) લોકસભાના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ તથા રાજ્યસભાના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ અને રાજ્યની વિધાનસભાના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ તથા રાજ્યની વિધાન પરિષદના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ અંગે જોગવાઈ.
(ઘ) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના ન્યાયાધીશો અંગે જોગવાઈઓ.
(ચ) ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક અંગે જોગવાઈઓ.
(સંબંધિત અનુચ્છેદ-59,65,75,97,125,148,158,164,186,221)

અનુસૂચિ-3 : શપથો અથવા પ્રતિજ્ઞાઓના નમૂના.
(સંબંધિત અનુચ્છેદ-75,84,99,124,146,173,188,219)

અનુસૂચિ-4 : રાજ્યસભામાંની બેઠકોની ફાળવણી.
(સંબંધિત અનુચ્છેદ-4,80)

અનુસૂચિ-5 : અનુસૂચિત વિસ્તારો અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓના વહીવટ અને નિયંત્રણ વિશે જોગવાઈઓ.

(ક) સામાન્ય.

(ખ) અનુસૂચિત વિસ્તારો અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓના વહીવટ અને નિયંત્રણ.

(ગ) અનુસૂચિત વિસ્તારો.

(ઘ) અનુસૂચિતમાં સુધારો કરવા બાબત.

(સંબંધિત અનુચ્છેદ-244)

અનુસૂચિ-6 : આસામ, મેઘાલય, ત્રિપુરા અને મિઝોરમ રાજ્યના આદિજાતિ વિસ્તારોના વહીવટ વિશે જોગવાઈઓ.

(સંબંધિત અનુચ્છેદ-244,275)

અનુસૂચિ-7 : યાદી - 1 સંઘયાદી.

યાદી - 2 રાજ્ય યાદી.

યાદી - 3 સમવર્તી યાદી.

(સંબંધિત અનુચ્છેદ-246)

અનુસૂચિ-8 : ભાષાઓ.

(સંબંધિત અનુચ્છેદ-344,351)

અનુસૂચિ-9 : અમુક અધિનિયમો અને વિનિયમોની કાયદેસરતા.

(સંબંધિત અનુચ્છેદ-31-B)

અનુસૂચિ-10 : પક્ષપલટાના કારણે ગેરલાયકાત અંગેની જોગવાઈઓ.

(સંબંધિત અનુચ્છેદ-102,191)

અનુસૂચિ-11 : પંચાયતોની શક્તિઓ, અધિકારો અને જવાબદારીઓ.

(સંબંધિત અનુચ્છેદ-243-G)

અનુસૂચિ-12 : નગરપાલિકાઓની શક્તિઓ, અધિકારો અને જવાબદારીઓ.

(સંબંધિત અનુચ્છેદ-243-W)

યાદ રાખો :-

→ ભારતના મૂળ બંધારણમાં 8 અનુસૂચિઓ હતી, પાછળથી 4 અનુસૂચિઓ ઉમેરવામાં આવી, જે નીચે મુજબ છે.

→ 9મી અનુસૂચિ : પહેલા બંધારણીય સુધારા, 1951 દ્વારા ઉમેરવામાં આવી. જેની જોગવાઈઓ ન્યાયીક સમીક્ષાથી મુક્ત રાખવામાં આવી હતી. પરંતુ 2007માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ચુકાદા મુજબ 1973 પછી 9મી અનુસૂચિમાં ઉમેરાયેલી કોઈપણ બાબત ન્યાયીક સમીક્ષાને પાત્ર છે.

→ 10મી અનુસૂચિ : 52મો બંધારણીય સુધારો, 1985 જે પક્ષપલ્ટા વિરોધી કાનૂન થી સંબંધિત છે.

→ 11મી અનુસૂચિ : 73મો બંધારણીય સુધારો, 1992 જે પંચાયતી રાજથી સંબંધિત છે.

→ 12મી અનુસૂચિ : 74મો બંધારણીય સુધારો, 1992 જે નગરપાલિકાઓથી સંબંધિત છે.

❖ બંધારણના ભાગ :-

→ વર્તમાનમાં બંધારણમાં મૂળ 22 ભાગ, 395 અનુચ્છેદ તથા 12 અનુસૂચિઓ છે. પરંતુ પેટા ભાગ અને પેટા અનુચ્છેદ સહીત 25 ભાગ અને 444 કરતા પણ વધુ અનુચ્છેદ છે.

બંધારણના ભાગ	વિગત	અનુચ્છેદ
1.	સંઘ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર	1 થી 4
2.	નાગરિક્તા	5 થી 11
3.	મૂળભૂત અધિકાર	12 થી 35
4.	રાજ્યનીતિના નિર્દેશક તત્વો	36 થી 51
4(A).	મૂળભૂત ફરજો	51 (A)
5.	સંઘ	52 થી 151
6.	રાજ્ય	152 થી 237
7.	સાતમાં બંધારણીય સુધારા, 1956 દ્વારા રદ કરેલ છે.	
8.	કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો	239 થી 242
9.	પંચાયતો	243 થી 243(O)
9(A).	નગરપાલિકાઓ	243(P)થી 243(ZG)
9(B).	સહકારી સમિતિઓ	243(ZH)થી 243(ZT)
10.	અનુસૂચિત અને આદિજાતિ વિસ્તારો	244 અને 244(A)
11.	સંઘ અને રાજ્ય વચ્ચેના સંબંધો	245 થી 263
12.	નાણાંકીય બાબતો, મિલ્કત, કરારો અને દાવાઓ	264 થી 300(A)
13.	ભારતના રાજ્યક્ષેત્રની અંદર વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતર વ્યવહાર	301 થી 307
14.	સંઘ અને રાજ્ય હેઠળની સેવાઓ	308 થી 323
14(A).	ટ્રિબ્યુનલ (અધિકરણ)	323(A) અને 323(B)
15.	ચૂંટણીઓ	324 થી 329(A)
16.	અમુક વર્ગો સંબંધી ખાસ જોગવાઈઓ	330 થી 342
17.	રાજભાષા	343 થી 351
18.	કટોકટી અંગે જોગવાઈઓ	352 થી 360
19.	પ્રકીર્ણ	361 થી 367
20.	બંધારણમાં સુધારો કરવા બાબત	368
21.	કામચલાઉ, વચગાળાની અને ખાસ જોગવાઈઓ	369 થી 392
22.	ટૂંકી સંજ્ઞા, આરંભ, હિન્દીમાં અધિકૃત પાઠ અને રદ કરવા બાબત	393 થી 395

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. બંધારણના મુખ્ય કેટલા ભાગ છે ? - 22.
2. બંધારણમાં પેટા વિભાગો સહિત કુલ કેટલા ભાગ છે ? - 25.
3. બંધારણના કયા ભાગમાં નાગરિકતાનો ઉલ્લેખ છે ? - ભાગ-2.
4. મૂળ બંધારણણા કુલ કેટલા ભાગ હતા ? - 22.
5. મૂળ બંધારણમાં કુલ કેટલી અનુસૂચિઓ હતી ? - 8.
6. વર્તમાનમાં ભારતના બંધારણમાં કુલ કેટલી અનુસૂચિઓ છે ? - 12.
7. બંધારણના કયા ભાગમાં "સંઘીય કારોબારી"ની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી હતી ? - ભાગ-5.
8. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા ભારતના બંધારણમાં 9મી અનુસૂચિ જોડવામાં આવી ? - પ્રથમ બંધારણીય સુધારો,1951.
9. બંધારણના કયા ભાગમાં "બંધારણીય સુધારા" ની જોગવાઈઓ આપવામાં આવી ? - ભાગ-20
10. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા ભારતના બંધારણમાં 10મી અનુસૂચિ જોડવામાં આવી ? - 52મો બંધારણીય સુધારો,1985.
11. જો ભારત સંઘમાં નવા રાજયનું સર્જન કરવું હોય તો કઈ અનુસૂચિમાં સુધારો થાય ? - પ્રથમ અનુસૂચિ.
12. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા ભારતીય બંધારણમાં 11મી અનુસૂચિ જોડવામાં આવી ? - 73મો બંધારણીય સુધારો, 1992.
13. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા ભારતીય બંધારણમાં 12મી અનુસૂચિ જોડવામાં આવી ? - ૭૪મો બંધારણીય સુધારો, 1992.
14. બંધારણના કયા ભાગમાં મૂળભૂત અધિકારનો ઉલ્લેખ છે ? - ભાગ-3.
15. બંધારણના કયા ભાગમાં મૂળભૂત ફરજોનો ઉલ્લેખ છે ? - ભાગ-4(A).
16. બંધારણના કયા ભાગમાં રાજનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનો ઉલ્લેખ છે ? - ભાગ-4.
17. ભારતીય બંધારણની બીજી અનુસૂચિમાં કઈ જોગવાઈઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે ? - મહત્વના અધિકારીઓના વેતન-ભથ્થા.
18. બંધારણના ભાગ-1માં કોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે ? સંઘ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર.
19. બંધારણનો કયો ભાગ સહકારી મંડળીઓથી સંબંધિત છે ? ભાગ-9(B).
20. બંધારણનો કયો ભાગ પંચાયતોથી સંબંધિત છે ? ભાગ-9.
21. બંધારણનો કયો ભાગ નગરપાલિકાથી સંબંધિત છે ? ભાગ-9(A)
22. ભારત સંઘના રાજયો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોનો ઉલ્લેખ ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં છે ? પ્રથમ અનુસૂચિ.
23. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં રાજયની કારોબારી વિશે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે ? - ભાગ-6
24. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં રાષ્ટ્રપતિ, રાજયપાલ, સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય તથા ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધિશ, લોકસભા-વિધાનસભાના સ્પીકર, રાજયસભા-વિધાનસભાના ચેરમેન, CAG વગેરેના વેતન ભથ્થા વિશે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? બીજી અનુસૂચિ.
25. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં બંધારણમાન્ય 22 ભાષાઓનો ઉલ્લેખ છે ? આઠમી અનુસૂચિ.

26. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં કટોકટીની જોગવાઈઓ વિશે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ?
ભાગ-18. 352 થી 360

27. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં કેન્દ્રયાદી, રાજ્યયાદી અને સંયુક્ત યાદી એમ ત્રણ પ્રકારની યાદીનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ? - સાતમી અનુસૂચિ.

28. બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં અસમ, મેઘાલય, ત્રિપુરા અને મિઝોરમના જનજાતીય ક્ષેત્રના વહીવટ માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - છઠ્ઠી અનુસૂચિ. 152 થી 237

29. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં 'રાજભાષા' અંગેની જોગવાઈ છે ? - ભાગ-17. 343 થી 35

30. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં દેશમાં અનુસૂચિત ક્ષેત્રો તથા અનુસૂચિત જનજાતિઓ અંગેના નિયંત્રણ માટેની જોગવાઈ છે ? - પાંચમી અનુસૂચિ. 52 થી 151

31. બંધારણના કયા ભાગમાં ચૂંટણીઓ અંગેની જોગવાઈ છે ? - ભાગ-15. 324 થી 329 (A)

32. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં "પક્ષપલ્ટા વિરોધી કાયદા"ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ?
દસમી અનુસૂચિ. 244 થી 244 (A)

33. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં સમાવિષ્ટ કાયદાએ ન્યાયાલયના અધિકારક્ષેત્રથી બહાર છે ?
નવમી અનુસૂચિ. 243 થી 243 (O)

34. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં "સંઘ અને રાજ્ય હેઠળની સેવાઓ"નો ઉલ્લેખ છે ? - ભાગ-14. 308 થી 323

35. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં વિભિન્ન પદો માટે ગોપનીયતના શપથ અંગેના નમૂના આપવામાં આવ્યા છે ? - ત્રીજી અનુસૂચિ. 12 થી 35

36. બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં પંચાયતીરાજના વિષયોનો ઉલ્લેખ છે ? - અગિયારમી અનુસૂચિ. 245 થી 263

37. બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં નગરપાલિકાના વિષયોનો ઉલ્લેખ છે ? - બારમી અનુસૂચિ. 264 થી 300 (A)

38. બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં "જમીન સુધાર અને જમીન સંપાદન" અંગેના કાયદાઓ સમાવિષ્ટ છે ?
નવમી અનુસૂચિ. 243 થી 243 (O)

39. ભારતના બંધારણમાં મૂળ કેટલા ભાગ અને અનુચ્છેદ છે ? - 22 ભાગ અને 395 અનુચ્છેદ.

40. ભારતના બંધારણમાં પેટાવિભાગો અને પેટા અનુચ્છેદ સહિત કુલ કેટલા ભાગ અને અનુચ્છેદ છે ?
25 ભાગ અને 444થી વધુ અનુચ્છેદ.

41. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિ રાજ્યસભાની બેઠક વ્યવસ્થાની વહેંચણી સૂચવે છે ? - ચોથી અનુસૂચિ. 36 થી 51

●●●●

2. રાષ્ટ્રીય પ્રતીકો

1. **રાષ્ટ્ર ધ્વજ :-**

→ ભારતના રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં ત્રણ રંગો છે. સૌથી ઉપર કેસરી, વચ્ચે સફેદ અને સૌથી નીચે લીલો. આથી ભારતના રાષ્ટ્રીય ધ્વજને ત્રિરંગો પણ કહેવામાં આવે છે.

→ કેસરી રંગ શક્તિનો પ્રતીક છે. સફેદ રંગ શાંતિનો પ્રતીક છે. જ્યારે લીલો રંગ સમૃદ્ધિનો પ્રતીક છે.

→ ત્રિરંગનો સફેદ પટ્ટીમાં વચ્ચે 24 આરા ધરાવતો ચક્ર છે. જે અશોકના સારનાથ ખાતેના સ્તંભમાંથી લેવામાં આવ્યો છે.

→ ભારતના રાષ્ટ્રીય ધ્વજની લંબાઈ : પહોળાઈનો માપ 3:2 છે.

✦ **રાષ્ટ્રીય ધ્વજનો ઇતિહાસ :-**

→ વર્તમાન રાષ્ટ્રીય ધ્વજની સૌ પ્રથમ ડિઝાઈન યુરોપમાં **મેડમ ભીખાજીકામા** દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી હતી.

→ ત્યારબાદ 1929માં જવાહરલાલ નેહરૂ દ્વારા 31 ડિસેમ્બરના રોજ રાવીનદીના તટ પર ભારતમાં સૌ પ્રથમ ત્રિરંગો લહેરાવવામાં આવ્યો હતો. જેમાં ચક્રના સ્થાને ચરખો હતો.

→ સ્વતંત્રતા પછી બંધારણ સભા દ્વારા રાષ્ટ્રીય ધ્વજની ડિઝાઈન નક્કી કરવા "ઝંડા સમિતિ" ની રચના કરવામાં આવી. "ઝંડા સમિતિ"ના અધ્યક્ષ જે.બી.કૃપલાણી હતા. **સ્વતંત્રતા પછી 'પિંગલી વેંકૈયા' દ્વારા રાષ્ટ્ર ધ્વજની ડીઝાઈન તૈયાર કરવામાં આવી હતી.**

→ વર્તમાન રાષ્ટ્રીય ધ્વજ બંધારણ સભા દ્વારા 22 જુલાઈ 1947 ના રોજ સ્વીકારવામાં આવ્યો.

→ રાષ્ટ્રીય ધ્વજનું માન-સમ્માન જળવાઈ રહે તે માટે ભારત સરકાર દ્વારા "ભારતીય ધ્વજ સંહિતા,2002" બનાવવામાં આવી છે. જે અનુસાર સામાન્ય નાગરિકો ખાનગી સંસ્થાઓ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ રાષ્ટ્રીય ધ્વજને ફરકાવી શકે છે. પરંતુ તેનો અનાદર થવો જોઈએ નહિ.

2. **રાષ્ટ્રીય ચિહ્ન (રાજ ચિહ્ન) :-**

→ ભારતનું રાજચિહ્ન એ સારનાથ ખાતેના અશોકના સિંહસ્તંભમાંથી લેવામાં આવ્યું છે.

→ મૂળ સ્તંભમાં 4 સિંહ છે જે એક બીજાની વિરૂદ્ધ દિશામાં બેસેલા જણાય છે. આથી માત્ર ત્રણ સિંહ જ દેખાય છે. તેના નીચે ઘંટ આકારનું પદ્મના ઉપર એક હાથી, એક ઘોડો, એક સાંઢ તથા એક સિંહ ની ઉપસેલી મૂર્તિઓ છે જેની વચ્ચો વચ્ચ ચક્ર છે. એક જ પથ્થરને કોતરીને બનાવવામાં આવેલ આ સ્તંભની ઉપર ધર્મચક્ર રાખવામાં આવ્યું છે. નીચેની તરફ **"મુંડકોપનિષદ"** માંથી લીધેલ સૂત્ર **"સત્યમેવ જયતે"** લખેલ છે જેની લિપિ દેવનાગરી છે. જેનો અર્થ થાય છે, **"સત્યની જ વિજય થાય છે."**

→ ભારત સરકાર દ્વારા આ રાજચિહ્ન 26 જાન્યુઆરી, 1950 ના રોજ અપનાવવામાં આવ્યું.

3. **રાષ્ટ્રગાન (National Anthem) :-**

→ ભારતનું રાષ્ટ્રગાન 'જન ગણ મન...' છે. જે રવીન્દ્રનાથ ટાગોર દ્વારા મૂળ બંગાળીમાં રચવામાં અને સંગીત બદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતુ. તેના હિન્દી સંસ્કરણ 'જન-ગણ-મન' ને રાષ્ટ્રગાન તરીકે સ્વીકારાયુ છે.

→ સમગ્ર રાષ્ટ્રગાનમાં 5 પદ છે, જેનું પ્રથમ પદ રાષ્ટ્રગાન તરીકે ગવાય છે જે નીચે મુજબ છે.

જન-ગણ-મન અધિનાયક, જય હે
ભારત ભાગ્ય વિધાતા.
પંજાબ-સિંધ-ગુજરાત-મરાઠા-દ્રાવિડ-ઉત્કલ-બંગ
વિંધ્ય-હિમાચલ-યમુના-ગંગા, ઉચ્છલ જલધિ તરંગ
તવ શુભ નામે જાગે, તવ શુભ આશિષ માંગે,
ગાહે તવ જય ગાથા
જન-ગણ-મંગલ દાયક જય હે ભારત ભાગ્ય વિધાતા.
જય હે, જય હે, જય હે, જય જય જય જય હે !

→ રાષ્ટ્રગાનના આ ગાયનની અવધિ 52 સેકન્ડ છે. ઘણીવાર રાષ્ટ્રગાન સંક્ષિપ્ત રૂપમાં પ્રથમ અને છેલ્લી પંક્તિમાં ગાવામાં આવે છે જેની અવધિ 20 સેકન્ડ છે.

→ જન ગણ મનને રાષ્ટ્રગાનના સ્વરૂપમાં સ્વીકૃતિ બંધારણ સભા દ્વારા 24 જાન્યુઆરી, 1950 ના રોજ આપવામાં આવી.

→ સૌ પ્રથમ જનગણમન ઈ.સ.1911માં ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોગ્રેંસના કલકત્તા ખાતેના 27માં અધિવેશનમાં ગાવામાં આવ્યું હતું.

4. રાષ્ટ્રગીત (National Song) :-

→ ભારતનો રાષ્ટ્રગીત "વંદેમાતરમ્" છે. જેની રચના બંકિમચંદ્ર ચેટર્જીએ કરી છે.

→ "વંદે માતરમ્" બંકિમચંદ્ર ચેટર્જીની કૃતિ "આનંદમઠ"માંથી લેવામાં આવ્યો છે. "વંદેમાતરમ્" ને "જન-ગણ-મન" ની સમાન દરજ્જો પ્રાપ્ત છે.

→ "વંદેમાતરમ્" સૌ પ્રથમ ઈ.સ. 1896 માં ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોગ્રેંસના 12 માં અધિવેશનમાં કલકત્તામાં ગાવામાં આવ્યું હતું.

→ રાષ્ટ્રગીત "વંદેમાતરમ્" નું પ્રથમ પદ આ મુજબ છે.

વંદે માતરમ્ !
સુજલામ્, સુફલામ, મલયજ-શીતલામ્,
શસ્યશ્યામલામ્, માતરમ્ !
વંદે માતરમ્ !!
શુભ્ર જ્યોત્સના, પુલક્તિયામિનીમ્
ફુલ્લકુસુમિત દ્રુમદલ શોભિનીમ્
સુહાસિનીમ સુમધુર ભાષિણીમ
સુખદામ વરદામ્, માતરમ્ !
વંદે માતરમ્ !

5. રાષ્ટ્રીય પંચાંગ (કેલેન્ડર) :-

→ ભારતનો રાષ્ટ્રીય પંચાંગ "શક સંવંત" આધારિત છે. ગ્રિગેરીયન કેલેન્ડર અને રાષ્ટ્રીય પંચાંગ ની તારીખોમાં સામ્યતા જળવાઈ રહે છે.

→ શક સંવંતની શરૂઆત ઈ.સ.78 માં થઈ. શકસંવંતનો સૌ પ્રથમ મહિનો ચૈત્ર છે. જેનો પ્રથમ દિવસ 22 માર્ચના રોજ અને જો લિપયર હોય તો 21 માર્ચના રોજ હોય છે. શકસંવંત સામાન્ય રીતે 365 દિવસનો હોય છે.

→ ભારત સરકારે શક સંવંતનો રાષ્ટ્રીય પંચાંગ તરીકે સ્વીકાર 22 માર્ચ, 1957 ના રોજ કર્યો.

→ રાષ્ટ્રીય પંચાંગ મુખ્યત્વે નીચેના સરકારી હેતુઓ માટે અપનાવવામાં આવ્યો છે.

1. ભારતનો રાજપત્ર
2. આકાશવાણીના સમાચાર પ્રસારણ
3. ભારત સરકાર દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવેલા કેલેન્ડર.
4. ભારત સરકાર દ્વારા નાગરિકોને સંબોધિત પત્ર.

6. રાષ્ટ્રીય પશુ (પ્રાણી) :- (Panthera Tigris)

→ ભારતનો રાષ્ટ્રીય પશુ(પ્રાણી) વાઘ છે. જેનું લેટિન નામ "પૅન્થરા ટાઈગ્રિસ લિન્નાયસ" છે.

→ વિશ્વમાં વાઘની 8 પ્રજાતિઓ જોવા મળે છે જેમાં ભારતમાં જોવા મળતી પ્રજાતિને 'રોયલ બેન્ગાલ ટાઈગર' કહેવામાં આવે છે. (શાહી બંગાળી વાઘ) Royal Bengal Tiger

→ વાઘની ઘટતી જતી સંખ્યાના કારણે વાઘને સંરક્ષિત કરવા 1973 થી ભારત સરકાર દ્વારા "પ્રોજેક્ટ ટાઈગર" નામે યોજના શરૂ કરવામાં આવી છે.

7. રાષ્ટ્રીય પક્ષી :- Pavo cristatus

→ ભારતનો રાષ્ટ્રીય પક્ષી "મોર' છે. તેનું લેટિન નામ "પાવો ક્રિસ્ટેટસ" છે.

→ નર મોર એ 200 જેટલા મોરપિચ્છ ધરાવે છે.

→ મોરને ભારતીય વન્ય પ્રાણી સુરક્ષા અધિનિયમ, 1972 અંતર્ગત પૂર્ણ સંરક્ષણ પ્રાપ્ત છે.

8. રાષ્ટ્રીય પુષ્પ :- (Nelumbo Nucifera)

→ ભારતનો રાષ્ટ્રીય પુષ્પ "કમળ" છે. જેનું લેટિન નામ "નેલમ્બો ન્યૂસિપેરા ગાર્ટન" છે.

→ કમળ આછા ગુલાબી રંગનો ફુલ છે. તે પ્રાચીનકાળથી ભારતીય સંસ્કૃતિનો શુભ પ્રતીક માનવામાં આવે છે.

9. રાષ્ટ્રીય વૃક્ષ :- (Ficus Benghalensis)

→ ભારતનો રાષ્ટ્રીય વૃક્ષ "વડ" છે. જેનું લેટિન નામ "ફાઈક્સ બેંધાલેન્સિસ" છે.

→ વડનું વૃક્ષ વિશાળ અને ઘટાદાર હોય છે તથા તેની શાખાઓ દૂર સુધી ફેલાયલી હોય છે.

10. રાષ્ટ્રીય ફળ :- (Mangifera indica)

→ ભારતનું રાષ્ટ્રીય ફળ "કેરી" છ. જેનું લેટિન નામ "મેન્ગિફેરા ઈન્ડિકા" છે.

→ પ્રાચીનકાળથી ભારતમાં કેરીની વિવિધ જાતો થાય છે.

11. રાષ્ટ્રીય નદી :-

→ 4 નવેમ્બર, 2008 ના રોજ ગંગાનદીને રાષ્ટ્રીય નદી નો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો.

→ ગંગા ભારતની સૌથી લાંબી અને સૌથી પવિત્ર નદી છે.

12. રાષ્ટ્રીય જળચર જીવ :-

→ 5 ઓક્ટોબર, 2009 ના રોજ ડોલ્ફિન માછલીને રાષ્ટ્રીય જળચર જીવ જાહેર કરવામાં આવી.

13. રાષ્ટ્રીય વિરાસત પશુ :-

→ 22 ઓક્ટોબર, 2010 ના રોજ કેન્દ્ર સરકારે હાથીને રાષ્ટ્રીય વિરાસત પશુ જાહેર કર્યો.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. વર્તમાન રાષ્ટ્રીય ધ્વજની ડિઝાઈન સૌ પ્રથમ કયા ક્રાંતિકારી દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી હતી ? - મેડમ ભીખાજી કામા.
2. સ્વતંત્રતા પછી બંધારણ સભા દ્વારા નીમવામાં આવેલ "ઝંડા સમિતિ"ના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - જે.બી.કૃપલાણી.
3. વર્તમાન રાષ્ટ્રીય ધ્વજ બંધારણ સભા દ્વારા ક્યારે સ્વીકારવામાં આવ્યો ? - 22 જુલાઈ,1947
4. ભારતનું રાષ્ટ્રીય ચિહ્ન શામાંથી લેવામાં આવેલ છે ? - સારનાથ ખાતેના અશોક સ્તંભમાંથી.
5. ભારતના રાષ્ટ્રીય ચિહ્નમાંનું "સત્યમેવ જયતે" સૂત્ર શામાંથી લેવામાં આવ્યું છે ? - મુંડુકોપ નિષદ.
6. ભારતીય રાષ્ટ્રીય ધ્વજની લંબાઈ-પહોળાઈનું માપ શું છે ? - 3:2
7. "સત્યમેવ જયતે" સૂત્રની લિપિ કઈ છે ? - દેવનાગરી.
8. ભારત સરકાર દ્વારા રાષ્ટ્રીય ચિહ્નનો સ્વીકાર ક્યારે કરવામાં આવ્યો ? - 26 જાન્યુઆરી,1950.
9. 'સત્યમેવ જયતે' રાષ્ટ્રીય પ્રતીકમાં ક્યાં અંકિત છે ? - સૌથી નીચે.
10. રાષ્ટ્રીય પ્રતીકમાં સિંહોની સંખ્યા કેટલી છે ? - ચાર.
11. ભારતીય રાષ્ટ્રધ્વજમાં કેટલા આરા છે ? - 24
12. ત્રિરંગાને રાષ્ટ્ર ધ્વજ તરીકે કયા અધિવેશનમાં અપનાવવામાં આવ્યો ? - લાહોર અધિવેશન.
13. રાષ્ટ્ર ધ્વજમાં કેન્દ્રમાં અંકિત 24 આરા શું દર્શાવે છે ? - 24 કલાક.
14. રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં સફેદ રંગ શાનું પ્રતીક છે ? - શાંતિ.
15. રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં કેસરી રંગ શાનું પ્રતીક છે ? - શક્તિ.
16. રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં લીલો રંગ શાનું પ્રતીક છે ? - સમૃદ્ધિ.
17. રાષ્ટ્રીય ધ્વજના મધ્યમાં રહેલા આરાનો રંગ કેવો છે ? - નીલો.
18. ભારતનું રાષ્ટ્રગાન (National Anthem) કયું છે ? - જન-ગણ-મન.
19. ભારતનું રાષ્ટ્રગાન કોના દ્વારા રચાયેલું છે ? - રવીન્દ્રનાથ ટાગોર.
20. સમગ્ર રાષ્ટ્રગાનમાં કેટલા પદ છે અને તે કેટલા સમયમાં ગવાઈ જવું જોઈએ ? - 5 પદ, 52 સેકન્ડ.
21. કોંગ્રેસના કયા અધિવેશનમાં સૌ પ્રથમ રાષ્ટ્રીયગાન ગવાયું ?
27માં કલકત્તા અધિવેશનમાં, 27 ડિસેમ્બર,1911
22. ભારતની બંધારણ સભાએ ક્યારે રાષ્ટ્રગાનનો સ્વીકાર કર્યો ? - 24 જાન્યુઆરી,1950.
23. સંક્ષિપ્ત રૂપમાં રાષ્ટ્રગાનનું પ્રથમ અને છેલ્લું પદ કેટલા સમયમાં પૂર્ણ કરવું જરૂરી છે ? - 20 સેકન્ડ.
24. ભારતનું રાષ્ટ્રગીત કયું છે ? - વંદેમાતરમ્.
25. ભારતના રાષ્ટ્રગીત એ મૂળ કઈ અને કોની રચનામાંથી લેવામાં આવ્યું છે ? - "આનંદમઠ"-બંકિમચંદ્ર ચેટર્જી.
26. સૌપ્રથમ રાષ્ટ્રગીત કોંગ્રેસના કયા અધિવેશનમાં અને ક્યારે ગાવામાં આવ્યું ? - 12માં કલકત્તા અધિવેશનમાં ઈ.સ.1896માં.
27. 14-15 ઓગસ્ટની મધ્યરાત્રીએ કેન્દ્રીય સચિવાલયમાં સૌ પ્રથમ કોના દ્વારા રાષ્ટ્રગીત ગાવામાં આવ્યું ?
એચ.એસ.શુબ્બુલક્ષ્મી.

28. ભારતનું રાષ્ટ્રીય પંચાંગ કયા સંવત પર આધારિત છે ? - **શક સંવત.**
29. શક સંવતની શરૂઆત કયા ઈ.સ.થી થઈ ? - **ઈ.સ.78.**
30. ભારતીય રાષ્ટ્રીય પંચાંગનો સૌ પ્રથમ મહિનો કયો છે ? - **ચૈત્ર.**
31. ભારતીય રાષ્ટ્રીય પંચાગ (શક સંવત)નો પ્રથમ દિવસ કયો છે ? - **22 માર્ચ. (લિપયર હોય તો 21 માર્ચ)**
32. ભારત સરકાર દ્વારા ક્યારે શકસંવતને રાષ્ટ્રીય પંચાંગ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યો ? - **22 માર્ચ,1957.**
33. રાષ્ટ્રીગીતને સૌ પ્રથમ કોના દ્વારા તાલબદ્ધ કરવામાં આવ્યું ? - **યદુનાથ ભટ્ટાચાર્ય.**
34. ભારતનો રાષ્ટ્રીય પશુ અને તેનું લેટિન નામ કયું છે ? - **વાઘ (પેન્થરા ટાઈગ્રિસ લિન્નાયસ)**
35. ભારતીય ધ્વજસંહિતામાં ક્યારે સુધારો કરવામાં આવ્યો ? - **26 જાન્યુઆરી,2002.**
36. અશોકના સારનાથમાંથી લેવામાં આવેલ રાષ્ટ્રીયપ્રતીકમાં અંકિત હાથી, ઘોડા અને સાંઢ જેવા પશુઓનો સંબંધ કયા મહાપુરૂષના જીવનથી છે ? - **મહાત્મા બુદ્ધ.**
37. ભારતનો રાષ્ટ્રીય પક્ષી અને તેનું લેટિન નામ કયું છે ? - **મોર. (પાવો ક્રિસ્ટેટસ)**
38. ભારતનું રાષ્ટ્રીય પુષ્પ અને તેનું લેટિન નામ શું છે ? - **કમળ. (નેલમ્બો ન્યૂસિપેરા ગાર્ટન)**
39. ભારતનું રાષ્ટ્રીય વૃક્ષ અને તેનું લેટિન નામ કયું છે ? - **વડ (ફાઈકસ બેન્ઘાલેન્સિસ)**
40. કઈ યોજના અંતર્ગત ભારતમાં વાઘને સંરક્ષણ પ્રાપ્ત છે ? - **પ્રોજેક્ટ ટાઈગર, 1973**
41. ભારતનું રાષ્ટ્રીય ફળ અને તેનું લેટિન નામ જણાવો. - **કેરી. (મેન્ગિફેરા ઇન્ડિકા)**
42. ભારતની રાષ્ટ્રીય નદી કઈ છે ? - **ગંગા.**
43. ગંગાને ક્યારે રાષ્ટ્રીય નદી જાહેર કરવામાં આવી ? - **4 નવેમ્બર,2008**
44. ભારતનું રાષ્ટ્રીય જળચર જીવ કયું છે ? - **માત્ર શુદ્ધ મીઠા પાણીમાં રહેતી "ડોલ્ફીન માછલી".**
45. ક્યારે મીઠા પાણીની ડોલ્ફીન માછલીને રાષ્ટ્રીય જળચર જીવ જાહેર કરવામાં આવી ?
5 ઓક્ટોબર,2009
46. ભારતનો રાષ્ટ્રીય વિરાસત પશુ કયું છે ? - **હાથી.**
47. ભારતની રાષ્ટ્રીય મીઠાઈ કઈ છે ? - **જલેબી.**
48. ભારતનું રાષ્ટ્રીય પીણું કયું છે ? - **ચા.**
49. કયા અધિનિયમ મુજબ મોર અને ડોલ્ફીનને સંરક્ષણ પ્રાપ્ત છે ? - **વન્યજીવ સંરક્ષણ અધિનિયમ,1972.**
50. ભારતીયા રૂપિયાના પ્રતિક ચિહ્‌ન રૂા.ને ભારત સરકારે ક્યારે સ્વીકાર્યું ? - **15 જુલાઈ,2010**
51. ભારતીય રૂપિયાનું પ્રતીક ચિહ્‌ન રૂા.કોના દ્વારા બનાવવામાં આવ્યું છે ? - **ડી.ઉદયકુમાર (ITI)**
52. રાષ્ટ્રીય જળચર જીવ "ડોલ્ફીન"મોટા ભાગે ભારતની કઈ નદીમાં જોવા મળે છે ? - **ગંગા.**
53. સ્વતંત્રતા પછી વર્તમાન ભારતીય રાષ્ટ્રીય ધ્વજની ડીઝાઈન કોણે તૈયાર કરી ? - **પિંગલી વેંકૈયા.**

●●●●

3. બંધારણ (Constitution)

❖ **બંધારણ એટલે શું ?**

→ દરેક સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રને તેનું પોતાનું બંધારણ હોય છે. બંધારણ એ દેશનો મૂળભૂત દસ્તાવેજ છે જે સામાન્ય રીતે લિખિત અથવા અલિખિત દસ્તાવેજના સ્વરૂપમાં હોય છે. જે અનુસાર સરકાર દેશનો વહીવટ કરે છે તથા કારોબારી, ધારાસભા અને ન્યાયતંત્ર વચ્ચે શક્તિઓનું સ્પષ્ટ વિભાજન કરે છે.

❖ **બંધારણનું મહત્ત્વ :**

→ લોકશાહી દેશોમાં લોકો પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સરકારના સંચાલનમાં ફાળો આપે છે. એજ રીતે લોકશાહીમાં સરકારની સત્તા અને લોકોના હકો બંધારણ દ્વારા ખૂબ જ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે. લોકોની જરૂરિયાતો, આકાંક્ષાઓ અને અપેક્ષાઓનો પડઘો બંધારણમાં પડે છે. આમ બંધારણ જીવંત દસ્તાવેજ છે.

❖ **બંધારણની આવશ્યકતા :**

1. આધારભૂત બાબતોના નિયમોનો એવો સંગ્રહ ઉપલબ્ધ કરાવે જે દેશના લોકોમાં સમન્વય અને વિશ્વાસને જાળવી રાખે.
2. બંધારણ દેશની સરકાર દ્વારા નાગરિકો પર લાગુ કરવામાં આવતા કાયદાઓની સીમા નક્કી કરે જેથી નાગરિકોના હકો (મૂળભૂત અધિકારો) જળવાઈ રહે.
3. તે સરકારને એવી ક્ષમતા પ્રદાન કરે જેથી લોકોની જરૂરિયાતોને પૂરી કરી શકે અને ન્યાયપૂર્ણ સમાજની સ્થાપના માટે ઉચિત પરિસ્થિતિઓનો નિર્માણ કરી શકે.
4. રાષ્ટ્રના નિર્ણય લેવાની શક્તિ કોની પાસે રહેશે ? અને સરકારની રૂપરેખા અને કાર્યો પણ બંધારણ દ્વારા નક્કી થાય છે.

યાદરાખો :-

→ ભારતનું બંધારણ વિશ્વનું સૌથી લાંબુ લિખિત બંધારણ છે.

→ ઈંગ્લેન્ડ અને ઈઝરાયેલનું બંધારણ અલિખિત છે.

→ વહીવટના આધારે બે પ્રકારની બંધારણીય પ્રણાલીઓ પ્રચલિત છે. (1) એકીકૃત (2) સમવાય તંત્રી

→ બ્રિટનનું બંધારણ એકીકૃત પ્રણાલી જ્યારે અમેરિકાનું બંધારણ સમવાય તંત્રી છે.

→ ભારતનું બંધારણ એકીકૃત અને સમવાય તંત્રી પ્રણાલીનું મિશ્રણ છે. જે વિશેષ સમવાય તંત્ર છે.

●●●●

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. વિશ્વમાં સૌ પ્રથમ લિખિત બંધારણ કયા દેશ દ્વારા બનાવવામાં આવ્યું ? - **ફ્રાન્સ.**
2. કોઈપણ દેશના મૂળભૂત કાયદાકીય દસ્તાવેજને શું કહેવામાં આવે છે ? - **બંધારણ.**
3. વિશ્વનું સૌથી લાંબુ લિખિત બંધારણ કયા દેશનું છે ? - **ભારત.**
4. કયા દેશોનું બંધારણ અલિખિત છે ? - **ઈંગ્લેન્ડ અને ઈઝરાયેલ.**
5. બ્રિટનનું બંધારણ કયા પ્રકારની પ્રણાલીનું છે ? - **એકીકૃત પ્રણાલી.**
6. અમેરિકાનું બંધારણ કયા પ્રકરની પ્રણાલીનું છે ? - **સમવાયતંત્રી પ્રણાલી.**
7. ભારતનું બંધારણ કયા પ્રકારની પ્રણાલીનું છે ? - **મિશ્ર પરંતુ વિશેષ સમવાયતંત્ર.**

4. ભારતમાં બંધારણીય વિકાસનો ઈતિહાસ
(History of Indian Coustitutional Development)

✦ **ભારતમાં બંધારણના વિકાસના ઈતિહાસને 3 તબક્કામાં વહેંચી શકાય છે.**

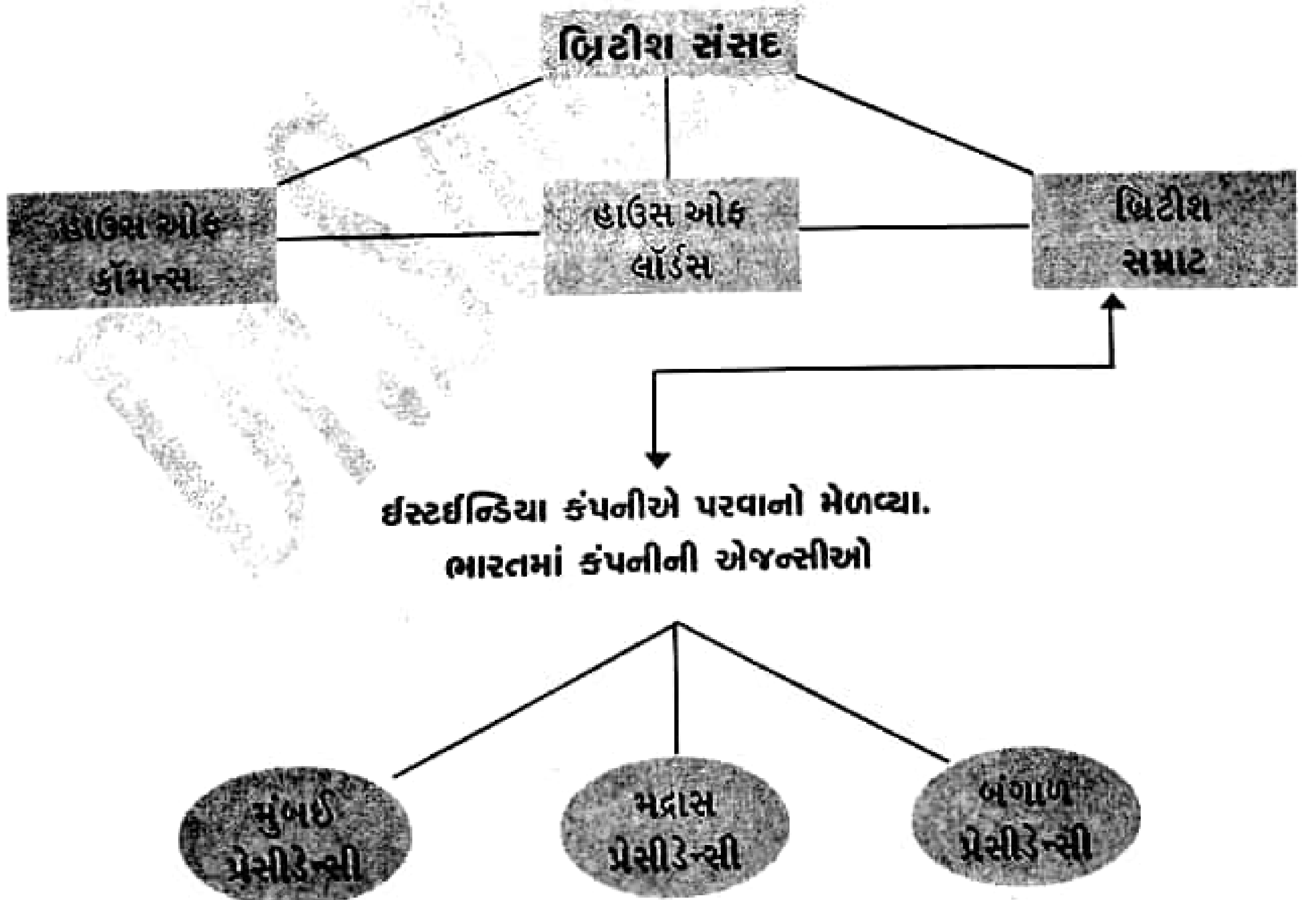
1. કંપનીના શાસન દરમ્યાન બંધારણીય વિકાસ.
2. બ્રિટીશ તાજના શાસન દરમ્યાન બંધારણીય વિકાસ.
3. આઝાદી પછી ભારતના બંધારણનું ઘડતર.

1. કંપનીના શાસન દરમ્યાન બંધારણીય વિકાસ :

→ **22 સપ્ટેમ્બર 1599** - બ્રિટીશ સંસદે એક ખરડો પસાર કરી ભારત તેમજ પૂર્વના દેશો સાથે વેપાર કરવા ઈસ્ટઈન્ડિયા કંપનીની સ્થાપના કરી.

→ **31 ડિસેમ્બર, 1600,** ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીએ મહારાણી એલિઝાબેથ પાસેથી શાહી ચાર્ટર (પરવાનો) મેળવી **15** વર્ષ માટે ભારત તથા દ/પૂ. એશિયામાં વેપાર કરવાની પરવાનગી મેળવી.

→ **1613** - અંગ્રેજોની પ્રથમ કોઠી સુરતમાં સ્થપાઈ. (સર ટોમસ રોએ જહાંગીર પાસેથી પરવાનો મેળવ્યો)

✦ ભારતમાં કંપનીનું શાસન ✦
(1757 - 1858)

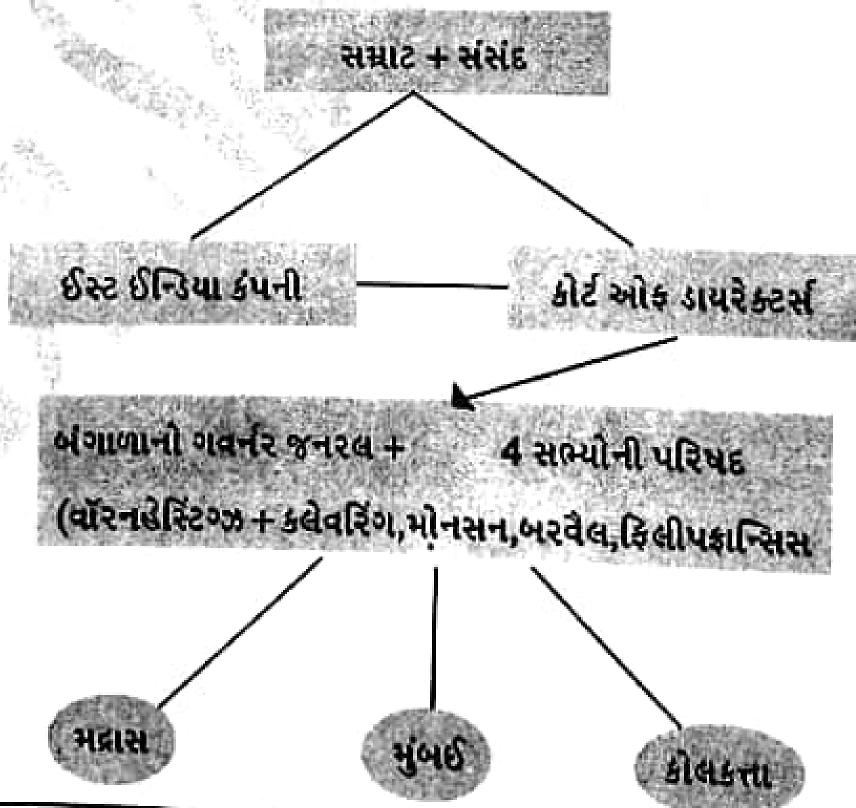
❖ નિયામક ધારો, 1773 (Regulating Act, 1773)

→ આ અધિનિયમ અંતર્ગત બ્રિટીશ સરકાર દ્વારા ભારતમાં પ્રથમવાર કંપનીના શાસન માટે લિખિત સંવિધાન રજૂ કરવામાં આવ્યું. તેના દ્વારા ભારતમાં કેન્દ્રીય વહીવટનો પાયો નાખવામાં આવ્યો. આ કાયદાથી ભારતમાં કંપનીના શાસન પર બ્રિટીશ સંસદીય નિયંત્રણની શરૂઆત થઈ.

✦ **મુખ્ય જોગવાઈઓ :**

1. બંગાળનો ગવર્નર એ ગવર્નર જનરલ ઓફ બંગાળ બન્યો. આ રીતે **પ્રથમ ગવર્નર જનરલ લોર્ડ વૉરન હેસ્ટિંગ્ઝ** હતા.
2. ગવર્નર જનરલની સહાયતા માટે 4 સભ્યોવાળી પરિષદની રચના (કલકત્તા પ્રેસીડેન્સીમાં) જેને ભારત સચિવની પરવાનગીથી કાયદા બનાવવાની સત્તા (મદ્રાસ / મુંબઈ સહિત)
3. આ કાયદા અંતર્ગત કંપનીના કર્મચારીઓને વ્યક્તિગત વેપાર અને ભારતીય લોકો પાસેથી ભેટસોગાદો અને લાંચ લેવા પર પ્રતિબંધ આવ્યો.
4. કંપનીના નિયંત્રણ માટે "કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટસ" ની રચના કરી. જેનો કાર્યકાળ 4 વર્ષનો હતો.
5. બંગાળમાં એક સુપ્રીમકોર્ટની સ્થાપના કરી. જેમાં 1 મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને 3 અન્ય ન્યાયાધીશ જેને પ્રારંભિક તથા અપીલી અધિકાર મળ્યા. બંગાળ, બિહાર અને ઉડીસ્સા તેના ન્યાયક્ષેત્ર અંતર્ગત તેમાં કંપનીના કર્મચારીઓ વિરુદ્ધ ભારતમાં કેસ કરવાની સત્તા મળી.(જેમા સમ્રાટ દ્વારા નિયુક્ત વ્યક્તિ પણ સામેલ) **(સૌ પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયાધીશ- સર એલિઝા ઈમ્પે.)**
6. મુંબઈ અને મદ્રાસ પ્રેસીડેન્સીને બંગાળાને આધીન કરી દેવામાં આવી. આ પહેલા ત્રણેય પોત-પોતાની રીતે સ્વતંત્ર હતી.

✦ **1773 રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ મુજબ કંપનીનું વહીવટીતંત્ર :-**

❖ સંશોધિત (સુધારેલ) અધિનિયમ, 1781
(Amendment Act, 1781 / Act of Settlement)

1. કાયદા બનાવતા સમયે અને તેમનો અમલ કરતા સમયે ભારતીયોના સામાજીક તથા ધાર્મિક રીતિરિવાજોનું સમ્માન કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો.
2. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય કંપનીના કર્મચારીઓ વિરૂદ્ધ એવા કાર્યોમાં કાર્યવાહી કરી શકશે નહિ જે તેમણે સરકારી અધિકારી તરીકે કરેલા છે. જે અંતર્ગત કર અધિકારીઓ કાનૂની અધિકારીઓ ગવર્નર જનરલ અને તેની પરિષદને છૂટ આપવામાં આવી.

❖ પિટ્સ ઈન્ડિયા એક્ટ, 1784 (Pitt's Indian Act, 1784)

→ ગવર્નર લોર્ડ વૉરન હેસ્ટિંગ્ઝની સામ્રાજયવાદી નીતિના કારણે કંપની અને સંસદ વચ્ચે મતભેદની સ્થિતિ થઈ.

→ પીટ ધ યંગર દ્વારા **1784**માં પીટ્સ ઈન્ડિયા એક્ટ પસાર. આથી આને **"પીટનો ધારો"** પણ કહેવાય છે.

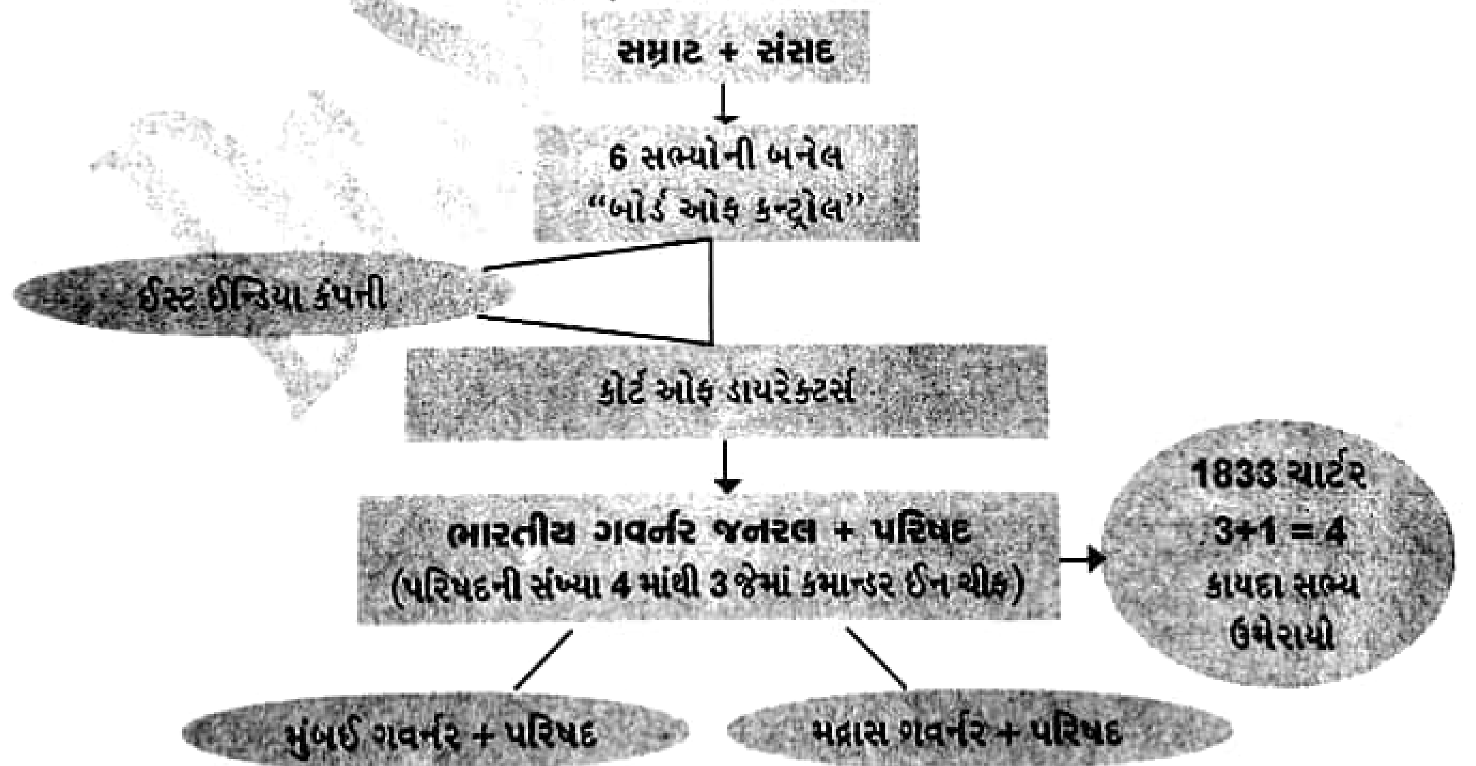
✦ પિટ્સ ઈન્ડિયા એક્ટ,1784 ની જોગવાઈઓ :

1. કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટર્સની વેપાર સંબંધી બાબતો પર પૂર્ણ નિયંત્રણ ચાલુ રખાયું, પરંતુ રાજકીય બાબતો માટે 6 સભ્યોની બનેલ **"બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ"**ની નિમણૂક કરવામાં આવી.

→ બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલને બ્રિટીશ અધિકૃત ભારતમાં બધા નાગરિક સૈન્ય અને મહેસૂલી અધિકારો પર પૂર્ણ નિયંત્રણ અપાયું.

2. ભારતમાં કંપની અધિકૃત પ્રદેશો માટે પ્રથમ વાર **"બ્રિટીશ અધિકૃત ભારતીય પ્રદેશ"** એવું નામ આપવામાં આવ્યું.
3. મુંબઈ અને મદ્રાસને સંપૂર્ણ રૂપથી બંગાળાને આધીન કરી દેવામાં આવ્યું.
4. મુંબઈ અને મદ્રાસના ગવર્નરોની સહાયતા માટે 3-3 સભ્યોની પરિષદોની રચના કરવામાં આવી.
5. ભારતીય ગવર્નર જનરલની પરિષદની સભ્ય સંખ્યા 4 થી ઘટાડીને 3 કરી દેવામાં આવી. જેમાં 3 માંથી એક સ્થાન મુખ્ય સેનાપતિને આપી દેવામાં આવ્યું.

:: પિટ્સ ઈન્ડિયા એક્ટ ::

6. દેશી રાજાઓથી યુદ્ધ અથવા સંધિ કરતા પહેલાં ગવર્નર જનરલે કંપનીના ડાયરેક્ટરોની (કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટર્સ) ની મંજૂરી લેવી અનિવાર્ય હતી.
7. ભારતમાં કાર્યરત અંગ્રેજ અધિકારીઓ ઉપર કેસ ચલાવવા ઈંગ્લેન્ડમાં એક કોર્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી.

❖ **1786 નો અધિનિયમ (Amendment Act,1786) :**

1. ગવર્નર જનરલને મુખ્ય સેનાપતિની શક્તિઓ
2. ગવર્નર જનરલને વિશેષ પરિસ્થિતિઓમાં પરિષદના નિર્ણયને રદ કરવાની તથા પોતાનો નિર્ણય લાગુ કરવાની સત્તા.

❖ **ચાર્ટર એક્ટ,1793 (Charter Act,1793) :**

1. કંપનીના વેપાર કરવાનો પરવાનો આગામી 20 વર્ષ સુધી વધારી દેવામાં આવ્યો.
2. બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલના સભ્યોને પગાર ભારતીય મુદ્રાકોષમાંથી આપવામાં આવ્યો.
3. ગવર્નર જનરલ અને ગવર્નરના પરિષદોના સભ્ય બનવા માટે ભારતમાં 12 વર્ષ રહેવાના અનુભવની શરતી જોગવાઈ.

❖ **ચાર્ટર એક્ટ,1813 (Charter Act,1813) :**

1. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીનો ભારતમાં વેપાર કરવાનો એકાધિકાર સમાપ્ત. પરંતુ ચા અને ચીનમાં તેનો એકાધિકાર ચાલુ રાખવામાં આવ્યો.
2. ઈસાઈ મિશનરીઓને ભારતમાં ધર્મ પ્રચાર કરવા માટેની સુવિધાઓ આપવામાં આવી.

❖ **ચાર્ટર એક્ટ,1833 (Charter Act,1833) :**

1. ભારતમાં બ્રિટીશ અધિકૃત તમામ ક્ષેત્રોનો સંપૂર્ણ વહીવટનું નિયંત્રણ, નિયમન અને નિર્દેશન **"ગવર્નર જનરલ ઓફ ઈન્ડિયા ઇન કાઉન્સિલ"** (સપરિષદ ભારતીય ગવર્નર જનરલ)ને સોંપવામાં આવ્યું. આ પ્રકારે ગવર્નર જનરલ ની સરકાર "ભારત સરકાર" અને તેની પરિષદ "ભારત પરિષદ" ના રૂપમાં ઓળખાવવા લાગી.

✦ **પ્રથમ લો કમિશન નીમાયું - લોર્ડ મેકોલે અધ્યક્ષ - આ કમિશને 1837માં ઈન્ડિયન પીનલ કોડનો ખરડો તૈયાર કર્યો.**

2. ભારતમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ પદ્ધતિની શરૂઆત.
3. ભારતમાં સરકારનું દરેક ક્ષેત્રે કેન્દ્રીકરણ થવાની શરૂઆત. જેના ભાગરૂપે બંગાળ ઉપરાંત મદ્રાસ, મુંબઈ તથા અન્ય પ્રદેશો પણ ગવર્નર જનરલના નિયંત્રણમાં મૂકવામાં આવ્યા. આ સાથે જ બંગાળાનો ગવર્નર જનરલ સંપૂર્ણ ભારતનો ગવર્નર જનરલ બન્યો.

✦ **"લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિક" ભારતનો સૌ પ્રથમ ગવર્નર જનરલ બન્યો.**

4. ચા અને ચીન સાથેના વેપારમાં કંપનીનો એકાધિકાર સમાપ્ત કરી દેવામાં આવ્યો.
5. અંગ્રેજોને પરવાના વગર ભારત આવવાની, વસવાની અને જમીન ખરીદવાની છૂટ.
6. સરપરિષદ ગવર્નર જનરલને સંપૂર્ણ ભારતમાં કાયદો બનાવવાની શક્તિ આપવામાં આવી. જ્યારે મદ્રાસ અને મુંબઈની કાયદો બનાવવાની શક્તિ સમાપ્ત કરી.
7. **ભારતમાં દાસપ્રથાની સમાપ્તિ કરી દેવામાં આવી.**
8. ગવર્નર જનરલની પરિષદનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો. (3+1 = 4) કાયદા નિષ્ણાંત એવા એક સભ્યને પરિષદમાં સમાવવામાં આવ્યો. (જે કાયદો બનાવવાના સમયે જ ઉપસ્થિત રહે)

યાદરાખો :-
1833 ચાર્ટર એક્ટ દ્વારા ભાવિ કેન્દ્રીય વિધાન મંડળ અથવા શાહી વિધાન પરિષદનો પાયો નાખવામાં આવ્યો. તેને ભારતની સૌપ્રથમ કેન્દ્રીય વિધાન પરિષદ (સંસદ) પણ કહેવામાં આવી. આ નાની સંસદે બ્રિટીશ સંસદ અનુસાર કાર્ય કરવાનું રહેશે.

❖ **ચાર્ટર એક્ટ,1853 (Charter Act,1853) :**

1. અંતિમ ચાર્ટર એક્ટ જેનાથી ભારતીય વહિવટીતંત્રમાં મહત્ત્વપૂર્ણ પરિવર્તન આવ્યા.
2. ગવર્નર જનરલની પરિષદમાં 6 સભ્યોની વૃદ્ધિ કરવામાં આવી.

→ આમ, આ અધિનિયમ અંતર્ગત વિધાન પરિષદમાં કુલ સભ્ય સંખ્યા 12 થઈ.

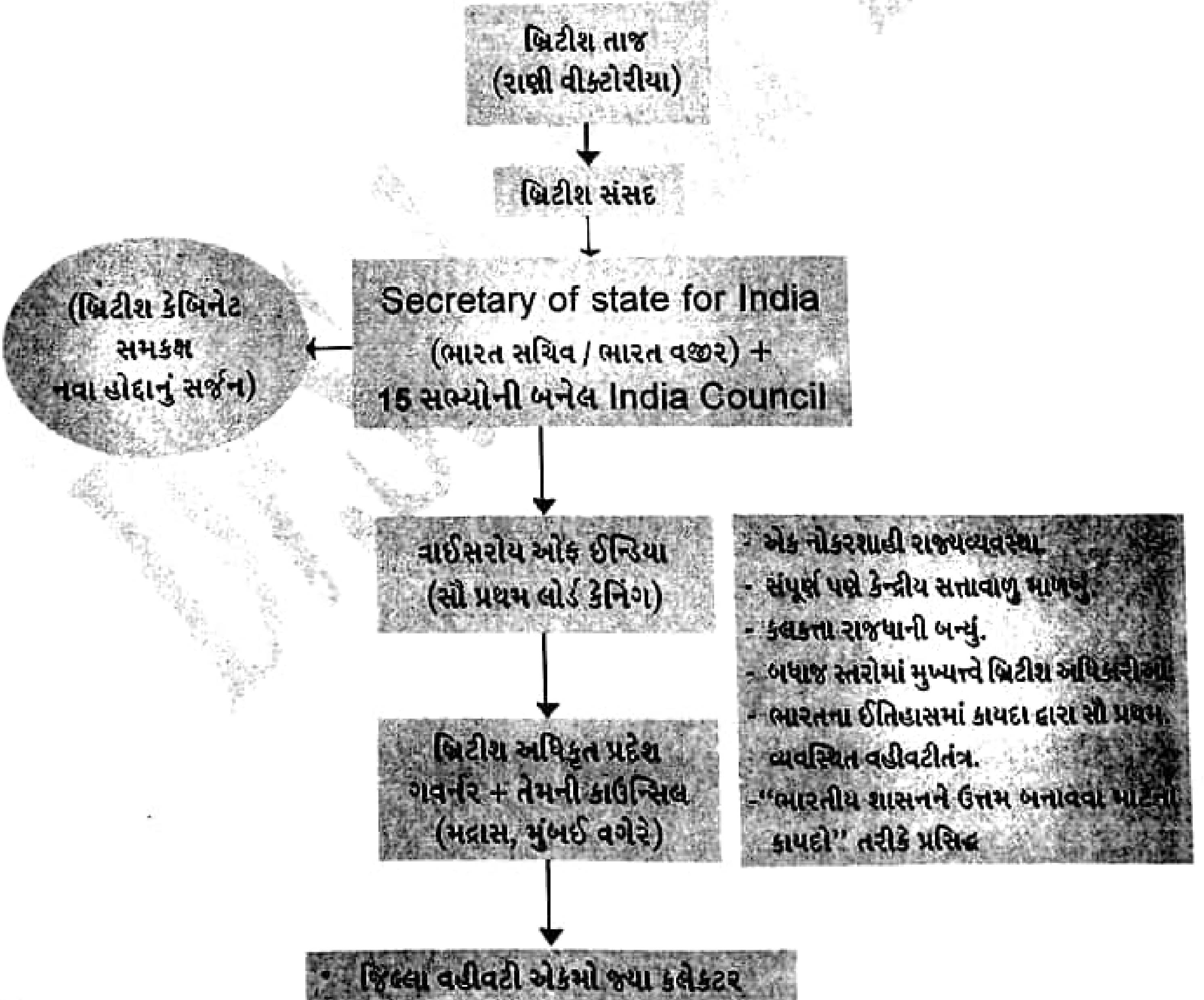
3. બંગાળ માટે અલગ લેફટનન્ટ ગવર્નર (ઉપાધ્યક્ષ) ની નિમણૂંક કરવાની ગવર્નર જનરલને સત્તા આપવામાં આવી.
4. સિવિલ સેવકોની ભરતી માટે ખુલ્લી સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની શરૂઆત જેમાં સિવિલ સેવા ભારતીયો માટે પણ ખુલ્લી કરી દેવામાં આવી. **આ માટે 1854 માં "મેકોલેસમિતિ" ની રચના કરવામાં આવી.**
5. કંપની ભારતીય પ્રદેશોને "જ્યાં સુધી સંસદ ઈચ્છે ત્યાં સુધી" પોતાને આધીન રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવી.

❖ ભારતમાં તાજનું શાસન ❖

(1858-1947)

❖ **ભારત શાસન અધિનિયમ,1858 (Indian Government Act,1858) :**

✦ **આ કાયદા મુજબનું ભારતીય વહીવટીતંત્રનું સ્વરૂપ :-**

◆ **મુખ્ય જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.**

1. **સંપૂર્ણ ભારત બ્રિટીશ તાજની સત્તા હેઠળ આવી ગયું.**
2. "કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટર્સ" અને "બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ" બંનેની અને તેમના દ્વારા ચાલતી દ્વૈધશાસન પ્રણાલીની સમાપ્તિ.
3. ભારત અંગેના બધા જ અધિકાર બ્રિટીશ કેબિનેટના નવા પદ **"સેક્રેટરી ઓફ ઇન્ડિયા"** (ભારત સચિવ) ને સોંપવામાં આવ્યા. જેને ભારતીય શાસનના નિર્દેશન અને નિયમનના બધા જ અધિકાર પ્રાપ્ત.
4. ભારત સચિવની સહાયતા માટે 15 સભ્યોની બનેલ "ભારતીય પરિષદ" (Indian council) ની રચના, જેમાં 7 સભ્યોની નિમણૂક સમ્રાટ દ્વારા જ્યારે બાકીના સભ્યોની નિમણૂક કંપનીના ડાયરેક્ટરો દ્વારા.
5. ગવર્નર જનરલનું પદ સમાપ્ત તથા **"વાઇસરોય"** ના પદનું સર્જન જે "ભારત સચિવ" ને જવાબદાર તથા આદેશ મુજબ કાર્ય કરવા બંધાયેલા. **આ રીતે ભારતનો સૌ પ્રથમ વાઇસરોય લોર્ડ કેનિંગ.**
6. સિવિલ સર્વિસમાં નિમણૂંક ખુલ્લી પ્રતિસ્પર્ધી પરીક્ષા દ્વારા તથા સિવિલ સર્વિસ કમિશનની સહાયતાથી થશે.

❖ ભારત પરિષદ અધિનિયમ, 1861 (Indian Council Act,1861)
(પોર્ટફોલિયો વ્યવસ્થા/વિકેન્દ્રીકરણની શરૂઆત)

1. **1859માં લોર્ડ કેનિંગ દ્વારા શરૂ કરવામાં આવેલ પોર્ટફોલિયો પદ્ધતિને માન્યતા આપવામાં આવી.** (આ પદ્ધતિ અંતર્ગત વાયસરોયની કારોબારી પરિષદનો સભ્ય એક અથવા વધારે સરકારી વિભાગોનો વડો બનાવવામાં આવતો તથા આ વિભાગમાં પરિષદ તરફથી તેને સંપૂર્ણ સત્તા આપવમાં આવતી.)
2. **વાઇસરોયને વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા.**
3. મદ્રાસ અને મુંબઈને કાયદો બનાવવાની શક્તિ પુનઃ આપીને વિકેન્દ્રીકરણની પ્રક્રિયાની શરૂઆત કરવામાં આવી.
4. કાયદો બનાવવાની પ્રક્રિયામાં ભારતીય પ્રતિનિધિઓને સમાવવાની શરૂઆત કરવામાં આવી. જેમાં વાઈસરોય કેટલાક ભારતીયોને ગેર-સરકારી સભ્યો તરીકે પસંદ કરી શકતા.
   (આ અધિનિયમ અંતર્ગત 1862માં લોર્ડ કેનિંગે 3 ભારતીયો બનારસના રાજા, પટિયાલાના મહારાજા અને સર દિનકરરાવનો વિધાન પરિષદમાં સમાવેશ કર્યો. આ સભ્યો માત્ર કાયદો બનાવતા સમયેજ ચર્ચામાં ભાગ લેવાનો અને મતદાન કરવાનો અધિકાર હતો અન્ય બાબતોમાં નહિ.)

❖ ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસની સ્થાપના :

→ 1885માં એ.ઓ.હ્યુમના પ્રયાસથી કોંગ્રેસની સ્થાપના થઈ, જેનું પ્રથમ અધિવેશન 28-30 ડિસેમ્બર, મુંબઈ પ્રથમ અધ્યક્ષ - વ્યોમેશચંદ્ર બેનર્જી.

→ 1892નો અધિનિયમ ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસના 1889 થી 1891 દરમ્યાન અધિવેશનોમાં પસાર કરેલ પ્રસ્તાવોનું પરિણામ હતુ.

❖ ભારતીય પરિષદ અધિનિયમ, 1892 (Indian Council Act,1892) :

◆ **સૌ પ્રથમવાર ચૂંટણી વ્યવસ્થાની શરૂઆત**

1. આ અધિનિયમનું નિર્માણ વિધાન પરિષદોના વિસ્તાર અને તેમને વધુ શક્તિશાળી બનાવવા માટે કરવામાં આવ્યું. કેન્દ્રીય અને પ્રાંતીય વિધાન પરિષદોના વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો.
2. વિધાન પરિષદને બજેટ પર ચર્ચા કરવા અને કારોબારીને પ્રશ્નો પૂછવાની છૂટ આપવામાં આવી. (પરંતુ પૂરક પ્રશ્નો નહિ કરવાના તથા કોઈ પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનો ઈન્કાર પણ કરી શકાતો)
3. કેન્દ્રીય વિધાન પરિષદમાં વાઈસરોય અને પ્રાંતીય વિધાન પરિષદમાં ગવર્નર દ્વારા ગેર-સરકારી સભ્યોની નિમણૂક વિવિધ સંસ્થાઓની ભલામણ દ્વારા કરવામાં આવતી.

❖ **1906 : કોગ્રેંસે અધિવેશનમાં "સ્વરાજ" ને અંતિમ લક્ષ્ય જાહેર કર્યું**

❖ **1906 : મુસ્લિમલીગની સ્થાપના :**

→ ઓક્ટોબર, 1906માં આગાખાનના નેતૃત્ત્વમાં એક મુસ્લિમ પ્રતિનિધિમંડળ વાઈસરોય લોર્ડ મિન્ટોથી મુલાકાત કરી અને મુસ્લિમો માટે અલગ મતદાર મંડળ અને ચૂંટણી વ્યવસ્થાની માંગ કરી. જેમાં મુસ્લિમોને તેમની વસ્તી મુજબ અલગ પ્રતિનિધિત્ત્વની માંગ કરી.

❖ **ભારતીય પરિષદ અધિનિયમ,1909 (Indian Council Act,1909)**
(મોર્લે-મેન્ટો એક્ટ, 1909 / મોર્લે-મિન્ટો સુધારો)

→ ભારતીય સચિવ - લોર્ડ મોર્લે (ઈંગ્લેન્ડ)

→ વાઈસરોય - લોર્ડ મિન્ટો (ભારત)

✦ **મુખ્ય જોગવાઈઓ :-**

1. કેન્દ્રીય અને પ્રાંતીય વિધાન પરિષદોના આકારમાં વૃદ્ધિ કરવામાં આવી.
2. ચૂંટણી માટે મતદાર મંડળની સભ્યતા માટે આવક, સંપતિ અને શૈક્ષણિક યોગ્યતાને આધાર બનાવવામાં આવ્યો.
3. ભારતમાં પ્રથમવાર અલગ ચૂંટણી વ્યવસ્થાની શરૂઆત જેમાં મુસ્લિમ સભ્યોની ચૂંટણીમાં માત્ર મુસ્લિમ મતદારો જ ભાગ લઈ શકતા. **આથી "લોર્ડ મિન્ટોને" સાંપ્રદાયિક ચૂંટણી વ્યવસ્થાના જનક માનવામાં આવે છે.**
4. કેન્દ્રીય અને પ્રાંતીય એમ બંને પ્રકારની વિધાન પરિષદોની ચર્ચાની મર્યાદા વધારવામાં આવી. જેમકે બજેટ સંકલ્પ પસાર કરવો, અનુપૂરક પ્રશ્નો પૂછવાની છૂટ આપવામાં આવી, નવા કર લગાવવા, દેવું લેવા વગેરે સંબંધે પણ સત્તા સાર્વજનિક હિતના વિષય પર મતદાનની માંગણીનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો.
5. **ગવર્નર જનરલની કારોબારીમાં એક ભારતીય સભ્યની નિમણૂંક કરવાની જોગવાઈ.**
"સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સિન્હા" આવા સૌ પ્રથમ ભારતીય હતા. **તેમને "ન્યાયિક સભ્ય" તરીકે સમાવવામાં આવ્યા.**
6. કેટલાકં વિષયો જે વિધાન પરિષદની સત્તાથી દૂર રાખવામાં આવ્યા જેવાકે સશસ્ત્રબળ, વિદેશ સંબંધ, દેશી રજવાડા વગેરે.

❖ **ભારત શાસન અધિનિયમ, 1919 (Indian Government Act,1919)**
(મોન્ટેગ્યુ ચેમ્સફર્ડ સુધારા)

→ ભારત સચિવ - મોન્ટેગ્યુ

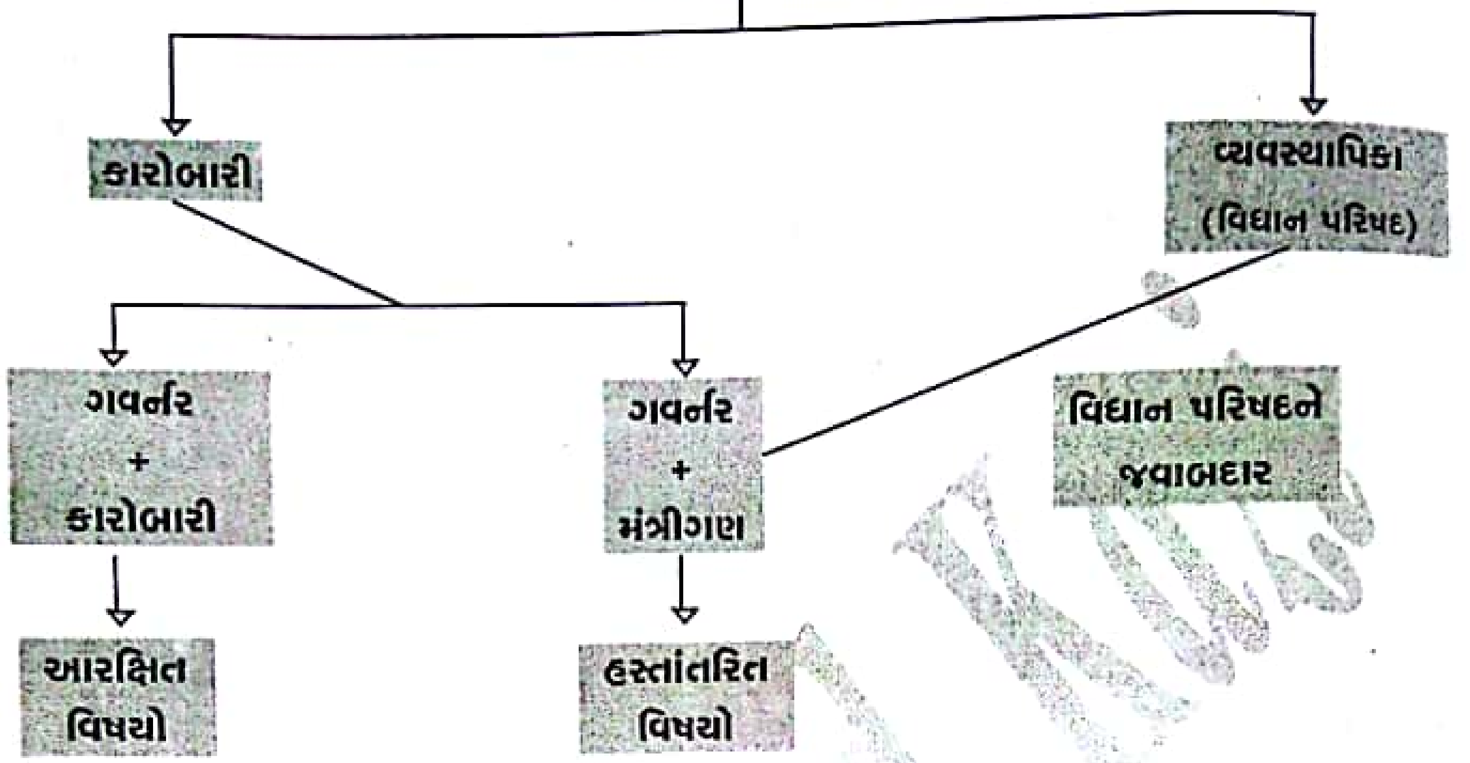
→ વાઈસરોય - ચેમ્સફર્ડ

✦ **દ્વૈધશાસન પ્રણાલી (Dyarchy) ની શરૂઆત** (દ્વૈધશાસન પ્રણાલીના જન્મદાતા - સર લિયોનીલ કોટિશ) જ **1921 થી લાગુ કરવામાં આવ્યો.**

❖ **મુખ્ય જોગવાઈઓ :**

✦ **પ્રાંતીય પરિષદમાં નીચે મુજબના ફેરફાર થયા :**

1. પ્રાંતીય સરકારમાં દ્વૈધશાસન પ્રણાલીની શરૂઆત થઈ.
2. દેશમાં સૌપ્રથમ પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી વ્યવસ્થાની શરૂઆત થઈ.
3. મહિલાઓને મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો.
4. પ્રાંતીય પરિષદોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવામાં આવી, જેમા 70% સભ્યો ચૂંટાયેલા હતા.
5. સંપતિ, કર અથવા શિક્ષણના આધારે સીમિત સંખ્યામાં લોકોને મતાધિકાર મળ્યો.
6. સાંપ્રદાયિક આધાર પર મુસ્લિમો ઉપરાંત શીખો, ભારતીય ઈસાઈઓ, આંગ્લ-ભારતીયો અને યુરોપીયનો માટે અલગ મતાદર મંડળ પદ્ધતિનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો.

7. મંત્રીઓ વિધાન પરિષદને જવાબદાર જ્યારે ગવર્નરની કારોબારી વિધાન પરિષદને જવાબદાર નહિ.
8. ગવર્નરને વિધાન પરિષદને પ્રસ્તાવ અસ્વીકાર કરવાનો અને વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા.
9. સૌ પ્રથમવાર કેન્દ્રીય બજેટને રાજ્યના બજેટથી અલગ કરવામાં આવ્યું અને રાજ્ય વિધાન પરિષદોને પોતાનું બજેટ બનાવવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો.
10. પ્રાંતીય પરિષદોને "વિધાન પરિષદ" નામ આપવામાં આવ્યું.

✦ **કેન્દ્રીય સરકાર :-**

1. દેશમાં સૌપ્રથમવાર દ્વિગૃહી શાસન વ્યવસ્થાની શરૂઆત થઈ.
2. વાઈસરોય મુખ્ય કારોબારી અધિકારી હતો.
3. દ્વિસદનીય સંસદીય વ્યવસ્થાની સાથે સાથે પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી વ્યવસ્થાની શરૂઆત.
4. બધા વિષયોને બે ભાગોમાં વહેંચવામાં આવ્યા.
5. વાઈસરોયની કારોબારીમાં કુલ સભ્યો-8 જેમાંથી 3 સભ્યો ભારતીય રાખવાની છૂટ.
6. 1926માં લોકસેવા આયોગ (સિવીલ સર્વિસ કમિશન) ની રચના આ અધિનિયમના આધારે કરવામાં આવી.
7. વાઈસરોયને કેન્દ્રીય વિધાનપરિષદ દ્વારા અસ્વીકાર કરવામાં આવેલા પ્રસ્તાવોને મંજૂરી કરી વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા હતી.
8. સભ્યોને પ્રશ્ન પૂછવાનો, સ્થગન પ્રસ્તાવ લાવવાની તથા બજેટને અસ્વીકાર કરવાની સત્તા આપવામાં આવી પરંતુ હજુ પણ બજેટનો 75% ભાગ સભ્યોની મંજૂરી વિના પસાર કરી શકાતો.
9. આ કાયદાએ લંડનમાં ભારતના ઉચ્ચાયુક્તના કાર્યાલયનું સર્જન કર્યું અને કેટલાક કાર્યોને ભારત સચિવ પાસેથી ભારતના ઉચ્ચાયુક્ત ખાતે સ્થાળાંતરિત કરવામાં આવ્યા.

✦ વહીવટી વિષયો બે ભાગમાં વિભાજીત.

શાસનના વિષયો

- કેન્દ્રીય
- પ્રાંતીય

પ્રાંતીય પુનઃબે ભાગમા

- હસ્તાંતરિત (Transfered) (ગવર્નર + મંત્રીમંડળ દ્વારા શાસિત)
  - (શિક્ષણ, આરોગ્ય વગેરે વિષયો)
- આરક્ષિત (Reserved) (ગવર્નર + કારોબારી દ્વારા શાસિત)
  - (નાણાં, જમીન મહેસૂલ, કાયદો-વ્યવસ્થા, સિંચાઈ, ખનીજ સંશાધન, વહીવટ, ઉદ્યોગ, કૃષિ)

✦ કેન્દ્રીય વિધાન પરિષદ :

કેન્દ્રીય વિધાન પરિષદ

- કેન્દ્રીય વિધાનસભા Central Laglslative Assembly
  - કાર્યકાળ 3 વર્ષ ગવર્નર જનરલની ઈચ્છાનુસાર વધારી શકાતો
  - કુલ સભ્ય સંખ્યા : 145
    - 104 (ચૂંટાયેલા)
    - 41 (નિમણૂંક પામેલા)
- રાજ્ય પરિષદ Council of State
  - કાર્યકાળ 5 વર્ષ - માત્ર પુરુષોજ સભ્ય બની શકે.
  - કુલ સભ્ય સંખ્યા : 60
    - 34 (ચૂંટાયેલા)
    - 26 (નિમણૂંક પામેલા)

❖ સાયમન કમિશન - 1927 :

→ બ્રિટીશ સરકારે નિર્ધારિત સમય કરતા બે વર્ષ પહેલા 8 નવેમ્બર, 1927માં 7 સભ્યોના બનેલા સર જોન સાયમનની અધ્યક્ષતાવાળા કમિશનની રચના કરી જેણે ભારતની વર્તમાન પરિસ્થિતિઓની તપાસ કરવા અને પ્રતિવેદન આપવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવી.

→ સાયમન કમિશનના બધા જ સભ્યો બ્રિટીશ હોવાથી તેનો બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો.

→ 1930માં સાયમન કમિશને પોતાનો રિપોર્ટ આપ્યો. જેના આધારે 1935નો ભારત શાસન અધિનિયમ આવ્યો. આયોગના પ્રસ્તાવો પર વિચાર કરવા માટે બ્રિટીશ સરકાર દ્વારા બ્રિટીશ ભારત અને ભારતીય રાજવાડાઓના પ્રતિનિધિઓ સાથે ત્રણ ગોળમેજી પરિષદ યોજવામાં આવી.

❖ સાંપ્રદાયિક જાહેરાત (Communal Award : 1932)

→ બ્રિટીશ વડાપ્રધાન રામસે મેકડોનાલ્ડ દ્વારા 1932માં અલ્પસંખ્યકોના પ્રતિનિધિત્વ માટે એક જાહેરાત કરવામાં આવી. જેને "કોમ્યુનલ એવોર્ડ" ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

→ આ મુજબ ન માત્ર મુસ્લિમ, શીખ, ઈસાઈ, યુરોપિયનો અને આંગ્લભારતીય પરંતુ દલિતો માટે પણ અલગ ચૂંટણી વ્યવસ્થાની સ્થાપના. ગાંધીજીએ વિરોધમાં પૂનાની યરવડા જેલમાં ઉપવાસ કર્યો. ગાંધી-આંબેડકર વચ્ચે પૂના મંત્રણા થઈ, જેમાં દલિતોને અનામત પણ સંયુક્ત હિંદુ ચૂંટણી વ્યવસ્થા ચાલુ રાખવામાં આવી.

❖ ભારત શાસન અધિનિયમ, 1935 (Indian Goverment Act, 1935)

✦ કેટલીક મહત્ત્વપૂર્ણ જોગવાઈઓ :

1. પુરુષો-મહિલા સમાન મતાધિકાર આપવામાં આવ્યો.
2. ભારતમાં પૂર્ણ જવાબદાર સરકારની સ્થાપના કરવામાં આવી.
3. લાંબો વિસ્તૃત દસ્તાવેજ જેમાં 321 કલમો અને 10 અનુસૂચિઓ હતી.
4. પ્રધાનમંત્રી (પ્રીમિયર) અને મંત્રી (મિનિસ્ટર) જેવા શબ્દોનો સૌ પ્રથમ પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો.
5. બર્માને ભારતથી અલગ કરવામાં આવ્યુ.
6. ઉડીસા અને સિંધ બે નવા પ્રાંતો બનાવવામાં આવ્યા.
7. બ્રિટીશ સંસદની સર્વોચ્ચતા ચાલુ રહી.
8. ભારતીય રિઝર્વ બેંકની સ્થાપના - 1 એપ્રિલ 1935માં કરવામાં આવી.
9. સંઘલોક સેવા આયોગની સ્થાપના ઉપરાંત પ્રાંતોમાં પ્રાંતીય લોકસેવા આયોગની સ્થાપના.
10. 1937માં સંઘીય ન્યાયાલય (Federal court) ની સ્થાપના કરવામાં આવી.
11. દલિતો, મહિલાઓ અને મજુર વર્ગ માટે અલગથી ચૂંટણી વ્યવસ્થા કરી સાંપ્રદાયિક પ્રતિનિધિત્વનો વિસ્તાર કર્યો.
12. ભારત શાસન અધિનિયમ, (પૂના સમજૂતી અનુસાર) 1858 દ્વારા સ્થપાયેલ ભારત પરિષદ (Indian council)ને સમાપ્ત કરી દેવામાં આવી. તેના સ્થાને ભારત સચિવ માટે સલાહકારોની ટીમ રચવામાં આવી.

✦ અધિનિયમનો પ્રાંતો ઉપર પ્રભાવ :

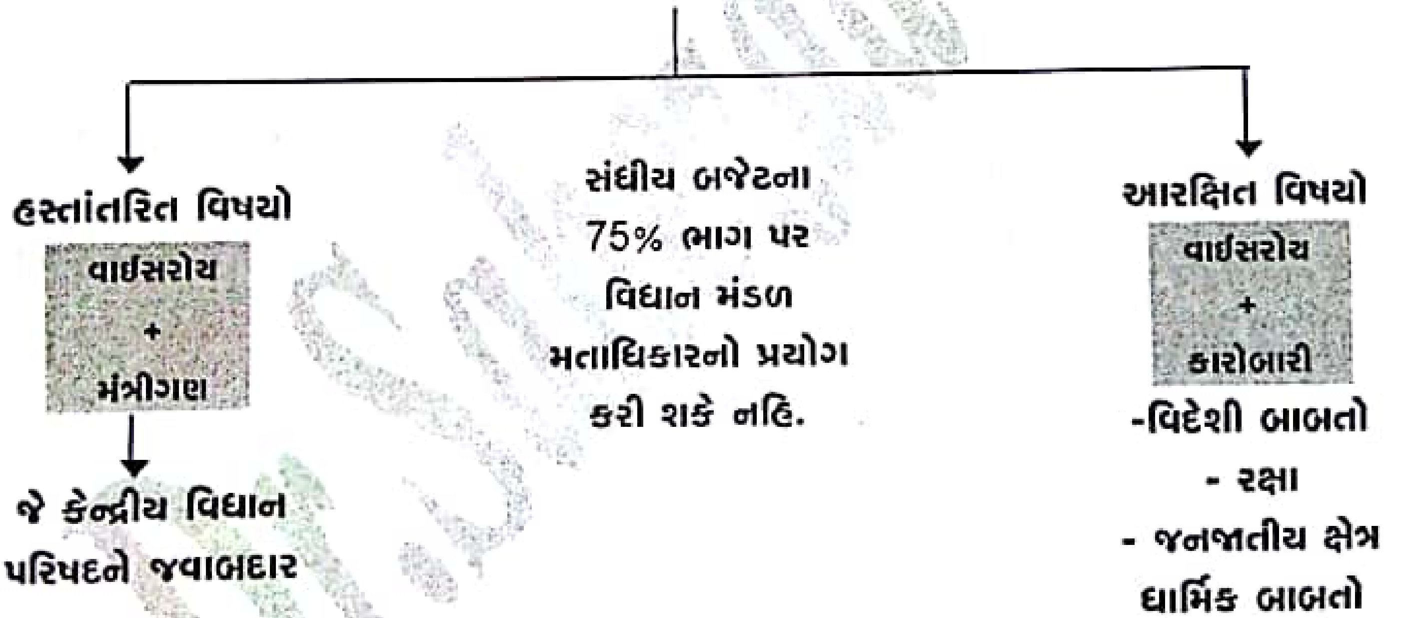
1. પ્રાંતોમાં દ્વૈધશાસન પ્રણાલીનો અંત આવ્યો.
2. પ્રાંતોને સ્વાયત્તાતા પ્રદાન કરવામાં આવી.
3. પ્રાંતો વાઈસરોયના નિયંત્રણમાંથી મુક્ત તથા પ્રત્યક્ષરીતે બ્રિટીશ ક્રાઉન (તાજ) ના નિયંત્રણ હેઠળ.

4. ગવર્નર પ્રાંતમાં બ્રિટીશ તાજનો પ્રતિનિધિ જે બધા કાર્યોનું સંચાલન અને નિયંત્રણ કરતો હતો.
5. ગવર્નરને પ્રાંતનો સંપૂર્ણ શાસન પોતાના હાથમાં લેવાની સત્તા.
6. પ્રાંતીય વિધાન મંડળો દરેક પ્રાંતમાં અલગ અલગ કેટલાક પ્રાંતમાં એક સદનીય તો કેટલાક પ્રાંતોમાં દ્વિસદનીય વ્યવસ્થા દ્વિસદનીય વ્યવસ્થામાં ઉચ્ચસદન વિધાન પરિષદ તથા નિમ્ન સદન વિધાન સભા.
7. આ અધિનિયમ અંતર્ગત 11 માંથી 6 રાજ્યોમાં દ્વિસદનીય વ્યવસ્થા જેમાં બંગાળ, મુંબઈ, મદ્રાસ, બિહાર, સંયુક્તપ્રાંત, અસમનો સમાવેશ.
8. બધા જ સભ્યોની ચૂંટણી પ્રત્યક્ષ રીતે કરવામાં આવી.
9. બધા જ પ્રાંતીય વિષયોનું સંચાલન મંત્રીઓ દ્વારા જેમનો વડો એક મુખ્યમંત્રી હતો.
10. મંત્રીઓ વિધાનમંડળોને જવાબદાર તેમના વિરૂદ્ધ અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ પસાર કરી શકાતો હતો.
11. ગવર્નરે રાજ્ય વિધાન પરિષદોના મંત્રીઓની સલાહ મુજબ કાર્ય કરવું ફરજીયાત હતુ.
12. આ વ્યવસ્થા 1937માં શરૂ અને 1939માં સમાપ્ત થઈ.
(પ્રાંતીય સ્વાયતતા 1 એપ્રિલ, 1937 થી અસ્તિત્વમાં આવી હતી.)

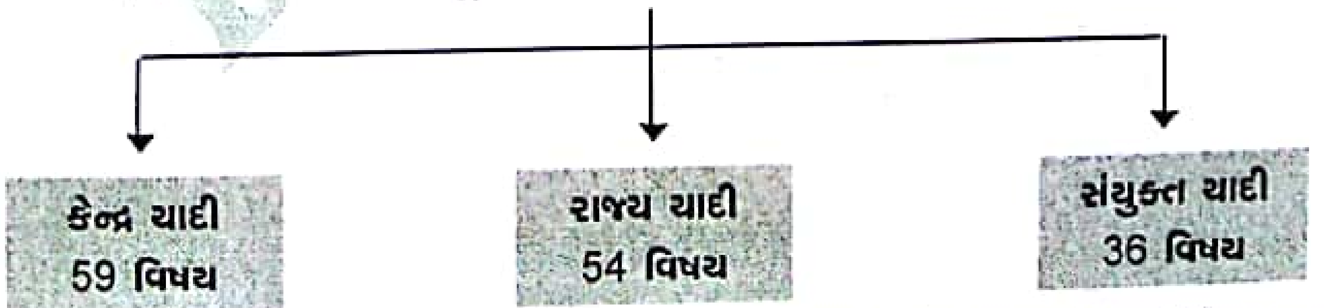
✦ **અધિનિયમનો કેન્દ્રીય પ્રભાવ :**

1. **એક અખિલ ભારતીય સંઘની સ્થાપના કરવામાં આવશે.**
2. કેન્દ્રીમાં દ્વેધશાસન પ્રણાલીની શરૂઆત કરવામાં આવી.
3. કેન્દ્રીય વહીવટના બધા જ વિષયોને બે ભાગમાં વિભાજીત કરવામાં આવ્યા.

કેન્દ્રીય વહીવટના વિષયો

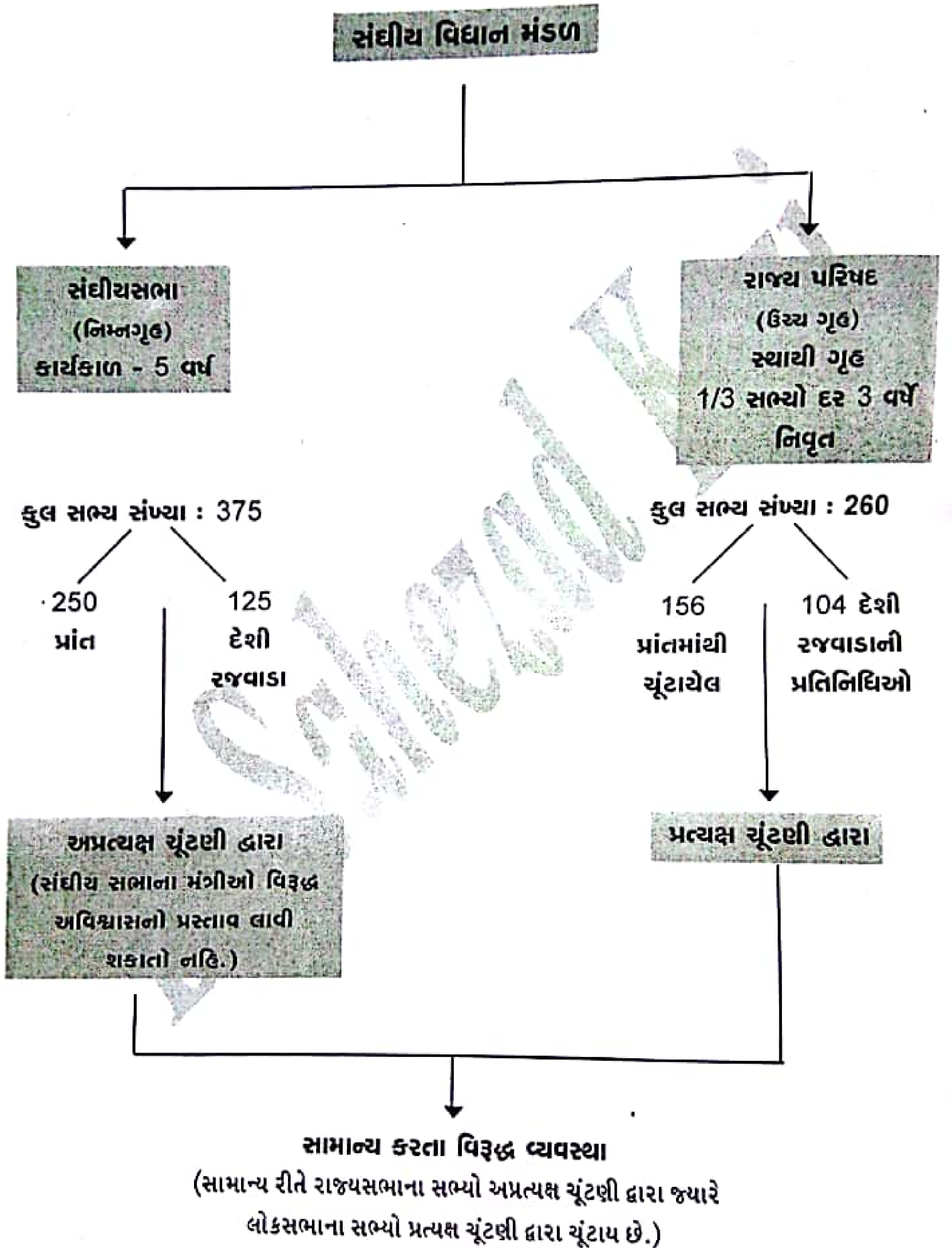

✦ **બધા જ વિષયોને ત્રણ સૂચીઓમાં વેચવામાં આવ્યા.**

→ અવશિષ્ટ શક્તિઓ- વાઈસરોય પાસે પરંતુ ઉપરોક્ત વ્યવસ્થા ક્યારેય અમલમાં આવી નહિ. કારણ કે દેશી રજવાડાઓએ તેમાં સમાવિષ્ટ થવાનો ઈન્કાર કર્યો.

✦ સંઘીય વિધાન મંડળ દ્વિસદનીય :

સામાન્ય કરતા વિરૂદ્ધ વ્યવસ્થા

(સામાન્ય રીતે રાજ્યસભાના સભ્યો અપ્રત્યક્ષ ચૂંટણી દ્વારા જ્યારે લોકસભાના સભ્યો પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી દ્વારા ચૂંટાય છે.)

❖ **ઓગષ્ટ પ્રસ્તાવ,1940 :**

→ ઓક્ટોબર - 1939 માં કોંગ્રેસના પ્રાંતીય મંત્રીમંડળોએ રાજીનામા આપ્યા.

→ આમ છતાં કોગ્રેંસ દ્વારા અંગ્રેજો પાસે રાષ્ટ્રીય સરકારની સ્થાપનાની માંગ જેથી "લોર્ડ લિનલિથગો" દ્વારા 8 ઓગસ્ટ, 1940 ના રોજ એક પ્રસ્તાવ મૂકવામાં આવ્યો. જે **"ઓગષ્ટ પ્રસ્તાવ"** ના નામે ઓળખાયો.

✦ **તેની મુખ્ય જોગવાઈઓ નીચે મુજબ હતી.**

1. ભારત માટે ડોમિનિયન સ્ટેટ મુખ્ય લક્ષ્ય રહેશે.
2. ભારતીયોની ભાગીદારીવાળી યુદ્ધ સલાહકાર પરિષદની સ્થાપના કરવામાં આવશે.
3. બીજા વિશ્વયુદ્ધની સમાપ્તિ પછી બંધારણ સભાની રચના કરી આપવામાં આવશે.
4. અલ્પસંખ્યકોને આશ્વાસન આપવામાં આવ્યુ કે સરકાર તેમને નુકશાન પહોંચાડનાર શક્તિને શાસન સોંપશે નહિ.

→ કોગ્રેંસ અને મુસ્લિમલીગ બંને દ્વારા આ પ્રસ્તાવનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો.

❖ **ક્રિપ્સ મિશન,1942 :**

→ 1942 માં બ્રિટીશ સરકારે કેટલાક પ્રસ્તાવોની જાહેરાતનો મુસદો તૈયાર કરી કેબિનેટ મંત્રી સર સ્ટેફર્ડ ક્રિપ્સને ભારત મોકલ્યા. તેમના નામ ઉપરથી આ પ્રસ્તાવ "ક્રિપ્સ મિશન" કહેવાયું.

→ તેની મુખ્ય જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

1. બધા જ પ્રાંતો અને દેશી રજવાડાઓનો એક સંઘ બનાવવામાં આવે પણ જો કોઈ દેશી રજવાડા જોડાણ કરવા તૈયાર ન થાય તો સ્વતંત્ર રહેવાની છૂટ જેના માટે બ્રિટીશ સરકાર અલગથી વ્યવસ્થા કરશે.
2. ભારતના લોકો દ્વારા ચૂંટાયેલ બંધારણસભા ભારતના બંધારણની રચના કરશે.
3. ભારતને બંધારણમાં ડોમિનિયન રાજ્ય જાહેર કરાશે.

❖ **રાજગોપાલાચારી ફોર્મ્યુલા,1944 :**

→ રાજગોપાલાચારી દ્વારા 10 જુલાઈ, 1944ના રોજ એક પ્રસ્તાવ રજુ કર્યો જેને **"રાજગોપાલાચારી ફોર્મ્યુલા"** તરીકે ઓળખવામાં આવે છે જેને મહાત્મા ગાંધીનું સમર્થન પ્રાપ્ત હતું.

→ તેની મુખ્ય જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

1. મુસ્લિમલીગ ભારતની સ્વતંત્રતાની માંગનું સમર્થન કરે.
2. યુદ્ધની સમાપ્તિ પછી મુસ્લિમ બહુમતીવાળા વિસ્તારોમાં જનમત દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે કે તેઓ ભારતમાં રહેવા ઈચ્છે છે કે નહિ જે બ્રિટન દ્વારા સ્વતંત્રતા આપ્યા પછી જ નક્કી કરવામાં આવશે.
3. દેશના વિભાજનની સ્થિતિમાં આવશ્યક વિષયો જેવાકે સંરક્ષણ, સંચાર, વાણિજ્ય વગેરેના સંબંધમાં બંને દેશો વચ્ચે સમજૂતિ કરવામાં આવે.

→ કોંગ્રેસ અને મુસ્લિમલીગ દ્વારા રાજગોપાલાચારી ફોર્મ્યુલાનો અસ્વીકાર.

❖ **વેવેલ યોજના (શિમલા સમ્મેલન),1945 :**

→ તત્કાલીન ભારતીય વાઈસરોય લોર્ડ વેવેલ દ્વારા 25 જૂન, 1945ના રોજ શિમલામાં ભારતીય નેતાઓનું એક સમ્મેલન આયોજીત કરવામાં આવ્યું.

→ આ શિમલા સમ્મેલનમાં લોર્ડ વેવેલ દ્વારા એક પ્રસ્તાવ રજુ કરવામાં આવ્યો. જેની મુખ્ય જોગવાઈઓ નીચે મુજબ હતી.

1. ગવર્નર જનરલ અને સેનાધ્યક્ષ સિવાયના બધા જ પદો ભારતીયોને સોંપવામાં આવશે.
2. જ્યાં સુધી ભારતીયો પોતાનું બંધારણ બનાવી ન લે ત્યાં સુધી કામચલાઉ વ્યવસ્થાના ભાગરૂપે ભારતીયોની બનેલ કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના, જેમાં મુસ્લિમ તથા હિન્દુઓને સમાનતાના આધાર પર પ્રતિનિધિત્વ તથા તેમાં દલિતવર્ગો અને શીખો માટે એક-એક પ્રતિનિધિ હશે.

❖ કેબિનેટ મિશન યોજના, 1946 :

→ ફેબ્રુઆરી, 1946માં બ્રિટનના વડાપ્રધાન કલેમન્ટ એટલીએ ભારતમાં રાજકીય વિવાદના ઉકેલ માટે ત્રણ સભ્યોના બનેલા ઉચ્ચસ્તરીય શિષ્ટ મંડળને મોકલવાની જાહેરાત કરી.

→ કેબિનેટ મિશનના 3 સભ્યો

1. લોર્ડ પેન્થિક લોરેન્સ (અધ્યક્ષ)
2. સર સ્ટેફર્ડ ક્રિપ્સ
3. એ.વી.એલેકઝાંડર

→ કેબિનેટ મિશનની મુખ્ય જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

1. બ્રિટીશ ભારત અને દેશી રજવાડાઓને એક કરીને અખંડ ભારતીય સંઘની રચના, સંઘ પાસે ત્રણ વિભાગો રહેશે. વિદેશ, રક્ષા અને સંચાર.
2. દેશનું બંધારણ રચવા માટે એક બંધારણ સભાની રચના કરવામાં આવશે જે ભારતીયોની બનેલી હશે.
3. ભારતના બધા જ પક્ષોના સહયોગથી ઝડપથી એક કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના જેમાં બધા જ ખાતાઓ ભારતીયો પાસે હશે.
4. સંઘથી સંબંધિત વિષયો સિવાયના અન્ય બધા વિષયો તથા બધા અવશિષ્ટ વિષયો રાજ્ય પાસે રહેશે.

❖ એટલીની જાહેરાત, 1947 :

→ 20 ફેબ્રુઆરી, 1947 ના રોજ બ્રિટનના વડાપ્રધાન કલેમેન્ટ એટલી દ્વારા જાહેરાત કરવામાં આવી.

1. લોર્ડ વેવેલના સ્થાને લોર્ડ માઉન્ટ બેટનને ભારતનો નવો વાઈસરોય નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો.
2. બ્રિટન સરકાર 30 જુન, 1948 સુધી ભારતીઓને સત્તા સોંપી દેશે. જો આ તારીખ સુધી બંધારણ ન બન્યુ તો બ્રિટન સરકાર આગામી તારીખ નક્કી કરશે.

❖ કામચલાઉ સરકારની રચના :

→ કોગ્રેસ બંધારણસભામાં સામેલ થતા મુસ્લિમલીગે સરકારનો બહિષ્કાર કર્યો. આથી વાઈસરોય લીગની ગેરહાજરીમાં કારોબારી સમિતિની રચના કરી જેના વિરોધમાં મુસ્લિમલીગે 16 ઓગષ્ટ, 1946 ના રોજ "પ્રત્યક્ષ કાર્યવાહી દિવસ" તરીકે ઉજવ્યો.

→ 24 ઓગષ્ટ, 1946 ના રોજ કામચલાઉ સરકારની રચના જેમાં મુસ્લિમલીગ જોડાઈ ન હતી.

→ જવાહરલાલ નેહરૂના વડાપ્રધાન પદ હેઠળ 2 સપ્ટેમ્બર 1946 ના રોજ કામચલાઉ સરકારની રચના કરી.

→ કામચલાઉ સરકારના સભ્યો વાઈસરોયની પરિષદના સભ્યો હતા. જેમનો પ્રમુખ વાઈસરોય હતો તથા જવાહરલાલ નેહરૂ પરિષદના ઉપાધ્યક્ષ અને ભારતના વડાપ્રધાન બનાવવામાં આવ્યા.

→ 26 ઓકટોબર, 1946 ના રોજ મુસ્લિમલીગના 5 સભ્યો જોડાયા. જેથી અગાઉના કોંગ્રેસના 3 સભ્યોને બહાર કરી દેવામાં આવ્યા જેમાં

1. સૈય્યદ અલી ઝહીર
2. શરતચંદ્ર બોઝ
3. સર શરાફત અહમદખાં

✦ કામચલાઉ સરકારનું સ્વરૂપ :

1. જવાહરલાલ નેહરૂ - કામચલાઉ પરિષદના ઉપસભાપતિ, વિદેશમંત્રી, વડાપ્રધાન, રાષ્ટ્રમંડળ સંબંધ
2. વલ્લભભાઈ પટેલ - ગૃહ, સૂચના, પ્રસારણ
3. બલદેવસિંહ - રક્ષા
4. જોન મથાઈ - ઉદ્યોગ અને વિતરણ
5. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ - ખાદ્ય અને કૃષિ
6. આસફઅલી - રેલ્વે
7. જગજીવનરામ - શ્રમ
8. લિયાકતઅલી ખાન - નાણાંમંત્રી
9. આઈ.આઈ.ચુંદરીગર - વાણિજ્ય
10. અબ્દુલખાં નિશ્તાર - સંચાર
11. ગંજફરઅલી ખાન - સ્વાસ્થ્ય
12. જોગેન્દરનાથ મંડલ - કાયદામંત્રાલય
13. સી.રાજગોપાલાચારી - શિક્ષા
14. ડૉ.હોમી ભાભા - નિર્માણ, ખાણ, ઉર્જા

→ કામચલાઉ સરકારમાં સામેલ થયાં છતાં પણ મુસ્લિમલીગે બંધારણ સભામાં જોડાવવાનો ઈન્કાર કર્યો અને અલગ પાકિસ્તાનની માંગ વધુ મજબૂત રીતે રજૂ કરી.

❖ માઉન્ટ બેટન યોજના, 3 જૂન, 1947 :

→ કોમવાદી હિંસાના કારણે તત્કાલીન વાઈસરોય લોર્ડ માઉન્ટ બેટને 3 જૂન, 1947ના રોજ ભારત અને પાકિસ્તાનના ભાગલા પાડવાની બાબતે કોંગ્રેસ અને મુસ્લિમલીગના નેતાઓની સાથે એક યોજના રજુ કરી જે "માઉન્ટબેટન યોજના" અથવા "3 જૂન યોજના" તરીકે ઓળખાય છે.

→ આ યોજના મુજબ પશ્ચિમી સીમાં પ્રાંત અને સિલહટમાં જનમત પાકિસ્તાન તરફી ગયો તથા પશ્ચિમી પંજાબ અને પૂર્વી બંગાલ એ પણ પાકિસ્તાનનો ભાગ બન્યા.

→ આથી 26 જુલાઈ, 1947ના રોજ માઉન્ટબેટને પાકિસ્તાન માટે અલગ બંધારણ સભાની સ્થાપનાની જાહેરાત કરી.

❖ ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ, 1947 (Indian Independence Act, 1947)

→ માઉન્ટબેટન યોજના પર બંને પક્ષોની સહમતિ પછી આ યોજના ખરડા સ્વરૂપે બ્રિટીશ સંસદમાં પસાર કરવામાં આવી. જે ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ, 1947ના નામે ઓળખાઈ.

→ 18 જુલાઈ, 1947 ના રોજ આ યોજનાને બ્રિટનના સમ્રાટ દ્વારા સ્વીકૃતિ આપવામાં આવી.

→ આ અધિનિયમની જોગવાઈ નીચે મુજબ છે.

1. 15 ઓગસ્ટ, 1947 થી બે સ્વતંત્ર ડોમિનિયન ભારત અને પાકિસ્તાનની સ્થાપના.
2. બંગાળ તથા પંજાબના બે-બે પ્રાંત બનાવવાનો પ્રસ્તાવ. પાકિસ્તાનમાં ન જોડાયા હોય તેવા બધા જ પ્રાંતો ભારતમાં સમ્મિલિત માનવામાં આવ્યા.
3. પૂર્વી બંગાળ, પશ્ચિમી પંજાબ, સિંઘ અને અસમનો સિલહટ જિલ્લો પાકિસ્તાનનો ભાગ બન્યા.
4. પ્રત્યેક ડોમિનિયન માટે અલગ ગવર્નર જનરલ અને તેને મહામહિમ સમ્રાટ દ્વારા નિયુક્ત કરવામાં આવશે.
5. ભારતમાં બ્રિટનના સમ્રાટની સરકારની જવાબદારી તથા રજવાડા પર શાસન 15 ઓગસ્ટ, 1947 થી સમાપ્ત ગણાશે.

6. ભારત તથા પાકિસ્તાનના કેન્દ્રીય વિધાન મંડળોને કેટલાક વિષયો પર કાયદો બનાવવાનો અધિકાર તેમાં બ્રિટીશ સંસદ હસ્તક્ષેપ કરશે નહિ.

7. ભારત સરકાર અધિનિયમ, 1935 જ્યાં સુધી બંને ડોમિનિયન પોતાનું નવું બંધારણ અમલમાં ન મૂકે ત્યાં સુધી બંનેનું શાસન ચલાવવામાં મદદ કરશે.

8. બ્રિટન સમ્રાટની શાહી ઉપાધિમાંથી 'ભારતનો સમ્રાટ' શબ્દ કાઢી નાખવામાં આવ્યો તથા સમ્રાટની સરકાર દ્વારા થયેલ તમામ સંધિઓ રદ કરવામાં આવી.

●●●●

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતમાં અંગ્રેજો દ્વારા સૌ પ્રથમ કોઠી ક્યાં અને ક્યારે સ્થાપવામાં આવી ? - ઈ.સ.1913, સુરત.
2. કયા કાયદાથી ભારતમાં સૌ પ્રથમવાર કંપનીના શાસન માટે લિખિત બંધારણની શરૂઆત થઈ ? 1773, રેગ્યુલેટીંગ એક્ટ.
3. ભારતનો સૌ પ્રથમ ગવર્નર જનરલ ઓફ બંગાળ કોણ બન્યો ? - વોરન હેસ્ટિંગ્ઝ.
4. ભારતમાં કંપનીના શાસન ઉપર સંસદીય નિયંત્રણ માટે કયા કાયદાથી "કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટર્સ"ની રચના કરવામાં આવી ? - 1773, રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ.
5. ભારતની સૌ પ્રથમ સુપ્રીમ કોર્ટની સ્થાપના ક્યાં કરવામાં આવી ? - કલકત્તા.
6. રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ (નિયામક ધારો) ક્યારે પસાર કરવામાં આવ્યો ? - ઈ.સ.1773.
7. ભારતની સૌ પ્રથમ સુપ્રીમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ કોણ હતા ? - સર એલિઝા ઈમ્પે.
8. પીટનો ધારો (પિટ્સ ઈન્ડિયા એક્ટ) ક્યારે પસાર કરવામાં આવ્યો ? - ઈ.સ.1784.
9. કયા કાયદા મુજબ કંપની પર રાજકીય નિયંત્રણ માટે 6 સભ્યોની બનેલ "બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ" નીમવામાં આવી ? - પીટ્સ એક્ટ, 1784.
10. કયા એક્ટથી ભારતમાં કંપની અધિકૃત પ્રદેશો માટે સૌ પ્રથમવાર "બ્રિટીશ અધિકૃત ભારતીય પ્રદેશ" એવું નામ આપવામાં આવ્યું ? - પીટનો ધારો, 1784.
11. કયા અધિનિયમથી ગવર્નર જનરલને મુખ્ય સેનાપતિની શક્તિ તથા પોતાની પરિષદનો નિર્ણય રદ કરવાની શક્તિ આપવામાં આવી ? - એમન્ડમેન્ટ એક્ટ, 1786.
12. કયા ધારાથી બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલના સભ્યોને પગાર ભારતીય મુદ્રાકોષમાંથી આપવામાં આવ્યો ? ચાર્ટર એક્ટ, 1793.
13. કયા કાયદાથી ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીનો ભારતમાં વેપાર કરવાનો એકાધિકાર સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો ? ચાર્ટર એક્ટ,1813.
14. કયા કાયદાથી ઈસાઈ મિશનરીઓને ભારતમાં ધર્મપ્રચાર કરવા માટેની સુવિધાઓ આપવામાં આવી ? ચાર્ટર એક્ટ,1813.
15. ભારતનો સૌ પ્રથમ ગવર્નર જનરલ કોણ બન્યો ? - લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિક.
16. કયા કાયદાથી લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિક ભારતનો સૌ પ્રથમ "ગવર્નર જનરલ ઓફ ઈન્ડિયા" બન્યો ? 1833, ચાર્ટર એક્ટ.
17. ભારતના સૌ પ્રથમ લૉ કમિશનનો અધ્યક્ષ કોણ હતો ? - લોર્ડ મેકોલે.

18. કયા કાયદાથી ભારતમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ પદ્ધતિની શરૂઆત થઈ ? - **1833, ચાર્ટર એક્ટ.**

19. કયા કાયદાથી ભારતની શાહી વિધાન પરિષદનો પાયો નાખવામાં આવ્યો કે જે ભારતની સૌ પ્રથમ નાની સંસદ કહેવાઈ ? - **1853, ચાર્ટર એક્ટ.**

20. સિવિલ સેવકોની ભરતી માટે ઈ.સ.1854માં કઈ સમિતિની નિમણૂંક કરવામાં આવી ?
મેકોલ સમિતિ.

21. કયા કાયદાથી ભારતમાં દાસપ્રથાની સમાપ્તિ કરી દેવામાં આવી ? - **1833, ચાર્ટર એક્ટ.**

22. કયા કાયદાથી કંપનીના શાસનની સમાપ્તિ અને તાજના શાસનની શરૂઆત થઈ ?
ભારત શાસન અધિનિયમ,1858.

23. ભારતનો સૌ પ્રથમ "વાઈસરોય" કોણ બન્યો ? - **લોર્ડ કેનિંગ.**

24. કયા કાયદાથી "સેક્રેટરી ઓફ ઈન્ડિયા (ભારતસચિવ)" અને "વાઈસરોય" તથા 15 સભ્યોની બનેલ "ભારતીય પરિષદ"નું સર્જન કરવામાં આવ્યું ? - **ભારત શાસન અધિનિયમ,1858.**

25. મહારાણી વિક્ટોરીયાને ભારતની સામ્રાજ્ઞી ક્યારે જાહેર કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1858.**

26. કયા અધિનિયમથી વાઈસરોયને વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા આપવામાં આવી ?
ભારત પરિષદ અધિનિયમ,1861.

27. કયા કાયદાથી "પોર્ટફોલિયો પદ્ધતિ" અમલમાં આવી ? - **ભારત પરિષદ અધિનિયમ,1861.**

28. ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - **28 ડિસેમ્બર,1885.**

29. કોને રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસના પિતા કહેવામાં આવે છે ? - **એલન ઓક્ટિવિયન હ્યૂમ.**

30. ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસના સૌ પ્રથમ અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - **વ્યોમેશચંદ્ર બેનરજી.**

31. કયા કાયદાથી "કલકત્તા" દેશની રાજધાની બન્યું ? - **ભારત શાસન અધિનિયમ,1858.**

32. કયા કાયદાથી દેશમાં સૌ પ્રથમવાર ચૂંટણી વ્યવસ્થાની શરૂઆત થઈ ?
ભારતીય પરિષદ અધિનિયમ,1892.

33. કયા કાયદાથી વિધાનપરિષદને બજેટ પર ચર્ચા કરવાની અને પ્રશ્નો પૂછવાની છૂટ આપવામાં આવી ?
ભારતીય પરિષદ અધિનિયમ,1892.

34. મુસ્લિમ લીગની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ ? - **ઈ.સ.1906.**

35. કયો કાયદો "ભારતીય શાસનને ઉત્તમ બનાવવા માટેના કાયદા" તરીકે પ્રસિદ્ધ છે ?
ભારત શાસન અધિનિયમ,1858.

36. કયા કાયદાથી ભારતમાં સૌ પ્રથમ મુસ્લિમો માટે અલગ મતદાર મંડળની શરૂઆત થઈ ?
ભારતીય પરિષદ અધિનિયમ,1909

37. ભારતીય પરિષદ અધિનિયમ,1909ને બીજા કયા નામથી ઓળખાવામાં આવે છે ?
મોર્લે-મિન્ટો એક્ટ,1990. 1909

38. મોર્લે-મેન્ટો એક્ટ,1909માં મોર્લે અને મિન્ટો કોણ હતા ?
લોર્ડ મોર્લે-ભારત સચિવ, લોર્ડ મિન્ટો-વાઈસરોય

39. કયા કાયદાથી વાઈસરોયની કારોબારીમાં એક ભારતીય સભ્યની નિમણૂંક કરવાની જોગવાઈ શરૂ થઈ?
- મોર્લે-મિન્ટો એક્ટ,1909.

40. વાઈસરોયની કારોબારીમાં નિમણૂંક પામેલા સૌ પ્રથમ ભારતીય સભ્ય કોણ હતા ?
સત્યેન્દ્ર પ્રસાદ સિન્હા.

41. કયા અધિનિયમથી ભારતમાં પ્રાંતોમાં દ્વૈધશાસન પ્રણાલીની શરૂઆત થઈ ? - **ભારત શાસન અધિનિયમ,1919**

42. ભારત શાસન અધિનિયમ, 1919ને બીજા કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે ? - **મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફર્ડ સુધારા.**

43. મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફર્ડ સુધારા,1919માં મોન્ટેગ્યુ અને ચેમ્સફર્ડ કોણ છે ? - **મોન્ટેગ્યુ-ભારત સચિવ, ચેમ્સફર્ડ-વાઈસરોય.**

44. કયા અધિનિયમથી મહિલાઓને મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો ? - **મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફર્ડ એક્ટ,1919.**

45. કયા અધિનિયમથી મુસ્લિમો ઉપરાંત શીખો, ભારતીય ઈસાઈઓ, યુરોપીયનો માટે અલગ મતદાર મંડળ અસ્તિત્વમાં આવ્યું ? - **મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફર્ડ એક્ટ,1919.**

46. સાયમન કમિશનની રચના ક્યારે કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1927**

47. બ્રિટનના વડાપ્રધાન રામસે મેકડોનાલ્ડ દ્વારા "કોમ્યુનલ-એવોર્ડ"ની જાહેરાત ક્યારે કરવામાં આવી? - **ઈ.સ.1932**

48. કયા અધિનિયમથી પુરૂષ મહિલા સમાન મતાધિકાર આપવામાં આવ્યો ? - **ભારત સરકાર અધિનિયમ,1935**

49. કયા અધિનિયમથી દેશમાં સૌ પ્રથમવાર કેન્દ્રમાં દ્વિગૃહી શાસન વ્યવસ્થાની શરૂઆત થઈ ? **ભારત શાસન અધિનિયમ,1919**

50. ભારતીય રીઝર્વ બેન્કની સ્થાપના ક્યારે કરવામાંઆવી ? - **1 એપ્રિલ,1935**

51. કયા અધિનિયમથી પ્રાંતોમાં દ્વૈધશાસન પ્રણાલીનો અંત આણી પ્રાંતોને સ્વાયત્તતા આપવામાં આવી? **ભારત શાસન અધિનિયમ,1935**

52. ભારતમાં સૌ પ્રથમ સંઘીય ન્યાયાલયની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1937**

53. કયા અધિનિયમથી વહીવટના તમામ વિષયોને કેન્દ્રયાદી, રાજ્યયાદી અને સંયુક્તયાદી એમ ત્રણ સૂચિઓમાં વહેંચવામાં આવ્યા ? - **ભારત શાસન અધિનિયમ,1935**

54. "ઓગસ્ટ પ્રસ્તાવ"કોના દ્વારા અને ક્યારે રજૂ કરવામાં આવ્યો ? - **લોર્ડ લિનલિથગો-ઈ.સ.1940**

55. "ક્રિપ્સ મિશન" કોના દ્વારા અને ક્યારે રજૂ કરવામાં આવ્યો ? - **સર સ્ટેફર્ડ ક્રિપ્સ - ઈ.સ.1942**

56. "રાજગોપાલાચારી ફોર્મ્યુલા" કોના દ્વારા અને ક્યારે રજૂ કરવામાં આવી ? **ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચારી - ઈ.સ.1944**

57. "વેવેલ યોજના" કોના દ્વારા ક્યારે રજૂ કરવામાં આવી ? - **વાઈસરોય લોર્ડ વેવેલ - ઈ.સ.1945**

58. "કેબિનેટ મિશન"ના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - **લોર્ડ પેથિક લોરેન્સ.**

59. કેબિનેટ મિશન યોજના ક્યારે રજૂ કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1946**

60. ભારતની બંધારણ સભાની રચના કઈ યોજનાના આધારે કરવામાં આવી ? - **કેબિનેટ મિશન યોજના**

61. મુસ્લિમ લીગે કયા દિવસને પ્રત્યક્ષ કાર્યવાહી દિવસ તરીકે ઉજવ્યો હતો ? **16 ઓગસ્ટ,1946**

62. જવાહરલાલ નેહરૂના વડાપ્રધાન હેઠળ કામચલાઉ સરકારની રચના ક્યારે કરવામાં આવી ? **2 સપ્ટેમ્બર,1946**

63. કામચલાઉ સરકારના ગૃહ, સૂચના અને પ્રસારણ મંત્રી કોણ હતા ? - **વલ્લભભાઈ પટેલ**

64. આઝાદી પહેલાની કામચલાઉ સરકારના નાણામંત્રી કોણ હતા ? - **લિયાકતઅલી ખાન**

65. આઝાદી પહેલાની કામચલાઉ સરકારમાં જવાહરલાલ નેહરૂ પાસે કયા કયા મંત્રાલયો હતા ? **બંધારણસભાના ઉપસભાપતિ, વિદેશમંત્રી, વડાપ્રધાન, રાષ્ટ્રમંડળ સંબંધ.**

66. ભારતનું વિભાજન અને સ્વતંત્રતા કઈ યોજના અંતર્ગત પ્રાપ્ત થઈ ?
માઉન્ટ બેટન યોજના / 3 જૂન યોજના,1947

67. કયા અધિનિયમ અંતર્ગત ભારત અને પાકિસ્તાન એ બે સ્વતંત્ર ડોમિનિયન બન્યા ? - **ભારત સ્વતંત્રતા અધિનિયમ,1947**

68. ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ, 1947 મુજબ કયા પ્રદેશો પાકિસ્તાનનો ભાગ બન્યા ?
પૂર્વી બંગાળ, પશ્ચિમી પંજાબ, સિંધ અને આસામનો સિલહટ જિલ્લો.

69. સૌ પ્રથમ કયા અધિનિયમમાં "એક અખિલ ભારતીય સંઘ"ની સ્થાપનાની જોગવાઈ હતી ?
ભારત શાસન અધિનિયમ,1935

70. પાકિસ્તાન ક્યારે સ્વતંત્ર થયેલ ગણવામાં આવ્યું ? - **14 ઓગસ્ટ,1947**

71. ભારતના બંધારણ લાગુ થતાં પહેલા અને સ્વતંત્રતા પછી દેશનું શાસન કયા કાયદા અંતર્ગત ચલાવવામાં આવ્યું ? - **ભારત શાસન અધિનિયમ,1935**

72. ભારતની સ્વતંત્રતા સમયે ઈંગ્લેન્ડમાં કઈ પાર્ટીની સરકાર હતી ? - **લેબરપાર્ટી.**

73. કેન્દ્રમાં દ્વૈધશાસન પ્રણાલી કયા અધિનિયમ અંતર્ગત અમલી બની ? - **ભારત શાસન અધિનિયમ,1935**

74. ભારતની સ્વતંત્રતા સમયે ઈંગ્લેન્ડના વડાપ્રધાન કોણ હતા ? - **ક્લેમન્ટ એટલી.**

❁❁❁❁

5. ભારતની બંધારણસભા

(Indian Constitutional Assembly)

❖ **ભારતની બંધારણસભાનો ઈતિહાસ :**

→ ભારતની બંધારણસભાનો સૌ પ્રથમ ઉલ્લેખ ભારત શાસન અધિનિયમ, 1919 લાગુ થયા પછી 1922માં સૌ પ્રથમ મહાત્મા ગાંધી દ્વારા કરવામાં આવ્યો.

→ 24 એપ્રિલ, 1923 - તેજબહાદૂર સપ્રુની અધ્યક્ષતામાં એક રાષ્ટ્રીય સંમ્મેલન થયું, જેમાં "કોમનવેલ્થ ઓફ ઈન્ડિયા બીલ" નો મુસદ્દો તૈયાર કરવામાં આવ્યો.

❖ **બંધારણ રચવાનો સૌ પ્રથમ પ્રયાસ :**

→ "કોમનવેલ્થ ઓફ ઈન્ડિયા બીલ" ને 1925માં મહાત્માગાંધીની અધ્યક્ષતાવાળા સવપક્ષીય સંમ્મેલનમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો.

→ 17 મે, 1927 કોગ્રેંસના મુંબઈ અધિવેશનમાં મોતીલાલ નેહરૂ દ્વારા એક પ્રસ્તાવ રજૂ થયો, જેમાં બંધારણના નિર્માણનું આહ્‌વાન કરાયું.

→ 19 મે, 1928 મુંબઈમાં આયોજીત સર્વદલીય સંમ્મેલનમાં મોતીલાલ નેહરૂની અધ્યક્ષતામાં એક સમિતિની નિયુક્તિ. મોતીલાલ નેહરૂની અધ્યક્ષતાવાળી આ સમિતિએ 10 ઓગસ્ટ, 1928માં એક રિપોર્ટ રજૂ કર્યો, જેને "નેહરૂ રિપોર્ટ" કહેવામાં આવ્યો જે બંધારણ નિર્માણનો સૌ પ્રથમ પ્રયાસ હતો. આથી નેહરૂ રિપોર્ટને ભારતના બંધારણની "બ્લુ પ્રિન્ટ" કહેવામાં આવે છે.

❖ **બંધારણસભાની રચનાની સૌ પ્રથમ માંગ :**

→ બંધારણસભાની રચનાની સૌ પ્રથમ માંગણી 1934માં કોગ્રેંસ કારોબારી દ્વારા કરવામાં આવી જેમાં વયસ્ક મતાધિકારના આધારે ચૂંટાયેલા સભ્યોની બંધારણસભા દ્વારા ભારતીય બંધારણની રચના કરવામાં આવે તેવી માંગણી મુકવામાં આવી.

→ એપ્રિલ, 1936 કોગ્રેંસના લખનઉ અધિવેશનમાં પ્રસ્તાવ પસાર કરવામાં આવ્યો જેમાં "બાહ્ય સત્તાનું કોઈપણ બંધારણ માન્ય રખાશે નહિ" નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યું.

→ 1937 વયસ્કમતાધિકારના આધારે ચૂંટણીમાં કોગ્રેંસે વિજય પછી દિલ્લીમાં રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા આધારિત બંધારણ રચવાનો પ્રસ્તાવ પસાર કર્યો.

❖ **બ્રિટન સરકાર દ્વારા સૌ પ્રથમ બંધારણસભાની માંગણીનો સ્વીકાર :**

→ બ્રિટન સરકારે સૌ પ્રથમવાર બંધારણસભાની માંગ 1940ના ઓગષ્ટ પ્રસ્તાવના સ્વરૂપમાં સ્વીકારી.

→ 1942માં ક્રિપ્સ મિશન દ્વારા બ્રિટીશ સરકારે સંપૂર્ણ રૂપથી ભારતીયોની બનેલ બંધારણસભાની માંગ સ્વીકારી.

→ જૂલાઈ, 1945 ઈંગ્લેન્ડમાં લેબરપાર્ટી સત્તામાં આવતા 19 સપ્ટેમ્બર, 1945માં વાઈસરોય લોર્ડ વેવલે સરકાર દ્વારા બંધારણસભાની રચનાના વિચારની જાહેરાત કરી.

→ 1946, કેબિનેટ મિશનયોજનાના આધારે બંધારણસભાની રચના કરવામાં આવી.

❖ બંધારણસભાનું બંધારણ અને સ્વરૂપ :

→ બંધારણસભાની રચના 'કેબિનેટ મિશન' યોજના અંતર્ગત પ્રાન્ત અને દેશી રજવાડા અથવા રજવાડાઓના સમૂહો વચ્ચે વસ્તી આધારે બેઠકોની વહેંચણી.

10 લાખ વસ્તીએ = 1 બેઠક (સભ્ય)

→ આ મુજબ,

બ્રિટીશ શાસન દ્વારા પ્રત્યક્ષ શાસિત પ્રાંતોમાંથી	= 292 સભ્યો
દેશી રજવાડાઓમાંથી	= 93 સભ્યો
કમિશ્નર પ્રાંતમાંથી	= 4
કુલ	= 389 સભ્યો

→ દરેક પ્રાંતમાં વસ્તીના આધારે મુસ્લિમ, શીખ અને સામાન્ય બેઠકોની વહેંચણી.

→ પ્રાંતીય વિધાનસભાઓમાં પ્રત્યેક સમુદાયના સભ્યો દ્વારા પોતાના પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી સમતુલ્યતાના સિદ્ધાંત મુજબ તથા એકલ સંક્રમણીય મતપદ્ધતિ દ્વારા કરવામાં આવી જ્યારે દેશી રજવાડાઓમાં રાજવીઓની સલાહ દ્વારા પ્રતિનિધિની પસંદગી કરવામાં આવી.

→ જુલાઈ- ઓગષ્ટ 1946 દરમ્યાન બ્રિટીશપ્રાંતની ચૂંટણીના પરિણામો મુજબ બંધારણસભાની સ્થિતિ નીચે મુજબ હતી.

કોંગ્રેસ	- 208
મુસ્લિમલીગ	- 73
યુનિયનિસ્ટ	- 1
યુનિયનિસ્ટ મુસ્લિમ	- 1
યુનિયનિસ્ટ અનુ.જાતિ	- 1
કૃષક પ્રજા પક્ષ	- 1
અનુ.જાતિ પરિસંઘ	- 1
શીખ	- 1
કમ્યુનિસ્ટ	- 1
અપક્ષ	- 8
કુલ	296

→ વિભાજન પછી માઉન્ટ બેટન યોજના અનુસાર સભ્યોની સંખ્યા 389માંથી 299 થઈ જેમાં

બ્રિટનદ્વારા શાસિત પ્રાંત	= 229
દેશી રજવાડા	= 70
	299

→ **બંધારણસભામાં સૌથી વધુ સભ્યો ધરાવતો બ્રિટીશ પ્રાંત : સંયુક્ત પ્રાંત-55 સભ્યો**

→ **બંધારણ સભામાં સૌથી વધુ સભ્ય ધરાવતું દેશી રજવાડું : મૈસૂર-7 સભ્યો**

→ ભારતની બંધારણસભાના 299 માંથી 284 સભ્યો 26 નવેમ્બર, 1949 સુધી ઉપસ્થિત રહ્યા. જેમણે બંધારણ ઉપર પોતાના હસ્તાક્ષર કર્યા.

❖ **વિભાજન પછી બંધારણસભામાં અલ્પસંખ્યકોનું પ્રતિધિત્વ :**

મુસ્લિમ - 31	શીખ - 5
ઈસાઈ - 7	પારસી - 3
આંગ્લ-ભારતીય - 3	નેપાળી - 1
અનુસૂચિતજાતિ (SC) - 30	અનુસૂચિતજનજાતિ (ST) - 5

❖❖❖❖

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ઈ.સ.1922માં "ભારતીય બંધારણ ભારતીયોની ઈચ્છાનુસાર હશે"વાક્ય દ્વારા કોણે પરોક્ષ રીતે બંધારણ સભાનો વિચાર રજૂ કર્યો ? - **મહાત્મા ગાંધી.**
2. કોને ભારતના બંધારણની બ્લૂપ્રિન્ટ કહેવામાં આવે છે ? - **નેહરૂ રિપોર્ટ.**
3. ઈ.સ.1924માં બ્રિટીશ સરકાર પાસે ભારતની બંધારણ સભાની રચનાની માંગ કોણે કરી ? **મોતીલાલ નેહરૂ.**
4. બંધારણ સભાના વિચારનું ઔપચારિક રૂપથી પ્રતિપાદન કોના દ્વારા કરવામાં આવ્યું ? - **એમ.એન.રોય**
5. કોંગ્રેસ કારોબારીએ સૌ પ્રથમ બંધારણ સભાની રચનાની માંગ ક્યારે કરી ? - **ઈ.સ.1934**
6. કયા વર્ષે કોંગ્રેસ કારોબારીએ "બાહ્ય સત્તાનું કોઈપણ બંધારણ માન્ય રખાશે નહી"એવો પ્રસ્તાવ પસાર કર્યો ? - **ઈ.સ.1936 લખનઉ અધિવેશન.**
7. બ્રિટન સરકાર દ્વારા સૌ પ્રથમ બંધારણસભાની માંગણીનો સ્વીકાર ક્યારે કરવામાં આવ્યો ? **ઈ.સ.1940 ઓગષ્ટ પ્રસ્તાવ.**
8. બ્રિટીશ સરકારે સંપૂર્ણરૂપથી ભારતીયોની બનેલ બંધારણસભાની માંગ ક્યારે સ્વીકારી ? - **ઈ.સ.1942 ક્રિપ્સ મિશન.**
9. ઈ.સ.1895માં કોના દ્વારા સૌ પ્રથમ બંધારણસભાની રચનાની માંગ કરવામાં આવી ? - **બાલગંગાધર તિલક**
10. કેબિનેટ મિશન યોજના આધારે રચાયેલી બંધારણ સભામાં બ્રિટીશ શાસિત પ્રાંતોમાંથી કેટલા સભ્યો સમાવવામાં આવ્યા હતા ? - **292**
11. ઈ.સ.1938માં કોણે વયસ્ક મતાધિકારના આધારે બંધારણસભાની રચનાની માંગ રજૂ કરી ? **જવાહરલાલ નેહરૂ.**
12. કેબિનેટ મિશન યોજનાના આધારે રચાયેલી બંધારણસભામાં કુલ કેટલા સભ્યો હતા ? - **389**
13. કેબિનેટ મિશન યોજનાના આધારે રચાયેલી બંધારણ સભામાં દેશી રજવાડાઓમાંથી કુલ કેટલા સભ્યો સમાવવામાં આવ્યા હતા ? **93.**
14. બંધારણસભામાં બ્રિટીશ શાસિત પ્રાંત અને કમિશ્નરપ્રાંતના કુલ 296 સભ્યોમાંથી કોંગ્રેસ અને મુસ્લિમ લીગના કેટલા સભ્યો ચૂંટાઈ આવ્યા હતા ? **કોંગ્રેસ-208, મુસ્લિમ લીગ-73.**
15. માઉન્ટ બેટન યોજના પછી દેશના વિભાજન પછી બંધારણ સભામાં કુલ કેટલા સભ્યો હતા ? - **299**
16. વિભાજન પછી બંધારણ સભામાં મુસ્લિમોની સંખ્યા કેટલી હતી ? **31**
17. બંધારણસભામાં સૌથી વધુ સભ્યો ધરાવતો બ્રિટીશ પ્રાંત કયો હતો ? - **સંયુક્તપ્રાંત (55 સભ્યો)**
18. વિભાજન પછી બંધારણસભામાં અનુસૂચિત જાતિની સભ્ય સંખ્યા કેટલી હતી ? - **30**
19. બંધારણસભામાં સૌથી વધુ સભ્ય ધરાવતું દેશી રજવાડું કયું હતું ? - **મૈસૂર (7)**

20. વિભાજન પછી બંધારણસભામાં અનુસૂચિત જનજાતિની સભ્ય સંખ્યા કેટલી હતી ? - 5
21. વિભાજન પછી બંધારણસભામાં શીખોની સંખ્યા કેટલી હતી ? - 5
22. વિભાજન પછી બંધારણસભામાં ઈસાઈઓની સંખ્યા કેટલી હતી ? - 7
23. વિભાજન પછી બંધારણસભામાં દેશી રજવાડાના કેટલા સભ્યો હતા ? - 70
24. વિભાજન પછી બંધારણસભામાં બ્રિટીશ શાસિત પ્રાંતોના કેટલા સભ્યો હતા ? - 229
25. કેબિનેટ મિશન યોજના મુજબ બંધારણસભાનો એક સભ્ય ભારતની કેટલી જનસંખ્યાનો પ્રતિનિધિત્વ કરતો હતો ? - 10 લાખ.
26. કેબિનેટ મિશન યોજના મુજબ બંધારણસભાના સભ્યોને પ્રત્યક્ષરૂપથી કોણે ચૂંટ્યા હતા ? પ્રાંતોની વિધાનસભાના સભ્યોએ.
27. ડૉ.ભીમરાવ આંબેડકર બંધારણસભામાં કયા પ્રાંતમાંથી ચૂંટાઈ આવ્યા હતા ? - પશ્ચિમ બંગાળ
28. બંધારણસભામાં કયા દેશી રજવાડાના પ્રતિનિધિએ ભાગ લીધો ન હતો ? - હૈદરાબાદ
29. બંધારણ સભાની ચૂંટણી કયા વર્ષે સમાપ્ત થઈ ? - ઈ.સ.1946
30. બંધારણસભાની ચૂંટણી કયા મતાધિકારના આધારે થઈ હતી ? - સામુદાયિક મતાધિકાર.
31. ભારતનું બંધારણ કોના દ્વારા રચવામાં આવ્યું હતું ? - ભારતની બંધારણસભા દ્વારા.

✿✿✿✿

6. બંધારણસભાની કાર્યવાહી

→ 9 ડિસેમ્બર,1946 ના રોજ બંધારણસભાની સૌ પ્રથમ બેઠક - સંસદભવનના કેન્દ્રીય કક્ષમાં મળી.
→ ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હા બંધારણસભાના અસ્થાયી અધ્યક્ષ (**સૌ પ્રથમ અધ્યક્ષ**) બન્યા.
→ 11 ડિસેમ્બર,1946 ના રોજ ડૉ.રાજેન્દ્રપ્રસાદ બંધારણસભાના સૌ પ્રથમ ચૂંટાયેલા અધ્યક્ષ બન્યા.
→ 13 ડિસેમ્બર,1946 ના રોજ જવાહરલાલનેહરૂ દ્વારા બંધારણસભામાં ઐતાહાસિક "ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ" રજૂ થયો.
આ ઉદ્દેશ્યપ્રસ્તાવનું પ્રારૂપ તૈયાર કરનાર - બંધારણસભાના સલાહકાર- સર બેનીગાલ નરસિંહરાવ (સર બી.એન.રાવ)
→ બંધારણસભા દ્વારા ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર-22 જાન્યુઆરી,1947ના રોજ થયો, જે આગળ જતાં બંધારણની પ્રસ્તાવના (આમુખ) બની છે.

❖ **પ્રારૂપ/ખરડા/મુસદ્દાસમિતિ : (Drafting Committee)**
→ 29 ઓગષ્ટ,1947ના રોજ ડૉ.ભીમરાવ આંબેડકરની અધ્યક્ષતામાં પ્રારૂપ સમિતિની રચના. જેના દ્વારા બંધારણનું પ્રારૂપ રજુ કરવામાં આવ્યું.
→ બંધારણના પ્રારૂપને ફેબ્રુઆરી,1948માં બંધારણસભા આગળ રજુ કરવામાં આવ્યુ.
→ બંધારણના પ્રારૂપ પર વિચાર કરવા 15 નવેમ્બર,1948 થી 17 ઓક્ટોબર,1949 સુધી બંધારણસભાની અનેક બેઠકો. આ માટે બંધારણસભાએ 266 દિવસ સુધી બેઠકો કરી.
→ 26 નવેમ્બર,1949 ના રોજ બંધારણસભાના અધ્યક્ષ ઉપરાંત 284 સભ્યોએ બંધારણ ઉપર પોતાના હસ્તાક્ષર કર્યા.
→ **ભારતની બંધારણસભાને બંધારણ બનાવતાં 2 વર્ષ, 11 મહિના, 18 દિવસ લાગ્યા. 64 લાખ રૂપિયાનું ખર્ચ થયું. આમ, ભારતનું બંધારણ બંધારણસભા દ્વારા 26 નવેમ્બર 1949ના રોજ સ્વીકારવામાં આવ્યું.**
→ બંધારણસભાની પ્રસ્તાવના સૌથી છેલ્લે સ્વીકારવામાં આવી.
→ 24 જાન્યુઆરી,1950 ના રોજ બંધારણ પર બંધારણસભાના સભ્યો દ્વારા હસ્તાક્ષર (ફરીવાર) કરવામાં આવ્યા.
→ 26 જાન્યુઆરી,1950 થી બંધારણનો અમલ શરૂ થયો.
(26 જાન્યુઆરી,1930 ને કોગ્રેંસે "**પૂર્ણસ્વરાજ દિવસ**" તરીકે ઉજવ્યો તેની યાદમાં 26 જાન્યુઆરીથી બંધારણનો અમલ શરૂ કરવામાં આવ્યો.)

❖ **26 નવેમ્બર, 1949 થી લાગુ થયેલ બંધારણીય કાયદાઓ :**
1. નાગરિકતા
2. ચૂંટણી
3. કામચલાઉ સરકાર અને સંસદ
4. કટોકટીને લગતી જોગવાઈઓ.
→ આથી 26 નવેમ્બર ને "કાયદાદિવસ" તરીકે ઉજવવામાં આવે છે.

❖ **ભારતના બંધારણની ખરડા સમિતિ/પ્રારૂપસમિતિ/મુસદ્દાસમિતિ :**

અધ્યક્ષ :- ડૉ.ભીમરાવ આંબેડકર .

સભ્યો :-

1. એન.ગોપાલસ્વામી આયંગર
2. અલ્લાદી કૃષ્ણસ્વામી અય્યર
3. કનૈયાલાલ મુનશી
4. સૈય્યદ મુહમ્મદ સાદુલ્લાહ
5. બી.એલ.મિત્તર
   (પછીથી તેમના સ્થાને એન.માધવરાવ આવ્યા)
6. ડી.પી.ખેતાન
   (1948 માં તેમના મૃત્યુ પછી ટી.ટી.કૃષ્ણામચારી આવ્યા)

→ **બંધારણસભાની કુલ-23 સમિતિઓ જેમાં અગત્યની સમિતિઓ અને તેમના અધ્યક્ષ નીચે મુજબ છે.**

1. પ્રારૂપ/મુસદા સમિતિ - ડૉ. આબેડકર
2. પ્રારૂપ સમીક્ષા સમિતિ - અલ્લાદી કૃષ્ણાસ્વામી અય્યર
3. સંઘ બંધારણ સમિતિ - જવાહરલાલ નેહરૂ
4. પ્રાંતીય બંધારણ સમિતિ - સરદાર પટેલ
5. મૂળભૂત અધિકર અને અલ્પસંખ્યક સમિતિ - સરદાર પટેલ
6. સંઘશક્તિ સમિતિ - જવાહરલાલ નેહરૂ
7. રાષ્ટ્રીય ઝંડા સમિતિ - જે.બી.કૃપલાણી

❁❁❁❁

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. બંધારણસભાની સૌ પ્રથમ બેઠક ક્યારે મળી ? - 9 ડિસેમ્બર,1946
2. બંધારણસભાની સૌ પ્રથમ બેઠક ક્યાં મળી ? - કેન્દ્રીય સંસદભવન,દિલ્લી.
3. ભારતની બંધારણસભાના સૌ પ્રથમ અધ્યક્ષ કોણ ? - ડૉ.સચ્ચિદાનંદ સિન્હા (9 ડિસેમ્બર,1946)
4. ભારતની બંધારણસભાના સૌ પ્રથમ ચૂંટાયેલા અધ્યક્ષ કોણ ? - ડૉ.રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (11 ડિસેમ્બર,1946)
5. બંધારણસભામાં ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ કોણે અને ક્યારે રજૂ કર્યો ? - 13 ડિસેમ્બર,1946, જવાહરલાલ નેહરૂ
6. બંધારણસભામાં "ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ"નું પ્રારૂપ તૈયાર કરનાર બંધારણસભાના સલાહકાર કોણ હતા ? સર બી.એન.રાવ.
7. ભારતની બંધારણસભા દ્વારા ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર ક્યારે થયો ? - 22 જાન્યુઆરી,1947
8. બંધારણસભા દ્વારા બંધારણના વિવિધ ભાગોનો અભ્યાસ કરવા કુલ કેટલી સમિતિઓ રચવામાં આવી ? - 23
9. બંધારણસભા દ્વારા પ્રારૂપ / ખરડા સમિતિની નિમણૂંક ક્યારે કરવામાં આવી ? - 29 ઓગસ્ટ,1947
10. બંધારણ રચવા માટેની પ્રારૂપ સમિતિમાં કુલ કેટલા સભ્યો હતા ? - 7
11. બંધારણ રચવા માટેની ખરડા સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? ડૉ.ભીમરાવ આંબેડકર.
12. ભારતની બંધારણસભાએ બંધારણ રચવા માટે કેટલા દિવસ સુધી બેઠકો કરી ? - 266 દિવસ.
13. 26 નવેમ્બર,1949ના રોજ બંધારણસભાના કેટલા સભ્યોએ બંધારણ ઉપર પોતાના હસ્તાક્ષર કર્યા ? 284

14. ભારતની બંધારણસભાને બંધારણ બનાવતા કુલ કેટલો સમયગાળો થયો ? 2 વર્ષ, 11 મહીના, 18 દિવસ.
15. ભારતને એક બંધારણ આપવાનો પ્રસ્તાવ બંધારણસભા દ્વારા ક્યારે પસાર કરવામાં આવ્યો
22 જાન્યુઆરી, 1947
16. બંધારણસભાએ બંધારણના અંતિમ સ્વરૂપને ક્યારે પસાર કર્યુ ? 26 નવેમ્બર, 1947
17. બંધારણસભા અંતિમ રૂપથી છેલ્લીવાર ક્યારે મળી ? - 24 જાન્યુઆરી, 1950
18. ભારતના બંધારણને કોના દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યું ? - ભારતની બંધારણસભા દ્વારા.
19. ભારતની બંધારણસભા દ્વારા ભારતના બંધારણને ક્યારે સ્વીકારવામાં આવ્યું ? - 26 નવેમ્બર, 1949
20. ભારતની બંધારણસભા દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ બંધારણમાં કુલ કેટલા અનુચ્છેદ અને અનુસૂચિઓ હતી ? - 395 અનુચ્છેદ, 8 અનુસૂચિઓ.
21. ભારતના બંધારણની કઈ બાબતોનો અમલ 26 નવેમ્બર, 1949થી શરૂ કરી દેવામાં આવ્યો
નાગરિકતા, ચૂંટણી, કામચલાઉ સરકાર, કટોકટીની જોગવાઈઓ.
22. કયા દિવસને "કાયદા દિવસ" તરીકે મનાવવામાં આવે છે ? - 26 નવેમ્બર.
23. કયા દિવસને કોંગ્રેસે "પૂર્ણસ્વરાજ દિવસ" તરીકે ઉજવ્યો હતો ? - 26 જાન્યુઆરી, 1930
24. કયા દિવસે ભારતની બંધારણસભા એ પૂર્ણ રીતે સંસદના સ્વરૂપમાં કાર્ય કરવા લાગી ?
26 જાન્યુઆરી, 1950
25. બંધારણસભાની "મૂળભૂત અધિકાર અને અલ્પસંખ્યક સમિતિ"ના અધ્યક્ષ કોણ હતા ?
વલ્લભભાઈ પટેલ
26. બંધારણસભાની "સંઘશક્તિ સમિતિ"ના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - જવાહરલાલ નેહરૂ.
27. બંધારણસભામાં "પ્રારૂપ સમીક્ષા સમિતિ"ના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - અલ્લાદી કૃષ્ણાસ્વામી અય્યર.
28. બંધારણસભામાં "સંઘ બંધારણ સમિતિ"ના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - જવાહરલાલ નેહરૂ.
29. બંધારણસભામાં "પ્રાંતીય બંધારણ સમિતિ"ના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - વલ્લભભાઈ પટેલ.
30. બંધારણસભામાં પ્રારૂપ સમિતિના સભ્ય ડી.પી.ખેતાનના મૃત્યુ પછી તેમના સ્થાને કોણ આવ્યું ?
ટી.ટી.કૃષ્ણામાચારી.

❁❁❁❁

7. ભારતના બંધારણ ઉપર વિશ્વના બંધારણોનો પ્રભાવ

❖ **ભારત શાસન અધિનિયમ,1935**

→ 2/3 ભાગનું બંધારણ આ અધિનિયમના આધારે રચાયું છે.

1. સંઘાત્મક વ્યવસ્થા / સમવાયતંત્ર (Federal System)
2. રાજનીતિની આધારભૂત સંરચના (Basic Structure of Administrative)
3. ન્યાયપાલિકાની શક્તિ (Power of Judiciary)
4. રાજ્યપાલનો પદાધિકાર (Office of Governor)

❖ **બ્રિટન**

1. સૌથી વધુ મતના આધારે ચૂંટણી વિજય (First pass the Post)
2. કાયદાનું શાસન (Rule of low)
3. રાષ્ટ્રપતિની બંધારણીય સ્થિતિ (Constitutional Position of the President)
4. દ્વિ-સદનાત્મક સંસદીય શાસનપ્રણાલી (Parliamentary system)
5. કાયદો બનાવવાની પદ્ધતિ (Law making procedures)
6. સંસદીય વિશેષાધિકાર (Special Parliamentary Rights)
7. એકલ નાગરિકતા (Single citizenship)

❖ **અમેરિકા**

1. પ્રસ્તાવના / આમુખ (Preamble)
2. મૂળભૂત અધિકારો. (Fundamental Rights)
3. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલય ન્યાયાધીશોને હટાવવા. (Removal of Supreme court & High Court Judges)
4. ન્યાયિક પુનઃઅવલોકન ન્યાયપાલિકાની સ્વતંત્રતા. (Judicial Review & Independence of Judiciary)
5. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય. (Supreme court)
6. રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ સેનાપતિ. (President as the Supreme Commander of the Armed Forces)
7. બંધારણીય સર્વોચ્ચતા. (Constitutional Supremacy)
8. રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ. (Impeachment of the President)
9. ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદ. (The vice president as the ex-officio chairman of the council of states)

❖ **જાપાન :-** કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા.

❖ **પૂર્વ સોવિયેત સંઘ :-** મૂળભૂત ફરજો. (Fundamental duties)

❖ કેનેડા

1. સરકારનું અર્ધસંઘાત્મક સ્વરૂપ. (સશક્ત કેન્દ્રવાળી સંઘાત્મક વ્યવસ્થા) (Federation with a strong centre)
2. કેન્દ્ર-રાજ્યો વચ્ચે શક્તિ વિભાજન. (Distribution of powers between the union and the states)
3. કેન્દ્ર દ્વારા રાજ્યના રાજ્યપાલોની નિમણૂક. (Governors Appointed by the union)
4. અવશિષ્ટ શક્તિઓ કેન્દ્ર પાસે. (Placing residuary power with the centre)

❖ આયરલેન્ડ

1. રાજ્યનાનીતિ નિર્દેશક તત્વો. (Directive principles of state policy)
2. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી સંબંધી પ્રક્રિયા. (Method of election of the president)
3. રાજ્યસભામાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પસંદગી પામતાં સભ્યો. (Nomination of members of the Rajya sabha by the president)

❖ ફ્રાન્સ

1. સ્વતંત્રતા. (Liberty)
2. સમાનતા. (Equality)
3. બંધુત્વ. (Fraternity)
4. ગણતંત્ર. (Republic)

❖ ઓસ્ટ્રેલિયા :

1. વેપાર, વાણિજ્ય ની સ્વતંત્રતા.
   (Provison Regarding trade committee and intercourse)
2. સંયુક્ત યાદી / સમવર્તી સૂચી. (The concurrent list)
3. સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક. (Joint Sitting of the Both Houses)
4. કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધ. (Central State Relation)

❖ દક્ષિણ આફ્રીકા :-

1. બંધારણમાં સુધારા. (Ammendments process of Indian constitution)
2. રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી. (Election of Member of Rajyasabha)

❖ જર્મની :-

1. કટોકટી. (Emergency and it's offection Fundamental Rights)

યાદરાખો :-

→ વિશ્વમાં સૌ પ્રથમ પ્રસ્તાવનાએ અમેરિકાના બંધારણમાં સમાવવામાં આવી. ત્યારબાદ ઘણા દેશોએ પ્રસ્તાવનાનો બંધારણમાં સમાવેશ કર્યો.)

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણનો 2/3 ભાગ કયા અધિનિયમના આધારે રચાયેલો છે ?
ભારત શાસન અધિનિયમ,1935
2. ભારતના બંધારણમાં "સંસદીય પ્રણાલી" કયા દેશમાંથી લેવામાં આવી છે ? - **ઈંગ્લેન્ડ.**
3. 'સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય' અને 'સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્વતંત્રતા તથા ન્યાયિક પુનઃઅવલોકન'ની શક્તિ કયા દેશમાંથી લેવામાં આવી છે ? - **અમેરિકા.**
4. ભારતના બંધારણનો સૌથી મોટો સ્રોત કયો છે ? - **ભારત શાસન અધિનિયમ,1935**
5. ભારતના બંધારણમાં "એકલ નાગરિક્તા"નો સિદ્ધાંત કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવ્યો છે ? **બ્રિટન.**
6. "પ્રસ્તાવના"એ ભારતના બંધારણમાં કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવેલ છે ? **અમેરિકા.**
7. "સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વ"એ સિદ્ધાંત કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવ્યા છે ? **ફ્રાન્સ.**
8. ભારતમાં કટોકટીની જોગવાઈ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવી છે ? - **જર્મની.**
9. ભારતમાં "કાયદાનું શાસન"અને "કાયદો બનાવવાની પદ્ધતિ" એ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવી છે ? - **બ્રિટન.**
10. ભારતના બંધારણમાં "બંધારણીય સુધારા"નો સિદ્ધાંત કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યો છે ? - **દક્ષિણ આફ્રીકા.**
11. "ગણતંત્ર (રિપબ્લિક)"નો સિદ્ધાંત ભારતમાં કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યો છે ? -**ફ્રાન્સ.**
12. ભારતના બંધારણમાં "રાજ્યનીતિના નિર્દેશક તત્વો" એ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યો છે ? **આયરલેન્ડ.**
13. "રાષ્ટ્રપતિ એ જ સર્વોચ્ચ સેનાપતિ" એ ભારતના બંધારણમાં કયા દેશમાંથી લેવામાં આવ્યા હતા ? **અમેરિકા.**
14. "સૌથી વધુ મતના આધારે ચૂંટણી વિજય (First Pass the post)"એ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવેલ છે ? **બ્રિટન.**
15. ભારતમાં "રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી"એ કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવેલી બાબત છે ? **દક્ષિણ આફ્રીકા.**
16. ભારતના બંધારણમાં "રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ પ્રક્રિયા" એ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવેલ છે ? **અમેરિકા.**
17. ભારતના બંધારણમાં "સંયુક્ત / સચવર્તી યાદી"એ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવેલ છે ? **ઓસ્ટ્રેલિયા.**
18. "મૂળભૂત ફરજો" એ ભારતના બંધારણ કયા દેશના સંવિધાનમાંથી સમાવવામાં આવેલ છે ? **પૂર્વ સોવિયેત સંઘ.**
19. "મૂળભૂત અધિકારો" એ ભારતના બંધારણમાં કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવેલ છે ? - **અમેરિકા.**
20. ભારતમાં કેન્દ્રનું "સંઘાત્મક સ્વરૂપ"એ કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવેલ છે ? - **કેનેડા.**
21. "કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે શક્તિ વિભાજન" એ કયા દેશ પાસેથી ભારતના બંધારણમાં સમાવવામાં આવેલ છે ? **કેનેડા.**
22. ભારતના બંધારણમાં "રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા રાજ્યસભામાં સભ્યોની નિમણૂંક" એ કયા દેશમાંથી લેવામાં આવેલ છે ? - **આયરલેન્ડ.**

23. ભારતમાં "કલેક્ટર"નું પદ એ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યું છે ? - **અમેરિકા.**

24. ભારતમાં "બંધારણની સર્વોચ્ચતા" અને "બંધારણની વ્યાખ્યા માટે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય" એ સિદ્ધાંત કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવેલ છે ? - **અમેરિકા.**

25. "સૌને કાયદાનું સમાન રક્ષણ" એ સિદ્ધાંત કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવેલ છે ? - **અમેરિકા.**

26. "કાયદા સમક્ષ સમાનતા" એ સિદ્ધાંત કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવેલ છે ? - **બ્રિટન.**

27. "ભારતના બંધારણના સંરક્ષક તરીકે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય" એ સિદ્ધાંત કયા દેશમાંથી લેવામાં આવેલ છે ? **અમેરિકા.**

28. ભારતના બંધારણમાં "રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી સંબંધી પ્રક્રિયા"એ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવેલ છે ? **આયરલેન્ડ.**

29. "કેન્દ્ર દ્વારા રાજયના રાજયપાલની નિમણૂંક" એ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવેલ છે ? **કેનેડા.**

30. કયા દેશના બંધારણમાંથી "સંસદના બંને ગૃહોની બેઠક"નો મુદ્દો લેવામાં આવ્યો છે ? - **ઓસ્ટ્રેલિયા.**

❖❖❖❖

8. ભારતીય બંધારણની વિશેષતાઓ

✦ ભારતના બંધારણની વિશેષતાઓ નીચે મુજબ છે.

1. લેખિત તેમજ વિશાળ.
2. સંસદીય પ્રભુતા તથા ન્યાયિક સર્વોચ્ચતાનું સમન્વય.
3. સંસદીય શાસન પ્રણાલી.
4. નમ્યતા-અનમ્યતાનું મિશ્રણ.
5. વિશ્વના પ્રમુખ બંધારણોનો પ્રભાવ.
6. જનતાની સંપ્રભુતા.
7. ગણરાજ્ય/ ગણતંત્ર.
8. એકિકતા તરફ ઉન્મુખ પરિસંઘપ્રણાલી. (સંઘાત્મક રાજ્ય વ્યવસ્થા)
9. પંથનિરપેક્ષ / બિનસાંપ્રદાયિકતા.
10. મૂળભૂત અધિકાર.
11. રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શ સિદ્ધાંત.
12. સાર્વભોમ વયસ્ક મતાધિકાર.
13. સ્વતંત્રન્યાય પાલિકા.
14. એકલ નાગરિકતા.
15. સમાજવાદી.
16. કટોકટીની જોગવાઈઓ.

✦ **ભારતીય બંધારણ નમ્ય હોવાના કારણો નીચે મુજબ છે.**

→ કુલ 100 થી પણ વધુ સુધારા થઈ ચૂક્યા છે.

→ સંસદ ઘણી ક્રિયાઓ માત્ર સાદી બહુમતીથી કરી શકે છે.

જેમ કે,

(1) રાજ્યની સીમા/નામમાં ફરફાર - **અનુચ્છેદ-3**

(2) રાજ્યમાં વિધાનપરિષદનું સર્જન/વિસર્જન - **અનુચ્છેદ-169**

(3) અનુસૂચિત જાતિ ક્ષેત્રોનું નિર્માણ - **અનુસૂચિ - 5**

(4) અનુસૂચિત જનજાતિ ક્ષેત્રોનું નિર્માણ - **અનુસૂચિ - 6**

(5) કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વિધાનસભાનું સર્જન - **અનુચ્છેદ-239**

→ **ભારતના બંધારણને વકીલોનું વરદાન કહેવામાં આવે છે** કારણકે મૂળભૂત અધિકારોના હનન વિરૂદ્ધ કાયદા દ્વારા ન્યાયિક ઉપચારનું રક્ષણ મળે છે.

યાદરાખો :-

→ બ્રિટનમાં સંસદ સર્વોચ્ચ છે. સંસદ દ્વારા બનાવેલા કાયદાને ન્યાયપાલિકામાં પડકારી શકાતો નથી.

→ અમેરીકામાં ન્યાયપાલિકા સર્વોચ્ચ છે.

→ ભારતમાં બંને પોત પોતાના ક્ષેત્રમાં સર્વોચ્ચ છે.

❖ ભારતનું બંધારણ લાંબા હોવાના કારણો :-

1. વિશ્વના વિભિન્ન બંધારણોના અનુભવોનો સમાવેશ.
2. ભારત શાસન અધિનિયમ, 1935 જે એક લાંબો દસ્તાવેજ.
3. વિસ્તૃત વહીવટી કાયદાઓ સામેલ.
4. ભારતમાં અનેક સમસ્યાઓનો સમાવેશ .
5. રાજ્યોના બંધારણનો પણ સમાવેશ.
6. જમ્મુ-કશ્મીર માટે વિશેષ જોગવાઈ.
7. નાગાલેન્ડ, સિક્કીમ, મણિપુર, મહારાષ્ટ્ર માટે અલગ જોગવાઈ.
8. મૂળભૂત અધિકાર અને રાજ્યનીતિની માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ.

❁❁❁❁

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. વિશ્વનું સૌથી મોટું લેખિત બંધારણ કયા દેશનું છે ? - **ભારત.**
2. ભારતીય બંધારણ કેવું છે ? - **નમ્યતા - અનમ્યતાનું મિશ્રણ.**
3. ભારતીય બંધારણનું સ્વરૂપ કયા પ્રકારનું છે ? - **એકિકતા તરફ ઉન્મુખ સંઘાત્મક રાજ્ય વ્યવસ્થા.**
4. ભારતીય રાજનીતિ વ્યવસ્થામાં સર્વોચ્ચ સ્થાને કોણ છે ? - **ભારતનું બંધારણ.**
5. ભારતમાં કયા પ્રકારની શાસન વ્યવસ્થા અપનાવવામાં આવી છે ? **બ્રિટીશ સંસદીય શાસનપ્રણાલી.**
6. ભારતના બંધારણમાં ભારતનું શું દર્શાવવામાં આવ્યું છે ? **રાજ્યોનો બનેલો સંઘ (યુનિયન)**

❁❁❁❁

9. ભારતના બંધારણની પ્રસ્તાવના (આમુખ)
(Preamble)

❖ **ભારતના બંધારણની પ્રસ્તાવના (આમુખ) :**

"અમે ભારતના લોકો ભારતને એક સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક, લોકતંત્રાત્મક, પ્રજાસત્તાક તરીકે સંસ્થાપિત કરવાનો તથા
તેના બધા નાગરિકોને સામાજીક, આર્થિક અને રાજકીય.... ન્યાય
વિચાર, અભિવ્યક્તિ, વિશ્વાસ, ધર્મ અને ઉપાસનાની......સ્વતંત્રતા
પ્રતિષ્ઠા અને અવસરની......સમાનતા પ્રાપ્ત થાય તેમ કરવાનો
અને તેઓ સર્વમાં વ્યક્તિનું ગૌરવ અને રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા સુદૃઢ કરે
એવી બંધુતા વિકસાવવાનો ગંભીરપૂર્વક સંકલ્પ કરીને
અમારી આ બંધારણસભામાં 26 નવેમ્બર, 1949 ના રોજ (મિતિ માર્ગશીર્ષ શુક્લા સપ્તમી સંવંત 2006 વિક્રમી) આ બંધારણ સ્વીકારીને તેને અધિનિયમિત કરી અમને પોતાને આત્માર્પિત (મંજૂર) કરીએ છીએ."

❖ **આમુખનો અર્થ અને મહત્ત્વ :**

→ ભારતનું બંધારણ આમુખથી શરૂ થાય છે. આમુખને કાયદા દ્વારા અમલ કરાવી શકાય નહિ. આમુખમાં પ્રજાના મુખ્ય આદર્શો, ઉદ્દેશો અને મહાન ભાવનાઓની ભવ્ય જાહેરાત કરવામાં આવી છે. તેમાં બંધારણના મૂળભૂત સિદ્ધાંત અને આદર્શોનું દર્શન થાય છે. બંધારણના અર્થઘટનની મુશ્કેલીઓ નિવારવા આમુખ માર્ગદર્શક નીવડે છે.

→ કોઈપણ બંધારણ સંપૂર્ણ કે ખામી રહિત હોઈ શકે નહિ. આથી બંધારણના કોઈ મુદ્દા કે શબ્દનો અર્થ અસ્પષ્ટ કે સંદિગ્ધ જણાય ત્યારે તેનું યોગ્ય અર્થઘટન કરવામાં આમુખ ઉપયોગી નીવડે છે. કારણકે આમુખમાં બંધારણના ઉદ્દેશો અને આદર્શોને સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા હોવાથી તે બંધારણના ઘડવૈયાઓના મનનો કે હેતુનો પરિચય આપે છે. આમ, આમુખ બંધાણને સમજવાની ચાવી પૂરી પાડે છે.

→ 1976 સુધી આમુખમાં કોઈ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો ન હતો. 1976માં "સમાજવાદી" "બિનસાંપ્રદાયિક્તા" અને "અખંડિતતા" શબ્દો 42માં બંધારણીય સુધારાથી જોડવામાં આવ્યા.

યાદ રાખો :

→ પ્રસ્તાવના દર્શાવે છે કે "ભારતના લોકો" બંધારણનો મૂળ સ્રોત છે.

→ પ્રસ્તાવનામાં 42માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા "સમાજવાદી", "પંથનિરપેક્ષ" ઉપરાંત 'રાષ્ટ્રની એકતા' શબ્દના સ્થાને "રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા" શબ્દો જોડવામાં આવ્યા.

❖ **પ્રસ્તાવના(આમુખ) સંલગ્ન સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના જાણીતા ચુકાદાઓ :**

✦ **બેરૂબાડી વિવાદ, 1960 :-**

(પાકિસ્તાન સાથે બાંગ્લાદેશ (પૂર્વ પાકિસ્તાન) નજીક બેરૂબાડી વિસ્તારનો સરહદી વિવાદ જેમાં ભારતીય સંસદે તે પ્રદેશ પાકિસ્તાનને સોંપ્યો.)

→ આ બાબતે સર્વોચ્ચન્યાયાલયનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ હતો.

"પ્રસ્તાવના બંધારણ નિર્માતાઓના મનની ચાવી છે. તથા જ્યાં શબ્દોનો અર્થ સ્પષ્ટ ન થાય ત્યાં બંધારણ નિર્માતાઓના આશયને સમજવા પ્રસ્તાવનાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ પરંતુ પ્રસ્તાવના બંધારણનો અંગ નથી તથા વિધાન મંડળો અને રાજ્યના અન્ય અંગોને મહત્વપૂર્ણ શક્તિ પ્રદાન કરતી નથી."

✦ **સજ્જનસિંહ વિરૂદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, 1964 :-**

→ આ ચુકાદામાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયમૂર્તિ મેધોલકરે અભિપ્રાય આપ્યો.

"પ્રસ્તાવના પર ગહન વિચારવિમર્શની છાપ છે, તેના પર સુસ્પષ્ટતાનો સિક્કો છે, અને બંધારણ નિર્માતાઓએ વિશેષ મહત્વ આપેલ છે. પ્રસ્તાવના બંધારણની વિશેષતાઓનો નિચોડ છે."

✦ **ગોલકનાથ વિરૂદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, 1967 :-**

→ આ ચુકાદા સંદર્ભમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ હતો.

"બંધારણની પ્રસ્તાવના તે સિદ્ધાંતોનો નિચોડ છે. જેના આધાર પર સરકારે કાર્ય કરવાનું છે. બંધારણની મૂળ આત્મા છે, શાશ્વત છે, અપરિવર્તનીય છે."

✦ **ભારતીચંદ્ર વિરૂદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય, 1970 :**

→ સર્વોચ્ચન્યાયાલયે અભિપ્રાય આપ્યો કે,

"રાજ્યનીતિના નિર્દેશકતત્વો તથા મૂળભૂત અધિકારોને પણ પ્રસ્તાવનામાં આપેલ ઉદ્દેશ્યના પ્રકાશમાં વધુ સારી રીતે સમજી શકાય છે."

✦ **કેશવાનંદભારતી વિરૂદ્ધ કેરલ રાજ્ય, 1973 :**

→ 13 જજોની બેચ દ્વારા અપાયેલ ચુકાદો **"બંધારણમૂળ સંરચનાનો સિદ્ધાંત"** કહેવાય છે.

→ આ ઐતાહાસિક ચુકાદામાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે જણાવ્યુ કે,

"પ્રસ્તાવના બંધારણનો અંગ છે તથા બંધારણના અન્ય ભાગોની જેમ તેમાં પણ **અનુચ્છેદ 368** અનુસાર સુધારણા કરી શકાય છે. **બંધારણના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો જેમાં કોઈપણ પ્રકારનો સુધારો કરી શકાય નહિ.**"

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના અભિપ્રાય મુજબ આ સિદ્ધાંતોમાં સાર્વભૌમત્વ, સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિકતા (પંથ નિરપેક્ષ), લોકશાહી, પ્રજાસત્તાક, ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ, વ્યક્તિની ગરિમા, રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

✦ **મિનર્વામિલ્સ વાદ (1980) :-**

→ આ વાદમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે બંધારણની મૂળભૂત સંરચનાને ન્યાયિક સમીક્ષાથી બહાર રાખવાની બાબતને ગેરબંધારણીય દર્શાવ્યો.

❖ **પ્રસ્તાવનાની મુખ્ય બાબતો તથા ભારતીય બંધારણના આધારસ્તંભ :**

1. **સાર્વભૌમ (સંપૂર્ણ પ્રભુત્વ સંપન્ન) :**

→ ભારતની બંધારણસભા સાર્વભૌમ હતી. તે બ્રિટીશ પાર્લામેન્ટની દેન નથી. "અમે ભારતના લોકો..." આ શબ્દો તેની સાબિતી છે. પાકિસ્તાન 1956 સુધી ડોમિનિયમ રહ્યું પરંતુ ભારત શરૂઆત પછી 26જાન્યુઆરી, 1950 થી સંપૂર્ણ પ્રજાસત્તાક છે. ભારત 1949માં કોમનવેલ્થમાં જોડાયું પરંતુ ત્યારે જવાહરલાલ નેહરૂએ આપેલા પ્રવચનથી કોમનવેલ્થની વ્યાખ્યા જ બદલાઈ ગઈ અને ભારત ડોમિનિયન કહેવાયું નહિ.

2. **લોકતંત્ર (લોકશાહી) : (અનુચ્છેદ-326 વયસ્કમતાધિકાર) :**

→ સંસદીય શાસન પ્રણાલી, લોકશાહી રાજ્ય એટલે લોકોનું લોકો વડે, લોકો માટે ચાલતું રાજ્ય, ભારત લોકશાહી રાજ્ય છે. અર્થાત્ ભારતની સરકાર સંપૂર્ણ પણે લોકોને જવાબદાર રહેશે. ભારતની પ્રજા કેન્દ્ર, રાજ્ય અને સ્થાનિક એમ દરેક કક્ષાએ સાર્વત્રિક, પુખ્તવય મતાધિકારની પદ્ધતિથી સરકારની ચૂંટણી કરે છે.

3. **પ્રજાસત્તાક (ગણરાજ્ય) :**

→ ભારતમાં દેશના સર્વોચ્ચ વડા એવા રાષ્ટ્રપતિનું પદ વંશાનુગત નથી જેવું કે બ્રિટનમાં છે. પરંતુ ભારતમાં લોકો દ્વારા ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ (લોકસભા, રાજ્યસભા અને રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની વિધાનસભાના સભ્યો) રાષ્ટ્રપતિને ચૂંટે છે. આથી ભારત પ્રજાસત્તા છે. આ સિદ્ધાંત ફ્રાન્સ પાસેથી લીધેલો છે.

4. **સમાજવાદી :**

→ 'સમાજવાદ' અર્થાત્ ઉત્પાદન અને વિતરણના સાધનો સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક જનતાના હાથોમાં હોય, સાર્વજનિક માલિકીમાં અર્થાત્ રાજ્ય (સરકાર)ના નિયંત્રણમાં બંધારણના **અનુચ્છેદ-38** અને **અનુચ્છેદ-39** દ્વારા સામાજીક અને આર્થિક અસમાનતા દૂર કરી સમાજવાદને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું છે.

5. **ધર્મનિરપેક્ષ (42માં બંધારણીય સુધારાથી પ્રસ્તાવનામાં જોડાયેલ) :**

→ અર્થાત્ રાજ્યનો કોઈ ધર્મ નથી. ભારતમાં વ્યક્તિને તેને ગમે તે ધર્મ પાળવાની આચરવાની છૂટ આપવામાં આવી છે. **અનુચ્છેદ-25** મુજબ બધા જ નાગરિકોને ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર છે. ભારતમાં રહેતા જુદા-જુદા ધાર્મિક સમુદાયો વચ્ચે ભેદભાવ કરતી નીતિઓ સરકાર અમલમાં મૂકી શકે નહિ.

6. **વિચાર, અભિવ્યક્તિ, વિશ્વાસ, ધર્મ અને ઉપાસનાની સ્વતંત્રતા :**

→ **અનુચ્છેદ-19** માં વિચાર અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા, **અનુચ્છેદ-25** થી **અનુચ્છેદ 28** માં વિશ્વાસ, ધર્મ અને ઉપાસનાની સ્વતંત્રતાનો સમાવેશ મૂળભૂત અધિકારોમાં કરવામાં આવ્યું છે. જે તેનું મહત્ત્વ દર્શાવે છે.

7. **પ્રતિષ્ઠા અને અવસરની સમાનતા :**

→ ભારતના બંધારણના ભાગ-3માં **અનુચ્છેદ-15**માં રાજ્ય અને કોઈપણ નાગરિક અન્ય નાગરિક સાથે ધર્મ, વંશ, જન્મસ્થાનના આધારે ભેદભાવ રાખી શકશે નહિ. આ ઉપરાંત **અનુચ્છેદ-16** અવસરની સમાનતા, **અનુચ્છેદ-326** બધા જ નાગરિકો માટે સમાન સાર્વજનિક વયસ્ક મતાધિકાર **અનુચ્છેદ-39** સ્ત્રી-પુરુષને સમાન વેતન દ્વારા પ્રતિષ્ઠા અને અવસરની સમાનતાને પ્રાપ્ત કરવા બંધારણમાં પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

8. **ન્યાય :**

→ આમુખમાં ભારતના નાગરિકોને પ્રાપ્ત થાય તેવા 3 ન્યાયની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

(1) **સામાજીક ન્યાય :- અનુચ્છેદ-15** : પછાત વર્ગો માટે વિશેષ જોગવાઈ અને અનામત દ્વારા
- **અનુચ્છેદ -38** : સામાજીક અસામનતા દૂર કરવી.

(2) **આર્થિક ન્યાય :- અનુચ્છેદ -39** : રાષ્ટ્રીય ધનમાં વૃદ્ધિ કરી તેવું બધા જ લોકોમાં સમાન વિતરણ.

(3) **રાજકીય ન્યાય :- અનુચ્છેદ -16** : અવસરની સમાનતા.

9. **વ્યક્તિની ગરિમા :**

→ આ માટે બંધારણમાં સ્વતંત્રતા, સમાનતા વગેરેના મૂળભૂત અધિકારોની ગેરેન્ટી આપવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત રાજ્યને નીતિનિર્દેશક તત્ત્વોમાં દિશા નિર્દેશ આપ્યો કે જેથી રાજ્યો પોતાની નીતિઓનું નિર્માણ એ મુજબ કરે કે બધા નાગરિકોને આજીવિકા માટે સાધન, કામની ન્યાયસંગત અને માનવોચિત દશાઓ તથા એક યોગ્ય જીવનસ્તર ઉપલબ્ધ થાય વ્યક્તિની ગરિમાનો ઉલ્લેખ બંધારણના નીચેના અનુચ્છેદમાં જોવા મળે છે.

→ **અનુચ્છેદ-17** : અસ્પૃશ્યતા નિવારણ.

→ **અનુચ્છેદ - 32** : વ્યક્તિગત રીતે બંધારણીય ઈલાજોનો અધિકાર.

→ **અનુચ્છેદ-39(1) :** સ્ત્રી-પુરુષ બંનેને આજીવિકા માટે પર્યાપ્ત સાધનો પ્રદાન કરવા.

→ **અનુચ્છેદ - 42 :** કામની ન્યાયસંગત માનવોચિત દશાઓ.

10. રાષ્ટ્રની એકતા, અખંડિતતા અને બંધુત્વ :

ભારતના બંધારણના ભાગ-4 (A) માં અનુચ્છેદ-51(A) માં મૂળભૂત ફરજોમાં દરેક વ્યક્તિની ફરજ તરીકે "ભારતની સંપ્રભુતા, એકતા અને અખંડિતતાની રક્ષા કરવી" દર્શાવવામાં આવેલ છે.

યાદ રાખો :

→ ભારતના બંધારણની પ્રસ્તાવનાનું પ્રારૂપ (માળખું) બંધારણસભાના સલાહકાર સર બી.એન.રાવ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવ્યું.

→ 13 ડિસેમ્બર, 1947 ના રોજ જવાહરલાલ નેહરૂ દ્વારા ભારતની બંધારણસભામાં પ્રસ્તાવના રજૂ કરવામાં આવી. જેને સૌથી છેલ્લે 22 જાન્યુઆરી, 1950 ના રોજ બંધારણસભા દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી.

●●●●

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગને "બંધારણની આત્મા" કહેવામાં આવેલ છે ? - **બંધારણની પ્રસ્તાવના (આમુખ)**
2. અત્યાર સુધી ભારતની બંધારણની પ્રસ્તાવનામાં કેટલીવાર સુધારો કરવામાં આવ્યા ? - **એક જ વાર.**
3. ભારતની બંધારણની પ્રસ્તાવનામાં કયો બંધારણીય સુધારો ક્યારે કરવામાં આવ્યો ? - **૪૨મો બંધારણીય સુધારો, 1976**
4. 42માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણની પ્રસ્તાવનામાં કયા કયા શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા ? **સમાજવાદ, પંથનિરપેક્ષ, અખંડિતતા.**
5. સમાજવાદનો અર્થ પ્રસ્તાવનામાં શું છે ? - **સામાજિક ન્યાય.**
6. ભારતના બંધારણની પ્રસ્તાવનામાં ભારતને કયા સ્વરૂપનું જાહેર કરવામાં આવ્યું છે ? **લોકશાહી પ્રજાસત્તાક.**
7. સર્વોચ્ચન્યાયાલયના કયા ચુકાદાને "બંધારણ મૂળ સંરચનાનો સિદ્ધાંત" કહેવામાં આવે છે ? **કેશવાનંદ ભારતી વિરૂદ્ધ કેરલ રાજ્ય, 1973**
8. 'ગણતંત્ર' અર્થાત્ કેવા પ્રકારનું રાજ્ય ? - **એવું રાજ્ય જ્યાં રાષ્ટ્રાધ્યક્ષ વંશાનુગત ન હોય.**
9. ભારતના બંધારણની પ્રસ્તાવનામાં સૌ પ્રથમ સુધારો ક્યારે કરવામાં આવ્યો ? - **ઈ.સ.1976**
10. ભારતીય બંધારણનો સ્વીકાર ક્યારે કરવામાં આવ્યો ? - **26 નવેમ્બર, 1949**
11. ભારતના બંધારણનો મૂળ સ્રોત કોણ છે ? - **ભારતના લોકો.**
12. ભારતની સંપ્રભુતા કોનામાં સમાયેલી છે ? - **ભારતની જનતામાં.**
13. ભારતના બંધારણની પ્રસ્તાવના મુજબ ભારતમાં કયા પ્રકારની લોકશાહી વ્યવસ્થા અપનાવવામાં આવી છે ? **પ્રજાસત્તાક લોકશાહી.**
14. ભારતના બંધારણનો અમલ ક્યારથી થયો ? - **26 જાન્યુઆરી, 1950**
15. કયા વર્ષે ભારત સંપ્રભુત્વસંપન્ન, લોકશાહી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બન્યું ? - **ઈ.સ.1950**
16. સામાજિક સમાનતા અર્થાત્ ? - **સામાજિક ભેદભાવનો અભાવ.**
17. ભારતના બંધારણની પ્રસ્તાવના મુજબ ભારતનું બંધારણ કોના દ્વારા બનાવવામાં આવ્યું અને સ્વીકારવામાં આવ્યું ? - **ભારતના લોકો.**
18. "પંથનિરપેક્ષ" અર્થાત્ શું ? - **બધા જ ધર્મોને સમાન ગણી તેમનું મહત્વ સ્વીકારવું.**
19. બંધારણસભામાં રજૂ થયેલ ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ પછીથી ભારતના બંધારણનો કયો ભાગ બન્યો ? - **પ્રસ્તાવના (આમુખ)**
20. ભારતના બંધારણના પ્રસ્તાવનાની કઈ બાબત વયસ્ક નાગરિકોને મત આપવાનો અધિકાર આપે છે ? **લોકશાહી (લોકતંત્રાત્મક)**

10. સંઘ અને રાજ્યક્ષેત્ર
(Union & its Territory)

→ **અનુચ્છેદ-1 :** રાજ્યોનો બનેલ સંઘ "ભારત" અર્થાત્ "ઈન્ડિયા" છે.

→ આ અનુચ્છેદ-1માં દેશનું (સંઘનું) નામ તથા તેના રાજ્યક્ષેત્ર (રાજ્યો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો) વિશેની જોગવાઈઓ છે. તેના રાજ્યો અને રાજ્યક્ષેત્રો પહેલી અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ કર્યા મુજબ રહેશે.

→ દેશનું નામ 'ભારત અર્થાત્ ઈન્ડિયા' ઘણા બધા વાદવિવાદ પછી પ્રાચીનનામ 'ભારત' અને આધુનિક નામ 'ઈન્ડિયા' બંને વચ્ચે સંતુલન રાખવામાં આવેલ છે.

→ ભારત રાજ્યોનો સંઘ અર્થાત્ ભારતનો કોઈપણ ક્ષેત્ર તેનાથી અલગ થઈ શકે નહિ.

યાદરાખો :

→ સંયુક્ત રાષ્ટ્ર (UN) માં સભ્યના રૂપમાં "ઈન્ડિયા" નામ છે તથા બધી જ આંતરરાષ્ટ્રીય સમજૂતિ - સંધિઓ આ નામે જ થાય છે.

→ **અનુચ્છેદ-2 :** આ અનુચ્છેદ ભારતીય સંઘનો ભાગ ન હોય તેવા બાહ્ય રાજ્યોના ભારતમાં પ્રવેશ અને રચનાથી સંબંધિત છે. આ અનુચ્છેદમાં સંસદને સત્તા આપવામાં આવી છે કે ભારતીય સંસદ કાયદા દ્વારા તેને યોગ્ય લાગે તે ધારાધોરણ અને શરતો મુજબ ભારત સંઘમાં નવા રાજ્યોનો પ્રવેશ અને તેમની સ્થાપના કરી શકે છે.

→ **અનુચ્છેદ-3 :** ભારતીય સંઘમાં નવા રાજ્યોના નિર્માણ અને વર્તમાન રાજ્યોના ક્ષેત્ર, સીમા અને નામોમાં પરિવર્તન.

→ **અનુચ્છેદ-3** ભારતીય સંસદને સત્તા આપે છે કે :

→ કોઈપણ રાજ્યમાંથી તેનો પ્રદેશ અલગ પાડીને અથવા બે કે તેથી વધુ રાજ્યોનો ભાગ જોડી શકે અથવા કોઈ રાજ્યનું નિર્માણ કરી શકે છે.

→ કોઈપણ રાજ્યના વિસ્તારને વધારી કે ઘટાડી શકે છે. તે રાજ્યની સરહદોમાં તેમજ તેના નામમાં પરિવર્તન કરી શકે છે.

→ **અનુચ્છેદ-3માં :** કોઈપણ રાજ્યની સીમા, ક્ષેત્ર, નામમાં ફેરફાર કરતા પહેલા,

(1) રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વમંજૂરી આવશ્યક છે (રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ આવશ્યક છે.)

(2) રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જે તે રાજ્યના વિધાન મંડળનો મત લેવો જરૂરી છે.

(રાષ્ટ્રપતિ ફેરફાર કરવા માટે રાજ્ય વિધાન મંડળને એક નિશ્ચિત સમય મર્યાદામાં મત આપવા જણાવે છે. જોકે રાષ્ટ્રપતિ તે મતને માનવા બંધાયેલો નથી. આમ, રાજ્ય બનાવવાની સંપૂર્ણ સત્તા સંસદને મળી જાય છે.)

→ **અનુચ્છેદ-4 :** આ અનુચ્છેદ મુજબ **અનુચ્છેદ-2** અને **અનુચ્છેદ-3** દ્વારા કરવામાં આવેલ પરિવર્તન એ **અનુચ્છેદ-368** મુજબ બંધારણીય સુધારો માનવામાં આવશે નહિ.

યાદરાખો :

→ **સમવાયતંત્રમાં ભારત-અમેરિકા વચ્ચેનો મુખ્ય તફાવત :**

→ ભારતએ રાજ્યોનો અવિભાજ્ય સંઘ છે. અર્થાત્ ભારતએ તેના રાજ્યોના વિસ્તારમાં ફેરફાર કરી શકે છે, પરંતુ રાજ્યો ભારતના વિસ્તારમાં ફેરફાર કરી શકતા નથી.

→ અમેરિકા એ અવિભાજ્ય રાજ્યોનો અવિભાજ્ય સંઘ છે. અર્થાત્ અમેરિકાની કેન્દ્ર સરકાર રાજ્યોના વિસ્તારમાં પરિવર્તન કરી શકે નહિ.

→ બંધારણમાં સુધારો કર્યા વગર સંસદ કોઈપણ પ્રદેશને અન્ય દેશને સોંપી શકે નહિ જેમ કે બેરૂબાડી પ્રદેશ 9માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા પાકિસ્તાનને સોંપવામાં આવ્યો.

→ અનુચ્છેદ-1 મુજબ ભારતના રાજ્યક્ષેત્રને ત્રણ ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે. (1) રાજ્ય (2) કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ (3) ભારત સરકાર દ્વારા અધિગ્રહિત કરવામાં આવેલા પ્રદેશો.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. અનુચ્છેદ-1 મુજબ ભારત શું છે ? - **રાજ્યોનો બનેલો સંઘ.**
2. અનુચ્છેદ-1 મુજબ દેશનું નામ શું છે ? - **'ભારત' અર્થાત્ 'ઈન્ડીયા'**
3. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ-1માં ભારતની વ્યાખ્યા કઈ રીતે આપવામાં આવી છે ?
   રાજ્યોનો બનેલો સંઘ (યુનિયન)
4. ભારત સંઘમાં કોઈ નવા રાજ્ય(પ્રદેશ)ને સમાવિષ્ટ કરવાનો અધિકાર કોની પાસે છે ? **સંસદ.**
5. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ બહારના રાજ્યને ભારત સંઘ સાથે જોડી શકાય ? - **અનુચ્છેદ-2**
6. ભારત સંઘમાં આવેલ કોઈ રાજ્યના નામમાં પરિવર્તન કરવાનો અધિકાર કોનો છે ? **સંસદ.**
7. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ ભારતીય સંઘમાં નવા રાજ્યોના નિર્માણ અને વર્તમાન રાજ્યોના ક્ષેત્ર, સીમા અને નામોમાં પરિવર્તન થઈ શકે છે ? **અનુચ્છેદ-3**
8. ભારત સંઘમાં કોઈપણ રાજ્યની સીમા, ક્ષેત્ર અને નામમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **સંસદ.**
9. ભારત સંઘમાં કોઈપણ રાજ્યની સીમા, ક્ષેત્ર, નામમાં ફેરફાર કરતાં પહેલા સંસદ કોની પૂર્વમંજૂરી લેવી આવશ્યક છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
10. અનુચ્છેદ-1 મુજબ ભારતના રાજ્યક્ષેત્રને કેટલા ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે ? - **ત્રણ.**

11. રાજ્યોનું પુનર્ગઠન
(Reorganisation of States)

❖ **દેશી રજવાડાઓનું એકીકરણ તથા ભારતમાં વિલય :**

→ બ્રિટીશ શાસનકાળમાં સંપૂર્ણ ભારત મુખ્યત્વે બે પ્રકારના વહીવટી ક્ષેત્રમાં વહેંચાયેલું હતું.

(1) બ્રિટીશ શાસિત ભારત જેમાં 9 જેટલા પ્રાંત હતા.

(2) આઝાદી સમયે લગભગ 552 જેટલા દેશી રજવાડા હતા.

→ આઝાદી પછી રજવાડાઓના ભારતમાં વિલીનીકરણ માટે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની આગેવાનીમાં "રજવાડી- મંત્રાલય"ની સ્થાપના કરવામાં આવી. તથા વલ્લભભાઈ પટેલ દ્વારા કૂટનીતિ "પટેલ સ્કીમ" અપનાવવામાં આવી. જેમાં વી.પી.મેનન અને લોર્ડ માઉન્ટબેટન દ્વારા પણ મોટો ફાળો આપવામાં આવ્યો.

→ આ કૂટનીતિના પરિણામ સ્વરૂપ ભાગલા પછી વધેલા 552 દેશી રજવાડામાંથી 549 ભારતમાં જોડાઈ ગયા. જ્યારે ત્રણ દેશી રજવાડા હૈદરાબાદ, જુનાગઢ અને જમ્મુ-કશ્મીરે ભારતમાં સામેલ થવાનો ઈન્કાર કર્યો. જેમાં હૈદરાબાદને પોલીસ પગલાં, જુનાગઢને જનમત દ્વારા જ્યારે જમ્મુ-કશ્મીરને વિલય પત્ર દ્વારા ભારતમાં મેળવી દેવામાં આવ્યા.

✦ **બ્રિટીશ પ્રાંતો અને દેશી રજવાડાઓના ભારતમાં વિલીનીકરણ પછી ભારતમાં રાજ્યોને ચાર શ્રેણીઓમાં વહેંચી દેવામાં આવ્યા. જે નીચે મુજબ છે.**

1949 મુજબ મૂળ બંધારણમાં દર્શાવ્યા મુજબના રાજ્યો (કુલ 29 રાજ્યો)

(A)	(B)	(C)	(D)
"ક" વર્ગના (બ્રિટીશ પ્રાંત + 216 દેશી રજવાડા)	"ખ" વર્ગના (275 દેશી રજવાડા દ્વારા નવનિર્મિત)	"ગ" વર્ગના (61 દેશી રજવાડાને કેન્દ્ર શાસિત)	"ઘ" વર્ગના આદામાન- નિકોબાર દ્વીપ સમૂહ તથા નવો સમાવેશી (અર્જીત પ્રદેશ)
1. મુંબઈ	1. મૈસૂર	1. અજમેર	
2. મધ્યપ્રદેશ	2. મધ્યભારત	2. દિલ્લી	
3. મદ્રાસ	3. હૈદરાબાદ	3. કચ્છ	
4. બિહાર	4. જમ્મુ - કશ્મીર	4. ભોપાલ	
5. ઉડિસા	5. સૌરાષ્ટ્ર	5. બિલાસપુર	
6. સંયુક્તપ્રાંત	6. પટિયાલા અને પૂર્વી પંજાબ	6. હિમાલય પ્રદેશ	
7. પશ્ચિમ બંગાળ	7. રાજસ્થાન	7. મણિપુર	
8. અસમ	8. ત્રાવણકોર - કોચીન	8. ત્રિપુરા	
9. પંજાબ	9. વિંધ્યપ્રદેશ	9. કુચ-બિહાર	
		10. કુર્ગ	

→ આ એક અસ્થાયી વ્યવસ્થા હતી. પછીથી દેશના વિભિન્ન ભાગોમાંથી ભાષા આધારિત રાજ્ય રચનાની માંગણી ઉઠવા પામી જેના કારણે ભારત સરકાર દ્વારા અલગ-અલગ આયોગોની નિમણુંક થવા લાગી.

❖ **ધર આયોગ (Dhar commission) :**

→ ભાષા આધારિત રાજ્ય રચનાની વિચારણા માટે ભારત સરકારે જૂન, 1948 માં એસ.કે.ધર (અલ્લાહાબાદ હાઈકોર્ટના નિવૃત ન્યાયાધીશ) ની આગેવાનીમાં 4 સભ્યોવાળા ધર આયોગની રચના કરી. આયોગે ભાષા આધારિત રાજ્ય રચનાની જગ્યાએ વહીવટી સરળતાથી રાજ્ય રચના કરવાની સલાહ આપી.

❖ **જે.વી.પી.સમિતિ (J.V.P. committee) :**

→ લોકોની વધતી જતી ભાષા આધારિત માંગના કારણે ડિસેમ્બર, 1948 માં આ માટે અન્ય એક સમિતિ નીમવામાં આવી. જેમાં J= જવાહરલાલ નેહરૂ, V= વલ્લભભાઈ પટેલ, P= પટ્ટાભિ સીતારમૈયા હતા. તેમના કારણે તે JVP સમિતિ કહેવાઈ. આ સમિતિએ પોતાની રિપોર્ટ એપ્રિલ, 1949 માં રજૂ કરી જેમાં તેમણે ભાષા આધારિત રાજ્ય રચનાનો અસ્વીકાર કર્યો.

→ આ સમિતિના રિપોર્ટ પછી મદ્રાસ રાજ્યના તેલુગુભાષીઓ દ્વારા ગાંધીવાદી નેતા પોટ્ટી શ્રી રામૂલૂ ના નેતૃત્ત્વમાં આંદોલન શરૂ કરવામાં આવ્યું. સતત 56 દિવસની ભૂખ હડતાળના કારણે 1952 માં પોટીશ્રી રામૂલૂનું મૃત્યુ થયુ. આથી વડાપ્રધાન જવાહરલાલ નેહરૂએ 1 ઓક્ટોબર, 1953 ના રોજ સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ ભાષા આધારિત રાજ્ય આંધ્રપ્રદેશ રચના કરી.

❖ **ફઝલઅલી આયોગ (રાજ્ય પુનગર્ઠન આયોગ) :**

→ આંધ્રપ્રદેશના નિર્માણ પછી અન્ય ક્ષેત્રોમાંથી પણ ભાષા આધારિત રાજ્યરચનાની માંગણીઓ ઉઠવા લાગી. આથી ભારત સરકારે ડિસેમ્બર, 1953 માં એક ત્રણ સભ્યોવાળા આયોગની રચના કરી. જેના અધ્યક્ષ ફઝલઅલી હોવાથી તે ફઝલઅલી આયોગ પણ કહેવાયું. જેમાં અન્ય બે સભ્યોમાં કે.એમ.પાણિકર તથા હૃદયનાથ કુંજરૂ હતા.

→ ફઝલઅલી આયોગે 1955 માં પોતાની રિપોર્ટ આપી જેનો મહ્દ્અંશે સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો.
ફઝલઅલી આયોગ રાજ્ય પુનર્ગઠન માટે નીચેની બાબતોમાં ધ્યાન રાખવાનું જણાવ્યું.

(1) રાજ્યોનું પુર્નગઠન દેશની એકતા, સુરક્ષા, આર્થિક અને વહીવટી આવશ્યકતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને તથા લોકોના કલ્યાણને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવે.

(2) ભાષા અને સંસ્કૃતિના આધારે રાજ્ય પુનર્ગઠનનો વિરોધ.

(3) ચાર વર્ગો (ક,ખ,ગ,ઘ / A,B,C,D) માં વિભાજીત રાજ્યવ્યવસ્થાને સમાપ્ત કરી 16 રાજ્યો અને 3 કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ બનાવવામાં આવે.

→ ભારતીય સંસદ દ્વારા કેટલાક પરિવર્તનો સાથે આ રીપોર્ટનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. તથા 7 માં બંધારણીય સુધારા 1956 દ્વારા 4 વર્ગોના રાજ્યોને સમાપ્ત કરી 1 નવેમ્બર, 1956 થી 14 રાજ્યો અને 6 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોનું ગઠન કરવામાં આવ્યું.

❖ 1956 ના રાજ્ય પુનર્ગઠન આયોગ મુજબ ભારતીય ક્ષેત્ર :

રાજ્ય		કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ
1. આંધ્રપ્રદેશ	8. મધ્ય પ્રદેશ	1. દિલ્હી
2. અસમ	9. કેરલ	2. હિમાચલ પ્રદેશ
3. બોમ્બે(મુંબઈ)	10. રાજસ્થાન	3. લક્ષદ્વિપ, મિનિકોંપ, અમીની દીવ
4. જમ્મુ-કશ્મીર	11. પંજાબ	4. આંદામાન-નિકોબાર દ્વીપ સમૂહ
5. બિહાર	12. ઉડીસા	5. મણિપુર
6. પશ્ચિમ બંગાળ	13. મૈસૂર	6. ત્રિપુરા
7. ઉત્તર પ્રદેશ	14. મદ્રાસ	

યાદ રાખો :

→ **દાદરા નગર હવેલી :-** 1954માં પોર્ટુગીઝોના કબજામાંથી સ્વતંત્ર થયું જ્યાં 1961 સુધી લોકો દ્વારા સ્વશાસન. (10માં બંધારણીય સુધારાથી કેન્દ્રશાસિત)

→ **પુડુચેરી :-** 1 નવેમ્બર, 1954 ફ્રાન્સની સરકારે પોતાના બધા જ પ્રદેશો પુડુચેરી, યાનમ, માહે કારાયકલ, ચંદ્રનગર ભારતને સોંપ્યા. જેનું 1962માં પુડુચેરી અર્જીતક્ષેત્ર તરીકે વહીવટ ચાલુ થયું.

→ **ગોવા, દમણ, દીવ :-** 18 ડિસેમ્બર, 1961 ના રોજ ગોવા, દીવ તથા દમણની મુક્તિ માટે પોર્ટુગીઝો સામે કાર્યવાહી કરી સંપૂર્ણ રીતે ભારતના કબજામાં (12માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા કેન્દ્રશાસિત) સામેલ કરાયું.

❖ 1956 પછી બનાવવામાં આવેલા નવા રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ :

1. **મહારાષ્ટ્ર - ગુજરાત** - (1960) (ગુજરાત ભારતનું 15મું રાજ્ય બન્યું)
2. **દાદરા-નગર હવેલી** (1961) - 1961માં કેન્દ્રશાસિત - (10મો બંધારણ સુધારો)
3. **પુડુચેરી** (1962) - 1954 માં ફ્રાન્સે ભારતને સોંપ્યુ. (14મો બંધારણ સુધારો) જે 1962 થી કેન્દ્ર શાસિત.
4. **ગોવા, દમણ, દીવ** (1962) - 1961માં પોર્ટુગીઝો પાસેથી ભારતે કબ્જો લીધો ત્યારબાદ 1962 માં કેન્દ્રશાસિત (12મો બંધારણ સુધારો) જાહેર થયા. 1987માં ગોવા અલગ રાજ્ય બન્યું તથા દીવ, દમણ કેન્દ્ર શાસિત તરીકે ચાલુ રહ્યા.
5. **નાગાલેન્ડ** (1963) - નાગા આંદોલનના કારણે અસમથી અલગ કરી 1963 માં નાગાલેન્ડ અલગ રાજ્ય બન્યું. (16મું રાજ્ય)
6. **હરિયાણા-ચંદીગઢ** (1966) - શીખો માટે અલગ રાજ્યની માંગ હતી. અકાલી દળના નેતા માસ્ટર તારાસિંહના નેતૃત્વમાં આંદોલન થયું. આથી શાહ આયોગ (1966) ની ભલામણથી પંજાબનું બે ભાગમાં વિભાજન થયું. પંજાબીભાષી પંજાબ અને હિંદી ભાષી હરિયાણા રાજ્યો બન્યા. 1966માં હરિયાણા અલગ રાજ્ય અને ચંદીગઢ કેન્દ્ર શાસિત જાહેર (હરિયાણા-17મું રાજ્ય) થયું.
7. **હિમાચલ પ્રદેશ** (1971) - 1954 માં બન્યું. જે 1956 ના રાજ્ય પુનર્ગઠન આયોગ મુજબ કેન્દ્રશાસિત જાહેર થયુ હતું. 1971 થી રાજ્યનો દરજ્જો મળ્યો.
   (હિમાચલ પ્રદેશ - 18મું રાજ્ય)
8. **મણિપુરા, ત્રિપુરા, મેઘાલય** (1972) - 1972માં કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ એવા મણિપુર, ત્રિપુરાને રાજ્યનો દરજ્જો મળ્યો તથા મેઘાલયને પણ રાજ્યનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો તથા મિઝોરમ અને અરૂણાચલ પ્રદેશ (NEFA-North East Frontier Agency) કેન્દ્રશાસિત જાહેર કરવામાં આવ્યા.

- મણિપુર - 19મું રાજ્ય
- ત્રિપુરા - 20મું રાજ્ય
- મેઘાલય - 21મું રાજ્ય

9. **સિક્કીમ (1975)** - 1975માં ભારતનું 22મું રાજ્ય બન્યું.

10. **મિઝોરમ, અરૂણાચલ પ્રદેશ, ગોવા (1987)** - 1987 માં ભારતીય સંઘમાં 3 નવા રાજ્યો મિઝોરમ, અરૂણાચલ પ્રદેશ, ગોવાની કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાંથી રાજ્ય સ્વરૂપમાં રચના કરવામાં આવી.

- મિઝોરમ - 23મું રાજ્ય
- અરૂણાચલ પ્રદેશ - 24મું રાજ્ય
- ગોવા - 25મું રાજ્ય

11. **છત્તીસગઢ, ઉત્તરાખંડ, ઝારખંડ (2000) :**

- મધ્યપ્રદેશમાંથી - છત્તીસગઢ - 26મું રાજ્ય અલગ થયું.
- ઉત્તરપ્રદેશમાંથી - ઉત્તરાખંડ - 27મું રાજ્ય અલગ થયું.
- બિહારમાંથી - ઝારખંડ - 28મું રાજ્ય અલગ થયું.

12. **તેલંગાણા, (2 જૂન, 2014) :**

- 2 જૂન 2014ના રોજ તેલંગણા એ આંધ્રપ્રદેશમાંથી અલગ થઈને તેલુગુ ભાષી રાજ્ય બન્યું. જે ભારતનું ર૯મું રાજ્ય હશે.

→ **આમ, વર્તમાનમાં ભારતમાં કુલ 29 રાજ્યો અને 7 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો છે.**

✦ **રાજ્યોના નામ પરિવર્તન :-**

1950 - સંયુક્તપ્રાંત - ઉત્તરપ્રદેશ
1969 - મદ્રાસ - તમિલનાડુ
1973 - મૈસૂર - કર્ણાટક
1973 - લકાદીવ મિનિકોય અને અમીનીદીવ - લક્ષદ્વીપ
1992 - કેન્દ્રશાસિત દિલ્હી - રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્ર (69 મો બંધારણીય સુધારો, 1991)
2006 - ઉત્તરાંચલ - ઉત્તરાખંડ
2006 - પોંડીચેરી - પુડુચેરી
2011 - ઉડીસ્સા - ઓડીસ્સા

યાદ રાખો :

→ ભારત આઝાદ થયું ત્યારે પુડુચેરી, માહે, કારાયકલ અને ચંદ્રનગર (પશ્ચિમ બંગાળ) ના વિસ્તારો ફ્રેન્ચોના તાબા હેઠળ હતા. જ્યારે દીવ, દમણ અને ગોવા પોર્ટુગીઝોના તાબા હેઠળ હતા.

→ લોકોની માંગણીના કારણે-1954માં ફ્રેન્ચ સરકારે પુડુચેરી, માહે, કારાયકલ અને ચંદ્રનગર ભારત સરકારને સોંપ્યા, પણ ગોવા, દાદરાનગર હવેલી, દીવ અને દમણ છોડવા પોર્ટુગીઝો તૈયાર ન હતા.

✦ **ગોવા મુક્તિ આંદોલન :**

→ આથી ગોવા મુક્તિ આંદોલન ચલાવવામાં આવ્યું તથા સ્વંય સેવકોએ 1954 માં દાદરાનગર હવેલી પર કબજો મેળવ્યો.

✦ **ગોવા એક્શન કમિટી :**

→ ગોવાને મુક્ત કરાવવા માટે **"ગોવા એક્શન કમિટિ"** ની સ્થાપના થઈ તથા આંદોલનનું કેન્દ્ર મુંબઈ બન્યું.

→ ભારતના લશ્કરે 18 ડિસેમ્બર, 1961 ની રાત્રે ગોવા ઉપર આક્રમણ કર્યું. ગોવામાં પોર્ટુગીઝ શાસન સમાપ્ત કરવા ડૉ.રામમનોહર લોહિયા, વ્યંકટેશરાવ સર દેસાઈ, મોહન રાનડે જેવા આગેવાનોએ પ્રયત્નો કર્યા. ડૉ.રામમનોહર લોહિયા પોર્ટુગીઝ શાસનના કારણે ગોવાને "ભારતના મોઢા ઉપરનો ખીલ" કહેતા. 20 ડિસેમ્બર 1961ના રોજ મેજર જનરલ કે.પી.કેન્ડેથે દીવ, દમણ અને ગોવાના લશ્કરી ગવર્નર નો હોદ્દો સંભાળ્યો.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. આઝાદી સમયે 500થી વધુ રજવાડાઓને ભારતમાં સમાવવા માટે કોણે અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો ?
સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અને વી.પી.મેનન
2. આઝાદી પછી રજવાડાઓના ભારતમાં વિલીનીકરણ માટે વલ્લભભાઈ પટેલની આગેવાનીમાં કયા મંત્રાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી અને કઈ કૂટનીતિ અપનાવવામાં આવી ?
રજવાડી મંત્રાલય અને પટેલ સ્કીમ.
3. આઝાદી સમયે મુખ્યત્વે કયા ત્રણ રાજ્યોએ ભારતમાં જોડાવવાનો ઈન્કાર કર્યો ?
જૂનાગઢ, હૈદરાબાદ, જમ્મુ-કશ્મીર.
4. મૂળ બંધારણમાં રાજ્યોને કેટલા વર્ગોમાં વહેંચવામાં આવ્યા હતા ? **ચાર વર્ગોમાં.**
5. સૌ પ્રથમ ભાષા આધારિત રચાયેલ રાજ્ય કયું અને ક્યારે ? - **2 ઓક્ટોબર,1953 - આંધ્રપ્રદેશ.**
6. ભાષા આધારિત રાજ્ય રચનાની વિચારણા માટે સૌ પ્રથમ કયું આયોગ ક્યારે રચવામાં આવ્યું ?
એસ.કે.ધર આયોગ,1948
7. J.V.P. સમિતિની રચના ક્યારે કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1948**
8. J.V.P. સમિતિમાં કોણ કોણ હતા ? - **જવાહરલાલ નેહરૂ, વલ્લભભાઈ પટેલ, પટ્ટાભિ સીતારમૈયા.**
9. અલગ તેલુગુ ભાષા આધારિત રાજ્યના આંદોલન દરમ્યાન કયા ગાંધીવાદી નેતાનું 56 દિવસની ભૂખ હડતાળના અંતે મૃત્યુ થયું હતું ? - **પોટ્ટી શ્રી રામુલુ.**
10. રાજ્યપુનર્ગઠન આયોગની રચના કયારે કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1953.**
11. રાજ્યપુનર્ગઠન આયોગના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - **જસ્ટિસ ફઝલઅલી.**
12. રાજ્યપુનર્ગઠન આયોગ અધિનિયમ ક્યારે પસાર કરવામાં આવ્યો ? - **ઈ.સ.1956.**
13. રાજ્યપુનર્ગઠન આયોગ અધિનિયમ,1956 પછી રાજ્ય અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની સંખ્યા કેટલી હશે ?
14 રાજ્યો અને 6 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો.
14. કયા વર્ષે ફ્રેન્ચોએ પુડુચેરી, માહે, કારાયકલ અને યાનમ ભારત સરકારને સોંપ્યા હતા ? - **ઈ.સ.1954.**
15. કયું રાજ્ય ભારતનું 15મું રાજ્ય બન્યું ? - **ગુજરાત.**
16. પુડુચેરી કયા વર્ષે ભારતીય સંઘમાં સામેલ કરવામાં આવ્યું ? - **ઈ.સ.1962.**
17. દાદરા નગર હવેલી કયા વર્ષે પોર્ટુગીઝોના કબ્જામાંથી સ્વતંત્ર થયું ? - **ઈ.સ.1954.**
18. દીવ,દમણ અને ગોવા કયા વર્ષે પોર્ટુગીઝોના કબ્જામાંથી સ્વતંત્ર થયું ? - **ઈ.સ.1961.**
19. સિક્કીમને કયા વર્ષે ભારતમાં રાજ્ય તરીકે સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યો ? - **ઈ.સ.1975.**
20. હિમાચલ પ્રદેશને રાજ્યનો દરજ્જો ક્યારે પ્રદાન કરવામાં આવ્યો ? - **ઈ.સ.1971.**
21. વર્તમાનમાં ભારતમાં કુલ કેટલા રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ છે ? - **29 રાજ્યો અને 7 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો.**
22. ભારત સંઘનું 29મું રાજ્ય કયું છે ? - **તેલંગણા.**
23. કયા વર્ષે હરિયાણા અલગ રાજ્ય બન્યું ? - **ઈ.સ.1966**
24. કયા વર્ષે છત્તીસગઢ, ઝારખંડ અને ઉત્તરાખંડ નવા રાજ્યો બન્યા ? - **ઈ.સ.2000**
25. કયા વર્ષે તલંગણા ભારતનું 29મું રાજ્ય બન્યું ? - **ઈ.સ.2014**
26. નાગાલેન્ડ કયા વર્ષે અલગ રાજ્ય બન્યું ? - **ઈ.સ.1963**
27. ગોવા મુક્તિ આંદોલનનું મુખ્ય કેન્દ્ર કયું હતું ? - **મુંબઈ.**
28. કોણે પોર્ટુગીઝ શાસન હેઠળના ગોવાને 'ભારતના મોઢા ઉપરનો ખીલ' કહેતા હતા ? - **રામમનોહર લોહિયા.**
29. ગોવાના સૌ પ્રથમ લશ્કરી ગવર્નર તરીકે કોણે હોદો સંભાળ્યો હતો ? - **કે.પી.કેન્ડશે.**
30. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં ભારતસંઘ અને તેના રાજ્યક્ષેત્ર વિશે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે ? - **ભાગ-1**

12. નાગરિકતા
(Citizenship)

→ ભારતના બંધારણના ભાગ-2માં અનુચ્છેદ-5 થી અનુચ્છેદ-11 માં ભારતની નાગરિક્તા અંગેની જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે.

❖ નાગરિક એટલે શું ?

→ "સામાન્ય રીતે નાગરિક એને કહેવાય કે જે દેશમાં વસતો હોય, જે દેશ તરફથી મળતાં તમામ રાજકીય અને સામાજીક અધિકારો ભોગવતો હોય અને દેશ પ્રત્યેની પોતાની ફરજો બજાવતો હોય."

→ નાગરિક અને વિદેશી વચ્ચે અંતર હોય છે. નાગરિકને જે રાજકીય અને અન્ય અધિકારો પ્રાપ્ત હોય છે તે બધા અધિકારો વિદેશીઓને પ્રાપ્ત થતાં નથી.

❖ ભારતમાં નાગરિકતા (Indian Citizenship) :

→ ભારતમાં 'એકલ નાગરિકતા' છે. અર્થાત્ રાજ્યની અલગ નાગરિકતાની કોઈ જોગવાઈ નથી.

→ ભારતના બંધારણ અનુસાર નાગરિકતા એ કેન્દ્રયાદીનો વિષય છે. રાજ્યો આ વિષયમાં કોઈ અધિકાર ધરાવતા નથી.

→ નાગરિકતા સંબંધી નિયંત્રણો અને કાયદા બનાવવાની સત્તા માત્ર કેન્દ્ર પાસે છે.

→ 26 નવેમ્બર 1949 થી જ્યારે બંધારણ સ્વીકારવામાં આવ્યું ત્યારથી નાગરિકતા સંબંધી અનુચ્છેદ-5 થી અનુચ્છેદ-9ને તરત જ લાગુ કરી દેવામાં આવ્યા.

→ ભારતનું બંધારણ ભારતના નાગરિકોને નીચેના અધિકારો પ્રદાન કરે છે જે વિદેશીઓને આપવામાં આવ્યા નથી.

1. કેટલાંક મૂળભૂત અધિકારો જેવા કે,

→ અનુચ્છેદ-15 : ધર્મ, વંશ, જાતિ, લિંગ, જન્મસ્થાનના આધારે થતા ભેદભાવ વિરૂદ્ધનો અધિકાર.

→ અનુચ્છેદ-16 : અવસર (નોકરી) ની સમાનતા.

→ અનુચ્છેદ-19 : વાણીસ્વાતંત્ર્ય, અભિવ્યક્તિ, સંમ્મેલન, સંઘ બનાવવાની સ્વતંત્રતા તથા ભારતમાં હરવા-ફરવા, નિવાસ અને વ્યવસાયની સ્વતંત્રતા.

→ અનુચ્છેદ-29 અને અનુચ્છેદ-30 : સાંસ્કૃતિ અને શૈક્ષણિક અધિકાર.

2. રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ, સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ, ઉચ્ચ ન્યાયલયના ન્યાયાધીશ, એટર્ની જનરલ, રાજ્યપાલ, એડવોકેટ જનરલ વગેરે પદો પર માત્ર ભારતના નાગરિક જ નિમણૂક પામી શકે છે.

3. લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભામાં મત આપવાનો અધિકાર (અનુચ્છેદ-326)

4. સંસદ અને રાજ્યોના વિધાન મંડળમાં ચૂંટણી લડવાનો અધિકાર (અનુચ્છેદ-325)

→ ઉપરોક્ત અધિકારો માત્ર ભારતના નાગરિકને જ પ્રાપ્ત છે. વિદેશીઓને પ્રાપ્ત નથી.

→ આ જ પ્રમાણે બંધારણના ભાગ-4(A) માં **અનુચ્છેદ-51(A)** માં દર્શાવેલ મૂળભૂત ફરજો એ માત્ર ભારતના નાગરિકોને લાગુ પડે છે, વિદેશીઓને નહિ.

❖ ભાગ-2 માં નાગરિકના સંબંધી અગત્યના અનુચ્છેદ :

→ **અનુચ્છેદ-5 :-** બંધારણ અમલમાં આવવાની તારીખ થી નાગરિકતાની વ્યાખ્યા.

→ આ અનુચ્છેદ મુજબ જે લોકો 19 જુલાઈ, 1948 થી પહેલા પાકિસ્તાનથી ભારત આવી ગયા અને તેમનો જન્મ 1935 ના ભારત સરકાર અધિનિયમ દ્વારા દર્શાવેલ અખંડ ભારતમાં થયો હોય, તે બધા ભારતના નાગરિકો ગણાય તથા 19 જુલાઈ, 1948 પછી શરૂ થયેલ 'પરમીટ સિસ્ટમ' થી ભારત આવ્યા અને 6 મહિના નિવાસ કર્યા પછી ભારત સરકારના અધિકારી પાસે નોંધણી કરાવી તે પણ ભારતના નાગરિક કહેવાશે.

→ **અનુચ્છેદ-6 :-** તેમાં પાકિસ્તાનથી ભારત આવવાવાળા કેટલાક વ્યક્તિઓની નાગરિકતા અધિકારો અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

→ **અનુચ્છેદ-7 :-** આ અનુચ્છેદમાં ભારતથી પાકિસ્તાન જનારા અને પછી ભારત પુનઃઆવનારા લોકોની નાગરિકતા અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ અનુસાર 1 માર્ચ, 1947 પછી પાકિસ્તાન જનારા વ્યક્તિ ભારતના નાગરિક ગણાશે નહિ કે અપવાદ જો તે પરમીટ લઈને પાછા ફર્યા હોય.

→ **અનુચ્છેદ-8 :-** વિદેશોમાં વસતા ભારતીય મૂળના લોકો માટે નાગરિકતાનો અધિકાર.

→ જો કોઈ વ્યક્તિનો જન્મ કે તેના માતા-પિતા કે પિતામહનો જન્મ ભારત શાસન અધિનિયમ, 1935 ના ભારતમાં થયો હતો અને જો તે વિદેશમાં રહી રહ્યા હોય, તો તે ભારતનો નાગરિક બની શકશે જો તે સંબંધિત દેશમાં આવેલ ભારતીય પ્રતિનિધિની કચેરીમાં નોંધણી કરાવી લે.

→ **અનુચ્છેદ-9 :-** જો કોઈ વ્યક્તિ સ્વેચ્છાથી કોઈ બીજા દેશની નાગરિકતા સ્વીકારે તો તેની ભારતીય નાગરિકતા સમાપ્ત થયેલી ગણાશે. (તેમાં 2005 માં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે.)

→ **અનુચ્છેદ-10 :-** સંસદીય કાયદા સિવાય નાગરિકતાના અધિકારો છીનવી શકાતા નથી.

→ **અનુચ્છેદ-11 :-** સંસદને નાગરિકતા સંબંધ કાયદા બનાવવાની સંપૂર્ણ સત્તા આપવામાં આવી છે.

❖ ભારતીય નાગરિકતાની પ્રાપ્તિ :-

→ ભારતીય નાગરિકતાની પ્રાપ્તિ મુખ્યત્વે પાંચ પ્રકારે થઈ શકે છે.

1. જન્મથી (By Birth) :-

→ 26 જાન્યુઆરી, 1950 ના રોજ અને તે પછી જન્મેલો વ્યક્તિ ભારતની નાગરિક ગણાશે. આ નિયમ 2004 સુધી રહ્યો પણ 2004 પછી ભારતમાં જન્મેલો તે વ્યક્તિ ભારતનો નાગરિક ગણાશે જેના જન્મ સમયે માતા અથવા પિતા બંનેમાંથી કોઈ એક અથવા બંને ભારતીય હોય.

2. વંશના આધારે (By Descent) :-

→ 26 જાન્યુઆરી, 1950 ના રોજ અને તે પછી પરંતુ 10 ડિસેમ્બર, 1992 પહેલા ભારતની બહાર જન્મેલા બાળકનો પિતા જો ભારતીય હોય તો તે ભારતીય નાગરિક થઈ શકે. 10 ડિસેમ્બર, 1992 ના રોજ કે તે પછી 3 ડિસેમ્બર, 2004 થી પહેલા વિદેશમાં જન્મેલો બાળક ભારતીય નાગરિક થાય, જો તેના માતા અથવા પિતા બંનેમાંથી એક ભારતીય હોય પણ 3 ડિસેમ્બર, 2004 પછી ભારતની બહાર જન્મેલા કોઈપણ બાળકને ભારતીય નાગરિકતા ત્યારે જ મળશે જ્યારે તેણે જન્મના 1 વર્ષમાં ભારતીય રાજદૂતની કચેરીમાં રજીસ્ટ્રેશન કરાવ્યું હોય તથા તેના માતા અથવા પિતા ભારતીય હોવાનું પ્રમાણપત્ર તથા અન્ય દેશનો પાસપોર્ટ નહિ હોવાનું શપથપત્ર આપે.

3. **નોંધણી (રજીસ્ટ્રેશન દ્વારા) (By Registration) :-**

→ ભારતીય નાગરિક સાથે લગ્ન કરનાર વ્યક્તિ જે નોંધણી માટે અરજી આપવાના સમયના 7 વર્ષ પહેલાથી ભારતમાં રહેતો હોય.

→ ભારતીય મૂળનો વ્યક્તિ જે નાગરિકતા પ્રાપ્તિની અરજી આપવાથી 7 વર્ષે પહેલાથી ભારતમાં રહેતો હોય.

→ ભારતીય નાગરિકોના બાળકો.

→ તે વ્યક્તિ જેની માતા-પિતા ભારતીય નાગરિક હોય તે નોંધણી દ્વારા નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

→ કોમનવેલ્થ દેશો તથા આયરલેન્ડ ગણરાજ્યના વયસ્ક અને સ્વસ્થ નાગરિકો જે ત્યાંની નાગરિકતા છેલ્લા 5 વર્ષથી ધરાવતા હોય, પણ તે નોંધણી અરજી આપવાના 1 વર્ષ પહેલાથી ભારતમાં રહેતો હોય. તથા અરજી પછી ભારતમાં 5 વર્ષ રહેવું પડે છે. (નાગરિકતા સંશોધન અધિનિયમ, 1986)

4. **પ્રાકૃતિક રૂપથી (દેશીકરણ દ્વારા) (By Naturalisation) :-**

→ અર્થાત કાયદાથી કે નૈસર્ગીકરણ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી નાગરિકતા.

→ **કોઈપણ વિદેશી વ્યક્તિએ નીચેની યોગ્યતાઓના આધારે ભારતની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.**

→ ભારત માટે વફાદારીના સોગંદ લે.

→ બંધારણે માન્ય કરેલ આઠમી અનુસૂચિની ભાષાઓ પૈકી એક ભાષાની જાણકારી હોય.

→ ચાલચલગત સારી હોય.

→ ભારત અને જે રાષ્ટ્રનો તે નાગરિક હોય તે રાષ્ટ્ર વચ્ચે સદ્ભાવનાનો વ્યવહાર હોય તથા તે દેશ પણ ભારતના નાગરિકોને તેની નાગરિકતા સરળતાથી આપતો હોય.

→ પોતાના દેશનું નાગરિકત્વ છોડી દીધેલ હોય.

→ અરજી કરતાં પહેલા ઓછામાં ઓછા 1 વર્ષથી ભારતમાં રહેતો હોય.

→ ભારત સરકારમાં નોકરી અથવા આજીવન ભારતમાંજ રહેવાનો ઈરાદો હોય.

→ નૈસર્ગીકરણની ઉપરોક્ત શરતો છતાંપણ કોઈ વિદેશી મહાનુભાવને ભારત સરકાર કલા, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, વિશ્વશાંતિ કે માનવ પ્રગતિમાં તેણે કરેલા યોગદાનને ધ્યાનમાં રાખી ઉપરોક્ત તમામ શરતોને અવગણી સરકાર આવી વ્યક્તિને નાગરિકત્વ આપી શકે છે.

5. **અર્જીત ક્ષેત્ર દ્વારા (નવા પ્રદેશના જોડાણથી) (By In corporation of new territories) :-**

→ ભારત દેશ સાથે અન્ય દેશોનો કોઈ પ્રાદેશિક વિસ્તાર જોડાય તો એ જોડાણના સમયથી તેમનાં નિવાસી ભારતીય નાગરિકો બને છે.

→ દીવ, દમણ, ગોવા, પુડુચેરી, સિક્કીમના ભારત સાથેના વિધિવત જોડાણથી એમાં વસેલી પ્રજા ભારતીય નાગરિક બનેલી છે.

❖ **ભારતીય નાગરિકતાની સમાપ્તિ :-**

→ નીચે મુજબ ભારતીય નાગરિકતાનો અંત આવી શકે છે.

1. **સ્વંય ત્યાગ દ્વારા/સ્વચ્છાએ (By Renunciation)**

→ કોઈપણ વ્યક્તિ સ્વેચ્છાએ જાહેરાત કે નોંધણી દ્વારા ભારતીય નાગરિકતાને સમાપ્ત કરી શકે છે. તથા બીજા કોઈ દેશની નાગરિકતા સ્વીકારી શકે છે.

2. **બરખાસ્તગી દ્વારા/કાયદાની પ્રક્રિયા દ્વારા (By Termination)**

→ ભારતનો કોઈ નાગરિક સ્વૈચ્છિક રીતે અન્ય દેશનું નાગરિકત્વ સ્વીકારે ત્યારે ભારતના નાગરિકત્વનો કાયદાની પ્રક્રિયા દ્વારા અંત આવે છે. જો કે યુદ્ધના સમયે શત્રુ દેશનું નાગરિકત્વ મેળવનાર ભારતીય નાગરિકની બાબતમાં વિશેષ તપાસ બાદ જ આ અંગે નિર્ણય લેવાય છે.

3. **સરકારી આદેશ દ્વારા (વંચિત કરવું) (By Deprivation)**

→ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નીચેના સંદર્ભમાં આદેશ દ્વારા વ્યક્તિની નાગરિકતાનો અંત લાવવામાં આવે છે.

(i) દેશ અને બંધારણ વિરૂદ્ધ અનાદર દર્શાવ્યો હોય.

(ii) **રાષ્ટ્રદ્રોહ :-** યુદ્ધ દરમ્યાન દુશ્મન દેશ સાથે વેપાર- વ્યવહાર કે સંદેશા વ્યવહાર કે રાષ્ટ્ર વિરોધી સૂચના આપી હોય.

(iii) ખોટી હકીકત જણાવી, દગાથી નાગરિકત્વ મેળવ્યું હોય.

(iv) સાત વર્ષથી વધુ સમય માટે વિદેશમાં વસવાટ કર્યો હોય.

(v) નોંધણી દ્વારા નાગરિકતા પ્રાપ્ત કર્યાના પાંચ વર્ષની અંદર ગુનાહિત કૃત્ય માટે બે વર્ષથી વધુ સમયની કેદની સજા થઈ હોય.

❖ **બેવડી નાગરિકતા :-**

→ 2005 થી ભારત સરકાર દ્વારા બધા જ OCI (Overseas citizen of India) ને બેવડી નાગરિકતા આપવાની જાહેરાત કરેલ છે.

→ ભારતીય સંસદ દ્વારા 2003 માં 16 દેશોના OCI ને બેવડી નાગરિકતા આપવાની જાહેરાત કરી હતી.

→ પરંતુ 2005 માં નવા સુધારેલ અધિનિયમમાં પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ સિવાયના બધા જ દેશોના નાગરિકો જે OCI છે. તેમને બેવડી નાગરિકતા આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

❖ **OCI (Overseas Citizen of India) પ્રવાસી ભારતીય નાગરિક કોણ છે ? :-**

→ એવા વિદેશી નાગરિકો જે 26 જાન્યુઆરી, 1950 ના રોજ ભારતના નાગરિક બનવાની યોગ્યતા રાખતા હતા અથવા 26 જાન્યુઆરી, 1950 કે તેના પછી ભારતના નાગરિક હતા અથવા 15 ઓગસ્ટ, 1947 પછી ભારતના કોઈ ભાગના નિવાસી હતા. તે અથવા તેમના બાળકો કે પૌત્ર-પૌત્રીઓ OCI અથવા અપ્રવાસી ભારતીયો કહેવામાં આવે છે. તાજેતરમાં ભારત સરકાર દ્વારા તેમને બેવડી નાગરિકતા આપવામાં આવી છે. જોકે પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશના નાગરિકો OCI બની શકતા નથી.

❖ **OCI ને મળતા લાભ :-**

→ ભારતયાત્રા માટે આજીવન વીઝા આપવામાં આવે છે.

→ ભારતમાં વસવાટ કરવા સ્થાનિક પોલીસ સ્ટેશનમાં રજીસ્ટ્રેશન કરાવવાથી મુક્તિ આપવામાં આવે છે.

❖ **PIO (People of Indian Origin) ભારતીય મૂળના લોકો કોણ છે ?**

→ જો કોઈ વ્યક્તિ કોઈ સમયે ભારતનો પાસપોર્ટ ધરાવતી હોય અથવા તેના માતા-પિતા, દાદા જો ભારતમાં જન્મેલા હોય, તથા ભારત શાસન અધિનિયમ, 1935 અમલમાં આવવાથી પહેલા ભારતના નાગરિક હોય, જેમાં અફઘાનિસ્તાન, બાંગ્લાદેશ, ભૂટાન, ચીન, નેપાળ, પાકિસ્તાન અને શ્રીલંકાના નાગરિક ન હોય તો તેવા વ્યક્તિ કે તેમના બાળકો, પૌત્ર-પૌત્રીઓ PIO કહેવાય છે.

❖ **PIO ને મળતા લાભ :**

→ અલગથી વીઝા કઢાવવા પડતો નથી.

→ જો ભારતમાં રહેવાનો સમય 180 દિવસથી વધુ ન હોય, તો કોઈપણ પ્રકારના રજીસ્ટ્રેશનની જરૂરિયાત રહેતી નથી. પણ તેનાથી વધે તો 30 દિવસમાં નોંધણી કરાવવી પડે છે.

→ જો કોઈ PIO ભારતીય નાગરિકત્વ માટે અરજી કરે છે અને તે 7 વર્ષ પહેલાથી ભારતમાં રહી રહ્યો હોય, તો તેને ભારતની નાગરિકતા મળે છે.

→ **NRI (Non-Residencial Indian) અપ્રવાસી ભારતીય એટલે શું ? :**

→ NRI એ ભારતના નાગરિકો છે પણ રોજી-રોટી કે અન્ય કારણોસર વિદેશમાં રહે છે. તેઓ સતત 180 દિવસ સુધી ભારત બહાર રહે છે. આથી તેમને NRI કહે છે. તાજેતરમાં NRI ને મત આપવા અધિકાર આપવામાં આવે છે.

❖❖❖❖

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં નાગરિકતા વિશે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ? **ભાગ-2**
2. ભારતનું બંધારણ તેના નાગરિકોને કયા પ્રકારની નાગરિકતા પ્રદાન કરે છે ? - **એકલ નાગરિકતા.**
3. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં નાગરિકતા વિશે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? **અનુચ્છેદ-5 થી અનુચ્છેદ-11**
4. કયા અનુચ્છેદ અંતર્ગત નાગરિકતા અંગે કાયદો બનાવવાની શક્તિ સંસદને પ્રાપ્ત છે ? **અનુચ્છેદ-11.**
5. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદના મૂળભૂત અધિકારો માત્ર ભારતીય નાગરિકોને પ્રાપ્ત છે, વિદેશીઓને નહીં ? - **અનુચ્છેદ-15, અનુચ્છેદ-16, અનુચ્છેદ-19, અનુચ્છેદ-29, અનુચ્છેદ-30**
6. ભારતની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરવાના અને ગુમાવી દેવાના વિષયમાં કયા કાયદામાં સવિસ્તાર ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - **નાગરિક્તા અધિનિયમ, 1955**
7. ભારતમાં 'એકલ નાગરિકતા'નો સિદ્ધાંત કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવ્યો છે ? - **બ્રિટન.**
8. કેટલા વર્ષો સુધી સતત બહાર રહેવા પર નાગરિકતા સમાપ્ત થઈ જાય છે ? - **સાત વર્ષ.**
9. વર્તમાનમાં કોને ભારત સરકાર દ્વારા 'બેવડી નાગરિકતા' આપવામાં આવી છે ? - **OCI (Overseas Citizen of India) (પ્રવાસી ભારતીય નાગરિક).**
10. મૂળભૂત ફરજો માત્ર કોને લાગુ પડે છે ? - **ભારતીય નાગરિકને.**

❖❖❖❖

13. મૂળભૂત અધિકાર
(Fundamental Rights)

→ ભારતના બંધારણના ભાગ-3માં અનુચ્છેદ-12 થી અનુચ્છેદ-35માં મૂળભૂત અધિકારોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે આથી બંધારણના ભાગ-3 ને "ભારતનો મેગ્નાકાર્ટા" કહેવામાં આવે છે.

❖ મૂળભૂત અધિકાર/મૌલિક અધિકાર એટલે શું ?

→ એવા અધિકાર જે વ્યક્તિના જીવન અને તેના સંપૂર્ણ (ભૌતિક, માનસિક, આર્થિક, નૈતિક) વિકાસ માટે મૂળભૂત અને અનિવાર્ય હોવાના કારણે બંધારણ દ્વારા નાગરિકોને આપવામાં આવે છે. જેમાં રાજ્ય દ્વારા પણ હસ્તક્ષેપ કરવામાં આવતો નથી. તેમને મૂળભૂત અધિકાર કહેવામાં આવે છે.

❖ મૂળભૂત અધિકારોનો વૈશ્વિક ઈતિહાસ :-

→ મૂળભૂત અધિકારોના વિચારની શરૂઆત ઈ.સ.1215માં ઈંગ્લેન્ડના 'મેગ્નાકાર્ટા' થી થઈ.

→ સૌ પ્રથમ 1789માં ફ્રાંસે પોતાના બંધારણમાં મૂળભૂત અધિકારોને સ્થાન આપ્યું.

→ 1791માં અમેરિકાના બંધારણમાં "અધિકાર પત્ર" સામેલ કરવામાં આવ્યો.

→ 1948માં રાષ્ટ્ર સંઘની મહાસભાએ "માનવ હક્કોની વૈશ્વિક ઘોષણા (યુનિવર્સલ ડેકલેરેશન ઓફ હ્યુમન રાઈટ્સ)"ને સ્વીકૃતિ આપેલ છે.

❖ ભારતમાં મૂળભૂત અધિકાર :-

→ ભારતમાં સૌ પ્રથમ 1895માં ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોની માંગ કરવામાં આવી.

→ 1915માં એનીબેસન્ટ દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોની માંગ "ભારતીય બંધારણીય ખરડા" સ્વરૂપે કરવામાં આવી.

→ 1925માં 'ધ કોમનવેલ્થ ઈન્ડિયા બીલ' માં પણ મૂળભૂત અધિકારોની માંગ કરવામાં આવી.

→ 1928માં મોતીલાલ નેહરૂના 'નેહરૂ રિપોર્ટ' માં પણ મૂળભૂત અધિકારોની માંગ કરવામાં આવી.

→ 1931માં કરાંચી અધિવેશન તથા બીજી ગોળમેજી પરિષદમાં પણ ગાંધીજી દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોની માંગ રજૂ કરવામાં આવી. પરંતુ 1935ના ભારત સરકાર અધિનિયમમાં મૂળભૂત અધિકારોનો સમાવેશ કરવામાં ન આવ્યો.

→ આઝાદી પછી ભારતની બંધારણ સભામાં મૂળભૂત અધિકારો માટે ની એક સલાહકાર સમિતિની રચના કરવામાં આવી જેના અધ્યક્ષ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ હતા. આ સમિતિ દ્વારા બંધારણના ભાગ-3 માં અનુચ્છેદ-12 થી અનુચ્છેદ -35 માં મૂળભૂત અધિકાર અંગેની જોગવાઈઓ રજુ કરવામાં આવી.

❖ મૂળભૂત અધિકારોનું મહત્ત્વ :-

→ લોકશાહી વ્યવસ્થાના પાયાના એકમો છે.

→ દેશની રાજનીતિમાં કોઈ પક્ષ વિશેષની તાનાશાહીને રોકે છે.

→ નાગરિકોની શોષણથી રક્ષા કરે છે.

→ દેશની રાજકીય પ્રક્રિયાઓમાં લોકોની ભાગીદારી નક્કી કરે છે.

→ સરકારના વિભિન્ન અંગો કારોબારી - ન્યાયતંત્ર વચ્ચે મર્યાદા નક્કી કરે છે.

→ કેટલાંક મૂળભૂત અધિકારો વિદેશીઓને પણ પ્રાપ્ત છે. જ્યારે કેટલાક મૂળભૂત અધિકારો માત્ર નાગરિકોને પ્રાપ્ત છે.

❖ મૂળભૂત અધિકાર અને સામાન્ય કાયદાકીય અધિકાર વચ્ચેનો તફાવત :-

→ સામાન્ય કાયદાકીય અધિકારોમાં સંસદ સામાન્ય કાયદો બનાવી પરિવર્તન કરી શકે છે જ્યારે મૂળભૂત અધિકારોમાં પરિવર્તન માટે સંસદે બંધારણમાં સુધારો કરવો પડે છે.

→ સામાન્ય કાયદાકીય અધિકારોને અમલમાં મૂકવા સામાન્ય કાયદાની મદદ લેવામાં આવે છે જ્યારે મૂળભૂત અધિકારોને અમલમાં મૂકવા સ્વંય બંધારણ છે.

→ સામાન્ય કાયદાકીય અધિકારોની વિરૂદ્ધમાં સરકાર કે તેનું અંગ કાયદો બનાવી કાર્યવાહી કરી શકે છે. જ્યારે સરકારનો કોઈપણ અંગ મૂળભૂત અધિકારો વિરૂદ્ધ કાર્યવાહી કરી શકતું નથી.

❖ બંધારણના ભાગ-3 મુજબ 'રાજ્ય'ની વ્યાખ્યા :-

✦ **અનુચ્છેદ-12 :-** આ અનુચ્છેદમાં ભાગ-3 થી સંબંધિત રાજ્યની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે. આ અનુસાર 'રાજ્ય'માં ભારતની સરકાર અને સંસદ તથા રાજ્યો પૈકી દરેક રાજ્યની સરકાર અને તેનું વિધાન મંડળ તથા ભારતના રાજ્યક્ષેત્રોની અંદરના અથવા ભારત સરકારની નિયંત્રણ હેઠળના તમામ સ્થાનિક કે અન્ય સત્તા મંડળનો સમાવેશ થાય છે.

❖ મૂળભૂત અધિકારોને નુકશાન પહોંચાડનાર અથવા સીમિત કરનાર કાયદાઓ :-

✦ **અનુચ્છેદ-13 :-** આ અનુચ્છેદ મુજબ,

(i) મૂળભૂત અધિકારોથી વિરૂદ્ધ હોય તેવા તમામ કાયદા શૂન્ય ગણાશે.

(ii) મૂળભૂત અધિકારોનો નાશ થાય તેવો કોઈ કાયદો રાજ્ય ઘડી શકે નહિ.

(iii) બંધારણીય સુધારો કાયદાની પરિભાષામાં આવતો નથી. આથી સંસદ જરૂર પડયે બંધારણીય સુધારા દ્વારા મૂળભૂત અધિકારો પર નિયંત્રણ લાદી શકે છે.

→ **અનુચ્છેદ-13 (i)** અને (ii) એ ન્યાયિક સમીક્ષા (Judiciary Review) દર્શાવે છે. અર્થાત્ મૂળભૂત અધિકાર વિરૂદ્ધના કાયદા અનુચ્છેદ-32 અને અનુચ્છેદ-226 મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયલય દ્વારા રદ કરવાને પાત્રતા ધરાવે છે.

→ **અનુચ્છેદ-13** અનુસાર 'કાયદો' / 'વિધિ' શબ્દમાં વટહુકમ, હુકમ, ઉપનિયમ, નિયમ, વિનિયમ, જાહેરનામું, રૂઢિ અથવા પ્રથાનો સમાવેશ થાય છે.

→ તેમાં બંધારણીય સુધારાનો સમાવેશ થતો નથી. પરંતુ કેશવાનંદભારતી કેસ (1973) માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય જણાવ્યું કે, મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘન કરનાર બંધારણીય સુધારાને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાય છે. જો તે સુધારો બંધારણની મૂળ સંરચનાની વિરૂદ્ધ હોય.

✦ ભારતના બંધારણમાં મુખ્યત્વે (6) જેટલા મૂળભૂત અધિકારો આપવામાં આવ્યા છે. :-

1. સમાનતાનો અધિકાર (**અનુચ્છેદ-14 થી અનુચ્છેદ-18**)
2. સ્વતંત્રતાનો અધિકાર (**અનુચ્છેદ-19 થી અનુચ્છેદ-22**)
3. શોષણ વિરૂદ્ધનો અધિકાર (**અનુચ્છેદ-23 અને અનુચ્છેદ-24**)
4. ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર (**અનુચ્છેદ-25 થી અનુચ્છેદ-28**)
5. સંસ્કૃતિ અને શૈક્ષણિક અધિકાર (**અનુચ્છેદ-29 અને અનુચ્છેદ-30**)
6. બંધારણીય ઉપચારોનો અધિકાર (**અનુચ્છેદ-32**)

યાદરાખો :-

→ મૂળ બંધારણમાં 7 મૂળભૂત અધિકાર હતા. જેમાં 'મિલકતનો અધિકાર' નો સમાવેશ કરવામાં આવતો હતો. પરંતુ 44માં બંધારણીય સુધારા, 1978 દ્વારા તેને નાબુદ કરવામાં આવ્યો છે.

1. સમાનતાનો અધિકાર (Right to Equality) :-

✦ **અનુચ્છેદ-14 :- સૌને માટે સમાન કાયદો અને સૌને કાયદાનું સમાન રક્ષણ.**

→ અર્થાત્ ભારતના રાજ્યક્ષેત્રની અંદર કોઈ વ્યક્તિને, રાજ્યથી કાયદા સમક્ષ સમાનતાની અથવા કાયદાના સમાન રક્ષણની ના પાડી શકાશે નહિ.

→ સૌને સમાન કાયદો એ એક નકારાત્મક સંકલ્પના છે. બ્રિટનના બંધારણમાં "કાયદનું શાસન" (Rule of law) સિદ્ધાંતમાંથી લેવામાં આવી છે.

→ જ્યારે સૌને કાયદાનું સમાન રક્ષણ એ એક હકારાત્મક સંકલ્પના છે. જે અમેરિકાના બંધારણમાંથી લેવામાં આવી છે.

❖ **ભારતમાં સમાનતાના હકમાં અપવાદ :**

(1) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલ - (અનુચ્છેદ-361)

→ અનુચ્છેદ-361 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલે તેમના કાર્યકાળમાં કરેલા કાર્ય માટે દેશના કોઈપણ ન્યાયલયમાં પડકારી શકાશે નહિ, કાર્યકાળ દરમ્યાન તેમની સામે કોઈપણ ન્યાયાલયમાં ધરપકડ કે જેલવાસ સંબંધિત પ્રક્રિયા થઈ શકે નહિ, તથા કાર્યકાળ દરમ્યાન વ્યક્તિગત રીતે પણ કરેલા કોઈપણ કાર્યમાં દીવાની ન્યાયાલયમાં કેસ કરી શકાય નહિ.

(2) સંસદસભ્યોને વિશેષાધિકાર (અનુચ્છેદ-105) તથા વિધાન સભ્યોને વિશેષાધિકાર (અનુચ્છેદ-194)

✦ **અનુચ્છેદ-15 - કોઈપણ નાગરિકની સાથે ફક્ત ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ, લિંગ, જન્મસ્થાન સાથે અથવા એમાના કોઈ પણ કારણે રાજ્ય ભેદભાવ કરી શકશે નહિ.**

→ **અનુચ્છેદ-15** સંપૂર્ણ પેટા જોગવાઈઓ સાથે નીચે મુજબ છે.

15(i) : કોઈપણ નાગરિકની સાથે ફક્ત ધર્મ, વંશ, જાતિ, જ્ઞાતિ, લિંગ, જન્મસ્થાન અથવા એમાના કોઈપણ કારણે રાજ્ય ભેદભાવ કરી શકશે નહિ.

15(ii): ફક્ત ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ , લિંગ, જન્મસ્થાનને અથવા એમાના કોઈ કારણે કોઈપણ નાગરિક અન્ય નાગરિક કે નાગરિક સમૂહને દુકાનો, જાહેર રેસ્ટોરાં, હોટલો, જાહેર મનોરંજનના સ્થળોમાં પ્રવેશ કરતા કે રાજ્ય નાણાંમાંથી પૂર્ણતઃક કે અંશતઃ પોષિત અથવા સામાન્ય જનતા માટે અર્પણ કરાયેલા કૂવા, તળાવો, રસ્તા, સ્નાનાઘાટો વગેરેનો ઉપયોગ કરતા રોકી શકશે નહિ.

15(iii): આ અનુચ્છેદ-15 એ રાજ્યને સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે વિશેષ અલગથી ખાસ જોગવાઈઓ કરવા માટે રોકતો નથી.

15(iv) : આ અનુચ્છેદ-15 એ રાજ્યને સામાજીક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત (OBC) વર્ગોના નાગરિકોના કોઈ વર્ગોના ઉત્કર્ષ અથવા અનુસૂચિત જાતિઆ (SC) અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ (ST) માટે વિશેષ અલગથી ખાસ જોગવાઈ કરવા માટે રોકતો નથી.

15(v) : આ અનુચ્છેદ-15 એ રાજ્યને અનુચ્છેદ-30 ના ખંડ (i) માં ઉલ્લેખેલ લઘુમતીઓની શિક્ષણ સંસ્થાઓ સિવાયની રાજ્ય દ્વારા સહાયતા પ્રાપ્ત અથવા બિન-સહાયિત ખાનગી શિક્ષણ સંસ્થાઓ સહિતની શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં સામાજીક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત નાગરિકોના કોઈ વર્ગોના (OBC) ઉત્કર્ષ અથવા સનુસૂચિત જાતિઓ (SC) અથવા અનુસૂચિત આદિજાતિઓ (ST) માટે, કાયદાથી પ્રવેશ સંબંધિત ખાસ-વિશેષ જોગવાઈઓ કરતા રોકી શકશે નહિ.

→ **યાદરાખો :**

અનુચ્છેદ-15 (iii) મુજબ જ વિવિધ સંસ્થાઓમાં સ્ત્રીઓને અનામત આપવામાં આવે છે. તથા **અનુચ્છેદ-15 (iv)** અને **15 (v)** મુજબ OBC,SC,ST વગેરેને અન્ય વિશેષ લાભ તથા શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં પ્રવેશમાં અનામતનો લાભ આપવામાં આવે છે. આ પ્રકારની નીતિને "હકારાત્મક ભેદભાવ" અથવા "રક્ષણાત્મક ભેદભાવ" નીતિ કહેવામાં આવે છે.

→ **હકારાત્મક ભેદભાવ :-** જુના પરંપરાગત ભેદભાવોને દૂર કરવા માટે સમાજના નબળા અસહાય અને વંચિત સમૂહોના વિકાસ માટે 'ભેદભાવ' કરવાની નીતિ.

→ **રક્ષણાત્મક ભેદભાવ :-** જુના પરંપરાગત ભેદભાવોને કારણે જેમણે સહન કરવું પડે છે. તેમને ખાસ રક્ષણ આપવા માટે તેમની તરફેણમાં ભેદભાવ કરવાની નીતિ.

❖ **અનુચ્છેદ-16 :- જાહેર નોકરી (સરકારી નોકરી) ની બાબતમાં સમાનતા (અવસરની સમાનતા)**

→ **અનુચ્છેદ-16 ની પેટા જોગવાઈઓ સમજૂતિ સાથે નીચે મુજબ છે.**

16(i) : રાજ્ય હેઠળની નોકરી અથવા કોઈ હોદ્દા પર નિમણૂક અંગેની બાબતમાં તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા રહેશે.

16(ii) : કોઈ નાગરિક ફક્ત ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ, લિંગ, વંશ, જન્મસ્થાન, નિવાસ અથવા એમાના કોઈ કારણે રાજ્ય હેઠળની નોકરી અથવા હોદ્દા માટે અપાત્ર ગણાશે નહિ અથવા તેની સાથે ભેદભાવ કરી શકાશે નહિ.

16(iii) : આ **અનુચ્છેદ-16** કોઈ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની સરકાર હેઠળની નોકરી કે હોદ્દા ઉપર નિમણૂક પહેલા નોકરીના સંબંધમાં તે રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની અંદર નિવાસ કરવાનું આવશ્યક હોવાનું ઠરાવતો કાયદો કરતા સંસદને રોકી શકશે નહિ.

16(iv) : આ **અનુચ્છેદ-16** રાજ્યના અભિપ્રાય પ્રમાણે રાજ્ય હેઠળની નોકરીઓમાં જેમનું પુરતું પ્રતિનિધિત્વ મળ્યું ન હોય તેવા અનુસૂચિત જાતિઓ (SC) અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓ (ST) ની માટે રાજ્ય હેઠળની સેવાઓમાં અનામત રાખવા માટેની કોઈપણ જોગવાઈ કરતા રોકી શકશે નહિ.

→ આ જ અનુચ્છેદમાં "બેકલોગ" વિશેની જોગવાઈ પણ છે. જેમાં અનામત જગ્યાઓ જો જે-તે વર્ષે ખાલી પડેલ હોય (અર્થાત્ ભરાઈ ન હોય જે-તે વર્ગ વિશેષ દ્વારા) તો તે આગામી વર્ષે અથવા વર્ષોમાં જે-તે વર્ગ વિશેષ દ્વારા જ ભરવાની રહેશે અને તેમાં 50% અનામતની ટોચ મર્યાદા પણ વિચારણામાં લેવાશે નહિ.

16(v) : આ **અનુચ્છેદ-16** એ રાજ્યને કોઈ ધાર્મિક અથવા સાંપ્રદાયિક સંસ્થાના કામકાજ સંબંધમાં હોદ્દો ધરાવનાર અથવા તેવી સંસ્થાના સંચાલક મંડળનો કોઈ સભ્ય અમુક ધર્મ અથવા સંપ્રદાયનો હોવો જોઈએ તેવી જોગવાઈ કરતા રોકી શકશે નહિ.

યાદરાખો :

→ અનુચ્છેદ-16 (iv) મુજબ SC (અનુસૂચિત જાતિ) અને ST (અનુસૂચિત જનજાતિઓ)ને નોકરીમાં અને બઢતીમાં અનામત મળે છે. (બઢતીમાં અનામત-77મો બંધારણીય સુધારો, 1995)

→ બેકલોગ-બેઠકો અંગેની જોગવાઈ અનુચ્છેદ-16(iv) માં કરવામાં આવી છે.

❖ **મંડલ આયોગ :**

→ પછાત જાતિઓની અનામતની બાબતમાં 1979માં મોરારજી દેસાઈની સરકાર દ્વારા સંસદ સભ્ય બી.પી. મંડલની આગેવાની એક આયોગની નિમણુંક કરવામાં આવી જે મંડલ આયોગ તરીકે ઓળખાય છે. આ માટે ઈન્દિરા સાહની કેસમાં નવ જજોની બેચનો ચુકાદો જાણીતો બન્યો હતો.

→ મંડલ આયોગ અનુસાર અનુચ્છેદ-16(iv) માં માત્ર કારોબારી આદેશ દ્વારા પણ પછાત વર્ગોને અનામત આપી શકાય છે. અનુચ્છેદ-16(iv) મુજબ મળતી અનામત 50% થી વધુ થવી જોઈએ નહિ.

→ સામાજીક પછાત વર્ગોની જાતિ નક્કી કરવા આવક મર્યાદા દ્વારા "Creamy layer" ની જોગવાઈ કરવામાં આવી.

→ 77માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા SC અને ST ને બઢતીમાં પણ અનામત આપવાની જોગવાઈ ચાલુ રાખવામાં આવી છે.

✦ **અનુચ્છેદ-17 :- "અસ્પૃશ્યતા" ને નાબૂદ કરવામાં આવે છે.**

→ અસ્પૃશ્યતા એ ભારતીય સમાજનું કલંક છે. બંધારણે અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ કરી છે.

→ અસ્પૃશ્યતાનું આચરણ એ સજાપાત્ર ગુનો બને છે.

✦ **અનુચ્છેદ-18 :- ઈલ્કાબો (ઉપાધિઓ) ની નાબૂદી (અંત).**

અનુચ્છેદ-18 મુજબ લશ્કરી અથવા શૈક્ષણિક સિવાય કોઈપણ બાબતમાં રાજ્ય ખિતાબ એનાયત કરી શકશે નહિ અર્થાત્ આ અનુચ્છેદ લશ્કરી અને શૈક્ષણિક બાબતમાં ઈલ્કાબ આપવાની છૂટ આપે છે.

→ આ ઉપરાંત આ અનુચ્છેદ મુજબ ભારતનો કોઈ નાગરિક કોઈ અન્ય દેશ પાસેથી પણ રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ વિના હોદો કે ઈલ્કાબ સ્વીકારી શકે નહિ.

→ સમાજમાં કૃત્રિમ ભેદભાવો ઊભા કરતા ઈલ્કાબો અને ખિતાબો નાબૂદ કરવામાં આવ્યા છે. આમ આ અધિકારનો ઉદ્દેશ સમાનતાવાળા સમાજની રચના કરવાનો છે.

યાદરાખો :

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદા મુજબ ભારત સરકાર દ્વારા આપવામાં આવતા સન્માન ભારત રત્ન, પદ્મવિભૂષણ અને પદ્મશ્રી એ **અનુચ્છેદ-18**નું ઉલ્લંઘન નથી. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અનુસાર સૈનિકોત્તર સન્માન જે ગુણવત્તા અને અસામાન્ય કાર્યની માન્યતાના રૂપમાં આપવામાં આવે છે તે સામંતવાદી ઈલ્કાબ નથી.

2. **સ્વતંત્રતાનો અધિકાર (Right to liberty) :**

✦ **અનુચ્છેદ- 19 : અનુચ્છેદ-19 (1)માં 6 પ્રકારની સ્વતંત્રતાઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.**

(a) વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા

(b) શાંતિપૂર્વક અને શસ્ત્રો વિના ભેગા થવાની સ્વતંત્રતા -

(c) સંગઠન અથવા સંઘો અથવા સહકારી મંડળીઓ રચવાની સ્વતંત્રતા ("અથવા સહકારી મંડળીઓ" 97મો બંધારણીય સુધારો, 2011 દ્વારા ઉમેરવામાં આવ્યા.)

(d) ભારતના સમગ્ર વિસ્તારમાં મુક્ત પણે હરવા-ફરવાની સ્વતંત્રતા

(e) ભારતના વિસ્તારના કોઈ પણ ભાગમાં રહેવાની અને સ્થાયી થવાની સ્વતંત્રતા

(f) xxx xxx xxx xxx

(g) કોઈપણ વ્યવસાય, ધંધા-રોજગાર કે વેપાર કરવાની સ્વતંત્રતા.

યાદરાખો :

→ મૂળ બંધારણમાં અનેચ્છેદ-19(1)માં 7 પ્રકારની સ્વતંત્રતાઓ હતી. જેમાં અનેચ્છેદ-19 (1)(f) માં મિલકતનો અધિકાર હતો. જેને 44માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા 1978માં નાબૂદ કરવામાં આવ્યો.

→ આથી વર્તમાનમાં અનુચ્છેદ-19માં માત્ર 6 જ સ્વતંત્રતાઓ છે.

→ **પ્રેસની સ્વતંત્રતા :**

→ અનુચ્છેદ-19 (1) (a) માં વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતામાં પ્રેસ/અખબારી સ્વાતંત્ર્યનો સમાવેશ કરી દેવામાં આવ્યો છે.

→ અનુચ્છેદ-19 (1) (c) સંઘ રચવાની સ્વતંત્રતા આપે છે. પણ તેમાં હડતાળ કે બંધ પાડવાની સ્વતંત્રતાનો સમાવેશ થતો નથી.

→ **97મો બંધારણીય સુધારો, 2011 : "સહકારી મંડળી" રચવાની સ્વતંત્રતાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.**

✦ **અનુચ્છેદ-20 : ગુના માટે દોષિત કરાવવા અંગે રક્ષણ.**

→ **અનુચ્છેદ-20** ગુના માટે દોષસિદ્ધમાં સંરક્ષણ પૂરું પાડે છે. **અનુચ્છેદ-20** ની પેટાકલમો સાથેની સંપૂર્ણ જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

(i) કોઈ વ્યક્તિને કોઈ ગુના માટે ત્યાં સુધી ગુનેગાર ઠેરવી શકાશે નહિ જ્યાં સુધી તેના દ્વારા તે વખતે અમલમાં હોય તેવા કાયદાનો ભંગ ન કર્યો હોય. તેમજ તેને ગુનો કરતી વખતે અમલમાં હોય તેવા કાયદા અનુસાર કરી શકાતી હોય તેનાથી વધુ શિક્ષા કરી શકશે નહિ.

(ii) એક જ ગુના માટે કોઈપણ વ્યક્તિને એકથી વધુવાર શિક્ષા કરી શકાશે નહિ.

(iii) જેના પર ગુનાનો આરોપ મૂકાયો હોય તેવી વ્યક્તિને પોતાની વિરૂદ્ધ સાક્ષી આપવા ફરજ પાડી શકાય નહિ.

✦ **અનુચ્છેદ-21 - જીવન જીવવાની અને શરીર સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ (પ્રાણ અને દૈહિક સ્વતંત્રતા)**

→ અનુચ્છેદ-21 મુજબ કાયદા દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી કર્યા વિના કોઈ વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા કે તેનું જીવન છીનવી શકાય નહિ.

યાદરાખો :

→ 44 માં બંધારણીય સુધારા, 1978 દ્વારા કટોકટી (આપાતકાલ) ની સ્થિતિમાં પણ **અનુચ્છેદ-20** અને **અનુચ્છેદ-21** ની જોગવાઈઓ સમાપ્ત થતી નથી.

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ચુકાદાઓ મુજબ **અનુચ્છેદ-21** ની સ્વતંત્રતામાં નીચેની સ્વતંત્રતાઓનો વખતો વખત સમાવેશ કરેલો છે. 1. માહિતીનો અધિકાર (Right to information) 2. પ્રતિષ્ઠાનો અધિકાર 3. ખાનગી પણા (Privacy) નો અધિકાર 4. માનવીય પ્રતિષ્ઠા સાથે જીવવાનો અધિકાર 5. મફત કાયદાકીય (ન્યાયિક) સહાયતાનો અધિકાર 6. વિદેશમાં જવાનો અને ફરવાનો અધિકાર 7. ઊંઘવાનો અધિકાર 8. સ્વાસ્થ્યનો અધિકાર 9. તાત્કાલિક સારવારનો અધિકાર 10. સ્વચ્છ પર્યાવરણમાં જીવવાનો અધિકાર 11. નિષ્પક્ષ સુનવણીનો અધિકાર 12. સ્ત્રીઓ સાથે આદર અને સમ્માન પૂર્વક વ્યવહાર કરવાનો અધિકાર 13. જીવન રક્ષાનો અધિકાર 14. સાચા અંતિમ સંસ્કારનો અધિકાર.

✦ **અનુચ્છેદ-21 (A) :- શિક્ષણનો અધિકાર :**

→ અનુચ્છેદ-21(A) મુજબ રાજ્ય, 6 થી 14 વર્ષની વય સુધીના તમામ બાળકોને, મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ આપવા માટે રાજ્ય કાયદાથી નક્કી કરે તેવી રીતે જોગવાઈ કરશે.

યાદરાખો :

→ અનુચ્છેદ-21 (ક) શિક્ષણનો અધિકારએ 86માં બંધારણીય સુધારા, 2002 દ્વારા દાખલ કરવામાં આવ્યો.

→ આ અનુચ્છેદની જોગવાઈ મુજબ જ શિક્ષણનો અધિકાર (RTE = Right to Education Act) અધિનિયમ, 2009 પસાર કરવામાં આવ્યો જે 1 એપ્રિલ 2010ના રોજથી અમલમાં આવ્યો.

→ RTI (Right to Information) :

→ ભારતમાં 12 ઓક્ટોબર, 2005ના રોજથી RTI નો કાયદો Right to Information Act, 2005 અમલમાં આવ્યો. તે મૂળભૂત અધિકાર નથી પરંતુ જો માહિતી આપવામાં નિયત સમય મર્યાદા કરતાં વધુ સમય થાય તો દંડની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. દંડની રકમ અરજી કરનારને આપવાની રહેશે.

✦ **અનુચ્છેદ-22 :- ધરપકડ અને અટકાયત સામે રક્ષણ :**

→ **અનુચ્છેદ-22(i)** ધરપકડ કે અટકાયતનું કારણ જણાવ્યા સિવાય કોઈપણ વ્યક્તિની ધરપકડ કે અટકાયત કરી શકાય નહિ. આવી વ્યક્તિને પોતાની પસંદગીના વકીલ દ્વારા બચાવ કરવાનો હક છે.

(ii) ધરપકડ કે અટકાયત કરાયેલ વ્યક્તિને ચોવીસ કલાકમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવી પડે છે.

(iii) ઉપરોક્ત (i) અને (ii) ની જોગવાઈઓ નીચેના વ્યક્તિઓને લાગુ પડશે નહિ.

(a) શત્રુ દેશના નાગરિક વ્યક્તિને અથવા

(b) "પ્રતિબંધક અટકાયત" માટેની જોગવાઈ કરતાં કાયદા અનુસાર ધરપકડ કરાયેલ અથવા અટકમાં રાખેલ વ્યક્તિને

(iv) 'પ્રતિબંધક અટકાયત' ની જોગવાઈ કરતાં કોઈ કાયદાથી કોઈ વ્યક્તિની 3 મહિનાથી વધુ મુદત સુધી વધુ અટકાયતમાં રાખી શકાય નહિ. સિવાય કે ઉચ્ચન્યાયાલયની લાયકાત ધરાવતા ન્યાયાધીશ તેની અટકાયતને યોગ્ય ઠેરવે.

યાદરાખો :

→ **પ્રતિબંધક અટકાયત :** ગુનો આચરતા અટકે, તે માટે અટકાયત કરવામાં આવે તેને પ્રતિબંધક અટકાયત કહેવામાં આવે છે.

→ GUJCOC, POTA, POTO, TADA વગેરે પ્રતિબંધક અટકાયત અંગેના કાયદાઓ છે.

→ જાહેર વ્યવસ્થા, દેશની એકતા અને અખંડિતતા, અદાલતનો તિરસ્કાર, બદનક્ષી, સુરુચિ, અને નીતિમત્તા, હિંસા માટેની ઉશ્કેરણી જેવી બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી આ બધી જ સ્વતંત્રતાઓ પર કાયદા દ્વારા વાજબી મર્યાદાઓ મૂકી શકાય છે.

3. શોષણ વિરૂદ્ધનો અધિકાર (Right against exploitation) :

✦ **અનુચ્છેદ-23 - મનુષ્ય વેપાર અને બળજબરીથી કરાવાતી મજૂરી (વેઠપ્રથા) ઉપર પ્રતિબંધ.**

→ આ અનુચ્છેદ દ્વારા મનુષ્ય વેપાર (ગુલામી પ્રથા) અને વેઠ તેમજ તેના જેવી બળજબરીથી કરાવાતી બીજા કોઈપણ પ્રકારની મજૂરીનો પ્રતિબંધ કરવામાં આવે છે. જેનું ઉલ્લંઘન કાયદાથી સજાપાત્ર ગુનો ગણાશે.

→ પરંતુ સરકાર કેટલીક વિશેષ પરિસ્થિતિઓમાં કોઈપણ જાતના ધર્મ, વંશ, જાતિના ભેદભાવ વગર ફરજીયાત સેવા લઈ શકે છે. જેના માટે તે ધન આપવા બંધાયેલ નથી. જેમકે સૈન્ય સેવા (અનિવાર્ય અને યુદ્ધની અંતિમ પરિસ્થિતિમાં)

યાદરાખો :

→ **વેઠપ્રથા :** નાણાંના સ્વરૂપમાં વળતર આપ્યા સિવાય અથવા અપૂરતુ વળતર આપીને ફરજીયાત શારીરિક કામ કરાવવાની પ્રથા.

✦ **અનુચ્છેદ-24 - કારખાનાં વગેરેમાં બાળકોને નોકરીએ રાખવાનો પ્રતિબંધ.**

→ આ અનુચ્છેદ-24 મુજબ 14 વર્ષથી નીચેની વયના બાળકને કોઈ કારખાનામાં કે ખાણમાં કામે રાખી શકાશે નહિ તેમજ બીજા કોઈ જોખમવાળા કામમાં રોકી શકાશે નહિ.

4. ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર (Right to freedom of religion) :

✦ **અનુચ્છેદ-25 : અંતઃકરણથી અને મુક્ત રીતે ધર્મને માનવાની પાળવાની અને તેના પ્રચાર કરવાની સ્વતંત્રતા**

→ અનુચ્છેદ-25 ભારતના બધા નાગરિકોને પોતાનો મનપસંદ ધર્મ પાળવાની સ્વતંત્રતા આપે છે. બધા ધર્મો રાજ્ય સમક્ષ સમાન છે.

→ અનુચ્છેદ-25 અનુસાર જાહેર વ્યવસ્થા, નીતિમત્તા અને સ્વાસ્થ્યને અડચણરૂપ ન થાય એ રીતે તમામ લોકોને અંતઃકરણની સ્વતંત્રતા અને મુક્ત રીતે ધર્મમાં માનવાનો પાળવાનો અને તેનો પ્રચાર કરવાનો સમાન હક રહેશે.

યાદરાખો :

→ અનુચ્છેદ-25માં શીખ ધર્મની માન્યતા મુજબ શીખોને કિરપાણ ધારણ કરવાનો અને સાથે લઈને ફરવાનો અધિકાર છે.

→ અનુચ્છેદ-25 (2) માં હિન્દુઓના ઉલ્લેખની અંતર્ગત શીખ, જૈન અથવા બૌદ્ધ ધર્મ પાળનારાઓનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

✦ **અનુચ્છેદ-26 : ધાર્મિક બાબતોનો વહીવટ કરવાનું સ્વાતંત્ર્ય**

→ **અનુચ્છેદ-26** મુજબ જાહેર વ્યવસ્થા, નીતિમત્તાના અને જાહેર સ્વાસ્થ્યને નુકશાન ન થાય એ રીતે દરેક ધાર્મિક સંપ્રદાય અથવા તેના કોઈ ધાર્મિક સમૂહોને,

(i) ધાર્મિક અને સખાવતી સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો તથા નિભાવવાનો,

(ii) પોતાની ધાર્મિક બાબતોમાં વહીવટ કરવાનો,

(iii) સ્થાવર અને જંગમ મિલ્કતની માલિકીનો અને તેના સંપાદનનો,

(iv) એવી મિલ્કતનો વહીવટ કરવાનો અધિકાર રહેશે.

→ **અનુચ્છેદ-26** મુજબ દરેક ધાર્મિક સંપ્રદાય પોતાના કર્મકાંડ કરવાની તથા ઉત્સવ મનાવવાની સ્વતંત્રતા ધરાવે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-27 : કોઈ ખાસ ધર્મની અભિવૃદ્ધિ માટે ભરવાના કર અંગે સ્વતંત્રતા**

→ **અનુચ્છેદ-27** મુજબ રાજ્ય દ્વારા કોઈપણ વ્યક્તિને એવા કર આપવા માટે ફરજ પાડવામાં આવશે નહિ, જેની જમા રાશિથી કોઈ વિશેષ ધર્મનું પોષણ (અભિવૃદ્ધિ) થતી હોય.

✦ **અનુચ્છેદ-28 : અમુક શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણ અથવા ધાર્મિક ઉપાસનમાં હાજરી અંગે સ્વતંત્રતા.**

→ **અનુચ્છેદ-28 મુજબ** (i) રાજ્યના નાણા દ્વારા પૂર્ણતઃ પોષિત કોઈ શિક્ષણ સંસ્થામાં કોઈ પ્રકારનું ધાર્મિક શિક્ષણ આપી શકશે નહિ.

→ આ ઉપરાંત **અનુચ્છેદ-28** (iii) મુજબ રાજ્ય દ્વારા માન્યતા પ્રાપ્ત અથવા રાજ્ય નાણામાંથી સહાય મેળવતી શિક્ષણ સંસ્થામાં શિક્ષણ લેતી કોઈ વ્યક્તિને એવી સંસ્થામાં અપાતા ધાર્મિક શિક્ષણમાં ભાગ લેવાની અથવા ધાર્મિક ઉપાસના (પ્રાર્થના) માં હાજર રહેવાની ફરજ પાડી શકાશે નહિ, સવાય કે તે વ્યક્તિએ અથવા તે વ્યક્તિ સગીર હોય, તો તેના વાલીએ એ માટે પોતાની સંમતિ આપી હોય.

5. **સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર (Cultural and Educational Rights) :**

→ ભારતમાં અલગ-અલગ ધર્મ પાળનારા, વિવિધ ભાષાઓ બોલનારા તથા અલગ-અલગ સંસ્કૃતિ ધરાવતા લોકો રહે છે. આ બધી બાબતોના આધારે રચાતી લઘુમતીઓના અધિકારોનું રક્ષણ કરવાની જોગવાઈ આ અધિકારમાં પ્રદર્શિત થાય છે.

✦ **અનુચ્છેદ-29: લઘુમતીઓના હિતોનું રક્ષણ**

→ **અનુચ્છેદ-29** મુજબ,

(i) ભારતમા રહેતા કોઈપણ નાગરિક જેને પોતાની અલગ ભાષા, લિપિ અથવા સંસ્કૃતિ છે. તે જાળવી રાખવાનો અધિકાર છે.

(ii) ભારતના કોઈપણ નાગરિકને રાજ્ય દ્વારા સંપૂર્ણતઃ પોષિત (ચલાવાતી) અથવા રાજ્યના નાણાંમાંથી સહાય મેળવતી કોઈ શિક્ષણ સંસ્થામાં ફક્ત ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ, ભાષા અથવા એમાંના કોઈ કારણે પ્રવેશ આપવાથી ઈન્કાર કરી શકશે નહિ.

✦ **અનુચ્છેદ-30: લઘુમતીઓનો શિક્ષણ સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અને તેમનો વહીવટ કરવાનો અધિકારઃ**

→ આ **અનુચ્છેદ-30** મુજબ,

(i) ધર્મ કે ભાષા આધારિત તમામ લઘુમતીઓને તેમની પોતાની શિક્ષણ સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અને તેમનો વહીવટ કરવાનો અધિકાર રહેશે.

(44 માં બંધારણીય સુધારા, 1978 મુજબ લઘુમતીઓ દ્વારા સ્થાપિત અને સંચાલિત કોઈ શિક્ષણ સંસ્થાની કોઈ મિલ્કતનું ફરજિયાત સંપાદન કરતાં સમયે આવશ્યક રકમની ચૂકવણીની વ્યવસ્થા કરવી ફરજિયાત રહેશે.)

(ii) રાજ્ય કોઈ પણ શિક્ષણ સંસ્થા જે ધર્મ અથવા ભાષા ઉપર આધારિત લઘુમતીના વહીવટ હેઠળ હોય એ કારણે અનુદાન આંપતી વખતે તેની સાથે ભેદભાવ કરી શકશે નહિ.

યાદરાખો :-

→ **44મો બંધારણીય સુધારો, 1978 :**

→ 44મો બંધારણીય સુધારા, 1978 દ્વારા મિલકતનો અધિકાર રદ કરવામાં આવ્યો જે માટે

(i) અનુચ્છેદ-19(1) રદ કરવામાં આવ્યો.

(ii) અનુચ્છેદ-31(1) ને ભાગ-3 માંથી કાઢી નાખવામાં આવ્યો. તથા એક અલગ અનુચ્છેદ-300 (A) બંધારણના ભાગ-12 માં ઉમેરવામાં આવ્યો.

→ આમ મિલકતનો અધિકાર હવે મૂળભૂત અધિકાર ન રહેતા સામાન્ય કાયદાકીય અધિકાર બનાવી દેવામાં આવ્યો.

6. બંધારણીય ઈલાજોનો અધિકાર (Right to constitutional Remedies) :

→ **અનુચ્છેદ-32 : બંધારણીય ઈલાજોનો અધિકાર.**

✦ ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકરે બંધારણના અનુચ્છેદ-32 ને "બંધારણની આત્મા અને હૃદય" કહ્યું છે.

→ અનુચ્છેદ-32 મુજબ,

(i) આ ભાગ (બંધારણના ભાગ-3) થી અપાયેલા અધિકારોનો અમલ કરાવવા માટે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં જવાનો અધિકાર આપવામાં આવે છે.

(ii) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારના સંબંધમાં આદેશો અથવા હુકમો અથવા રિટ કાઢવાની સત્તા રહેશે. આમા નીચેની રિટોનો સમાવેશ થાય છે.

→ બંદીપ્રત્યક્ષી કરણ (Habeas corpus), પરમાદેશ (Mandamus), પ્રતિષેધ (Prohibition), અધિકાર-પૃચ્છા (Quo- warranto), અને ઉત્પ્રેષણ (certiorari) જેવી રિટનો સમાવેશ થાય છે.

(iii) સંસદ કાયદા દ્વારા કોઈ અન્ય ન્યાયાલયને પણ રિટ બહાર પાડવાની સત્તા આપી શકે છે.

(iv) અનુચ્છેદ-32 ના બંધારણીય ઈલાજોના અધિકારને ક્યારેય પણ નિલંબિત (અટકાવી) શકાતો નથી. સિવાય કે અન્ય બંધારણીય જોગવાઈ થાય.

→ અનુચ્છેદ-32 નો બંધારણીય જોગવાઈથી જ અટકાવી શકાય અન્યથા નહિ જેમકે અનુચ્છેદ-359 અંતર્ગત રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમ્યાન રાષ્ટ્રપતિ તેને સ્થગિત (અટકાવી) શકે છે. આમ, અનુચ્છેદ-32 ને બંધારણીય સુધારા દ્વારા પણ બદલી શકાતો નથી.

→ આમ, 'મૂળભૂત અધિકારોનું' રક્ષણ એ સ્વંય એક મૂળભૂત અધિકાર છે. અનુચ્છેદ-32 નો અધિકાર સ્વંય એક મૂળભૂત અધિકાર છે.

→ અનુચ્છેદ-226 મુજબ ઉચ્ચન્યાયાલય પણ મૂળભૂત અધિકારોના સંરક્ષણ માટે રિટ બહાર પાડી શકે છે. જ્યારે અનુચ્છેદ-32 મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને મૂળભૂત અધિકારોના સંરક્ષણ માટે રિટ બહાર પાડવાની સત્તા છે.

યાદરાખો :

→ સર્વોચ્ચન્યાયાલય અનુચ્છેદ-32 મુજબ માત્ર મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘન બદલ જ રિટ બહાર પાડી શકે છે. જ્યારે ઉચ્ચન્યાયાલય અનુચ્છેદ-226 મુજબ મૂળભૂત અધિકારો ઉપરાંત અન્ય સામાન્ય કાયદાઓના ઉલ્લંઘન બદલ પણ રિટ બહાર પાડી શકે છે. આમ ઉચ્ચન્યાયાલયની રિટ બહાર પાડવાની સત્તા સર્વોચ્ચન્યાયાલય કરતાં વધુ છે.

→ અનુચ્છેદ-32 એ મૂળભૂત અધિકાર છે. જ્યારે અનુચ્છેદ-226 એ મૂળભૂત અધિકાર નથી. સામાન્ય કાનૂની અધિકાર છે. "આથી જ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને મૂળભૂત અધિકારોનો રક્ષક અને ગેરેન્ટી આપવાવાળો કહેવામાં આવ્યો છે."

→ સર્વોચ્ચન્યાયાલય માટે રિટ બહાર પાડવા માટેનું ન્યાયક્ષેત્ર આખું ભારત છે. જ્યારે ઉચ્ચન્યાયાલય માત્ર તેના ન્યાયક્ષેત્ર અંતર્ગત જ રિટ બહાર પાડી શકે છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં મૂળભૂત અધિકારોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - **ભાગ-3**
2. ભારતના બંધારણમાં કયા અનુચ્છેદોમાં મૂળભૂત અધિકાર અંગે જોગવાઈઓ આપવામાં આવી છે ? **અનુચ્છેદ-12 થી અનુચ્છેદ-35**
3. ભારતના બંધારણના કયા ભાગને "ભારતનો મેગ્નાકાર્ટા"કહેવામાં આવે છે ? - **ભાગ-3**
4. સૌ પ્રથમ કયા દેશે મૂળભૂત અધિકારોને બંધારણમાં સ્થાન આપ્યું ? - **ફ્રાન્સ.**
5. ભારતના બંધારણ દ્વારા ભારતના લોકોને કુલ કેટલા મૂળભૂત અધિકાર પ્રદાન કરવામાં આવ્યા છે ? - **6**
6. મૂળભૂત બંધારણમાં ભારતના લોકોને કુલ કેટલા મૂળભૂત અધિકાર આપવામાં આવ્યા હતા ? - **7**
7. મૂળભૂત અધિકારોને લાગુ કરાવવાની જવાબદારી કોની છે ? - **સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચન્યાયાલય.**
8. મૂળભૂત અધિકારોને સ્થગિત કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
9. કોણ જરૂરીયાત પડ્યે બંધારણીય સુધારા દ્વારા મૂળભૂત અધિકાર પર નિયંત્રણ લાદી શકે છે ? - **સંસદ.**
10. મૂળભૂત અધિકારોનો સંરક્ષક કોણ છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય.**
11. મૂળભૂત અધિકારોને સ્થગિત કરવાનો આદેશ કોણ આપી શકે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
12. કયા બંધારણીયા સુધારા દ્વારા મિલકતનો અધિકાર નાબૂદ કરી દેવામાં આવ્યો ? - **44મો બંધારણીય સુધારો,1978**
13. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં સમાનતાના અધિકારની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? **- અનુચ્છેદ-14 થી અનુચ્છેદ-18.**
14. "સૌને સમાન કાયદો અને સૌને કાયદાનું સમાન રક્ષણ" એ કયા અનુચ્છેદની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-14**
15. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં 'અસ્પૃશ્યતા નિવારણ'ની જોગવાઈ કરવામાં આવી ? - **અનુચ્છેદ-17**
16. 'અસ્પૃશ્યતા અપરાધ અધિનિયમ,૧૯૯૫'વર્તમાનમાં કયા નામે ઓળખાય છે ? - **સિવિલ અધિકાર સંરક્ષણ અધિનિયમ.**
17. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં 'પ્રેસની સ્વતંત્રતા'નો સમાવેશ થઈ જાય છે ? - **અનુચ્છેદ-19**
18. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ધર્મ, વંશ, જાતિ, મૂળ, જન્મસ્થાનને લઈને થતાં ભેદભાવનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે ? - **અનુચ્છેદ-15**
19. મૂળભૂત અધિકારો પર આવશ્યક પ્રતિબંધ લગાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **સંસદ.**
20. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્ય દ્વારા સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે વિશેષ વ્યવસ્થા (અનામત)ની છૂટ આપવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-15 (iii)**
21. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "અવસર (જાહેર નોકરી)ની સમાનતા"ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? **અનુચ્છેદ-16**
22. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "ઈલકાબોની નાબૂદી"ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-18**
23. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિને નોકરી અને બઢતીમાં અનામત આપવાની છૂટ આપવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-16 (iv)**
24. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિને બઢતીમાં અનામત ચાલુ રાખવામાં આવી છે ? - **77મો બંધારણીય સુધારો,1995**
25. સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાતવર્ગોને અનામત અંગે કયા આયોગનો ચુકાદો જાણીતો છે ? - **મંડલ આયોગ (ઈન્દિરા સાહની કેસ)**
26. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં 'વાણી અને અભિવ્યક્તિ'ની સ્વતંત્રતાની જોગવાઈ છે ? **અનુચ્છેદ-19-1 (a)**
27. બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં સ્વતંત્રતાના અધિકારની ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? **અનુચ્છેદ-19 થી અનુચ્છેદ-24**

28. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં શોષણ વિરૂદ્ધના અધિકારની ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-23 અને અનુચ્છેદ-24
29. સ્વતંત્રતાના અધિકારમાં અનુચ્છેદ-19માં કુલ કેટલા પ્રકારની સ્વતંત્રતાઓ આપવામાં આવી છે ? - છ પ્રકારની.
30. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "જીવન જીવવાના અધિકાર"ની ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-21
31. ભારતના બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ બાળકોના શોષણથી સંબંધિત છે ? - અનુચ્છેદ-24
32. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં 'સભા-સંમેલન ભરવાની સ્વતંત્રતા (હથિયારો વિના)' આપવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-19-1 (b)
33. અનુચ્છેદ-19માં કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા કઈ સ્વતંત્રતા ઉમેરવામાં આવી ? - ૯૭માં બંધારણીય સુધારા,2011 દ્વારા સહકારી મંડળી રચવાની.
34. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "6 થી 14 વર્ષના બાળકો માટે શિક્ષણનો અધિકાર" આપવામાં આવ્યો છે ? - અનુચ્છેદ-21 (A)
35. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા ભારતના બંધારણમાં અનુચ્છેદ-21(A) ઉમેરવામાં આવ્યો? - 86માં બંધારણીય સુધારા,2002
36. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં 'સંઘ-સંગઠન રચવાની સ્વતંત્રતાની' જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-19-1 (c)
37. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "દોષ-સિદ્ધિમાં સંરક્ષણ"અંગેની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-20
38. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં 'ધરપકડ અને અટકાયત સામે રક્ષણ'ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-22
39. ભારતના બંધારણ મુજબ કેટલા વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકને ખાણ-ખનિજના કારખાના જેવા જોખમી સ્થળોએ કામ કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે ? - 14 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના.
40. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં માનવ-દુર્વ્યાપાર અને વેઠપ્રથા પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે ? - અનુચ્છેદ-23
41. ભારતના બંધારણ મુજબ કોઈપણ વ્યક્તિની ધરપકડ કર્યા પછી તેને કેટલા સમયમાં નજીકના મેજિસ્ટ્રેટ આગળ રજૂ કરવાનો રહે છે ? - 24 કલાક
42. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ભારત દેશમાં હરવા-ફરવાની સ્વતંત્રતાનો ઉલ્લેખ છે ? - અનુચ્છેદ-19-1(d)
43. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં જોગવાઈ છે કે કોઈપણ વ્યક્તિને એક ગુના માટે એકથી વધુવાર સજા આપી શકાય નહીં ? - અનુચ્છેદ-20
44. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં ધાર્મિક સ્વતંત્રતાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-25 થી અનુચ્છેદ-28
45. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં લઘુમતીઓને સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર આપવામાં આવેલ છે ? - અનુચ્છેદ-29 અને અનુચ્છેદ-30
46. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ શીખોનું કિરપાણ ધારણ કરવું એ ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો એક ભાગ માનવામાં આવે છે ? - અનુચ્છેદ-25
47. બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ પસંદગીના ધર્મને માનવાની, પાળવાની અને તેનો પ્રચાર કરવાની સ્વતંત્રતા આપે છે ? - અનુચ્છેદ-25
48. બંધારણ દ્વારા આપવામાં આવેલ ધાર્મિક સ્વતંત્રતાના અધિકારો પર રાજ્ય કયા આધારે પ્રતિબંધ લગાવી શકે છે ? - સ્વાસ્થ્ય, લોક વ્યવસ્થા અને સદાચાર.
49. બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ અલ્પસંખ્યોકોને પોતાની પસંદગીની શિક્ષણ સંસ્થા સ્થાપવાનો અને તેનો વહીવટ કરવાનો અધિકાર આપે છે ? - અનુચ્છેદ-30
50. બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ ભારતમાં ગમે ત્યાં નિવાસ કરવાની સ્વતંત્રતા આપે છે ? - અનુચ્છેદ-19-1 (e)

14. બંધારણીય રિટ
(writs)

✦ **રિટ એટલે શું ?**

→ રિટ એટલે ન્યાયાલય દ્વારા કાનૂની કે ન્યાયીક આજ્ઞા અથવા હુકમ કે તે મેળવવા માટે નાગરિક દ્વારા કરવામાં આવતી અરજી.

→ ભારતમાં બંધારણ મુજબ સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલય પાંચ પ્રકારની રિટ બહાર પાડી શકે છે.

1. બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (હેબિયસ કોર્પસ / હાજર હુકમ) (Habeas Corpus) :

→ આ રિટને "વૈયક્તિક સ્વતંત્રતા" નો પાયો ગણવામાં આવે છે.

→ આ લેટિન ભાષાનો શબ્દ છે. જેનો અર્થ થાય છે "શરીરને હાજર કરો." "To have a body"

→ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને અન્ય કોઈ વ્યક્તિ કે અધિકારી દ્વારા ગેરકાયદેસર રીતે કેદમાં રાખ્યો હોય ત્યારે તે વ્યક્તિ અથવા અધિકારી વિરૂદ્ધ ન્યાયાલય દ્વારા "હેબિયસ કોર્પસ"ની રિટ જાહેર કરવામાં આવે છે. અને કેદમાં રખાયેલ વ્યક્તિને ન્યાયાલય સમક્ષ હાજર કરવાનું કહેવામાં આવે છે.

→ ન્યાયાલયને જો તપાસ કરતાં તેની ધરપકડ કે કેદ કાયદા વિરૂદ્ધની લાગે તો તેને મુક્ત કરવાનો આદેશ કરી શકે છે.

2. પરમાદેશ (મેન્ડેમસ / અધિકારી હુકમ) (Mandamus) :

→ તેનો અર્થ થાય છે, "અમે આદેશ આપીએ છીએ."

→ જ્યારે સાર્વજનિક નિગમ, પદાધિકારી કે અન્ય ન્યાયાલય પોતાની કાયદાકીય અને બંધારણીય જવાબદારીઓનું પાલન કરતાં નથી ત્યારે સર્વોચ્ચ કે ઉચ્ચન્યાયાલય તેમની વિરૂદ્ધ પરમાદેશ રિટ આપે છે.

3. પ્રતિષેધ (પ્રોહિબિશન / પ્રતિબંધ હુકમ) (Prohibition) :

→ આ માત્ર ન્યાયિક અને અર્ધન્યાયિક સંસ્થાઓની વિરૂદ્ધ જ આપવામાં આવે છે.

→ તેનો અર્થ "અટકાવવુ" એવો થાય છે.

→ જ્યારે તાબા હેઠળની નીચલી અદાલતો પોતાના ન્યાયક્ષેત્રની બહાર જઈ કોઈ કેસની સુનવણી કરે છે. ત્યારે તેમને અટકાવવા સર્વોચ્ચ અથવા ઉચ્ચ ન્યાયલ તાબા હેઠળની અદાલતો વિરૂદ્ધ પ્રોટિબિશન રિટ બહાર પાડે છે.

→ પ્રોહિબિશન રિટ ત્યારે જ બહાર પાડવામાં આવે છે. જ્યારે ન્યાયિક પ્રક્રિયા ચાલુ હોય.

4. ઉત્પ્રેષણ (સર્ટીઓરરી) (certiorari) :

→ આ ન્યાયિક, અર્ધન્યાયિક ઉપરાંત વહીવટી સંસ્થાઓની વિરૂદ્ધમાં આપવામાં આવે છે. **(1991ના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ચુકાદા મુજબ)**

→ તેઓ અર્થ "જાહેર કરવું" અથવા "સૂચના આપવી" એવો થાય છે.

→ જ્યારે તાબા હેઠળની અદાલતો અથવા વહીવટી અધિકારી કે સંસ્થા પોતાના કાર્યક્ષેત્રની બહાર જઈ કોઈ કેસની સુનવણી કરે છે. ત્યારે તેમને અટકાવવા સર્વોચ્ચ અથવા ઉચ્ચ ન્યાયાલય તાબા હેઠળની અદાલતો કે વહીવટી અધિકારી કે સંસ્થા વિરૂદ્ધ સર્ટીઓરરી રિટ બહાર પાડે છે.

→ ઉત્પ્રેષણ રિટ ત્યારે જ બહાર પાડવામાં આવે છે જ્યારે કોઈ બાબતમાં નિર્ણય અપાઈ ચૂક્યો હોય.

5. **અધિકાર પૃચ્છા (કો-વોરન્ટો / અધિકાર ભંગ હુકમ) (Quo-warranto) :**

→ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા ગેરકાયદેસર રીતે કોઈ સાર્વજનિક પદ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ત્યારે આ રિટ સર્વોચ્ચ કે ઉચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા જાહેર કરવામાં આવે છે.

❖ **સશસ્ત્રબળો માટે મૂળભૂત અધિકારોની મોકૂફી :**

→ **અનુચ્છેદ-33 :** સશસ્ત્ર દળો, અર્ધ સૈનિક દળો, જાહેર વ્યવસ્થાની કામગીરી સંભાળનાર પોલીસ દળો, ગુપ્ત જાસૂસી એજન્સીઓ અને તેમના સંગઠન (કોમ્યુનિકેશન) માટે સ્થાપેલી ટેલિકોમ્યુનિકેશન પદ્ધતિઓમાં રહેલા સભ્યો (વ્યક્તિઓ)માં તેમની ફરજો યોગ્ય રીતે પળાય અને તેમની અંદર શિસ્ત જળવાય તે માટે તેમના મૂળભૂત અધિકારોને નિયંત્રિત કરવા અથવા ઘટાડવા સંસદ કાયદા ઘડી શકશે.

→ આ સત્તા માત્ર સંસદને છે. રાજ્ય વિધાન મંડળને નહિ.

❖ **માર્શલ લો સમયે મૂળભૂત અધિકારોની મોકૂફી :**

→ **અનુચ્છેદ-34 :** કોઈ વિસ્તારમાં લશ્કરી કાયદો અમલમાં હોય, તે દરમિયાન આ ભાગ(ભાગ-3) થી અપાયેલા મૂળભૂત અધિકારો ઉપર નિયંત્રણ લાદવા કે તેમને ઘટાડવા સંસદ કાયદો ઘડી શકશે.

→ આ સત્તા પણ માત્ર સંસદને છે. રાજ્ય વિધાનમંડળને નથી.

❖ **કેટલાક મૂળભૂત અધિકારોને કાયદાથી અમલમાં લાવવાની સંસદની સત્તા :**

→ **અનુચ્છેદ-35 :** આ ભાગ (ભાગ-3) ની જોગવાઈઓને અસરકારક બનાવવા માટે કાયદા બનાવવા બાબત.

→ **અનુચ્છેદ- 35** મુજબ નીચેની બાબતોમાં કાયદો બનાવવાની સત્તા માત્ર સંસદને રહેશે, રાજ્ય વિધાન મંડળને નહિ.

(i) **અનુચ્છેદ-16, અનુચ્છેદ-32, અનુચ્છેદ-33** અને **અનુચ્છેદ-34** ની જોગવાઈઓને અસરકારક બનાવવા કાયદો બનાવવા બાબત.

(ii) **અનુચ્છેદ-17** અને **અનુચ્છેદ-23** ની જોગવાઈ અંતર્ગત શિક્ષાત્મક કાયદો બનાવવા બાબત.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ 'બંધારણીય ઈલાજોનો ઉપચાર'ની જોગવાઈ દર્શાવે છે ? - **અનુચ્છેદ-32**
2. મૂળભૂત અધિકારોને લાગુ કરાવવા માટે સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા કેટલા પ્રકારની રિટ (સમાદેશ) બહાર પાડવામાં આવે છે ? - **પાંચ પ્રકારની.**
3. વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના રક્ષણ માટે ન્યાયાલય દ્વારા કઈ રિટ આપવામાં આવે છે ? - **હેબિયસ કોર્પસ.**
4. કઈ રિટ ગેરકાયદેસર સરકારી હોદ્દાને પચાવી પાડવાના વિરૂદ્ધમાં આવે છે ? - **ક્વો વોરન્ટો.**
5. સંપત્તિનો અધિકાર હવે કયા પ્રકારનો અધિકાર છે ? - **કાયદાકીય અધિકાર.**
6. મત આપવાનો અધિકાર એ કયા પ્રકારનો અધિકાર છે ? - **નાગરિક અધિકાર.**
7. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં સંપૂર્ણ ભારતમાં વ્યવસાય, ધંધો રોજગાર કરવાની સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-19-1 (g)**
8. કયા અનુચ્છેદને ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકરે "બંધારણનો આત્મા અને હૃદય" કહ્યું છે ? - **અનુચ્છેદ-32**
9. કયા રાજ્યમાં "માહિતીનો અધિકાર" અને "શિક્ષણનો અધિકાર" લાગૂ નથી ? - **જમ્મુ અને કશ્મીર.**
10. કોઈ સાર્વજનિક અધિકારીને પોતાના કર્તવ્યપાલન માટે મજબૂર કરવા ન્યાયાલય દ્વારા અપાતી રિટ કઈ ? **પરમાદેશ (મેન્ડેમસ)**
11. 'રાઈટ ટુ એજ્યુકેશન,2009' ના કાયદાનો અમલ ક્યારથી શરૂ થયો ? - **1 એપ્રિલ,2010**
12. 'માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ,2005'નો અમલ ક્યારથી શરૂ થયો ? - **12 ઓક્ટોબર,2005**

15. રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો

Directive Principles of State Policy

→ ભારતના બંધારણના ભાગ - 4 માં અનુચ્છેદ-36 થી અનુચ્છેદ-51માં રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

→ ભારતના બંધારણમાં આ વિચાર આયરલેન્ડના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યો છે.

→ ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકરે રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોને "બંધારણનું વિશિષ્ટ લક્ષણ" કહ્યું છે. ઉપરાંત "દેશના શાસનના પાયરૂપ સિદ્ધાંત" કહ્યા છે.

→ ડૉ.ભીમરાવ આંબેડકરના મત મુજબ, "રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો આપણા બંધારણમાં રાજકીય લોકશાહી સ્થાપવાનો આપણે પ્રયાસ કર્યો છે. સામાજીક-આર્થિક લોકશાહી વિના રાજકીય લોકશાહી અધૂરી છે. આ સિદ્ધાંતો સામાજીક અને આર્થિક લોકશાહી સ્થાપવા રાજ્ય જરૂરી પ્રયાસ કરે એવો માર્ગદર્શક આદેશ આપે છે."

→ રાજ્ય (કેન્દ્રસરકાર અને રાજ્ય સરકાર) ને માર્ગદર્શન આપતા હોવાથી તેમને "રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત" કહેવાય છે. જેમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય "કલ્યાણકારી રાજ્ય" સ્થાપવાનો છે.

→ **અનુચ્છેદ-36 :** ભાગ-4 માં "રાજ્ય" શબ્દનો તે જ અર્થ થશે જે મૂળભૂત અધિકારોની સંબંધિત ભાગ-3 માં છે.

→ **અનુચ્છેદ-37 :** આ ભાગ (ભાગ-4)માં સમાવિષ્ટ સિદ્ધાંતો ન્યાયાલય દ્વારા લાગુ કરાવી શકાશે નહીં.

→ **અનુચ્છેદ-37** મુજબ કોઈ ન્યાયાલય દ્વારા રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની જોગવાઈઓનો અમલ કરાવી શકાશે નહિ, છતાં તેમાં દર્શાવેલા સિદ્ધાંતો રાજ્યના વહીવટમાં મૂળભૂત છે તથા કાયદા બનાવતી વખતે આ સિદ્ધાંતો લાગુ પાડવા રાજ્યની ફરજ રહેશે.

❖ મૂળભૂત અધિકારો અને રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો વચ્ચેનો મુખ્ય તફાવત :-

→ રાજ્ય દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘન બદલ સર્વોચ્ચ કે ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં તેમના રક્ષણ માટે જઈ શકાય છે. તથા તેમને ન્યાયાલય દ્વારા લાગુ કરાવી શકાય છે. જ્યારે રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોના રાજ્ય દ્વારા ઉલ્લંઘન બદલ સર્વોચ્ચ કે ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં તેમના રક્ષણ માટે જઈ શકાતુ નથી. તથા તેમને ન્યાયાલય દ્વારા લાગુ કરાવી શકાતા નથી.

→ મૂળભૂત અધિકારોની પ્રકૃતિ નકારાત્મક છે અર્થાત્ તે રાજ્યના કેટલાક કાર્યોને અટકાવે છે જ્યારે નીતિ નિર્દેશક તત્ત્વો રાજ્યને કેટલાક સકારાત્મક કાર્યો કરવાની પ્રેરણા આપે છે.

→ કટોકટી દરમ્યાન મૂળભૂત અધિકારો (અનુચ્છેદ-20 અને અનુચ્છેદ-21 સિવાય) સ્થગિત કરી શકાય છે જ્યારે રાજ્યનીતિના નિર્દેશક તત્ત્વોને સ્થગિત કરી શકાતા નથી.

❖ રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો :-
(Directive Principles of State Policy)

✦ અનુચ્છેદ-38 : રાજ્ય લોકકલ્યાણની વૃદ્ધિ માટે સામાજિક વ્યવસ્થાનું સર્જન કરશે.

→ **અનુચ્છેદ-38 :** મુજબ,

(i) રાજ્ય, એવી સામાજિક વ્યવસ્થા જેમાં સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાય પ્રાપ્ત થાય તેવી અભિવૃદ્ધિનો પ્રયત્ન કરશે.

(ii) રાજ્ય, વ્યક્તિઓ અને સમૂહો વચ્ચે આવકની પ્રતિષ્ઠાની, સુવિધાઓની અને અવસરોની અસમાનતા સમાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન કરશે.

✦ **અનુચ્છેદ-39 : રાજ્ય દ્વારા અનુસરણીય નીતિના અમુક સિદ્ધાંતો અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.**

→ **અનુચ્છેદ-39** મુજબ રાજ્ય, વિશેષ કરીને એવી નીતિ અમલમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરશે કે જેથી નીચેની બાબતો સિદ્ધ થાય.

(i) બધા પુરુષો અને સ્ત્રી નાગરિકોને આજીવિકાનું પૂરતું સાધન મેળવવાનો સમાન અધિકાર મળે.

(ii) સમાજની ભૌતિક સાધન સામગ્રીની (પાણી, જમીન, જંગલો વગેરે) માલિકી અને નિયંત્રણની વહેંચણીમાં સાર્વજનિક હિત ઉત્તમ રીતે જળવાય.

(iii) આર્થિક વ્યવસ્થા (અર્થતંત્ર) એ રીતે સંચાલિત કરવુ જેથી સંપતિ અને ઉત્પાદનના સાધનોનું સાર્વજનિક હિતની વિરૂદ્ધમાં એક જ જગ્યાએ સંકેન્દ્રણ ન થાય.

(iv) પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બંનેને સરખા કામ માટે સરખો પગાર મળે.

(v) પુરુષો અને સ્ત્રી કામદારોના આરોગ્ય અને શક્તિનો અને બાળકોની કુમળી વયનો દુરૂપયોગ ન થાય અને મજબૂરીના કારણે આરોગ્યને હાનિ કરે એવા કામ કરવાની ફરજ તેમને ન પડે.

(vi) બાળકોને સ્વસ્થ રીતે અને સ્વાતંત્ર્ય અને ગૌરવભરી સ્થિતિમાં વિકસવાની તકો અને સગવડો આપવામાં આવે.

✦ **અનુચ્છેદ-39 (A) : સમાન ન્યાય અને મફત કાનૂની સહાય.**

→ **અનુચ્છેદ-39(A)** મુજબ, ન્યાયિક વ્યવસ્થા એ પ્રમાણે કામ કરે કે ન્યાયની સમાન તક બધાને પ્રાપ્ત થાય.

→ ઉપરાંત રાજ્ય દ્વારા કાયદા અથવા યોજનાઓ દ્વારા અથવા અન્ય કોઈ રીતે મફત કાનૂની સહાયતાની વ્યવસ્થા જેથી કોઈ નાગરિક આર્થિક અથવા અન્ય કોઈ અયોગ્યતાના કારણે ન્યાય પ્રાપ્ત કરવાના અવસરથી વંચિત ન રહે.

✦ **અનુચ્છેદ-40 :- ગ્રામ પંચાયતોની રચના.**

→ **અનુચ્છેદ-40** મુજબ ગ્રામ પંચાયતોની રચના માટે રાજ્ય પગલા ભરશે અને સ્વરાજ્યના એકમો તરીકે તેઓ કાર્ય કરી શકે તે માટે તેમને જરૂરી સત્તા અને અધિકાર આપશે.

✦ **અનુચ્છેદ-41 :- કામ, શિક્ષણ અને અમુક પ્રસંગે જાહેર સહાય મેળવવાનો અધિકાર**

→ **અનુચ્છેદ-41** મુજબ રાજ્ય, પોતાની આર્થિક શક્તિ અને વિકાસની મર્યાદામાં રહીને, કામનો અધિકાર, શિક્ષણનો અધિકાર અને બેકારી, વૃદ્ધાવસ્થા, માંદગી અને અપંગતાના પ્રસંગે તથા વગર કારણે ભોગવવી પડતી તંગીના પ્રસંગે જાહેર સહાય મેળવવાનો અધિકાર મળી રહે તેમ કરવાનો અસરકારક પ્રયત્ન કરશે.

→ **અનુચ્છેદ- 41માં કામ મેળવવાનો અધિકાર (Right to work)** નો સમાવેશ થાય છે.

✦ **અનુચ્છેદ-42 :- રાજ્ય કામ અંગેની ન્યાયી અને માનવોચિત પરિસ્થિતિ નક્કી કરવા માટે તથા પ્રસૂતિ સહાયતા માટેની જોગવાઈ કરશે.**

✦ **અનુચ્છેદ-43 :- કામદારો માટે નિર્વાહ, વેતન વગેરેની જોગવાઈ**

→ **અનુચ્છેદ-43** મુજબ રાજ્ય, યોગ્ય કાયદાઓ દ્વારા અથવા આર્થિક વ્યવસ્થા દ્વારા અથવા બીજી કોઈ રીતે ખેતીના ઉદ્યોગોના કે અન્ય પ્રકારના તમામ કામદારોને કામ, નિર્વાહ-વેતન તેમજ શિષ્ટ જીવન ધોરણની અને અવકાશ (ફૂરસદ-રજા) ના અને સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક અવસરોના પૂરેપૂરા ઉપયોગી પરિસ્થિતિ પ્રદાન કરવા પ્રયત્ન કરશે.

→ **અનુચ્છેદ-43**ની બીજી લીટી મુજબ, રાજ્ય, ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં વ્યક્તિગત અથવા સહકારી ધોરણે ગૃહ ઉદ્યોગોની (કુટિર ઉદ્યોગોની) ઉન્નતિમાં વિશેષ ધ્યાન આપશે.

✦ **અનુચ્છેદ-43(A) :- ઉદ્યોગોના વહીવટમાં કામદારોની ભાગીદારી**

→ **અનુચ્છેદ-43(A)** મુજબ રાજ્ય યોગ્ય કાયદા દ્વારા અથવા બીજી કઈ રીતે, કોઈ ઉદ્યોગોમાં રોકાયેલા ઉપક્રમો, સંસ્થઓ અથવા બીજા સંગઠનોના વહીવટોમાં કામદારોની ભાગીદારી નક્કી કરશે.

→ **અનુચ્છેદ-43(B)** મુજબ રાજ્ય, સ્વંયસંચાલિત, સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરતી, લોકશાહી નિયંત્રણ ધરાવતી અને વ્યવસાયિક વ્યવસ્થાપન ધરાવતી સહકારી સમિતિઓની સ્થાપના અને તેમનો વિકાસ કરશે.(97મો બંધારણીય સુધારો, 2011 દ્વારા સામેલ)

✦ **અનુચ્છેદ-44 :- નાગરિકો માટે એક સરખો દીવાની કાયદો (યુનિફોર્મ સિવિલ કોડ)**

→ ભારતના સમગ્ર રાજ્યક્ષેત્રમાં નાગરિકો માટે એકસરખા દીવાની કાયદો થાય તેમ કરવા માટે રાજ્ય પ્રયત્ન કરશે.

✦ **અનુચ્છેદ-45 :- રાજ્ય, છ વર્ષથી ઓછી વયના બાળકો માટે શરૂઆતની બાલ્યાવસ્થા દરમ્યાન સંભાળ અને શિક્ષણની જોગવાઈ કરવાનો પ્રયત્ન કરશે. (86મો બંધારણીય સુધારો, 2002 દ્વારા સામેલ)**

✦ **અનુચ્છેદ-46 :- રાજ્ય સમાજના નબળા વર્ગોના લોકોના અને ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોની વિશેષ સાવધાનીથી અભિવૃદ્ધિ કરશે અને સામાજિક ન્યાય અને તમામ પ્રકારના શોષણ સામે તેમનુ રક્ષણ કરશે.**

→ આ અનુચ્છેદ-46માં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત આદિજાતિના હિતોની રક્ષાની જોગવાઈ અંગે નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે.

✦ **અનુચ્છેદ-47 :- રાજ્ય જાહેર આરોગ્યને સુધારવાનો તથા માદકપીણાં તેમજ આરોગ્યને હાનિકારક પદાર્થો (ઔષધ હેતુ સિવાયના) પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો પ્રયત્ન કરશે.**

→ **આ અનુચ્છેદ-47 માં દારૂબંધી અંગેની જોગવાઈનો સમાવેશ થાય છે.**

✦ **અનુચ્છેદ-48 :- ખેતી અને પશુપાલનની વ્યવસ્થા.**

→ રાજ્ય ખેતી અને પશુપાલનની આધુનિક અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી સંગઠિત કરવાનો પ્રયાસ કરશે તથા ગાયો અને વાછરડાં તેમજ બીજા દૂધાળાં અને ભારવાહક ઢોરની ઓલાદો જાળવી રાખવા, ઓલાદ સુધારણા કરવા અને તેમના વધ(કતલ) ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવા પગલા ભરશે.

→ **અનુચ્છેદ-48માં "ગૌ-હત્યા" પર પ્રતિબંધનો સમાવેશ થાય છે.**

✦ **અનુચ્છેદ-48(A) :- રાજ્ય દેશના પર્યાવરણનું જતન અને તેમાં સુધારણા કરવાનો અને દેશના જંગલો તેમજ વન્યજીવોની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરશે.**

→ **અનુચ્છેદ-48(A)માં અભયારણ્ય, નેશનલ પાર્ક અને જૈવઆરક્ષિત ક્ષેત્રોની સ્થાપનાની જોગવાઈનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.**

✦ **અનુચ્છેદ-49 :- રાજ્ય ઐતાહાસિક તથા રાષ્ટ્રીય મહત્વના સ્મારકો, સ્થળો અને વસ્તુઓનું રક્ષણ કરશે.**

✦ **અનુચ્છેદ-50 :- રાજ્ય ન્યાયતંત્રને કારોબારી તંત્રથી અલગ કરવા પગલા ભરશે.**

✦ **અનુચ્છેદ-51 :- આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતીની અભિવૃદ્ધિ.**

→ અનુચ્છેદ- 51 મુજબ, રાજ્ય

(i) આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતીમાં વધારો કરવા

(ii) રાષ્ટ્રો વચ્ચે ન્યાયી અને સમ્માનપૂર્ણ સંબંધો બનાવી રાખવા.

(iii) સંગઠિત પ્રજાઓના એકબીજા સાથેના વ્યવહારમાં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા અને સંધિઓને લગતી ફરજો પ્રત્યેનો આદર વધારવા.

(iv) આંતરરાષ્ટ્રીય વિવાદોને લવાદ (મધ્યસ્થતા) દ્વારા ઉકેલ લાવવા પ્રોત્સાહન આપવાનો પ્રયત્ન કરશે.

❖ રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનું વર્ગીકરણ :-

→ રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની જોગવાઈઓને આધારે તેમને મુખ્ય 3 ભાગમાં વહેંચી શકાય છે.

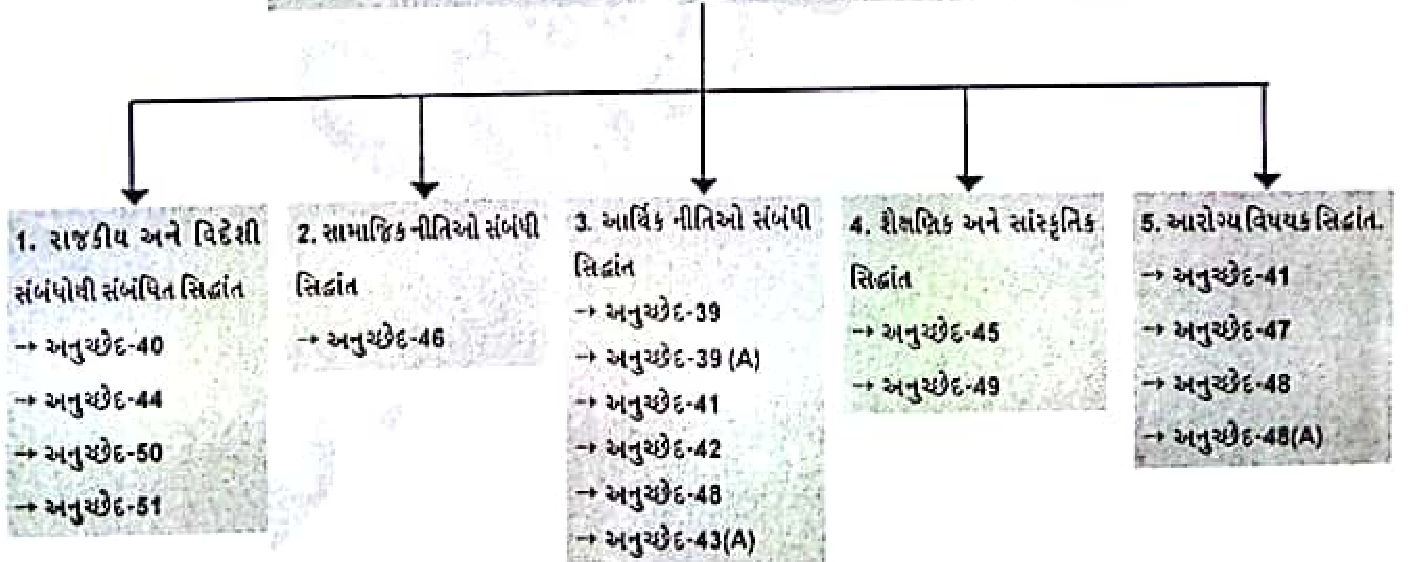
રાજ્યનિતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો

1. ગાંધીવાદી સિદ્ધાંત
- → અનુચ્છેદ-40
- → અનુચ્છેદ-43 ની બીજીલીટી
- → અનુચ્છેદ-46
- → અનુચ્છેદ-47
- → અનુચ્છેદ-48

2.સમાજવાદી સિદ્ધાંત
- → અનુચ્છેદ-38
- → અનુચ્છેદ-39
- → અનુચ્છેદ-39(A)
- → અનુચ્છેદ-41
- → અનુચ્છેદ-42
- → અનુચ્છેદ-43 ની પહેલીલીટી
- → અનુચ્છેદ-43(A)
- → અનુચ્છેદ-43(B)
- → અનુચ્છેદ-47

3.ઉદારવાદી અથવા બૌધિક સિદ્ધાંત
- → અનુચ્છેદ-44
- → અનુચ્છેદ-45
- → અનુચ્છેદ-48
- → અનુચ્છેદ-48(A)
- → અનુચ્છેદ-49
- → અનુચ્છેદ-50
- → અનુચ્છેદ-51

રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનું વહીવટી વર્ગીકરણ

યાદરાખો :-

→ બંધારણમાં ક્યાંય આવુ વર્ગીકરણ આપેલ નથી. આ માત્ર જ્ઞાનખાતર જોગવાઈઓને આધારે કરેલ છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - ભાગ-4
2. ભારતના બંધારણમાં નીતિ નિર્દેશક તત્વ કયા દેશ પાસેથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે ? - આયરલેન્ડ.
3. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-36 થી અનુચ્છેદ-51
4. ભારતના બંધારણના કયા ભાગનો ઉદેશ્ય 'કલ્યાણકારી રાજ્ય' સ્થાપવાનો છે ? - ભાગ-૪, રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત
5. કોણે નીતિનિર્દેશક સિદ્ધાંતોને "દેશના શાસનના પાયારૂપ સિદ્ધાંત" કહ્યા છે ? - ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર.
6. કોણે રાજ્યનીતિના નિર્દેશક સિદ્ધાંતોને "ભારતના બંધારણનું વિશિષ્ટ લક્ષણ" કહ્યું છે ? - ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર.
7. બંધારણમાં રાજ્યનીતિ નિર્દેશક તત્વોનો મુખ્ય ઉદેશ્ય શું છે ? - સામાજિક-આર્થિક લોકતંત્ર અને કલ્યાણકારી રાજ્ય સ્થાપવાનો.
8. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાય પ્રાપ્ત થાય એવી સામાજિક વ્યવસ્થાની જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-38
9. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ બંનેને સરખાકામ માટે સરખા પગારની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-39.
10. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સુરક્ષાને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું છે ? - અનુચ્છેદ-51.
11. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ન્યાયપાલિકાને કારોબારી (કાર્યપાલિકા)થી અલગ કરવાની જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-50
12. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં આવકની, પ્રતિષ્ઠાની, સુવિધાઓની અને અવસરની અસમાનતા સમાપ્ત કરવા રાજ્ય પ્રયત્ન કરશે એવી જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-38
13. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં સમાન ન્યાય અને મફત કાનૂન સહાય અંગેની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-39(A)
14. ભારતના બંધારણના કયા સુધારા દ્વારા ટકરાવની સ્થિતિમાં રાજ્યના નીતિ નિર્દેશક તત્વોને મૂળભૂત અધિકારો પર પ્રધાનતા આપવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી ? - 42મો બંધારણીય સુધારો,1976 (જે 44માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા રદ છે.)
15. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "કામ મેળવવાના અધિકાર"નો સમાવેશ થાય છે ? - અનુચ્છેદ-41
16. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ગૃહઉદ્યોગોની ઉન્નતિમાં વિશેષ ધ્યાન આપવાની જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-43
17. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પંચાયતોની સ્થાનિક સ્વરાજના એકમ તરીકે સ્થાપના કરવાની જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-40
18. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "કોમન સિવિલ કોડ"ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-44
19. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં દારૂબંધી અંગેની જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-47
20. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "ગૌ-હત્યા"પર પ્રતિબંધની જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-48
21. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં અભયારણ્ય અને નેશનલ પાર્કની સ્થાપનાની જોગવાઈનો સમાવેશ થઈ જાય છે ? - અનુચ્છેદ-48(A)
22. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ઐતાહાસિક અને રાષ્ટ્રીય મહત્વના સ્મારકોના રક્ષણ અંગેની જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-49

16. મૂળભૂત ફરજો
(Fundamental Duties)

→ ભારતના મૂળબંધારણમાં મૂળભૂત ફરજોનો કોઈ ઉલ્લેખ ન હતો. પરંતુ ઈ.સ. 1976માં ઈન્દિરાગાંધી સરકાર દ્વારા સરદાર સ્વર્ણસિંહની અધ્યક્ષતામાં એક સમિતિની નિમણૂક કરવામાં આવી. સ્વર્ણસિંહ સમિતિ દ્વારા બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજોને અલગ ભાગરૂપે જોડવાની ભલામણ કરવામાં આવી.

→ તત્કાલીન ભારત સરકારે 1976માં 42માં બંધારણીય સુધારાથી બંધારણમાં નવો ભાગ-4(A) અને અનુચ્છેદ-51(A) ઉમેરવામાં આવ્યો જેમાં 10 જેટલી મૂળભૂત ફરજો ઉમેરવામાં આવી.

→ 86માં બંધારણીય સુધારા, 2002 દ્વારા વધુ એક મૂળભૂત ફરજ ઉમેરવામાં આવી. આમ, વર્તમાનમાં ભારતના બંધારણમાં 11 જેટલી મૂળભૂત ફરજો છે.

યાદરાખો :-

→ ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજોનો વિચાર પૂર્વ સોવિયેત સંઘના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યો છે.

→ માત્ર જાપાન અને ભારતના બંધારણમાં જ મૂળભૂત ફરજો છે.

→ સ્વર્ણસિંહ સમિતિ દ્વારા 8 મૂળભૂત ફરજો જોડવાની ભલામણ કરી હતી. પણ સરકાર દ્વારા 10 મૂળભૂત ફરજો દાખલ કરવામાં આવી.

→ મૂળભૂત ફરજો માત્ર ભારતના નાગરિકોને જ લાગૂ પડે છે, વિદેશીઓને નહિ.

→ 6 જાન્યુઆરીને "મૂળભૂત ફરજ દિન" તરીકે તથા 10 ડિસેમ્બરને "માનવઅધિકાર દિવસ" તરીકે ઉજવવામાં આવે છે.

→ બંધારણના અનુચ્છેદ-51(A) મુજબ ભારતના દરેક નાગરિક માટે મૂળભૂત ફરજો નીચે મુજબ છે.

1. બંધારણનું પાલન કરવાની અને તેના આદર્શો અને સંસ્થાઓનો, રાષ્ટ્રધ્વજનો, રાષ્ટ્રગીતનો આદર કરવાની;
2. સ્વતંત્રતા માટેની આપણી રાષ્ટ્રીય લડતને પ્રેરણા આપનારા ઉમદા આદર્શોને હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાની અને અનુસરવાની;
3. ભારતના સાર્વભૌમત્વ, એકતા અને અખંડિતતાનું સમર્થન કરવાની અને તેમનું રક્ષણ કરવાની;
4. દેશનું રક્ષણ કરવાની અને રાષ્ટ્રીય સેવા બજાવવાની હાકલ થતાં રાષ્ટ્રીય સેવા કરવાની;
5. ધાર્મિક, ભાષાકીય, પ્રાદેશિક અથવા સાંપ્રદાયિક ભેદોથી પર રહીને ભારતના તમામ લોકોમાં સુમેળ અને સમાન બંધુત્વની ભાવનાની વૃદ્ધિ કરવાની, સ્ત્રીઓના ગૌરવને અપમાનિત કરે તેવા વ્યવહારો ત્યજી દેવાની;
6. આપણી સમન્વિત સંસ્કૃતિના સમૃદ્ધ વારસાનું મૂલ્ય સમજી તે જાળવી રાખવાની;
7. જંગલો, તળાવો, નદીઓ અને વન્ય પશુપક્ષીઓ સહિત કુદરતી પર્યાવરણનું જતન કરવાની અને તેની સુધારણા કરવાની તથા પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે દયાભાવ રાખવાની;
8. વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિકોણ, માનવતાવાદ અને જ્ઞાનાર્જન તથા સુધારણાની ભાવનાનો વિકાસ કરવાની;
9. જાહેર મિલકતનું રક્ષણ કરવાની અને હિંસાનો ત્યાગ કરવાની;

10. વ્યક્તિગત અને સામૂહિક પ્રવૃત્તિના તમામ ક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠતા હાંસલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જેથી રાષ્ટ્ર પુરુષાર્થ અને સિદ્ધિનાં વધુને વધુ ઉન્નત સોપાનો તરફ સતત પ્રગતિ કરતુ રહે;

11. માતા-પિતાએ અથવા વાલીએ 6 વર્ષથી 14 વર્ષ સુધીની વયના પોતાના બાળક અથવા પાલ્યને શિક્ષણની તકો પૂરી પાડવાની. (86 મો બંધારણીય સુધારો,2002)

યાદરાખો :- મૂળભૂત ફરજોનો ન્યાયાલય દ્વારા અમલ કરાવી શકાય નહિ.

→ મૂળભૂત કર્તવ્યોને ન્યાયાલય દ્વારા લાગુ કરાવી શકાતા નથી. બંધારણમાં ન્યાયાલય દ્વારા તેમને ફરજીયાત અમલમાં લાવવાની કોઈ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી નથી તથા તેમના ઉલ્લંઘન બદલ પણ કોઈ કાયદાકીય કાર્યવાહીની જોગવાઈ નથી. પરંતુ સંસદ ઈચ્છેતો તેમને અમલમાં લાવવા માટે કાયદો ઘડી શકે છે.

❖ **વર્મા સમિતિ,1999 :-**

→ 1999 માં મૂળભૂત ફરજોથી સંબંધિત બાબતો માટે વર્મા સમિતિની નિમણૂક કરવામાં આવી. વર્મા સમિતિઓ પોતાના રિપોર્ટમાં મૂળભૂત ફરજોની જોગવાઈઓના અનુપાલન માટે પહેલાથી અસ્તિત્વમાં રહેલા કાયદાઓ અંગે માહિતી આપી જે નીચે મુજબ હતા.

1. રાષ્ટ્રીય સમ્માન અપમાન નિવારક અધિનિયમ, 1971 :-

→ રાષ્ટ્રીય ધ્વજ, રાષ્ટ્રગાન અને ભારતીય બંધારણના પ્રતિ અનાદર સજાને પાત્ર છે.

2. વન્યજીવ સંરક્ષણ અધિનિયમ, 1972 :-

→ નાશપ્રાયઃ વન્યજીવોની પ્રજાતિના વેપાર ઉપર પ્રતિબંધ

3. વન સંરક્ષણ અધિનિયમ, 1980 :-

→ જંગલોના નાશ અને જંગલની જમીનનું અન્ય ઉદ્દેશ્ય માટે ઉપયોગ પર પ્રતિબંધ

4. ઈન્ડિયન પીનલ કોડ-153(B)

→ રાષ્ટ્રીય એકતા અને અખંડિતતાને નુકશાન કરતાં આરોપો, કથનો, ભાષણો, લેખો સજાને પાત્ર છે.

5. ઈન્ડિયન પીનલ કોડ - 295 થી 298 :-

→ ધર્મ થી સંલગ્ન આક્રમક ગતિવિધિઓ જે રાષ્ટ્રને નુકશાનકર્તા તેના પર પ્રતિબંધ તથા સજાની જોગવાઈ.

6. જનપ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, 1951 :-

→ ધર્મ, જાતિ અને ભાષાના આધારે વૈમનસ્થ ફેલાવી મત માંગવુ એ ગુનો બને છે. તથા ઉપરોક્ત કાયદાનુસાર આવો ગુનો આચરનાર જો વિધાનસભ્ય કે સંસદસભ્ય હોય તો તે ગેરલાયક અથવા અયોગ્ય જાહેર કરવામાં આવે છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં મૂળભૂત ફરજોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ? - **ભાગ-4 (A)**
2. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં મૂળભૂત ફરજોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ? - **અનુચ્છેદ-51 (A)**
3. ભારતના બંધારણમાં કુલ કેટલી મૂળભૂત ફરજો છે ? - **11**
4. કયા બંધારણીય સુધારાથી ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજો ઉમેરવામાં આવી ? - **42મો બંધારણીય સુધારો,1976**
5. 42માં બંધારણીય સુધારા,1976થી ભારતના બંધારણમાં કેટલી મૂળભૂત ફરજો ઉમેરવામાં આવી ? - **10**
6. કઈ સમિતિની ભલામણથી ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજો ઉમેરવામાં આવી ? - **સ્વર્ણસિંહ સમિતિ.**
7. 11મી મૂળભૂત ફરજ કયા બંધારણીય સુધારાથી ઉમેરવામાં આવી ? - **86મો બંધારણીય સુધારો,2002**
8. મૂળભૂત ફરજો માત્ર કોના ઉપર લાગુ પડે છે ? - **ભારતના નાગરિકો પર.**
9. કયા દિવસને 'મૂળભૂત ફરજ દિન' તરીકે ઉજવવામાં આવે છે ? - **6 જાન્યુઆરી.**
10. કયા દિવસને "માનવઅધિકાર દિવસ" તરીકે ઉજવવામાં આવે છે ? - **10 ડિસેમ્બર.**
11. ભારતના બંધારણમાં "મૂળભૂત ફરજો" એ કયા દેશમાંથી લેવામાં આવી છે ? - **પૂર્વ સોવિયેત સંઘ.**

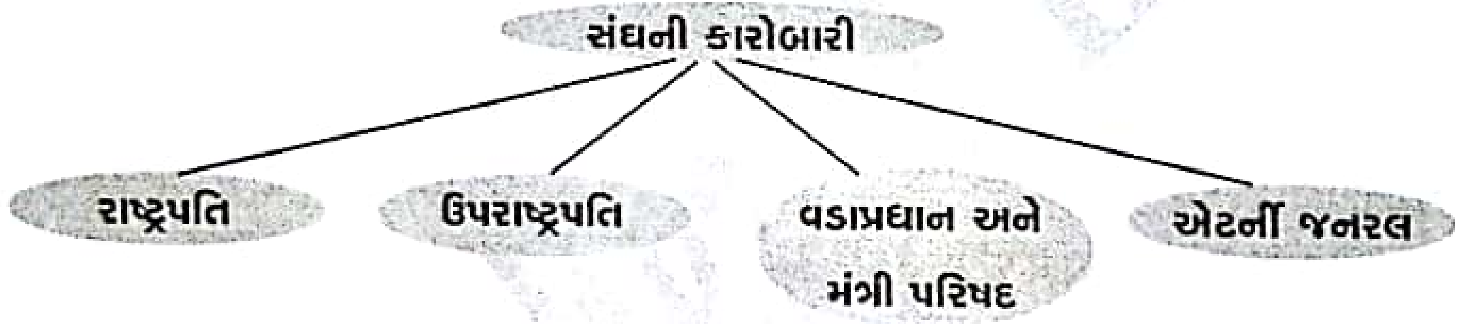
17. રાષ્ટ્રપતિ
(President)

❖ **સંઘની કારોબારી (The Union Executive) :-**

→ બંધારણના ભાગ-5માં સંઘ (કેન્દ્ર) ના વહીવટ, નિયંત્રણ અને નિયમન વિશેની જોગવાઈઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

→ ભાગ-5માં અનુચ્છેદ-52 થી અનુચ્છેદ-78 સુધી સંઘની કારોબારીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તથા અનુચ્છેદ-53 માં સંઘની કારોબારી સત્તા અંગેની જોગવાઈઓ આપેલી છે.

→ સંઘની કારોબારીમાં રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ, વડાપ્રધાન, મંત્રીપરિષદ તથા મહાન્યાયવાદીનો સમાવેશ થાય છે.

→ ભારતના બંધારણમાં રાષ્ટ્રપતિથી સંલગ્ન બંધારણના અનુચ્છેદ નીચે મુજબ છે.

અનુચ્છેદ-52 :- ભારતમાં રાષ્ટ્રપતિ પદની વ્યવસ્થા
અનુચ્છેદ-54 :- રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી
અનુચ્છેદ-55 :- રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીની પદ્ધતિ
અનુચ્છેદ-56 :- રાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ
અનુચ્છેદ-57 :- પુનઃચૂંટાવવા માટેની યોગ્યતા
અનુચ્છેદ-58 :- રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટવવાની યોગ્યતાઓ
અનુચ્છેદ-59 :- રાષ્ટ્રપતિના હોદ્દાની શરતો
અનુચ્છેદ-60 :- રાષ્ટ્રપતિએ લેવાની શપથ અને પ્રતિજ્ઞા
અનુચ્છેદ-61 :- રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગની પ્રક્રિયા
અનુચ્છેદ-62 :- રાષ્ટ્રપતિનો હોદ્દો ખાલી પડે તો તે ભરવા માટે ચૂંટણી કરવાનો સમય અને પ્રસંગો પાત ખાલી પડતી જગ્યા ભરવા નવા ચૂંટાયેલી વ્યક્તિના હોદ્દાની મુદત
અનુચ્છેદ-72 :- સજામાં સંપૂર્ણ માફી, સ્વરૂપમાં પરિવર્તન કરવાનો ઘટાડો કરી આપનારી રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.
અનુચ્છેદ-80 :- રાજયસભામાં 12 સભ્યોની નિમણુંક કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.
અનુચ્છેદ-111 :- રાષ્ટ્રપતિની ખરડાઓ અંગે મંજૂરી આપવાની સત્તા (રાષ્ટ્રપતિનો વીટો પાવર)
અનુચ્છેદ-123 :-સંસદની બેઠકો ચાલુ ન હોય ત્યારે વટહુકમો પ્રસિદ્ધ કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.
અનુચ્છેદ-143 :-સર્વોચ્ચન્યાયાલય પાસે સલાહ માંગવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા.

❖ રાષ્ટ્રપતિ (President) :-

→ રાષ્ટ્રપતિ દેશનો બંધારણીય વડો છે. રાષ્ટ્રપતિ ભારતીય રાજ્યનો પ્રમુખ છે. ભારતના બંધારણના **અનુચ્છેદ-52** માં રાષ્ટ્રપતિ પદની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ ભારતનો પ્રથમ નાગરિક છે તથા લોકસભા રાજ્યસભાની સાથે રાષ્ટ્રપતિ પણ સંસદનું અભિન્ન અંગ છે.

❖ રાષ્ટ્રપતિ પદ માટેની યોગ્યતાઓ (Qualifications) :-

1. ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ.
2. ઓછામાં ઓછી ઉંમર 35 વર્ષ હોવી જોઈએ.
3. લોકસભામાં ચૂંટાવવા માટેની યોગ્યતાઓ ધરાવતો હોવો જોઈએ.
4. કેન્દ્ર કે રાજ્ય સરકારમાં લાભનું પદ (Office of Profit) ધરાવતો ન હોય.

❖ રાષ્ટ્રપતિ પદ માટેની શરતો (Conditions) :-

✦ **અનુચ્છેદ-59 મુજબ,**

1. તે સંસદ કે વિધાન સભ્યોનો સભ્ય ન હોવો જોઈએ
2. લાભનું પદ ધરાવતો ન હોય.
3. તેના પગાર-ભથ્થા તેના કાર્યકાળ દરમ્યાન ઘટાડી શકાતા નથી.

યાદરાખો :-

→ આ ઉપરાંત રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી નોંધાવવા મતદાર મંડળમાંથી ઓછામાં ઓછા 50 સભ્યો દરખાસ્ત મૂકનાર અને ઓછામાં ઓછા 50 સભ્યો ટેકો આપનારા હોવા જોઈએ..

→ રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી નોંધાવનાર દરેક ઉમેદવારે 15,000/- રૂા. ડીપોઝીટ પેટે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયામાં જમા કરાવવાના રહે છે. જો કુલ મતોના 1/6 મત ન મળે તો ડીપોઝીટ જપ્ત થાય છે.

❖ રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી અને ચૂંટણી પ્રક્રિયા (Elections) :-

✦ **અનુચ્છેદ-54 મુજબ,**

→ રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં નીચેના મતદાર મંડળ (Electoral College)ના સભ્યો ભાગ લે છે.

1. સંસદ (લોકસભા અને રાજ્યસભા) ના બંને ગૃહોના ચૂંટાયેલા સભ્યો
   (અર્થાત્ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂક પામેલા લોકસભાના 2 એંગ્લોઈન્ડિયન તથા રાજ્યસભાના 12 સભ્યો ભાગ લેતા નથી.)
2. રાજ્યોની વિધાન સભાઓના ચૂંટાયેલા સભ્યો.
   (અર્થાત્ રાજ્યપાલ દ્વારા નિમણૂક પામેલા 1 એંગ્લોઈન્ડિયન સભ્ય ભાગ લેતા નથી)
3. કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો દિલ્લી અને પુડુચેરીની વિધાન સભાઓના ચૂંટાયેલા સભ્યો.

→ ઉપરોક્ત મતદાર મંડળ (Elctoral College)માં ખાલી સ્થાન હોવાના કારણે ચૂંટણી વિરૂદ્ધ અપીલ થઈ શકશે નહીં.

યાદરાખો :- જે રાજ્યોમાં વિધાનપરિષદ છે, તે વિધાન પરિષદના સભ્યો ભાગ લેતાં નથી.

✦ **અનુચ્છેદ-55 મુજબ,**

→ રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી આનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ (સમતુલ્યતાનો સિદ્ધાંત) (Proportional representation) અને એકલ સંક્રમણીય મત પદ્ધતિ (ક્રમિક મત પદ્ધતિ) (The Single Transferable vote) દ્વારા ગુપ્ત મતદાનથી કરવામાં આવે છે.

❖ શપથ (Oath) :-

✦ **અનુચ્છેદ-60 મુજબ,** રાષ્ટ્રપતિએ હોદ્દો સંભાળતા પહેલા શપથ લેવાની હોય છે. ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ ભારતના રાષ્ટ્રપતિને શપથ લેવડાવે છે. જો સર્વોચ્ચન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ ગેરહાજર હોય તો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના વરિષ્ઠતમ ન્યાયાધીશ શપથ લેવડાવે છે.

✦ **આનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ (The System of Proportional Representation) :-**

→ રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં આનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ (સમતુલ્યતાનો સિધ્ધાંત) ચૂંટણી પદ્ધતિમાં સંસદ સભ્યો અને રાજ્યો તથા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના સભ્યોનું મતમૂલ્ય નીચે મુજબના સૂત્ર ઉપરથી નક્કી કરવામાં આવે છે.

$$\text{સંબંધિત રાજ્યના વિધાન સભ્યનું મત મૂલ્ય} = \frac{\text{સંબંધિત રાજ્યની કુલ જનસંખ્યા}}{\text{સંબંધિત રાજ્ય અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની વિધાનસભામાં ચૂંટાયેલા સભ્યો}} \times \frac{1}{1000}$$

$$\text{એક સંસદ સભ્યનું મતમૂલ્ય} = \frac{\text{બધાજ રાજ્યોની વિધાનસભ્યોના મતોનો સરવાળો}}{\text{સંસદના ચૂંટાયેલા સભ્યોની કુલ સંખ્યા}}$$

→ રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાવવા માટે તેના ઉમેદવાર દ્વારા 50% થી વધુ કાયદેસરના મત મેળવવા જરૂરી છે.

❖ **પગાર-ભથ્થા (Salaries & Allownces) :-**

✦ અનુચ્છેદ-59 મુજબ, રાષ્ટ્રપતિને બંધારણની બીજી અનુસૂચિ મુજબ સંસદ કાયદાથી નક્કી કરે તે પગાર-ભથ્થાઓ મળે છે. રાષ્ટ્રપતિનો પગાર ભારતની સંચિત નિધિ(સ્થાયી ભંડોળ/એકત્રિત ફંડ) માંથી આપવામાં આવે છે.

→ 2008 થી રાષ્ટ્રપતિને પ્રતિ માસ 1,50,000/- પગાર આપવામાં આવે છે તથા જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી અડધા પગાર જેટલું પેન્શન આપવામાં આવે છે તથા તેના મૃત્યુ પછી તેમના પરિવારને અડધું પેન્શન આપવામાં આવે છે.

❖ **કાર્યકાળ (Duration) :-**

✦ અનુચ્છેદ-56 મુજબ, રાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ 5 વર્ષનો છે, પણ જ્યાં સુધી અન્ય કોઈ વ્યક્તિ કાર્યભાર ન સંભાળે તો 5 વર્ષ પછી પણ ચાલુ રહી શકે છે.

✦ અનુચ્છેદ-57 મુજબ, રાષ્ટ્રપતિ પોતાનું રાજીનામું ઉપરાષ્ટ્રપતિને સોંપે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિના રાજીનામા કે મૃત્યુની પરિસ્થિતિમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિ કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરે છે. તથા શક્ય તેટલી ઝડપી વધુમાં વધુ 6 મહિનામાં રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી યોજવામાં આવે છે તથા નવા આવેલ રાષ્ટ્રપતિનો આગામી 5 વર્ષ સુધીનો કાર્યકાળ રહેશે. (અનુચ્છેદ-62)

→ જો રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ એમ બંને હોદ્દા એક સાથે ખાલી હોય, તો ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરે છે.

✦ **રાષ્ટ્રપતિનો હોદ્દો નીચેના સંજોગોમાં ખાલી પડે છે.**

(i) 5 વર્ષનો કાર્યકાળ પૂર્ણ થાય,

(ii) રાજીનામુ આપે ત્યારે,

(iii) મહાભિયોગ પ્રક્રિયા દ્વારા હટાવવાથી,

(iv) મૃત્યુ દ્વારા,

(v) રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા આયોગ્ય જાહેર કરી રદ કરવામાં આવે ત્યારે, પરંતુ માત્ર ચૂંટણી પછી જ વિવાદને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય આગળ રજૂ કરી શકાય છે.

→ જો રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટાયા પછી રાષ્ટ્રપતિના ચૂંટણીના વિવાદમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી શૂન્ય (રદ) જાહેર કરવામાં આવે, તો જાહેરાતથી પહેલા કરવામાં આવેલ રાષ્ટ્રપતિના કાર્ય ગેરકાયદેસર ગણાશે નહીં.

❖ રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ (Impeachment of President) :-

✦ **અનુચ્છેદ-61 મુજબ,** જો રાષ્ટ્રપતિ બંધારણનું ઉલ્લંઘન કરે તો તેમને તેમના હોદા પરથી હટાવવા તેમની વિરૂદ્ધ સંસદમાં મહાભિયોગ (મહાઆરોપ) પ્રક્રિયા ચલાવવામાં આવે છે.

→ મહાભિયોગની પ્રક્રિયા સંસદના બંનેમાંથી કોઈપણ ગૃહમાં શરૂ કરી શકાય છે.

→ જે ગૃહમાં મહાભિયોગ પ્રક્રિયા શરૂ કરવી હોય ત્યાં ગૃહની કુલ સંખ્યાના 1/4 સભ્યોના હસ્તાંક્ષરવાળું આવેદન ગૃહના અધ્યક્ષ કે સભાપતિને આપવામાં આવે છે ત્યારબાદ રાષ્ટ્રપતિને 14 દિવસની નોટિસ પાઠવવામાં આવે છે. આ દરમ્યાન રાષ્ટ્રપતિ બંને ગૃહમાં આવીને પોતાની રજૂઆત કરી શકે છે.

→ જો મહાભિયોગનો પ્રસ્તાવ સંસદના બંને ગૃહમાંથી 2/3 બહુમતીથી પસાર થાય તે તારીખથી રાષ્ટ્રપતિએ પોતાનું પદ છોડવું પડે છે.

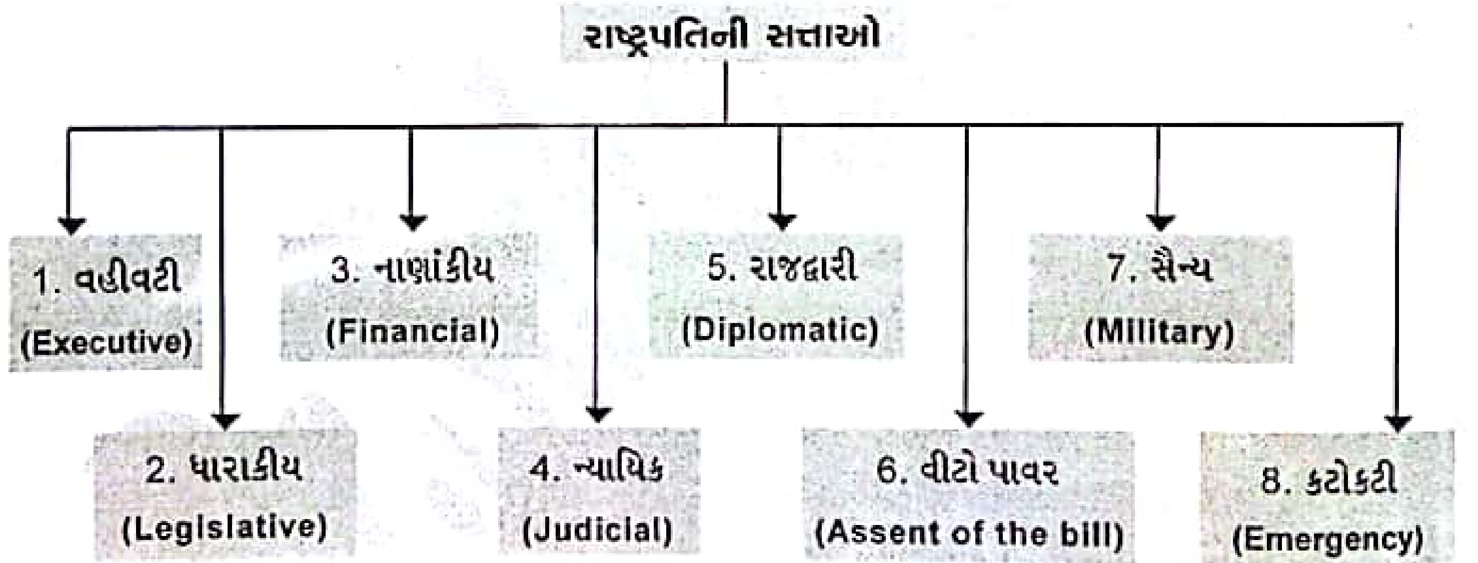
યાદરાખો :-

→ રાષ્ટ્રપતિના હોદા ઉપર રહેલ વ્યક્તિ ફરીવાર રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી નોંધાવીને પુનઃ રાષ્ટ્રપતિ બની શકે છે. આ અંગે બંધારણમાં કોઈ મર્યાદા સૂચવવામાં આવી નથી.

→ રાષ્ટ્રપતિ ઉપરની મહાભિયોગ પ્રક્રિયાના મતદાનમાં માત્ર સંસદ સભ્યોજ ભાગ લે છે. રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્યો ભાગ લેતા નથી.

→ રાષ્ટ્રપતિ ઉપરની મહાભિયોગ પ્રક્રિયાના મતદાનમાં સંસદના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂંક કરાયેલા લોકસભાના 2 એંગ્લોઈન્ડિયન તથા રાજ્યસભાના 12 સભ્યો પણ ભાગ લે છે જેઓ રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી ભાગ લેતા નથી.

❖ રાષ્ટ્રપતિની સત્તાઓ (Powers of the President) :-

1. વહીવટી (કારોબારી) સત્તા (Executive Powers) :-

→ ભારત સરકારનું તમામ કારોબારી કાર્ય રાષ્ટ્રપતિના નામે જ ચાલે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિએ નીચે મુજબની વહીવટી નિમણૂકો કરે છે.

- વડાપ્રધાન (અનુચ્છેદ-75)
- મંત્રીપરિષદ (અનુચ્છેદ-75)
- એટર્નીજનરલ(અનુચ્છેદ-76)
- મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર તથા અન્ય ચૂંટણી કમિશ્નર(અનુચ્છેદ-324)
- સંઘલોક સેવા આયોગ (UPSC) ના ચેરમેન અને સભ્યો (અનુચ્છેદ-316)

- રાજ્યના રાજ્યપાલ (**અનુચ્છેદ-155**)
- ભારતનો કમ્પ્ટ્રોલર અને ઓડિટર જનરલ (**અનુચ્છેદ-148**)
- નાણાપંચના અધ્યક્ષ અને સભ્યો (**અનુચ્છેદ-280**)

→ આ ઉપરાંત રાષ્ટ્રપતિ **અનુચ્છેદ-338** અને **અનુચ્છેદ-338(A)** મુજબ અનુક્રમે અનુસૂચિત જાતિ આયોગ અને અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગની નિમણૂક કરે છે.

→ **અનુચ્છેદ-340** મુજબ પછાત વર્ગના આયોગની નિમણૂક કરે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ **અનુચ્છેદ-344** મુજબ ભાષાપંચની નિમણૂક કરે છે.

→ કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે સહયોગ વધારવા માટે **અનુચ્છેદ-263** મુજબ **'આંતરરાજ્ય સમિતિ'** ની રચના કરે છે.

→ તે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોનું શાસન સંભાળે છે.

→ તે કોઈપણ ક્ષેત્રને અનુસૂચિત ક્ષેત્ર જાહેર કરી છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચન્યાયાલય અને ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશે, જાહેર સેવા આયોગના સભ્યો, CAG, ચૂંટણી કમિશ્નર સિવાય તેણે નિમણૂક કરેલ બધા જ હોદેદારોને તેમના હોદ્દા પરથી દૂર કરવાની સત્તા ધરાવે છે.

2. ધારાકીય સત્તાઓ :- (Legislative Powers)

→ રાષ્ટ્રપતિની ધારાકીય સત્તાઓ નીચે મુજબ છે.

→ સંસદની બેઠક બોલાવવાની (Summon), સત્રાવસાન (Prorogue) તથા લોકસભાનું વિસર્જન કરવાની સત્તા પ્રાપ્ત છે.(**અનુચ્છેદ-85**)

→ બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવાની સત્તા. (**અનુચ્છેદ-108**)

→ સંસદના બંને ગૃહોને સંબોધન કરવાની તથા સંદેશો મોકલવાની સત્તા. (**અનુચ્છેદ-86**)

→ ચૂંટણી પછી લોકસભાની પ્રથમ બેઠકનું સંબોધન અને પ્રત્યેક નવા વર્ષની સંસદની પ્રથમ બેઠકને ખાસ સંબોધન કરવાની સત્તા. (**અનુચ્છેદ-87**)

→ લોકસભામાં 2 એંગ્લોઈન્ડિયન સભ્યોની નિમણૂક કરવાની સત્તા. (**અનુચ્છેદ-331**)

→ રાજ્યસભામાં સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા અને સમાજ સેવાથી જોડાયેલા 12 સભ્યોની નિમણૂક કરવાની સત્તા. (**અનુચ્છેદ-80**)

→ રાજ્યોના સીમા પરિવર્તન સંબંધી ખરડા રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ મંજૂરીથી જ ગૃહમાં રજૂ થાય છે. (**અનુચ્છેદ-3**)

→ કોઈપણ ખરડો રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી વગર કાયદો બનતો નથી.

→ સંઘ લોકસેવા આયોગનો વાર્ષિક અહેવાલ રજૂ કરાવવાની સત્તા.

→ અનુસૂચિત જાતિ આયોગ, અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગના અહેવાલ રજૂ કરાવવાની સત્તા.

✦ **રાષ્ટ્રપતિની વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા. (To Promulagate Ordinances) :-**

→ **અનુચ્છેદ-123** મુજબ, જ્યારે સંસદના બંનેમાંથી એક પણ ગૃહની બેઠક મળેલ ન હોય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિને વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા છે. આ વટહુકમ પછીની છ મહિનાની અંદર મળેલ સંસદની બેઠકની તારીખ થી 42 દિવસ (6 અઠવાડિયા) માં મંજૂર થવો જરૂરી છે.

→ રાષ્ટ્રપતિએ પ્રસિદ્ધ કરેલા વટહુકમનો પ્રભાવ સંસદે પસાર કરેલા કાયદા જેટલો રહે છે. રાષ્ટ્રપતિ વડાપ્રધાન અને મંત્રીમંડળની સલાહથી જ વટહુકમ બહાર પાડે છે. સંસદ દ્વારા કેન્દ્રયાદી અને સંયુક્તયાદીના તે તમામ વિષયો જેના પર કાયદો ઘડી શકાય છે તે તમામ વિષયો પર રાષ્ટ્રપતિ વટહુકમ બહાર પાડી શકે છે. પરંતુ કટોકટીના સમયે રાજ્યયાદીના કોઈપણ વિષય ઉપર રાષ્ટ્રપતિ વટહુકમ બહાર પાડી શકે છે.

→ મૂળભૂત અધિકારોનો ભંગ થતો હોય તેવો વટહુકમ બહાર પાડી શકાતો નથી.

→ રાષ્ટ્રપતિ કોઈપણ સમયે વટહુકમ પાછો ખેંચી શકે છે. લોકસભામાં અધ્યક્ષ/ઉપાધ્યક્ષ બંને હોદ્દા ખાલી હોય ત્યારે અને રાજ્યસભામાં સભાપતિ/ઉપસભાપતિ એમ બંને હોદ્દા ખાલી હોય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિને કોઈપણ સભ્યને લોકસભામાં અધ્યક્ષ અને રાજ્યસભામાં સભાપતિ નિમવાની સત્તા છે.

3. **નાણાંકીય સત્તાઓ (Financial Powers) :-**

→ રાષ્ટ્રપતિની નાણાંકીય સત્તાઓ નીચે મુજબ છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ ભારતની આકસ્મિક નિધિનો સંરક્ષક છે. રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી સિવાય આકસ્મિક નિધિમાંથી નાણાં ઉપાડી શકાતા નથી. (**અનુચ્છેદ-267**)

→ લોકસભામાં નાણાંકીય ખરડો રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી વગર રજૂ કરી શકાતો નથી.

→ રાષ્ટ્રપતિ દરેક નાણાંકીય વર્ષની શરૂઆતમાં સંસદમાં વાર્ષિક નાણાંકીય પત્રક (બજેટ) રજૂ કરાવે છે. (**અનુચ્છેદ-112**)

→ રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ વિના કોઈપણ પ્રકારના અનુદાન (Grant) ની માંગણી થઈ શકતી નથી.

→ રાષ્ટ્રપતિ નાણાંપંચની નિમણૂક કરે છે જે કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે કરની વહેંચણી કરે છે. (**અનુચ્છેદ-280**)

→ રાષ્ટ્રપતિ નાણાંપંચના અહેવાલને સંસદમાં રજૂ કરાવે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ CAGના રિપોર્ટને સંસદમાં રજૂ કરાવે છે. (**અનુચ્છેદ-151**)

→ ભારતની સંચિત નિધિમાંથી ખર્ચ કરવા માટેનો કોઈપણ ખરડો (વિધેયક) માત્ર રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ મંજૂરીથી જ રજૂ થઈ શકે છે.

4. **ન્યાયિક સત્તાઓ (Judicial Powers) :-**

→ રાષ્ટ્રપતિની ન્યાયિક સત્તા નીચે મુજબ છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને અન્ય ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરે છે. (**અનુચ્છેદ-124**)

→ રાષ્ટ્રપતિ ભારતના તમામ ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને અન્ય ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરે છે. (**અનુચ્છેદ-217**)

→ રાષ્ટ્રપતિ જાહેર મહત્ત્વના કે કાયદા અંગેની બાબત પ્રશ્ન અંગે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સલાહ માંગે છે. જે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય આપવા બંધાયેલ નથી. જો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય રાષ્ટ્રપતિ ને સલાહ આપે છે તો રાષ્ટ્રપતિ પણ તે સલાહ માનવા બંધાયેલ નથી. (**અનુચ્છેદ-143**)

→ રાષ્ટ્રપતિની સજામાં માફી આપવાની સત્તા. (**અનુચ્છેદ-72**)

→ ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ભારતના કોઈપણ પ્રદેશના કોઈપણ કાયદા અંતર્ગત સજા મેળવેલ ગુનેગારને, ફાંસીની સજાના ગુનેગારને તેમજ લશ્કરી ન્યાયાલય દ્વારા શિક્ષા કરવામાં આવેલ હોય એવા તમામ ગુનેગારોને સજામાં,

(i) સંપૂર્ણ માફી આપવાની, (Pardon) (ક્ષમા)

(ii) સજા મોકૂફ (સ્થગિત) રાખવાની, (Reprieve) (વિલંબ)

(iii) સજાના સ્વરૂપમાં પરિવર્તન કરી તેને ઘટાડવાની, (Commutation) (લઘુકરણ)

(iv) સજાના સ્વરૂપમાં પરિવર્તન કર્યા વગર તેને ઘટાડવાની, (Remission) (પરિહાર)

(v) વિશેષ પરિસ્થિતિમાં સજામાં ઘટાડો કરવાની સત્તા છે. (Respite) (વિરામ)

5. **રાજદ્વારી સત્તાઓ (Diplomatic Powers) :-**

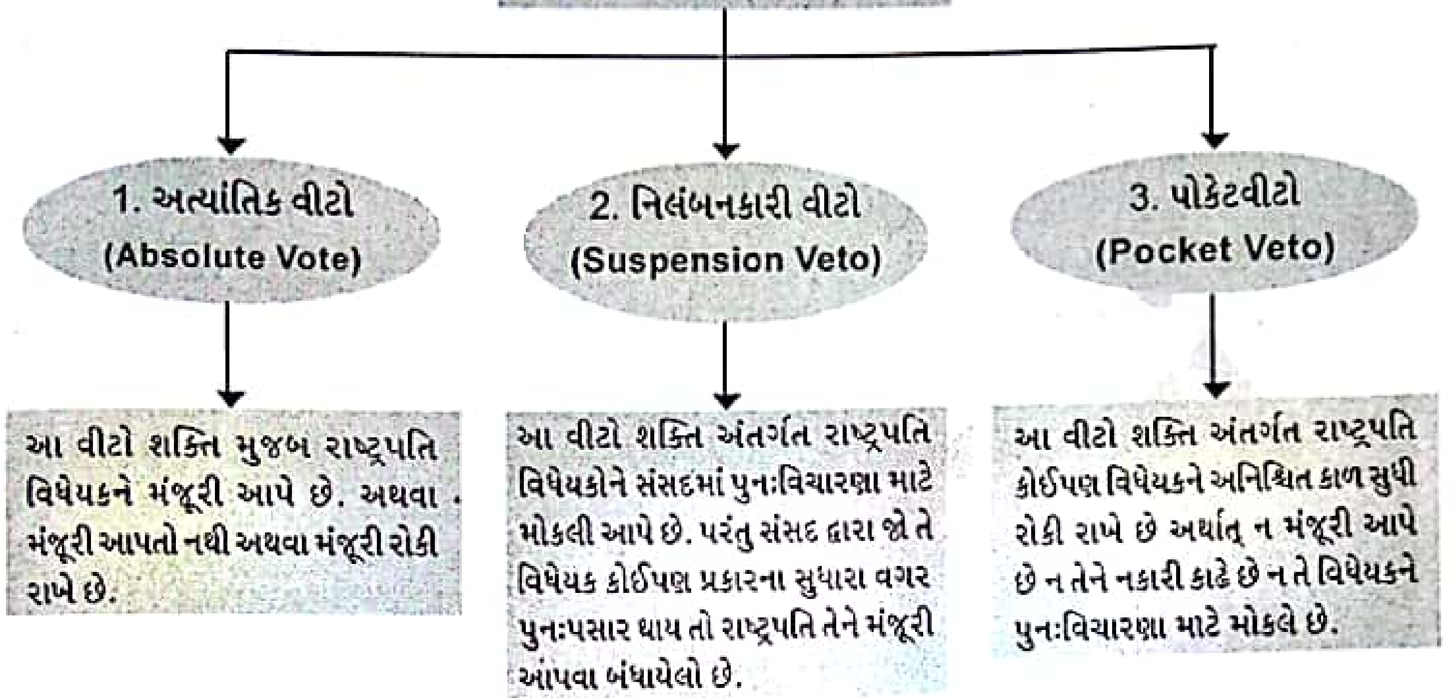
→ ભારતદેશના બધા જ આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો અને સમજૂતિઓ રાષ્ટ્રપતિના નામે થાય છે. પરંતુ તેમાં સંસદની મંજૂરી જરૂરી છે.

→ તે વિદેશમાં ભારતીય રાજદૂતોની નિમણૂક કરે છે તથા વિદેશી રાજદૂતોને આવકારે છે.

6. **વીટો વાપરવાની સત્તા (Veto Powers) :-**

→ રાષ્ટ્રપતિની વીટો વાપરવાની સત્તા બંધારણના **અનુચ્છેદ-111**માં દર્શાવી છે.

→ રાષ્ટ્રપતિની સંસદીય ખરડા ઉપરની વીટો સત્તાને મુખ્યત્વે 3 ભાગમાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે.

યાદરાખો :-

→ ભારતના બંધારણમાં કોઈપણ વિધેયક(ખરડા)ને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા મંજૂરી આપવાની કોઈ સમય મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી નથી. આથીજ રાષ્ટ્રપતિ પોકેટ વીટો (જેબી વીટો) નો ઉપયોગ કરી શકે છે.

→ સૌ પ્રથમ 1986 માં જ્ઞાની ઝૈલસિંહ દ્વારા વિવાદાસ્પદ ભારતીય પોસ્ટ (સુધારણા) વિધેયક, 1986 ના સંબંધમાં પોકેટ વીટોનો ઉપયોગ કરાયો હતો.

→ **પોકેટ વીટોનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રપતિ સ્વવિવેકથી કરી શકે છે. :-**

→ નાણા ખરડો રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ મંજૂરીથી જ રજૂ થાય છે. આથી રાષ્ટ્રપતિ તેને પુનઃવિચારણા માટે મોકલી શકાતો નથી. રાષ્ટ્રપતિ નાણા ખરડાને મંજૂરી આપે છે અથવા નથી આપતા, પણ પુનઃવિચરણા માટે મોકલી શકે નહિ.

→ બંધારણીય સુધારાના ખરડાને રાષ્ટ્રપતિ મંજૂરી આપવા બંધાયેલા છે. તે તેને નકારી શકતા નથી તથા પુનઃવિચારણા માટે પણ મોકલી શકતા નથી.

❖ **રાજ્યવિધાન મંડળોના ખરડા પર રાષ્ટ્રપતિની વીટોસત્તા :-**

→ બંધારણના **અનુચ્છેદ-200** મુજબ રાજ્યપાલ રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા પસાર કરાયેલા ખરડા પર વીટો સત્તા ધરાવે છે. આ સત્તા મુજબ રાજ્યપાલ કોઈપણ ખરડાને રાષ્ટ્રપતિની વિચારણા માટે સુરક્ષિત રાખી શકે છે અને તે ખરડાને રાષ્ટ્રપતિને મોકલી આપે છે.

→ રાજ્યપાલ જે ખરડાને રાષ્ટ્રપતિ માટે સુરક્ષિત રાખે છે ત્યારબાદ ખરડાની બાબતમાં રાજ્યપાલની કોઈ સત્તા કે ભૂમિકા રહેતી નથી. તેના પર રાષ્ટ્રપતિનો નિર્ણય અંતિમ હોય છે. રાજ્યવિધાન મંડળના ખરડાઓમા પણ મંજૂરી બબતે બંધારણમાં કોઈ સમય મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી નથી.

→ **અનુચ્છેદ-201** મુજબ, રાષ્ટ્રપતિ આવા ખરડાઓમાં નીચેની વીટો શક્તિનો પ્રયોગ કરે છે.

(i) મંજૂરી આપે છે.

(ii) મંજૂરી આપતા નથી.

(iii) રાજ્ય વિધાન મંડળમાં પુનઃવિચારણા માટે રાજ્યપાલ પાસે પરત મોકલી આપે છે, જે રાજ્યપાલ વિધાન મંડળમાં મોકલી આપે છે. જો રાજ્ય વિધાનમંડળ તે ખરડાને કોઈપણ પ્રકારના સુધારા કર્યા વગર ફરીવાર તે જ સ્થિતિમાં પસાર કરે છે તો તે ખરડો રાષ્ટ્રપતિ પાસે ફરીવાર મોકલવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રપતિ પુનઃપસાર થયેલા તે ખરડાને મંજૂરી આપવા બંધાયેલા નથી.

7. સૈન્ય સત્તાઓ (Military Powers) :-

✦ **અનુચ્છેદ-53(2) મુજબ,** ત્રણેય સેનાઓની સર્વોચ્ચ શક્તિ રાષ્ટ્રપતિમાં સમાયેલી છે જેનો ઉપયોગ માત્ર સંસદ દ્વારા ઘડેલા કાયદાઅનુસાર થઈ શકે છે અર્થાત્ ત્રણેય સેનાઓમાં નોકરી અંગેની સેવા-શરતો વગેરે અંગેના કાયદા ઘડવાની સત્તા સંસદને છે.

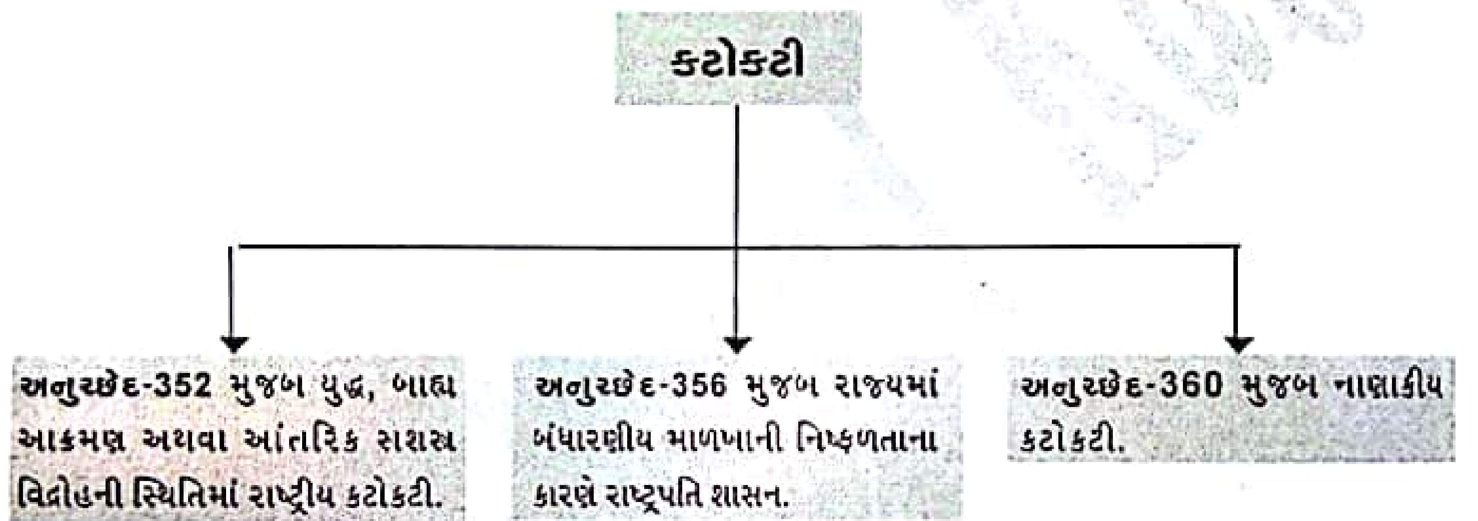
→ રાષ્ટ્રપતિ એ ત્રણેય સેનાનો બંધારણીય વડો છે તથા સર્વોચ્ચ સેનાપતિ છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ ત્રણેય સેનાના અધ્યક્ષોની નિમણૂક કરે છે.

→ કોઈપણ દેશ સામે યુદ્ધની જાહેરાત અથવા યુદ્ધ વિરામ જાહેર કરવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિની છે પણ તે આ જાહેરાત સંસદની મંજૂરીથી જ કરી શકે છે.

8. કટોકટી વિષયક સત્તાઓ (Emergency Powers) :-

→ ભારતીય બંધારણની જોગવાઈઓ અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ નીચે મુજબની ત્રણ પ્રકારની કટોકટીની જાહેરાત કરવાની સત્તા ધરાવે છે.

A. યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ અથવા આંતરિક સશસ્ત્ર વિદ્રોહની સ્થિતિમાં રાષ્ટ્રીય કટોકટી :- (National Emargency)

✦ **અનુચ્છેદ-352** મુજબ, યુદ્ધ, બાહ્યઆક્રમણ અથવા આંતરિક સશસ્ત્ર બળવાની સ્થિતિમાં રાષ્ટ્રપતિ રાષ્ટ્રીય કટોકટી જાહેર કરે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિના આ જાહેરનામાને 1 મહિનામાં સંસદના બંને ગૃહોની મંજૂરી મળવી અનિવાર્ય છે.

→ દરેકગૃહમાં વિશેષ બહુમતી (ગૃહની કુલ સભ્યસંખ્યાની સામાન્ય બહુમતી તથા હાજર રહીને મત આપનારા સભ્યોની 2/3 બહુમતી)જો રાષ્ટ્રપતિની કટોકટીની જાહેરાતને સંસદના બંને ગૃહો દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી તો કટોકટીની જાહેરાતનો અમલ 6 મહિના સુધી રહેશે. ત્યારબાદ ફરીવાર કટોકટી ચાલુ રાખવા દર 6 મહિને સંસદ દ્વારા ઠરાવ પસાર કરવાં આવે તેમ અનંતકાળ સુધ કટોકટીની જાહેરાતને લંબાવી શકાય છે.

→ **અનુચ્છેદ-352** અંતર્ગત 2 પ્રકારની કટોકટી.

(i) બાહ્ય આક્રમણ કે યુદ્ધની પરિસ્થિતિમાં બાહ્ય કટોકટી

(ii) આંતરિક સશસ્ત્ર બળવાની સ્થિતિમાં આંતરિક કટોકટી

યાદરાખો :-

→ રાષ્ટ્રપતિ **અનુચ્છેદ-352** મુજબ રાષ્ટ્રપતિ કટોકટીની જાહેરાત વડાપ્રધાન અને કેન્દ્રીય મંત્રી મંડળ દ્વારા લિખિત સ્વરૂપમાં આપવામાં આવેલ ભલામણ પછી જ કરી શકે છે. (44મો બંધારણીય સુધારો,1978)

B. રાજ્યમાં બંધારણીય માળખાની નિષ્ફળતાના કારણે રાષ્ટ્રપતિ શાસન :- (President's Rule)

✦ અનુચ્છેદ-356 મુજબ, જ્યારે રાષ્ટ્રપતિને કોઈ રાજ્યમાં સરકાર બંધારણ અનુસાર કાર્ય કરી રહી નથી તેવો અહેવાલ સંબંધિત રાજ્યના રાજ્યપાલ દ્વારા મળે છે અથવા રાજ્યપાલના અહેવાલ વિના પણ રાષ્ટ્રપતિને એવું પ્રતીત થાય તો રાષ્ટ્રપતિ સંબંધિત રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસનની જાહેરાત કરે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિની કોઈ રાજ્યમાં બંધારણીય કટોકટી (રાષ્ટ્રપતિ શાસન) ની જાહેરાતને સંસદમાં બંને ગૃહોમાં 2 મહિનામાં મંજૂરી મળવી અનિવાર્ય છે.

→ રાષ્ટ્રપતિની કોઈ રાજ્યમાં બંધારણીય કટોકટી (રાષ્ટ્રપતિ શાસન) ની જાહેરાતને બંને ગૃહોમાં સાદી બહુમતી (દરેક ગૃહમાં હાજર રહીને મત આપનારાની સામાન્ય / સાદી બહુમતી) મંજૂરી મળે તો તે રાજ્યમાં 6 મહિના સુધી રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાગુ રહેશે. આ રીતે દર 6 મહિને સંસદના બંને ગૃહોની મંજૂરીથી વધુમાં વધુ 3 વર્ષ સુધી વધારી શકાય છે.

C. નાણાંકીય કટોકટી (Financial Emergency) :-

✦ અનુચ્છેદ-360 મુજબ, જ્યારે રાષ્ટ્રપતિને એવો વિશ્વાસ થઈ જાય કે ભારત ગંભીર નાણાંકીય સંકટમાં છે ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ નાણાંકીય કટોકટીની જાહેરાત કરે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિની નાણાંકીય કટોકટીની જાહેરાતને 2 મહિનામાં બંને ગૃહોની સાદી બહુમતી (દરેક ગૃહમાં હાજર રહીને મત આપનારાની સામાન્ય / સાદી બહુમતી) મંજૂરી મળવી અનિવાર્ય છે.

→ આજ સુધી ભારતમાં નાણાંકીય કટોકટીની જાહેરાત થઈ નથી.

યાદરાખો :- રાષ્ટ્રપતિ વડાપ્રધાન અને મંત્રીમંડળની ભલામણથી જ કોઈપણ પ્રકારની કટોકટીની જાહેરાત કરી શકે છે.

નોંધ :- 4,5 અને 8 માં ક્રમના કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ છે, નિયમિત રાષ્ટ્રપતિ નથી.

✦ ભારતના રાષ્ટ્રપતિઓ ✦

	નામ	કાર્યકાળ
1.	ડો.રાજેન્દ્રપ્રસાદ	1950-1962
2.	ડો. સર્વપલ્લી રાધા કૃષ્ણન	1962-1967
3.	ડો.ઝાકીર હુસૈન	1967-1969 (મૃત્યુ)
4.	વરાહગિરિ વેંકટગિરિ	1969 (કાર્યવાહક)
5.	ન્યાયમૂર્તિ મુહમ્મદ હિદાયતુલ્લાહ	1969 (કાર્યવાહક)
6.	વરાહગિરિ વેંકટગિરિ	1969-1974
7.	ફખરૂદ્દીન અલી અહમદ	1974-1977 (મૃત્યુ)
8.	બી.ડી. જત્તી	1977 (કાર્યવાહક)
9.	નીલમ સંજીવ રેડ્ડી	1977-1982
10.	જ્ઞાની ઝૈલસિંહ	1982-1987
11.	આર. વેંકટરામન	1987-1992
12.	ડો.શંકરદયાલ શર્મા	1992-1997
13.	કે.આર.નારાયણન	1997-2002
14.	ડો.એ.પી.જે.અબ્દુલકલામ	2002-2007
15.	શ્રીમતી પ્રતિભાદેવીસિંહ પાટિલ	2007-2012
16.	પ્રણવમુખરજી	2012 થી અત્યાર સુધી

યાદરાખો :-

→ રાષ્ટ્રપતિ તરીકે સૌથી લાંબો સમયગાળો- **ડો.રાજેન્દ્રપ્રસાદ**

→ સૌ પ્રથમ મુસ્લિમ રાષ્ટ્રપતિ - **ડો.ઝાકિર હુસૈન**

→ સૌ પ્રથમ અનુસૂચિત જાતિના રાષ્ટ્રપતિ - **કે.આર.નારાયણન**

→ સૌથી યુવાન અને સૌ પ્રથમ બિનહરીફ ચૂંટાનારા રાષ્ટ્રપતિ - **નીલમ સંજીવ રેડ્ડી**

→ સૌ પ્રથમ કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ફરજ બજાવનાર - **વી.વી.ગિરિ**

→ એક વખત રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં હારીને બીજીવાર બિનહરીફ ચૂંટણી જીતનારા રાષ્ટ્રપતિ - **નીલમ સંજીવ રેડ્ડી**

→ બીજા તબક્કાની મતગણતરી કર્યા પછી રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી જીતનાર - **વી.વી.ગિરિ**

→ સૌ પ્રથમ અપક્ષ ઉમેદવાર તરીકે રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી જીતનારા - **વી.વી.ગિરિ**

→ ભારતના એકમાત્ર અવિવાહિત અને વૈજ્ઞાનિક રાષ્ટ્રપતિ - **એ.પી.જે.અબ્દુલકલામ**

→ ભારતના સૌ પ્રથમ મહિલા રાષ્ટ્રપતિ - **શ્રીમતી પ્રતિભા પાટિલ**

→ રાષ્ટ્રપતિના ચાલુ કાર્યકાળ દરમ્યાન મૃત્યુ પામનાર રાષ્ટ્રપતિ - **ડો.ઝાકિર હુસૈન અને ફખરૂદ્દીન અલી અહમદ**

→ સૌ પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ બંને પદ ખાલી હોવાના કારણે કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ફરજ બજાવનાર ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ - **ન્યાયમૂર્તિ મુહમ્મદ હિદાયતુલ્લાહ (1969)**

→ સૌથી વધુ વટહુકમ બહાર પાડનાર રાષ્ટ્રપતિ - **ફખરૂદ્દીન અલી અહમદ**

→ સૌથી ઓછા સમય સુધી હોદ્દા પર રહેનાર રાષ્ટ્રપતિ - **ડૉ.ઝાકીરહુસેન**

→ ડૉ.રાજેન્દ્ર પ્રસાદ, ફખરૂદ્દીન અલી અહેમદ, નીલમ સંજીવ રેડ્ડી, જ્ઞાની ઝૈલસિંહ, એ.પી.જે.અબ્દુલકલામ, પ્રતિભાસિંહ પાટીલ, પ્રણવ મુખરજી સિવાય બાકીના તમામ વ્યક્તિઓ ઉપરાષ્ટ્રપતિ બન્યા પછી રાષ્ટ્રપતિના હોદ્દે ચૂંટાયા છે.

→ સતત બે વાર ઉપરાષ્ટ્રપતિ અને પછી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાનાર - **ડૉ.એસ.રાધાકૃષ્ણન.**

→ ભારતના 13માં રાષ્ટ્રપતિ - **શ્રી પ્રણવ મુખરજી.**

❖ રાષ્ટ્રપતિની સ્વવિવેકની શક્તિઓ :-

→ સામાન્ય રીતે રાષ્ટ્રપતિ **અનુચ્છેદ-74** મુજબ વડાપ્રધાન અને મંત્રીપરિષદની સલાહ મુજબ કાર્ય કરવા બંધાયેલો છે. આમ છતાં કેટલીક બાબતોમાં રાષ્ટ્રપતિએ સ્વવિવેક બુદ્ધિથી કાર્ય કરવું પડે છે. જે નીચે મુજબ છે.

1. પોકેટવીટો (જેબીવીટો) નો પ્રયોગ રાષ્ટ્રપતિ સ્વવિવેક બુદ્ધિથી કરે છે.
2. જો લોકસભામાં કોઈપણ પક્ષને સ્પષ્ટ બહુમત ન હોય ત્યાર વડાપ્રધાનની નિમણૂકમાં સ્વવિવેક બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે છે.
3. વડાપ્રધાનની આકસ્મિક મૃત્યુ થવા પર જો સત્તાપક્ષ નવા વડાપ્રધાનનો નિર્ણય ન લે ત્યાં સુધી વડાપ્રધાનની નિમણૂકમાં સ્વવિવેક બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે છે જેમકે 1984 માં રાષ્ટ્રપતિ જ્ઞાની ઝૈલસિંહએ વડાપ્રધાન ઇન્દિરાગાંધીના મૃત્યુ પછી રાજીવગાંધીને સ્વવિવેકથી વડાપ્રધાન તરીકે નીમ્યા હતા.
4. લોકસભામાં વિશ્વાસ ગુમાવનાર મંત્રી પરિષદ જો રાજીનામું ન આપે તો મંત્રી પરિષદને બરખાસ્ત કરવા રાષ્ટ્રપતિ સ્વવિવેક બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે છે તથા ત્યારે લોકસભાના વિસર્જનમાં પણ સ્વવિવેકનો ઉપયોગ કરે છે.
5. લોકસભામાં બહુમત ધરાવતી સરકાર રાજીનામું આપીને લોકસભા વિસર્જનની સલાહ આપે છે ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ સ્વવિવેકની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે.

❖ રાષ્ટ્રપતિના વિશેષાધિકારો :-

✦ **અનુચ્છેદ-361 મુજબ,** રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલોને રક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે જે નીચે મુજબ છે.

1. રાષ્ટ્રપતિએ તેના હોદ્દા ઉપર રહીને કરેલા કોઈપણ કાર્ય માટે તે કોઈ ન્યાયાલયને જવાબદાર નથી. સિવાય કે **અનુચ્છેદ-61** અનુસાર મહાભિયોગની પ્રક્રિયા અંતર્ગત તેમની તપાસ કોઈ ટ્રિબ્યુનલને સોંપવામાં આવે.
2. રાષ્ટ્રપતિની હોદ્દાની મુદત દરમ્યાન કોઈપણ ન્યાયાલય તેમની વિરૂદ્ધ ફોજદારી કાર્યવાહી થઈ શકતી નથી.
3. ભારતનો કોઈપણ ન્યાયાલય રાષ્ટ્રપતિની ધરપકડનો હુકમ કાઢી શકશે નહિ.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં સંઘ (કેન્દ્ર)ના વહીવટ, નિયંત્રણ અને નિયમન અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **ભાગ-5**
2. ભારત દેશના બંધારણીય વડા કોણ છે ? - **ભારતના રાષ્ટ્રપતિ.**
3. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રપતિની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-52**
4. ભારતના સૌ પ્રથમ નાગરિક કોણ છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
5. ભારતના બંધારણમાં રાષ્ટ્રપતિની બંધારણીય સ્થિતિ કયા દેશ પાસેથી લેવામાં આવી છે ? - **બ્રિટન.**
6. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ભારતના રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી અંગેની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-54**
7. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રપતિના કાર્યકાળ અંગેની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-56**
8. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રપતિના હોદ્દાની શરતો અંગેની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-59**
9. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પદ્ધતિ અંગેની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-55**
10. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રપતિની શપથ અંગેની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-60**
11. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ પ્રક્રિયાનું વર્ણન છે ? - **અનુચ્છેદ-61**
12. ભારતના બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ રાષ્ટ્રપતિને દેશમાં કોઈપણ કાયદા અન્વયે માફી આપવાની સત્તા આપે છે ? - **અનુચ્છેદ-72**
13. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભામાં 12 સભ્યોની નિમણૂંક કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-80**
14. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિને વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા છે ? - **અનુચ્છેદ-123**
15. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય પાસે સલાહ માંગી શકે છે ? - **અનુચ્છેદ-143**
16. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ લોકસભામાં બે એંગ્લો-ઈન્ડિયન સભ્યોની નિમણૂક કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-331**
17. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ બનવા માટે ઓછામાં ઓછી ઉંમર કેટલી હવી જોઈએ ? - **35 વર્ષ**
18. ભારતનો રાષ્ટ્રપતિ બનવા માંગતો ઉમેદવાર કયા ગૃહમાં ચૂંટાવવાની લાયકાત ધરાવતો હોવો જોઈએ ? - **લોકસભા.**
19. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી નોંધાવનારે કેટલી ડીપોઝીટ ક્યાં જમા કરાવવાની હોય છે ? - **15000/- રૂપિયા, રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયામાં.**
20. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં કેટલા મત ન મળે તો ડીપોઝીટ જપ્ત થાય ? - **1/6**
21. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી કયા સિદ્ધાંતો મુજબ થાય છે ? - **સમતુલ્યતાનો સિદ્ધાંત અને ક્રમિક મત પદ્ધતિ.**
22. રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાવવા માટે ઉમેદવાર કાયદેસરના કેટલા મત મેળવવા જરૂરી છે ? - **50% થી વધુ.**
23. ભારતના રાષ્ટ્રપતિને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ.**
24. ભારતમાં કેન્દ્રની કારોબારીનો અધ્યક્ષ કોણ છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
25. ભારત રાજ્યનો પ્રમુખ કોણ છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
26. રાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો હોય છે ? - **5 વર્ષ.**
27. રાષ્ટ્રપતિ પદની ઉમેદવારી માટે વધુમાં વધુ કેટલી ઉંમર હોવી જોઈએ. ? - **વધુમાં વધુ ઉંમરની કોઈ મર્યાદા નથી.**
28. એક વ્યક્તિ કેટલીવાર રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાઈ શકે છે ? - **ગમે તેટલી વાર.**
29. રાષ્ટ્રપતિ પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - **ઉપરાષ્ટ્રપતિને.**
30. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી નોંધાવવા દરખાસ્ત મૂકનાર સભ્યો અને ટેકો આપનાર સભ્યોની સંખ્યા કેટલી ? - **50-50**

31. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીનું સંચાલન કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **ભારતના ચૂંટણીપંચ દ્વારા.**

32. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી અંગે વિવાદ થાય, તો તેનો ઉકેલ કોના દ્વારા લાવવામાં આવે છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા.**

33. રાષ્ટ્રપતિ પદના ઉમેદવારને ચૂંટણી પ્રચાર માટે કેટલો સમય આપવામાં આવે છે ? - **બે અઠવાડિયા.**

34. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદની જોગવાઈ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ તથા ઉપરાષ્ટ્રપતિના ચૂંટણી સંબંધી વિવાદનો નિર્ણય સર્વોચ્ચન્યાયાલય દ્વારા લાવવામાં આવશે ? - **અનુચ્છેદ-71**

35. રાષ્ટ્રપતિને તેના હોદ્દા પરથી હટાવવા કઈ પ્રક્રિયા કરવામાં આવે છે ? - **મહાભિયોગ.**

36. ભારત સરકારનું તમામ કારોબારી કાર્ય કોના નામે ચાલે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

37. વડાપ્રધાન અને મંત્રી પરિષદની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

38. એટર્ની જનરલની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

39. સંસદનું સત્ર બોલાવવાની, સત્રાવસાન કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

40. લોકસભાનું વિસર્જન કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

41. ભારતના કમ્પટ્રોલર અને ઓડિટર જનરલની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

42. નાણાંપંચના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

43. ભારતના રાજ્યોમાં રાજયના રાજયપાલની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

44. બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

45. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ વટહુકમ કેટલા મહિનાની અંદર મળેલ સંસદની બેઠક દ્વારા મંજૂર થવું અનિવાર્ય છે ? - **6 મહિના.**

46. ભારતની આકસ્મિકનિધિનો સંરક્ષક કોણ છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

47. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કોના દ્વારા થાય છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

48. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રપતિની વીટો સત્તાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ? - **અનુચ્છેદ-111**

49. ભારત દેશના બધા જ આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો અને સમજૂતિઓ કોના નામે થાય છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

50. ભારતની ત્રણેય સેનાનો સર્વોચ્ચ સેનાપતિ કોણ છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

51. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ ત્રણેય સેનાઓની સર્વોચ્ચ શક્તિ રાષ્ટ્રપતિમાં સમાયેલી છે ? - **અનુચ્છેદ-53(2)**

52. વિદેશમાં ભારતીય રાજદૂતોની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

53. ભારતના બંધારણ મુજબ કોઈપણ પ્રકારની કટોકટી જાહેર કરવાની સત્તા કોની છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

54. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિએ તેના હોદ્દા ઉપર રહીને કરેલા કોઈપણ કાર્ય માટે ન્યાયાલયને જવાબદાર નથી ? - **અનુચ્છેદ-361**

55. ભારતના રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં કોણ કોણ ભાગ લે છે ? - **લોકસભા, રાજયસભા તથા રાજ્યો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશની વિધાનસભાઓના ચૂંટાયેલા સભ્યો.**

56. ભારતના રાષ્ટ્રપતિને મહાભિયોગથી કોના દ્વારા હટાવવાની સત્તા છે ? - **સંસદ દ્વારા.**

57. રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ પ્રકિયા સંસદના કયા ગૃહમાં ચલાવી શકાય છે ? - **બંનેમાંથી કોઈપણ ગૃહમાં.**

58. રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગનો આરોપ કયા આધારે લગાવવામાં આવે છે ? - **ભારતના બંધારણના ઉલલંઘન બદલ.**

59. રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગનો પ્રસ્તાવ લાવતા પહેલા રાષ્ટ્રપતિને કેટલા દિવસ પહેલા લેખિત સૂચના દ્વારા જાણકારી આપવામાં આવે છે ? - **14 દિવસ પૂર્વે**

60. રાષ્ટ્રપતિની ગેરહાજરીમાં કોણ દેશના કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ફરજ બજાવે છે ? - **ઉપરાષ્ટ્રપતિ.**

61. રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ બંને પદ ખાલી હોય ત્યારે કોણ ભારતના કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરે છે ? - **ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય નયાયાધીશ.**

62. રાષ્ટ્રપતિના રાજીનામાની સૂચના ઉપરાષ્ટ્રપતિ કોને આપે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષને.**
63. રાષ્ટ્રપતિનું પદ કોઈપણ કારણસર ખાલી પડે તો તે કેટલા સમયમાં ભરી દેવું જોઈએ ? - **6 મહિના.**
64. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાઈ આવનાર પ્રથમ ગેરકોંગ્રેસી ઉમેદવાર કોણ ? - **વી.વી.ગિરિ.**
65. રાજ્યોના રાજ્યપાલ કોની મરજી સુધી પોતાના પદ ઉપર રહે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
66. નાણાં ખરડાને રજૂ કરતા પહેલા કોની પૂર્વ મંજુરી લેવી આવશ્યક છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
67. લોકસભા અને રાજ્યસભા એમ બંનેમાં કુલ કેટલા સભ્યોની રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂંક કરવામાં આવે છે ? - **14**
68. રાષ્ટ્રપતિ કઈ યાદીના વિષયો પર વટહુકમ બહાર પાડી શકે છે ? - **કેન્દ્રયાદી અને સંયુક્તયાદી.**
69. રાષ્ટ્રપતિ કયા ખરડાને મંજૂરી આપવા બંધાયેલ છે ? - **નાણાં ખરડા અને બંધારણીય સુધારા.**
70. જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ કોઈ ખરડાને પુનઃવિચારણા માટે પાછો મોકલાવે છે ત્યારે કયા પ્રકારનો વીટોનો ઉપયોગ કરે છે ? - **નિલંબનકારી વિટો.**
71. કોઈપણ મૃત્યુદંડના અપરાધીને ક્ષમા આપવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
72. યુદ્ધ અથવા ભારત પર આક્રમણની સ્થિતિમાં કોણ આક્રમણની વિરુદ્ધમાં યુદ્ધની જાહેરાત કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
73. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ કેન્દ્રિય મંત્રી પરિષદની સલાહ માનવા બંધાયેલા છે ?
- અનુચ્છેદ-74
74. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલો વટહુકમ સંસદની મંજૂરી વિના કેટલા દિવસ સુધી અમલમાં રહી શકે છે ?
- 6 અઠવાડિયા (42 દિવસ)
75. રાષ્ટ્રપતિ ક્યારે વટહુકમ બહાર પાડી શકે છે ? - **જ્યારે સંસદનું સત્ર ચાલુ ન હોય ત્યારે.**
76. સૈન્ય અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલી સજામાં માફી આપવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
77. અત્યાર સુધી ભારતના રાષ્ટ્રપતિએ માત્ર કયા કાયદામાં પોકેટ વીટોનો ઉપયોગ કર્યો છે ?
- ભારતીય ડાકઘર (સુધારણા) અધિનિયમ.
78. વટહુકમ બહાર પાડવો એ રાષ્ટ્રપતિની કયા પ્રકારની સત્તા છે ? - **ધારાકીય સત્તા.**
79. રાષ્ટ્રપતિને પ્રતિમાહ કેટલો પગાર આપવામાં આવે છે ? - **રૂપિયા 1,50,000/-**
80. શ્રી પ્રણવ મુખરજી ભારતના કેટલામાં રાષ્ટ્રપતિ છે ? - **13માં રાષ્ટ્રપતિ.**
81. રાષ્ટ્રપતિને પેન્શન સ્વરૂપે પ્રતિવર્ષે કેટલા રૂપિયા આજીવન આપવામાં આવે છે ? - **9 લાખ રૂપિયા.**
82. ભારતના કયા રાષ્ટ્રપતિ બિનજોડાણવાદી આંદોલનના મહાસચિવ હતા ? - **જ્ઞાની ઝૈલસિંહ.**
83. "લાભના પદ (Office of Profit)"નો નિર્ણય કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલ.**
84. ભારતના કોઈપણ વિસ્તારને અનુસૂચિતક્ષેત્ર જાહેર કરવાની બંધારણીય સત્તા કોની પાસે છે ? - **ભારતના રાષ્ટ્રપતિ.**
85. ભારતના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિના રૂપમાં ડૉ.રાજેન્દ્ર પ્રસાદની પસંદગી કોના દ્વારા કરવામાં આવી હતી ?
- ભારતની બંધારણ સભા દ્વારા.

18. ઉપરાષ્ટ્રપતિ
(Vice President)

❖ ઉપરાષ્ટ્રપતિ (Vice President) :-

→ ઉપરાષ્ટ્રપતિનું પદ અમેરિકાના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યું છે, જે દેશનું બીજું સર્વોચ્ચ પદ છે.

→ ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદથી સંલગ્ન બંધારણીય અનુચ્છેદની જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

અનુચ્છેદ-63 :- ભારતમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિનું પદ.

અનુચ્છેદ-64 :- ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભાનો સભાપતિ. (હોદ્દાની રૂએ)

અનુચ્છેદ-65 :- રાષ્ટ્રપતિના મૃત્યુ અથવા અનુપસ્થિતિમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરશે.

અનુચ્છેદ-66 :- ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી.

અનુચ્છેદ-67 :- ઉપરાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ.

અનુચ્છેદ-68 :- ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદ ખાલી પડતા ચૂંટણીની સમયમર્યાદા, આકસ્મિક રીતે ખાલી પડતા નવા વ્યક્તિની હોદ્દાની મુદત.

અનુચ્છેદ-69 :- ઉપરાષ્ટ્રપતિની શપથ.

અનુચ્છેદ-70 :- આકસ્મિક સંજોગોમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિ એ રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરશે.

અનુચ્છેદ-71 :- રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિના ચૂંટણી સંબંધી વિવાદ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાય.

❖ ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી :

→ આનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ (સમતુલ્યતાનો સિદ્ધાંત)અને ક્રમિક મતપદ્ધતિ (The Single Transferable vote system) દ્વારા પરોક્ષ રીતે ગુપ્ત મતદાનથી થાય છે. ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી તેનો કાર્યકાળ પૂર્ણ થતાં પહેલા કરાવવાની હોય છે.

→ સંસદના બંને ગૃહોના સભ્યો ભાગ લે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિયુક્ત કરાયેલા 14 સભ્યો પણ ભાગ લેશે. (12 રાજ્યસભા + 2 લોકસભા)

→ ચૂંટણીમાં નામાંકન(ઉમેદવારી નોંધાવવા) 20 દરખાસ્ત મૂકનાર તથા 20 સભ્યોનું સમર્થન જરૂરી.

→ પ્રત્યેક ઉમેદવાર ભારતીય રિઝર્વ બેંકમાં 15,000/- રૂપિયા ડિપોઝીટ જમા કરાવશે.

❖ યોગ્યતા :

→ ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ.

→ ઓછામાં ઓછી 35 વર્ષની ઉંમર હોવી જોઈએ.

→ રાજ્યસભાનો સભ્ય બની શકે તેવી યોગ્યતા ધરાવતો હોવો જોઈએ.

❖ શપથ :

→ હોદ્દો ગ્રહણ કરતાં પહેલા રાષ્ટ્રપતિ અથવા તેમના દ્વારા નિમણૂંક કરેલ વ્યક્તિ દ્વારા શપથ ગ્રહણ કરાવવામાં આવે છે.

❖ **શરતો :**

→ કોઈપણ ગૃહ કે વિધાન સભા/પરિષદનો સભ્ય ન હોય.

→ ભારત સરકાર, રાજ્ય સરકાર અથવા સ્થાનિક શાસન અંતર્ગત લાભનું પદ ધારણ કરેલ ન હોય.

❖ **કાર્યકાળ :**

→ 5 વર્ષ (હોદ્દો ગ્રહણ કરવાની તારીખથી)

❖ **ઉપરાષ્ટ્રપતિની બેઠક ખાલી થવી :**

1. 5 વર્ષનો કાર્યકાળ પૂર્ણ થતાં,
2. રાષ્ટ્રપતિને સંબોધીને રાજીનામું આપે,
3. મૃત્યુ,
4. જો હોદ્દા માટે અયોગ્ય સાબિત થાય. (ચૂંટણી સંબંધી વિવાદ)
5. **બરખાસ્તગી દ્વારા :**

→ ઉપરાષ્ટ્રપતિને હટાવવા રાષ્ટ્રપતિની જેમ મહાભિયોગ પ્રક્રિયા નથી. બંધારણમાં તેને હટાવવાની કોઈ પ્રક્રિયાનો ઉલ્લેખ નથી.

→ રાજ્યસભામાં પૂર્ણ બહુમત (રાજ્યસભાની કુલ સભ્યસંખ્યાની બહુમતી) દ્વારા હટાવી શકાય તથા લોકસભાની સહમતિ જરૂરી પણ આવો પ્રસ્તાવ લાવતા પહેલા 14 દિવસ પૂર્વે ઉપરાષ્ટ્રપતિને નોટિસ આપવી જરૂરી.

→ કાર્યકાળ પૂર્ણ થયા પછી પણ જ્યાં સુધી નવા ચૂંટાયેલ ઉપરાષ્ટ્રપતિ પોતાનો હોદ્દો ગ્રહણ ન કરે ત્યાં સુધી હોદ્દા ઉપર ચાલુ રહી શકે છે.

→ આકસ્મિક હોદ્દો ખાલી પડે તો શકય તેટલું ઝડપી ચૂંટણી કરાવવી. પણ 6 મહિનામાં જ કરાવવી એવો ઉલ્લેખ નથી. નવા નિયુક્ત ઉપરાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ હોદ્દા ગ્રહણથી 5 વર્ષ સુધીનો રહેશે.

→ ઉપરાષ્ટ્રપતિ ફરીવાર ઉપરાષ્ટ્રપતિ તરીકે ઉમેદવારી નોંધાવી ચૂંટાઈ શકે છે.

❖ **પગાર-ભથ્થા :**

→ ઉપરાષ્ટ્રપતિને રાજ્યસભાના સભાપતિ તરીકે પગાર મળે છે, ઉપરાષ્ટ્રપતિ તરીકે નહીં. જે વર્તમાનમાં 1.25 લાખ પ્રતિમાસ છે, જે ભારતની સંચિતનિધિ (એકત્રિત ફંડ) માંથી આપવામાં આવે છે.

→ ઉપરાષ્ટ્રપતિ જ્યારે કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરે છે ત્યારે તે રાષ્ટ્રપતિનો પગાર મેળવે છે.

❖ **ઉપરાષ્ટ્રપતિના કાર્યો અને શક્તિઓ :**

→ બંધારણે કોઈ વિશેષ કાર્ય સૂચવેલ નથી. તે સામાન્ય રીતે રાષ્ટ્રપતિની અનુપસ્થિતિમાં કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ તરીકેની ફરજ બજાવે છે. આથી જ તેને "હિઝસુપરફલુઅસ હાઈનેસ" કહેવામાં આવે છે.

→ હોદ્દાની રૂએ રાજ્યસભાનો સભાપતિ હોય છે. રાજ્યસભાની બેઠકોની અધ્યક્ષતા કરે છે. રાજ્યસભાની કાર્યવાહીનું સંચાલન કરે છે. રાજ્યસભામાં આચરણ- નિયમોનું પાલન કરાવે છે.

→ કોઈ પ્રશ્નપર રાજ્યસભામાં મતવિભાજનની સ્થિતિમાં મતદાન કરાવે છે તથા પરિણામની જાહેરાત કરે છે.

→ રાજ્યસભાના કોઈપણ વિવાદનો ઉકેલ તે પોતાના નિર્ણયથી લાવે છે.

→ સામાન્ય રીતે તે કોઈપણ પ્રસ્તાવ કે ખરડાના મતદાનમાં ભાગ લેતો નથી, પણ સરખેસરખાં મતની સ્થિતિમાં તે નિર્ણાયક મત આપે છે.

→ રાજ્યસભામાં 'સ્થગન પ્રસ્તાવ' રજૂ થાય તો તેને સ્વીકારવો કે ન સ્વીકારવો તેનો નિર્ણય લે છે.

→ તે ક્યારેક કેન્દ્રીય યુનિવર્સિટીઓના કુલપતિ તરીકે કાર્ય કરે છે.

→ જ્યારે તે કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરે છે ત્યારે તે રાષ્ટ્રપતિની બધી જ શક્તિઓનો પ્રયોગ કરે છે તથા રાજ્યસભાના ચેરમેન તરીકે કાર્ય કરતો નથી.

યાદરાખો :-

→ રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી અંગે કોઈ પણ વિવાદ ઉત્પન્ન થાય તો તેની તપાસ અને નિર્ણય સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય કરશે તથા સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો નિર્ણય અંતિમ ગણાશે. (અનુચ્છેદ-71)

::- ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ -::

1.	ડૉ.સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન	-	1952-62
2.	ડૉ.ઝાકીર હુસૈન	-	1962-67
3.	વી.વી.ગિરિ	-	1967-69
4.	ગોપાલ સ્વરૂપ પાઠક	-	1969-74
5.	બી.ડી.જતી	-	1974-79
6.	મુહમ્મદ હિદાયતુલ્લાહ	-	1979-84
7.	આર.વેંકટરામન	-	1984-87
8.	ડૉ.શંકરદયાલ શર્મા	-	1987-92
9.	કે.આર.નારાયણન	-	1992-97
10.	કૃષ્ણકાન્ત	-	1997-2002
11.	ભૈરોસિંહ શેખાવત	-	2002-2007
12.	મુહમ્મદ હામિદ અન્સારી	-	2007- અત્યાર સુધી

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતનું બીજા ક્રમનું સર્વોચ્ચ પદ કયું છે ? - **ભારતનો ઉપરાષ્ટ્રપતિ.**
2. ભારતમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિનું પદ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યું છે ? - **અમેરિકા.**
3. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-63**
4. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ ઉપરાષ્ટ્રપતિ એ હોદ્દાની રૂએ રાજ્યસભાના સભાપતિ છે ? - **અનુચ્છેદ-64**
5. ભારત બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિની શપથ અંગેની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-69**
6. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ કેટલો છે ? - **5 વર્ષ.**
7. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં કોણ કોણ ભાગ લે છે ? - **લોકસભા અને રાજ્યસભાના તમામ સભ્યો.**
8. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદ માટે ઉમેદવારી નોંધાવવા ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જરૂરી છે ? - **35 વર્ષ.**
9. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાવવા માટે ઉમેદવાર કયા ગૃહનો સભ્ય બની શકે તેટલી લાયકાત ધરાવતો હોવો જોઈએ ? - **રાજ્યસભાનો.**
10. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદની ઉમેદવારી નોંધાવવા મતદાર મંડળના કેટલા સભ્યો દરખાસ્ત મૂકનારા અને કેટલા સભ્યો ટેકો આપનારા હોવા જરૂરી છે ? - **20-20**
11. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદ માટે ઉમેદવારી નોંધાવવા ઉમેદવારે કેટલા રૂપિયા ડિપોઝીટ પેટે રીઝર્વ બેંકમાં જમા કરવવા પડે છે ? - **રૂા.15,000/-**
12. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
13. ભારતનો ઉપરાષ્ટ્રપતિ પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિને.**

14. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિને તેનો કાર્યકાળ સમાપ્ત થતાં પહેલા હોદ્દા પરથી હટાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ?
- સંસદ પાસે

15. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિને હટાવવા માટેનો પ્રસ્તાવ કયા ગૃહમાં લાવી શકાય છે ? **- રાજ્યસભા.**

16. મૂળ બંધારણમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી સંસદની સંયુક્ત બેઠકમાં કરવામાં આવતી હતી કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા આ પ્રક્રિયા સમાપ્ત કરી દેવામાં આવી છે ? **- 16માં બંધારણીય સુધારા,1963**

17. રાષ્ટ્રપતિની મૃત્યુ થતાં કેટલો સમય સુધી ઉપરાષ્ટ્રપતિ એ કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરી શકે છે ? **- 6 મહિના.**

18. જ્યારે ઉપરાષ્ટ્રપતિ કાર્યકારી તરીકે કાર્ય કરે છે ત્યારે રાજ્યસભાના ચેરમેન તરીકે કોણ કાર્ય કરે છે ?
- રાજ્યસભાના ડેપ્યુટી ચેરમેન.

19. ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિને કોણ તેના હોદ્દા પરથી હટાવી શકે છે ? **- લોકસભાની સહમતિથી રાજ્યસભા.**

20. ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભામાં પોતાના મતનો પ્રયોગ ક્યારે કરી શકે છે ? **- સરખા મત થયા હોય ત્યારે.**

21. કોણ ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ભાગ લે છે પણ રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ભાગ લેતા નથી ?
- સંસદના નિમણૂક પામેલા સભ્યો.

22. ભારતના સૌ પ્રથમ ઉપરાષ્ટ્રપતિ કોણ ? **- ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન.**

23. સતત બે વાર ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદે રહેનાર કોણ ? **- ડૉ.સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન.**

24. કયા એકમાત્ર ઉપરાષ્ટ્રપતિ જેમની મૃત્યુ હોદ્દા પર જ થઈ હતી ? **- કૃષ્ણકાન્ત.**

25. ડૉ.હામિદ અંસારી ભારતના કેટલામાં ઉપરાષ્ટ્રપતિ છે ? **- 12માં.**

✿✿✿✿

19. એટર્ની જનરલ (મહાન્યાયવાદી)
(Attorney General of India)

❖ **ભારતનો એટર્ની જનરલ :-**

✦ **એટર્ની જનરલથી સંબંધીત અનુચ્છેદ :-**

અનુચ્છેદ-76 - ભારતમાં એટર્ની જનરલ(મહાન્યાયવાદી)ના પદની વ્યવસ્થા.

અનુચ્છેદ-88 - કોઈપણ ગૃહ અથવા બંને ગૃહોના સંયુકત અધિવેશન અથવા સંસદની કોઈપણ સમિતિમાં બોલવાનો અને તેમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે. પણ મતદાન કરવાનો અધિકાર નથી.

અનુચ્છેદ-105(4) - પોતાના પદના આધારે એટર્ની જનરલને સંસદના સભ્યની જેમ વિશેષાધિકાર (Previleges) પ્રાપ્ત છે.

✦ **એટર્ની જનરલ દેશનો સર્વોચ્ચ કાનૂની અધિકારી (First Legal Officer). તે ભારત દેશની કોઈ પણ અદાલત (ન્યાયાલય)માં સુનવણી કરવાનો અધિકાર ધરાવે છે.**

❖ **નિમણૂક :**

→ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા તેની નિમણૂક કરવામાં આવે છે.

❖ **યોગ્યતા :**

→ ભારતનો નાગરીક હોવો જોઈએ.

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયધીશ થવા માટેની લાયકાત અર્થાત્ ઉચ્ચ ન્યાયલયમાં 5 વર્ષ સુધી ન્યાયાધીશ તરીકે અથવા ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં 10 વર્ષ સુધી વકીલાતનો અનુભવ.

→ રાષ્ટ્રપતિના મતાનુસાર કાયદા નિષ્ણાંત હોવો જોઈએ.

❖ **કાર્યકાળ :**

→ બંધારણ દ્વારા નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યુ નથી.

→ આ ઉપરાંત તેને હટાવવા માટે પણ બંધારણમાં કોઈ વ્યવસ્થા નથી.

→ તે રાષ્ટ્રપતિની મરજી હોય ત્યાં સુધી હોદ્દા પર રહી શકે છે અર્થાત્ રાષ્ટ્રપતિ તેને ગમે ત્યારે હટાવી શકે છે.

→ મોટેભાગે સરકાર બદલાય તેમ તે પણ બદલાઈ જાય છે. તેની નિમણૂક જે તે સરકારની સલાહ અનુસાર થાય છે અર્થાત્ મંત્રી પરિષદ રાજીનામું આપે તો તે પણ રાજીનામું આપી દે છે.

❖ **પગાર :**

→ બંધારણમાં ક્યાંય તેના પગાર અંગેનો ઉલ્લેખ નથી.

→ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નક્કી કરાયેલ મહેનતાણું અપાય છે.

❖ **કાર્ય અને શક્તિઓ :**

→ ભારત સરકારને એવા વિષયોમાં કાયદાકીય સલાહ આપવી જે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સોંપવામાં આવ્યા હોય જેવા કે,
- ભારત સરકાર તરફથી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં હાજર થવું.
- **અનુચ્છેદ - 143** મુજબ રાષ્ટ્રપતિ તરફથી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પ્રતિનિધિત્વ કરવું.

→ રાષ્ટ્રપતિ અથવા બંધારણ અથવા અન્ય કાયદા દ્વારા સોંપવામાં આવતા કાર્યોનું પાલન.

❖ **મર્યાદાઓ :**

→ ભારત સરકાર વિરૂદ્ધ કોઈપણ સલાહ ન આપી શકે.

→ ભારત સરકારની પરવાનગી વગર કોઈપણ ગુનેગાર વ્યક્તિને બચાવી ન શકે, તેમજ તે કોઈ પણ પ્રકારનો અન્ય હોદો ગ્રહણ ન કરી શકે.

❖ **ભારતનો સોલિસીટર જનરલ (મહાધિવક્તા)**
(Solicitor General of India)

→ આ બંધારણીય હોદો નથી. તેનો બંધારણમાં ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી.

→ તે એટર્ની જનરલને તેના કાર્યમાં મદદ કરે છે અર્થાત્ તે પણ એટર્ની જનરલ પછીનો ભારત સરકારનો કાનૂની સલાહકાર છે.

::- ભારતના એટર્ની જનરલ્સ -::

1.	એમ.સી. સીતલવાડ	-	1950-63
2.	સી.કે. દફતરી	-	1963-68
3.	નિરેન ડે	-	1968-77
4.	એસ.વી.ગુપ્તા	-	1977-79
5.	એલ.એન.સિંહ	-	1979-83
6.	કે. પરાશરન	-	1983-89
7.	સોલી જે. સોરાબજી	-	1989-90
8.	જી.રામાસ્વામી	-	1990-92
9.	મિલન કે. બેનર્જી	-	1992-96
10.	અશોક દેસાઈ	-	1996-98
11.	સોલી જે. સોરાબજી	-	1998-2004
12.	મિલન કે. બેનર્જી	-	2004-2009
13.	ગુલામ ઈ. વહાણવટી	-	2009-2014
14.	મુકુલ રોહતગી	-	2014 થી અત્યાર સુધી.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં એટર્નીજનરલના પદની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ?
   - અનુચ્છેદ-76
2. ભારત સરકારનો સર્વોચ્ચ કાયદા અધિકારી કોણ છે ? **- ભારતનો મહાન્યાયવાદી (એટર્નીજનરલ)**
3. ભારતના એટર્નીજનરલની નિમણૂક કોણ કરે છે ? **- ભારતનો રાષ્ટ્રપતિ.**
4. ભારત સરકારનો મુખ્ય કાયદાકીય સલાહકાર કોણ ? **- એટર્ની જનરલ ઓફ ઈન્ડિયા.**
5. શું ભારતના એટર્ની જનરલને સંસદના કોઈપણ ગૃહ કે તેની સમિતિ આગળ બોલવાનો અધિકાર છે ? **- હા.**
6. ભારતનો એટર્ની જનરલ કેટલા સમય સુધી પોતાના પદ ઉપર ચાલુ રહી શકે છે ?
   - રાષ્ટ્રપતિની મરજી હોય ત્યાં સુધી.
7. ભારતના એટર્ની જનરલ થવા માટે કોની સમાન લાયકાત ધરાવતો હોવો જોઈએ ?
   - સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેટલી.
8. ભારતનો સોલીસીટર જનરલ એ કયા પ્રકારનો અધિકારી છે ? **- વહીવટી અધિકારી.**
9. સ્વતંત્ર ભારતના સૌ પ્રથમ એટર્ની જનરલ કોણ ? **- એમ.સી. સીતલવાડ.**
10. વર્તમાન મુકુલ રોહતગી ભારતના કેટલામાં એટર્ની જનરલ છે ? **- 14માં.**

20. વડાપ્રધાન (પ્રધાનમંત્રી)
(Prime Minister)

→ રાષ્ટ્રપતિ માત્ર નામમાત્રનો પ્રમુખ છે જ્યારે વડાપ્રધાન વાસ્તવિક કારોબારી (વહીવટી) વડા છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યનો વડો છે. જ્યારે વડાપ્રધાન સરકારનો વડો છે. રાષ્ટ્રપતિની તમામ સત્તાઓનો ઉપયોગ વાસ્તવિક રીતે વડાપ્રધાન દ્વારા જ થતો હોય છે.

→ ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર "ભારતના વડાપ્રધાન"ની તુલના "અમેરીકાના રાષ્ટ્રપતિ" સાથે કરે છે.

❖ **વડાપ્રધાનની નિમણૂક :-**

✦ **અનુચ્છેદ-75 :** રાષ્ટ્રપતિ,

(i) વડાપ્રધાનની નિમણૂક કરે છે. તથા વડાપ્રધાનની સલાહ પર અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક કરે છે.

(ii) મંત્રીઓ રાષ્ટ્રપતિની મરજી સુધી મંત્રીપદ પર રહેશે.

(iii) મંત્રી પરિષદ સામૂહિક રૂપથી લોકસભાને જવાબદાર રહેશે.

→ રાષ્ટ્રપતિ મોટાભાગે બહુમતી ધરાવતા પક્ષના નેતા ને વડાપ્રધાન તરીકે નિમણૂક આપે છે. જો લોકસભામાં કોઈપણ પક્ષને બહુમતી ન મળે તો રાષ્ટ્રપતિ પોતાના સ્વવિવેકથી સૌથી મોટા પક્ષ કે સંગઠનના નેતાને વડાપ્રધાન તરીકે નિમણૂક કરે છે. તેને 1 મહિનાની અંદર લોકસભામાં વિશ્વાસનો મત મેળવવા કહે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ પ્રથમ વડાપ્રધાનની નિમણૂક કરે છે ત્યાર પછી જ તેને વિશ્વાસનો મત મેળવવાનું કહેવામાં આવે છે. (સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ચુકાદા મુજબ)

→ વડાપ્રધાનના અચાનક મૃત્યુ સમયે પણ રાષ્ટ્રપતિ સ્વવિવેકથી નવા વડાપ્રધાનની નિમણૂક કરે છે.

→ જો કોઈ વ્યક્તિની નિમણૂક વડાપ્રધાન તરીકે થઈ અને તે બંનેમાંથી એક પણ ગૃહનો સભ્ય ન હોય, તો તેણે 6 માસમાં બંનેમાંથી કોઈપણ ગૃહનું સભ્યપદ મેળવવાનું રહેશે. તે બંનેમાંથી કોઈપણ ગૃહનો સભ્ય થઈ શકે છે.

❖ **શપથ :**

→ રાષ્ટ્રપતિ વડાપ્રધાનને ગુપ્તતાના શપથ લેવડાવે છે.

❖ **પગાર-ભથ્થા :**

→ વડાપ્રધાનને સંસદ સભ્યને મળતા પગાર અને ભથ્થા મળે છે. આ ઉપરાંત અન્ય વિશેષ સવલતો મળે છે.

❖ **કાર્યકાળ :**

→ **નિશ્ચિત નથી. (લોકસભામાં બહુમત હોય ત્યાં સુધી)**

→ તે રાષ્ટ્રપતિની મરજી હોય ત્યાં સુધી રહી શકે અર્થાત્ જો લોકસભામાં બહુમત હોય, તો રાષ્ટ્રપતિ ન હટાવી શકે પણ બહુમત ન હોય, તો રાષ્ટ્રપતિ બરખાસ્ત પણ કરી શકે છે. (જો રાજીનામું ન આપે તો)

❖ **કાર્યો અને શક્તિઓ :**

→ મંત્રીઓની નિમણૂક અંગે રાષ્ટ્રપતિને સલાહ આપે છે. મંત્રીઓને વિભાગોની ફાળવણી અને તેમની ફેરબદલ કરે છે. વડાપ્રધાન મૃત્યુ પામે કે રાજીનામુ આપે તો સમગ્ર મંત્રી પરિષદ રાજીનામુ આપી દે છે.

→ તે મંત્રીને રાજીનામુ આપવા અથવા રાષ્ટ્રપતિને તેને બરખાસ્ત કરવા કહે છે. તે મંત્રી પરિષદની બેઠકની અધ્યક્ષતા કરે છે તથા તેના નિર્ણયોને પ્રભાવિત કરે છે.

→ અનુચ્છેદ-78 મુજબ વડાપ્રધાને,

→ સંઘસરકારના કાર્યોના વહીવટ સંબંધી અને કાયદાસંબંધી મંત્રી પરિષદના બધા જ નિર્ણયો અંગે રાષ્ટ્રપતિને જણાવવું. આ અંગેની કોઈપણ જાણકારી રાષ્ટ્રપતિ માંગે તો તેને આપવી.

→ વડાપ્રધાન રાષ્ટ્રપતિને વિવિધ નિમણૂકો અંગે સલાહ આપે છે. જેમકે,

- એટર્નીજનરલ (અનુચ્છેદ-76)
- ભારતનો નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક (અનુચ્છેદ-148)
- ચૂંટણીપંચ (અનુચ્છેદ-324)
- રાજ્યપાલ (અનુચ્છેદ-155)
- આંતરરાજ્ય પરિષદ (અનુચ્છેદ-263)
- સંઘ લોક સેવા આયોગના સભ્યો (અનુચ્છેદ-316)
- નાણાપંચ (અનુચ્છેદ-280)
- અનુસૂચિત જાતિ (અનુચ્છેદ-338)અને અનુસૂચિત આદિજાતિ માટેના રાષ્ટ્રીય પંચ (અનુચ્છેદ-338 A)
- ભાષાપંચ (અનુચ્છેદ-344) વગેરેની નિમણૂકમાં રાષ્ટ્રપતિને સલાહ આપે છે.

→ "ભારત રત્ન", "પદ્મવિભૂષણ", "પદ્મભૂષણ"અને "પદ્મશ્રી" વગેરે સન્માનો પણ વડાપ્રધાનની ભલામણ દ્વારા જ આપવામાં આવે છે.

→ વડાપ્રધાન, નીચે મુજબના પંચ / પરિષદની હોદ્દાની રૂએ અધ્યક્ષતા કરે છે.
● આયોજન પંચ ● રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ ● રાષ્ટ્રીય એકતા પરિષદ ● આંતરરાજ્ય પરિષદ
● રાષ્ટ્રીય જલસંશાધન પરિષદ

→ તે કેન્દ્રસરકારનો મુખ્ય પ્રવક્તા છે. તે સત્તાધારી પક્ષનો નેતા છે. તે સરકારની નીતિઓની જાહેરાત કરે છે.

→ તે ત્રણેય સેનાઓનો રાજકીય વડો છે.

→ તે રાષ્ટ્રપતિને સંસદ બોલાવવા અને સત્રાવસાન કરવા અંગે સલાહ આપે છે. તે કોઈપણ સમયે લોકસભાને વિસર્જન કરવાની રાષ્ટ્રપતિને સલાહ આપી શકે છે.

::- ભારતના વડાપ્રધાન -::

1.	જવાહરલાલ નેહરૂ	-	1947-1964
2.	ગુલજારીલાલ નંદા	-	1964 (સૌપ્રથમ કાર્યકારી વડાપ્રધાન)
3.	લાલબહાદુર શાસ્ત્રી	-	1964-1966
4.	ગુલજારીલાલ નંદા	-	1966 (કાર્યકારી)
5.	ઈન્દીરાગાંધી	-	1966-1977
6.	મોરારજી દેસાઈ	-	1977-1979
7.	ચૌધરી ચરણસિંહ	-	1979-1980
8.	ઈન્દીરાગાંધી	-	1980-1984
9.	રાજીવગાંધી	-	1984-1989
10.	વિશ્વાનાથ પ્રતાપસિંહ	-	1989-1990
11.	ચંદ્રશેખર	-	1990-1991
12.	પી.વી.નરસિંહ રાવ	-	1991-1996
13.	અટલ બિહારી વાજ્પેયી	-	1996 (13 દિવસ માટે)
14.	એચ.ડી.દેવગૌડા	-	1996-1997
15.	ઈન્દ્રકુમાર ગુજરાલ	-	1997-1998
16.	અટલ બિહારી વાજ્પેયી	-	1998-2004
17.	ડૉ.મનમોહનસિંહ	-	2004-2009
18.	ડૉ.મનમોહનસિંહ	-	2009-2014
19.	નરેન્દ્ર મોદી	-	2014 થી અત્યાર સુધી

→ નરેન્દ્ર મોદી ભારતના 15માં વડાપ્રધાન છે.

::- ભારતના નાયબ વડાપ્રધાન -::

અત્યાર સુધી સ્વતંત્ર ભારતમાં 7 વ્યક્તિઓ નાયબ વડાપ્રધાન પદે રહી ચુકી છે. જે નીચે મુજબ છે.

1.	સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ	-	1947-1950
2.	મોરારજી દેસાઈ	-	1967-1969
3.	ચૌધરી ચરણસિંહ	-	1979-1979
4.	જગજીવન રામ	-	1979-1979
5.	યશવંતરાવ ચૌહાણ	-	1979-1980
6.	ચૌધરી દેવીલાલ	-	1989-1991
7.	લાલકૃષ્ણ અડવાણી	-	2002-2004

યાદરાખો :- ભારતના બંધારણમાં નાયબ વડાપ્રધાનના હોદ્દાનો કોઈ ઉલ્લેખ નથી અર્થાત્ નાયબ વડાપ્રધાનનો હોદ્દો ગેરબંધારણીય છે.

❖ **5 વ્યક્તિઓ જેઓ મુખ્યમંત્રી પદ પર રહ્યા અને પછી વડાપ્રધાન બન્યા. કયા રાજ્યના મુખ્યમંત્રી રહ્યા છે ?**

1.	મોરજીદેસાઈ	-	મુંબઈ રાજ્ય
2.	ચરણસિંહ	-	ઉત્તરપ્રદેશ
3.	વી.પી.સિંહ	-	ઉત્તરપ્રદેશ
4.	નરસિંહા રાવ	-	આંધ્રપ્રદેશ
5.	એચ.ડી.દેગૌડા	-	કર્ણાટક
6.	નરેન્દ્ર મોદી	-	ગુજરાત

→ દક્ષિણભારતના નેતાઓમાંથી સૌ પ્રથમ વડાપ્રધાન બનનાર :- પી.વી.નરસિંહા રાવ

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. દેશની કારોબારીનો વાસ્તવિક વડો કોણ છે ? - **વડાપ્રધાન.**
2. દેશની કેન્દ્ર સરકારનો વડો કોણ છે ? - **વડાપ્રધાન.**
3. ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકરે ભારતના વડાપ્રધાનની તુલના કોની સાથે કરી છે ? - **અમેરિકાના રાષ્ટ્રપતિ.**
4. વડાપ્રધાનની નિમણૂક કોના દ્વારા થાય છે ? - **ભારતના રાષ્ટ્રપતિ.**
5. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ ભારતના વડાપ્રધાનની નિમણૂક કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-75**
6. ભારતના વડાપ્રધાનને ગોપનીયતાના શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
7. ભારતમાં કોઈપણ વ્યક્તિ વધુમાં વધુ કેટલીવાર વડાપ્રધાન બની શકે છે ? - **અનેકવાર.**
8. સામાન્ય રીતે વડાપ્રધાન કયા ગૃહનો બહુમતી ધરાવતા પક્ષનો નેતા હોય છે ? - **લોકસભા.**
9. આયોજન પંચનો અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ? - **વડાપ્રધાન.**
10. કેન્દ્રીય મંત્રીપરિષદના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ? - **વડાપ્રધાન.**
11. ભારતના મંત્રી મંડળની બેઠકની અધ્યક્ષતા કોણ કરે છે ? - **વડાપ્રધાન.**
12. ભારતના વડાપ્રધાન બનવા ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જોઈએ ? - **25 વર્ષ.**
13. ભારતના વડાપ્રધાનનો હોદો કયા પ્રકારનો છે ? - **બંધારણીય.**

14. જવાહરલાલ નેહરૂના મૃત્યુ પછી કાર્યકારી વડાપ્રધાન પદે કોણ આવ્યું ? - **ગુલઝારીલાલ નંદા.**

15. અત્યાર સુધી લોકસભામાં સૌથી વધુ અવિશ્વાસના પ્રસ્તાવ કયા વડાપ્રધાનની વિરૂદ્ધ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે ? - **ઈન્દીરાગાંધી.**

16. અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવના કારણે સૌ પ્રથમ કયા વડાપ્રધાને પોતાના હોદ્દા પરથી રાજીનામું આપ્યું ? - **મોરારજી દેસાઈ.**

17. અત્યાર સુધી ભારતના કેટલા વડાપ્રધાનની મૃત્યુ ચાલુ કાર્યકાળ દરમ્યાન થઈ છે ? - **ત્રણ.**

18. ભારતના વડાપ્રધાન પદ પર સૌથી લાંબા સમય રહેનાર કોણ ? - **જવાહરલાલ નેહરૂ.**

19. કયા વડાપ્રધાને પોતાના કાર્યકાળ દરમ્યાન સંસદમાં હાજરી આપવી પડી નથી ? - **ચૌધરી ચરણસિંહ.**

20. સૌથી ઓછા સમય માટે વડાપ્રધાન (કોઈ એક કાર્યકાળ માટે) પદ પર રહેનાર કોણ ? - **અટલબિહારી વાજપેયી.**

21. કોણે બે વાર કાર્યકારી વડાપ્રધાન તરીકેનો હોદ્દો સંભાળેલો છે ? - **ગુલઝારી લાલનંદા.**

22. સૌ પ્રથમ ગૈર કોંગ્રેસી સરકારના વડાપ્રધાન કોણ ? - **મોરારજી દેસાઈ.**

23. સૌથી નાની વયના વડાપ્રધાન બનનાર કોણ ? - **રાજીવગાંધી.**

24. સૌથી મોટી વયે વડાપ્રધાન બનનાર કોણ ? - **મોરારજી દેસાઈ.**

25. કાર્યકાળ પૂર્ણ થાય એ પહેલા વડાપ્રધાન પદેથી રાજીનામું આપનાર સૌ પ્રથમ વડાપ્રધાન કોણ ? - **મોરારજી દેસાઈ.**

26. ભારતના સૌ પ્રથમ શીખ વડાપ્રધાન કોણ ? - **ડૉ.મનમોહનસિંહ.**

27. લોકસભામાં જેની વિરૂદ્ધ સૌ પ્રથમ અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ લાવવામાં આવ્યો હોય તેવા વડાપ્રધાન કોણ ? - **જવાહરલાલ નેહરૂ.**

28. 'રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ' અને 'રાષ્ટ્રીય એકતા પરિષદ'ના અધ્યક્ષ કોણ છે ? - **વડાપ્રધાન.**

29. 'રાષ્ટ્રીય જલ સંશોધન પરિષદ'ના અધ્યક્ષ કોણ છે ? - **વડાપ્રધાન.**

30. ભારતની ત્રણેય સેનાના રાજકીય વડા કોણ છે ? - **વડાપ્રધાન.**

21. કેન્દ્રીય મંત્રીપરિષદ
(Central Council of Ministers)

→ ભારતમાં રાજકીય અને વહીવટી વ્યવસ્થાના મુખ્ય કેન્દ્રમાં મંત્રી પરિષદ હોય છે. જેનું નેતૃત્ત્વ વડાપ્રધાન કરે છે.

✦ **અનુચ્છેદ - 74 મુજબ,**

(i) રાષ્ટ્રપતિને મદદ અને સલાહ આપવા માટે એક મંત્રીપરિષદ હશે. જેના અધ્યક્ષ વડાપ્રધાન હશે. રાષ્ટ્રપતિ મંત્રીપરિષદનો સલાહ અનુસાર કાર્ય કરશે. જો રાષ્ટ્રપતિ ઈચ્છે તો તે એકવાર મંત્રીપરિષદને ફેરવિચારણા માટે કહી શકે છે. પરંતુ મંત્રીપરિષદ દ્વારા ફેરવિચારણા પછી અપાયેલી સલાહનો અમલ કરવા રાષ્ટ્રપતિ બંધાયેલા છે.

(ii) મંત્રીઓ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિને આપવામાં આવેલ સલાહ અંગેની બાબતને ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાશે નહિં.

→ **અનુચ્છેદ -75** : આ અનુચ્છેદની જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

(i) વડાપ્રધાનની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરશે તથા અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ વડાપ્રધાનની સલાહ અનુસાર કરશે.

(i)A. વડાપ્રધાન સહિત મંત્રીપરિષદની કુલ સંખ્યા લોકસભાની કુલ સંખ્યાના 15% થી વધુ નહિ હોય (91મો બંધારણીય સુધારો, 2003)

(i)B. પક્ષપલટા વિરોધી કાનૂન અંતર્ગત દોષી થયેલ સાંસદ જો સંસદની સભ્યતા માટે અયોગ્ય બને તો તે મંત્રીપદ માટે પણ અયોગ્ય બનશે.

(ii) મંત્રીઓ રાષ્ટ્રપતિની મરજી હોય ત્યાં સુધી હોદ્દો ધરાવશે. (વ્યક્તિગત રીતે રાષ્ટ્રપતિને જવાબદાર)

(iii) મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે લોકસભાને જવાબદાર રહેશે.

(iv) રાષ્ટ્રપતિ મંત્રીઓને ગોપનીયતાના શપથ લેવડાવશે. (બંધારણની ત્રીજી અનુસૂચિ મુજબ)

(v) જો કોઈ મંત્રી સતત 6 માસમાં કોઈપણ ગૃહનો સભ્ય બનતો નથી તો તે મંત્રી રહેશે નહિ.

(vi) મંત્રીઓના પગાર અને ભથ્થા સંસદ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે. (વખતોવખત કાયદાથી બંધારણની બીજી અનુસૂચિ મુજબ)

→ લોકસભાના વિસર્જન પછી પણ મંત્રીપરિષદ વિસર્જીત થશે નહિ. કારણકે અનુચ્છેદ - 74 (1) મુજબ રાષ્ટ્રપતિએ મંત્રીપરિષદની સલાહથી કાર્ય કરવાનું છે. આથી મંત્રીપરિષદની ઉપસ્થિતિ અનિવાર્ય છે. કારણ કે મંત્રીપરિષદની સલાહ વિના કરેલ કાર્ય બંધારણનું ઉલ્લંઘન માનવામાં આવે છે.

❖ **મંત્રીઓની નિમણૂક :**

→ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા વડાપ્રધાનની સલાહ મુજબ નિમણૂક કરવામાં આવે છે.

→ એક મંત્રી જે સંસદના એક ગૃહનો સભ્ય છે તેને બીજા ગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અને બોલવાનો અધિકાર છે. પરંતુ તે તેજ ગૃહમાં મત આપી શકશે જેનો તે સભ્ય છે.

❖ **યોગ્યતા :**

→ સંસદના બંનેમાંથી કોઈ પણ એક ગૃહનો સભ્ય હોવો જરૂરી છે. જો ન હોય તો 6 મહિનામાં સભ્ય બનવું જરૂરી છે.

❖ **મંત્રીઓની શપથ :**

→ રાષ્ટ્રપતિ શપથ લેવડાવે છે.

❖ પગાર :
→ એક મંત્રીને સંસદ સભ્યને આપવામાં આવતો પગાર અને અન્ય ભથ્થાઓ પ્રાપ્ત છે.

❖ સામૂહિક જવાબદારી :
→ મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે માત્ર લોકસભાને જવાબદાર છે.
→ લોકસભામાં મંત્રીપરિષદ વિરૂદ્ધ અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ પસાર કરે તો બધા જ મંત્રીઓએ (રાજ્યસભાના મંત્રીપણ) રાજીનામું આપી દેવું પડે છે.
→ મંત્રીપરિષદ રાષ્ટ્રપતિને લોકસભાના વિસર્જનની સલાહ આપી શકે છે.
પરંતુ વિશ્વાસનો મત ગુમાવી દેનાર મંત્રીપરિષદની સલાહ માનવા રાષ્ટ્રપતિ બંધાયેલા નથી.
→ મંત્રીમંડળના કોઈ નિર્ણયની સાથે જો કોઈ મંત્રી અસહમત હોય, તો તેણે રાજીનામું આપવું પડે છે.

❖ વ્યક્તિગત જવાબદારી :
→ અનુચ્છેદ-75 (2) મુજબ મંત્રીઓ વ્યક્તિગત રીતે માત્ર રાષ્ટ્રપતિને જવાબદાર છે.
→ મંત્રી રાષ્ટ્રપતિના મરજી હોય ત્યાં સુધી હોદ્દા ઉપર રહી શકે છે અર્થાત્ જો કોઈ મંત્રીને લોકસભામાં વિશ્વાસનો મત પ્રાપ્ત હોય આમ છતાં પણ વડાપ્રધાનની સલાહથી રાષ્ટ્રપતિ તેને બરખાસ્ત કરી શકે છે.
→ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા લોકહિતમાં જાહેર કરવામાં આવેલ કોઈપણ આદેશ ઉપર પ્રતિ હસ્તાક્ષર કરવા બદલ કે રાષ્ટ્રપતિને આપવામાં આવેલ સલાહ માટે મંત્રીપરિષદનો કોઈપણ મંત્રી જવાબદાર નથી.

❖ કેબિનેટ (મંત્રીમંડળ)ની શક્તિઓ અને કાર્યો :
1. કેન્દ્ર સરકારની ઉચ્ચ કારોબારી સંસ્થા તથા મુખ્ય નીતિ નિર્માણ કરનારી સંસ્થા.
2. વિદેશી નીતિઓનું ઘડતર અને વિદેશી બાબતોની દેખરેખ તથા વિદેશી સંબંધો પર નિયંત્રણ.
3. રાષ્ટ્રપતિની સલાહકારી સંસ્થા જેની સલાહ માનવા રાષ્ટ્રપતિ બંધાયેલા.

યાદરાખો :-
→ **અનુચ્છેદ-74 અને અનુચ્છેદ-75માં "મંત્રીપરિષદનો" ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. "મંત્રીમંડળ"નો નહીં. મંત્રી પરિષદ અને મંત્રી મંડળ (કેબિનેટ) નો તફાવત નીચે મુજબ છે.**

મંત્રી મંડળ (Cabinet)	મંત્રી પરિષદ (Central Council)
1) 15-20 મંત્રી હોય છે.	1) 60-70 મંત્રી હોય છે.
2) તેમાં માત્ર કેબિનેટ કક્ષાના મંત્રી હોય છે.	2) તેમાં 3 કક્ષાના મંત્રી - કેબિનેટ - રાજ્યકક્ષા - ઉપમંત્રી
3) તે મંત્રી પરિષદની વાસ્તવિક શક્તિઓનો ઉપયોગ કરે છે.	3) તેને માત્ર કાગળ ઉપર શક્તિઓ પ્રાપ્ત છે.
4) અનુચ્છેદ-352 માં 1978ના 44 માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા "મંત્રીમંડળ" શબ્દ સામેલ કરવામાં આવ્યો. મૂળ બંધારણમાં કોઈ ઉલ્લેખ નહિ.	4) આ બંધારણીય સંસ્થા કે જેનો ઉલ્લેખ અનુચ્છેદ-74 અને અનુચ્છેદ-75 માં કરાયો છે.
5) તે એક સંસ્થાની જેમ છે. જે અઠવાડીયામાં એક વાર બેઠક બોલાવે છે. તથા સામૂહિક રીતે કાર્ય કરે છે.	5) તે એકસાથે બેઠક ક્યારેય કરતી નથી.

❖ મંત્રી પરિષદની સંરચના :

મંત્રી પરિષદ

1. કેબિનેટ મંત્રી

- કેન્દ્ર સરકારના મહત્ત્વપૂર્ણ મંત્રાલય
- ગૃહ - રક્ષા - નાણા - વિદેશ - કાયદા વગેરે
- નીતિ નિર્ધારણમાં મહત્ત્વની ભૂમિકા

2. રાજ્યમંત્રી

સ્વતંત્ર રાજ્ય મંત્રી

- કેબિનેટ મંત્રીની જેમ પોતાના વિભાગનું કાર્ય સ્વતંત્ર રીતે.
- પણ કેબિનેટના સદસ્ય નહિ.

સહાયક રાજ્ય મંત્રી

મોટા ભાગે કેબિનેટ મંત્રીઓના સહાયક તરીકે કાર્ય કરે છે.

3. ઉપમંત્રી

- કેબિનેટ અથવા રાજ્ય મંત્રીઓના સહાયક તરીકે

❖ કિચન કેબિનેટ :

→ તેને આંતરિક કેબિનેટ પણ કહેવામાં આવે છે. આ એક ગેરબંધારણીય સંસ્થા છે. જેમાં વડાપ્રધાન અને માત્ર કેબિનેટ મંત્રીઓ તથા વડાપ્રધાનના મિત્ર કે પારિવારિક સભ્ય એમ 4 કે 5 સભ્યો હોય છે. જેનો અધ્યક્ષ વડાપ્રધાન હોય છે.

❖ સુપર કેબિનેટ :

→ મંત્રી મંડળની રાજકીય બાબત સંબંધી સમિતિને 'સુપર કેબિનેટ' કહે છે.

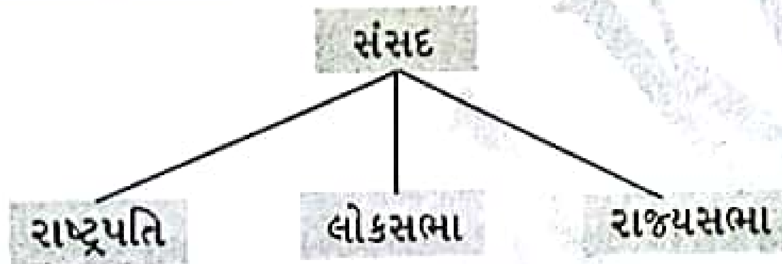
વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના કયા બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ રાષ્ટ્રપતિને મદદ અને સલાહ માટે એક કેન્દ્રીય મંત્રપરિષદનો ઉલ્લેખ કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-74**
2. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ મંત્રી પરિષદની નિમણૂક કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-75**
3. વડાપ્રધાન સહિત મંત્રપરિષદની કુલ સંખ્યા લોકસભાની કુલ સંખ્યાના કેટલા ટકાથી વધુ હોવી જોઈએ નહીં ?- **15%**
4. કયા બંધારણીય સુધારા અંતર્ગત મંત્રીપરિષદની સંખ્યા કુલ સંખ્યાના 15% થી વધુ હોવી જોઈએ નહીં એવું ઠરવવામાં આવ્યું ? - **91મો બંધારણીય સુધારો, 2003**
5. કેન્દ્રીય મંત્રીઓ વ્યક્તિગત રીતે કોને જવાબદાર છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
6. ભારતની મંત્રપરિષદ સામૂહિક રીતે કોને જવાબદાર છે ? - **લોકસભા.**
7. ભારતના કેન્દ્રીય મંત્રીઓને ગોપનીયતાના શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
8. કોઈપણ વ્યક્તિ જેની કેન્દ્રીય મંત્રી તરીકે નિમણૂક થઈ હોય તેણે કેટલા માસમાં કોઈપણ ગૃહનો સભ્ય બનવું જરૂરી છે ? - **6 માસ.**
9. કેન્દ્રીય મંત્રીઓના પગાર ભથ્થા કોના દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે ? - **ભારતની સંસદ.**
10. રાષ્ટ્રપતિ કોની સલાહથી ભારતની મંત્રીપરિષદના મંત્રીઓની નિમણૂક કરે છે ? - **વડાપ્રધાનની.**
11. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં મંત્રીમંડળ (કેબિનેટ)નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ? - **અનુચ્છેદ-352**
12. કોણ મંત્રીપરિષદનો સભ્ય બની શકે છે ? - **સંસદ સભ્ય.**
13. શું રાજ્યસભામાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂક પામેલો વ્યક્તિ (સભ્ય) મંત્રી બની શકે છે ? - **હા.**
14. મંત્રીપરિષદ (કેન્દ્રીય)માં કોનો સમાવેશ થાય છે ? - **વડાપ્રધાન અને અન્ય મંત્રી.**
15. મંત્રીપરિષદમાં કેટલા સ્તરના મંત્રી હોય છે ? - **ત્રણ.**
16. કયા ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત હોય ત્યાં સુધી મંત્રીપરિષદના હોદ્દા પર ચાલુ રહી શકે છે ? - **લોકસભા.**
17. જો કોઈ મંત્રી રાજ્યસભાનો સભ્ય હોય, તો તે શું લોકસભામાં આવીને ભાષણ (વક્તવ્ય) આપી શકે છે ? - **હા.**
18. મંત્રીપરિષદનો કોઈપણ મંત્રી તેનું રાજીનામું કોને સંબોધીને આપે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
19. રાજકીય શબ્દકોશ મુજબ 'શૂન્યકાળ' અર્થાત્... ? - **નિલંબિત પ્રસ્તાવ.**
20. ભારતીય પ્રજાસત્તાકમાં વાસ્તવિક કારોબારી સત્તાઓ કોની પાસે છે ? - **મંત્રીપરિષદ.**
21. જો કોઈ વ્યક્તિ સંસદ ન હોય, તો તેને મંત્રી તરીકે નિમણૂક કરી શકાય ? - **હા, પરંતુ તેણે 6 મહિનામાં સંસદનો સભ્ય બનવું પડશે.**
22. સંસદીય પ્રણાલીમાં વાસ્તવિક કારોબારી કોણ છે ? - **મંત્રીપરિષદ.**
23. સ્વતંત્ર ભારતની સૌ પ્રથમ મંત્રીપરિષદમાં સામેલ એકમાત્ર મહિલા કોણ ? - **રાજકુમારી અમૃતકૌર.**
24. સ્વતંત્ર ભારતના સૌ પ્રથમ મંત્રીમંડળમાં કેન્દ્રીય શિક્ષામંત્રી કોણ હતા ? - **મૌલાના અબુલકલામ આઝાદ**
25. સ્વતંત્ર ભારતના સૌ પ્રથમ નાણાંમંત્રી કોણ ? - **ડૉ.જોન મથાઈ.**
26. સ્વતંત્ર ભારતના સૌ પ્રથમ કાયદામંત્રી કોણ ? - **ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર.**
27. સ્વતંત્ર ભારતના સૌ પ્રથમ રક્ષામંત્રી કોણ ? - **સરદાર બલદેવસિંહ.**
28. સ્વતંત્ર ભારતના સૌ પ્રથમ ગૃહમંત્રી કોણ ? - **સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ.**
29. ભારતના સૌ પ્રથમ નાયબ વડાપ્રધાન કોણ હતા ? - **વલ્લભભાઈ પટેલ**
30. કયા વડાપ્રધાનના કાર્યકાળ દરમ્યાન બે નાયબ વડાપ્રધાન હતા ? - **મોરારજી દેસાઈ.**
31. 1967-69 દરમ્યાન ભારતના નાયબ વડાપ્રધાન પદે કોણ હતા ? - **ચૌધરી ચરણસિંહ અને બાબુ જગજીવનરામ.**
32. અત્યાર સુધી કેટલા વ્યક્તિ ભારતના નાયબ વડાપ્રધાન રહી ચૂક્યા છે ? - **7**
33. લોકસભામાં મુખ્ય વિપક્ષના નેતાના રૂપમાં માન્યતા મેળવવા તેના (વિપક્ષનેતા) પક્ષના સભ્યોની સંખ્યા કુલ સભ્ય સંખ્યાના ઓછામાં ઓછા કેટલા ટકા હોવી જોઈએ ? - **10%**
34. લોકસભાના વિપક્ષના નેતાને કોની સમકક્ષ ગણવામાં આવે છે ? - **કેબિનેટ મંત્રી.**
35. લોકસભાના સૌ પ્રથમ માન્યતા પ્રાપ્ત વિપક્ષના નેતા કોણ હતા ? - **રામસુભગસિંહ.**
36. રાજ્યસભાના સૌ પ્રથમ માન્યતા પ્રાપ્ત વિપક્ષના નેતા કોણ હતા ? - **કમલાપતિ ત્રિપાઠી.**
37. ઈ.સ.1977માં કોને સૌ પ્રથમ વિપક્ષના નેતાના રૂપમાં કેબિનેટ સમકક્ષ દરજ્જો પ્રાપ્ત થયો ? - **વાય.બી.ચૌહાણ.**

22. સંસદ
(Parliament)

→ ભારતના બંધારણના 5માં ભાગમાં અનુચ્છેદ-79 થી અનુચ્છેદ-122 માં સંસદનું બંધારણ, સંરચના, કાર્યકાળ અને સત્તા વગેરે વિશે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

→ ભારતમાં સંસદીય શાસન પ્રણાલી - ઈંગ્લેન્ડના બંધારણમાંથી લેવામાં આવે છે.

→ ઈંગ્લેન્ડનું હાઉસ ઓફ કોમન્સ = લોકસભા

→ હાઉસ ઓફ લોર્ડસ = રાજ્યસભા

→ તાજ (રાજા/રાણી) = રાષ્ટ્રપતિ

✦ અનુચ્છેદ-79 મુજબ ભારતીય સંઘ માટે એક સંસદ જે રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યસભા તથા લોકસભાને નામે ઓળખાતા બે ગૃહોની બનેલી હશે.

→ 1954માં રાજ્ય પરિષદ અને જનતાના સદનના સ્થાને ક્રમશઃ રાજ્યસભા અને લોકસભા શબ્દો અપનાવવામાં આવ્યા. સંસદના બંને ગૃહોની સત્તા અલગ-અલગ છે તથા બંનેની રચના પણ અલગ-અલગ પ્રકારે થાય છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં ભારતની સંસદ વિશે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે ? - **ભાગ-5**
2. ભારતની 'સંઘીય વ્યવસ્થાપિકા' કયા નામે ઓળખાય છે ? - **સંસદ.**
3. ભારતીય સંસદમાં કોનો સમાવેશ થાય છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યસભા, લોકસભા.**
4. ભારતીય સંસદમાં કેટલા ગૃહ છે ? - **બે.**
5. સંસદનું લોકપ્રિય ગૃહ કયું ? - **લોકસભા.**
6. સંસદનું સ્થાયી ગૃહ કયું છે ? - **રાજ્યસભા.**
7. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં સંસદ વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-79**
8. સંસદના કયા ગૃહને 'નીચલુગૃહ' કહેવામાં આવે છે ? - **લોકસભા.**
9. સંસદના કયા ગૃહને 'ઉપલુ ગૃહ' કહેવામાં આવે છે ? - **રાજ્યસભા.**
10. સંસદના કુલ કેટલા સત્રો છે ? - **ત્રણ.**
11. સંસદના બે સત્રો વચ્ચે વધુમાં વધુ કેટલો સમયગાળો હોવો જરૂરી છે ? - **6 મહિના.**

12. ભારતના સંસદની બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
13. ભારતના સંસદની બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકને સંબોધન કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
14. જ્યારે સંસદના બંને ગૃહો વચ્ચે કોઈ સામાન્ય ખરડા અંગે મતભેદ હોય ત્યારે તે કોના દ્વારા ઉકેલવામાં આવે છે ? **- બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક દ્વારા.**
15. સ્વતંત્ર ભારતમાં સંસદીય ઈતિહાસમાં કેટલીવાર બંનેગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવામાં આવી છે ? - **ચારવાર.**
16. સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકની અધ્યક્ષતા કોણ કરે છે ? - **લોકસભાના અધ્યક્ષ (સ્પીકર)**
17. સંસદની કાર્યવાહી શાની સાથે શરૂ થાય છે ? - **પ્રશ્નકાળ.**
18. કઈ પ્રથા સંસદીય પ્રણાલીને ભારતની દેન છે ? - **શૂન્યકાળ.**
19. સંસદીય પ્રણાલીવાળી સરકાર અન્ય કયા નામથી ઓળખાય છે ? - **સંઘીય સરકાર.**
20. સંસદની કુલ સભ્યોનો કેટલો ભાગ 'કોરમ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ? - **1/10**
21. ભારતીય રાજ્ય વ્યવસ્થામાં કારોબારી એ કોને આધીન રહીને કાર્ય કરે છે ? - **ન્યાયપાલિકા.**
22. સંસદ સભ્ય, સંસદને જાણ કર્યા વિના સળંગ કેટલા દિવસ ગેરહાજર રહે તો તેનું સભ્યપદ રદ કરવામાં આવે છે ? **- 60 દિવસ.**
23. એક વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી કેટલીવાર સંસદની બેઠક બોલાવવી આવશ્યક છે ? - **ઓછામાં ઓછી બે વાર.**
24. સંસદ સભ્યોના પગાર-ભથ્થા કોણ નક્કી કરે છે ? - **સંસદ.**
25. ભારતની સંસદનું ઉદ્‌ઘાટન ક્યારે કરવામાં આવ્યું ? - **ઈ.સ.1927**
26. કોઈ સંસદ સભ્યની અયોગ્યતા બાબતે કોણ નિર્ણય લે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
27. ભારતની સંચિતનિધિનો "સંરક્ષક" કોણ છે ? - **સંસદ.**

✿✿✿✿

23. રાજ્યસભા

(The Council of State)

→ ભારતીય સંસદનું ઉપલુગૃહ (દ્વિતીયક) રાજ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતું ગૃહ છે.

✦ **અનુચ્છેદ- 80 : રાજ્યસભાની રચના જે અનુસાર મહત્તમ સભ્ય સંખ્યા 250 છે.**

→ **238 રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાંથી ચૂંટાયેલા તથા 12 સભ્યો કલા, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય અને સમાજ સેવાના ક્ષેત્રમાંથી રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પસંદગી પામેલા. (અપવાદ-સચિન તેંડુલકર - રમત ગમત ક્ષેત્ર)**

(આ વ્યવસ્થા 1971ની વસ્તીગણતરી આધારિત અને 2026 સુધી તેમાં કોઈ ફેરફાર નહિ.)

→ **વર્તમાનમાં રાજ્યસભાની કુલ સભ્ય સંખ્યા 245 છે. જેમાં રાજ્યના 229 સભ્યો 4 કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોના સભ્યો અને 12 રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમાયેલા સભ્યોનો સમાવેશ થાય છે.**

❖ રાજ્યસભાનો કાર્યકાળ :-

✦ **અનુચ્છેદ - 83 મુજબ રાજ્યસભા કાયમી ગૃહ છે. તેનું ક્યારેય વિસર્જન થશે નહિ.**

→ **1/3 સભ્યો દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત એટલા જ સભ્યો નવા ચૂંટાય છે.**

→ **એક સભ્યની મુદ્દત 6 વર્ષની હોય છે.**

❖ રાજ્યસભાના સભ્યોની યોગ્યતા :

✦ **અનુચ્છેદ : 84 મુજબ નીચે પ્રમાણે છે.**

1. ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ.
2. ઓછામાં ઓછી 30 વર્ષની ઉંમર હોવી જોઈએ.
3. સંસદ દ્વારા માંગેલ યોગ્યતાઓનો અભાવ અથવા સંસદ દ્વારા તેને અયોગ્ય ઘોષિત કરેલ ન હોય.
4. બંધારણની ત્રીજી અનુસૂચિમાં દર્શાવેલ શપથ લેવો જોઈએ.
5. જેણે ચૂંટણી લડવી હોય તેનું નામ ઓછામાં ઓછા 10 વિધાનસભ્યો દ્વારા પ્રસ્તાવિત.

→ **જન પ્રતિનિધિત્વ સંશોધિત અધિનિયમ, 2003 મુજબ રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં**

1. નિવાસ સંબંધી આવશ્યકતાઓ સમાપ્ત કરવામાં આવી છે અર્થાત્ ગમે તે રાજ્ય કે પ્રદેશનો હોય તે કોઈ પણ રાજ્યમાંથી ચૂંટણી લડી શકે છે.
2. ગુપ્ત મતદાનના સ્થાને ખુલ્લી મતદાન વ્યવસ્થા.

❖ રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી :-

→ રાજ્ય અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો (દિલ્લી અને પુડુચેરી)ની વિધાન સભાના સભ્યો દ્વારા સમતુલ્યતાના સિદ્ધાંત અને ક્રમિક મત પદ્ધતિ (The Single Transferable vote) મુજબ રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી કરવામાં આવે છે.

યાદરાખો :-

→ રાજયસભામાં બધા રાજ્યોને સમાન પ્રતિનિધિત્વ આપવામાં આવ્યું નથી.

→ રાજયસભામાં સૌથી વધુ સભ્યસંખ્યા ઉત્તરપ્રદેશ રાજ્યની છે, જે 31 છે.

❖ રાજ્યો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોમાં રાજ્યસભાની બેઠકોની વહેંચણી :

→ બંધારણની ચોથી અનુસૂચિ મુજબ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં સીટોની વહેંચણી આ મુજબ છે.

→ બંધારણ પ્રમાણે રાજ્યસભાની બેઠકો રાજ્યો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો વચ્ચે વસતી પ્રમાણે વહેંચવામાં આવે છે.

રાજ્ય / કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ	બેઠકોની સંખ્યા	રાજ્ય / કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ	બેઠકોની સંખ્યા
અરૂણાચલ પ્રદેશ	1	આંધ્રપ્રદેશ	11
અસમ	7	ઉત્તરપ્રદેશ	31
ઉત્તરાખંડ	3	ઉડિસ્સા	10
કેરલ	9	કર્ણાટક	12
ગોવા	1	ગુજરાત	11
છત્તીસગઢ	5	જમ્મુ કશ્મીર	4
ઝારખંડ	6	નાગાલેન્ડ	1
તમિલનાડુ	18	પશ્ચિમબંગાળ	16
બિહાર	16	પંજાબ	7
મેઘાલય	1	મિઝોરમ	1
મણીપુર	1	મધ્યપ્રદેશ	11
મહારાષ્ટ્ર	19	રાજસ્થાન	10
સિક્કીમ	1	ત્રિપુરા	1
હિમાચલપ્રદેશ	3	હરિયાણા	5
દિલ્લી	3	પુડુચેરી	1
તેલંગાણા	7		

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યસભા વિશે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે ? - અનુચ્છેદ-80
2. વર્તમાન રાજ્યસભાની કુલ સભ્ય સંખ્યા કેટલી છે ? - 245.
3. રાજ્યસભાના 1/3 સભ્યો દર કેટલા વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે ? - દર 2 વર્ષે.
4. રાજ્યસભાના એક સભ્યની મુદત કેટલી હોય છે ? - 6 વર્ષે.
5. રાજ્યસભાના સભ્ય બનવા માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જોઈએ ? - 30 વર્ષે.
6. રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં કયા પ્રકારની મતદાન વ્યવસ્થા હોય છે ? - ખુલ્લી મતદાન વ્યવસ્થા.
7. રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં કોણ ભાગ લે છે ? - રાજ્ય અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની વિધાનસભાના સભ્યો.
8. રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી કઈ પદ્ધતિ દ્વારા થાય છે ? - સમતુલ્યતાના સિદ્ધાંત અને ક્રમિક મતપદ્ધતિ દ્વારા.
9. રાજ્યસભામાં સૌથી વધુ સભ્ય સંખ્યા કોની છે ? - ઉત્તરપ્રદેશ.
10. રાજ્યસભાના બેઠકોની વહેંચણી બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં છે ? - ચોથી અનુસૂચિ.
11. વર્તમાનમાં રાજ્યસભાની સભ્ય સંખ્યા વધુમાં વધુ કેટલી રાખી શકાય છે ? - 250

12. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા રાજ્યસભામાં કેટલા સભ્યોની નિમણૂંક કરવામાં આવે છે ? - 12
13. રાજ્યસભાના સભ્યો કોનું પ્રતિનિધિત્વ કરી રહ્યા છે ? - રાજ્યોનું.
14. જે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વિધાનસભાથી તેમના રાજ્યસભાના સભ્યો કોની દ્વારા ચૂંટી કાઢવામાં આવે છે ?
   - વિશેષ મતદાર મંડળ દ્વારા.
15. રાજ્યસભામાં રાજ્યોની બેઠકોની સંખ્યાનો આધાર કઈ બાબત પર રહેલો છે ? - રાજ્યની જનસંખ્યા પર.
16. લોકસભા અને રાજ્યસભામાં કોરમની સંખ્યા કેટલી છે ? - કુલ સભ્ય સંખ્યાના 1/10
17. રાજ્યસભામાં કોરમ માટે નક્કી કરવામાં આવેલ સંખ્યા કેટલી છે ? - 25.
18. રાજ્યસભાનો સભાપતિ કોણ છે ? - ભારતનો ઉપરાષ્ટ્રપતિ.
19. તે કયુ ગૃહ છે જેનો અધ્યક્ષ તે ગૃહનો સભ્ય હોતો નથી ? - રાજ્યસભા.
20. કઈ બાબતમાં રાજ્યસભાને લોકસભા કરતાં વધુ અધિકાર પ્રાપ્ત છે ?
   - નવી અખિલ ભારતીય સેવાઓનું સર્જન કરવું.
21. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યસભાને નવી અખિલભારતીય સેવાઓનું સર્જન કરવાની સત્તા છે ?
   - અનુચ્છેદ-312
22. કેન્દ્રીય સંસદને રાષ્ટ્રીય હિતમાં રાજયયાદીના વિષયો પર કાયદો બનાવવાની સત્તા ક્યારે પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ?
   - જ્યારે રાજ્યસભા હાજર રહીને મત આપનારા સભ્યોની 2/3 વિશેષ બહુમતથી મંજુરી આપે ત્યારે.
23. લોકસભા દ્વારા પસાર થયેલ નાણાં ખરડો રાજ્યસભાને પ્રાપ્ત થાય ત્યારથી કેટલા દિવસમાં લોકસભાને પુનઃમોકલવાનું રહે છે ? - 14 દિવસ.
24. સૌ પ્રથમ કયા ફિલ્મ અભિનેતાને રાજ્યસભાના સભ્ય તરીકે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂક આપવામાં આવી હતી ?
   - પૃથ્વીરાજકપુર
25. સૌ પ્રથમ કઈ ફિલ્મ અભિનેત્રીને રાજ્યસભાના સભ્ય તરીકે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂક આપવામાં આવી હતી ?
   - નરગિસ દત્ત.
26. સૌ પ્રથમ કયા રમતવીરને રાજ્યસભાના સભ્ય તરીકે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂક આપવામાં આવી હતી ?
   - સચિન તેન્ડુલકર.
27. કયા કયા વ્યક્તિઓ ભારતના વડાપ્રધાન બન્યા ત્યારે તેઓ રાજ્યસભાના સભ્ય હતા ?
   - ઈન્દીરાગાંધી, ઈન્દ્રકુમાર ગુજરાલ, મનમોહનસિંહ.
28. ભારતમાં સૌ પ્રથમ રાજ્યસભાની રચના ક્યારે થઈ ? - 3 એપ્રિલ,1952
29. રાજ્યસભાની સૌ પ્રથમ બેઠક ક્યારે થઈ હતી ? - 13 મે,1952
30. રાજ્યસભાની સૌ પ્રથમ મહિલા મહાસચિવ કોણ બન્યા હતા ? - વી.એસ.રમાદેવી.

24. લોકસભા
(The House of people)

→ લોકસભા પ્રથમગૃહ અથવા નીચુલુ ગૃહ જે જનતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

✦ **અનુચ્છેદ- 81 : લોકસભાની રચના.**

→ લોકસભાની સંરચના વસ્તીના આધારે નક્કી કરવામાં આવે છે. રાજ્યોના ચૂંટણી વિસ્તારોમાંથી વધુમાં વધુ 530 સભ્યો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાંથી વધુમાં વધુ 20 અને જો એંગ્લો-ઈન્ડિયન સમુદાયને યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ મળેલ ન હોય, તો વધુમાં વધુ 2 સભ્યો નિયુક્ત કરી શકશે. આમ, લોકસભાની મહત્તમ સભ્ય સંખ્યા 552 રહેશે.

→ વર્તમાન લોકસભામાં 545 સભ્યો છે.

530 - રાજ્યો
013 - કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો
002 - એંગ્લોઈન્ડિયન
545

✦ **અનુચ્છેદ - 331 :** રાષ્ટ્રપતિ 2 એંગ્લો-ઈન્ડિયન સભ્યોની નિમણૂંક કરે છે.

❖ લોકસભામાં બેઠકોની વહેંચણી :

✦ **અનુચ્છેદ - 82 :** રાજ્યોની વચ્ચે લોકસભામાં બેઠકોની વહેંચણી તથા પ્રત્યેક રાજ્યમાં પ્રાદેશિક મતદારમંડળોમાં વહેંચણી એક સમાન દરે થાય તેમ અને દરેક વસ્તી ગણતરી પછી કરવામાં આવતી ફેરગોઠવણી, જે સંસદ દ્વારા બનાવેલ કાયદા અનુસાર હોય તથા જેમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના ચૂંટણીક્ષેત્ર તથા અનામત બેઠકોમાં પરિવર્તન થવું જોઈએ નહીં.

અર્થાત્

→ લોકસભામાં રાજ્યોને બેઠકોની ફાળવણી એ રીતે કરવામાં આવે કે બેઠકોની સંખ્યા અને તે રાજ્યની વસતીનો દર પ્રત્યેક રાજ્ય માટે એકસરખુ રહે. આ જોગવાઈ તે રાજ્યો ઉપર લાગુ પડતી નથી. જેની વસતી 60 લાખથી ઓછી હોય.

→ પ્રત્યેક રાજ્યમાં પ્રાદેશિક મતદાર મંડળોને પણ એ રીતે વિભાજીત કરવામાં આવે કે પ્રત્યેક મતદાર મંડળની વસતી અને તેને ફાળવવામાં આવેલી બેઠકોની સંખ્યાનો દર શક્ય હોય ત્યાં સુધી તે રાજ્યમાં બધી જ બેઠકોમાં એકસરખુ રહે.

- (વસ્તી અથાત્ અંતિમ વસ્તી ગણતરીના આંકડા.)

❖ દરેક વસ્તીગણતરી પછી બેઠકોની ફેરગોઠવણી :

→ 42 માં બંધારણીય સુધારા મુજબ 2000 સુધી અને ત્યારબાદ 84માં બંધારણીય સુધારા મુજબ 2026 સુધી (તેના પછી થનાર પ્રથમ વસ્તી ગણતરી સુધી) બેઠકોની સંખ્યા અને ફાળવણી સ્થિર કરી દેવામાં આવી.

→ 87માં બંધારણીય સુધારા મુજબ ફેરગોઠવણી 2001 ની વસ્તી મુજબ પણ બેઠકોની સંખ્યામાં કોઈ ફેરફાર નહિ.

❖ **અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત આદિજાતિ(જનજાતિ) તથા એંગ્લોઈન્ડિયન માટે અનામત :**

→ 95મો બંધારણીય સુધારા અધિનિયમ, 2009 મુજબ લોકસભા તેમજ રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત આદિજાતિ(જનજાતિ) તથા એંગ્લો-ઈન્ડિયન માટે અનામત વ્યવસ્થા 10 વર્ષ સુધી વધારી દેવામાં આવી.

❖ **લોકસભાનો કાર્યકાળ :**

✦ અનુચ્છેદ-83 મુજબ, લોકસભાનો કાર્યકાળ 5 વર્ષ (પ્રથમ બેઠકની તારીખથી)નો રહેશે.

→ પરંતુ વિશેષ પરિસ્થિતિમાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા તેનું વહેલું વિસર્જન થાય જેની વિરુદ્ધ ન્યાયાલયમાં અપીલ ન થઈ શકે અથવા કટોકટી સમયે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંસદની સલાહથી કાયદા દ્વારા લોકસભાનો કાર્યકાળ વધારી શકાય છે, જે એક વારમાં એક વર્ષથી વધુ નહિ તથા કટોકટી ન રહે તો 6 મહિનાથી વધુ નહિ તે રીતે અનિશ્ચિત કાળ સુધી વધારી શકાય છે.

❖ **લોકસભાના સભ્યોની યોગ્યતાઓ :**

✦ અનુચ્છેદ-84 મુજબ,

1. ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ.
2. ઓછામાં ઓછી ઉંમર 25 વર્ષ હોવી જોઈએ.
3. સંસદ માંગેલ યોગ્યતાઓ હોય તથા સંસદના કાયદાથી અયોગ્ય સાબિત થયેલ ન હોય
4. ત્રીજી અનુસૂચિ મુજબ શપથ લેવો જોઈએ.

❖ **લોકસભાની ચૂંટણી :**

✦ અનુચ્છેદ-326 :- 18 વર્ષની ઉંમરના પ્રત્યેક ભારતીય નાગરિક કે જેનુ નામ મતદાર યાદીમાં સમાવિષ્ટ હોય તેને મતદાન કરવાનો અધિકાર છે. જો તેને કાયદા દ્વારા અયોગ્ય જાહેર કરવામાં ન આવ્યો હોય.

✦ 61મો બંધારણીય સુધારો, 1989 મુજબ મતદાન માટેની વયમર્યાદા 21 થી ઘટાડી 18 વર્ષની કરી.

❖ **સંસદના સત્ર, સ્થગન, સત્રસમાપ્તિ અને વિસર્જન :**

(Session, Adjournment and Progression of Parliament)

✦ અનુચ્છેદ-85 :- સંસદના બે સત્રો વચ્ચે 6 મહિનાથી વધુ અંતર રહેશે નહિ તથા રાષ્ટ્રપતિ લોકસભાનું વિસર્જન કરી શકે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ સંસદના દરેક ગૃહની બેઠક તેને યોગ્ય લાગે તે સમય અને સ્થળે, વખતો વખત બોલાવશે પરંતુ બે સત્ર વચ્ચે 6 મહિનાથી વધુ સમયગાળો હોવો જોઈશે નહીં.

❖ **સત્ર (Session) :-**

→ **સંસદના પ્રથમ અધિવેશન અને સત્રસમાપ્તિ વચ્ચેની અવધિને સત્ર કહેવાય છે.**

✦ **સામાન્ય રીતે સંસદના ત્રણ સત્રો :**

1. બજેટ સત્ર : ફેબ્રુઆરી થી મે
2. મોનસૂન સત્ર(ચોમાસુ સત્ર) : જુલાઈ થી સપ્ટેમ્બર
3. શિયાળુ સત્ર : નવેમ્બર થી ડિસેમ્બર

→ **બજેટ સત્ર સૌથી લાંબુ અને મહત્ત્વનું હોય છે, જ્યારે શિયાળુ સત્ર સૌથી નાનું હોય છે.**

::- લોકસભાની બેઠકોની વહેંચણી -::

રાજ્ય / કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ	લોકસભા બેઠક	રાજ્ય / કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ	લોકસભા બેઠક
ઉત્તરપ્રદેશ	80	જમ્મુ કશ્મીર	6
મહારાષ્ટ્ર	48	ઉત્તરાખંડ	5
આંધ્રપ્રદેશ	25	હિમાચલ પ્રદેશ	4
પશ્ચિમ બંગાળ	42	મેઘાલય	2
બિહાર	40	અરૂણાચલ પ્રદેશ	2
તમિલનાડુ	39	ગોવા	2
મધ્યપ્રદેશ	29	મણિપુર	2
કર્ણાટક	28	ત્રિપુરા	2
ગુજરાત	26	આંદામાન નિકોબાર	1
રાજસ્થાન	25	નાગાલેન્ડ	1
ઓડીસા	21	ચંડિગઢ	1
કેરલ	20	દમણ અને દીવ	1
અસમ	14	સિક્કીમ	1
ઝારખંડ	14	દાદરા અને નગર હવેલી	1
પંજાબ	13	પુડુચેરી	1
છત્તીસગઢ	11	લક્ષદ્વીપ	1
હરિયાણા	10	મિઝોરમ	1
દિલ્લી	7	તેલંગાણા	17

❖ લેમ-ડક સત્ર (પંગુસત્ર) (Lame-duck Session) :

→ નવી લોકસભાની ચૂંટણી પછી અને રચના પહેલા વર્તમાન લોકસભાનું અંતિમ સત્ર હોય છે. જેમાં વર્તમાન લોકસભાના તે સભ્યો જે નવી લોકસભામાં ચૂંટાયા હોતા નથી તેઓ પણ ભાગ લે છે. આવા સભ્યોને લેમ-ડક (પંગુ) કહેવાય છે. આથી આ સત્રને લેમ-ડક સત્ર (પંગુસત્ર) કહે છે.

❖ દીર્ઘાવકાશ :

→ સત્રસમાપ્તિ અને નવા સત્રની શરૂઆત વચ્ચેનો સમય.

❖ વિસર્જન/વિઘટન (Dissolution) :

→ માત્ર લોકસભાનું જ વિસર્જન શક્ય છે જે નીચે મુજબ થાય છે.

1. કાર્યકાળની સમાપ્તિ અથવા કટોકટી દરમ્યાન વિસ્તારીત અવધિની સમાપ્તિ થાય.
2. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા વિસર્જન (અનુચ્છેદ - 85)

→ લોકભાનું વિસર્જન હંમેશા વડાપ્રધાનની સલાહથી રાષ્ટ્રપતિ જ કરી શકે છે.

→ સંયુક્ત બેઠક પર વિસર્જનનો કોઈ પ્રભાવ નહિ અર્થાત્ કોઈ બાબતે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંયુક્ત બેઠક બોલાવેલ હોય અને લોકસભા વિસર્જીત થઈ જાય તો પણ નવી ચૂંટાયેલ લોકસભાની રચના થયા પછી પણ તે બાબત માટે જ સંયુક્ત બેઠક મળે છે.

→ સંયુક્ત બેઠક બોલવેલ હોય તે ખરડો તથા બંને ગૃહોમાં પસાર થયેલ હોય પણ રાષ્ટ્રપતિ પાસે વિચારણા હેઠળ હોય અથવા પુનઃવિચાર માટે મોકલેલ હોય, તેવા ખરડાઓ સમાપ્ત થતા નથી.

→ વિસર્જનથી લોકસભામાં પસાર થયેલ, રાજ્યસભામાં વિચારણા હેઠળ અથવા રાજ્યસભામાં પસાર થયેલ, પણ લોકસભામાં વિચારણા હેઠળ એવા બધા જ ખરડાઓનો અંત આવી જાય છે. પણ રાજ્યસભામાં વિચારણા હેઠળ અને લોકસભામાં રજૂ ન થયેલ ખરડાનો અંત આવતો નથી.

❖ **સત્રાવસાન / સત્રસમાપ્તિ (Prorogation) :**

→ કોઈ સત્ર વિશેષનું સમાપન અર્થાત્ સત્રાવસાન.

→ સત્રસમાપ્તિ મંત્રીપરિષદની સલાહ પર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

→ જો ગૃહ સ્થગિત કરવામાં આવ્યુ હોય, ત્યારે પણ સત્રસમાપ્તિ કરી શકાય છે.

❖ **સ્થગન (Adjournment) :**

→ બંને ગૃહોના અધ્યક્ષો દ્વારા જાહેર કરવામાં આવી શકે છે.

→ કેટલાક સમય સુધી ગૃહની કાર્યવાહી સ્થગિત જે મિનિટ, કલાક, દિવસ કે અઠવાડિયું હોઈ શકે.

→ સ્થગનથી ખરડા પ્રક્રિયા પર કોઈ અસર થતી નથી.

❖ **સાઈની ડાઈ (Adjournment sine Die) :**

→ **જ્યારે અનિશ્ચિત સમય સુધી ગૃહની કાર્યવાહી સ્થગિત કરી દેવામાં આવે છે તો તેને Adjournment sine Die** કહે છે.

❖ **રાષ્ટ્રપતિના ગૃહ સંબોધનનો અધિકાર :**
(Right of President to Adress to Houses)

✦ **અનુચ્છેદ-86 :-** રાષ્ટ્રપતિ સંસદના કોઈપણ એક ગૃહને સંસદમાં અથવા બંને ગૃહોને સંબોધી શકે અને તે માટે સભ્યોને હાજર રહેવા જણાવી શકે તથા કોઈપણ ગૃહમાં વિચારાધીન ખરડા કે અન્ય કોઈ બાબત અંગે સંદેશો પાઠવી શકે તથા ગૃહ તે બાબતને ઝડપથી વિચારણામાં લેશે.

✦ **અનુચ્છેદ-87 :-** લોકસભાની ચૂંટણી પછીના પ્રથમ સત્ર તથા વર્ષના પ્રથમ સત્રની શરૂઆતમાં બંને ગૃહોને ખાસ સંબોધન કરશે.

→ રાષ્ટ્રપતિના આ ખાસ સંબોધન પછી તેમના સંબોધન પર આભાર માનતા પ્રસ્તાવની ચર્ચા થાય છે. જો આ પ્રસ્તાવમાં સરકારની હાર તો સરકારે રાજીનામું આપશે.

✦ **અનુચ્છેદ-88 :-** દરેક મંત્રી અને એટર્ની જનરલ કોઈપણ એક ગૃહની અથવા સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકમાં અને સંસદની કોઈપણ સમિતિની કાર્યવાહીમાં બોલવાનો અને ભાગ લેવાનો અધિકાર છે પણ મત આપવાનો અધિકાર નથી.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ લોકસભાની રચના કરવામાં આવે છે ? - અનુચ્છેદ-81
2. વર્તમાનમાં લોકસભાની સભ્ય સંખ્યા કેટલી છે ? - 545.
3. વર્તમાનમાં લોકસભાની સભ્ય સંખ્યા વધુમાં વધુ કેટલી કરી શકાય છે ? - 552.
4. લોકસભામાં રાષ્ટ્રપતિ એંગ્લો ઈન્ડિયન સમુદાયના કેટલા લોકોને નિયુક્ત કરી શકે છે ? - 2
5. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ લોકસભામાં 2 એંગ્લો ઈન્ડિયનની નિમણૂક કરે છે ?
   - અનુચ્છેદ-331
6. લોકસભાનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે ? - 5 વર્ષ.
7. કટોકટી સમયે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંસદની સલાહથી કાયદા દ્વારા લોકસભાનો કાર્યકાળ કેટલો વધારી શકાય છે ?
   - એકવારમાં એક વર્ષથી વધુ નહીં એ રીતે અનિશ્ચિતકાળ સુધી વધારી શકાય છે.
8. લોકસભાના સભ્ય બનવા માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જરૂરી છે ? - 25 વર્ષ.
9. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ 18 વર્ષની ઉંમરનો પ્રત્યેક નાગરિકને મતદાન કરવાનો અધિકાર છે ?
   - અનુચ્છેદ-326
10. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા મતદાન માટેની વયમર્યાદા 21 થી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરી દેવામાં આવી ?
    - 61મો બંધારણીય સુધારો,1989
11. જ્યારે અનિશ્ચિતકાળ માટે ગૃહની કાર્યવાહી સ્થગિત કરી દેવામાં આવે તેને શું કહેવામાં આવે ? - સાઈનીડાઈ
12. વર્તમાનમાં લોકસભાના કેટલા સભ્યો રાજ્યોમાંથી ચૂંટાઈ આવે છે ? - 530
13. વર્તમાનમાં લોકસભાના કેટલા સભ્યો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાંથી ચૂંટાઈ આવે છે ? - 13
14. સંસદનું કયું ગૃહ લોકો દ્વારા સીધા ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓનું બનેલું છે ? - લોકસભા.
15. ભારતમાં લોકસભા કોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે ? - ભારતના લોકોનું.
16. મૂળ બંધારણમાં લોકસભાના સભ્યોની કેટલી સંખ્યા નક્કી કરવામાં આવી હતી ? - 500
17. લોકસભામાં રાજ્યોને કયા આધારે બેઠકો ફાળવવામાં આવી છે ? - જનસંખ્યાના આધારે
18. વર્તમાનમાં લોકસભામાં દરેક રાજ્યને બેઠકોની વહેંચણી મુખ્યત્વે કઈ વસ્તી ગણતરી પર આધારિત છે ?
    - 1971ની વસ્તી ગણતરી.
19. લોકસભામાં 1971ની વસ્તી ગણતરીના આધારે થયેલ બેઠક વહેંચણી કયા વર્ષ સુધી યથાવત રહેશે ? - 2026 સુધી.
20. લોકસભાનો એક સભ્ય ઓછામાં ઓછી કેટલી જનસંખ્યાનો પ્રતિનિધિ છે ? - 7.5 લાખ.
21. લોકસભાની સૌ પ્રથમ સામાન્ય ચૂંટણીઓ ક્યારે થઈ ? - ઈ.સ.1952
22. વર્તમાનમાં લોકસભામાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માટે કેટલી બેઠકો અનામત રાખવામાં આવી છે ? - 133.
23. ભારતમાં અત્યાર સુધી (2015 સુધી) લોકસભાની કેટલી સામાન્ય ચૂંટણીઓ થઈ ચૂકી ? - 16
24. વર્તમાનમાં કેટલામી લોકસભા ચાલી રહી છે ? - 16મી.(4 જુન - 2014 થી આજ સુધી)
25. કયા બંધારણીય સુધારાઓ દ્વારા લોકસભાની બેઠકો વધારવામાં આવી હતી ? - સાતમો બંધારણીય સુધારો અને એકત્રીસમો બંધારણીય સુધારો.
26. લોકસભામાં કયા રાજ્યની બેઠકો સૌથી વધુ છે ? - ઉત્તરપ્રદેશ.
27. લોકસભામાં કોરમ (ગણમૂર્તિ) માટે કેટલા સભ્યોની હાજરી જરૂરી છે ? - કુલ સંખ્યાના 1/10
28. લોકસભાનો સભ્ય પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - લોકસભાધ્યક્ષ.
29. લોકસભાના વર્ષમાં ઓછામાં ઓછા કેટલા સત્ર બોલાવવા જરૂરી છે ? - ઓછામાં ઓછા બે.
30. કયા વર્ષથી ભૂતપૂર્વ સંસદ સભ્યો માટે પેન્શન વ્યવસ્થા લાગૂ કરવામાં આવી ? - ઈ.સ.1976

31. લોકસભાની એક બેઠકની અંતિમ તારીખ અને બીજી બેઠકની પ્રથમ તારીખની વચ્ચે કેટલા સમયગાળાથી વધુ અંતર હોવું જોઈએ નહીં ? - **6 મહિના.**

32. લોકસભાના સભ્યોની ગેરલાયકાત સંબંધિત પ્રશ્નો પર નિર્ણય કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

33. પ્રોટેમ સ્પીકર (અસ્થાયી લોકસભાધ્યક્ષ)ની નિમણૂક કોના દ્વારા થાય છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

34. લોકસભા અધ્યક્ષને કોણ ચૂંટી કાઢે છે ? - **લોકસભાના સભ્યો.**

35. લોકસભાનું વિસર્જન કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

36. કઈ બાબતમાં લોકસભા અને રાજ્યસભાની શક્તિઓ સમાન છે ? - **બંધારણીય સુધારો કરવા બાબત.**

37. કોઈપણ નાણાંખરડો સૌ પ્રથમ માત્ર કયા ગૃહમાં રજૂ થઈ શકે છે ? - **લોકસભામાં.**

38. કોઈપણ દિવસે લોકસભામાં વધુમાં વધુ કેટલા તારાંકિત પ્રશ્નો પુછી શકાય ? - **20**

39. ભારતમાં વિસ્તારની દ્રષ્ટિએ સૌથી મોટો સંસદીય નિર્વાચન ક્ષેત્ર કયો છે ? - **લદ્દાખ (જમ્મુ-કશ્મીર)**

40. અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ કયા ગૃહમાં લાવવામાં આવે છે ? - **લોકસભા.**

41. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં અનુસૂચિતજાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-330**

42. ભારતની સૌ પ્રથમ લોકસભાની બેઠક ક્યારે મળી હતી ? - **13 મે, 1952**

43. કયા રાજ્યમાં લોકસભામાં અનુસૂચિતજાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માટે અનામત નથી ? **- જમ્મુ-કશ્મીર, અરૂણાચલ પ્રદેશ, મેઘાલય.**

44. કયા રાજ્યમાં લોકસભામાં અનુસૂચિત જનજાતિ માટે સૌથી વધુ અનામત બેઠકો છે ? - **મધ્યપ્રદેશ.**

45. સંસદના બંને ગૃહોની બેઠકમાં કોઈપણ ખરડો કઈ રીતે પસાર થાય છે ? - **હાજર રહેલા સભ્યોની સાદી બહુમતીથી.**

46. કઈ લોકસભાનો કાર્યકાળ 6 વર્ષનો હતો ? - **પાંચમી. (1971 થી 1977)**

47. સૌ પ્રથમ બજેટ કયા ગૃહ દ્વારા પસાર કરવામાં આવે છે ? - **લોકસભા.**

48. કયા રાજ્યમાં લોકસભામાં અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે બેઠકો અનામત નથી ? - **કેરલ, તમિલનાડુ, કર્ણાટક.**

49. શૂન્યકાળ શું છે ? - **જ્યારે ગૃહમાં અતિ મહત્વપૂર્ણ બાબત પર ચર્ચા થાય તેને.**

50. કોઈપણ નાણાંકીય ખરડો સૌ પ્રથમ કયા ગૃહમાં રજૂ થાય છે ? - **લોકસભા.**

❁❁❁❁

25. રાજ્યસભાના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ
(Chairman and Deputy Chairman of the Council of State)

✦ **અનુચ્છેદ - 89 રાજ્યસભાના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ**

→ દેશના ઉપરાષ્ટ્રપતિ હોદ્દાની રૂએ રાજ્યસભાના સભાપતિ હોય છે.

→ રાજ્યસભાના ઉપસભાપતિની ચૂંટણી રાજ્યસભાના સભ્યો દ્વારા થાય છે. રાજ્યસભાના સભ્યો પોતાનામાંથી કોઈ સભ્યને ઉપસભાપતિ તરીકે ચૂંટી કાઢે છે.

→ રાજ્યસભાના સભાપતિ રાજ્યસભામાં બંધારણની 10મી અનુસૂચિ મુજબ સભ્યોની યોગ્યતા નક્કી કરે છે.

→ રાજ્યસભાના સભાપતિને ત્યારે જ પદ ઉપરથી હટાવી શકાય જ્યારે તેમને ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદ ઉપરથી હટાવી શકાય.

→ રાજ્યસભાના સભાપતિ રાજ્યસભાના સભ્ય નથી. તે પ્રથમવાર મતદાનમાં ભાગ લેતા નથી. પણ મત સરખા પડે તો નિર્ણાયક મત (Casting Vote) આપે છે.

✦ **અનુચ્છેદ - 92 :** રાજ્યસભામાં જ્યારે ઉપરાષ્ટ્રપતિને તેમના હોદ્દા પરથી દૂર કરવા વિચારણા થઈ રહી હોય તે સમયે સભાપતિ પોતે અથવા ઉપસભાપતિને હોદ્દા પરથી દૂર કરવા વિચારણા થઈ રહી હોય તે સમયે ઉપસભાપતિ હાજર હોય તો પણ સભાપતિનું સ્થાન લઈ શકશે નહિ. જ્યારે ઉપરાષ્ટ્રપતિને હટાવવા માટેનો ઠરાવ વિચારણા હેઠળ હોય, તો તેને રાજ્યસભામાં બોલવાનો અધિકાર છે, પરંતુ મત આપવાનો અધિકાર નથી.

→ જ્યારે રાજ્યસભાના સભાપતિ એ રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરે તો તે સભાપતિ તરીકે કાર્ય કરતા નથી.

❖ **રાજ્યસભાનો ઉપસભાપતિ :**

→ રાજ્યસભાના સભ્યો પોતાના વચ્ચેથી એક ઉપસભાપતિને ચૂંટી કાઢે છે.

→ રાજ્યસભાનો ઉપસભાપતિનું પદ નીચેની પરિસ્થિતિઓમાં ખાલી પડે જ્યારે,

1. રાજ્યસભાનો સભ્ય ન રહે
2. ઉપરાષ્ટ્રપતિને રાજીનામું આપે (રાજ્યસભાના ઉપસભાપતિ પોતાનુ રાજીનામું ઉપરાષ્ટ્રપતિને આપે છે.)

✦ **અનુચ્છેદ-90 :** રાજ્યસભાના સભ્યો બહુમતીથી તેને હટાવવાનો પ્રસ્તાવ પસાર કરે. જેના વિશે તેને 14 દિવસ પહેલા ઉપસભાપતિને નોટીસ પાઠવામાં આવે છે.

→ તે ચેરમેનની ગેરહાજરીમાં સભાપતિ તરીકે કાર્ય કરે છે.

→ જ્યારે ચેરમેન હાજર હોય ત્યારે તે રાજ્યસભાના સામાન્ય સભ્યોની જેમ ગૃહમાં બેસે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-91 :** રાજ્યસભાની બેઠકમાં જ્યારે ચેરમેન ગેરહાજર હોય તો ઉપસભાપતિ અથવા તે પણ ગેરહાજર હોય તો રાજ્યસભાના કાર્યવાહીના નિયમોથી નક્કી કરવામાં આવે તે વ્યક્તિ અથવા આવી કોઈ વ્યક્તિ હાજર ન હોય, તો રાજ્યસભા નક્કી કરે તેવી અન્ય વ્યક્તિ અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરશે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં રાજ્યસભાના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ વિશે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-89**
2. શું રાજ્યસભાના સભાપતિ રાજ્યસભામાં સરખા વોટ પડે ત્યારે નિર્ણાયક મત આપી શકે છે ? - **હા.**
3. રાજ્યસભાનો સભાપતિ પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિને.**
4. રાજ્યસભાના સભાપતિની ગેરહાજરીમાં સભાપતિ તરીકે કોણ ફરજ બજાવે છે ? - **ઉપસભાપતિ.**
5. રાજ્યસભાના ઉપસભાપતિ પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - **ઉપરાષ્ટ્રપતિને.**

26. લોકસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ
(The Speaker and Deputy Speaker of the House of the People)

✦ **અનુચ્છેદ-93 : લોકસભા પોતાના સભ્યોમાંથી બે સભ્યોને અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષને ચૂંટી કાઢશે.**

→ પ્રથમ બેઠક પછી લોકસભા અધ્યક્ષની ચૂંટણી થાય છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ લોકસભા અધ્યક્ષની ચૂંટણીની તારીખ નક્કી કરે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-94 : લોકસભાના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષનું પદ ખાલી થવું, રાજીનામું અને હટાવવાની પ્રક્રિયા.**

→ લોકસભાના કાર્યકાળ સુધી અધ્યક્ષ પોતાના પદ ઉપર રહે છે. પરંતુ નીચેની પરિસ્થિતિઓમાં પદ ખાલી થાય છે.

1. લોકસભાનો સભ્ય ન રહે.
2. ઉપાધ્યક્ષને સંબોધીને રાજીનામું આપે.
3. લોકસભાના સભ્યો બહુમતીથી તેને હટાવવાનો પ્રસ્તાવ પસાર કરે પણ આ માટે અધ્યક્ષને 14 દિવસ પૂર્વે સૂચના આપવી જરૂરી છે.

→ **અનુચ્છેદ-96** : જ્યારે અધ્યક્ષને હટાવવાના ઠરાવ ઉપર વિચારણા થઈ રહી હોય ત્યારે તે ગૃહમાં અધ્યક્ષ તરીકે બેસી શકે નહીં, પણ લોકસભાની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો, બોલવાનો અને પ્રથમવારના મતદાનમાં ભાગલેવાનો અધિકાર છે, પણ સરખા મત થાય તો તે નિર્ણયક મત આપી શકે નહીં.

→ લોસકભાના વિસર્જન પછી પણ અધ્યક્ષ પોતાનું પદ આગામી લોકસભાની પ્રથમ બેઠક સુધી જાળવી રાખે છે.

❖ લોકસભા અધ્યક્ષની શક્તિ અને કાર્યો :

→ અધ્યક્ષ વગર લોકસભા ચાલતી નથી તથા તે લોકસભાનો મુખ્ય પ્રવક્તા છે.

→ તેને કોરમના અભાવમાં ગૃહને સ્થગિત કરવાનો અધિકાર છે.

→ સામાન્ય સ્થિતિમાં મત નથી આપતો પણ જ્યારે સરખા વોટ ત્યારે નિર્ણાયક મત (કાસ્ટીંગ વોટ)નો ઉપયોગ કરે છે.

→ સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકની અધ્યક્ષતા કરે છે.

→ લોકસભાનો અધ્યક્ષ નક્કી કરે છે કે કયા ખરડો નાણા ખરડો છે. રાજ્યસભામાં અથવા રાષ્ટ્રપતિની સહમતિ માટે મોકલેલ ખરડો અધ્યક્ષ દ્વારા પ્રમાણિત કરવામાં આવે છે કે આ નાણા ખરડો છે.

→ બંધારણની 10મી અનુસૂચિ અંતર્ગત પક્ષ-પલટા વિરોધી કાયદા અંતર્ગત અધ્યક્ષ લોકસભાના સભ્યની યોગ્યતાનો નિર્ણય કરે છે.

(1992ના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ચુકાદા મુજબ લોકસભાના અધ્યક્ષ અને રાજ્યસભાના સભાપતિના નિર્ણયને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાય છે.)

→ ગૃહની અંદર તે ભારતના બંધારણ, લોકસભાની પ્રક્રિયા તથા કાર્ય સંચાલન નિયમો અને સંસદીય પૂર્વાદાહરણોનો અંતિમ વ્યાખ્યાકાર છે.

→ તે ભારતના આંતર સંસદીય સંઘના અધ્યક્ષ તરીકે તથા વિધાનસભાના અધ્યક્ષોના સંમેલનની અધ્યક્ષતા કરે છે.

→ લોકસભાની બધી જ સંસદીય સમિતિઓના અધ્યક્ષની નિમણૂંક કરે છે તથા તે પોતે કાર્યમંત્રણા સમિતિ, નિયમ સમિતિ તથા સામાન્ય પ્રયોજન સમિતિનો અધ્યક્ષ હોય છે.

→ તેના કાર્યો કે આચરણની લોકસભામાં ચર્ચા થઈ શકતી નથી, સિવાય કે તેને હટાવવાનો પ્રસ્તાવ પસાર કરવો હોય જે 50 સભ્યોના ટેકાથી લાવવામાં આવ્યો હોય તથા તેને લોકસભાની પૂર્ણ બહુમતી (લોકસભાની કુલ સભ્ય સંખ્યાની સામાન્ય બહુમતી) દ્વારા હટાવી શકાય છે.

→ ગૃહમાં કરેલ તેના કોઈ પણ કાર્યને ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાતો નથી.

::- લોકસભાના અધ્યક્ષ -::

1.	ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર	-	1952-56
2.	અનંતશયનમ આયંગર	-	1956-62
3.	હુકમસિંઘ	-	1962-67
4.	નિલમ સંજીવ રેડ્ડી	-	1967-69
5.	ગુરૂદયાલ સિંઘ ધિલ્લોન	-	1969-75
6.	બલીરામ ભગત	-	1976-77
7.	નિલમ સંજીવ રેડ્ડી	-	1977-77
8.	કે.એસ.હિગળે	-	1977-80
9.	બલરામ જાખડ	-	1980-89
10.	રવિરાય	-	1989-91
11.	શિવરાજ પાટીલ	-	1991-96
12.	પી.એ.સંઘમા	-	1996-98
13.	સી.બાલયોગી	-	1998-2002
14.	મનોહર જોષી	-	2002-04
15.	સોમનાથ ચેટરજી	-	2004-09
16.	મીરાકુમાર	-	2009-2014
17.	સુમિત્રા મહાજન	-	2014 થી અત્યાર સુધી

❖ **લોકસભા ઉપાધ્યક્ષ :**

→ લોકસભાના અધ્યક્ષ પછી ઉપાધ્યક્ષની ચૂંટણી થાય છે.

→ ઉપાધ્યક્ષની ચૂંટણીથી તારીખ અધ્યક્ષ નક્કી કરે છે.

→ ઉપાધ્યક્ષ પણ લોકસભાના કાર્યકાળ સુધી પોતાના પદ ઉપર રહે છે, પરંતુ નીચેની પરિસ્થિતિમાં તેનું પદ ખાલી થાય છે.

1. રાજીનામું આપે.
2. લોકસભાનો સભ્ય ન રહે.
3. લોકસભાના સભ્યો દ્વારા પૂર્ણ બહુમતીથી તેને હટાવવાનો પ્રસ્તાવ પસાર કરવામાં આવે પરંતુ ઉપાધ્યક્ષને 14 દિવસ પૂર્વે નોટીસ પાઠવવી જરૂરી બને છે.

→ જો અધ્યક્ષ ગેરહાજર તો ઉપાધ્યક્ષ અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરે છે.

→ **સંયુક્ત બેઠકમાં જો લોકસભાનો અધ્યક્ષ ગેરહાજર તો ઉપાધ્યક્ષ અધ્યક્ષપદ સંભાળે છે.**

→ **અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ બંને માત્ર લોકસભાને જ જવાબદાર છે.**

→ ઉપાધ્યક્ષને જ્યારે કોઈ સંસદીય સમિતિનો સભ્ય બનાવવામાં આવે તો તે હોદ્દાની રૂએ તેનો અધ્યક્ષ બની જાય છે.

→ જ્યારે ઉપાધ્યક્ષ અધ્યક્ષનું સ્થાન સંભાળે તો તે પ્રથમવાર મત આપતો નથી પણ મત સરખા થાય તો તે પોતાનો નિર્ણાયક મત આપે છે.

યાદરાખો :-

→ "અધ્યક્ષ" અને "ઉપાધ્યક્ષ"નું પદ ધારણ કરતા સમયે કોઈ અલગથી "શપથ" કે "પ્રતિજ્ઞા" લેવી પડતી નથી.

→ અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષનો પદનો ઉદ્ભવ 1921માં થયો જેને President અને Deputy President કહેવાતા. 1935ના ભારત શાસન અધિનિયમ મુજબ આ પછી આ હોદ્દાઓ અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ કહેવાયા.

→ 1921માં ભારતના વાઈસરોય ફ્રેડ્રિક વ્હાઈટ અને સચ્ચિદાનંદ સિન્હા સૌપ્રથમ અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ બન્યા.

→ 1925 વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ સૌપ્રથમ ચૂંટાયેલ ભારતીય અધ્યક્ષ બન્યા.

❖ પ્રોટેમ સ્પીકર (અસ્થાયી અધ્યક્ષ / સામયિક અધ્યક્ષ) (Protem Speaker) :

→ બંધારણ મુજબ પાછલી લોકસભાનો અધ્યક્ષ નવી લોકસભાની પ્રથમ બેઠક મળે ત્યાં સુધી જ પોતાના પદ પર રહે છે. આથી નવી લોકસભાનું સંચાલન કરવા રાષ્ટ્રપતિ લોકસભાના સભ્યોમાંથી એક પ્રોટેમ સ્પીકર નિયુક્ત કરે છે, જેને રાષ્ટ્રપતિ પોતે શપથ લેવડાવે છે.

→ તે નવી લોકસભાના અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરે છે. પ્રોટેમ સ્પીકર લોકસભાના સભ્યોને શપથ લેવડાવે છે. નવા અધ્યક્ષની ચૂંટણીમાં મદદ કરે છે. ચૂંટાયેલ અધ્યક્ષના આવતાની સાથે જ આ પદ સમાપ્ત થાય છે.

✦ **અનુચ્છેદ-95 :** અધ્યક્ષનો પદ ખાલી પડે ત્યારે ઉપાધ્યક્ષ અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરશે અને ઉપાધ્યક્ષનું પદ પણ ખાલી હોય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ તે હેતુ માટે નિયુક્ત કરે તે વ્યક્તિ લોકસભાના સભ્ય તરીકે ફરજ બજાવશે.

→ લોકસભાની કોઈ બેઠકમાં અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ બંનેની ગેરહાજરી હોય તો ગૃહની કાર્યવાહીના નિયમોથી નક્કી કરવામાં આવે તે વ્યક્તિ અથવા આવી વ્યક્તિ ગેરહાજર હોય તો ગૃહ નક્કી કરે તેવી અન્ય કોઈ વ્યક્તિ અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરશે.

❖ પગાર અને ભથ્થા : (Salaries and Allowances)

→ **અનુચ્છેદ-97 :** રાજ્યસભાના ચેરમેન અને ઉપસભાપતિ તથા લોકસભાના અધ્યક્ષ-ઉપાધ્યક્ષને સંસદ કાયદાથી નક્કી કરે તે પ્રમાણે અને તે સંબંધમાં જોગવાઈ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી બંધારણની બીજી અનુસૂચિમાં નક્કી કરાયેલ પગાર અને ભથ્થાઓ ચૂકવવામાં આવે છે. તેમનો પગાર ભારતની સંચિતનિધિ (સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ) માંથી આપવામાં આવે છે.

❖ સંસદનું સચિવાલય :

→ **અનુચ્છેદ-98 :** સંસદના બંને ગૃહોને અલગ-અલગ સચિવાલય અને સ્ટાફ છે. જેમની ભરતી અને સેવા શરતો સંસદ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

→ સંસદના બંને સચિવાલયોમાં અધિકારી અને કર્મચારીઓની નિયુક્તિ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓના માધ્યમથી કરવામાં આવે છે.

❖ સંસદ સભ્યોની શપથ : (Oath of Affirmation)

→ **અનુચ્છેદ-99 :** સંસદના દરેક ગૃહના સભ્યો પોતાની બેઠક સંભાળતા પહેલા રાષ્ટ્રપતિ અથવા તેમણે તે હેતુ માટે નીમેલી વ્યક્તિ સમક્ષ ત્રીજી અનુસૂચિમાં તે હેતુ માટે અપાયેલા નમૂના પ્રમાણે શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા લેવાની રહેશે, તથા પ્રતિજ્ઞાપત્ર પર પોતાની સહી કરવાની રહેશે.

❖ **સંસદના ગૃહોમાં મતદાન :**

→ **અનુચ્છેદ-100 :** આ અનુચ્છેદમાં ગૃહના કોઈ પણ પ્રશ્નો ઉકેલ તે ગૃહમાં હાજર સભ્યોના મતદાનથી સાદી બહુમતી થી લેવાશે, ખાલી બેઠકો ઉપરાંત સંસદની કાર્ય કરવાની શક્તિ તથા કાર્ય કરવા માટે પૂરતુ સંખ્યાબળ (ગણપૂર્તિ / કોરમ)ની જોગવાઈ કરવામાં આવે છે.

→ રાજ્યસભા સભાપતિ કે લોકસભા અધ્યક્ષ પ્રથમવાર મત આપશે નહીં, પણ જ્યારે સરખા મત હશે ત્યારે નિર્ણાયક મત (Casting vote) આપશે.

→ સંસદના કોઈપણ ગૃહમાં જો કોઈ સ્થાન ખાલી હશે તો પણ ગૃહનું કાર્ય ચાલુ રહેશે. જેને મત આપવાનો અધિકારી નથી તેવી વ્યક્તિએ મત આપેલ હશે તેવું જણાશે તો પણ સંપૂર્ણ કાર્યવાહી કાયદેસરની ગણાશે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં લોકસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ વિશે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-93**
2. લોકસભા અધ્યક્ષની ચૂંટણી ક્યારે થાય છે ? - **નવી લોકસભાની પ્રથમ બેઠક પછી.**
3. લોકસભા અધ્યક્ષની ચૂંટણીની તારીખ કોણ નક્કી કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
4. લોકસભાનો અધ્યક્ષ કોને સંબોધીને પોતાનું રાજીનામું આપે છે ? - **ઉપાધ્યક્ષ (ડેપ્યુટી સ્પીકર)**
5. કોઈપણ ખરડો નાણાં ખરડો છે કે નહિ તે કોણ નક્કી કરે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ (સ્પીકર)**
6. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં લોકસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષને હટાવવાની પ્રક્રિયા છે ? - **અનુચ્છેદ-94**
7. સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકની અધ્યક્ષતા કોણ કરે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ (સ્પીકર)**
8. બંધારણની 10મી અનુસૂચિ અંતર્ગત પક્ષપલ્ટા વિરોધી કાયદા અંતર્ગત લોકસભાના સભ્યની યોગ્યતા અંગે નિર્ણય કોણ કરે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ (સ્પીકર)**
9. લોકસભાની બધી જ સંસદીય સમિતિઓના અધ્યક્ષની નિમણૂંક કોણ કરે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ (સ્પીકર)**
10. લોકસભાનો અધ્યક્ષ કઈ કઈ સમિતિઓનો અધ્યક્ષ હોય છે ? - **કાર્યમંત્રણા સમિતિ, નિયમસમિતિ, સામાન્ય પ્રયોજન સમિતિ.**
11. અગ્રતા યાદીમાં લોકસભા અધ્યક્ષનું સ્થાન કેટલામું છે ? - **સાતમું.**
12. લોકસભા અધ્યક્ષને લોકસભામાં કેટલી બહુમતીથી હટાવી શકાય છે ?
    - પૂર્ણબહુમતી (કુલ સંખ્યાના 50% થી વધુ)
13. ભારતના આંતરરાષ્ટ્રીય સંસદમાં વિધાનસભાના અધ્યક્ષોના સંમ્મેલનની અધ્યક્ષતા કોણ કરે છે ?
    - લોકસભા અધ્યક્ષ (સ્પીકર)
14. ભારતના સૌ પ્રથમ લોકસભા અધ્યક્ષ કોણ છે ? - **ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર.**
15. વર્તમાન લોકસભા અધ્યક્ષ સુમિત્રા મહાજન કેટલામાં અધ્યક્ષ છે ? - **17માં.**
16. લોકસભા ઉપાધ્યક્ષની ચૂંટણીની તારીખ કોણ નક્કી કરે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ.**
17. જો લોકસભા અધ્યક્ષ ગેરહાજર હોય તો લોકસભાના અધ્યક્ષ તરીકે કોણ કાર્ય કરે છે ? - **લોકસભાના ઉપાધ્યક્ષ.**
18. લોકસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ કોને જવાબદાર છે ? - **માત્ર લોકસભાને.**
19. સંયુક્ત બેઠકમાં જો લોકસભાનો અધ્યક્ષ ગેરહાજર હોય તો બેઠકની અધ્યક્ષતા કોણ કરે છે ?
    - લોકસભાનો ઉપાધ્યક્ષ (ડેપ્યુટી સ્પીકર)

20. બ્રિટીશકાળમાં ભારતીય કેન્દ્રીય એસમ્બલીમાં સૌ પ્રથમ ચૂંટાયેલા ભારતીય અધ્યક્ષ કોણ બન્યા હતા ?
- **વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ.**
21. નવી ચૂંટાયેલી લોકસભાના અધ્યક્ષ તરીકે કોણ કાર્ય કરે છે ? - **પ્રોટેમ સ્પીકર (અસ્થાયી અધ્યક્ષ)**
22. પ્રોટેમ સ્પીકરની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
23. પ્રોટેમ સ્પીકરને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
24. નવી લોકસભાના સભ્યોને લોકસભામાં શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **પ્રોટેમ સ્પીકર.**
25. સંસદમાં બંને ગૃહોમાં કોઈપણ પ્રશ્નનો ઉકેલ કઈ રીતે લાવવામાં આવશે ? - **ગૃહમાં હાજર સભ્યોના મતદાનથી સાદી બહુમતીથી.**
26. લોકસભા અધ્યક્ષની ચૂંટણીમાં કોણ ભાગ લે છે ? - **લોકસભાના તમામ સભ્યો.**
27. લોકસભા અધ્યક્ષને હોદ્દાના શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **તેમને શપથ લેવાના હોતા નથી.**
28. લોકસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષની ગેરહાજરીમાં લોકસભાના અધ્યક્ષ તરીકે કોણ કાર્ય કરે છે ?
- **લોકસભાના વરિષ્ઠતમ સભ્ય.**
29. લોકસભાના સચિવાલય પર કોનું નિયંત્રણ હોય છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ. (સ્પીકર)**
30. લોકસભામાં કોરમ (ગણપૂર્તિ)ના અભાવમાં લોકસભા અધ્યક્ષ શું કરી શકે છે ? - **ગૃહનું સ્થગન અથવા સત્રાવસાન.**
31. લોકસભાના મહાસચિવ (સેક્રેટરી જનરલ)ની નિમણૂંક કોણ કરે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ (સ્પીકર)**
32. સંસદની સંયુક્ત બેઠકમાં કોઈ ખરડા પર સરખા મતની સ્થિતિમાં નિર્ણાયક મત આપવાનો અધિકાર કોની પાસે છે ?
- **લોકસભા અધ્યક્ષ. (સ્પીકર)**
33. કોઈપણ ખરડો નાણાંકીય ખરડો છે કે નહીં તે કોણ નક્કી કરે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ.**
34. લોકસભા સચિવાલય કોના નિયંત્રણ હેઠળ કાર્યકરે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ.**
35. ભારતના કયા રાષ્ટ્રપતિ પૂર્વમાં લોકસભા અધ્યક્ષ પણ રહી ચૂક્યા છે ? - **નીલમ સંજીવ રેડ્ડી.**
36. સૌ પ્રથમ કયા લોકસભા સ્પીકર સામે લોકસભામાં અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ લાવવામાં આવ્યો હતો ?
- **કે.એસ.હેગડે.**
37. કોને લોકસભાના પિતા કહેવામાં આવે છે ? - **ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર.**
38. લોકસભાના સૌ પ્રથમ ઉપાધ્યક્ષ કોણ હતા ? - **અનંતશયનમ આયંગર.**
39. ચાલુ કાર્યકાળ દરમ્યાન મૃત્યુ પામનાર સૌ પ્રથમ લોકસભા અધ્યક્ષ કોણ છે ? - **એમ.સી.બાલયોગી.**
40. લોકસભામાં વિપક્ષના નેતાને માન્યતા કોણ આપે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ.**

27. સંસદમાં કૉરમ અને ખાલી બેઠકો

❖ **કૉરમ / કાર્યસાધક સંખ્યા (Quorom) :**

✦ અનુચ્છેદ-100 મુજબ, દરેક ગૃહમાં કાર્યવાહી માટે ઓછામાં ઓછા સભ્યોની હાજરી અર્થાત કુલ સભ્યોના 1/10 સભ્યોને કોરમ કહે છે. જો કોરમ ન થાય તો જે તે ગૃહનો અધ્યક્ષ પૂરતી સંખ્યા થાય ત્યાં સુધી ગૃહની કાર્યવાહી મોકૂફ રાખી શકે છે.

→ **સામાન્ય રીતે ગૃહની કુલ સંખ્યાની સાદી બહુમતીથી ગૃહના કોઈ પણ પ્રશ્નનો નિકાલ થશે. આમ છતાં નીચેના પ્રસંગોએ વિશેષ બહુમતી (ગૃહમાં હાજર રહીને મત આપનારાની 2/3 બહુમતી પરંતુ ગૃહની કુલ સભ્યસંખ્યાની સામાન્ય સાદી બહુમતી)ની જરૂર પડે છે.**

1. રાષ્ટ્રપતિ સામે મહાભિયોગની પ્રક્રિયા.
2. ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરિક્ષક, ચૂંટણી પંચ, સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને દૂર કરવાની પ્રક્રિયા.
3. રાજ્યસભાના સભાપતિ / ઉપસભાપતિને દૂર કરવા માટે રાજ્યસભામાં અને લોકસભાના અધ્યક્ષ / ઉપાધ્યક્ષને દૂર કરવા.
4. કેટલાક બંધારણીય સુધારા કરવા માટે.
5. અખિલ ભારતીય સેવાઓના સર્જન કે રાજ્ય યાદીના વિષયોને રાષ્ટ્રીય વિષય જાહેર કરવા.

❖ **સંસદમાં બેઠકો ખાલી થવી :**

✦ અનુચ્છેદ-101 મુજબ, નીચેની પરિસ્થિતિઓમાં સંસદમાં સ્થાન ખાલી પડે છે.

(1) બેવડી સભ્યતા (Double Membership) :

→ કોઈપણ વ્યક્તિ એક જ સમયે બંને ગૃહોનો સભ્ય બની શકે નહીં. જો કોઈ વ્યક્તિ બંને ગૃહોમાં ચૂંટાઈ આવે તો તેણે 10 દિવસમાં જાહેર કરવું પડશે કે તે કયા ગૃહમાં રહેવા માંગે છે. જો તે માહિતી ન આપે તો રાજ્યસભાની તેની બેઠક આપોઆપ ખાલી ગણાશે. તેમજ જો કોઈ વિધાન સભ્ય સંસદમાં અને રાજ્ય વિધાન મંડળ એમ બંનેમાં ચૂંટાઈ આવે તો 14 દિવસમાં વિધાનસભાની બેઠક ખાલી કરવી પડશે. નહિંતર સંસદની સભ્યતા સમાપ્ત થયેલી ગણાશે.

→ જો કોઈ એક વ્યક્તિ ગૃહમાં બે બેઠકો પર ચૂંટાઈ આવે તો સ્વચ્છાએ કોઈ એક બેઠક ખાલી કરવી પડશે. નહિંતર બંને બેઠક ખાલી થયેલી ગણાશે.

(2) અયોગ્યતા (Disqualification) :

→ જો ગૃહનો સભ્ય કોઈ અયોગ્યતા જાહેર થાય તો પણ તેની બેઠક ખાલી ગયેલ ગણાશે.

(3) રાજીનામું (Resignation) :

→ ગૃહના સભ્યો રાજ્યસભામાં સભાપતિ અને લોકસભામાં સ્પીકરને રાજીનામું આપે તો પણ, તેની બેઠક ખાલી પડે છે. (સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ, રાષ્ટ્રપતિ રાજીનામું આપે એટલે તરત અમલી બને, જ્યારે સંસદ સભ્યોમાં આવુ નથી. અધ્યક્ષ સ્વીકારે પછી જ અમલી બને છે ત્યાં સુધી તેઓ રાજીનામું પાછું ખેંચી શકે છે.)

(4) ગેરહાજરી (Absence) :

→ જો કોઈ સભ્યો ગૃહની પરવાનગી વગર સતત 60 દિવસ સુધી ગેરહાજર રહે તો તે ગૃહનું સભ્યપદ ગુમાવે છે. આ 60 દિવસમાં ગૃહના સ્થગન, સત્રાવસાનના સતત 4 દિવસથી વધુ મુદતને સમાવવામાં આવતા નથી.

❖ **સંસદના સભ્યપદ માટેની ગેરલાયકાતો : (Disqualification for Membership of Parliament)**

✦ **અનુચ્છેદ : 102 (1) :** આ અનુચ્છેદ મુજબ સંસદના સભ્યપદ માટેની ગેરલાયકાતો નીચે મુજબ છે.

→ લાભનું પદ ધરાવતો હોય.

→ અસ્થિર મગજનો હોય.

→ આર્થિક દેવાળીયો જાહેર થયેલ હોય.

→ ભારતનો નાગરીક પણ સ્વેચ્છાએ વિદેશી નાગરીકત્વનો સ્વીકાર કરેલ હોય.

→ સંસદે કરેલા કોઈ કાયદા હેઠળ ગેરલાયક ઠરેલ હોય.

❖ **સંસદના સભ્યપદની ગેરલાયકાત અંગેનો નિર્ણય રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા લેવાશે :**

✦ **અનુચ્છેદ : 103 : અનુચ્છેદ : 102 (1)** ની જોગવાઈના આધારે કોઈપણ સભ્ય ગેરલાયક છે કે નહીં આ બાબતે રાષ્ટ્રપતિનો નિર્ણય અંતિમ રહેશે. આવી પરિસ્થિતિમાં રાષ્ટ્રપતિ પહેલા ચુંટણીપંચની સલાહ લેશે પછી નિર્ણય લેશે.

→ **1985**ના વર્ષમાં થયેલા **52**માં સુધારાથી **અનુચ્છેદ-102 (2)** ઉમેરવામાં આવ્યો અને **10**મી અનુસૂચિમાં પક્ષાંતરધારાની જોગવાઈ કરવામાં આવી.

❖ **સંસદ સભ્યોના પગાર અને ભથ્થાઓ :-**

✦ **અનુચ્છેદ - 106 :** સંસદના દરેક ગૃહના સભ્ય વખતો વખત સંસદ નક્કી કરે તે પગાર અને ભથ્થો મેળવવા હકદાર રહેશે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં બંને ગૃહોની કોરમની ચર્ચા કરવામાં આવી છે ?
   - અનુચ્છેદ-100
2. ભારતના બંધારણ મુજબ સંસદના બંને ગૃહોમાં કામકાજ ચલાવવા કોરમ કેટલી હોવી જરૂરી છે ?
   - કુલ સભ્ય સંખ્યાના 1/10
3. કોઈપણ વ્યક્તિ એક જ સમયે બંને ગૃહોનો સભ્ય બને તો તેણે કેટલા દિવસમાં બંનેમાંથી કોઈપણ એક ગૃહની બેઠક ખાલી કરવી પડશે ? **- 10 દિવસ.**
4. રાજ્યસભાના સભ્યો પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? **- રાજ્યસભાના ચેરમેન.**
5. લોકસભાના સભ્યો પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? **- લોકસભાના અધ્યક્ષ.**
6. કોઈપણ ગૃહનો સભ્ય સતત કેટલા દિવસ ગેરહાજર રહે તો તેનું ગૃહનું સભ્યપદ રદ થયેલું ગણાશે ?
   - 60 દિવસ.
7. જો કોઈ વ્યક્તિ રાજ્ય વિધાન મંડળ અને સંસદ એમ બંનેમાં ચૂંટાઈ આવે છે તો તેણે કેટલા દિવસમાં ગમે તે એક બેઠક ખાલી કરવી પડશે ? **- 14 દિવસ.**
8. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં સંસદના સભ્યપદની ગેરલાયકાતો વર્ણવેલી છે ? **- અનુચ્છેદ-102**
9. સંસદની સભ્યપદની ગેરલાયકાત અંગેનો નિર્ણય કોના દ્વારા લેવામાં આવે છે ? **- રાષ્ટ્રપતિ.**
10. સંસદ સભ્યોના પગાર-ભથ્થાઓ કોના દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે ? **- સંસદ દ્વારા.**

28. પક્ષપલટા વિરોધી કાનૂન

❖ **પક્ષપલટા વિરોધી કાનૂન :-**

→ **અનુચ્છેદ-102 (2) અને બંધારણની 10મી અનુસૂચિ મુજબ પક્ષાંતરધારાની જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.**

(1) કોઈપણ રાજકીય પક્ષના ચૂંટાયેલા સભ્ય જો તે પક્ષમાંથી રાજીનામુ આપે અથવા અન્ય પક્ષમાં જોડાય અથવા પક્ષે કરેલા નિર્ણયની વિરૂદ્ધ મતદાન આપે અથવા મતદાન ન કરે તો તે સભ્યપદ માટે ગેરલાયક ઠરે છે, પરંતુ જો તેને જે તે રાજકીય પક્ષ 15 દિવસમાં માફી આપે તો સભ્યપદ રદ થતો નથી.

(2) જો ગૃહમાં અપક્ષ તરીકે ચૂંટાયેલ વ્યક્તિ કોઈ રાજકીય પક્ષમાં જોડાય, તો તેનું સભ્યપદ ગુમાવે છે.

(3) રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂંક પામેલ સભ્ય જો નિમણૂંક પછીના 6 મહિનામાં જ કોઈ રાજકીય પક્ષમાં જોડાય તો તેનું સભ્યપદ ગેરલાયક ઠરે.

(4) પણ જો કોઈ રાજકીય પક્ષના વિભાજનના કારણે પક્ષના ઓછામાં ઓછા 1/3 સભ્યો સામૂહિક રીતે પક્ષનો ત્યાગ કરે કે પક્ષના અધિકૃત વ્યક્તિ કે સત્તાધીશના આદેશની વિરૂદ્ધ મતદાન કરે કે મતદાનથી દૂર રહે તો તે ગેરલાયક ઠરતો નથી.

(5) ગૃહના સભ્યનું મૂળ રાજકીય પક્ષ અન્ય પક્ષ સાથે જોડાણ કરે અથવા સમાવિષ્ટ થાય ત્યારે તે સભ્ય ગેરલાયક ઠરતો નથી. આ અંતર્ગત મૂળ રાજકીયપક્ષના ઓછામાં ઓછા 2/3 સભ્યો જોડાણ માટે સંમત થવા જરૂરી છે.

❖ **પક્ષપલ્ટા વિરોધી કાનૂનમાંથી મુક્તિ :-**

→ રાજ્યસભાના ઉપાધ્યક્ષ, લોકસભાના અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ જ્યાં સુધી હોદ્દો ધારણ કરે ત્યાં સુધી કોઈપણ પક્ષના સભ્ય તરીકે રહેતા નથી, તથા આ સંજોગોમાં પક્ષ ત્યાગ માટે તેમના ઉપર પક્ષાંતર ધારો અમલી બનતો નથી.

❖ **પક્ષાંતર ધારા અંગેનો નિર્ણય :-**

→ પક્ષાંતર ધારા અંતર્ગત કોઈપણ સભ્ય ગેરલાયક છે કે નહીં તેનો નિર્ણય રાજ્યસભા અને લોકસભામાં અનુક્રમે રાજ્યસભાના સભાપતિ અને લોકસભા અધ્યક્ષ કરશે. વિધાનસભામાં વિધાનસભા અધ્યક્ષ કરશે. જો આવી ગેરલાયકાતનો પ્રશ્ન ગૃહના અધ્યક્ષ સંબંધી હશે તો તેનો નિર્ણય તે ગૃહે તે હેતુ માટે ચૂંટેલા તે ગૃહના સભ્યો દ્વારા લેવાશે તથા આ નિર્ણય પણ અંતિમ હશે.

❖ **સંસદ સભ્યોના વિશેષાધિકારો, સત્તા અને મુક્તિઓ :-**

✦ **અનુચ્છેદ - 105 :** આ અનુચ્છેદમાં સંસદ સભ્યોના વિશેષાધિકારો, સત્તા અને મુક્તિઓની જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે. જે નીચે મુજબ છે.

(1) સંસદ સભ્યને સંસદના નિયમોને આધીન રહીને સંસદમાં પોતાના વિચારો રજૂ કરવાની અને બોલવાની સ્વતંત્રતા.

(2) સંસદ કે સંસદીય સમિતિમાં સંસદસભ્ય દ્વારા બોલવામાં આવેલ બાબત કે કાર્યો કે મતદાન માટે સંસદની કોઈપણ પ્રકારની ટીકા ટીપ્પણી કરી શકાશે નહીં.

(3) સંસદના દરેક ગૃહના સભ્યોના તથા સમિતિઓના વિશેષાધિકારો અને મુક્તિઓ વખતોવખત સંસદ દ્વારા કાયદાથી નક્કી કરવામાં આવે છે.

(4) જે વ્યક્તિઓને બંધારણે સંસદના કોઈપણ ગૃહમાં બોલવાનો અધિકાર આપ્યો છે તેમને પણ આ વિશેષાધિકાર લાગુ પડે છે.

→ આ ઉપરાંત સંસદિય કાર્યવાહી દરમ્યાન તેના 40 દિવસ અગાઉ કે 40 દિવસ પછીના સમય દરમ્યાન દિવાની કાર્યવાહી બદલ ધરપકડ કરી શકાતી નથી. પરંતુ આ વિશેષાધિકાર માત્ર દિવાની કાર્યવાહી પૂરતો જ મર્યાદિત છે. ફોજદારી કાર્યવાહી બદલ અથવા નિવારક નિરોધ હેઠળ ધરપકડ થઈ શકે છે. કોઈપણ સભ્યની ધરપકડ કરવાની થાય તો ચાલુ સંસદે સંસદના કંપાઉન્ડમાંથી ન થઈ શકે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં પક્ષાંતરધારાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? **- 10મી અનુસૂચિ.**
2. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂંક પામેલો સભ્ય કેટલા સમયમાં કોઈ રાજકીય પક્ષમાં જોડાય તો તેનું સભ્યપદ ગેરલાયક ઠરે ? **- 6 મહિના.**
3. કોને પક્ષાંતરધારામાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે ? **- લોકસભા અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ, રાજ્યસભાના સભાપતિ.**
4. પક્ષાંતરધારા અંતર્ગત સભ્યની ગેરલાયકાત અંગે અનુક્રમે લોકસભા અને રાજ્યસભામાં કોણ નિર્ણય કરે છે ? **- લોકસભામાં અધ્યક્ષ અને રાજ્યસભામાં ચેરમેન.**
5. પક્ષાંતરધારા અંતર્ગત સભ્યની ગેરલાયકાત અંગ અનુક્રમે વિધાનસભા અને વિધાનપરિષદમાં કોણ નિર્ણય કરે છે ? **- વિધાનસભામાં અધ્યક્ષ અને વિધાનપરિષદમાં સભાપતિ.**
6. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં સંસદ સભ્યોના વિશેષાધિકારો, સત્તાઓ અને મુક્તિઓ વિશે જોગવાઈ છે ? **- અનુચ્છેદ-105**
7. કોઈપણ સંસદ સભ્યની દીવાની કાર્યવાહીમાં સંસદના સત્રના કેટલા દિવસ અગાઉ કે પછી ધરપકડ કરી શકાતી નથી ? **- 40 દિવસ.**

29. સંસદની પ્રક્રિયા સંબંધી મહત્ત્વપૂર્ણ શબ્દાવલી

❖ **પ્રશ્નકાળ (Question Hour) :-**

→ સંસદના બંને ગૃહોની પ્રતિદિનની કાર્યવાહીના પ્રથમ કલાકનો સમય પ્રશ્નકાળ કહેવામાં આવે છે. તેમાં ગૃહના સભ્ય દ્વારા મંત્રીઓને પ્રશ્ન પુછવામાં આવે છે તથા મંત્રીઓ તેનો જવાબ આપે છે.

આ પ્રશ્નો ત્રણ પ્રકારના હોઈ શકે છે.

1. **તારાંકિત પ્રશ્નો (Starred Question) :-**

→ આ પ્રશ્નોના જવાબ મૌખિક આપવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નો ઉપર તારાંક ચિહ્ન (*) લગાવી તેને અલગ દર્શાવવામાં આવે છે. આથી તેમને તારાંકિત પ્રશ્ન કહેવામાં આવે છે.

2. **અતારાંકિત પ્રશ્નો (Unstarred Question) :-**

→ આ પ્રશ્નોના જવાબ લેખિત રીપોર્ટના રૂપમાં આપવામાં આવે છે. તેના ઉપર તારાંક ચિહ્ન લગાવવામાં આવતા નથી.

3. **અલ્પસૂચના પ્રશ્ન (Short Notice Question) :-**

→ ઓછામાં ઓછા 10 દિવસની નોટીસ આપીને પુછવામાં આવે છે. જેનો જવાબ મૌખિક આપવામાં આવે છે.

❖ **શૂન્યકાળ (Zero Hour) :-**

→ **વિશ્વની સંસદીય પ્રકિયામાં શૂન્યકાળએ ભારતની દેન છે, જે 1962થી શરૂ થઈ છે.**

→ તે પ્રશ્નકાળ પછી તરત જ શરૂ થાય છે. પ્રશ્નકાળ અને સંસદીય કાર્યક્રમ વચ્ચેના સમયને શૂન્યકાળ કહેવાય. મોટાભાગે 5 થી 15 મિનિટનો હોય છે.

→ શૂન્યકાળ દરમ્યાન કોઈ પણ સભ્ય કોઈ પણ પ્રકારની સૂચના આપ્યા વગર કોઈ પણ બાબત અંગે ચર્ચા કરી શકે છે.

યાદરાખો :- 26 નવેમ્બર,2014થી રાજ્યસભામાં પ્રશ્નકાળનો અને શૂન્યકાળનો સમય અદલા બદલી કરવામાં આવેલ છે. જેમાં શૂન્યકાળ 11.00 વાગે તથા પ્રશ્નકાળ 12.00 વાગે શરૂ થશે.

❖ **સદન/ગૃહનો નેતા (Leader of the House) :-**

→ લોકસભાના નિયમો અંતર્ગત 'ગૃહનો નેતા' અર્થાત્ વડાપ્રધાન પરંતુ જો વડાપ્રધાન રાજ્યસભાનો સભ્ય હોય તો વડાપ્રધાન દ્વારા પસંદ કરાયેલ જે તે મંત્રી લોકસભાનો નેતા છે. તે મુજબ રાજ્યસભામાં પણ 'ગૃહનો નેતા' મંત્રી અથવા વડાપ્રધાન હોઈ શકે છે.

❖ **વ્હિપ (સચેતક) (Whip) :-**

→ પ્રત્યેક રાજકીય પક્ષ પછી તે સંસદમાં સત્તામાં હોય કે વિપક્ષમાં સંસદમાં પોતાનો વ્હિપ રાખે છે. જે ગૃહના સહાયક નેતાના રૂપમાં નિયુક્ત કરવામાં આવે છે. તેની જવાબદારી પાર્ટીના નેતાઓને મોટી સંખ્યામાં ગૃહમાં ઉપસ્થિત રાખવાની છે. તથા સત્તા પાર્ટી કે વિપક્ષને સહયોગ કરવાની જવાબદારી છે. વ્હીપના નિર્દેશોના પાલન ન કરનારા સભ્ય સામે દંડાત્મક કાર્યવાહી થાય છે.

❖ **વિપક્ષનો નેતા (Leader of the Opposition) :-**

→ સંસદના બંને ગૃહોમાં એક-એક વિપક્ષનો નેતા હોય છે.

→ વિપક્ષમાં સૌથી મોટી પાર્ટી (લગભગ કુલ સભ્યોના 1/10 ભાગ ધરાવતી હોય) તેને મુખ્ય વિપક્ષ અને તેના નેતાને વિપક્ષનો નેતા કહેવાય છે. 1965માં પ્રથમવાર વિપક્ષના નેતાને કાયદેસરની માન્યતા મળી.

→ 1977થી તેને કેબિનેટમંત્રી જેટલું વેતન, ભથ્થા અને સુવિધાઓ પ્રાપ્ત છે.

❖ **ધ્યાનાકર્ષણ પ્રસ્તાવ (Calling Attention Motion) :-**

→ આ વિશ્વ સંસદીય પ્રક્રિયામાં ભારતની દેન છે. જે 1954 થી અસ્તિત્વમાં છે.

→ ધ્યાનાકર્ષણ પ્રસ્તાવ દ્વારા કોઈ પણ સભ્ય અધ્યક્ષ અથવા સભાપતિની પૂર્વમંજુરીથી અતિ સાર્વજનિક મહત્વની કોઈ પણ બાબત ઉપર મંત્રીનું ધ્યાન દોરે છે. પ્રસ્તાવ પછી સંબંધિત મંત્રી તરત જ સંક્ષિપ્તમાં વકતવ્ય આપી શકે છે અથવા પછીથી વકતવ્ય આપવા માટે સમયની માંગણી કરી શકે છે. આ પ્રસ્તાવની જાણ લોકસભા મહાસચિવને આપવી પડે છે.

❖ **વિશેષાધિકાર પ્રસ્તાવ (Privilege Motion) :-**

→ જ્યારે કોઈ મંત્રી દ્વારા સાચા તથ્યોને રજૂ કરવામાં આવતા નથી અથવા ખોટી માહિતી આપીને ગૃહ અથવા ગૃહના એક કે તેથી વધુ સભ્યોના વિશેષાધિકારનો ભંગ કરવામાં આવે છે. ત્યારે સંસદના કોઈ પણ સભ્ય વિશેષાધિકાર પ્રસ્તાવ ગૃહમાં રજૂ કરી શકે છે.

❖ **ગિલોટીન પ્રસ્તાવ (Guillotine) :-**

→ જ્યારે લોકસભા અધ્યક્ષ અથવા રાજ્યસભાનો સભાપતિ ગૃહમાં કોઈપણ બાબત અંગે પૂરતી ચર્ચા થઈ ચુકી છે તથા હવે વધુ ચર્ચાને અવકાશ નથી તેવું અનુભવે છે ત્યારે તે બાબત અંગે ગૃહમાં ચર્ચા બંધ કરાવી તે બાબત અંગે મતદાન કરાવે છે. આ પ્રક્રિયાને ગીલોટીન કહે છે.

❖ **સ્થગન પ્રસ્તાવ (Adjournment Motion) :-**

→ ગંભીર સાર્વજનિક મહત્વના મુદ્દા ઉપર ગૃહમાં ચર્ચા કરવા માટે, ગૃહની ચાલુ મુદ્દાની કાર્યવાહી સ્થગિત કરવા માટે આ પ્રસ્તાવ લાવવામાં આવે છે. સ્થગન પ્રસ્તાવ લાવવા 50 સભ્યોનું સમર્થન આવશ્યક છે. તે બંને ગૃહમાંથી કોઈ પણ એક અથવા બંને ગૃહમાં રજૂ કરી શકાય છે.

→ ગૃહનો કોઈપણ સભ્ય આ પ્રસ્તાવ રજૂ કરી શકે છે.

❖ **નિંદા પ્રસ્તાવ :- (Censure Motion)**

→ નિંદા પ્રસ્તાવ માત્ર લોકસભામાં જ રજૂ કરી શકાય છે.

→ નિંદા પ્રસ્તાવ વિરોધપક્ષના નેતા અથવા અન્ય કોઈ સભ્ય દ્વારા સરકારની નિતીઓની આલોચના (મંત્રીપરિષદના કાર્યોની ટીકા) કરવા લાવવામાં આવે છે. જે કોઈ એક મંત્રી કે સંપૂર્ણ મંત્રીપરિષદની વિરૂદ્ધ હોઈ શકે છે.

→ જો નિંદા પ્રસ્તાવ લોકસભામાં પસાર થાય તો મંત્રી પરિષદને રાજીનામું આપવું જરૂરી નથી.

❖ **અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ :- (Nonconfedence Motion)**

→ અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ માત્ર લોકસભામાં જ લાવી શકાય છે. અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ 50 સભ્યોના સમર્થનથી જ લાવી શકાય છે. જે વિપક્ષ દ્વારા મંત્રી પરિષદમાં લોકસભાનો વિશ્વાસ નક્કી કરવા સંપૂર્ણ મંત્રી પરિષદની વિરૂદ્ધ લાવવામાં આવે છે.

→ **જો અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ પસાર થાય તો મંત્રી પરિષદે રાજીનામું આપવું ફરજિયાત છે.**

❖ **ધન્યવાદ પ્રસ્તાવ :- (Motion of Thanks)**

→ નાણાંકીય વર્ષના પ્રથમ સત્રમાં રાષ્ટ્રપતિ ગૃહને સંબોધિત કરે છે. તે પોતાના સંબોધનમાં ગયા વર્ષ અને આવનારા વર્ષમાં સરકારી નીતિઓ અંગે માહિતી આપે છે. બંને ગૃહોમાં તેની ચર્ચા થાય છે તેને જ **"ધન્યવાદ પ્રસ્તાવ"** કહે છે. ચર્ચા પછી આ પ્રસ્તાવને મતદાન માટે રાખવામાં આવે છે.

→ **ધન્યવાદ પ્રસ્તાવ બંને ગૃહોમાં પસાર થવો આવશ્યક છે. નહિંતર સરકારે રાજીનામું આપવુ પડે છે.**

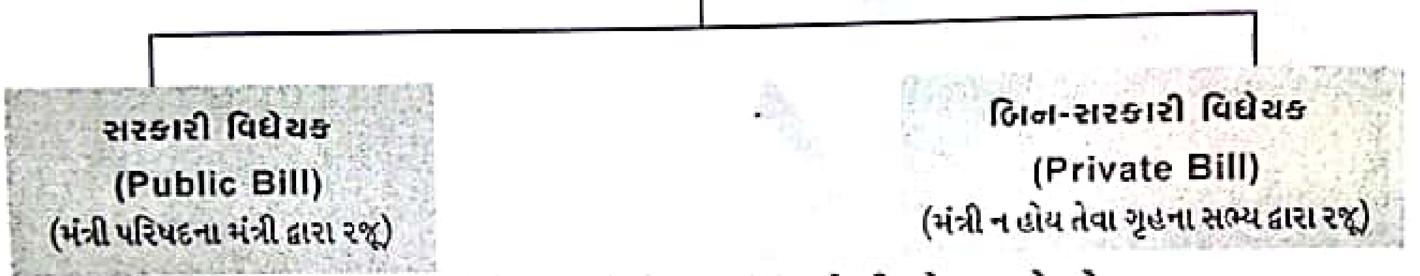
વન લાઈનર ક્વીઝ

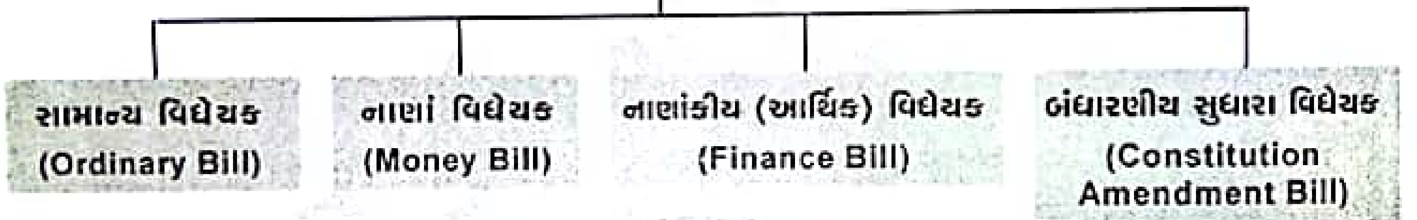
1. સંસદના બંને ગૃહની રોજની કાર્યવાહીનો પ્રથમ કલાક કયા નામે ઓળખાય છે ? - **પ્રશ્નકાળ.**
2. ગૃહના સભ્ય દ્વારા મંત્રીઓને પૂછાતા પ્રશ્ન જેના જવાબ મંત્રી મૌખિક આપે છે તેને શું કહેવામાં આવે છે ? **- તારાંકિત પ્રશ્ન.**
3. કઈ બાબતો વિશ્વની સંસદીય પ્રક્રિયાને ભારતની દેન છે ? - **શૂન્યકાળ અને ધ્યાનાકર્ષણ પ્રસ્તાવ.**
4. ગૃહના સભ્ય દ્વારા મંત્રીઓને પૂછાતા પ્રશ્ન જેના જવાબ મંત્રી દ્વારા લેખિત રીપોર્ટના રૂપમાં આપવામાં આવે છે તેને શું કહે છે ? - **અતારાંકિત પ્રશ્ન.**
5. કોઈપણ પક્ષને સૌથી મોટા અને મુખ્ય વિપક્ષ થવા લોકસભાની કુલ સભ્ય સંખ્યાના કેટલી સભ્ય સંખ્યા ધરાવવી જરૂરી છે ? - **લોકસભાની કુલ સભ્ય સંખ્યાના 1/10**
6. વિપક્ષના નેતાને કાયદેસરની માન્યતા ક્યારે મળી ? - **ઈ.સ.1965**
7. ક્યારથી વિપક્ષના નેતાને કેબિનેટ મંત્રી જેટલા વેતન ભથ્થા અને સુવિધા પ્રાપ્ત છે ? - **ઈ.સ.1977થી**
8. જ્યારે લોકસભા અથવા રાજ્યસભાનો સભાપતિ ગૃહમાં કોઈપણ બાબત અંગે પૂરતી ચર્ચા થઈ ચૂકી હોય ત્યારે ગૃહમાં ચર્ચા બંધ કરાવી મતદાન કરાવે તે પ્રક્રિયાને શું કહેવાય છે ? - **ગિલોટીન.**
9. ગંભીર સાર્વજનિક મહત્વના મુદ્દા પર ગૃહમાં ચર્ચા કરવા માટે, ગૃહની ચાલુ કાર્યવાહી સ્થગિત કરવા કયો પ્રસ્તાવ લાવવામાં આવે છે ? - **સ્થગન પ્રસ્તાવ. (Adjournment Motion)**
10. કોઈપણ ગૃહમાં સ્થગન પ્રસ્તાવ લાવવા કેટલા સભ્યોનું સમર્થન હોવું જરૂરી છે ? - **50 સભ્યો.**
11. સ્થગન પ્રસ્તાવ કોણ રજૂ કરી શકે છે ? - **ગૃહનો કોઈપણ સભ્ય.**
12. નિંદા પ્રસ્તાવ માત્ર ક્યાં રજૂ થઈ શકે છે ? - **લોકસભામાં.**
13. જો નિંદા પ્રસ્તાવ લોકસભામાં પસાર થઈ જાય તો શું મંત્રી પરિષદે રાજીનામું આપી દેવું પડે છે ? - **ના.**
14. અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ માત્ર કયા ગૃહમાં લાવી શકાય છે ? - **લોકસભામાં.**
15. અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ લાવવા માટે લોકસભામાં કેટલા સભ્યોનું સમર્થન હોવું જરૂરી છે ? - **50 સભ્યો.**
16. જો લોકસભામાં અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ પસાર થઈ જાય તો શું મંત્રીપરિષદે રાજીનામું આપવું પડે છે ? - **હા.**
17. નાણાંકીય વર્ષના પ્રથમ સત્રમાં રાષ્ટ્રપતિના સંબોધનને કયા પ્રસ્તાવ તરીકે પસાર કરવામાં આવે છે ? **- ધન્યવાદ પ્રસ્તાવ.**
18. જો ધન્યવાદ પ્રસ્તાવ બંને ગૃહોમાંથી પસાર ન થાય તો શું થાય ? - **સરકારે (મંત્રીપરિષદે) રાજીનામું આપી દેવુ પડે.**

30. સામાન્ય વિધેયક અને નાણાં વિધેયક

❖ સંસદમાં ખરડાં (વિધેયક) પ્રક્રિયા :-

સામાન્ય વિધેયક
(Ordinary Bill)

✦ **અનુચ્છેદ - 107 : સામાન્ય વિધેયક (ખરડા) અંગેની જોગવાઈ :**

→ સામાન્ય વિધેયક (ખરડો) કાયદો બનતા પહેલા નીચે મુજબની સાત અવસ્થાઓમાંથી પસાર થાય છે.

1. ખરડો રજૂ કરવો તથા પ્રથમ વાંચન.
2. દ્વિતીય વાંચન, જેમાં સામાન્ય ચર્ચા થાય છે.
3. સમિતિ અવસ્થા, જેમાં ખરડો પ્રવર સમિતિને વિચારણા માટે આપવામાં આવે છે.
4. રિપોર્ટ અવસ્થા, જેમાં સમિતિના રિપોર્ટ પછી ગૃહમાં ચર્ચા અને એક-એક ભાગ પર મતદાન થાય છે.
5. તૃતીય વાંચન, જેમાં ખરડામાં કોઈ સુધારો થતો નથી, પરંતુ સંપૂર્ણ ખરડા ઉપર મતદાન થાય છે.
6. બીજા ગૃહમાં પણ ઉપરોક્ત બધી જ અવસ્થાઓમાંથી પસાર થાય છે.
7. રાષ્ટ્રપતિની સ્વીકૃતિ.

→ સામાન્ય વિધેયક બંનેમાંથી કોઈ પણ ગૃહ અર્થાત્ લોકસભા કે રાજ્યસભા એમ બંનેમાં રજૂ કરી શકાય છે.

→ સામાન્ય વિધેયક બંને ગૃહમાં પસાર થવો ફરજિયાત છે. તેમાં બંને ગૃહની શક્તિઓ સમાન છે.

→ સામાન્ય વિધેયક સરકાર દ્વારા સરકારી વિધેયક સ્વરૂપે અથવા ગૃહના અન્ય કોઈ સભ્ય દ્વારા ગેરસરકારી વિધેયક સ્વરૂપે રજૂ કરી શકાય છે.

બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક
(Joint Sitting of Two Houses)

✦ **અનુચ્છેદ-108 : જો કોઈ ખરડો એક ગૃહ દ્વારા પસાર કરી બીજા ગૃહમાં મોકલવામાં આવે ત્યારે નીચેની પરિસ્થિતિઓમાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંયુક્ત બેઠક બોલાવવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. જે નાણાં ખરડા અને બંધારણીય સુધારાના ખરડામાં લાગુ પડતી નથી.**

1. બીજો ગૃહ ખરડો નામંજૂર કરે.
2. બીજો ગૃહ ખરડામાં સુધારો કરે જેને પ્રથમ ગૃહને સ્વીકાર્ય ન હોય.
3. બીજા ગૃહે ખરડો મળ્યાની તારીખથી 6 માસ કરતાં વધુ સમય સુધી કોઈ કાર્યવાહી કરી ન હોય ત્યારે લોકસભાના વિસર્જનને કારણે જો ખરડાનો અંત ન આવ્યો હોય તો તે ખરડા અંગે વિચારણા કરવા અને મતદાન હેતુ રાષ્ટ્રપતિ બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવી શકે છે.

→ સંયુક્ત બેઠકની જાહેરાત સાથે કોઈ ગૃહ તે ખરડો પસાર કરવાની બાબતમાં આગળ કાર્યવાહી કરી શકશે નહીં.

→ **ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકમાં બંને ગૃહોના ઉપસ્થિત સભ્યોની સાધારણ બહુમતીથી પસાર થાય તો તે બંને ગૃહોમાં પસાર થયેલો ગણાશે.**

→ રાષ્ટ્રપતિની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવાની જાહેરાત પછી જો લોકસભાનું વિસર્જન થાય, તો પણ નવી આવેલી લોકસભાથી સંયુક્ત બેઠક બોલાવી શકાય છે.

નાણાં ખરડો (ધન વિધેયક)
(Money Bill)

✦ **અનુચ્છેદ-110 :** ધન વિધેયક અર્થાત્ નાણાં ખરડાની વ્યાખ્યા (પરિભાષા) નક્કી કરવામાં આવી છે.

→ **અનુચ્છેદ-110** મુજબ કોઈપણ ખરડાને ત્યારે જ નાણાં ખરડો ગણવામાં આવે છે જ્યારે તેમાં નીચે મુજબની જોગવાઈઓ હશે.

A. કોઈ કર નાખવાની, નાબૂદ કરવાની, માફ કરવાની કે તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો પરિવર્તન કરવાની.

B. ભારત સરકાર દ્વારા નાણાં ઉછીના લેવાની કે કોઈ બાંહેધરી આપવાની કે ભારત સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલ નાણાંકીય જવાબદારીઓ અંગેના કાયદામાં સુધારો કરવાની.

C. ભારતની સંચિતનિધિ (સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ)અથવા આકસ્મિક નિધિ (આકસ્મિક ભંડોળ)માંથી નાણાં ઉપાડવાની અથવા જમા કરાવવાની.

D. ભારતની સંચિતનિધિ(સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ)માંથી નાણાંનો વિનિયોગ (ફાળવણી) કરવાની.

E. ભારતની જમા-પૂંજી (સંચિતનિધિ / આકસ્મિકનિધિ) માંથી કોઈપણ ખર્ચ જાહેર કરવાની અથવા આવા કોઈ ખર્ચની રકમ વધારવાની.

F. ભારતની સંચિતનિધિ(સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ) અથવા ભારતના જાહેર હિસાબ ખાતે નાણાની આવક અથવા આવા નાણાંનો હવાલો રાખવાની કે તે નાણાં આપવાની અને સંઘ કે રાજ્યના હિસાબોના ઓડીટ અંગેની બાબતો.

G. નાણાંની આવક-જાવક અંગેની અન્ય કોઈ પણ બાબત.

→ **કોઈ પણ ખરડો નાણાં ખરડો છે કે નહીં** તેમાં લોકસભા અધ્યક્ષનો નિર્ણય અંતિમ ગણાશે. લોકસભા અધ્યક્ષ સહી દ્વારા એવુ પ્રમાણિત કરે કે આ નાણા ખરડો છે અને ત્યારપછી જ તે ખરડો રાજ્યસભા તથા રાષ્ટ્રપતિને મોકલવામાં આવે છે.

અનુચ્છેદ-109 : નાણાંખરડાના સંબંધમાં ખાસ કાર્યવાહી અંગેની જોગવાઈઓ :-

(i) નાણાંખરડો રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પછી જ માત્ર લોકસભામાં જ રજુ કરી શકાય છે. રાજ્યસભામાં રજુ કરી શકાય નહીં.

(ii) લોકસભામાં નાણાંખરડો પસાર થયા પછી તેને રાજ્યસભામાં મોકલવામાં આવે છે. રાજ્યસભા એ ખરડો મળ્યાની તારીખથી 14 દિવસમાં પોતાની ભલોમણો સહિત નાણાંખરડો લોકસભામાં પરત મોકલવાનું રહેશે. રાજ્યસભા માત્ર ભલામણો સુચવી શકે, સુધારા ન કરી શકે, રાજ્યસભાની ભલામણોનો લોકસભા સ્વીકાર કે અસ્વીકાર કરી શકે.

(iii) લોકસભા સ્વીકારે તો સુધારા સાથેનો અને ન સ્વીકાર કરે તો સુધારા વગરનો નાણાં ખરડો બંને ગૃહમાંથી પસાર થયેલો ગણાશે.

(iv) લોકસભાએ પસાર કરેલ અને રાજ્યસભામાં મોકલેલ નાણાં ખરડો જો 14 દિવસમાં લોકસભાને પરત ન મોકલવામાં આવે તો તે, તે જ સ્વરૂપમાં બંને ગૃહમાંથી પસાર થયેલો ગણાશે.

→ **નાણાં ખરડાને રાષ્ટ્રપતિ અનુમતિ આપવા બંધાયેલા છે. તે તેને પુનઃવિચારણા માટે મોકલી શકે નહીં.**

❖ **વિધેયકો(ખરડાઓ) પર રાષ્ટ્રપતિની અનુમતિ (Assent of the President) :-**

✦ **અનુચ્છેદ-111** મુજબ, કોઈ પણ સામાન્ય ખરડો પસાર કરવા માટે બંને ગૃહોની મંજુરી આવશ્યક છે. પણ બંને ગૃહોએ મંજુરી આપ્યા પછી પણ જ્યાં સુધી રાષ્ટ્રપતિ મંજુરી આપતા નથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ ખરડો કાયદો બનતો નથી.

→ બધા જ ખરડાઓને બંને ગૃહોમાં મંજુરી મળ્યા પછી તેમને રાષ્ટ્રપતિની મંજુરી માટે મોકલવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રપતિ તેમને મંજુરી આપશે અથવા નાણાં ખરડા સિવાયના અન્ય ખરડાઓને સંસદમાં પુનઃવિચાર માટે મોકલી શકે છે. પરંતુ જો સંસદ ફરીથી તેને પસાર કરીને રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ મોકલે તો રાષ્ટ્રપતિ તેને રોકી શકશે નહીં.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. સરકારી વિધેયક (ખરડા) કોના દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે છે ? - **મંત્રી પરિષદના મંત્રી દ્વારા.**
2. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં સંસદના સામાન્ય વિધેયક (ખરડા) અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ?
   - અનુચ્છેદ-107
3. કોઈપણ સામાન્ય ખરડો કયા ગૃહમાં રજૂ કરી શકાય છે ? - **બંનેમાંથી કોઈપણ ગૃહમાં રજૂ કરી શકાય છે.**
4. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-108**
5. બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકમાં કોઈપણ ખરડો કેટલી બહુમતીથી પસાર કરવામાં આવશે ? - **બંને ગૃહોના હાજર સભ્યોની સાદી બહુમતીથી.**
6. રાષ્ટ્રપતિએ સંયુક્ત બેઠક બોલાવેલ હોય અને લોકસભા વિસર્જીત થઈ જાય તો શું થઈ શકે ?
   - નવી ચૂંટાયેલ લોકસભા સંયુક્ત બેઠકમાં ભાગ લેશે.
7. બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
8. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં કેન્દ્રના નાણાં ખરડાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-110**
9. લોકસભામાં નાણાં ખરડો પસાર થયા પછી તેને રાજ્યસભામાં મોકલવામાં આવે તો રાજ્યસભાએ ખરડો મળ્યાની તારીખથી કેટલા દિવસમાં લોકસભામાં પરત મોકલવાનો હોય છે ? - **14 દિવસ.**
10. શું નાણાં ખરડાને રાષ્ટ્રપતિ પુનઃવિચારણા માટે મોકલી શકે ? - **ના, નાણાં ખરડાને રાષ્ટ્રપતિ મંજૂરી આપવા બંધાયેલા છે.**

31. વિત્ત વિધેયક (નાણાંકીય ખરડા)

(Finance Bill)

✦ **અનુચ્છેદ-117 : વિત્ત વિધેયક (નાણાંકીય ખરડા) સંબંધિત વિશેષ જોગવાઈઓ આપેલ છે.**

❖ **વિત્ત વિધેયક (નાણાંકીય ખરડા) :**

→ સામાન્ય રીતે વિત્ત વિધેયક (નાણાંકીય ખરડા)માં આગામી વર્ષમાં કોઈ નવા પ્રકારનો કર લગાવવો આગામી વર્ષની આવક જાવક અંગેની બાબતોની જોગવાઈ હોય છે. જે ધન વિધેયક(નાણાંખરડા)માં હોતી નથી.

→ **બધા જ ધન વિધેયક (નાણાંખરડા)એ વિત્ત વિધેયક(નાણાંકીય ખરડા) છે. પરંતુ બધા જ વિત્ત વિધેયક(નાણાંકીય ખરડા)એ ધન વિધેયક(નાણાં ખરડા) નથી.**

→ વિત્ત વિધેયક રજુ કર્યાના 75 દિવસની અંદર ગૃહમાંથી પસાર થઈ જવા જોઈએ તથા તેને રાષ્ટ્રપતિની મંજુરી પણ મળી જવી જોઈએ.

→ વિત્ત વિધેયક માત્ર લોકસભામાં જ રજુ કરી શકાય. રાજ્યસભામાં રજુ કરી શકાતો નથી, પરંતુ રાજ્યસભા તેનો અસ્વીકાર કરી શકે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ સિવાય કોઈપણ વિત્ત વિધેયક રજુ કરી શકાતો નથી. વિત્ત વિધેયક માટે રાષ્ટ્રપતિ બંને ગૃહની સંયુક્ત બેઠક બોલાવી શકે છે. રાષ્ટ્રપતિ નાણાંકીય ખરડાને પુનઃવિચારણા માટે પાછો મોકલી શકે છે.

❖ **ધન વિધેયક (નાણાં ખરડો) અને વિત્ત વિધેયક (નાણાંકીય ખરડો) વચ્ચેનો તફાવત :**

→ વિત્ત વિધેયક લોકસભામાં રજૂ થાય તેવો જ લાગુ થઈ જાય છે. તથા લોકસભા અધ્યક્ષ રાજ્યસભામાં મોકલતા સમયે "વિત્ત વિધેયક " એવું પ્રમાણિત કરતો નથી. જ્યારે ધન વિધેયક એ લોકસભામાં સંપૂર્ણ કાયદાકીય પ્રક્રિયામાંથી પસાર થયા પછી જ લાગુ થાય છે. તથા તેને લોકસભા અધ્યક્ષ રાજ્યસભામાં મોકલતા સમયે "ધન વિધેયક " એમ પ્રમાણિત કરે છે.

→ ધન વિધેયક અંગે રાજ્યસભાને કોઈ સત્તા નથી અર્થાત્ રાજ્યસભા ધન વિધેયકમાં કોઈ સુધારો કરી શકતી નથી. પરંતુ વિત્ત વિધેયકમાં રાજ્યસભા સુધારો કરી શકે છે કે તેનો અસ્વીકાર કરી શકે છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. નાણાંકીય ખરડો માત્ર કયા ગૃહમાં રજૂ કરી શકાય છે ? - **લોકસભામાં.**
2. નાણાંકીય ખરડો રજૂ કર્યાના કેટલા દિવસમાં ગૃહમાં પસાર થઈ જવો જરૂરી છે ? - **75 દિવસ.**
3. શું નાણાંકીય ખરડાનો રાજ્યસભા અસ્વીકાર કરી શકે છે ? - **હા.**
4. શું રાષ્ટ્રપતિ નાણાંકીય ખરડાને પુનઃવિચારણા માટે મોકલી શકે છે ? - **હા.**
5. વિત્તવિધેયક (નાણાંકીય ખરડા) કોની ભલામણ (મંજૂરી) સિવાય રજૂ કરી શકાતા નથી ? - **રાષ્ટ્રપતિની.**

32. વાર્ષિક નાણાંકીય પત્રક(વિવરણ)
(Budget)

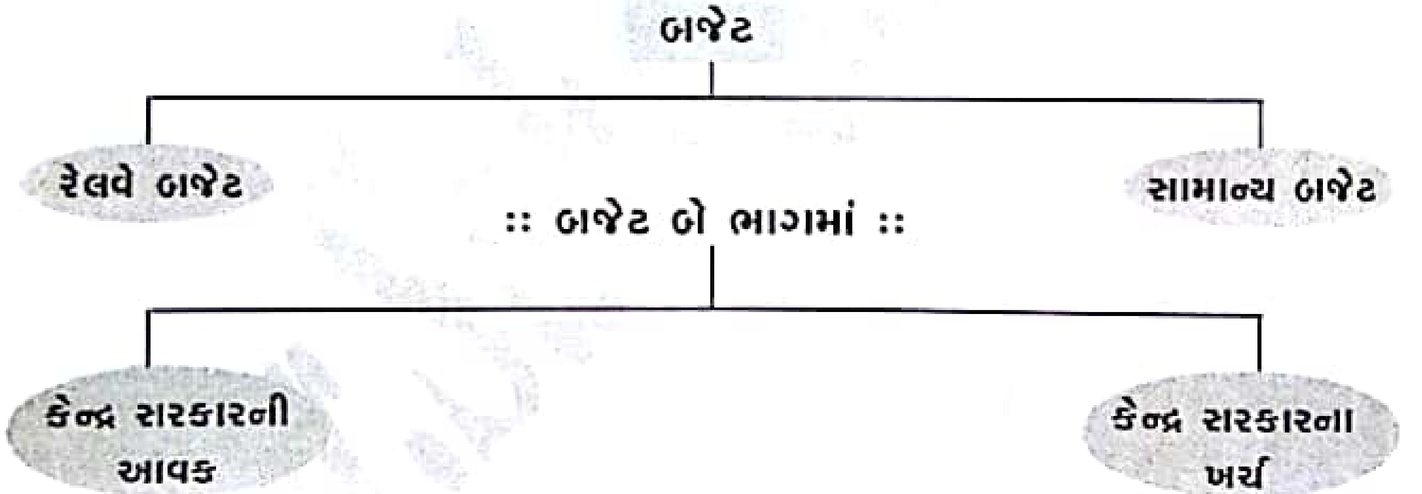
→ **અનુચ્છેદ-112 :** રાષ્ટ્રપતિ દરેક નાણાંકીય વર્ષ માટે સંસદના બંને ગૃહોની સમક્ષ ભારત સરકારની તે વર્ષ માટેની અંદાજીત આવક અને ખર્ચનું પત્રક (વિવરણ) રજુ કરાવશે જેને "વાર્ષિક નાણાંકીય પત્રક (વિવરણ)" જે "બજેટ" કહેવાય છે. બંધારણમાં **"બજેટ" શબ્દનો ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી.**

→ વાર્ષિક નાણાંકીય પત્રકમાં ભારતની સંચિતનિધિ (સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ભંડોળ) ખાતે ઉધારેલ ખર્ચ (ભારિત વ્યય) અને અન્ય ખર્ચની રકમને અલગ અલગ દર્શાવવામાં આવે છે.

→ બજેટ લગભગ ફેબ્રુઆરીના અંતમાં લોકસભામાં રજુ કરવામાં આવે છે. કારણ કે નાણાંકીય ખરડા રાજ્યસભામાં રજુ થઈ શકતા નથી અને બજેટ એ નાણાંખરડા અને નાણાંકીય ખરડાનું મિશ્ર સ્વરૂપ છે.

→ બજેટ એક નાણાંકીય વર્ષ (1 એપ્રિલ થી 31 માર્ચ) માટે રજૂ કરવામાં આવે છે.

→ રેલવે બજેટ રેલવેમંત્રી દ્વારા અલગથી રજુ કરવામાં આવે છે. તેનો સમાન્ય બજેટમાં સમાવેશ થતો નથી. 1921માં એડવર્થ કમિટીની ભલામણથી રેલવે બજેટ સામાન્ય બજેટથી અલગ કરવામાં આવ્યુ છે.

❖ **બજેટની બંધારણીય જોગવાઈઓ :-**

✦ અનુચ્છેદ-112 મુજબ ભારતના બંધારણમાં બજેટની નીચે મુજબની જોગવાઈઓ છે.

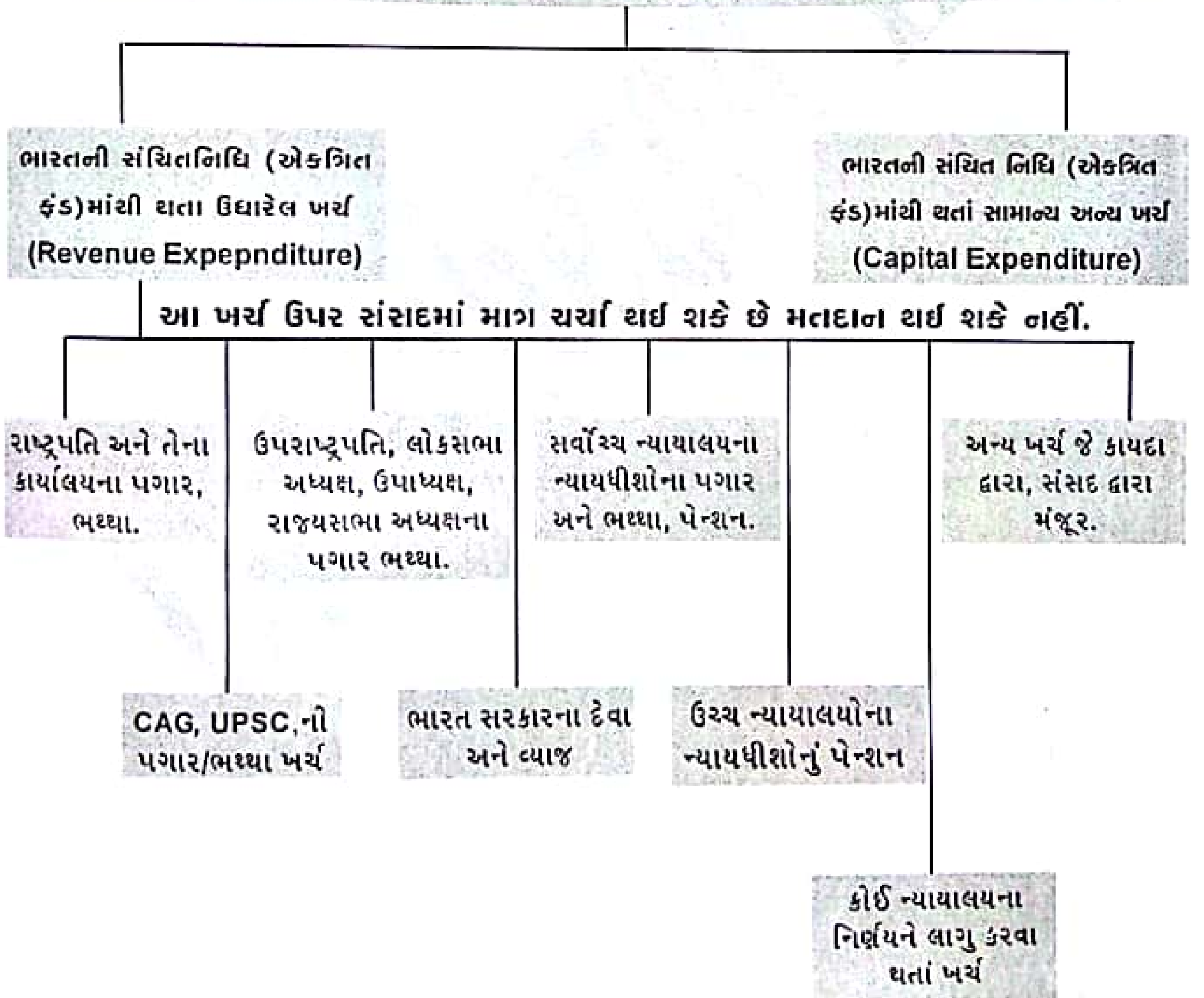
1. રાષ્ટ્રપતિ દરેક નાણાંકીય વર્ષમાં બંને ગૃહોમાં રજૂ કરાવશે. બજેટ માત્ર લોકસભામાં રજુ થાય છે. પછી રાજ્યસભામાં માત્ર સહમતિ માટે મોકલાય છે.
2. રાષ્ટ્રપતિ મંજુરી વિના કોઈ અનુદાનની માંગણી થઈ શકતી નથી.
3. ઉધારેલ ખર્ચ સિવાય સંસદની મંજુરી વિના સંચિતનિધિ (સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ)માંથી નાણાં ઉપાડી શકાતા નથી.
4. રાજ્યસભા તેમાં કોઈ સુધારો કે તેનો અસ્વીકાર કરી શકશે નહીં. 14 દિવસમાં રાજ્યસભાએ તેને પરત મોકલવાનો રહેશે. લોકસભા રાજ્યસભાની ભલામણોનો સ્વીકાર કે અસ્વીકાર કરી શકશે.

6. રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વમંજુરી વગર કર સંબંધી કોઈ પણ ખરડો લોકસભામાં રજુ કરી શકાશે નહીં.
7. સંસદ કોઈ કરને સમાપ્ત કરી શકે છે અને ઘટાડી શકે છે પણ વધારી શકતી નથી.

❖ બજેટ પસાર કરવાની પ્રક્રિયા :

→ ભારતમાં બજેટ નિર્માણનું કાર્ય નાણાંમંત્રાલયને સોંપવામાં આવ્યું છે.

1. ભારતના નાણા મંત્રી દ્વારા લોકસભામાં બજેટ રજૂ કરવું.
2. લોકસભામાં બજેટ પર સામાન્ય ચર્ચા થાય છે.
3. વિભાગીય સમિતિઓ દ્વારા વિવિધ વિભાગોની અનુદાન માંગણીઓ (Grants)ની ચકાસણી.
4. લોકસભામાં અનુદાન માંગણીઓ (Grants) ઉપર મતદાન થાય છે.
5. વિનિયોગ ખરડો (Appropriation Bill) પસાર થવો.
6. વિત્ત વિધેયક (નાણાંકીય ખરડો) પસાર થવો.
7. રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી.

❖ **બજેટમાં માંગણીઓ પર કાપ દરખાસ્ત :-**

→ લોકસભામાં વિપક્ષના સભ્યો દ્વારા બજેટમાં સરકારની આર્થિકનીતિઓ અને વિવિધ વિભાગોને ફાળવવામાં આવતી અનુદાન માંગ (Grant)નો વિરોધ કરવા વિવિધ પ્રકારની કાપ દરખાસ્ત (કટૌતી પ્રસ્તાવ) રજૂ કરવામાં આવે છે.

:: કાપ દરખાસ્તના પ્રકારો ::

1. નીતિ કાપ દરખાસ્ત (Policy Cut Motion)
- આ દરખાસ્તમાં માંગ (Grant) માં અસહમતિ દર્શાવે છે.
- તેમાં માંગ(Grant)ની રકમ 1રૂ. ઘટાડી દેવાની માંગણી કરવામાં આવે છે.

૨. આર્થિક કાપ દરખાસ્ત (Economy Cut Motion)
- આ દરખાસ્તમાં માંગ (Grant)ની રકમ એક નિશ્ચિત મર્યાદામાં ઘટાડવાની માંગણી કરવામાં આવે છે.

3. સાંકેતિક કાપ દરખાસ્ત (Token Cut Motion)
- આ દરખાસ્તમાં માંગ (Grant)માં 100રૂ. નો ઘટાડો કરવાની માંગણી કરવામાં આવે છે.

→ કાપ દરખાસ્તથી સરકારને કોઈ ફરક પડતો નથી, કારણ કે આવી દરખાસ્તો રજુ થાય છે તેના પર ચર્ચા થાય છે પણ સરકારની બહુમતી હોવાથી પસાર થઈ શકતી નથી.

યાદરાખો :-

→ ભારતમાં બજેટ પધ્ધતિની શરૂઆત ભારતના પ્રથમ વાઈસરોય લોર્ડ કેનિંગના કાર્યકાળમાં થઈ.

→ સૌ પ્રથમ જેન્સ વિલ્સન દ્વારા 18 ફેબ્રુઆરી1860ના રોજ વાઈસરોયની પરિષદમાં બજેટ રજૂ કરવામાં આવ્યુ. આથી "જેમ્સ વિલ્સન"ને ભારતીય બજેટ પધ્ધતિનો પિતા કહેવામાં આવે છે.

❖ **વિનિયોગ વિધેયક (ફાળવણી ખરડો) (Appropriation Bill) :-**

✦ અનુચ્છેદ-114 મુજબ સંચિતનિધિ(એકત્રિત ફંડ)ના ઉધારેલ ખર્ચ અને લોકસભા દ્વારા મંજુર થયેલ અનુદાન(Grant) માટે જરૂરી નાણાંનો ભારતની સંચિતનિધિ(એકત્રિત ફંડ)માંથી વિનિયોગ(ફાળવણી) કરી શકાય તેવી જોગવાઈવાળો ખરડો કે જેમાં કોઈ સુધારો રજુ થઈ શકતો નથી. તેને "વિનિયોગ વિધેયક અથવા ફાળવણી ખરડો" કહે છે.

અથવા

→ લોકસભા દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ માંગણીઓ (Grants) તથા સંચિતનિધિ(એકત્રિત ફંડ)માંથી કરવામાં આવશે તેવા ખર્ચની રકમ (ઉધારેલ ખર્ચ + સામાન્ય ખર્ચ બંને)ને એકત્રિત કરીને ખરડાનું સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે. જેને વિનિયોગ વિધેયક કહેવામાં આવે છે.

→ વિનિયોગ ખરડાને લોકસભામાં જ રજુ કરવામાં આવે છે, જે અન્ય નાણાખરડાની જેમ બધી જ અવસ્થાઓમાંથી પસાર થાય છે.

→ વિનિયોગ ખરડામાં લોકસભા કોઈ પણ પ્રકારનો સુધારો કરી શકતો નથી. વિનિયોગ ખરડો લોકસભામાં પસાર થયા પછી રાજ્યસભાની ભલામણ માટે લોકસભાના અધ્યક્ષ દ્વારા "ધન વિધેયક"ના પ્રમાણપત્ર સાથે મોકલવામાં આવે છે. જે અનુચ્છેદ-109ની કાર્યવાહી અનુસાર રાજ્યસભાએ 14 દિવસમાં પરત મોકલવાનો રહે છે.

→ ત્યારબાદ રાષ્ટ્રપતિની સ્વીકૃતિ માટે મોકલવામાં આવે છે જે એક ઔપચારીક પ્રકિયા છે. કારણ કે તે રાષ્ટ્રપતિની સલાહથી જ રજુ કરવામાં આવેલ હોય છે. આથી રાષ્ટ્રપતિ તેને નકારી શકતો નથી. રાષ્ટ્રપતિની મંજુરી પછી સરકારના વિભિન્ન વિભાગોને ખર્ચ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

❖ લેખાનુદાન (Vote on Account) :-

✦ **અનુચ્છેદ-116** મુજબ, બજેટ પસાર થવાની પ્રક્રિયા સામાન્ય રીતે ચાલુ નાણાંકીય વર્ષથી શરૂ થયા પછી પણ લાંબા સમય સુધી ચાલે છે. સંસદની મંજુરી વગર સંચિતનિધિ(એકત્રિત ફંડ / સ્થાયી ભંડોળ) માંથી નાણાં ઉપાડી શકાતા નથી. આથી જ્યાં સુધી બજેટ સંસદમાં વિનિયોગ ખરડારૂપે પસાર ન થાય ત્યાં સુધી દેશનો વહીવટ ચલાવવા સરકાર પાસે પર્યાપ્ત ધન હોવુ અનિવાર્ય છે. આથી સરકાર બજેટ પ્રક્રિયા પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી બજેટના એકભાગ (1/6) (લગભગ બે મહિના)ની રકમ પેશગીના રૂપમાં લોકસભાની મંજૂરીથી મેળવી લે છે. જેના નાણાંનો હિસાબ પછીથી અંદાજપત્રમાં રજૂ કરવાનો રહે છે. તેને **"લેખાનુદાન"** અથવા **"વોટ ઓન એકાઉન્ટ"** કહેવામાં આવે છે.

❖ પ્રત્યયાનુદાન (Vote of Credit) :-

✦ **અનુચ્છેદ-116**ની જોગવાઈ મુજબ આવી પડેલા આકસ્મિક અને અનપેક્ષિત ખર્ચ જેવા કે યુદ્ધ ખર્ચને પહોંચીવળવા લોકસભા સંચિતનિધિ(એકત્રિત ફંડ / સ્થાયી ભંડોળ)માંથી સરકારને નાણાં ઉપાડવા મંજુરી આપે છે. આવી માંગણીને **અનુચ્છેદ 116** મુજબ પ્રત્યયાનુદાન કહેવામાં આવે છે.

→ "પ્રત્યયાનુદાન" લોકસભા દ્વારા સરકારને આપવામાં આવેલો **"બ્લેન્ક ચેક"** છે.

યાદરાખો :-

→ **અનુચ્છેદ-121 :** સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અથવા ઉચ્ચ ન્યાયાલયના કોઈપણ ન્યાયાધીશના તેના ફરજ પાલનના વર્તન સંબંધમાં ચર્ચા થઈ શકશે નહીં. સિવાય કે ન્યાયાધીશને હોદ્દા પરથી દૂર કરવાના પ્રસ્તાવ દરમ્યાન થતી ચર્ચા.

→ **અનુચ્છેદ-122 :** સંસદમાં થતી કોઈપણ કાર્યવાહી કે પ્રક્રિયાને ભારતની કોઈપણ અદાલતમાં પડકારી શકાશે નહીં. તથા અદાલત પણ આવી કોઈપણ બાબતમાં તપાસ કરી શકશે નહીં.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં કેન્દ્રના બજેટ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-112**
2. બજેટ કેન્દ્રમાં કયા ગૃહમાં રજૂ થાય છે ? - **લોકસભામાં.**
3. કેન્દ્રનું બજેટ લગભગ ક્યારે રજૂ થાય છે ? - **ફેબ્રુઆરીના અંત ભાગમાં.**
4. ભારતના રેલ્વે બજેટને ક્યારથી સામાન્ય બજેટથી અલગ કરી દેવામાં આવ્યું ?
   - 1921થી એડવર્થ કમિટીની ભલામણથી
5. બજેટમાં કોઈપણ પ્રકારના અનુદાનની માંગણી કોની મંજૂરી વગર થઈ શકતી નથી ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
6. શું રાજ્યસભા બજેટમાં સુધારો કરી શકે છે ? - **ના. (14 દિવસમાં પાછો મોકલાવે છે)**
7. ભારતમાં કોના દ્વારા લોકસભામાં બજેટ રજૂ કરવામાં આવે છે ? - **ભારતના નાણાંમંત્રી.**
8. બજેટને ખરડાનું સ્વરૂપ આપી ગૃહમાં પસાર કરવામાં આવે છે તેને શું કહેવાય છે ? - **વિનિયોગ ખરડો.**
9. કોને ભારતીય બજેટ પદ્ધતિના પિતા કહેવામાં આવે છે ? - **જેમ્સ વિલ્સન.**
10. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં વિનિયોગ વિધેયક (ફાળવણી ખરડા)ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ?
    - અનુચ્છેદ-114
11. જ્યાં સુધી બજેટ વિનિયોગ ખરડા સ્વરૂપે પસાર ન થાય ત્યાં સુધી દેશનો વહીવટ ચલાવવા સરકાર બજેટનો 1/6 ભાગ પેશગીના રૂપમાં લોકસભાની મંજૂરીથી મેળવવા જે ખરડો રજૂ કરે છે તેને શું કહેવાય છે ? - **લેખાનુદાન**
12. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં કેન્દ્રમાં "લેખાનુદાન"ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-116**
13. 'વિનિયોગ ખરડો' અને 'લેખાનુદાન' માત્ર કયા ગૃહમાં રજૂ થઈ શકે છે ? - **લોકસભામાં.**
14. કોને લોકસભા દ્વારા સરકારને આપેલો "બ્લેન્ક ચેક" કહેવામાં આવે છે ? - **પ્રત્યયાનુદાન.**
15. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "પ્રત્યયાનુદાન"ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-116**

33. ભારતની નિધીઓ (ભંડોળ)
(Fund)

→ ભારતના બંધારણ દ્વારા કેન્દ્રસરકાર માટે નીચે મુજબની ત્રણ નિધિઓની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

1. ભારતની સંચિતનિધિ (સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ) :-
(Consolidated Fund of India)

✦ બંધારણના અનુચ્છેદ-266 (1) મુજબ સરકારને મળતા બધા જ કર જેવા કે સીમાશુલ્ક, ઉત્પાદન કર, આવકવેરો, મિલ્કત વેરા, અન્ય કર આ ભંડોળમાં જમા કરાવવામાં આવે છે.

→ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલ દેવાની રકમ તથા દેવું આપેલ હોય તો તેના દ્વારા પ્રાપ્ત થતી રકમ પણ આજ નિધિમાં જમા થશે.

→ **કેન્દ્ર સરકાર ભારતની સંસદની મંજુરી વગર તેમાંથી નાણાં ઉપાડી શકતી નથી. આથી જ તેને ભારતની સંચિતનિધિ કહે છે.**

→ આ એક એવી નિધિ છે જેમાં બધી આવક ઉધાર લેવામાં આવે છે. જ્યારે ચૂકવણી જમા કરવામાં આવે છે.

✦ **રાજ્યની સંચિતનિધિ :** અનુચ્છેદ - 266 મુજબ જ રાજ્યની તમામ આવક રાજ્યની સંચિતનિધિ (સ્થાયી ભંડોળ/ એકત્રિત ફંડ)માં જમા કરાવવામાં આવે છે.

2. ભારતનું લોકલેખા (ભારતના જાહેર હિસાબો) (Public Account of India) :-

✦ **અનુચ્છેદ - 266(2)**માં જ ભારતના લોકલેખા (જાહેર હિસાબો) ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

→ સંચિતનિધિ સિવાયની ભારત સરકારની અન્ય બધી જ સાર્વજનિક આવક ભારતના જાહેર હિસાબોમાં જમા કરવામાં આવે છે. આ નિધિમાં પ્રોવિડન્ડ ફંડ, ન્યાયિક જમા, બચતબેંક જમા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તેમાંથી પણ સંસદની મંજુરી સિવાય ધન ઉપાડી શકાતુ નથી.

→ **અનુચ્છેદ 266**માં જ રાજ્યના લોકલેખા (જાહેર હિસાબો)ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

3. ભારતની આકસ્મિકનિધિ (આકસ્મિક ભંડોળ) (Contigency Fund of India) :-

→ ભારતના બંધારણના **અનુચ્છેદ - 267** માં તેની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

→ આ નિધિમાં સંસદ દ્વારા પસાર થયેલ કાયદાઓ દ્વારા સમય સમય પર રકમ જમા કરવામાં આવે છે. આ નિધિ રાષ્ટ્રપતિના નિયંત્રણમાં હોય છે.

→ **રાષ્ટ્રપતિની મંજુરી સિવાય તેમાંથી ધન ઉપાડી શકાતુ નથી. રાષ્ટ્રપતિની મંજુરી પછી સંસદમાંથી સ્વકૃતિ મેળવવી જરૂરી બને છે.**

✦ **રાજ્યની આકસ્મિકનિધિ : અનુચ્છેદ - 267** મુજબ જ રાજ્યમાં આકસ્મિકનિધિની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

❊❊❊❊

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો માટે સંચિતનિધિની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ?
   - અનુચ્છેદ-266 (1)
2. ભારતના કયા બંધારણના અનુચ્છેદમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો માટે આકસ્મિક નિધિની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ?
   - અનુચ્છેદ-267
3. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો માટે લોકલેખાનિધિની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ?
   - અનુચ્છેદ-266 (2)
4. કોની મંજૂરી વગર કેન્દ્ર સરકાર ભારતની સંચિતનિધિમાંથી નાણાં ઉપાડી શકતી નથી ? **- સંસદની મંજૂરી વિના.**
5. કોની મંજૂરી વગર કેન્દ્ર સરકાર ભારતની આકસ્મિક નિધિમાંથી નાણાં ઉપાડી શકતી નથી ?
   - રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી વિના.

34. સંસદીય સમિતિઓ
(Parliamentary Committees)

→ બંધારણમાં અલગ અલગ જગ્યાએ સંસદીય સમિતિઓનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે પરંતુ તેમની રચના વિશે બંધારણમાં કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવામાં આવી નથી.

→ સંસદીય સમિતિના સભ્યોની ચૂંટણી કરવામાં આવે છે અથવા અધ્યક્ષ / સભાપતિ દ્વારા નિમણૂંક કરવામાં આવે છે. આ સમિતિઓ પોતાનો રિપોર્ટ ગૃહના અધ્યક્ષ / સભાપતિને સોંપે છે.

→ સંસદીય સમિતિઓ સંસદ અને લોકો વચ્ચે તથા સરકાર અને લોકો વચ્ચે જોડતી કડીનું કામ કરે છે.

સંસદીય સમિતિઓ

સ્થાયી સમિતિઓ
- કુલ બંને ગૃહોની 45 સમિતિઓ.
- બંને ગૃહોની સંયુક્ત 24 સમિતિઓ જયારે કોઈ એક જ ગૃહની બનેલી 21 સમિતિઓ જેમાં 9 રાજયસભાની અને 12 લોકસભાની છે.

વિભાગીય સ્થાયી સમિતિઓ
- કુલ 24 સમિતિઓ
- બધી જ સમિતિઓના સભ્યોની ચુંટણી આનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ (સમતુલ્યતાના સિધ્ધાંત) અને એકલ સંક્રમણીય પધ્ધતિ મુજબ પક્ષોની સભ્ય સંખ્યા મુજબ થાય છે.

અસ્થાયી સમિતિઓ
- કોઈ વિશેષ કારણથી રચવામાં આવે છે. જે રીપોર્ટ આપ્યા પછી વિસર્જિત થઈ જાય છે.

❖ **સંસદની અગત્યની સમિતિઓ :-**

❖ **અંદાજ / પ્રાક્કલન સમિતિ :- (Estimates Committee)**

→ અંદાજ સમિતિ ભારતીય સંસદની સૌથી મોટી સમિતિ છે. તેમાં માત્ર લોકસભાના સભ્યો જ હોય છે.

→ આ સમિતિને "ત્રીજા ગૃહ"નો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે. આ સમિતિની મુદત એક વર્ષની હોય છે. લોકસભા દર વર્ષે તેના સભ્યોની પસંદગી કરે છે.

→ કુલ સભ્ય સંખ્યા - 30.

→ કોઈ મંત્રી તેનો સભ્ય બની શકતો નથી.

✦ **મુખ્ય કાર્ય :** અંદાજપત્ર (બજેટ) વિશે માહિતીઓ એકત્ર કરવાનું તથા તેમાં કરકસરના પગલા સૂચવવાનું છે.

❖ લોકલેખા સમિતિ (જાહેર હિસાબ સમિતિ) :- (Public Account Committee)

→ તેની રચના સૌપ્રથમ 1921માં કરવામાં આવી. 1954 પછી તેમાં રાજ્યસભાના સભ્યોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.

→ રાજ્યશાસ્ત્રી મોરીસ જોન્સ : "લોકલેખા સમિતિ (PAC)એ સંસદની ચોકીયાત અને લોકહિતની રક્ષક છે."

→ આ સમિતિની મુદત એક વર્ષની છે.

→ કુલ સભ્ય સંખ્યા : 15 (લોકસભાના સભ્યો) + 7 (રાજ્યસભાના સભ્યો) = 22

→ કોઈપણ મંત્રી તેનો સભ્ય બની શકતો નથી. વિપક્ષનો કોઈ નેતા તેનો અધ્યક્ષ બને છે.

→ આ સમિતિને C.A.G. દ્વારા માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે.

✦ મુખ્ય કાર્ય :-

→ C.A.G.ના અહેવાલની ચકાસણી અને તેના પર રિપોર્ટ આપે છે.

→ સરકારની સ્વતંત્ર અને અર્ધસ્વતંત્ર સંસ્થાઓના આવક-જાવકનો અહેવાલ તપાસે છે.

❖ સાર્વજનિક ઉપક્રમ સમિતિ (જાહેર સાહસો અંગેની સમિતિ) :- (Committee on Public Undertaking)

→ સૌ પ્રથમ 1964માં તેની રચના કરવામાં આવી.

→ કુલ સભ્ય સંખ્યા : 15 (લોકસભાના સભ્યો) + 7 (રાજ્યસભાના સભ્યો) = 22

→ તેમાં કુલ સભ્યોમાંથી 1/5 સભ્યો દર વર્ષે નિવૃત્ત થઈ તેટલા જ નવા ચૂંટાય છે.

→ લોકસભાનો સભ્ય જ તેનો અધ્યક્ષ બની શકે છે.

→ કોઈપણ મંત્રી તેનો સભ્ય બની શકે નહીં.

✦ મુખ્ય કાર્ય :-

→ સરકારના જાહેર સાહસો જેવા કે O.N.G.C., L.I.C. વગેરેના હિસાબો તથા અહેવાલની ચકાસણી કરવાનો છે. આ વિશેના C.A.G. ના અહેવાલોની ચકાસણી કરે છે.

❖ પ્રવર સમિતિ :-

→ આ સમિતિની રચના લોકસભા તથા રાજ્યસભા માટે અલગ-અલગ તથા એકસાથે પણ કરવામાં આવે છે.

→ જો અલગ-અલગ તો તેમની સંખ્યા 30 હોય છે. પરંતુ જો બંને ગૃહોની સંયુક્ત તો સંખ્યા 45 છે. જેમાં 30 લોકસભાના અને 15 રાજ્યસભાના હોય છે.

✦ મુખ્ય કાર્ય :-

→ પ્રવરસમિતિનું મુખ્ય કાર્ય કાયદાઓ પર વિચારવિમર્શ કરવાનું છે.

❖ મહિલા સશક્તિકરણ સમિતિ :-

→ 1997થી તેની રચના કરવામાં આવે છે. તે રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગના રીપોર્ટ પર વિચાર-વિમર્શ કરે છે.

→ કુલ સભ્ય સંખ્યા : 20 (લોકસભાના સભ્યો) + 10 (રાજ્યસભાના સભ્યો) = 30

❖ અનુસૂચિત જાતિ-જનજાતિ કલ્યાણ સમિતિ :-

→ તે અનુસૂચિત જાતિ આયોગ અને અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગના રીપોર્ટ પર વિચાર-વિમર્શ કરે છે.

→ કુલ સભ્ય સંખ્યા : 20 (લોકસભાના સભ્યો) + 10 (રાજ્યસભાના સભ્યો) = 30

❖ વિશેષાધિકાર સમિતિ :-

→ કુલ સભ્ય સંખ્યા : 15 (લોકસભાના સભ્યો) + 10 (રાજ્યસભાના સભ્યો) = 25

❖ યાચિકા / અરજી (Petitions) સમિતિ :-

→ કુલ સભ્ય સંખ્યા : 15 (લોકસભાના સભ્યો) + 10 (રાજ્યસભાના સભ્યો) = 25

→ આ સમિતિ ખરડા અંગેની અરજીઓ પર વિચાર કરે છે.

❖ આચરણ સમિતિ :-

→ રાજ્યસભામાં 1997માં તેની રચના કરવામાં આવી. લોકસભામાં 2000માં તેની રચના કરવામાં આવી.

❖ સભ્યોની ગેરહાજરીથી સંબંધિત સમિતિ :-

→ તે માત્ર લોકસભામાં હોય છે. જેમાં 15 સભ્યો હોય છે. રાજ્યસભામાં સમગ્ર ગૃહ પોતે આ બાબત જુએ છે.

યાદરાખો :-

→ 1983થી ભારતીય સંસદમાં સ્થાયી સમિતિઓ અસ્તિત્વમાં છે.

→ વિશેષાધિકાર સમિતિમાં વડાપ્રધાન અને કાયદામંત્રી સામેલ હોય છે.

→ સલાહકાર સમિતિ (સામાન્ય પ્રયોજન સમિતિ) નિયમ સમિતિ, કાર્ય મંત્રણા સમિતિનો અધ્યક્ષ લોકસભાનો સ્પીકર હોય છે.

→ ગૈર-સરકારી ખરડા સમિતિનો અધ્યક્ષતા લોકસભાનો ઉપાધ્યક્ષ કરે છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. સંસદમાં બંને ગૃહોની થઈ કુલ કેટલી સ્થાયી સમિતિઓ છે ? - 45
2. સંસદમાં કુલ કેટલી વિભાગીય સ્થાયી સમિતિઓ છે ? - 24
3. સંસદીય સમિતિઓ પોતાનો રિપોર્ટ કોને આપે છે ? - **લોકસભા અધ્યક્ષ અથવા રાજ્યસભાના ચેરમેન.**
4. સંસદની કઈ સમિતિને "ત્રીજા ગૃહ"નો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે ? - **અંદાજ / પ્રાક્કલન સમિતિ.**
5. ભારતીય સંસદની સૌથી માટી સમિતિ કઈ છે ? - **અંદાજ / પ્રાક્કલન સમિતિ.**
6. અંદાજ સમિતિની સભ્ય સંખ્યા કેટલી હોય છે ? - 30 **(બધા જ સભ્યો લોકસભાના સભ્ય)**
7. કઈ સંસદીય સમિતિને 'સંસદ વતી ચોકિયાત અને લોકહિતની રક્ષક' કહેવામાં આવે છે ? - **લોકલેખા (જાહેર હિસાબ) સમિતિ.**
8. લોકલેખા સમિતિની કુલ સભ્ય સંખ્યા કેટલી હોય છે ? - 22
9. લોકલેખા સમિતિમાં કેટલા સભ્યો લોકસભાના તથા કેટલા સભ્યો રાજ્યસભાના હોય છે ?
   - લોકસભાના-15, રાજ્યસભાના-7
10. લોકલેખા સમિતિના માર્ગદર્શકની ભૂમિકા કોણ ભજવે છે ? - **કમ્પ્ટ્રોલર એન્ડ ઓડિટર જનરલ (CAG)**
11. કઈ સમિતિનો અધ્યક્ષ વિપક્ષનો કોઈ નેતા બને છે ? - **લોકલેખા સમિતિ (જાહેર હિસાબ સમિતિ)**
12. ભારતમાં સૌ પ્રથમ લોકલેખા સમિતિની રચના ક્યારે કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1921**
13. લોકલેખા સમિતિની મુદત કેટલી હોય છે ? - **એક વર્ષ.**
14. સાર્વજનિક ઉપક્રમ સમિતિ (જાહેર સાહસો અંગેની સમિતિ)ની કુલ સભ્ય સંખ્યા કેટલી હોય છે ? - 22
15. સાર્વજનિક ઉપક્રમ સમિતિમાં લોકસભા અને રાજ્યસભાના સભ્યોની સંખ્યા કેટલી હોય છે ?
    - લોકસભાના-15 અને રાજ્યસભાના-7
16. સાર્વજનિક ઉપક્રમ સમિતિનો અધ્યક્ષ ફરજિયાત કયા ગૃહનો સભ્ય હોવો જરૂરી છે ? - **લોકસભાનો સભ્ય.**
17. કઈ સંસદીય સમિતિમાં વડાપ્રધાન અને કાયદામંત્રી સામેલ હોય છે ? - **વિશેષાધિકાર સમિતિ.**
18. સંસદની કઈ સમિતિ કાયદાઓ પર વિચાર-વિમર્શ કરવાનું કાર્ય કરે છે ? - **પ્રવર સમિતિ.**
19. ગૈર-સરકારી ખરડા સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ? - **લોકસભાના ઉપાધ્યક્ષ.**
20. ભારતમાં નવી સંસદીય સમિતિ પ્રણાલીની શરૂઆત ક્યારે થઈ ? - **ઈ.સ.1991**
21. ભારતમાં સંસદીય સમિતિ પ્રણાલીની શરૂઆત કોની ભલામણથી કરવામાં આવી ? - **સંસદની નિયમ સમિતિ.**
22. નવી સંસદીય સમિતિ પ્રણાલી મુજબ 1993થી કેટલી સમિતિઓ કાર્યરત થઈ ? - 22

23. સંસદની કઈ સમિતિમાં સૌથી વધુ સભ્ય હોય છે ? - અંદાજ / પ્રાક્કલન સમિતિ.

24. કઈ સંસદીય સમિતિને "અંદાજ સમિતિની બહેન" કહેવામાં આવે છે ? - લોકલેખા સમિતિ (જાહેર હિસાબ સમિતિ)

25. સંસદની કઈ સમિતિ ભારતના મહા નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષકના રિપોર્ટોની સમીક્ષા કરે છે ?
- લોકલેખા સમિતિ (જાહેર હિસાબ સમિતિ)

26. સંસદની 'વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી સમિતિ'માં કેટલા સભ્યો હોય છે ? - કુલ 22 (લોકસભા-15, રાજ્યસભા-7)

27. સંસદની કઈ સમિતિઓનો સભ્ય કોઈ મંત્રી બની શકતો નથી ? - અંદાજ / પ્રાક્કલન સમિતિ, લોકલેખા સમિતિ, ઉપક્રમ સમિતિ.

28. ખરડાઓ માટે રચવામાં આવતી પ્રવર સમિતિના સભ્યોની વધુમાં વધુ કેટલી સંખ્યા રાખી શકાય છે ?
- કોઈ મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી નથી.

29. અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના કલ્યાણ માટેની સમિતિમાં લોકસભા અને રાજ્યસભાના કેટલા સભ્યો હોય છે ? - કુલ 30 (લોકસભા-20 અને રાજ્યસભા-10)

30. સંસદમાં સંસદીય સમિતિના સભ્યો કઈ રીતે સમિતિના સભ્યો બને છે ?
- અધ્યક્ષ દ્વારા નિમણૂક પામે છે અથવા ગૃહ દ્વારા પોતાના સભ્યોમાંથી ચૂંટી કાઢવામાં આવે છે.

31. સંયુક્ત સંસદીય સમિતિ (JPC-Joint Parliamentary Committee)માં કુલ કેટલા સભ્યો હોય છે ?
- કુલ 45 (લોકસભા-30 અને રાજ્યસભા-15)

32. સંયુક્ત પ્રવર સમિતિમાં કુલ કેટલા સભ્ય હોય છે ? - કુલ 45 (લોકસભા-30 અને રાજ્યસભા-15)

33. સંસદની "મહિલા સશક્તિ કરણ સમિતિ"માં કુલ કેટલા સભ્યો છે ? - કુલ 30 (લોકસભા-20, રાજ્યસભા-10)

34. સંસદની કઈ સમિતિ રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગના રિપોર્ટ પર વિચાર કરે છે ? - મહિલા સશક્તિ કરણ સમિતિ.

35. સંસદમાં ક્યારથી મહિલા સશક્તિ કરણ સમિતિની રચના કરાય છે ? - ઈ.સ.1997

❁❁❁❁

35. બંધારણીય સુધારા
(Constitutional Amendments)

→ બંધારણના ભાગ-20માં **અનુચ્છેદ 368**માં બંધારણીય સુધારા અને તેની પ્રક્રિયાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે.

→ ભારતમાં બંધારણીય સુધારા નમ્યતા અને અનમ્યતાનુ મિશ્રણ છે અર્થાત કેટલાક બંધારણીય સુધારા સરળતાથી થાય છે તો કેટલાક બંધારણીય સુધારા કરવા કઠિન છે.

→ 1973માં કેશવાનંદ ભારતી કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે જાહેર કર્યુ કે સંસદ બંધારણના કોઈ પણ ભાગને બદલી શકે છે, પણ બંધારણના મૂળભૂત માળખાને બદલી શકે નહીં.

→ 1976માં 42માં બંધારણીય સુધારાથી સંસદે જોગવાઈ દાખલ કરી કે **અનુચ્છેદ 368**ની પ્રક્રિયા મુજબ થયેલા કોઈ પણ બંધારણીય સુધારાને અદાલતમાં પડકારી શકાય નહીં.

→ 1980માં "મિનર્વા મિલ્સ કેસ"માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ન્યાયિક પુનઃવિચારને બંધારણનું મૂળભૂત આધારસ્તંભ જણાવ્યુ તથા હવે તમામ બંધારણીય સુધારાઓ સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયિક પુનઃવિચાર હેઠળ છે.

→ બંધારણના મૂળભૂત લક્ષણોમાં ફેરફાર કરી શકાતો નથી. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અનુસાર બંધારણના મૂળભૂત લક્ષણો નીચે મુજબ છે.

1. બંધારણની સર્વોચ્ચતા.
2. કાયદાનું શાસન.
3. શક્તિના વિકેન્દ્રીકરણનો સિધ્ધાંત.
4. બંધારણની પ્રસ્તાવનામાં જાહેર કરેલા ઉદ્દેશ્ય.
5. **અનુચ્છેદ-32**
6. ન્યાયિક પુનઃઅવલોકન.
7. પંથનિરપેક્ષતા.
8. પ્રભુત્વસંપન્ન, લોકતાંત્રિક ગણ રાજ્યની રચના.
9. વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા અને ગરીમા.
10. રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા.
11. સમાનતાનો સિધ્ધાંત.
12. ભાગ-3ના મૂળભૂત અધિકારોનો સાર.
13. ન્યાયપાલિકાની સ્વતંત્રતા.
14. સરળતાથી ન્યાય મળે.
15. સામાજીક અને આર્થિક ન્યાયની સંકલ્પના. (સંપૂર્ણ ભાગ-4)
16. મૂળભૂત અધિકાર અને નિર્દેશક તત્ત્વો વચ્ચે સંતુલન.
17. સંસદીય પ્રણાલીનું શાસન.
18. સ્વતંત્રતા અને નિષ્પક્ષ ચુંટણીનો અધિકાર.

બંધારણીય સુધારાઓ 3 રીતે થઈ શકે છે.

1.સંસદમાં સામાન્ય બહુમતીથી

- આ સુધારાઓ સામાન્ય રીતે બંધારણીય સુધારા ગણાતા નથી. જે નીચે મુજબની બાબતમાં થાય છે.
- અનુચ્છેદ 3 : રાજ્યોનું પુનર્ગઠન / નામ / સીમા પરિવર્તન.
- અનુચ્છેદ 4 : પ્રથમ અને ચોથી અનુસૂચિમાં પરિવર્તન.
- અનુચ્છેદ 169 : વિધાન પરિષદની રચના
- અનુચ્છેદ 239 (A) : કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ માટે વિધાનસભા.
  પ્રથમ અનુસૂચિ - સંઘ / રાજ્યક્ષેત્ર
  ચોથી અનુસૂચિ - રાજ્યસભાની બેઠકોની વહેંચણી.
- પાંચમી અને છઠ્ઠી અનુસૂચિ - અનુસૂચિત જાતિ અને આદિજાતિના વિસ્તારો.
- બીજી અનુસુચિ - કોરમ અંગેની જોગવાઈ.
- સંસદ સભ્યોના વેતન / ભથ્થા / વિશેષાધિકાર.
- અંગ્રેજી ભાષા પ્રયોગ અને રાજભાષા.
- સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની સંખ્યા.
- નાગરિકતા.
- ચુંટણી ક્ષેત્રનું પુનઃસીમાંકન.
- સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનું મહત્ત્વ વધારવું.

2.બંને ગૃહોની અલગ-અલગ વિશેષ (2/3) બહુમતી

- મૂળભૂત અધિકાર + રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંત.
- અહીં ચર્ચાયેલા મુદ્દા નં. 1 અને મુદ્દા નં. 3 સિવાયના બંધારણના બધા જ

3.બંને ગૃહોની વિશેષ બહુમતી અને અડધાથી વધુ વિધાનસભાની મંજુરીથી

- અનુચ્છેદ 54 : રાષ્ટ્રપતિની ચુંટણી.
- અનુચ્છેદ 55 : રાષ્ટ્રપતિની ચુંટણી પ્રક્રિયા.
- અનુચ્છેદ 73 : કેન્દ્રની કારોબારીની સત્તાનો વિસ્તાર.
- અનુચ્છેદ 162 : રાજ્યોની કારોબારી સત્તાનો વિસ્તાર.
- અનુચ્છેદ 241 : કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો માટે ઉચ્ચન્યાયાલય.
- સંઘીય ન્યાયપાલિકા (ભાગ-5)
- રાજ્યો માટે ઉચ્ચન્યાયાલય (ભાગ-6)
- 7 મી અનુસૂચિ.
- અનુચ્છેદ 368 : બંધારણીય સુધારા.

::- ભારતના બંધારણના મહત્ત્વના બંધારણીય સુધારાઓ -::

બંધારણીય સુધારા ક્રમાંક	વર્ષ	સુધારાની જોગવાઈ
1.	1951	- અનુચ્છેદ-19ની કેટલીક સ્વતંત્રતા પર કાપ મૂકતી જોગવાઈઓ ઉમેરવામાં આવી. (વિદેશ મૈત્રીને ધ્યાનમાં લઈ.) - અનુચ્છેદ-31 (A) અને 31 (B) તથા 9મી અનુસૂચિ જોડવામાં આવી.
7.	1956	- રાજ્ય પુનર્ગઠન આયોગની સલાહ લાગુ કરવા નવેસરથી રાજ્યો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોના રૂપમાં વર્ગીકરણ કરવા તથા બંધારણનો ભાગ-7 રદ કરવામાં આવ્યો.
11.	1961	- સંસદમાં કે વિધાનસભામાં ખાલી પદને કારણે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચુંટણીને પડકારી શકાશે નહીં.
18.	1966	- અનુચ્છેદ-3માં સુધારા દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યુ કે "રાજ્ય" શબ્દમાં કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશનો પણ સમાવેશ.
21.	1967	- સિંધી ભાષાને 8મી અનુસૂચિમાં જોડવામાં આવી.
26.	1971	- ભારતીય રજવાડાના શાસકોને "પ્રિવીપર્સ"(Privy Purse) અને વિશેષાધિકારો સમાપ્ત કરવામાં આવ્યા.
36.	1975	- સિક્કીમનો ભારતીય સંઘમાં પ્રથમ અનુસૂચિમાં સમાવેશ.
38.	1975	- અનુચ્છેદ-123 / અનુચ્છેદ-213 / અનુચ્છેદ-352માં સુધારો. જેના અંતર્ગત રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલના બંધારણીય નિર્ણયને કોઈપણ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાશે નહિં.
42.	1976	- આ સુધારો "નાનુ બંધારણ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. - મોટાભાગના સુધારા "સ્વર્ણસિંહ સમિતિ"ની સલાહ મુજબ. - આમુખમાં સમાજવાદી, ધર્મનિરપેક્ષ અને અખંડિતતા શબ્દો જોડવામાં આવ્યા. - મૂળભૂત ફરજો જોડવામાં આવી. - સંસદના કોઈપણ કાયદાને ગેરબંધારણીય જાહેર કરવા ન્યાયાધીશોની 2/3 બહુમતીની જોગવાઈ.
44.	1978	- સંપત્તિનો અધિકાર અનુચ્છેદ-31 અને અનુચ્છેદ-19 (1)(f) કાઢી નાખવામાં આવ્યો. સંપત્તિના અધિકારને મૂળભૂત અધિકારમાંથી માત્ર કાનુની અધિકાર બનાવી તેને અનુચ્છેદ- 300 (A)માં ઉમેરવામાં આવ્યો. પણ તેની અસર અલ્પસંખ્યકોના શિક્ષા સંબંધી સંસ્થાનો પર પડશે નહીં. - અનુચ્છેદ-352 "આંતરિક અશાંતિ"ને બદલે "સશસ્ત્ર બળવો" શબ્દ વપરાયો. - અનુચ્છેદ-21 અને અનુચ્છેદ-22માં નિવારક નિરોધ માટે વધુમાં વધુ 2 મહિના જ કેદમાં રાખી શકાય તેવી જોગવાઈ.

બંધારણીય સુધારા ક્રમાંક	વર્ષ	સુધારાની જોગવાઈ
52.	1985	- "પક્ષપલટા વિરોધી કાયદા"ની અનુચ્છેદ-102 (2) અને 10મી અનુસૂચિમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી.
61.	1989	- પુખ્તમતાધિકારની વયમર્યાદા ઘટાડી 21માંથી 18 કરવામાં આવી.
69.	1991	- દિલ્લીને રાષ્ટ્રીય રાજધાનીક્ષેત્ર જાહેર પણ કેન્દ્રશાસિત તથા વિધાનસભા અને મંત્રીપરિષદની રચનાની જોગવાઈ.
70.	1992	- દિલ્લી અને પુંડુચેરીની વિધાનસભાના સભ્યોનો રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ભાગ લઈ શકવાની જોગવાઈ.
71.	1992	- કોંકણી, મણીપુરી અને નેપાલી ભાષાઓને બંધારણની 8મી અનુસૂચિમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.
73.	1992	- પંચાયતીરાજથી સંબંધિત ભાગ-9 ઉમેરવામાં આવ્યો, જેમાં અનુચ્છેદ-243 અને તેના પેટાઅનુચ્છેદ તેમજ 11મી અનુસૂચિ જોડવામાં આવી.
74.	1992	- નગરપાલિકા સંબંધી ભાગ-9 (A)ઉમેરવામાં આવ્યો, જેમાં અનુચ્છેદ-243માં પેટાઅનુચ્છેદ અને 12મી અનુસૂચિ જોડવામાં આવી.
81.	2000	- "બેકલોગ અંગેની જોગવાઈ" - અનુચ્છેદ-16ની જોગવાઈ મુજબ જે તે વર્ષમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત આદિજાતિના ખાલી સરકારી પદ જે અનામત છે તે આગામી વર્ષ અનામત તરીકે જ ગણવામાં આવશે ભલે પછી તે વર્ષ અનામતનું પ્રમાણ 50 % થી વધુ થઈ જાય.
86.	2002	- બંધારણના ભાગ-3માં મૂળભૂત અધિકારોમાં "શિક્ષાનો અધિકાર" ઉમેરવામાં આવ્યો. આ અંતર્ગત "અનુચ્છેદ-21(A) 6 થી 14 વર્ષના બાળકોને મફત અને ફરજીયાત શિક્ષણ" ઉમેરવામાં આવ્યો. - અનુચ્છેદ 45માં પરિવર્તન કરવામાં આવ્યું જે મુજબ "રાજ્યએ ત્યાં સુધી બાળકોની પ્રાથમિક સંભાળ અને શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવી પડશે જ્યાં સુધી તે 6 વર્ષનો ન થાય." - અનુચ્છેદ 51 (A)માં 11મી મૂળભૂત ફરજ જોડવામાં આવી, "6 થી 14 વર્ષ સુધીના બાળકોને તેમના માતા-પિતા અથવા વાલી શિક્ષણ અપાવશે."
89.	2003	- અનુચ્છેદ-338 અંતર્ગત અનુસૂચિત જાતિઓના સંયુક્ત આયોગને અલગ પાડી બંધારણમાં અનુચ્છેદ-338 (A) જોડી અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે "રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ (આદિજાતિ) આયોગ"ની રચના કરવામાં આવી. જેની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવશે.

બંધારણીય સુધારા ક્રમાંક	વર્ષ	સુધારાની જોગવાઈ
91.	2003	- મંત્રીપરિષદનો આકાર લોકસભા અને વિધાનસભાની કુલ સંખ્યાનાં વધુમાં વધુ 15% સુધી જ મર્યાદિત કરી દેવામાં આવ્યો. આ માટે **અનુચ્છેદ-75** અને **અનુચ્છેદ-164**માં સુધારા કરવામાં આવ્યા.
92.	2003	- બોડો, ડોગરી, મૈથિલી અને સંથાલી ભાષાઓનો બંધારણની 8મી અનુસૂચિમાં સમાવેશ.
94.	2006	- **અનુચ્છેદ-164**માં સુધારો કરી છત્તીસગઢ અને ઝારખંડમાં જનજાતીય (આદિજાતિ) બાબતોના અલગ મંત્રાલયની જોગવાઈ તથા બિહારમાં આ વિભાગ બંધ કરવામાં આવ્યો.
95.	2009	- અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને એંગ્લો-ઈન્ડિયન માટે લોકસભા અને રાજ્યોની વિધાનસભામાં અનામત બેઠકોની જોગવાઈ આગામી 10 વર્ષ (2020 સુધી) વધારવામાં આવી.
96.	2011	- "ઓરિયા" ભાષાનું નામ પરિવર્તન કરીને "ઉડિયા" કરવામાં આવ્યું.
97.	2011	- કો-ઓપરેટીવ સોસાયટી(સહકારી સમિતિ)ઓને બંધારણીય દરજ્જો અને રક્ષણ આપવામાં આવ્યું. જે અંતર્ગત ભારતના બંધારણમાં નીચે મુજબના સુધારા કરવામાં આવ્યા. 1. બંધારણના ભાગ-3માં **અનુચ્છેદ-19**માં પરિવર્તન કરી કો-ઓપરેટીવ સોસાયટી રચવાની સ્વતંત્રતા મૂળભૂત અધિકાર તરીકે ઉમેરવામાં આવી. 2. બંધારણના ભાગ-4માં રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અંતર્ગત **અનુચ્છેદ-43 (B)** ઉમેરવામાં આવ્યો. 3. બંધારણમાં **"ભાગ-9(B)-કો-ઓપરેટીવ સોસાયટી"**ના નામથી નવો ભાગ ઉમેરવામાં આવ્યો. જેમાં **અનુચ્છેદ-243(ZH)** થી **અનુચ્છેદ-243(ZT)** ઉમેરવામાં આવ્યો.
98.	2012	- કર્ણાટક રાજ્યમાં "હૈદરાબાદ-કર્ણાટક" ક્ષેત્ર માટે વિશેષ જોગવાઈ અંતર્ગત **અનુચ્છેદ-371(J)** ઉમેરવામાં આવ્યો.
99.	2014	- સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા રદ કરવામાં આવ્યો.
100.	2015	- ભારત-બાંગ્લાદેશ વચ્ચે "જમીન સરહદ કરાર".

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં બંધારણીય સુધારાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે ? - **ભાગ-20**
2. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં બંધારણીય સુધારા અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-368**
3. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે કયા ચુકાદામાં જણાવ્યું કે "તમામ બંધારણીય સુધારાઓ સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયિક પુનઃવિચાર હેઠળ છે" ? - **મિનર્વા મિલ્સ, 1980**
4. ભારતના બંધારણમાં સૌ પ્રથમ સુધારો ક્યારે કરવામાં આવ્યો ? - **ઈ.સ.1951**
5. રાજ્યપુનર્ગઠન આયોગની સલાહ લાગુ કરવા બંધારણમાં કયો સુધારો કરવામાં આવ્યો ?
   - 7મો બંધારણીય સુધારો, 1956
6. કયા બંધારણીય સુધારાથી ભારતીય રજવાડાના શાસકોને "પ્રિવીપર્સ" સમાપ્ત કરી દેવામાં આવ્યા ?
   - 26મો બંધારણીય સુધારો, 1971
7. કયા બંધારણીય સુધારાથી સિક્કીમ એ ભારતસંઘનું રાજ્ય બન્યું ? - **36મો બંધારણીય સુધારો, 1975**
8. કયા બંધારણીય સુધારાથી બંધારણમાં નવમી અનુસૂચિ ઉમેરવામાં આવી ?
   - પ્રથમ બંધારણીય સુધારો, 1951
9. કયા બંધારણીય સુધારાને "નાનું બંધારણ" કહેવામાં આવે છે ? - **42મો બંધારણીય સુધારો, 1976**
10. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા આમુખમાં સમાજવાદી, ધર્મનિરપેક્ષ અને અખંડિતતા શબ્દો જોડવામાં આવ્યા ?
    - 42મો બંધારણીય સુધારો, 1976
11. કયા બંધારણીય સુધારાથી ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજો ઉમેરવામાં આવી ?
    - 42મો બંધારણીય સુધારો, 1976
12. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા "મિલકતનો અધિકાર"નાબૂદ કરવામાં આવ્યો ? - **44મો બંધારણીય સુધારો, 1978**
13. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા અનુચ્છેદ-352માં 'આંતરિક અશાંતિ'ના બદલે 'સશસ્ત્ર બળવો' શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો ? - **44મો બંધારણીય સુધારો, 1978**
14. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણમાં 10મી અનુસૂચિ અને તેમાં પક્ષાંતરધારો ઉમેરવામાં આવ્યો ?
    -52મો બંધારણીય સુધારો, 1985
15. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા પુખ્તમતાધિકારની વય મર્યાદા ઘટાડી 21 વર્ષમાંથી 18 વર્ષ કરવામાં આવી ?
    - 61મો બંધારણીય સુધારો, 1989
16. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા દિલ્લીને રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્ર જાહેર કરવામાં આવ્યું ?
    - 69મો બંધારણીય સુધારો, 1991
17. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા પંચાયતીરાજથી સંબંધિત ભાગ-9 અને 11મી અનુસૂચિ ઉમરેવામાં આવી ?
    - 73મો બંધારણીય સુધારો, 1992
18. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા નગરપાલિકા સંબંધી ભાગ-10 અને 12મી અનુસૂચિ ઉમેરવામાં આવી ?
    - 74મો બંધારણીય સુધારો, 1992
19. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણમાં શિક્ષણના અધિકારના ભાગ સ્વરૂપે અનુચ્છેદ-21(A) ઉમેરવામાં આવ્યો ?
    - 86મો બંધારણીય સુધારો, 2002
20. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા અનુસૂચિત જાતિ આયોગ અને અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગ અલગ કરવામાં આવ્યા ?
    - 89મો બંધારણીય સુધારો, 2003
21. 92મો બંધારણીય સુધારો, 2003થી બંધારણની 8મી અનુસૂચિમાં કઈ ભાષાઓને બંધારણમાન્ય ભાષાઓનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો ? - **બોડો, ડોગરી, મૈથિલી, સંથાલી.**

22. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા મંત્રીપરિષદનો આકાર લોકસભા અને વિધાનસભાની કુલ સભ્ય સંખ્યાના વધુમાં વધુ 15% જેટલો કરી દેવામાં આવ્યો ? - **91મો બંધારણીય સુધારો, 2003**
23. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા 'કો-ઓપરેટીવ સોસાયટી (સરકારી સમિતિ)'ઓને બંધારણીય દરજ્જો આપવામાં આવ્યો ? - **97મો બંધારણીય સુધારો, 2011**
24. ભારતના બંધારણમાં સુધારા પ્રક્રિયા એ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવી છે ? - **દક્ષિણ આફ્રિકા.**
25. બંધારણીય સુધારા કેટલા પ્રકારે થાય છે ? - **ત્રણ પ્રકારે.**
26. બંધારણીય સુધારા માટેનો ખરડો સૌ પ્રથમ સંસદના કયા ગૃહમાં રજૂ કરવામાં આવે છે ?
- કોઈ પણ ગૃહમાં રજૂ થઈ શકે છે.
27. બંધારણના મોટાભાગના અનુચ્છેદોમાં સુધારો કરવા કઈ પ્રક્રિયા અપનાવવામાં આવે છે ?
- બંને ગૃહોમાં સાદી બહુમતિ દ્વારા.
28. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી કે રાષ્ટ્રપતિ અથવા ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીને મતદાર મંડળ (સંસદ વિધાનમંડળ)ની કોઈ ખાલી બેઠકના કરણે પડકારી શકાશે નહીં ?
- 11મો બંધારણીય સુધારો, 1961
29. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી કે ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી માટે બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવી આવશ્યક નથી ? - **11મો બંધારણીય સુધારો, 1961**
30. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા સિંધી ભાષાને 8મી અનુસૂચિમાં દાખલ કરવામાં આવી ?
- 21મો બંધારણીય સુધારો, 1967
31. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા લોકસભાની બેઠકોની સંખ્યા વધુમાં વધુ 545 નક્કી કરવામાં આવી ?
- 31મો બંધારણીય સુધારો, 1972.
32. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા સંસદને મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારા કરવાની સત્તા મળી ગઈ ?
- 24મો બંધારણીય સુધારો, 1971.
33. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા 'શિક્ષણ'ને રાજ્યયાદીમાંથી સંયુક્ત યાદીમાં લઈ જવામાં આવ્યું ?
- 42મો બંધારણીય સુધારો, 1976
34. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા 'જંગલો'ને રાજ્યયાદીમાંથી સંયુક્ત યાદીમાં સામેલ કરી દેવામાં આવ્યું ?
-42મો બંધારણીય સુધારો, 1976
35. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા કોઈ વિશેષ પરિસ્થિતિઓમાં નીતિ નિર્દેશક સિદ્ધાંતોને મૂળભૂત અધિકારો કરતાં વધુ મહત્વ આપવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી ?
- 42મો બંધારણીય સુધારો, 1976
36. કયા બંધારણીય સુધારાથી લોકસભાનો કાર્યકાળ 5 વર્ષથી વધારી 6 વર્ષ કરવામાં આવ્યો ?
- 42મો બંધારણીય સુધારો, 1976
37. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા લોકસભાનો કાર્યકાળ 6 વર્ષથી ઘટાડીને 5 વર્ષ કરી દેવામાં આવ્યો ?
- 44મો બંધારણીય સુધારો, 1978
38. 42માં બંધારણીય સુધારાની કેટલીક જોગવાઈઓ રદ કરવા કયો બંધારણીય સુધારો કરવામાં આવ્યો ?
- 44મો બંધારણીય સુધારો, 1978
39. કયા બંધારણીય સુધારાથી અરૂણાચલપ્રદેશને રાજ્યનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો ? - **55મો બંધારણીય સુધારો, 1986.**
40. કયા બંધારણીય સુધારાથી ગોવાને રાજ્યનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો ? - **56મો બંધારણીય સુધારો, 1987.**

36. કટોકટીની જોગવાઈઓ
(Emergency Provisions)

→ ભારતના બંધારણને શાંતિના સમયમાં સમવાયી (Federal) અને યુદ્ધના સમયમાં એકતંત્રી (unitary) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

→ ભારતના બંધારણના ભાગ-18માં અનુચ્છેદ-352 થી અનુચ્છેદ-360 સુધી કટોકટીની જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. કટોકટી દરમ્યાન કેન્દ્ર સરકાર સર્વશક્તિમાન થઈ જાય છે તથા બધા રાજ્યો કેન્દ્રના પૂર્ણ નિયંત્રણ અંતર્ગત આવી જાય છે.

→ ભારતના બંધારણમાં 3 પ્રકારની કટોકટીની જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે.

A. યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ તથા આંતરીક સશસ્ત્ર બળવાના સમયે કટોકટી (અનુચ્છેદ-352)

B. રાજયમાં બંધારણીયતંત્ર નિષ્ફળ જવાના પ્રસંગે કટોકટી (અનુચ્છેદ-356)

C. નાણાંકીય કટોકટી (અનુચ્છેદ-360)

A. રાષ્ટ્રીય કટોકટી (National Emergency) :-

✦ **અનુચ્છેદ-352** : જો ભારતદેશને અથવા ભારતના કોઈ ભાગને બાહ્ય આક્રમણ અથવા આંતરીક સશસ્ત્ર વિદ્રોહના કારણે જોખમ ઉત્પન્ન થાય તો રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત કરી શકે છે. રાષ્ટ્રપતિ રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત વાસ્તવિક યુદ્ધ અથવા બાહ્ય આક્રમણ અથવા સશસ્ત્ર વિદ્રોહની પહેલા પણ કરી શકે છે.

→ અનુચ્છેદ-352 મુજબ રાષ્ટ્રીય કટોકટી બે પ્રકારે જાહેર થઈ શકે છે. જે નીચે મુજબ છે.

✦ **બાહ્ય રાષ્ટ્રીય કટોકટી :-**

→ જ્યારે રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત યુદ્ધ અથવા બાહ્ય આક્રમણના આધારે કરવામાં આવે છે ત્યારે તેને બાહ્ય રાષ્ટ્રીય કટોકટી કહેવામાં આવે છે.

✦ **આંતરિક કટોકટી :-**

→ જ્યારે રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત આંતરીક સશસ્ત્ર વિદ્રોહના આધારે કરવામાં આવે છે ત્યારે તેને આંતરિક કટોકટી કહેવામાં આવે છે.

→ રાષ્ટ્રીય કટોકટી સંપૂર્ણ દેશ અથવા દેશના કોઈ ભાગ ઉપર લાગૂ થઈ શકે છે.

→ **રાષ્ટ્રપતિ અનુચ્છેદ-352 અંતર્ગત રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત માત્ર વડાપ્રધાન અને મંત્રીમંડળ (કેબિનેટ) ની લેખિત ભલામણ પછી જ કરી શકે છે. માત્ર એકલા વડાપ્રધાનની ભલામણથી કરી શકે નહિ. (44મો બંધારણીય સુધારો, 1978)**

→ કટોકટીના પ્રસિદ્ધ કરાયેલા જાહેરનામા બાદ તેમાં ફેરફાર પણ કરી શકાય છે અથવા રદ પણ કરી શકાય છે.

→ 38માં બંધારણીય સુધારા, 1975 મુજબ રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાતને ન્યાયિક પુનઃઅવલોકન (સમીક્ષા)થી બહાર રાખવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ મિનર્વા મિલ્સ વિવાદ, 1980માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય કહ્યુ કે રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાતને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાય છે.

❖ **સંસદની અનુમતિ અને કાર્યકાળ :**

→ સંસદના બંને ગૃહો દ્વારા કટોકટીની જાહેરાતના 1 માસની અંદર મંજૂરી આપવી અનિવાર્ય છે. (મૂળ બંધારણમાં 2 માસની અંદર સંસદની અનુમતિની જોગવાઈ પણ 44માં સુધારા દ્વારા 1 માસ કરવામાં આવી.)

→ જો લોકસભાનું વિસર્જન થઈ ગયેલ હશે તો રાજ્યસભા જાહેરનામાને સ્વીકૃતિ આપે છે. પરંતુ આ જાહેરનામું નવી ચૂંટાયેલી લોકસભાના પ્રથમ સત્રના 30 દિવસની અંદર લોકસભા દ્વારા સ્વીકૃત થવું જરૂરી નહિતર તે સમાપ્ત થાય છે. પરંતુ આ માટે સંસદના કોઈપણ ગૃહમાં વિશેષ બહુમતીથી (ગૃહની કુલ સભ્ય સંખ્યાના બહુમતીથી તથા ગૃહમાં હાજર રહીને મતદાન કરતા સભ્યોની 2/3 બહુમતીથી) જ ઠરાવ પસાર કરી શકાશે.

✦ **કાર્યકાળ :-**

→ જો સંસદના બંને ગૃહ મંજૂરી આપે તો કટોકટી 6 માસ સુધી રહેશે તથા દર 6 માસે સંસદના મંજૂરીથી અનંતકાળ સુધી લંબાવી શકાય છે. (44મો બંધારણીય સુધારો,1978)

✦ **કટોકટીની જાહેરાતની સમાપ્તિ :-**

→ જો લોકસભા રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાને અમાન્ય કરતો ઠરાવ અથવા કટોકટીનો અમલ ચાલુ રાખવાનું અમાન્ય કરતો ઠરાવ પસાર કરે તો રાષ્ટ્રપતિ જાહેરનામું રદ કરી શકે છે. આ માટે લોકસભાના સભ્યોની કુલ સંખ્યાના 1/10 સભ્યોએ કટોકટીના જાહેરનામાને અમાન્ય કરતો ઠરાવ રજૂ કરવાની તેમના ઈરાદાની સહી કરેલ લેખિત નોટિસ જો લોકસભાનું સત્ર ચાલુ હોય, તો અધ્યક્ષને અથવા લોકસભાનું સત્ર ચાલુ ન હોય, તો રાષ્ટ્રપતિને આપવામાં આવેલ હોય, તો નોટિસ મળ્યાની તારીખથી 14 દિવસમાં આવા ઠરાવ પર વિચારણા કરવા હેતુ માટે લોકસભાની ખાસ બેઠક યોજવામાં આવશે.

❖ **રાષ્ટ્રીય કટોકટીના જાહેરનામાની અસર :**

✦ **કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધો પર પ્રભાવ :-**

1. **ધારાકીય :-** રાજ્યયાદીના વિષયો પર કાયદો બનાવવાની શક્તિ કેન્દ્રને પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે કટોકટી દરમ્યાન બનાવેલ કાયદો કટોકટીકાળ સમાપ્ત થયા પછી 6 મહિના સુધી અસ્તિત્વમાં રહે છે.
2. **કારોબારી :-** કેન્દ્રની વહીવટી શક્તિઓનો વિસ્તાર થાય છે તથા કેન્દ્ર રાજ્યને તેની કારોબારી શક્તિઓનો પ્રયોગ કઈ રીતે કરવો તે અંગે નિર્દેશ આપે છે.
3. **નાણાકીય :-** કર પ્રણાલીમાં ફેરફાર,રાજ્યોને આપવામાં આવતા અનુદાનમાં ઘટાડો અથવા તેને સમાપ્ત કરવાની શક્તિ, રાષ્ટ્રપતિના આવા આદેશ સંસદના બંને ગૃહમાં રજૂ કરવા અનિવાર્ય છે.
4. **લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભાના કાર્યકાળ પર પ્રભાવ :-**

→ કટોકટી દરમ્યાન લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભાનો કાર્યકાળ સંસદ દ્વારા કાયદો બનાવી એક વખતમાં એક વર્ષ એમ અનંતકાળ સુધી વધારી શકાય છે. પરંતુ કટોકટી સમાપ્ત થયા પછી વધુમાં વધુ 6 મહીનામાં નવી ચૂંટણીઓ કરાવવી જરૂરી છે.

5. **મૂળભૂત અધિકારો પર પ્રભાવ :-**

➪ **અનુચ્છેદ-19ના મૂળભૂત અધિકારોની સમાપ્તિ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-358** મુજબ જ્યારે રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત થાય છે ત્યારે **અનુચ્છેદ-19**ના મૂળભૂત અધિકાર આપમેળે સમાપ્ત થાય છે, પણ 44 માં બંધારણીય સુધારા મુજબ આ **અનુચ્છેદ-19**ની સમાપ્તિ માત્ર બાહ્ય કટોકટી સમયે જ અમલમાં આવી શકે છે, આંતરિક કટોકટી સમયે નહિ.

➪ **અન્ય મૂળભૂત અધિકારોની સમાપ્તિ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-359 :** મુજબ અન્ય મૂળભૂત અધિકારો માટે ન્યાયાલયમાં જવાના બંધારણીય ઈલાજોના અધિકાર **અનુચ્છેદ-32**ની સમાપ્તિ થાય છે. (**અનુચ્છેદ-20** અને **અનુચ્છેદ-21**ની સમાપ્તિ થતી નથી.)

→ આ **અનુચ્છેદ-359** મુજબ રાષ્ટ્રપતિ જે અધિકારો અંગે જાહેરનામાના સ્પષ્ટતા કરે તે જ મૂળભૂત અધિકારો રખાય છે, બધા નહિ. આ માત્ર મૂળભૂત અધિકારો માટે ન્યાયાલયમાં જવાના અધિકારને રોકે છે. મૂળભૂત અધિકારો પર પ્રતિબંધ લાદતો નથી.

→ અનુચ્છેદ-358 અને અનુચ્છેદ-359 અંતર્ગત બનાવવામાં આવેલા કટોકટીથી સંબંધિત કાયદાઓની ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાતા નથી.

❖ **અત્યાર સુધીની રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત :**

✦ **સૌ પ્રથમ રાષ્ટ્રીય કટોકટી :-**

➩ **1962 :-** ઓક્ટોબર,1962માં, NEFA = North East Frontier Agency જે હવે અરૂણાચલ પ્રદેશ છે ત્યાં ચીની આક્રમણના કારણે લાગુ થઈ, જે જાન્યુઆરી,1968 સુધી લાગુ રહી.

➩ **1971 :-** ડિસેમ્બર,1971 માં પાકિસ્તાનના આક્રમણના કારણે લાગુ પડી.

✦ **સૌ પ્રથમ આંતરીક રાષ્ટ્રીય કટોકટી :-**

➩ **1975 :-** 1971 ની બાહ્ય રાષ્ટ્રીય કટોકટી ચાલુ હતી તે દરમ્યાન જ 25 જૂન,1975 માં આંતરિક કટોકટીની જાહેરાત કરવામાં આવી. 2nd અને 3rd કટોકટી બંને માર્ચ 1977 માં સમાપ્ત થઈ.

યાદરાખો :-

→ **અનુચ્છેદ-353 :** બાહ્ય આક્રમણ અને આંતરિક અશાંતિ સામે દરેક રાજ્યનું રક્ષણ કરશે તથા તેના માટે દરેક રાજ્ય સરકારને બંધારણ મુજબ ચલાવવાનું નક્કી કરશે.

→ **અનુચ્છેદ-355 :** બાહ્ય આક્રમણ અને આંતરિક અશાંતિ સામે રાજ્યનું રક્ષણ કરવાની અને દરેક રાજ્યનું શાસન આ બંધારણીય જોગવાઈઓ અનુસાર ચાલે તે જોવાની સંઘની ફરજ છે.

B. રાષ્ટ્રપતિ શાસન (બંધારણીય કટોકટી) (President's Rule) :-

→ રાજ્યમાં બંધારણીયતંત્ર નિષ્ફળ જવા પર કેન્દ્ર રાજ્ય સરકારને પોતાના નિયંત્રણમાં લઈ શકે છે. જે સામાન્ય રૂપથી રાષ્ટ્રીપતિ શાસન તરીકે ઓળખાય છે. તેને 'રાજ્ય કટોકટી' અથવા 'બંધારણીય કટોકટી' પણ કહેવામાં આવે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ શાસન અનુચ્છેદ-356 મુજબ બે પ્રકારે લાગૂ કરી શકાય છે.

✦ **અનુચ્છેદ-356 :** જ્યારે રાષ્ટ્રપતિને લાગે કે એવી સ્થિતિ બની ગઈ છે કે રાજ્ય સરકાર બંધારણની જોગવાઈ મુજબ ચાલતી નથી ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યપાલના રિપોર્ટના આધારે અથવા બીજા પ્રકારે (રાજ્યપાલની ભલામણ વગર) પણ રાષ્ટ્રપતિ શાસન સ્થાપી શકે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-365 :** જ્યારે રાજ્ય કેન્દ્ર દ્વારા આપવામાં આવતાં નિર્દેશોનું પાલન કરવામાં અસફળ જાય છે ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ માટે અનિવાર્ય છે કે તે રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસનની સ્થાપના કરે.

❖ **સંસદની અનુમતિ :**

→ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પ્રસિદ્ધ જાહેરનામું બંને ગૃહ સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે જેને 2 મહિનાની અંદર સંસદ દ્વારા સ્વીકૃતિ મળવી જરૂરી નહિતર જાહેરનામું અમલમાં રહેશે નહિ.

→ રાષ્ટ્રપતિની કોઈ રાજ્યમાં બંધારણીય કટોકટી (રાષ્ટ્રપતિ શાસન)ની જાહેરાતને સંસદમાં બંને ગૃહોમાં સાદી બહુમતી (ગૃહમાં હાજર રહીને મત આપનારાની સાદી બહુમતી)થી મંજૂરી મળવી અનિવાર્ય છે.

→ જો આ 2 મહિના દરમ્યાન લોકસભાનું વિસર્જન થયેલ હોય તો રાજ્યસભા આ જાહેરનામાને સ્વીકૃતિ આપે છે. પરંતુ આ જાહેરનામું નવી ચૂંટાયેલ લોકસભાના પ્રથમ સત્રના 30 દિવસની અંદર લોકસભા દ્વારા સ્વીકૃત થઈ જવું જોઈએ નહિ, તો તે અમલમાં રહેશે નહિ.

❖ **કાર્યકાળ :**

→ જો આ જાહેરનામું રદ કરવામાં આવ્યું ન હોય, તો પ્રસિદ્ધ થવાની તારીખ થી 6 મહિના સુધી અમલમાં રહેશે.

→ જો સંસદના બંને ગૃહો તેનો અમલ ચાલુ રાખવાનું જણાવે ત્યારથી વધુ 6 માસ સુધી તેનો અમલ ચાલુ રહેશે. ફરીવાર રાષ્ટ્રપતિ શાસનની મુદત વધારવા સંસદ દ્વારા પુનઃઠરાવ પસાર કરાવવામાં આવશે. જે વધુમાં વધુ 3 વર્ષ સુધી ચાલુ રાખી શકાશે.

→ રાષ્ટ્રપતિના જાહેરનામાને મંજૂરી બંને ગૃહોની પ્રત્યેક ગૃહની સામાન્ય બહુમતીથી પસાર કરવામાં આવે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ શાસનનું જાહરેનામુ પ્રસિદ્ધ થાય ત્યારે વિધાનસભાનું વિસર્જન કરવું જરૂરી નથી. વિધાનસભા મોકૂફ રાખી શકાય છે.

→ અનુચ્છેદ-356 હેઠળ દાખલ કરાયેલા રાષ્ટ્રપતિ શાસન વિરુદ્ધ અરજી કરવામાં આવે, ત્યારે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને જો રાષ્ટ્રપતિ શાસન ગેરકાયદેસર જણાય તો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય મંત્રીમંડળ અને વિધાનસભાની પુનઃસ્થાપના કરી શકે છે.

→ આ ઉપરાંત જો જાહેરનામાને સંસદની માન્યતા ન મળે તો મંત્રીમંડળ કે વિધાનસભા પુર્નજીવિત થતા નથી અને ત્યારે ચૂંટણી જ એક માત્ર માંગ હોય છે.

❖ **રાષ્ટ્રપતિ શાસનના પરિણામ :**

→ રાષ્ટ્રપતિ રાજ્ય સરકારના તમામ કાર્ય રાજ્યપાલને અથવા રાજ્યના વિધાન મંડળ સિવાયની સમિતિને અથવા અધિકારીને સોંપી શકે છે અથવા પોતે પણ હાથમાં લઈ શકે છે.

→ રાજ્ય વિધાન મંડળની તમામ સત્તાઓ સંસદને આધીન થઈ જાય છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ શાસનના જાહેરનામાની અસર ઉચ્ચ ન્યાયાલય પર થશે નહિ.

C. નાણાંકીય કટોકટી (Financial Emergency) :-

✦ **અનુચ્છેદ-360** મુજબ જો રાષ્ટ્રપતિને એવુ જણાય કે ભારતની નાણાંકીય સ્થિતિ કે દેશના કોઈ ભાગની નાણાંકીય સ્થિતિ સંકટમાં છે તો ત્યારે સમગ્ર દેશ અથવા દેશના કોઈ ભાગમાં નાણાંકીય કટોકટી જાહેર કરી શકે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિની નાણાંકીય કટોકટીની જાહેરાતને બે મહિનામાં બંને ગૃહોની સાદી બહુમતી (ગૃહમાં હાજર રહીને મત આપનારાની સાદી બહુમતી)થી મંજૂરી મળવી અનિવાર્ય છે.

→ નાણાંકીય કટોકટીને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાય છે.

→ નાણાંકીય કટોકટીને સંસદ દ્વારા 2 મહીનામાં મંજુરી મળવી અનિવાર્ય છે નહિંતર જાહેરાત રદ થાય છે. જો આ 2 મહીના દરમ્યાન લોકસભાનું વિસર્જન થઈ ગયેલ હોય તો રાજ્યસભા કુલ સભ્ય સંખ્યાના સામાન્ય બહુમતીથી અને હાજર રહીને મત આપનારા સભ્યોની 2/3 બહુમતીથી મંજુરી આપે છે. ત્યારબાદ નવી આવેલ લોકસભા 30 દિવસમાં તેને મંજુરી આપે છે નહિંતર જાહેરનામું અમલમાં રહેશે નહીં.

❖ **કાર્યકાળ :-**

→ એકવાર સંસદ દ્વારા મંજુરી મળે તો અનિશ્ચિત કાળ સુધી અમલમાં રહે છે. બંધારણ દ્વારા તેની કોઈ સમય મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી નથી. તેને ચાલુ રાખવા સંસદની પુનઃમંજૂરી આવશ્યક નથી.

યાદરાખો :-

→ સૌથી લાંબા સમયગાળા માટે રાષ્ટ્રપતિ શાસન - પંજાબ (1982-1987)

→ સૌથી વધુ વખત રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાગુ થયુ હોય તેવું રાજ્ય - કેરલ (9-વખત)

→ સૌથી ઓછા એક જ વખત રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાગુ થયુ હોય તેવા રાજ્યો - **મીઝોરમ, મેઘાલય, અરૂણાચલ પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર.**

→ સૌથી ઓછા સમયગાળા માટે રાષ્ટ્રપતિ શાસન - કર્ણાટક (7-દિવસ)

→ સૌથી વધુ રાષ્ટ્રપતિ શાસન વડાપ્રધાન ઈન્દીરાગાંધીના સમયમાં-50 વખત.

→ સૌથી ઓછુ રાષ્ટ્રપતિ શાસન વડાપ્રધાન લાલબહાદુર શાસ્ત્રીના સમયમાં-2 વખત.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં કટોકટી અંગેની જોગવાઈઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે ? - **ભાગ-18**
2. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રીય કટોકટી અંગેની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-352**
3. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં બંધારણીય કટોકટી અંગેની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-356**
4. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં નાણાંકીય કટોકટીની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-360**
5. અનુચ્છેદ-352 અંતર્ગત રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત રાષ્ટ્રપતિ કોની લેખિત ભલામણથી જ કરી શકે છે ?
   - **વડાપ્રધાન અને મંત્રીપરિષદ.**
6. અનુચ્છેદ-352 અંતર્ગતની રાષ્ટ્રીય કટોકટીને કેટલા સમયમાં સંસદના બંને ગૃહોની મંજૂરી મળવી અનિવાર્ય છે ?
   - **1 મહિનામાં.**

7. જો સંસદના બંને ગૃહો મંજૂરી આપે તો કેટલા સમય સુધી રાષ્ટ્રીય કટોકટી અમલમાં રહેશે ? - 6 મહિના સુધી.

8. સંસદની મંજૂરીથી રાષ્ટ્રીય કટોકટીને કેટલા સમય સુધી અમલમાં રાખી શકાય છે ?
- એકવારની મંજૂરી 6 મહિના એમ અનિશ્ચિતકાળ સુધી.

9. કટોકટી દરમ્યાન લોકસભા અને વિધાનસભાનો કાર્યકાળ કેટલો વધારી શકાય છે ?
- એકવારની સંસદની મંજૂરીથી એક વર્ષ એમ અનિશ્ચિતકાળ સુધી.

10. કટોકટી દરમ્યાન રાજ્યયાદી પર કાયદો બનાવવાની સત્તા કોની પાસે હોય છે ? - કેન્દ્ર પાસે.

11. કટોકટી દરમ્યાન કયા મૂળભૂત અધિકારોની સમાપ્તિ થતી નથી ? - અનુચ્છેદ-20 અને અનુચ્છેદ-21

12. ભારતમાં સૌ પ્રથમ રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત ક્યારે થઈ ? - 26 ઓક્ટોબર, 1962

13. ભારતમાં સૌ પ્રથમ આંતરિક રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત ક્યારે થઈ ? - 25 જૂન, 1975

14. રાષ્ટ્રીય કટોકટીને સંસદના બંને ગૃહોમાં કયા પ્રકારની બહુમતીથી મંજૂરી આપવામાં આવે છે ?
- વિશેષ બહુમતી (હાજર રહીને મત આપનારાની 2/3 બહુમતી પણ ગૃહની કુલ સંખ્યાની સાદી બહુમતી)

15. ભારતના બંધારણમાં કેટલા પ્રકારની કટોકટી છે ? - ત્રણ.

16. અત્યાર સુધી કેટલીવાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કટોકટીની જાહેરાત કરવામાં આવી છે ? - ત્રણવાર.

17. બાહ્ય આક્રમણના આધારે રાષ્ટ્રપતિએ અત્યાર સુધી કેટલી રાષ્ટ્રીય કટોકટી જાહેર કરી છે ? - બે વાર.

18. આંતરિક અશાંતિના આધારે રાષ્ટ્રપતિએ અત્યાર સુધી કેટલી રાષ્ટ્રીય કટોકટી જાહેર કરી છે ? - એકવાર.

19. રાષ્ટ્રપતિ રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત કઈ પરિસ્થિતિમાં કરી શકે છે ? - યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ, સશસ્ત્ર વિદ્રોહ.

20. સૌ પ્રથમ રાષ્ટ્રીય કટોકટી સમયે દેશના રાષ્ટ્રપતિ કોણ હતા ? - ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન.

21. ત્રીજી રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત કયા આધારે કરવામાં આવી હતી ? - આંતરિક અશાંતિ.

22. બીજી રાષ્ટ્રીય કટોકટીની સમયે દેશના રાષ્ટ્રપતિ કોણ હતા ? - વી.વી. ગિરિ.

23. ઈ.સ.1975માં ત્રીજી રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત કયા રાષ્ટ્રપતિએ કરી હતી ? - ફખરૂદ્દીન અલી અહમદ.

24. 44મો બંધારણીય સુધારો, 1978 દ્વારા અનુચ્છેદ-352માં કયા શબ્દના સ્થાને 'સશસ્ત્ર વિદ્રોહ' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો ? - આંતરિક અશાંતિ.

25. રાષ્ટ્રપતિ કોના અહેવાલના આધારે સંબંધિત રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસનની જાહેરાત કરે છે ? - રાજ્યના રાજ્યપાલ.

26. રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન અર્થાત્ રાજ્યમાં કોના શાસનથી છે ? - રાજ્યપાલનું શાસન.

27. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા રાજ્યમાં જાહેર કરાવેલા રાષ્ટ્રપતિ શાસનને કેટલા સમયમાં સંસદના બંને ગૃહો દ્વારા મંજૂરી મળવી અનિવાર્ય છે ? - 2 મહિનામાં.

28. સંસદની એકવારની મંજૂરીથી કોઈપણ રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિશાસન કેટલા સમય સુધી અમલમાં રહેશે ? - 6 મહિના.

29. રાષ્ટ્રપતિ શાસન સામાન્ય રીતે 1 વર્ષથી વધુ રહેવું જોઈએ નહીં પરંતુ તેને કઈ પરિસ્થિતિમાં ત્રણ વર્ષ સુધી રાખી શકાય છે ? - જો ચૂંટણીપંચ જાહેર કરે કે રાજ્યની પરિસ્થિતિ ચૂંટણી કરવા યોગ્ય નથી.

30. રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસનની જાહેરાતની રાજ્યના કયા અંગ ઉપર કોઈ અસર થતી નથી ? - ઉચ્ચન્યાયાલય.

31. ભારતમાં સૌ પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ શાસન કયા રાજ્યમાં લાગુ કરવામાં આવ્યું હતું ? - પંજાબ (પેપ્સૂ)

32. ભારતમાં સૌ પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ શાસન ક્યારે લાગુ કરવામાં આવ્યું હતું ? - 20 જૂન, 1951

33. અત્યાર સુધી ભારતમાં કેટલીવાર નાણાંકીય કટોકટીની જાહેરાત કરવામાં આવી ? - એકપણ નહિં.

34. નાણાંકીય કટોકટી દરમ્યાન રાજ્યવિધાનમંડળો દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા બધા ખરડાઓને કોના વિચારાર્થ રાખવામાં આવે છે ? - રાષ્ટ્રપતિ.

35. સૌથી વધુ વખત રાષ્ટ્રપતિ શાસન કયા વડાપ્રધાનના સમય દરમ્યાન લાગુ થયા ? - ઈન્દિરાગાંધી.

37. ભારતનો નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક
(Comptroller and Auditor General of India-CAG)

✦ અનુચ્છેદ-148 - ભારતમાં CAGના પદની વ્યવસ્થા.

→ તેને લોકોના ધનનો "સંરક્ષક" છે. CAGને લોકલેખા સમિતિ (PAC)નો "કાન અને આંખ" કહેવામાં આવે છે.

→ દેશની સંપૂર્ણ નાણાંકીય વ્યવસ્થાનો સંરક્ષક છે.

→ કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંને સ્તર ઉપર નિયંત્રણ રાખે છે તથા કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારના હિસાબની ચકાસણી (ઓડિટ) કરે છે. CAG માત્ર સંસદને જવાબદાર છે.

❖ નિમણૂક : CAGની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

❖ શપથ :

→ બંધારણની ત્રીજી અનુસુચિ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ અથવા રાષ્ટ્રપતિએ નિમેલ કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા શપથ લેવડાવવામાં આવે છે.

❖ કાર્યકાળ :

→ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ બંનેમાંથી જે વહેલા હોય ત્યાં સુધી તે પોતાના હોદ્દા ઉપર રહે છે. આ ઉપરાંત રાષ્ટ્રપતિને ગમે ત્યારે રાજીનામું આપી શકે છે.

→ તેને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા માત્ર મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયા દ્વારા જે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશો માટે વાપરવામાં આવે છે તેના દ્વારા જ હટાવી શકાય.

→ તેનો કાર્યકાળ નિશ્ચિત છે તેને કાર્યકાળથી પહેલા બંધારણીય પ્રક્રિયા સિવાય હટાવી શકાતો નથી.

→ તે નિવૃત્તિ પછી કેન્દ્ર કે રાજય સરકારના કોઈ પદ પર કાર્ય કરી શકતો નથી.

❖ પગાર-ભથ્થાં :

→ સંસદ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે ત્યાં સુધી બંધારણની બીજી અનુસૂચિ મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયધીશને સમાન વેતન આપવામાં આવે છે.

→ તેનો અને તેના કાર્યલયના સ્ટાફનું પગાર-પેન્શન ભારતની સંચિત નિધિ (સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ) પર આધારિત.

❖ કાર્યો અને શક્તિઓ :

✦ અનુચ્છેદ-149 : કેન્દ્ર, રાજ્ય અથવા અન્ય સંસ્થાના હિસાબોનું પરીક્ષણ તથા અન્ય ફરજોની જોગવાઈ.

✦ અનુચ્છેદ-150 : કેન્દ્ર અને રાજ્યોનો હિસાબ CAG ઠરાવે તે નમૂનામાં રાખવા.

→ તે ભારતની અને રાજયની સંચિત નિધિ (સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ) તથા વિધાનસભા ધરાવનાર કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની સંચિત નિધિ (સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ) સંબંધી હિસાબોનું પરીક્ષણ કરે છે.

→ તે લોકલેખા નિધિ (જાહેર હિસાબ ભંડોળ) અને આકસ્મિકનિધિ (આકસ્મિક ભંડોળ) નિધિના હિસાબોનું પરીક્ષણ કરે છે.

→ તે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારના કોઈપણ વિભાગના ખરીદ-વેચાણ, ઉત્પાદન, નફો-નુકશાન, ટેન્ડર તથા અન્ય બાબતોની ચકાસણી કરે છે. તે કેન્દ્ર અને રાજયની આવક-જાવક નું મુલ્યાંકન કરે છે.

→ તે સરકાર ઉપરાંત સરકારી કંપનીઓ, એવી સંસ્થાઓ જેને સરકાર અનુદાન આપે છે તેમના હિસાબોની પણ ચકાસણી કરે છે. આ ઉપરાંત તે રાષ્ટ્રપતિ કે રાજયપાલના કહેવાથી અન્ય સ્થાનિક સંસ્થાઓના હિસાબની પણ ચકાસણી કરી શકે છે.

→ તે ઉધાર, ચૂકવણી, જમા, બચત વગેરેથી સંબંધિત કેન્દ્ર અને રાજય સરકારના લેણ-દેણની ચકાસણી કરે છે.

◆ **અનુચ્છેદ - 151 :** તે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારથી સંબંધિત રિપોર્ટ રાષ્ટ્રપતિને અને રાજ્યપાલને સોંપે છે જે આ રિપોર્ટને સંસદ અને વિધાનસભામાં રજૂ કરાવે છે.

→ CAG સંસદની લોકલેખા સમિતિ (જાહેર હિસાબ સમિતિ)ના 'માર્ગદર્શક' તરીકે કાર્ય કરે છે.

→ 1976થી તેને કેન્દ્ર સરકારના હિસાબોનું સંકલન કરવામાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે અર્થાત્ હવે તે માત્ર તેની ચકાસણી જ કરે છે. જ્યારે રાજ્ય સરકારોના હિસાબોનું સંકલન તથા ચકાસણી બંને કરે છે.

→ આ ઉપરાંત તે સરકારી ખર્ચની તર્કસંગતતા, નિષ્ઠા અને વાજબીપણાની ચકાસણી કરે છે તથા ખોટા ખર્ચ કે નુકશાન માટે સરકારની ટિપ્પણી પણ કરી શકે છે.

→ ગુપ્ત સેવાઓ (Raw વગેરે) માટે CAG ની ભૂમિકા મર્યાદિત છે, તેમાં જવાબદાર અધિકારીના પ્રમાણપત્ર દ્વારા સંતોષ માનવો પડે છે.

::- ભારતના CAG -::

1.	વી.નરહરિ રાવ	-	1948-1954
2.	એ.કે. ચંદા	-	1954-1960
3.	એ.કે.રાય	-	1960-1966
4.	એ.સા. રંગાનાથન	-	1966-1972
5.	એ.બાકશી	-	1972-1978
6.	જ્ઞાન પ્રકાશ	-	1978-1984
7.	ટી.એન.ચતુર્વેદી	-	1984-1990
8.	સી.જી.સૌમ્યા	-	1990-1996
9.	બી.કે.શુંગલુ	-	1996-2002
10.	વી.એન.કૌલ	-	2002-2008
11.	વિનોદ રાય	-	2008-2013
12.	શશીકાન્ત શર્મા	-	23 મે 2013થી અત્યાર સુધી

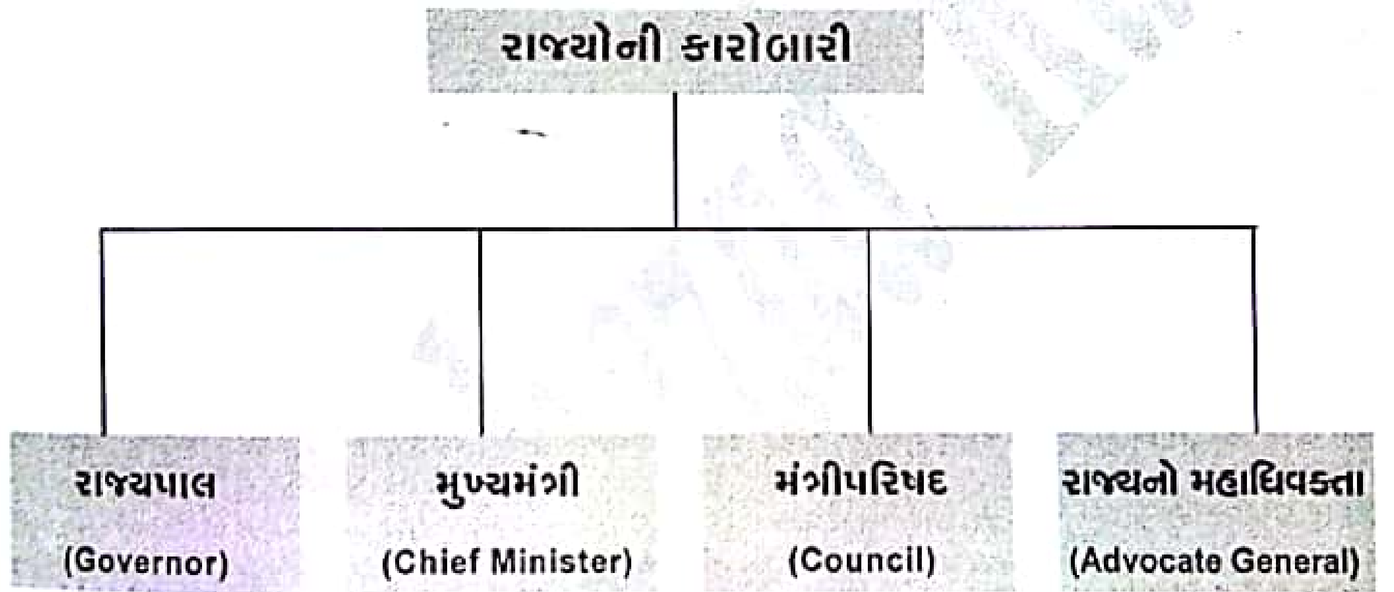
વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છદમાં "ભારત નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક (CAG)"ના પદની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-148**
2. કોને લોકોના ધનનો સંરક્ષક માનવામાં આવે છે ? - **ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક (CAG)**
3. CAG માત્ર કોને જવાબદાર છે ? - **સંસદ.**
4. CAGની નિમણૂંક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
5. CAGનો કાર્યકાળ કેટલો છે ? - **6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની વય બંનેમાંથી જે વહેલા હોય ત્યાં સુધી.**
6. CAGને તેના કાર્યકાળ પહેલા હોદ્દા પરથી હટાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **સંસદ.**
7. ભારતના સૌ પ્રથમ CAG કોણ હતા ? - **નરહરિ રાવ.**
8. CAG ને બંધારણની ત્રીજી અનુસૂચિ મુજબ શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
9. CAG ને તેના પદ પરથી હટાવવાની પ્રક્રિયા કોને તેમના પદ પરથી હટાવવાની પ્રક્રિયાને સમાન છે ? - **સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને.**
10. ભારત સરકારના નાણાંકીય લેણદેણના પરીક્ષણ માટે કોણ જવાબદાર છે ? - **CAG**
11. CAG મુખ્યત્વે કોના ઓડીટર જનરલ તરીકે કાર્ય કરે છે ? - **કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારના.**
12. CAG પોતાનો રિપોર્ટ કોને આપે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
13. CAG ના રિપોર્ટના આધારે સંસદની કઈ સમિતિ કાર્ય કરે છે ? - **લોકલેખા સમિતિ (જાહેર હિસાબ સમિતિ)**
14. CAG ભારતની કઈ નિધિઓનું લેખા પરીક્ષણ કરે છે ? - **ત્રણેય સંચિતનિધિ, આકસ્મિકનિધિ, લોકલેખાનિધિ.**
15. CAG નું પુરૂ નામ લખો. - **Comptroller and Auditor General of India.**

38. રાજ્યપાલ
(Governor)

❖ રાજ્યની કારોબારી (State Executive) :-

→ બંધારણના ભાગ-6માં અનુચ્છેદ-152 થી અનુચ્છેદ-213 સુધી રાજ્યની વહીવટી વ્યવસ્થાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં અનુચ્છેદ-153 થી અનુચ્છેદ-167 સુધી રાજ્યની કારોબારી વ્યવસ્થા વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

યાદરાખો :-

→ જેમ બંધારણમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિ વિશે જોગવાઈ છે તેમ રાજ્યમાં ઉપરાજ્યપાલની કોઈ વ્યવસ્થા નથી.

→ અનુચ્છેદ-152 : ભારતમાં રાજ્યની વ્યાખ્યા અને તેમની વહીવટી વ્યવસ્થા.

→ અનુચ્છેદ-152માં જમ્મુ કાશ્મીરનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નથી. આ માટે તેને વિશેષ દરજ્જો આપી અનુચ્છેદ-370માં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

❖ રાજ્યપાલના હોદ્દા વિશે નિષ્ણાંતોના વિચાર :-

→ ડૉ.આંબેડકર : "સત્તાઓની વાતતો દૂર રહી, રાજ્યપાલ પાસે તો કોઈ કામ જ નથી. તેમની તો માત્ર ફરજો છે."

→ કનૈયાલાલ મુન્શી : "રાજ્યપાલને પ્રધાનમંડળની વિરૂદ્ધ કામ કરવાનો કોઈ જ અધિકાર નથી. એમનું સ્થાન બ્રિટનના રાજા જેવું છે."

→ સરોજિની નાયડું : "રાજ્યપાલ એવું પક્ષી છે જે સોનાના પાંજરામાં કેદ છે."

→ એચ.વી.કામથ રાજ્યપાલની સરખામણી "કઠપૂતળી" સાથે કરે છે.

❖ રાજ્યપાલ (Governor) ::-

→ રાજ્યપાલ રાજ્યનો વડો છે તથા રાજ્યનો બંધારણીય વડો છે. રાજ્યના બધા વહીવટી કાર્યો તેના નામે થાય છે.

✦ **અનુચ્છેદ 153 :** દરેક રાજ્ય માટે એક રાજ્યપાલ રહેશે. પરંતુ ક્યારેક બેઅથવા વધુ રાજ્યો માટે એક જ વ્યક્તિ રાજ્યપાલ તરીકે ફરજ બજાવી શકે છે.

::- રાજ્યપાલની બેવડી ભૂમિકા -::

- રાજ્યના બંધારણીય પ્રમુખ તરીકે
- કેન્દ્ર સરકારના પ્રતિનિધિના રૂપમાં

✦ **અનુચ્છેદ 154 : રાજ્યની કારોબારી સત્તાઓ રાજ્યપાલને હસ્તક રહેશે.**

→ રાજ્યની કારોબારી સત્તાઓ રાજ્યપાલના હસ્તક રહેશે તથા તેનો ઉપયોગ તે બંધારણ મુજબ સ્વંય અથવા પોતાના આધીન અધિકારીઓ દ્વારા કરે છે.

❖ **નિમણૂક :-**

✦ **અનુચ્છેદ 155 : રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા રાજ્યપાલની નિમણૂંક કરવામાં આવે છે.**

→ રાજ્યપાલની નિમણૂંક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સહી સિક્કાવાળા આજ્ઞાપત્ર દ્વારા કરવામાં આવે છે. (આ પધ્ધતિ કેનેડાના બંધારણમાંથી લેવામાં આવી છે. જ્યારે યુ.એસ.એ.માં રાજ્યોના રાજ્યપાલ સીધા મતદારો દ્વારા ચુંટાઈ આવે છે.)

→ 1983માં કેન્દ્ર રાજ્ય સંબંધો પર વિચાર વિમર્શ કરવા માટે ન્યાયમૂર્તિ આર.એસ. સરકારીયાની અધ્યક્ષતામાં **"સરકારીયા આયોગ"**ની રચના કરવામાં આવી. જેની ભલામણ અનુસાર રાજ્યપાલની નિમણૂંકમાં છેલ્લા વર્ષોમાં મુખ્ય 2 પરંપરા જાળવવામાં આવે છે.

(1) રાજ્યપાલ સંબંધિત રાજ્ય બહારનો હોય અર્થાત્ બીજા રાજ્યનો હોય.

(2) સંબંધિત રાજ્યના મુખ્યમંત્રીશ્રીની સલાહ લેવામાં આવે છે.

❖ **કાર્યકાળ :-**

✦ **અનુચ્છેદ 156 : રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિની ઈચ્છા હોય ત્યાં સુધી રાજ્યપાલના હોદ્દા ઉપર કાર્યરત રહેશે અને તે પોતાની સહીથી કરેલા લખાણ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિને સંબોધીને રાજીનામું આપી શકે છે. સામાન્ય રીતે રાજ્યપાલનો કાર્યકાળ 5 વર્ષનો હોય છે.**

→ રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યપાલને તેનો કાર્યકાળ પૂર્ણ થતાં બીજા રાજ્યમાં અથવા તે જ રાજ્યમાં અથવા બાકી કાર્યકાળ માટે પણ બીજા રાજ્યના રાજ્યપાલ તરીકે નિમણુંક આપી શકે છે.

→ રાજ્યપાલ 5 વર્ષ ઉપરાંત પણ જ્યાં સુધી તેનો અનુગામી આવીને હોદો સંભાળી ન લે ત્યાં સુધી રાજ્યપાલ તરીકે રહી શકે છે.

❖ **રાજ્યપાલની યોગ્યતાઓ (Qualification) :-**

✦ **અનુચ્છેદ 157 :** (1) ભારતનો નાગરીક હોવો જોઈએ.
(2) ઓછામાં ઓછી તેન ઉંમર 35 વર્ષની હોવી જોઈએ.

❖ **રાજ્યપાલના હોદ્દાની શરતો (Conditions) :-**

✦ **અનુચ્છેદ 158 :** આ અનુચ્છેદ મુજબ નીચે મુજબની શરતોની જોગવાઈ છે.

1. સંસદના કોઈપણ ગૃહ કે રાજ્ય વિધાનમંડળના કોઈ પણ ગૃહનો સભ્ય ન હોય.
2. લાભનું પદ ધરાવતો ન હોય.
3. સંસદ દ્વારા નક્કી કરાયેલા પગાર ભથ્થા અને વિના મૂલ્યે રહેઠાણની સગવડનો અધિકાર તથા બીજી અનુસૂચિમાં દર્શાવ્યા મુજબના વિશેષાધિકાર.

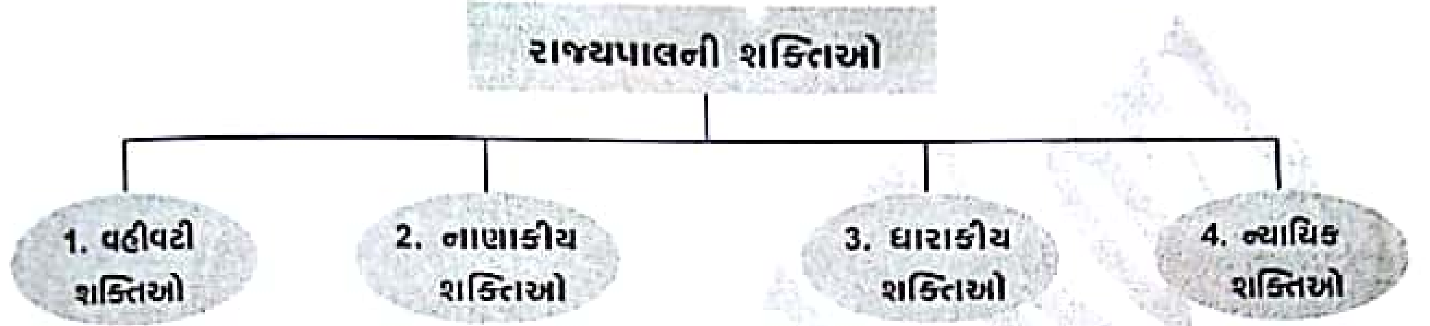
4. જો બે કે તેથી વધુ રાજ્યોનો કાર્યભાર સંભાળતો હોય તો રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નક્કી કરેલ પગાર અને ભથ્થા મળે છે.
5. રાજ્યપાલને મળતા પગાર-ભથ્થામાં તેની હોદ્દાની મુદત દરમ્યાન ઘટાડો કરી શકશે નહીં.

→ 2008 થી રાજ્યપાલનો પગાર રૂ. 1,10,000/- છે.

→ રાજ્યપાલના પગાર ભથ્થા રાજ્યની સંચિતનિધિ(સ્થાયીભંડોળ / એકત્રિત ફંડ)માંથી આપવામાં આવે છે. જેના પર રાજ્યના વિધાનમંડળને મતદાન કરવાનો અધિકાર નથી.

❖ શપથ (Oath / Affirmation) :-

✦ અનુચ્છેદ 159 : સંબંધિત રાજ્યની ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા તેમની ગેરહાજરીમાં વરિષ્ઠ ન્યાયાધિશ રાજ્યપાલને શપથ લેવડાવે છે.

1. વહીવટી શક્તિઓ (Executive Powers) :-

→ રાજ્ય સરકારના બધા જ કાર્યો રાજ્યપાલના નામે થાય છે.

→ મંત્રીઓ વચ્ચે કાર્યની વહેંચણી માટે નિયમ બનાવી શકે છે. (અનુચ્છેદ-166)

→ તે મુખ્યમંત્રી અને અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક કરે છે. જે રાજ્યપાલની ઈચ્છા સુધી પોતાના પદ પર કાર્યરત રહે છે. મધ્યપ્રદેશ, ઝારખંડ, છત્તીસગઢ, ઉડિસ્સામાં જનજાતિ કલ્યાણમંત્રીની નિમણૂક કરે છે. (અનુચ્છેદ-164)

→ એડવોકેટ જનરલની નિમણૂક અને તેના પગાર ભથ્થા નક્કી કરે છે. તે રાજ્યપાલની ઈચ્છા સુધી હોદ્દા પર રહી શકે છે. (અનુચ્છેદ-165)

→ રાજ્ય ચુંટણીપંચની નિમણૂંક કરે છે પણ હટાવવા માટે ઉચ્ચન્યાયલયના ન્યાયાધીશો માટે અપનાવાતી પ્રક્રિયા જે સંસદ દ્વારા જ થઈ શકે છે.

→ રાજ્યલોકસેવા આયોગ અને તેમના અધ્યક્ષની નિમણૂક પણ તેમને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના આદેશ પર માત્ર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા હટાવી શકાય.

→ રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિને રાજ્યમાં બંધારણીય કટોકટી લાગુ કરવા ભલામણ કરી શકે છે.

→ જો અનુચ્છેદ 356 અનુસાર રાજ્યમાં કટોકટીની સ્થિતિ હોય તો, તો રાજ્યપાલની બધી જ વહીવટી શક્તિઓનો વિસ્તાર રાષ્ટ્રપતિના પ્રતિનિધિના રૂપમાં થાય છે.

→ રાજ્યના વિશ્વવિદ્યાલયોનો કુલાધિપતિ રાજ્યપાલ હોય છે અને તે રાજ્યના વિશ્વ વિદ્યાલયોમાં કુલપતિ (ઉપકુલપતિ)ની નિમણૂક કરે છે.

2. નાણાંકીય શક્તિઓ (Financial Powers) :-

→ રાજ્યના "વાર્ષિક નાણાકીય વિવરણ(બજેટ)"ને રાજ્યના વિધાન મંડળમાં રજુ કરાવે છે. (અનુચ્છેદ 202)

→ નાણાખરડો(ધન વિધેયક) તેની પૂર્વ મંજુરીથી જ રજુ કરી શકાય છે. (અનુચ્છેદ 207)

→ તે રાજ્યની આકસ્મિકનિધિનો મુખ્ય સંરક્ષણકર્તા છે.

→ પંચાયતો અને નગરપાલિકાઓની નાણાંકીય સ્થિતિની દર 5 વર્ષ પછી સમીક્ષા માટે રાજ્ય નાણાંપંચની રચના કરે છે. {અનુચ્છેદ 280 (BB)}

3. ધારાકીય શક્તિઓ (Legislative Powers) :-

→ રાજ્યપાલને રાજ્યના વિધાનમંડળના બંને ગૃહોનું સત્રાવસાન, વિસર્જન કરવાની સત્તા છે. રાજ્યપાલ રાજ્યના વિધાનમંડળની દરેક ગૃહની બેઠક યોગ્ય લાગે તે સમયે અને સ્થળે વખતોવખત બોલાવે છે, પણ બે સત્ર વચ્ચેનો સમયગાળો 6 માસથી વધે નહીં તે જોવાનું રહેશે. **(અનુચ્છેદ-174)**

→ રાજ્ય વિધાનપરિષદમાં 1/6 સભ્યોને નિમણૂક કરવાની શક્તિ છે જેમાં સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલાના ક્ષેત્રમાં જાણીતા વ્યક્તિઓ શામેલ કરી શકાય. **(અનુચ્છેદ-171)**

→ રાજ્યપાલ નવી ચુંટાયેલી વિધાનસભાની અને દરેક નવા વર્ષની પ્રથમ બેઠકને તથા બંને ગૃહો(વિધાનસભા અને વિધાનપરિષદ)ને સંયુક્ત સંબોધન કરવાની શક્તિ તથા એ માટે સભ્યોને હાજર રહેવા જણાવી શકે છે.

→ જ્યારે અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષનું પદ ખાલી હોય તો ગૃહમાંથી કોઈ પણ વ્યક્તિને આ અંગેની નિમણૂક કરવાની સત્તા ધરાવે છે.

→ રાજ્ય વિધાનસભામાં 1 એંગ્લો ઈન્ડીયન નિમણૂક કરવાની સત્તા ધરાવે છે. **(અનુચ્છેદ-333)**

→ વિધાનમંડળના સભ્યની અયોગ્યતા માટે રાજ્ય ચૂંટણીપંચ જોડે ચર્ચા કરી તેનો નિર્ણય લઈ શકવાની સત્તા ધરાવે છે.

→ CAG, જાહેરસેવા આયોગ અને રાજ્ય નાણાપંચના રિપોર્ટને વિધાનમંડળ આગળ રજુ કરાવે છે.

✦ **રાજ્યપાલની વીટો શક્તિ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-200** મુજબ, રાજ્યવિધાન મંડળ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ કોઈપણ ખરડાને (1) સ્વીકાર કરી શકે છે. (2) રોકી શકે છે. (3) વિધાન મંડળ પાસે પુનઃવિચાર માટે મોકલી શકે છે. પણ પુનઃપસાર થાય તો મંજુરી આપવી ફરજીયાત છે. (4) રાષ્ટ્રપતિના વિચાર માટે સુરક્ષિત રાખી શકે છે. (જો તે ખરડો ઉચ્ચન્યાયાલયની શક્તિઓને જોખમમાં મુકે તો રાષ્ટ્રપતિ માટે વિચારણા માટે સુરક્ષિત રાખવો ફરજીયાત.)

✦ **રાજ્યપાલની વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-213** મુજબ, જ્યારે રાજ્ય વિધાનમંડળના બંનેમાંથી એક પણ ગૃહની બેઠક ચાલુ ન હોય ત્યારે વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા છે જે વિધાનમંડળની બેઠકના પ્રથમ 6 અઠવાડિયામાં મંજૂર થવો અનિવાર્ય છે. જો મંજૂર ન થાય તો તે રદ થવાને પાત્ર બને છે.

4. **ન્યાયિક શક્તિઓ (Judicial Powers) :-**

✦ **અનુચ્છેદ-161** મુજબ, રાજ્યપાલ રાજ્યના કાયદાઓ ક્ષેત્ર અંતર્ગત અને રાજ્યના કાયદા વિરૂદ્ધના કોઈપણ ગુનામાં સજામાફી, સજા મોકુફી, સજામાં ઘટાડો અથવા તેનો અમલ સ્થગિત કરવાની અથવા તેમાંથી સંપૂર્ણ મુક્તિ આપવાની સત્તા ધરાવે છે.

→ **રાજ્યપાલને સૈન્ય અદાલત કે ફાંસીની સજા માફ કરવાની સત્તા નથી.**

→ રાજ્યપાલ રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સલાહ થી જિલ્લા ન્યાયાધીશોની નિયુક્તિ, સ્થાન વિતરણ અને પ્રમોશન આપે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ સંબંધિત રાજ્યના ઉચ્ચન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશની નિયુક્તિ માટે રાજ્યપાલ સાથે ચર્ચા કરે છે.

❖ **રાજ્યપાલના વિશેષાધિકાર :-**

✦ **અનુચ્છેદ-361** મુજબ,

1. તેના કાર્યકાળ દરમ્યાન તેની ધરપકડ કરવા કોઈપણ ન્યાયાલય આદેશ કરી શકતો નથી.
2. તેના કાર્યકાળ દરમ્યાન તેની સામે ફોજદારી કેસ ચલાવી શકાતો નથી.
3. વ્યક્તિગત રૂપમાં રાજ્યપાલ વિરૂદ્ધ દિવાની કેસની સુનવણી થઈ શકે, પણ તે માટે તેને 2 મહિના પૂર્વે રાજ્યપાલને નોટીસ આપવી જરૂરી છે.
4. પોતાના પદ ઉપર કરેલા કોઈપણ કાર્ય માટે તે કોઈપણ ન્યાયાલયને જવાબદાર નથી.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં રાજ્યની કારોબારી વિશે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે ? - ભાગ-6
2. બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં રાજ્યોની કારોબારી વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી છે ?
   - અનુચ્છેદ-153 થી અનુચ્છેદ-167
3. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં 'રાજ્ય'ની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે ? - અનુચ્છેદ-152
4. અનુચ્છેદ-152માં આપવમાં આવેલ રાજ્યની વ્યાખ્યામાં કયા રાજ્યનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નથી ?
   - જમ્મુ-કશ્મીર.
5. રાજ્યનો વડો કોણ હોય છે ? - રાજ્યપાલ.
6. રાજ્યનો બંધારણીય વડો કોણ હોય છે ? - રાજ્યપાલ.
7. રાજ્યના બધા વહીવટી કાર્યો કોના નામે થાય છે ? - રાજ્યપાલ.
8. રાજ્યની કારોબારી સત્તા કોનામાં સમાયેલી છે ? - રાજ્યપાલ.
9. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યપાલના હોદ્દાનું વર્ણન છે ? - અનુચ્છેદ-153
10. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યની તમામ કારોબારી સત્તાઓ રાજ્યપાલમાં સમાયેલી રહેશે ?
    - અનુચ્છેદ-154
11. રાજ્યપાલની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - રાષ્ટ્રપતિ.
12. 'રાજ્યપાલની નિમણૂક કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા'એ પદ્ધતિ કયા દેશમાંથી લેવામાં આવી છે ? - કેનેડા.
13. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ એ રાજ્યપાલની નિમણૂક કરે છે ? - અનુચ્છેદ-155
14. સામાન્ય રીતે રાજ્યપાલનો કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો હોય છે ? - 5 વર્ષ.
15. રાજ્યપાલ પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - રાષ્ટ્રપતિને.
16. રાજ્યપાલ રાજ્યમાં કોનો પ્રતિનિધિ છે ? - રાષ્ટ્રપતિનો.
17. રાષ્ટ્રપતિ કોની સલાહથી કોઈ રાજ્યના રાજ્યપાલની નિમણૂક કરે છે ? - વડાપ્રધાન.
18. રાજ્યપાલ બનવા માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જરૂરી છે ? - 35 વર્ષ.
19. રાજ્યપાલના હોદ્દા માટે બંધારણ પ્રમાણે વધુમાં વધુ કેટલી ઉંમર હોવી જરૂરી છે ? - કોઈ નિશ્ચિત ઉંમર નક્કી નથી.
20. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યપાલની યોગ્યતાઓ અંગેની જોગવાઈઓ છે ? - અનુચ્છેદ-157
21. ભારતના બંધારણા કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યપાલના હોદ્દાની શરતો અંગે જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-158
22. રાજ્યપાલનો પગાર કેટલો હોય છે ? - 1,10,000/-
23. કોઈ રાજ્યના રાજ્યપાલને પગાર તે રાજ્યની કઈ નિધિમાંથી આપવામાં આવે છે ? - રાજ્યની સંચિતનિધિ.
24. કોઈ રાજ્યના રાજ્યપાલને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - ન્યાયાધીશ.
25. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યપાલના શપથ અંગેની જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-159
26. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યપાલ રાજ્યના મુખ્યમંત્રી અને મંત્રીઓની નિમણૂક કરે છે ? - અનુચ્છેદ-164
27. એડવોકેટ જનરલની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - રાજ્યપાલ.
28. રાજ્ય ચૂંટણીપંચની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - રાજ્યપાલ.
29. રાજ્ય લોક સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - રાજ્યપાલ.
30. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યપાલ રાજ્યના એડવોકેટ જનરલની નિમણૂક કરે છે ? - અનુચ્છેદ-165
31. રાજ્યમાં બંધારણીય કટોકટી લાગુ કરવા કોણ રાષ્ટ્રપતિને ભલામણ કરી શકે છે ? - રાજ્યપાલ.
32. રાજ્યના વિશ્વ વિદ્યાલયોનો કુલાધિપતિ કોણ હોય છે ? - રાજ્યપાલ.
33. રાજ્યના બજેટને રાજ્ય વિધાન મંડળમાં રજૂ કરાવવાની જવાબદારી કોની છે ? - રાજ્યપાલ.
34. રાજ્યપાલ બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યનું બજેટ રજૂ કરાવે છે ? - અનુચ્છેદ-202
35. રાજ્ય વિધાન મંડળમાં નાણાં ખરડો (ધનવિધેયક) રજૂ કરતાં પહેલા કોની પૂર્વમંજૂરી જરૂરી છે ? - રાજ્યપાલ.

36. રાજ્યની આકસ્મિક નિધિનો મુખ્ય સંરક્ષણકર્તા કોણ છે ? - રાજ્યપાલ.
37. રાજ્ય નાણાંપંચની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - રાજ્યપાલ.
38. રાજ્યપાલ કયા અનુચ્છેદ મુજબ પંચાયતો અને નગરપાલિકાની સ્થિતિની સમીક્ષા કરવા રાજ્યનાણાં પંચની નિમણૂક કરે છે ? - અનુચ્છેદ-280 (BB)
39. રાજ્યના વિધાનમંડળનું સત્રાવસાન સત્ર બોલાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - રાજ્યપાલ.
40. રાજ્યની વિધાનસભાનું વિસર્જન કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - રાજ્યપાલ.
41. રાજ્ય વિધાનમંડળના બે સત્રો વચ્ચેનો સમયગાળો કેટલાથી વધે નહિ એ જરૂરી છે ? - 6 માસ.
42. રાજ્યના વિશ્વવિદ્યાલયામાં કુલપતિ (ઉપકુલપતિ)ની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - રાજ્યપાલ.
43. રાજ્યલોક સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને તેના સભ્યોને હટાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - રાષ્ટ્રપતિ.
44. રાજ્યપાલ રાજ્યવિધાન પરિષદમાં કેટલા સભ્યોની નિમણૂક કરી શકે છે ? - 1/6
45. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યપાલ રાજ્યની વિધાનસભામાં 1 એંગ્લો-ઈન્ડિયન નિમણૂક કરવાની સત્તા ધરાવે છે ? - અનુચ્છેદ-333
46. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યપાલને વીટો પાવર આપવામાં આવ્યો છે ? - અનુચ્છેદ-200
47. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યપાલને વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા છે ? - અનુચ્છેદ-213
48. રાજ્યપાલે બહાર પાડેલો વટહુકમ વિધાનમંડળની બેઠકના કેટલા દિવસોમાં મંજૂર થવું જરૂરી છે ?
- 42 દિવસ. (પ્રથમ છ અઠવાડિયા)
49. જમ્મુ કશ્મીરના રાજ્યપાલની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - ભારતનો રાષ્ટ્રપતિ.
50. રાજ્યપાલ પોતાના હોદ્દા પર ક્યાં સુધી રહે છે ? - રાષ્ટ્રપતિની મરજી હોય ત્યાં સુધી.
51. રાજ્ય મંત્રી પરિષદની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - રાજ્યપાલ.
52. રાજ્યોના રાજ્યપાલ મુખ્યત્વે કોને જવાબદાર છે ? - રાષ્ટ્રપતિ.
53. "રાજ્યવિધાનમંડળ"માં કોનો કોનો સમાવેશ થાય છે
- રાજ્યપાલ, વિધાનસભા, વિધાનપરિષદ (જો અસ્તિત્વમાં હોય તો)
54. રાજ્યપાલ રાજ્ય વિધાનસભામાં કેટલો એંગ્લો ઈન્ડિયન સભ્યોની નિમણૂક કરી શકે છે ? - એક.
55. રાજ્યપાલ રાજ્યની વિધાન પરિષદમાં કયા ક્ષેત્રોથી સંબંધિત વ્યક્તિઓને નીમે છે ?
- કલા, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, સામાજિક સેવા, સરકારી.
56. ભારતના કયા રાજ્યમાં 'રાજ્યપાલનું શાસન' લાગુ કરવાની જોગવાઈ છે ? - જમ્મુ કશ્મીર.
57. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યપાલને સજામાં માફી આપવાની સત્તા છે ? - અનુચ્છેદ-161
58. રાજ્યપાલને કઈ સજા માફ કરવાની સત્તા નથી ? - સૈન્ય અદાલત, ફાંસી, ભારત સરકારના કાયદા અંતર્ગતની સજા.
59. કોઈ રાજ્યના જિલ્લા ન્યાયાધીશોની નિમણૂક ટ્રાન્સફર, પ્રમોશન કોણ આપે છે ? - રાજ્યપાલ.
60. કોઈ સંબંધિત રાજ્યના ઉચ્ચન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશની નિમણૂક માટે રાષ્ટ્રપતિ કોની સાથે ચર્ચા કરે છે ? - રાજ્યપાલ.
61. બંધારણનો કયો અનુચ્છેદમાં રાજ્યપાલના વિશેષાધિકારની જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-361
62. કયા મહાનુભાવે રાજ્યપાલની સરખામણી 'કઠપૂતળી' સાથે કરી છે ? - એચ.વી.કામથ.
63. "રાજ્યપાલ એવું પક્ષી છે જે સોનાના પાંજરામાં કેદ છે" આ વિધાન કોનું છે ? - સરોજિની નાયડુ.
64. ભારતના સૌ પ્રથમ મહિલા રાજ્યપાલ કોણ ? - સરોજિની નાયડુ.
65. કયા વર્ષે જમ્મુ-કશ્મીરના 'સદર-એ-રિયાસત' પદનામ બદલીને 'રાજ્યપાલ' કરવામાં આવ્યું ? - ઈ.સ.1965
66. કયા વડાપ્રધાનના સમયગાળા દરમ્યાન રાજ્યપાલના હોદ્દાને ગાડીનું પાંચમું પૈડું કહેવામાં આવતું ?
- જવાહરલાલ નેહરૂ.

39. રાજ્યની મંત્રી પરિષદ
(State Council of Ministers)

✦ **અનુચ્છેદ 163 : રાજ્યપાલને સલાહ તેમજ મદદ કરવા માટે મંત્રીપરિષદની રચના.**

→ **અનુચ્છેદ-163**ની જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે :

(i) બંધારણ દ્વારા નક્કી કરાયેલા વિવેક બુદ્ધિ અનુસારનાં કાર્યોને બાદ કરતાં રાજ્યપાલને કાર્ય કરવામાં મદદ કરવા તથા સલાહ આપવા માટે મંત્રીમંડળ રહેશે. જેના વડા મુખ્યમંત્રી રહેશે.

(ii) રાજ્યપાલે પોતાની સ્વવિવેક બુદ્ધિ અનુસાર કરેલા કાર્યો યોગ્ય છે કે નહીં, તેવો પ્રશ્ન થાય તો રાજ્યપાલનો નિર્ણય આખરી ગણાશે અને તેમના સ્વવિવેકાનુસારના કાર્યની કાયદેસરતાને પડકારી શકાશે નહીં.

(iii) મંત્રીઓએ રાજ્યપાલને કોઈ સલાહ આપી હતી કે કેમ, અને આપી હોય તો શું આપી હતી તે પ્રશ્નની કોઈ અદાલતમાં તપાસ કરી શકાશે નહીં.

નોંધ :- "મંત્રાલય" શબ્દ માત્ર કેન્દ્ર માટે વપરાય છે જ્યારે રાજ્ય સરકાર માટ "વિભાગ" શબ્દ વપરાય છે.

❖ **નિમણૂક :-**

✦ **અનુચ્છેદ-164** : રાજ્યપાલ દ્વારા મંત્રી પરિષદની નિમણૂંક અને મંત્રીઓ સંબંધી અન્ય ઉપબંધોની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. જે નીચે મુજબ છે.

→ મુખ્યમંત્રીની નિયુક્તિ રાજ્યપાલ દ્વારા કરવામાં આવે છે તથા અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂંક રાજ્યપાલ મુખ્યમંત્રીની સલાહ મુજબ કરે છે. આ ઉપરાંત બંધારણની જોગવાઈ મુજબ ઝારખંડ, છત્તીસગઢ, મધ્યપ્રદેશ અને ઉડીસામાં જનજાતિના કલ્યાણ માટે વધારાના મંત્રીની નિમણૂંક થશે.
(94મો બંધારણીય સુધારો, 2006)

❖ **વ્યક્તિગત જવાબદારી :-**

→ મંત્રીઓ રાજ્યપાલની ઈચ્છા હોય ત્યાં સુધી પોતાના હોદ્દા ઉપર રહેશે અર્થાત મંત્રીઓ વ્યક્તિગત રીતે રાજ્યપાલને જવાબદાર છે. મુખ્યમંત્રી કોઈ મંત્રીને રાજીનામુ અથવા રાજ્યપાલને કોઈ મંત્રીને બરખાસ્ત કરવા જણાવી શકે છે.

→ કોઈ રાજ્યના મંત્રીમંડળમાં મુખ્યમંત્રી સહિત મંત્રીઓની કુલ સંખ્યા તે રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્યોની કુલ સંખ્યાના 15% થી વધુ નહીં હોય. (91મો બંધારણીય સુધારો, 2003)

→ રાજ્ય વિધાનસભાનો કોઈ સભ્ય પક્ષપલટા વિરોધી કાયદા અંતર્ગત દોષી ઠરે તો, તે મંત્રીપદ માટે લાયક રહેશે નહીં.

❖ **સામૂહિક જવાબદારી :-**

→ મંત્રીમંડળ સામૂહિક રીતે વિધાનસભાને જવાબદાર હોય છે. જો વિધાનસભામાં અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ પસાર થાય તો મંત્રીમંડળે રાજીનામું આપી દેવું પડે છે.

❖ **શપથ :-**

→ રાજ્યપાલ મંત્રીઓને બંધારણની ત્રીજી અનુસૂચિ મુજબ હોદ્દા અને ગોપનીયતાની શપથ લેવડાવે છે.

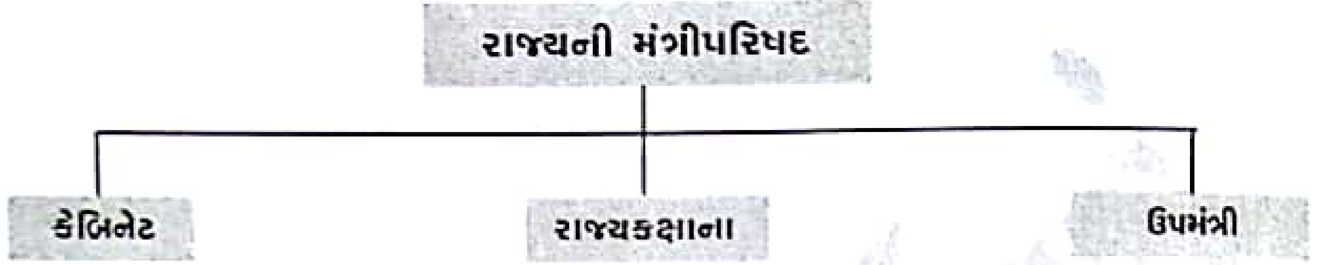
→ કોઈ એક મંત્રી જો તે વિધાનસભા કે વિધાન પરિષદનો સભ્ય ન હોય, તો 6 મહીનાની અંદર અનિવાર્યરૂપથી કોઈ એક ગૃહનો સભ્ય બનવું ફરજીયાત.

❖ **પગાર ભથ્થા :-**

→ રાજ્યનું વિધાનમંડળ કાયદા દ્વારા વખતો વખત મંત્રીઓના પગાર ભથ્થા નક્કી કરશે. ત્યાં સુધી બંધારણની બીજી અનુસૂચિ મુજબ પગાર ભથ્થા મળવા પાત્ર રહેશે.

❖ **રાજ્યમંત્રી પરિષદની રચના :-**

→ કેન્દ્રની જેમ જ રાજ્યમાં પણ મંત્રીપરિષદમાં મુખ્યત્વે 3 પ્રકારના મંત્રીઓ હોય છે.

❖ **રાજ્યની કેબિનેટના કાર્યો :-**

→ રાજ્યપાલની સલાહકારી સંસ્થા છે.

→ આ રાજ્યની રાજકીય અને વહીવટી ક્ષેત્રે સર્વોચ્ચનીતિ નિર્માણ કરનારી સંસ્થા છે.

→ રાજ્યની બધી જ વહીવટી બાબતો માટે જવાબદાર છે.

યાદરાખો :-

વિધાનસભાના વિસર્જન પછી અથવા મંત્રીપરિષદના રાજીનામા પછી પણ તે મંત્રીપરિષદ અનુગામી મંત્રીપરિષદના ગઠન સુધી રાજ્યપાલને સલાહ આપે છે. કારણ કે બંધારણ મુજબ રાજ્યપાલ મંત્રીપરિષદની સલાહ અનુસાર કાર્ય કરે છે, સિવાય કે સ્વ-વિવેકાનુસાર કરવામાં આવતાં કાર્યો.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદની જોગવાઈ મુજબ રાજ્યપાલને સલાહ આપવા એક મંત્રીપરિષદ રહેશે ? **- અનુચ્છેદ-163**
2. મંત્રીપરિષદની નિમણૂક કયા અનુચ્છેદ મુજબ કોણ કરે છે ? **- અનુચ્છેદ-164, રાજ્યપાલ.**
3. રાજ્યની મંત્રીપરિષદનો મંત્રી વ્યક્તિગત રીતે કોને જવાબદાર છે ? **- રાજ્યપાલ.**
4. રાજ્યની મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે કોને જવાબદાર છે ? **- વિધાનસભા.**
5. કોઈપણ રાજ્યના મંત્રીમંડળમાં મુખ્યમંત્રી સહિત મંત્રીઓની કુલ સંખ્યા કેટલી હશે ? **- તે રાજ્યની વિધાનસભાની કુલ સંખ્યાના 15% થી વધુ નહિ.**
6. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા રાજ્યની મંત્રીપરિષદની સંખ્યા તે રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્યો 15% થી વધુ ન હોવી જોઈએ એવું નક્કી કરાયું ? **- 91મો બધારણીય સુધારો, 2003**
7. રાજ્યના મંત્રીપરિષદના મંત્રીઓને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? **- રાજ્યપાલ.**
8. રાજ્ય મંત્રીપરિષદના મંત્રી બનવા શું અનિવાર્ય છે ? **- વિધાનસભા અથવા વિધાનપરિષદ બંનેમાંથી કોઈપણ એકનું.**
9. રાજ્યપાલ રાજ્યના મંત્રીઓને બંધારણની કઈ અનુસૂચિ મુજબ શપથ લેવડાવે છે ? **- ત્રીજી અનુસૂચિ.**
10. રાજ્યમાં રાજ્યપાલની સલાહકારી સંસ્થા કોણ છે ? **- રાજ્યની મંત્રીપરિષદ.**

40. મુખ્યમંત્રી
(Chief Minister)

→ રાજ્યપાલ રાજ્યનો બંધારણીય પ્રમુખ હોય છે જ્યારે વાસ્તવિક પ્રમુખ મુખ્યમંત્રી હોય છે. રાજ્યપાલ રાજ્યનો વડો જ્યારે મુખ્યમંત્રી સરકારનો વડો છે.

❖ **મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક :-**

♦ **અનુચ્છેદ-164** મુજબ, મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાજ્યપાલ દ્વારા થાય છે.

→ મોટાભાગે બુહમતી ધરાવતા પક્ષના નેતાને રાજ્યપાલ મુખ્યમંત્રી બનાવે છે. બહુમતી સ્પષ્ટ ન હોય ત્યારે રાજ્યપાલ મોટા પક્ષના નેતાને મુખ્યમંત્રી નિયુક્ત કરે છે. જેણે 1 મહીનામાં વિધાનસભામાં વિશ્વાસનો મત મેળવવાનો હોય છે.

→ જ્યારે મુખ્યમંત્રીનું આકસ્મિક નિધન થાય ત્યારે રાજ્યપાલ પોતાના સ્વવિવેકનો ઉપયોગ કરીને મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક કરી શકે છે.

→ મુખ્યમંત્રી તરીકે નિમણૂક પામેલ વ્યક્તિ બંનેમાંથી કોઈપણ એક ગૃહનો સભ્ય હોવો જરૂરી છે. જો ન હોય તો નિમણૂકના 6 મહીનામાં બંનેમાંથી કોઈપણ ગૃહનો સભ્ય બનવું ફરજીયાત છે.

❖ **શપથ :-**

→ રાજ્યપાલ મુખ્યમંત્રીને હોદ્દો અને ગુપ્તતાના શપથ લેવડાવે છે.

❖ **વ્યક્તિગત જવાબદારી :-**

→ રાજ્યપાલની ઈચ્છા હોય ત્યાં સુધી મુખ્યમંત્રી પોતાના હોદ્દા ઉપર રહી શકે છે અર્થાત જ્યાં સુધી તેને વિધાનસભામાં બહુમતી પ્રાપ્ત છે ત્યાં સુધી તે પોતાના હોદ્દા ઉપર ચાલુ રહેશે.

❖ **પગાર-ભથ્થા :-**

→ મુખ્યમંત્રીના પગાર અને ભથ્થા રાજ્યના વિધાન મંડળ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

→ રાજ્યના વિધાનમંડળના સભ્યને મળનાર પગાર-ભથ્થા ઉપરાંત તેને અન્ય સગવડો પ્રાપ્ત હોય છે.

❖ **મુખ્યમંત્રીના કાર્ય અને શક્તિઓ :-**

1. રાજ્યપાલને વિધાનસભા સત્ર બોલાવવા અને સત્રાવસાનના સંબંધમાં સલાહ આપે છે.
2. રાજ્યપાલને કોઈપણ સમયે વિધાનસભા વિસર્જન કરવાની સલાહ આપે છે.
3. રાજ્યપાલ મુખ્યમંત્રીની સલાહથી જ મંત્રીઓની નિમણૂક કરે છે. મંત્રીઓને વિભાગોની વહેંચણી અને ફેરબદલ કરે છે. મતભેદ થવા પર કોઈપણ મંત્રીને રાજીનામું આપવા અથવા રાજ્યપાલને તેને બરખાસ્ત કરવા કરી શકે છે.
4. આ ઉપરાંત રાજ્યના મહાધિવક્તા, રાજ્ય લોકસેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યો તથા રાજ્ય ચુંટણીપંચ વગેરેની નિમણૂંક સંબંધે રાજ્યપાલને સલાહ આપવી.
5. મંત્રી પરિષદની બેઠકની અધ્યક્ષતા કરે છે.
6. જો મુખ્યમંત્રી રાજીનામું આપે તો સંપૂર્ણ મંત્રપરિષદ સમાપ્ત થઈ જાય છે. તે પ્રમાણે મુખ્યમંત્રીનું મૃત્યુ થાય તો, સંપૂર્ણ મંત્રીપરિષદ રાજીનામું આપી દે છે. જો કોઈ અન્ય મંત્રીનું પદ ખાલી પડે તો મુખ્યમંત્રી તેને ભરી પણ શકે છે અને ન પણ ભરે.

7. રાજ્યના વહીવટ સંબંધી કાર્યોથી રાજ્યપાલને માહિતગાર કરવા તથા રાજ્યના વહીવટ સંબંધી જે માહિતી રાજ્યપાલ માંગે તે પૂરી પાડવી.
8. મુખ્યમંત્રી હોદ્દાની રૂએ રાજ્ય આયોજન પંચનો અધ્યક્ષ હોય છે.
9. રાજ્ય સરકારનો મુખ્ય પ્રવક્તા છે તથા વિધાનસભાનો નેતા છે.
10. આંતરરાજ્ય પરિષદ અને રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદનો સભ્ય હોય છે, આ બંને પરિષદનો અધ્યક્ષ વડાપ્રધાન હોય છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. રાજ્યનો વાસ્તવિક વડો કોણ છે ? - મુખ્યમંત્રી.
2. રાજ્ય સરકારનો વડો કોણ છે ? - મુખ્યમંત્રી.
3. મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - રાજ્યપાલ.
4. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક અંગે જોગવાઈ છે ? - અનુચ્છેદ-164
5. કોઈપણ વ્યક્તિની મુખ્યમંત્રી તરીકેની નિમણૂક પછી કેટલા સમયમાં તેણે વિધાનસભામાં વિશ્વાસનો મત મેળવવાનો રહે છે ? - એક મહિનામાં.
6. મુખ્યમંત્રી અથવા મંત્રી તરીકે નિમણૂક પામેલો વ્યક્તિ જો બંનેમાંથી કોઈપણ ગૃહનો સભ્ય ન હોય, તો તેણે કેટલા સમયમાં સભ્ય બનવું જરૂરી છે ? - 6 મહિનામાં.
7. મુખ્યમંત્રીને હોદ્દો અને ગુપ્તતાના શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - રાજ્યપાલ.
8. મુખ્યમંત્રી વ્યક્તિગત રીતે કોને જવાબદાર છે ? - રાજ્યપાલ.
9. મુખ્યમંત્રી અને મંત્રીપરિષદના પગાર-ભથ્થાં કોના દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે ? - રાજ્ય વિધાનમંડળ.
10. મંત્રીપરિષદની બેઠકની અધ્યક્ષતા કોણ કરે છે ? - મુખ્યમંત્રી.
11. રાજ્યપાલ કોની સલાહથી મંત્રીપરિષદના મંત્રીઓની નિમણૂક કરે છે ? - મુખ્યમંત્રી.
12. કોણ રાજ્યપાલ અને મંત્રીપરિષદ વચ્ચે કડીરૂપ કાર્ય કરે છે ? - મુખ્યમંત્રી.
13. રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદમાં રાજ્યનું પ્રતિનિધિત્વ કોણ કરે છે ? - મુખ્યમંત્રી.
14. ભારતમાં કયા રાજ્યમાં સૌ પ્રથમ મહિલા મુખ્યમંત્રી બની હતી ? - ઉત્તરપ્રદેશ.
15. ભારતના સૌ પ્રથમ મહિલા મુખ્યમંત્રી કોણ ? - સુચેતા કૃપલાણી (ઉત્તરપ્રદેશ)
16. ગુજરાતના સૌ પ્રથમ મહિલા મુખ્યમંત્રી કોણ છે ? - આનંદીબહેન પટેલ.
17. કોઈપણ રાજ્યના મુખ્યમંત્રી પદે સૌથી લાંબા સમય સુધી રહેનાર કોણ ? - જ્યોતિબસુ (પશ્ચિમ બંગાળ)
18. ભારતના કોઈપણ રાજ્યના સૌ પ્રથમ દલિત મહિલા મુખ્યમંત્રી કોણ ? - શ્રી માયાવતી.
19. રાજ્યના આયોજન પંચનો અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ? - મુખ્યમંત્રી.
20. રાજ્યપાલને વિધાનસભાનું વિસર્જન કરવાની સલાહ કોણ આપી શકે છે ? - મુખ્યમંત્રી.
21. રાજ્યની તમામ નિમણૂકો અને કાર્યો રાજ્યપાલ મુખ્યત્વે કોની સલાહથી કરે છે ? - મુખ્યમંત્રી.
22. રાજ્ય સરકારનો મુખ્ય પ્રવક્તા કોણ છે ? - મુખ્યમંત્રી.

41. રાજ્યનો એડવોકેટ જનરલ
(Advocate General of State)

❖ **બંધારણીય જોગવાઈ :-**

✦ **અનુચ્છેદ 165 :** રાજ્યનો રાજ્યપાલ ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ થવાની લાયકાત ધરાવતા વ્યક્તિને રાજ્યનો એડવોકેટ જનરલ **(રાજ્યનો મહાધિવક્તા)** તરીકે નિમણૂંક આપશે.

❖ **નિમણૂક :-** રાજ્યપાલ દ્વારા મંત્રીપરિષદની સલાહથી કરવામાં આવે છે.

❖ **યોગ્યતા :-**

1. ભારતનો નાગરીક હોવો જોઈએ.
2. ઉચ્ચન્યાયાલયનો ન્યાયાધીશ બની શકે તેટલી લાયકાત હોવી જોઈએ.
3. 10 વર્ષ સુધી ન્યાયિક અધિકારી અથવા ઉચ્ચન્યાયાલયમાં 10 વર્ષ સુધી વકીલાત કરી હોય.

❖ **કાર્યકાળ :-** કોઈ નિશ્ચિત કાર્યકાળ નથી. રાજ્યપાલની ઈચ્છા હોય ત્યાં સુધી તે પોતાના હોદ્દા ઉપર રહે છે. મોટાભાગે મંત્રીપરિષદ રાજીનામું આપે ત્યારે તે પણ રાજીનામું આપી દે છે.

❖ **પગાર-ભથ્થા :-** બંધારણમાં એડવોકેટ જનરલના પગાર-ભથ્થા અંગે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ નથી પરંતુ રાજ્યપાલ દ્વારા વખતોવખત નક્કી કરવામાં આવે છે.

❖ **કાર્ય અને શક્તિઓ :-**

→ **રાજ્યનો મુખ્ય કાયદા અધિકારી છે.**

→ રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલ દ્વારા સોંપવામાં આવેલા વિષયો પર રાજ્ય સરકારને સલાહ આપે છે.

→ રાજ્યના કોઈપણ ન્યાયાલયમાં સુનવણી કરવાનો અધિકાર ધરાવે છે.

❖ **વિશેષાધિકાર :-**

✦ **અનુચ્છેદ 177 :** રાજ્યની વિધાનસભા અને વિધાનપરિષદ બંનેમાં બોલવાનો અને તેમની કાર્યવાહીયોમાં બોલવાનો અધિકાર છે. પણ મતદાન કરવાનો અધિકાર નથી.

→ તેને રાજ્યના વિધાનસભ્યને પ્રાપ્ત બધા જ વિશેષાધિકારો પ્રાપ્ત છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યના એડવોકેટ જનરલના પદની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-165**
2. રાજ્યનો એડવોકેટ જનરલ કોની સમકક્ષ લાયકાત ધરાવતો હોય છે ? - **ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ.**
3. રાજ્યના એડવોકેટ જનરલની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાજ્યપાલ.**
4. એડવોકેટ જનરલનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે ? - **કોઈ નિશ્ચિત કાર્યકાળ નથી.**
5. રાજ્યનો મુખ્ય કાયદા અધિકારી કોણ છે ? - **રાજ્યનો એડવોકેટ જનરલ.**
6. રાજ્યનો કયો અધિકારી રાજ્યના કોઈપણ ન્યાયાલયમાં સુનવણી કરવાનો અધિકાર ધરાવે છે ? - **એડવોકેટ જનરલ.**
7. કોને રાજ્યવિધાનમંડળમાં બોલવાનો અધિકાર છે પણ મત આપવાનો અધિકાર નથી ?
   - **રાજ્યના એડવોકેટ જનરલને.**

42. રાજ્ય વિધાનમંડળ
(State Legislature)

→ બંધારણમાં ભાગ-6માં અનુચ્છેદ 168 થી અનુચ્છેદ 212 સુધી રાજ્ય વિધાનમંડળનું સંગઠન, રચના, કાર્યકાળ તથા શક્તિઓ વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

✦ **અનુચ્છેદ-168 પ્રત્યેક રાજ્ય માટે એક વિધાનમંડળની વ્યવસ્થા કરે છે, જેમાં રાજ્યપાલ અને એક અથવા બે ગૃહોનો સમાવેશ થાય છે.**

❖ વિધાનસભાની રચના (Composition of Legislative Assembly) :-

✦ **અનુચ્છેદ 170 :** દરેક રાજ્યની એક વિધાનસભા, જેમાં સીધી ચુંટણીથી ચુંટાયેલા વધુમાં વધુ 500 અને ઓછામાં ઓછા 60 સભ્યોની બનેલ હશે અને દરેક રાજ્યમાં તેમના પ્રાદેશિક મતદાર મંડળોની વસ્તી અને તેને ફાળવવામાં આવેલી બેઠકોની સંખ્યાનું પ્રમાણ શક્ય હોય ત્યાં સુધી દરેક જગ્યાએ સમાન રહેશે.

→ (અપવાદ : સિક્કીમ, ગોવા, અરૂણાચલ પ્રદેશમાં 30 તથા મિઝોરમ, નાગાલેન્ડમાં 40 અને 46 સભ્યોની વિધાનસભા છે.)

→ **અનુચ્છેદ 170** મુજબ દરેક વસ્તી ગણતરી પછી વિધાનસભાની બેઠકોની ફેરગોઠવણી કરવામાં આવશે.

✦ **અનુચ્છેદ 333 :** રાજ્યપાલ 1 એંગ્લો - ઈન્ડિયન જાતિના સભ્યની પસંદગી કરી શકે છે.

→ આ ઉપરાંત અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત આદિજાતિ માટે રાજ્યમાં તેમની વસ્તી પ્રમાણ મુજબ વિધાનસભામાં બેઠકો અનામત રાખવામાં આવશે.

❖ વિધાન પરિષદની રચના (Composition of Legislative Council) :-

✦ **અનુચ્છેદ 169 :** રાજ્યની વિધાનસભા તેની કુલ સભ્ય સંખ્યાની બહુમતીથી અને સભામાં હાજર રહીને મત આપનારા સભ્યોની ઓછમાં ઓછી 2/3 બહુમતીથી તે રાજ્ય માટે વિધાન પરિષદની રચના કે તેની નાબૂદી કરી શકે છે. જેની સંસદ દ્વારા કાયદાથી મંજુરી જરૂરી છે. પણ આને **અનુચ્છેદ 368** અંતર્ગત બંધારણીય સુધારો માનવામાં આવશે નહીં.

✦ **અનુચ્છેદ 171 :** વિધાન પરિષદના કુલ સભ્યોની સંખ્યા તે રાજ્યની વિધાનસભાના કુલ સંખ્યાના 1/3 કરતાં વધારે રહેશે નહીં અને ઓછામાં ઓછી 40 થી ઓછી નહીં હોય.

❖ વર્તમાનમાં વિધાનપરિષદ ધરાવતા રાજ્યો :-

1. જમ્મુ કાશ્મીર.
2. ઉત્તર પ્રદેશ.
3. બિહાર.
4. મહારાષ્ટ્ર.
5. આંધ્રપ્રદેશ.
6. કર્ણાટક.
7. તેલંગાણા (2014).

❖ વિધાનપરિષદના સભ્યોની ચૂંટણી પદ્ધતિ :-

✦ **અનુચ્છેદ 171** મુજબ, વિધાન પરિષદના કુલ સભ્યોના :-

→ **1/3 સભ્યો** - રાજ્યની નગરપાલિકાઓ, જિલ્લા પંચાયતો તથા અન્ય સ્થાનિક સત્તામંડળના સભ્યોથી બનેલા મતદારમંડળ દ્વારા ચૂંટાય છે.

→ **1/3 સભ્યો** - રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્યોથી બનેલા મતદારમંડળ દ્વારા જે વિધાનસભાનો સભ્ય નથી તેવી વ્યક્તિ ચુંટાય છે.

→ 1/6 સભ્યો - રાજ્યપાલ દ્વારા સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા, સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સમાજસેવામાં આગળ પડતા વ્યક્તિને નિમણૂક.

→ 1/12 સભ્યો - રાજ્યમાં રહેતા ઓછામાં ઓછા ત્રણ વર્ષના સ્નાતકો દ્વારા (અર્થાત સ્નાતકની ડિગ્રી મળ્યાના 3 વર્ષ પછી) ચૂંટાય છે.

→ 1/12 સભ્યો - રાજ્યની અંદર માધ્યમિક શાળાથી નિમ્નસ્તરની ન હોય તેવી શાળાઓમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ વર્ષથી શિક્ષણ આપતા શિક્ષકોના બનેલા મતદારમંડળ દ્વારા ચૂંટાય છે.

❖ રાજ્યના વિધાન મંડળોનો કાર્યકાળ :-

✦ **અનુચ્છેદ 172 મુજબ,**

→ વિધાનસભાનો કાર્યકાળ 5 વર્ષનો છે, પરંતુ કટોકટી સમયે કેન્દ્ર સરકાર (સંસદ) કાયદો બનાવી રાજ્ય વિધાનસભાની મુદત એક સમયમાં એક વર્ષ માટે વધારી શકે છે. કટોકટી પછી આ મુદત માત્ર 6 મહીના સુધી લાગુ રહેશે.

→ વિધાન પરિષદ સ્થાયી ગૃહ છે, ભંગ થતુ નથી. તેના 1/3 સભ્યો દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે. આમ વિધાનપરિષદના સભ્યનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ હોય છે.

❖ રાજ્યના વિધાન મંડળ (બંનેગૃહ)ના સભ્યની યોગ્યતાઓ :- (અનુચ્છેદ 173)

✦ **અનુચ્છેદ 173 મુજબ,**

1. ભારતનો નાગરીક હોવો જોઈએ.
2. વિધાનસભા માટે ઓછામાં ઓછી ઉંમર 25 વર્ષ અને વિધાનપરિષદ માટે ઓછામાં ઓછી ઉંમર 30 વર્ષ.
3. સંસદ દ્વારા નક્કી કરેલ બધી જ યોગ્યતાઓ ધરાવતો હોય.

❖ શપથ :-

✦ **અનુચ્છેદ 188 :** વિધાનસભા અથવા વિધાનપરિષદના દરેક સભ્યને તેની બેઠક સંભાળતા પહેલા રાજ્યપાલ અથવા તેના દ્વારા નિમાયેલ વ્યક્તિ બંધારણની ત્રીજી અનુસૂચિ મુજબ શપથ લેવડાવે છે.

❖ રાજ્યોની વિધાનસભાઓની સભ્ય સંખ્યા :-

રાજ્ય / કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ	વિધાનસભાની સભ્યસંખ્યા	રાજ્ય / કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ	વિધાનસભાની સભ્યસંખ્યા
અસમ	126	ઉત્તરપ્રદેશ	403
પંજાબ	117	જમ્મુ-કશ્મીર	87
કર્ણાટક	224	હરિયાણા	90
મેઘાલય	60	સિક્કીમ	32
ઓડિસ્સા	147	છત્તીસગઢ	90
મહારાષ્ટ્ર	288	રાજસ્થાન	200
નાગાલેન્ડ	60	મધ્યપ્રદેશ	230
તમિલનાડુ	234	ઉત્તરાખંડ	70
ત્રિપુરા	60	ગુજરાત	182
હિમાચલ પ્રદેશ	68	કેરલ	140
ઝારખંડ	81	ગોવા	40
અરૂણાચલ પ્રદેશ	60	મણીપુર	60
પશ્ચિમ બંગાળ	294	મિઝોરમ	40
આંધ્રપ્રદેશ	175	દિલ્લી	70
બિહાર	243	પુંડુચેરી	30
તેલંગાણા	119		

❖ રાજ્યોની વિધાન પરિષદોની સભ્ય સંખ્યા :-

રાજ્ય	વિધાનપરિષદની સભ્યસંખ્યા	રાજ્ય	વિધાનપરિષદની સભ્યસંખ્યા
જમ્મુ-કાશ્મીર	36	મહારાષ્ટ્ર	78
ઉત્તરપ્રદેશ	99	કર્ણાટક	75
બિહાર	75	આંધ્રપ્રદેશ	50
		તેલંગાણા	40

❖ **સભ્યપદની ગેરલાયકાતો :-**

✦ **અનુચ્છેદ 191** મુજબ નીચે પ્રમાણે છે.

1. લાભનું પદ ધરાવતો હોય.
2. અસ્થિર મગજનો હોય.
3. આર્થિક દેવાળીયો જાહેર થયેલ હોય.
4. ભારતનો નાગરીક ન હોય અથવા સ્વેચ્છાએ વિદેશનું નાગરીકત્વ સ્વીકારે.
5. સંસદના કાયદાથી ગેરલાયક ઠરે.
6. બંધારણીય 10મી અનુસૂચિ અંતર્ગત દોષી ઠરે તો પણ ગેરલાયક ઠરે વગેરે જેવી અયોગ્યતાઓ ધરાવતો હોય તો સભ્યપદ માટે ગેરલાયક ઠરશે.

❖ **સભ્યપદની ગેરલાયકાત અંગેનો નિર્ણય :-**

✦ **અનુચ્છેદ 192 :** વિધાનસભા કે વિધાનપરિષદનો સભ્ય ગેરલાયક છે કે નહીં તે પ્રશ્નનો નિર્ણય રાજ્યપાલ ચુંટણીપંચની સલાહથી લેશે.

→ **પરંતુ 10મી અનુસૂચિની જોગવાઈ હેઠળ જો કોઈ સભ્ય ગેરલાયક ઠરે તે નક્કી કરવાની સત્તા વિધાનસભામાં અધ્યક્ષ અને વિધાનપરિષદમાં સભાપતિની છે.**

❖ **વિધાનમંડળના સભ્યોના વિશેષાધિકાર :-**

✦ **અનુચ્છેદ 194** મુજબ નીચે પ્રમાણે છે.

(I) વિધાનમંડળનો સભ્ય વિધાનમંડળમાં કંઈ પણ કહે અથવા જે મતદાન કરે તે માટે તે કોઈ ન્યાયાલયને જવાબ આપવા બંધાયેલ નથી.

(II) અન્ય બાબતોના વિશેષાધિકારો વિધાનમંડળ દ્વારા વખતો વખત કાયદાથી નક્કી કરે તે મુજબના રહેશે.

❖ **સભ્યોના પગારો અને ભથ્થાઓ :-**

✦ **અનુચ્છેદ 195 :** રાજ્યની વિધાનસભા અને વિધાનપરિષદના સભ્યોને, રાજ્ય વિધાનમંડળ વખતોવખત કાયદાથી ઠરાવે તેવા પગાર અને ભથ્થાઓ મેળવવા હકદાર રહેશે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં રાજ્ય વિધાનમંડળ વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - **ભાગ-6**
2. ભારતના બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ રાજ્ય વિધાનમંડળની જોગવાઈ કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-168**
3. રાજ્યના વિધાનમંડળમાં કોનો કોનો સમાવેશ થાય છે ? - **રાજ્યપાલ, વિધાનસભા, વિધાનપરિષદ (જો અસ્તિત્વમાં હોય તો)**
4. ભારતના બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ રાજ્યની વિધાનસભાની રચના અંગે જોગવાઈ કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-170**
5. કોઈ રાજ્યની વિધાનસભામાં સીધી ચૂંટણીથી ચૂંટાયેલા વધુમાં વધુ કેટલા અને ઓછામાં ઓછા કેટલા સભ્યો હોવા જોઈએ ? - **વધુમાં વધુ 500 અને ઓછામાં ઓછા 60**
6. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યપાલ વિધાનસભામાં 1 એંગ્લો-ઈન્ડિયનની નિમણૂક કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-333**
7. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં વિધાનપરિષદની રચના અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-169**
8. કોઈ રાજ્યના વિધાનપરિષદની કુલ સભ્ય સંખ્યા કેટલી રહેશે ? - **રાજ્યની વિધાનસભાના કુલ સંખ્યાના 1/3 થી વધુ નહિ તથા 40 થી ઓછી નહિ.**
9. વિધાનપરિષદના કુલ સભ્ય સંખ્યાના કેટલા સભ્યોએ રાજ્યની નગરપાલિકાઓ-પંચાયતોના સ્થાનિક સત્તા મંડળના બનેલા મતદાર મંડળ દ્વારા ચૂંટાય છે ? - **1/3 સભ્યો.**
10. વિધાનપરિષદના કુલ સભ્ય સંખ્યાના કેટલા સભ્યો રાજ્યની વિધાનસભાથી બનેલા મતદારમંડળ દ્વારા ચૂંટાય છે ? - **1/3 સભ્યો.**
11. રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્ય બનવા માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જરૂરી છે ? - **25 વર્ષ.**
12. રાજ્યની વિધાનપરિષદના સભ્ય બનવા માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જરૂરી છે ? - **30 વર્ષ.**
13. રાજ્યની વિધાનસભાનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે ? - **5 વર્ષ.**
14. રાજ્યની વિધાનપરિષદનો કાર્યકાળ કેટલો છે ? - **વિધાનપરિષદ સ્થાયી ગૃહ છે, ભંગ થતું નથી.**
15. રાજ્યની વિધાનપરિષદના સભ્યોનો કાર્યકાળ કેટલો છે ? - **6 વર્ષ (ગૃહના 1/3 સભ્યો દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે)**
16. વિધાન પરિષદની કુલ સભ્ય સંખ્યાના કેટલા સભ્યો રાજ્યપાલ દ્વારા સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા, સમાજસેવા અને સહકારી પ્રવૃત્તિ જેવા ક્ષેત્રોમાં આગળ પડતાં વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરે છે ? - **1/6**
17. ભારતમાં કયા રાજ્યની વિધાનસભાની બેઠકો સૌથી વધુ છે ? - **ઉત્તરપ્રદેશ.**
18. વર્તમાનમાં ભારતમાં કેટલા રાજ્યોમાં વિધાનપરિષદ છે ? - **7**
19. ભારતના કયા રાજ્યની વિધાનપરિષદની બેઠકો સૌથી વધુ છે ? - **ઉત્તરપ્રદેશ.**
20. વિધાનપરિષદની કુલ સભ્યસંખ્યાના કેટલા સભ્યો રાજ્યમાં રહેતા ઓછામાં ઓછા ત્રણ વર્ષના સ્નાતકો દ્વારા બનેલા મતદાર મંડળ દ્વારા ચૂંટાય છે ? - **1/12**
21. જો વિધાનસભાનો કોઈ સભ્ય પક્ષાંતર ધારા (10મી અનુસૂચિ) અંતર્ગત ગેરલાયક છે કે નહિં તે નક્કી કરવાની સત્તા કોની છે ? - **વિધાનસભાના અધ્યક્ષ.**
22. વિધાનપરિષદની કુલ સભ્ય સંખ્યાના કેટલા સભ્યો રાજ્યની અંદર માધ્યમિક શાળાથી નિમ્નસ્તરની ન હોય તેવી શાળાઓમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ વર્ષથી શિક્ષણ આપતા શિક્ષકોના બનેલા મતદાર મંડળ દ્વારા ચૂંટાય છે ? - **1/12**
23. જો વિધાનપરિષદનો કોઈ સભ્ય પક્ષાંતરધારા (10મી અનુસૂચિ) અંતર્ગત ગેરલાયક છે કે નહિં તે નક્કી કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **વિધાનપરિષદના સભાપતિ.**
24. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્ય વિધાનમંડળના સભ્યોના વિશેષાધિકાર અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-194**
25. વર્તમાનમાં છેલ્લે કયા રાજ્યમાં વિધાનપરિષદની રચના કરવામાં આવી ? - **તેલંગાણા (2014)**

26. કોને રાજ્ય વિધાનમંડળનું ઉપલું ગૃહ કહેવામાં આવે છે ? - **વિધાનપરિષદ.**

27. કોને રાજ્યવિધાન મંડળનું નીચલું ગૃહ કહેવામાં આવે છે ? - **વિધાનસભા.**

28. ભારતના કેટલા રાજ્યોમાં દ્વિગૃહી રાજ્ય વિધાન મંડળ છે ? - 7

29. કયા રાજ્યમાં રાજ્ય વિધાનપરિષદની સંખ્યા સૌથી ઓછી છે ? - **જમ્મુ-કશ્મીર (36)**

30. કોઈપણ રાજ્ય વિધાનપરિષદની સ્થાપના ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ અંતર્ગત કરવામાં આવે છે ? - **અનુચ્છેદ-169**

31. ભારતના કયા રાજ્યમાં 7માં બંધારણીય સુધારા, 1956 દ્વારા વિધાનપરિષદની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે પણ હજુ સુધી વિધાનપરિષદની રચના કરી નથી ? - **મધ્યપ્રદેશ.**

32. કયા ગૃહને સમાપ્તિ (અંત) કરી શકાય છે પરંતુ ભંગ કરી શકાય નહિં ? - **વિધાનપરિષદ.**

33. કયા રાજ્યએ છેલ્લે વિધાનપરિષદને સમાપ્ત કરી દીધી ? - **તમિલનાડુ.**

34. કોઈપણ રાજ્યમાં વિધાનપરિષદના સર્જન કે સમાપ્તિની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાજ્યની વિધાનસભા દ્વારા પસાર કરેલા ઠરાવ દ્વારા સંસદ પાસે.**

35. કોઈપણ રાજ્યમાં વિધાનસભા કયા પ્રકારની બહુમતી દ્વારા વિધાનપરિષદનું સર્જન કે ઉત્સાદન (અંત) કરી શકે છે ? **- કુલ સભ્ય સંખ્યાની બહુમતી તથા હાજર રહીને મત આપનારા સભ્યોની 2/3 બહુમતી.**

36. વિધાનસભા અને વિધાનપરિષદ માટે ગણપૂર્તિ (કોરમ) કુલ સભ્ય સંખ્યાના કેટલા હોય છે ? **- 10 સભ્યો અથવા ગૃહની કુલ સભ્ય સંખ્યાના 1/10**

37. રાજ્યવિધાન મંડળના બંને ગૃહોની બેઠકની છેલ્લી તારીખ અને બીજી બેઠકની પ્રથમ તારીખ વચ્ચે કેટલા સમયથી વધુ અંતર ન હોવું જોઈએ ? - **6 મહિના.**

38. રાજ્ય વિધાનમંડળના બંને ગૃહોની વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી કેટલી બેઠકો મળવી અનિવાર્ય છે ? - **બે.**

39. ભારતના કયા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વિધાનસભા આવેલી છે ? - **દિલ્લી અને પુંડુચેરી.**

40. વિધાનસભાનો પ્રત્યેક સભ્ય ઓછામાં ઓછી કેટલી જનસંખ્યાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે ? - **75,000.**

41. જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની વિધાનસભાનો કાર્યકાળ કેટલો છે ? - **6 વર્ષ.**

42. રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત દરમ્યાન વિધાનસભાનો કાર્યકાળ કેટલો વધારી શકાય ? - **એકવારમાં એક વર્ષ.**

43. કયા રાજ્યમાં વિધાનસભાની ચૂંટણી પછી પ્રથમ બેઠક મળે તે પહેલા જ વિસર્જન કરી દેવામાં આવ્યું ? - **કેરલ.**

44. કયા રાજ્યની વિધાનસભામાં રાજ્યપાલ બે મહિલાઓની નિમણૂક કરે છે ? - **જમ્મુ-કશ્મીર.**

45. વિધાનસભા અને વિધાનપરિષદના સભ્યોની ચૂંટણી કોની દેખરેખમાં થાય છે ? - **ભારતનું ચૂંટણીપંચ.**

46. રાજ્યવિધાનમંડળના બંને ગૃહોના સભ્ય બન્યા વિના કોઈપણ વ્યક્તિ કેટલા સમય સુધી મંત્રી પદ ઉપર રહી શકે છે ? - **6 મહિના.**

47. રાજ્યવિધાનમંડળનો કોઈપણ સભ્ય પોતાના ગૃહને જાણ કર્યા વગર સંતત કેટલા દિવસ ગેરહાજર રહે તો તેનું સભ્યપદ રદ થાય છે ? - **60 દિવસ**

48. રાજ્યોની વિધાનસભાઓને સંસદ દ્વારા કરવામાં આવેલ કોઈપણ બંધારણીય સુધારાને કેટલા સમયમાં સ્વીકાર કે અસ્વીકાર કરવાનો હોય છે ? - **કોઈ નિશ્ચિત સમય મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી નથી.**

49. ભારતમાં વિધાનસભાની ચૂંટણી કયા આધારે થાય છે ? - **વયસ્ક મતાધિકાર.**

50. જો કોઈ રાજ્ય વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ચૂંટાયેલો ઉમેદવાર પોતાની ડીપોઝીટ ગુમાવે તો તેનો અર્થ એવો થાય કે.... **- ચૂંટણી લડવાવાળા ઉમેદવારોની સંખ્યા ઘણી વધારે હતી.**

43. વિધાનસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ
(Speaker & Deputy Speaker of Assembly)

❖ **વિધાનસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ :-**
(Speaker & Deputy Speaker of Assembly)

✦ **અનુચ્છેદ 178 :** વિધાનસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ માટે જોગવાઈ.

→ વિધાનસભાના સભ્યો પોતાનામાંથી જ એક અધ્યક્ષ અને એક ઉપાધ્યક્ષ ચુંટી શકે છે.

✦ **અનુચ્છેદ 179 :** વિધાનસભાના વિસર્જન પછી પણ અધ્યક્ષ પોતાનું પદ છોડતો નથી. જ્યાં સુધી નવી ચૂંટાયેલ વિધાનસભાનું પ્રથમ અધિવેશન ન મળે.

→ આ પૂર્વે અધ્યક્ષ / ઉપાધ્યક્ષ નીચેના કારણોથી પદ છોડી શકે છે.

1. અધ્યક્ષ / ઉપાધ્યક્ષ વિધાનસભાનો સભ્ય ન રહે.
2. અધ્યક્ષ ઉપાધ્યક્ષને અને ઉપાધ્યક્ષ અધ્યક્ષને સ્વેચ્છાએ રાજીનામુ આપે.
3. વિધાનસભાના તત્કાલીન સભ્યોના બહુમતિથી પસાર કરેલા ઠરાવ દ્વારા જેની અધ્યક્ષ / ઉપાધ્યક્ષને 14 દિવસપૂર્વે નોટીસ પાઠવવામાં આવી હોય.

❖ **અધ્યક્ષના કાર્યો :-**

→ લોકસભા અધ્યક્ષને સમાન ગૃહની કાર્યવાહીનું નિયમન કરે છે. શિસ્તના આદેશનો ભંગ કરનાર સભ્ય સામે શિસ્તભંગના પગલા લે છે.

→ કોરમના અભાવે ગૃહને મોકુફ રાખે છે.

→ વિધાનસભા અધ્યક્ષ માત્ર વિધાનસભાને જવાબદાર છે. કોઈ પણ અદાલતમાં ગૃહમાં અધ્યક્ષ દ્વારા ગૃહમાં આપેલ નિર્ણયને પડકારી શકાતો નથી.

→ ગૃહમાં કોઈપણ ખરડામાં મતદાન સમયે અધ્યક્ષને મત આપવાનો અધિકાર નથી. પણ જો સરખા મત થાય તો નિર્ણાયક મત આપવાનો અધિકાર છે.

→ કોઈ પણ ખરડો નાણાં ખરડો છે કે નહીં તેનો નિર્ણય અધ્યક્ષ કરે છે.

→ અધ્યક્ષ પોતાનું રાજીનામું ઉપાધ્યક્ષને અને ઉપાધ્યક્ષ પોતાનું રાજીનામું અધ્યક્ષને આપે છે.

→ બંધારણની 10મી અનુસૂચિ અંતર્ગત સભ્યની યોગ્યતા અંગે નિર્ણય આપે છે.

→ તે કાર્યમંત્રણા સમિતિ, નિયમ સમિતિ અને સામાન્ય ઉદ્દેશ્ય સમિતિનો અધ્યક્ષ હોય છે.

❖ **અધ્યક્ષ / ઉપાધ્યક્ષનું પદ ખાલી હોય અથવા ગેરહાજર હોય :-**

✦ **અનુચ્છેદ 180 :** જ્યારે અધ્યક્ષનું પદ ખાલી પડે તો ઉપાધ્યક્ષ અને જો ઉપાધ્યક્ષનું પદ પણ ખાલી હોય તો રાજ્યપાલ જેને નિમે ગૃહનો તે સભ્ય અધ્યક્ષની તમામ ફરજો નિભાવશે. સભાની કોઈ બેઠકમાં જો અધ્યક્ષ ગેરહાજર હોય, તો ઉપાધ્યક્ષ અથવા જો તેઓ પણ ગેરહાજર હોય સભાના કાર્યવાહીના નિયમો નક્કી કરેલ વ્યક્તિ અને જો તે પણ ગેરહાજર હોય તો સભા નક્કી કરે તે વ્યક્તી અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરશે.

- **અનુચ્છેદ 181 :** વિધાનસભાની કોઈ બેઠકમાં જ્યારે અધ્યક્ષ અથવા ઉપાધ્યક્ષને હોદ્દા પરથી દૂર કરવાનો ઠરાવ વિચારાધીન હોય, ત્યારે તે સમયે અધ્યક્ષ અથવા ઉપાધ્યક્ષ હાજર હશે તો પણ પોતાનુ સ્થાન લેશે નહીં. જ્યારે અધ્યક્ષને પદ પરથી દૂર કરવાનો મુદ્દો વિચારણા હેઠળ હોય તો તે વિધાનસભામાં બોલી શકે છે તથા કોઈ અન્ય વિષય પર તથા મુદ્દા પર ગૃહના સભ્ય હોવાના કારણે મતદાનમાં ભાગ લઈ શકે છે, પણ નિર્ણાયક મત આપી શકતા નથી.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં વિધાનસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષના હોદ્દાઓની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે? **- અનુચ્છેદ-178**
2. વિધાનસભાના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષને કોણ ચૂંટી કાઢે છે ? **- વિધાનસભાના તમામ સભ્યો પોતાનામાંથી જ ચૂંટી કાઢે છે.**
3. અસ્થાયી વિધાનસભા અધ્યક્ષ (પ્રોટેમ સ્પીકર)ની નિમણૂક કોણ કરે છે ? **- રાજ્યપાલ.**
4. વિધાનસભાના પ્રોટેમ સ્પીકરને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? **- રાજ્યપાલ.**
5. નવી વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યોને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? **- પ્રોટેમ સ્પીકર.**
6. વિધાનસભા અધ્યક્ષને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? **- તેને શપથ ગ્રહણ કરવાની આવશ્યક્તા નથી.**
7. વિધાનસભા અધ્યક્ષ પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? **- વિધાનસભા ઉપાધ્યક્ષ.**
8. વિધાનસભા ઉપાધ્યક્ષ પોતાનુ રાજીનામું કોને આપે છે ? **- વિધાનસભા અધ્યક્ષ.**
9. વિધાનસભા અધ્યક્ષને કયા પ્રકારે પોતાના હોદ્દાથી હટાવી શકાય છે ? **- વિધાનસભાના સભ્યો દ્વારા સાધારણ બહુમતિથી.**
10. વિધાનસભા અધ્યક્ષ અથવા ઉપાધ્યક્ષને હટાવવાથી સંબંધિત પ્રસ્તાવ રજૂ કરવા માટે કેટલા દિવસ પૂર્વે અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષને તેની માહિતી આપવી જોઈએ ? **- 14 દિવસ પહેલા.**
11. રાજ્યવિધાનમંડળમાં કોઈપણ ખરડો નાણાં ખરડો છે કે નહિં તે કોણ નક્કી કરે છે ? **- રાજ્યવિધાનસભાનો અધ્યક્ષ.**
12. વિધાનમંડળની કાર્યમંત્રણા સમિતિ, નિયમ સમિતિ અને સામાન્ય ઉદ્દેશ્ય સમિતિનો અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ? **- વિધાનસભા અધ્યક્ષ.**
13. રાજ્યની વિધાનસભામાં બંધારણની 10મી અનુસૂચિ અંતર્ગત સભ્યોની ગેરલાયકાત કોણ નક્કી કરે છે ? **- વિધાનસભા અધ્યક્ષ.**
14. રાજ્યોમાં નાણાં ખરડો કયા ગૃહમાં રજૂ થાય છે ? **- વિધાનસભા.**
15. વિધાનસભામાં કોઈ ખરડામાં મતદાન સમયે સરખા મત પડે તો કોને નિર્ણાયક મત આપવાનો અધિકાર છે ? **- વિધાનસભા અધ્યક્ષ.**

44. વિધાનપરિષદના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ
(Chairman & Deputy Chairman of Council)

❖ **વિધાનપરિષદના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ :-**
(Chairman & Deputy Chairman of Council)

✦ **અનુચ્છેદ 182 :** વિધાનસભાના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિના હોદ્દાની જોગવાઈ.

→ વિધાનસભા પરિષદ ધરાવતાં રાજ્યોમાં વિધાનપરિષદના સભ્યો પોતાનામાંથી જ બે સભ્યોને સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ તરીકે ચુંટી કાઢે છે.

✦ **અનુચ્છેદ 183 :** વિધાનપરિષદના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિને પરિષદમાં તે સમયે હાજર કરેલા તમામ સભ્યોની બહુમતીથી પસાર કરેલા ઠરાવ દ્વારા ઓછામાં ઓછા 14 દિવસની નોટીસ આપી હોદ્દા પરથી દૂર કરી શકાય છે. આ ઉપરાંત નીચેના કારણોથી તેમનું પદ ખાલી પડી શકેછે.

1. તેઓ વિધાનપરિષદના સભ્ય ન રહ્યા હોય.
2. સ્વેચ્છાએ સભાપતિ ઉપસભાપતિને અને ઉપસભાપતિ સભાપતિને પોતાનું રાજીનામું આપે.
3. વિધાનપરિષદના તત્કાલીન સભ્યોના બહુમતિથી પસાર કરેલા ઠરાવ દ્વારા જેની સભાપતિ / ઉપસભાપતિને 14દિવસપૂર્વે નોટીસ પાઠવવામાં આવી હોય.

✦ **અનુચ્છેદ 184 :** જ્યારે સભાપતિનો હોદ્દો ખાલી પડે ત્યારે ઉપસભાપતિ અને ઉપસભાપતિનો હોદ્દો પણ ખાલી હોય ત્યારે રાજ્યપાલ પરિષદમાંથી જેને નક્કી કરે તે સભ્ય સભાપતિ તરીકેની તમામ ફરજો નિભાવશે.

→ પરિષદની કોઈ બેઠકમાં જ્યારે સભાપતિ ગેરહાજર હોય ત્યારે ઉપસભાપતિ અને ઉપસભાપતિ પણ ગેરહાજર હોય તો પરિષદના નિયમો દ્વારા નક્કી કરાયેલા સભ્ય અને જો તે પણ ગેરહાજર હોય તો પરિષદ નક્કી કરે તે વ્યક્તિ સભાપતિ તરીકે ફરજ બજાવશે.

✦ **અનુચ્છેદ 185 :** વિધાનપરિષદમાં જ્યારે સભાપતિને હોદ્દા પરથી દૂર કરવાનો મુદ્દો વિચારણા હેઠળ હોય, ત્યારે તે વિધાનપરિષદમાં બોલી શકે છે તથા કોઈ અન્ય કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો તથા ગૃહના સભ્ય તરીકે મતદાનમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર રહેશે. પરંતુ તેમને નિર્ણાયક મત આપવાનો અધિકાર રહેશે નહીં.

❖ **પગાર અને ભથ્થાઓ :-**

✦ **અનુચ્છેદ 186 :** વિધાનસભા અધ્યક્ષ અને વિધાનપરિષદના સભાપતિનો પગાર રાજ્યની સંચિતનિધિ(સ્થાયી ભંડોળ / એકત્રિત ફંડ) પર ભારિત છે. જેના પર મતદાન થઈ શકતું નથી.

→ બંધારણની અનુસૂચિ-2માં સૂચવ્યા મુજબ વિધાનસભાના અધ્યક્ષ / ઉપાધ્યક્ષ અને વિધાનપરિષદના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિને રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા કાયદાથી નક્કી કરેલ પગાર ચૂકવવામાં આવે છે.

●●●●

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં વિધાનપરિષદના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-182**
2. વિધાનપરિષદના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિને કોણ ચૂંટી કાઢે છે ? - **વિધાનપરિષદના તમામ સભ્યો.**
3. વિધાનપરિષદનો સભાપતિ પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - **ઉપસભાપતિને.**
4. વિધાનપરિષદના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિને હટાવવાના પ્રસ્તાવ માટે તેમને ઓછામાં ઓછા કેટલા દિવસ પહેલા સૂચના આપવી જરૂરી છે ? - **14 દિવસ પહેલા.**
5. વિધાનસભા અધ્યક્ષ અને વિધાનપરિષદના સભાપતિનો પગાર રાજ્યની કઈ નિધિમાંથી ચૂકવવામાં આવે છે ? - **રાજ્યની સંચિતનિધિમાંથી.**

45. રાજ્ય વિધાનમંડળની કૉરમ અને ખાલી બેઠકો

❖ **રાજ્યવિધાન મંડળનું સચિવાલય :-**

✦ **અનુચ્છેદ 187 :** રાજ્યવિધાન મંડળના ગૃહને અથવા દરેક ગૃહને અલગ સચિવાલય રહેશે.

→ રાજ્યવિધાન મંડળમાં રજૂ કરાયેલ ખરડો નાણાં ખરડો છે કે કેમ તેવો પ્રશ્નનો અંતિમ નિર્ણય વિધાનસભા અધ્યક્ષ કરશે.

❖ **રાજ્યવિધાન મંડળમાં મતદાન, ગૃહની સત્તા અને કોરમ :-**

✦ **અનુચ્છેદ 189 :** રાજ્યવિધાન મંડળના કોઈપણ ગૃહની બેઠકમાં બધા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ અધ્યક્ષ અથવા સભાપતિ અથવા તે હોદ્દા પર કાર્ય કરવાવાળા વ્યક્તિને છોડીને હાજર તમામ સભ્યોના મત દ્વારા બહુમતીથી કરવામાં આવશે. વિધાનસભા અધ્યક્ષ અથવા વિધાનપરિષદના સભાપતિ અથવા તે રીતે કાર્ય કરનાર વ્યક્તિ પ્રથમ વખત મત આપી શકશે નહીં. પરંતુ મતોની સમાનતાના પ્રસંગે તેમને નિર્ણાયક મત આપવાની સત્તા રહેશે.

❖ **કોરમ :-**

✦ **અનુચ્છેદ 189** મુજબ જ્યાં સુધી રાજ્યવિધાન મંડળ દ્વારા નક્કી ન કરે ત્યાં સુધી રાજ્યના વિધાન મંડળના કોઈ પણ ગૃહનું અધિવેશન બોલાવવા કોરમ 10 સભ્યો અથવા ગૃહની કુલ સંખ્યાના 1/10 આ બે માંથી વધુ હોય તે રહેશે.

→ જો ગૃહમાં કોરમ ન થાય તો ગૃહ મોકુફ રાખવાની અથવા કોરમ ન થાય ત્યાં સુધી બેઠક વિલંબિત કરવાની અધ્યક્ષ અથવા સભાપતિ અથવા તે હોદ્દા પર કાર્ય કરનાર વ્યક્તિની ફરજ છે.

❖ **રાજ્યવિધાન મંડળની બેઠકો ખાલી થવી :-**

✦ **અનુચ્છેદ 190 મુજબ,**

1. કોઈપણ વ્યક્તિ રાજ્યવિધાન મંડળના એક સાથે બંને ગૃહોનો સભ્ય રહી શકે નહીં, આવી સ્થિતિમાં તેણે બંનેમાંથી કોઈ પણ એક ગૃહની બેઠક ખાલી કરવી પડશે.
2. કોઈપણ વ્યક્તિ બે કે તેથી વધુ રાજ્યોના વિધાન મંડળનો સભ્ય રહી શકે નહીં. જો કોઈ વ્યક્તિ બે કે તેથી વધુ રાજ્યોના વિધાન મંડળમાં સભ્ય તરીકે પસંદ થાય, તો રાષ્ટ્રપતિના નિયમ મુજબ નક્કી કરેલા સમયમાં તે સભ્ય એક સિવાયની તમામ બેઠકો પરથી બરખાસ્ત કરવામાં આવે છે.
3. જો કોઈ વિધાનસભ્ય અધ્યક્ષને અને જો પરિષદ હોય તો તેના સભાપતિને સ્વેચ્છાએ રાજીનામું આપે તો બેઠક ખાલી પડે છે.
4. રાજ્યવિધાન મંડળના કોઈ ગૃહનો સભ્ય ગૃહની પરવાનગી સિવાય તેની તમામ બેઠકોમાં 60 દિવસ સુધી ગેરહાજર રહે તો ગૃહ તેની બેઠક ખાલી પડી હોવાનું જાહેર કરે છે. જેમાં સત્રાવસાન પછીનો અને સતત ચાર દિવસથી વધુ ગૃહ સ્થગિત રહ્યો હોય તે સમયગાળો ગણાતો નથી.

❂❂❂❂

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્ય વિધાનમંડળની કોરમ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-189**
2. રાજ્ય વિધાનમંડળમાં બંને ગૃહનું કામકાજ ચલાવવા કોરમ (ગણપૂર્તિ) કેટલી નક્કી કરવામાં આવી છે ?
   - 10 સભ્યો અથવા ગૃહની કુલ સંખ્યાના 1/10 આ બંનેમાંથી જે વધુ હોયત તે.

46. રાજ્યવિધાન મંડળમાં ધારાકીય પ્રક્રિયા
(Legislative Procedure in State Legislature)

❖ સામાન્ય વિધેયક (સામાન્ય ખરડા) (Ordinary Bill) :-

✦ **અનુચ્છેદ 196 : સામાન્ય વિધેયક દાખલ કરવા અને પસાર કરવા અંગેની જોગવાઈઓ.**

→ જે રાજ્યમાં બંને ગૃહો અસ્તિત્વમાં હોય, ત્યાં નાણાં વિધેયક સિવાયના અન્ય સામાન્ય ખરડા કોઈ પણ ગૃહમાં રજૂ કરી શકાય છે.

→ રાજ્યવિધાન મંડળના કોઈપણ ગૃહમાં વિચારણાધીન વિધેયક ગૃહ કે ગૃહોની સત્રસમાપ્તિને કારણે રદ થતો નથી.

→ વિધાનસભામાં રજૂ ન થયો હોય તેવો રાજ્યવિધાન પરિષદમાં વિચારણા હેઠળનો વિધેયક વિધાનસભાનું વિસર્જન થતાં રદ થતો નથી.

→ રાજ્ય વિધાનસભામાં વિચારણા હેઠળ હોય અથવા વિધાનપરિષદે પસાર કરેલ હોય તથા રાજ્ય વિધાનસભામાં વિચારણા હેઠળ હોય તેવો વિધેયક વિધાનસભાનું વિસર્જન થતાં રદ થશે.

✦ **અનુચ્છેદ 197 :** વિધાનપરિષદ ધરાવતાં કોઈ રાજ્યમાં જ્યારે રાજ્યની વિધાનસભા કોઈ વિધેયક પસાર કરી વિધાન પરિષદને મોકલી આપે ત્યારે....

1. વિધાન પરિષદ જો વિધેયક નામંજુર કરે,
2. તે વિધેયક પરિષદ પાસે 3 મહીના (રજુ થયેલા તારીખથી) કરતાં વધુ સમય સુધી કોઈ કાર્યવાહી વગર પડી રહે,
3. વિધાનપરિષદ વિધેયક ને એવા સુધારા સાથે પસાર કરે જેની સાથે વિધાનસભા સંમત ન થાય તો,

→ વિધાનસભા તે વિધેયક ને તે જ અથવા તે પછીના સત્રમાં વિધાનપરિષદે સૂચવેલા સુધારા સાથે અથવા સુધારા વગર પસાર કરી તે વિધેયક વિધાનપરિષદને પુનઃમોકલી આપે છે.

→ **વિધાનસભાએ બીજીવાર વિધેયક (ખરડો) પસાર કર્યા પછી વિધાનપરિષદને મોકલી આપ્યા બાદ.....**

1. જો પરિષદ તે વિધેયકને નામંજુર કરે.
2. પરિષદ સમક્ષ વિધેયક રજુ કરવામાં આવે તે તારીખથી 1 મહીના કરતાં વધારે સમય પસાર થયા વગર રહે.
3. આ વિધેયક પરિષદ એવા સુધારા સાથે પસાર કરે જેની સાથે વિધાનસભા સંમત ન થાય તો...

→ રાજ્ય વિધાનસભાએ જે સ્વરૂપમાં બીજીવાર વિધેયક પસાર કરેલ છે તે જ સ્વરૂપમાં રાજ્ય વિધાન મંડળના બંને ગૃહો દ્વારા પસાર થયેલ ગણાશે.

→ આ કાર્યવાહી માત્ર સામાન્ય વિધેયક ને લાગુ પડે છે. નાણાં વિધેયકને લાગુ પડતી નથી.

❖ નાણાં વિધેયક (Money Bill) :-

✦ **અનુચ્છેદ 198 :** નાણાં વિધેયક ફક્ત વિધાનસભામાં જ રજુ કરી શકાય, વિધાનપરિષદમાં રજુ કરી શકાય નહીં.

→ વિધાનસભા નાણાં વિધેયક પસાર કર્યા બાદ તે વિધાનપરિષદને તેની ભલામણ માટે મોકલે છે જે વિધાનપરિષદને મળ્યા તારીખથી 14 દિવસમાં પોતાની ભલામણો સાથે વિધાનસભામાં પરત મોકલવાનો હોય છે.

→ વિધાનસભાએ વિધાનપરિષદની ભલામણોનો સ્વીકાર અથવા અસ્વીકાર કરી શકે.

→ વિધાનસભા દ્વારા ભલામણોનો સ્વીકાર કરે કે અસ્વીકાર કરે, પરંતુ નાણાંવિધેયક બંને ગૃહોએ પસાર કરેલ હોવાનું ગણાશે.

❖ **નાણાં વિધેયક અંગેનો નિર્ણય :-**

✦ **અનુચ્છેદ 199 :** રાજ્ય વિધાનમંડળમાં રજૂ કરાયેલ વિધેયક નાણાખરડો છે કે કેમ ? તેવા પ્રશ્નનો અંતિમ નિર્ણય વિધાનસભા અધ્યક્ષ કરશે.

❖ **વિધેયકો (ખરડાઓ)ને રાજ્યપાલ દ્વારા અનુમતિ (Assent of the Governor) :-**

✦ **અનુચ્છેદ 200 :** રાજ્ય વિધાનમંડળમાં બંને ગૃહો દ્વારા જ્યારે કોઈ વિધેયક પસાર કરી રાજ્યપાલની મંજૂરી માટે મોકલવામાં આવે ત્યારે રાજ્યપાલ નીચેના પૈકી કોઈ એક વિકલ્પને પસંદ કરે છે.

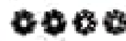
1. તે વિધેયકને પોતાની મંજૂરી આપે છે અને આથી આવો વિધેયક કાયદો બને છે.
2. તે વિધેયક ને મંજૂરી રોકી શકે છે.
3. રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિને વિચારણા માટે ખરડો અનામત રાખી શકે છે. જો આવો વિધેયક બંધારણ હેઠળની સત્તાઓમાં ઘટાડો કરે તેમ હોય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિની વિચારણા માટે રાખવું ફરજિયાત છે.
4. જો ખરડો નાણાંવિધેયક ન હોય તો પુનઃવિચારણા માટે મોકલી શકે છે અને તે વિધેયક જ્યારે સુધારા સાથે કે સુધારા વગર ગૃહ અથવા ગૃહો દ્વારા પસાર કરવામાં આવે ત્યારે રાજ્યપાલે તેને મંજૂરી આપવી ફરજિયાત બને છે.

❖ **રાજ્યપાલ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિની વિચારણા માટે રાખેલા વિધેયકો (ખરડાઓ) અંગેની જોગવાઈ :-**

✦ **અનુચ્છેદ 201 :** રાજ્યપાલ જ્યારે કોઈ વિધેયકને રાષ્ટ્રપતિની વિચારણા માટે અનામત રાખે છે ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ તે વિધેયકને મંજૂરી આપે છે અથવા રોકી રાખે છે અથવા જો તે વિધેયક નાણાવિધેયક ન હોય તો રાષ્ટ્રપતિ તે વિધેયક ગૃહની પુનઃવિચારણા માટે પરત કરવા રાજ્યપાલને આદેશ આપી શકે અને ગૃહો સંદેશો મળ્યાની તારીખથી 6 મહિનાની અંદર તે વિધેયક પર પુનઃવિચારણા કરે છે. જો ત્યારબાદ તે વિધેયક ફરીવાર પસાર કરવામાં આવે ત્યારબાદ તેને ફરીવાર રાષ્ટ્રપતિની વિચારણા માટે રજૂ કરવામાં આવશે તો તેને મંજૂરી આપવા રાષ્ટ્રપતિ બંધાયેલા નથી.

❖ **વિધાન મંડળમાં વપરાતી ભાષા :-**

✦ **અનુચ્છેદ 210 :** વિધાન મંડળના કાર્ય રાજ્યની રાજ્યભાષા અથવા હિન્દી અથવા અંગ્રેજીમાં થશે. પરંતુ વિધાનસભા અધ્યક્ષ કે વિધાન પરિષદના સભાપતિ કે તે રીતે કાર્યકરના વ્યક્તિ કોઈ પણ સભ્યને તેની માતૃભાષામાં બોલવાનો અધિકાર આપી શકે છે.

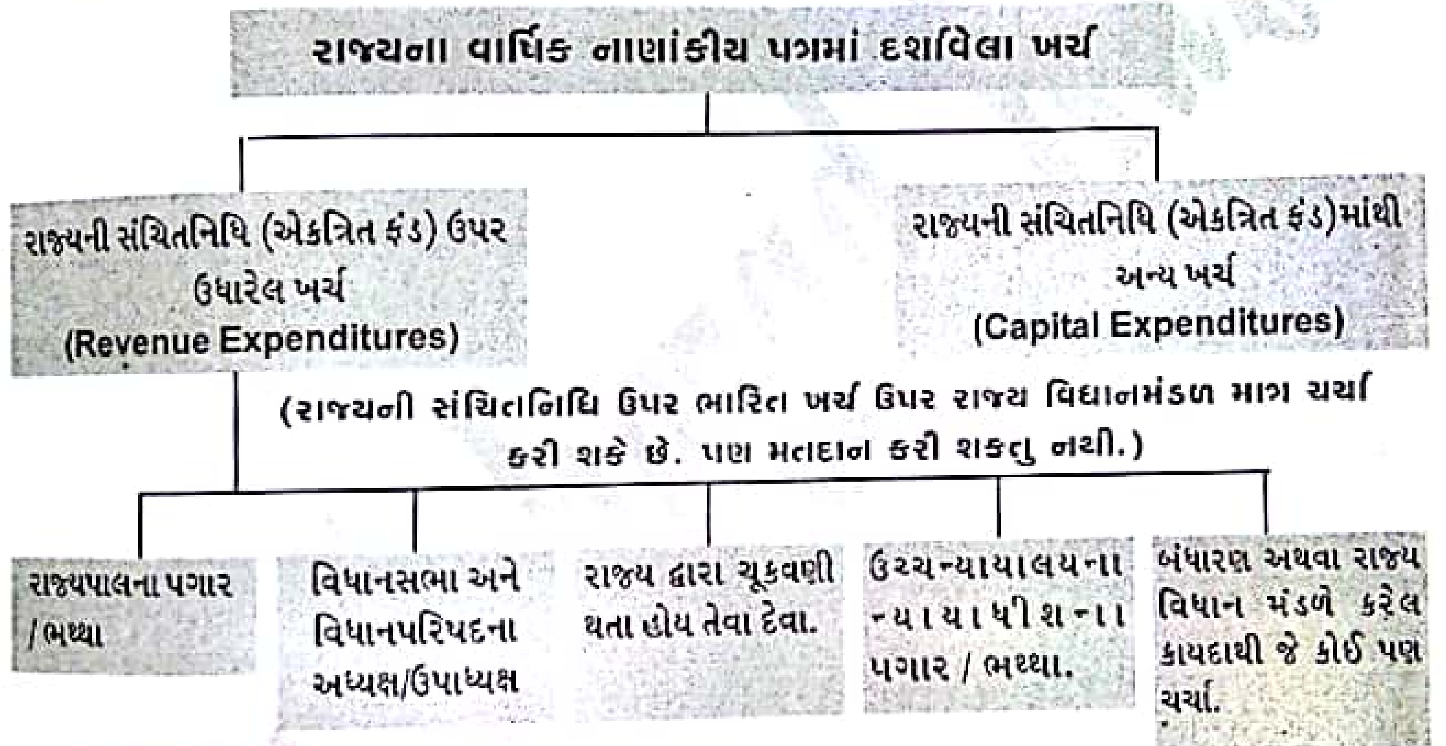

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્ય વિધાનમંડળમાં સામાન્ય ખરડા અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? **- અનુચ્છેદ-196**
2. રાજ્ય વિધાનમંડળમાં સામાન્ય ખરડો કયા ગૃહમાં રજૂ કરી શકાય છે ? **- જો બંને ગૃહો હોય, તો બંનેમાંથી કોઈપણ ગૃહમાં.**
3. વિધાનપરિષદ સામાન્ય ખરડાને વધુમાં વધુ કેટલા સમય સુધી રોકીને રાખી શકાય છે ? **- 4 મહિના.**
4. રાજ્ય વિધાનમંડળમાં બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ નાણાં ખરડો રજૂ કરવામાં આવે છે ? **- અનુચ્છેદ-198**
5. રાજ્ય વિધાનમંડળમાં નાણાં ખરડો ફકત ક્યાં રજૂ કરી શકાય છે ? **- વિધાનસભામાં.**
6. નાણાં ખરડા પર ભલામણો કરવા માટે વિધાનપરિષદને કેટલો સમય આપવામાં આવ્યો છે ? **- 14 દિવસ.**
7. જો વિધાનપરિષદ 14 દિવસની અંદર નાણાં ખરડો પાછો ન મોકલે તો શું થાય ? **- બંને ગૃહોમાંથી પસાર થયેલો ગણાશે.**
8. રાજ્યપાલ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિની વિચારણા માટે રાખેલા ખરડાઓ અંગેની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં આપવામાં આવી છે ? **- અનુચ્છેદ-201**
9. કોઈપણ ખરડો નાણાં ખરડો છે કે કેમ તેનો અંતિમ નિર્ણય રાજ્યવિધાનમંડળમાં કોણ કરે છે ? **- વિધાનસભા અધ્યક્ષ.**
10. રાજ્યવિધાનમંડળમાં કઈ ભાષામાં કામકાજ થશે ? **- સંબંધિત રાજ્યની રાજભાષા અથવા હિન્દી અથવા અંગ્રેજી.**

47. રાજ્યનું વાર્ષિક નાણાંકીય પત્રક
(Budget)

✦ **અનુચ્છેદ 202 :** રાજ્યપાલ દરેક નાણાંકીય વર્ષ માટે વિધાનમંડળ સમક્ષ તે વર્ષની આવક-જાવકનો હિસાબ રજૂ કરાવશે. જેને "વાર્ષિક નાણાંકીય પત્રક" અથવા "અંદાજ પત્રક (બજેટ)" કહે છે.

❖ રાજ્યના વિધાનમંડળની પ્રક્રિયાથી સંબંધિત મહત્ત્વના અનુચ્છેદ :-

અનુચ્છેદ-202 : રાજ્યનું બજેટ.
અનુચ્છેદ-203 : રાજ્યપાલની ભલામણ સિવાય અનુદાન માટેની કોઈ માંગણી કરી શકાશે નહીં.
અનુચ્છેદ-204 : વિનિયોગ ખરડો. (Appropriation Bill)
અનુચ્છેદ-206 : લેખાનુંદાન (Vote on Account), પ્રત્યયાનુદાન. (Vote of Credit)
અનુચ્છેદ-207 : વિત્ત વિધેયક(નાણાકીય ખરડો / Finance Bill) અંગેની જોગવાઈ.

✿✿✿✿

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યના બજેટ વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-202**
2. રાજ્યમાં બજેટ વિધાનમંડળમાં રજૂ કરાવવાની જવાબદારી કોની છે ? - **રાજ્યપાલ.**

48. જમ્મુ કશ્મીર રાજ્યનો વિશેષ દરજ્જો
(Special Status of Jammu & Kashmir)

❖ **જમ્મુ કશ્મીર રાજ્ય :- (અનુચ્છેદ 370)**

→ જમ્મુ કશ્મીર ભારતીય બંધારણની પ્રથમ અનુસૂચિમાં સમાવિષ્ટ 15મું રાજ્ય છે. પરંતુ પ્રથમ અનુસૂચિની બધી જોગવાઈઓ તેના પર લાગુ થતી નથી.

→ આ સિવાયના **અનુચ્છેદ-1**ની બધી જ જોગવાઈઓ જમ્મુ કશ્મીર પર લાગુ પડે છે.

→ બંધારણના ભાગ-21માં **અનુચ્છેદ 370**માં વિશેષ રાજ્યનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે.

❖ **અનુચ્છેદ 370ની ઉત્પત્તિ :-**

→ બ્રિટીશ શાસન સમયે જમ્મુ કશ્મીર એક દેશી રજવાડું હતુ, જેના પર "ડોગરા વંશ" નું શાસન હતુ. જેના આઝાદી સમયે રાજા હરિસિંહ હતા તેમણે ભારત કે પાકિસ્તાનમાં જોડાયા વગર સ્વતંત્ર રહેવાનો નિર્ણય કર્યો હતો.

→ 26 ઓક્ટોબર 1947 પાકિસ્તાન સેના અને પાકિસ્તાન સમર્પિત આઝાદ કશ્મીર સેના દ્વારા જમ્મુ કશ્મીર પર આક્રમણ કર્યુ. આથી પોતાની રક્ષા માટે 26 ઓક્ટોબર 1947ના રોજ મહારાજા હરિસિંહ અને જવાહરલાલ નેહરૂ દ્વારા જમ્મુ કશ્મીર ના ભારતમાં વિલયપત્ર પર હસ્તાક્ષર થયા. જેનો 27 ઓક્ટોબર 1947ના રોજ ભારતના ગવર્નર જનરલ લોર્ડ માઉન્ટ બેટન દ્વારા સ્વીકાર થયો. જેના પરીણામે જમ્મુ કશ્મીરની રક્ષા, વિદેશી બાબતો અને સંચાર પર ભારતનું નિયંત્રણ આવ્યું, બાકીની બાબતો રાજ્ય સરકાર પાસે રહી. વિલયપત્રમાં ઉલ્લેખાયેલી જોગવાઈઓના કારણે ભારતના બંધારણના ભાગ-21માં **અનુચ્છેદ-370**માં જમ્મુ કશ્મીર ને વિશેષ દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે. જેને પોતાનું આગવું અલગ બંધારણ છે.

યાદરાખો :-

→ બંધારણના ભાગ-21માં જમ્મુ કશ્મીર ઉપરાંત અન્ય 10 રાજ્યો પણ કેટલીક અલ્પ બાબતોમાં વિશેષ દરજ્જાનો લાભ ઉઠાવે છે. જેમાં 1. મહારાષ્ટ્ર 2. ગુજરાત 3. નાગાલેન્ડ 4. આસામ 5. મધ્યપ્રદેશ 6. આંધ્ર પ્રદેશ 7. સિક્કીમ 8. મીઝોરમ 9. અરૂણાચલ પ્રદેશ 10. ગોવા.

❖ **જમ્મુ કાશ્મીર રાજ્યના ભારતીય સંઘ સાથે સંબંધ :-**

1. **સંસદના અધિકાર :-**

→ સંસદ રાજ્ય માટે કેન્દ્ર યાદી અને સંયુક્તયાદીના એ જ વિષયો પર કાયદો બનાવી શકશે જેનો ઉલ્લેખ વિલયપત્ર (Instrument of Accession) માં કરવામાં આવ્યો હોય. સંસદ જમ્મુ કશ્મીર રાજ્ય માટે કેન્દ્રયાદી અને સંયુક્તયાદીની અન્ય બાબતો પર ત્યારે જ કાયદો બનાવી શકે જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ જમ્મુ-કાશ્મીર રાજ્યસરકારની સંમ્મતિથી હુકમ કરીને સુચવે.

→ ભારતીય સંસદને રાજ્યોની બાબતમાં કાયદો બનાવવાની અવશિષ્ટ શક્તિ પ્રાપ્ત છે. જ્યારે જમ્મુ કાશ્મીર રાજ્યના સંબંધમાં કાયદો બનાવવાની અવશિષ્ટ શક્તિ રાજ્યની વિધાનસભાને પ્રાપ્ત થાય છે.

→ **અનુચ્છેદ-22** મુજબ નિવારક નિરોધ બનાવવાની શક્તિ ભારતના સ્થાને જમ્મુ-કાશ્મીરની વિધાનસભાને પ્રાપ્ત છે.

→ **અનુચ્છેદ-1**ની બધી જ જોગવાઈઓ તથા **અનુચ્છેદ-370**ની બધી જ જોગવાઈઓ જમ્મુ-કાશ્મીર પર લાગુ છે.

→ જો જમ્મુ-કાશ્મીર ની વિધાનસભાની અનુમતિથી **અનુચ્છેદ-370(3)** મુજબ રાષ્ટ્રપતિ જમ્મુ-કાશ્મીર માટેની **અનુચ્છેદ-370** નાબુદ કરી શકે છે.

→ બંધારણીય આદેશ 1986 મુજબ **અનુચ્છેદ 249** જમ્મુ-કાશ્મીર રાજ્ય પર પણ લાગુ કરી દેવામાં આવ્યું.

2. **રાજ્યની સ્વાયત્તતા :-**

✦ ભારતીય સંસદ જમ્મુ-કશ્મીરની વિધાનસભાની મંજૂરી વગર નીચેના કાર્ય કરી શકતી નથી.

→ રાજ્યના નામ અથવા ક્ષેત્રમાં પરિવર્તન.

→ રાજ્યના રાજ્યક્ષેત્રના કોઈ ભાગને અસર કરનારી આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિ.

3. **જમ્મુ કાશ્મીર રાજ્યના વિશેષાધિકાર :-**

→ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યને કેટલાક વિશેષાધિકાર પ્રાપ્ત છે જે અન્ય રાજ્યને પ્રાપ્ત નથી. જે નીચે મુજબ છે.

→ **અનુચ્છેદ-352**ની જાહેરાત જમ્મ-કશ્મીર રાજ્ય સરકારની સહમતિ વગર લાગુ થતી નથી.

→ **અનુચ્છેદ-365** મુજબ કેન્દ્ર સરકાર પોતાના આદેશનું પાલન ન થવા પર રાજ્યના બંધારણને રદ કરી શકે નહીં.

→ **અનુચ્છેદ-356** મુજબ બંધારણીયતંત્રની નિષ્ફળતા અર્થાત જમ્મુ-કશ્મીરના બંધારણીયતંત્રની નિષ્ફળતા ભારતના બંધારણની નહીં.

→ કેન્દ્ર સરકાર **અનુચ્છેદ-360** મુજબ નાણાંકીય કટોકટી જાહેર કરી શકે નહીં.

જમ્મુ-કશ્મીરમાં બે પ્રકારની કટોકટી

- જમ્મુ કશ્મીરના બંધારણની કલમ-92 મુજબ રાજ્યપાલ શાસન. સૌ પ્રથમ 27 માર્ચ, 1977 પછી 19 જાન્યુઆરી, 1990
- અનુચ્છેદ-356 રાષ્ટ્રપતિ શાસન. સૌ પ્રથમ 7 સપ્ટેમ્બર, 1986

3. **મૂળભૂત અધિકાર :-**

→ રાજ્યમાં સંપત્તિનો મૂળભૂત અધિકાર આજે પણ અસ્તિત્વમાં છે.

4. **રાજ્યના નીતિ નિર્દેશકતત્ત્વો :-**

→ બંધારણનો ભાગ-4 રાજ્યના નીતિ નિર્દેશક તત્ત્વો જમ્મુ-કશ્મીર પર લાગુ થતા નથી.

5. **રાજ્ય માટે અલગ બંધારણ :-**

→ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યનું પોતાનું આગવુ અલગ બંધારણ છે.

6. **ભારતીય બંધારણીય સુધારા :-**

→ **અનુચ્છેદ-368** મુજબ થયલા બંધારણીય સુધારા જમ્મુ-કશ્મીર પર લાગુ થતાં નથી પરંતુ **અનુચ્છેદ-370** મુજબ રાષ્ટ્રપતિના આદેશ દ્વારા ભારતીય બંધારણીય સુધારા જમ્મુ-કશ્મીર પર લાગુ કરી શકાય છે.

❖ **જમ્મુ-કશ્મીરની રાજભાષા :-**

→ રાજ્યની રાજભાષા ઉર્દુ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી રાજ્ય વિધાનમંડળ અન્ય ઉપબંધ (જોગવાઈ) ન કરે ત્યાં સુધી સરકારી કામકાજ માટે અંગ્રેજી ભાષાના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપે છે.

:: - જમ્મુ કશ્મીર રાજ્યનું બંધારણ -::

→ જમ્મુ-કશ્મીરના ભારત વિલય સાથે ભારત સરકારે જાહેરાત કરી કે રાજ્યનો ભાવિ બંધારણ અને રાજ્યના ભારતસંઘ સાથેના સંબંધોનું નિર્ધારણ રાજ્યની બંધારણસભા દ્વારા કરવામાં આવશે. આથી રાજ્યની પ્રજા દ્વારા પ્રભુત્વસંપન્ન બંધારણસભાની રચના કરવામાં આવી. જેનો પ્રથમ અધિવેશન 31 ઓકટોબર,1951ના રોજ થયું.'જેનો જમ્મુ-કશ્મીરના બંધારણને 17 નવેમ્બર,1956ના રોજ અંતિમ રૂપથી સ્વીકાર કર્યો. જેને 26 જાન્યુઆરી,1957ના રોજ લાગુ કરવામાં આવ્યું.

❖ **જમ્મુ-કશ્મીરના બંધારણની વિશેષતાઓ :-**

→ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્ય ભારતનું અવિભાજ્યઅંગ છે. જેમાં 15ઓગસ્ટ, 1947ના સમયે જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના સમસ્ત પ્રદેશનો સમાવેશ અર્થાત્ વર્તમાન POK(Pakistan Occupied Kashmir)નો પણ સમાવેશ થાય છે. ઉપરોક્ત જોગવાઈમાં કોઈ સુધારો થઈ શકે નહીં.

→ જમ્મુ-કશ્મીર વિધાનસભાનો તે વિષયો પર કોઈ અધિકાર રહેશે નહીં, જેના પર ભારતીય બંધારણ મુજબ કેન્દ્ર સરકારને રાજ્યમાં કાયદો બનાવવાની શક્તિ આપવામાં આવેલ છે.

→ જમ્મુ-કશ્મીરના રાજ્યપાલની નિમણૂક ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા 5 વર્ષ માટે કરવામાં આવે છે.

→ જમ્મુ-કશ્મીરના 1957ના બંધારણ મુજબ રાજ્યપાલ - સદર-એ-રિયાસત (રાષ્ટ્રપતિ), મુખ્યમંત્રી - વજીર-એ-આઝમ (મુખ્યમંત્રી) કહેવાતા જે 1965માં સુધારા દ્વારા રાજ્યપાલ અને મુખ્યમંત્રી નામકરણ કરી દેવામાં આવ્યું. જમ્મુ-કશ્મીરમાં રાજ્યપાલની શક્તિઓ અન્ય રાજ્યના રાજ્યપાલ જેવી, જે મંત્રીપરિષદની સલાહ મુજબ કાર્ય કરે છે.

→ જમ્મુ-કશ્મીરના બંધારણ મુજબ રાજ્યમાં એક ઉચ્ચન્યાયાલય છે, જેમાં 1 મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને 2 અથવા તેથી વધુ અન્ય ન્યાયાધીશ. રાષ્ટ્રપતિ ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિયુક્તિ ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, રાજ્યના રાજ્યપાલ અને રાજ્યના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સહમતિથી કરશે.

→ રાજ્યમાં એક જાહેરસેવા આયોગ હશે, જેના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરશે.

→ રાજ્યમાં બંધારણીય સુધારા બંને ગૃહોના કુલ સભ્યોના 2/3 બહુમતથી થઈ શકે છે. પરંતુ જમ્મુ-કશ્મીરના ભારતીય સંઘ સાથેના સંબંધોથી સંબંધિત વિષયોપર કોઈ સુધારા થઈ શકતા નથી.

✪✪✪✪

વન લાઈનર કવીઝ

1. ભારતના બંધારણની કઈ કલમ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યને વિશેષ દરજ્જો પ્રદાન કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-370**
2. જમ્મુ-કશ્મીર ભારતીય બંધારણની પ્રથમ અનુસૂચિમાં કયા ક્રમાંકનું રાજ્ય છે ? - **15માં ક્રમનું.**
3. શું બંધારણની પ્રથમ અનુસૂચિની બધી જ જોગવાઈઓ જમ્મુ-કશ્મીર પર લાગુ પડે છે ? - **ના.**
4. શું બંધારણના પ્રથમ અનુચ્છેદની બધી જ જોગવાઈઓ જમ્મુ-કશ્મીર પર લાગુ પડે છે ? - **હા.**
5. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં જમ્મુ-કશ્મીરના વિશેષ દરજ્જા અંગે જોગવાઈ છે ? - **ભાગ-21**
6. બ્રિટીશ શાસન સમયે જમ્મુ-કશ્મીર પર કયા વંશનું શાસન હતું ? - **ડોગરા વંશ.**
7. જમ્મુ-કશ્મીરમાં અવશિષ્ટ બાબતો પર કાયદો બનાવવાની શક્તિ કોને પ્રાપ્ત છે ? - **જમ્મુ-કશ્મીરની વિધાનસભા.**

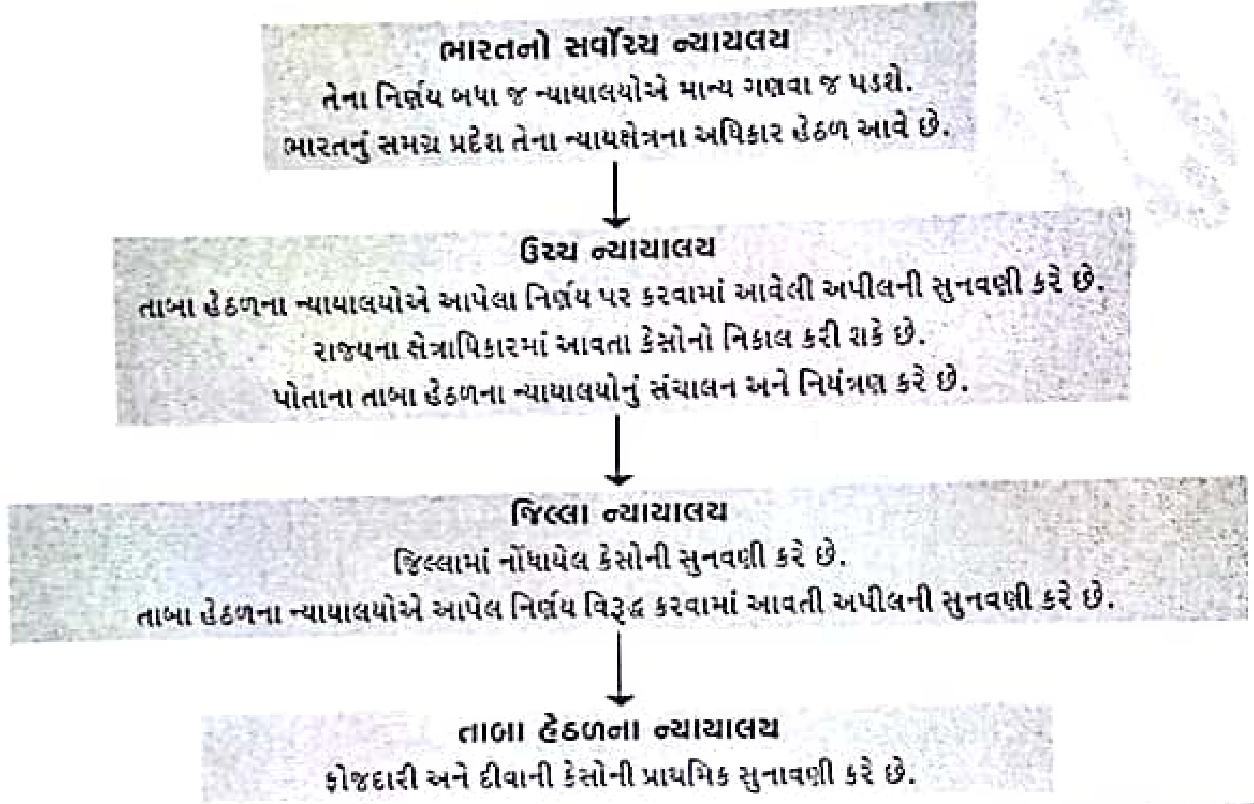
8. 'નિવારણ નિરોધ (અટકાયત ધારો)' બનાવવાની સત્તા જમ્મુ-કશ્મીરમાં કોને પ્રાપ્ત છે ? - **જમ્મુ-કશ્મીરની વિધાનસભા.**
9. જમ્મુ-કશ્મીરને વિશેષ દરજ્જો આપતી અનુચ્છેદ-370 કઈ રીતે નાબુદ કરી શકાય ? - **અનુચ્છેદ-370(3) મુજબ જો જમ્મુ-કશ્મીરની વિધાનસભા મંજૂરી આપે, તો રાષ્ટ્રપતિ અનુચ્છેદ-370 નાબુદ કરી શકે છે.**
10. ભારત સરકાર જમ્મુ-કશ્મીરમાં કયા પ્રકારની કટોકટીની જાહેરાત કરી શકે નહિં ? - **નાણાંકીય કટોકટી.**
11. 'મિલ્કતનો અધિકાર' ભારતના કયા રાજ્યમાં વર્તમાનમાં મૂળભૂત અધિકાર તરીકે અમલમાં છે ? - **જમ્મુ-કશ્મીર.**
12. રાજ્યના નીતિ નિર્દેશક તત્વો કયા રાજ્ય પર લાગુ થતો નથી ? - **જમ્મુ-કશ્મીર.**
13. જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યનું બંધારણ ક્યારે અમલમાં આવ્યું ? - **26 જાન્યુઆરી, 1957.**
14. જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્ય ભારતનું કેવું અંગ છે ? - **અવિભાજ્ય.**
15. જમ્મુ-કશ્મીરના રાજ્યપાલની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **ભારતના રાષ્ટ્રપતિ.**
16. જમ્મુ-કશ્મીરના રાજ્યપાલનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે ? - **5 વર્ષ.**
17. જમ્મુ-કશ્મીરની વિધાનસભાનો કાર્યકાળ કેટલો છે ? - **6 વર્ષ.**
18. જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના ઉચ્ચન્યાયાલયોના ન્યાયાધીશની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
19. જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને તેના સભ્યોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાજ્યપાલ.**
20. જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યની રાજભાષા કઈ છે ? - **ઉર્દૂ.**
21. ભારતના કયા રાજ્યને પોતાનું આગવું બંધારણ છે ? - **જમ્મુ કશ્મીર.**
22. જમ્મુ-કશ્મીરના બંધારણમાં સુધારો કરવાનો અધિકાર કોની પાસે છે ? - **રાજ્ય વિધાનમંડળ.**
23. જમ્મુ-કશ્મીરના સંદર્ભમાં સંયુક્ત યાદીના કેટલાક વિષયો (અપવાદ) સિવાય બાકીના મોટાભાગના વિષયો પર કાયદો બનાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાજ્ય વિધાનમંડળ.**
24. ભારતના બંધારણનો કયો ભાગ જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્ય પર લાગુ થતો નથી ? - **ભાગ-4 (રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત)**
25. જમ્મુ-કશ્મીરમાં બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ જાય ત્યારે કઈ જાહેરાત કરવામાં આવે છે ?
- ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ-356 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ શાસન અને જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યના બંધારણની કલમ-92 મુજબ રાજ્યપાલનું શાસન.

✿✿✿✿

49. ન્યાયતંત્ર
(Judicial System)

✦ **ન્યાયતંત્રની સંરચના :**

ભારતમાં સંઘાત્મક શાસન પ્રણાલી છે. પરંતુ ભારતીય બંધારણ દ્વારા બેવડી ન્યાયતંત્રની પ્રણાલી અપનાવવામાં આવી નથી. ભારતમાં એકીકૃત ન્યાયપ્રણાલી જોવા મળે છે અર્થાત્ ભારતમાં રાજ્યસ્તરે અલગ ન્યાયપાલિકા નથી પણ ઉચ્ચ ન્યાયાલય એ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના આધીન છે.

✦ **યાદરાખો :-**

→ ભારતમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપનાના 2 દિવસ પછી 28 જાન્યુઆરી, 1950ના રોજ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી. 1958માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય જ્યાં વર્તમાનમાં સ્થિત છે ત્યાં સ્થાળાંતર પામ્યું.

→ ભારતમાં સૌ પ્રથમ મોડલ 'ઈ-કોર્ટ' ગુજરાતમાં અમદાવાદમાં "અમદાવાદ સીટી સિવિલ અને સેશન કોર્ટ" માં ફેબ્રુઆરી 2009 માં શરૂ જેનું ઉદ્ઘાટન 8 ફેબ્રુઆરી, 2009 ના રોજ ભારતના મુખ્ય ન્યાયધીશ કે.જી.બાલાકૃષ્ણન દ્વારા કરવામાં આવ્યુ.

→ સ્વતંત્ર ભારતની સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના સૌ પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયાધીશ :- હરિલાલ કાણિયા (1950-51)

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતમાં કયા પ્રકારની ન્યાયપ્રણાલી જોવા મળે છે ? - **એકીકૃત ન્યાય પ્રણાલી.**
2. ભારતમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - **28 જાન્યુઆરી, 1950**
3. ભારતનું સૌ પ્રથમ મોડલ 'ઈ-કોર્ટ' ક્યાં શરૂ કરવામાં આવ્યું ? - **અમદાવાદ સીટી સિવીલ અને સેશન કોર્ટ.**
4. ભારતની સૌ પ્રથમ મોડલ ઈ-કોર્ટનું ઉદ્ઘાટન કોણે અને ક્યારે કર્યુ હતું ?
   - 8 ફેબ્રુઆરી, 2009, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ કે.જી.બાલકૃષ્ણન.
5. સ્વતંત્ર ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના સૌ પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયાધીશ કોણ હતા ? - **હરિલાલ કાણિયા.**

50. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય
(Supreme Court)

→ બંધારણના ભાગ-5 માં અનુચ્છેદ-124 થી અનુચ્છેદ-147માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અંગેની જોગવાઈઓ આપવામાં આવી છે.

✦ અનુચ્છેદ-124 (1) - બંધારણમાં એક સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

❖ ન્યાયાલયની રચના :-

→ શરૂઆતમાં 1 મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને 7 અન્ય એમ કુલ 8 ન્યાયાધીશ હતા. પરંતુ આજે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં 1 મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને 30 અન્ય ન્યાયાધીશ એમ કુલ 31 ન્યાયાધીશ છે.

✦ અનુચ્છેદ-124 (1) મુજબ સંસદને ન્યાયાધીશોની સંખ્યા વધારવાની શક્તિ આપેલ છે.

❖ ન્યાયાધીશોની નિમણૂક :-

✦ અનુચ્છેદ-124 (2) મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂંક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

❖ મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક (Chief Justice of India) :-

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક માટે રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના તે ઈચ્છે તેટલા ન્યાયાધીશોની સલાહ લઈ શકે છે. પરંતુ કાયદાપંચ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ રિપોર્ટમાં જણાવવામાં આવ્યું કે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક સમયે વરિષ્ઠતા પર ધ્યાન આપવું.

→ અન્ય ન્યાયાધીશોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહથી કરે છે અને મુખ્ય ન્યાયાધીશને તે બાબતે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના 4 વરીષ્ઠ ન્યાયાધીશો સલાહ આપે છે. જો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો મુખ્ય ન્યાયાધીશ આ બાબતે 4 વરીષ્ઠ ન્યાયાધીશોની સલાહ ન લે તો રાષ્ટ્રપતિ મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહ માનવા બંધાયેલા નથી.

❖ કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયાધીશ (Acting Chief Justice) :-

✦ અનુચ્છેદ-126 મુજબ જો મુખ્ય ન્યાયાધીશનું પદ ખાલી પડે અથવા કોઈ અન્ય કારણોથી તે પોતાની જવાબદારીઓને વહન ન કરી શકે ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના અન્ય ન્યાયાધીશોમાંથી કાર્યકરી મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક કરે છે.

❖ એડહોક (તદર્થ) ન્યાયાધીશ (Ad Hoc Justice) :-

✦ અનુચ્છેદ-127 મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની એક ખંડપીઠમાં ઓછામાં ઓછા 3 ન્યાયાધીશ જરૂરી હોય છે. જેને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની કોરમ કહેવાય છે. જો તે ન થાય તો રાષ્ટ્રપતિની અગ્રીમ સ્વીકૃતિ દ્વારા મુખ્ય ન્યાયાધીશ એડહોક ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરી શકે છે.

→ જે વ્યક્તિ ઉચ્ચ ન્યાયાલયની ન્યાયાધીશ રહી ચૂકી હોય અને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવાની યોગ્યતા રાખતો હોય તેને જ એડહોક ન્યાયાધીશ બનાવવામાં આવે છે.

❖ **યોગ્યતાઓ :**

✦ **અનુચ્છેદ-124 (3) મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશની યોગ્યતાઓ નીચે મુજબ છે.**

1. ભારતનો નાગરિક હોય.
2. સતત 5 વર્ષ સુધી કોઈ પણ ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો ન્યાયાધીશ રહી ચૂક્યો હોય.
3. તેણે ઓછામાં ઓછા 10 વર્ષ સુધી સતત કોઈ પણ ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં વકીલાત કરી હોય.
4. રાષ્ટ્રપતિના મતે કાયદા નિષ્ણાંત હોય.

❖ **કાર્યકાળ :**

✦ **અનુચ્છેદ-124 (2)** મુજબ 65 વર્ષની ઉંમર સુધી પોતાના હોદ્દા પર રહી શકે.

→ પરંતુ તેમની નિમણૂક માટે કોઈ ઓછામાં ઓછી ઉંમર કે કાર્યકાળ નક્કી કરવામાં આવ્યો નથી.

→ 65 વર્ષ પહેલા કોઈપણ ન્યાયાધીશ પોતાની સ્વેચ્છાએ રાજીનામું આપી શકે છે.

→ આ ઉપરાંત 65 વર્ષ પહેલા ન્યાયાધીશને સંસદની ભલામણથી મહાભિયોગ દ્વારા હટાવી શકાય છે.

❖ **ન્યાયાધીશોને તેમના પદ ઉપરથી હટાવવાની પ્રક્રિયા :**

✦ **અનુચ્છેદ-124 (4)** મુજબ અને ન્યાયાધીશ તપાસ અધિનિયમ, 1968 મુજબ **સંસદના બંને ગૃહોની વિશેષ બહુમતી** (ગૃહના કુલ સભ્યોના બહુમતીથી અને હાજર રહેલા સભ્યોની 2/3 બહુમતી)થી પ્રસ્તાવ પસાર કરી રાષ્ટ્રપતિને મોકલે તો રાષ્ટ્રપતિ ન્યાયાધીશને હટાવવા માટે આદેશ આપે છે.

→ આ રીતે ન્યાયાધીશને બેજ આધારો પર હટાવી શકાય,

1. સિદ્ધ કદાચાર

2. અસમર્થતા

→ આ માટે બંધારણના **અનુચ્છેદ-124 (4)** અને ન્યાયાધીશ તપાસ અધિનિયમ, 1968 મુજબ નિમ્ન લિખિત પ્રક્રિયા અપનાવવામાં આવે છે.

1. લોકસભાના ઓછામાં ઓછા 100 અથવા રાજ્યસભાના ઓછામાં ઓછા 50 સભ્યો દ્વારા સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશની વિરૂદ્ધ રાષ્ટ્રપતિને સંબોધિત પ્રસ્તાવ લોકસભાના અધ્યક્ષ અથવા રાજ્યસભાના ચેરમેનને આપવામાં આવે છે, ત્યારબાદ આ પ્રસ્તાવની તપાસ 3 સભ્યોની બનેલ સમિતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે. જેમાં બે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ અને એક પ્રખ્યાત કાયદાશાસ્ત્રીનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.
2. જો સમિતિની તપાસમાં ન્યાયાધીશ દોષી ઠરે અને આ પ્રસ્તાવ બંને ગૃહોમાં તે ગૃહની કુલ સભ્ય સંખ્યાના બહુમતીથી તથા હાજર અને મત આપનાર સભ્યોના 2/3 બહુમતીથી પસાર થાય તો તે પ્રસ્તાવ ત્યાર બાદ રાષ્ટ્રપતિને મોકલવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા હુકમ કરવાથી તે ન્યાયાધીશને પદ ઉપરથી હટાવી દેવામાં આવે છે.

યાદરાખો :-

→ **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને હટાવવાની પ્રક્રિયા એક સમાન છે.**

→ સૌ પ્રથમ 1992-93માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ વી.રામાસ્વામી વિરૂદ્ધ મહાભિયોગ પ્રસ્તાવ સમિતિ દ્વારા દોષિત પણ શાસક પક્ષ દ્વારા પ્રસ્તાવ પાછો ખેંચાયો.

→ ત્યારબાદ 2009-10 માં કલકત્તા હાઈકોર્ટના ન્યાયાધીશ સૌમિત્ર સેન વિરૂદ્ધ મહાભિયોગ પણ તેમણે રાજીનામું આપ્યુ.

❖ **શપથ ગ્રહણ :**

✦ **અનુચ્છેદ-124 (6)** મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને રાષ્ટ્રપતિ અથવા તેમના દ્વારા નિયુક્ત કરેલ વ્યક્તિ શપથ લેવડાવે છે.

❖ **પગાર અને ભથ્થા :**

✦ **અનુચ્છેદ-125** અને બંધારણની 2જી અનુસૂચિ મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તથા અન્ય ન્યાયાધીશોને પગાર આપવામાં આવે છે.

→ 2009થી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશને 1,00,000 તથા અન્ય ન્યાયાધીશને 90,000 પગાર અને અન્ય ભથ્થાઓ પણ આપવામાં આવે છે.

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને પગાર ભારતની સંચિત નિધિ (સ્થાયી ભંડોળ)માંથી આપવામાં આવે છે જેના પર ગૃહમાં મતદાન થઈ શકતુ નથી.

→ માત્ર **અનુચ્છેદ-360** મુજબ નાણાકીય કટોકટી ની સ્થિતિમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોના પગારમાં ઘટાડો કરી શકાય છે.

❖ **સેવા નિવૃત ન્યાયાધીશ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-128** ભારતનો મુખ્ય ન્યાયાધીશ રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ મંજૂરીથી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અથવા ઉચ્ચ ન્યાયાલયના કોઈ નિવૃત ન્યાયાધીશ (જે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશની લાયકાત ધરાવે છે) તેને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશ રૂપે કાર્ય કરવાની વિનંતી કરી શકે છે. આ દરમ્યાન તે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને મળતા તમામ અધિકારો ભોગવશે. પરંતુ તે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો ન્યાયાધીશ (વિધિવત) માનવામાં આવશે નહિ.

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો કોઈપણ સેવાનિવૃત ન્યાયાધીશ ભારતની કોઈપણ અદાલતમાં વકીલાત કરી શકતો નથી.

❖ **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય-નઝીરી અદાલત (અભિલેખ ન્યાયાલય)(Court of Record) :-**

✦ **અનુચ્છેદ-129** મુજબ નઝીરી ન્યાયાલય એટલે એવો ન્યાયાલય જેના નિર્ણયો પુરાવાકીય મૂલ્ય (Evidentiary Value) ધરાવે છે અને જ્યારે તે રજૂ કરાય ત્યારે તેની કાયદેસરતા સામે કોઈ વાંધો લઈ શકાતો નથી અને આ ન્યાયાલયને પોતાની અવમાનના કે તિરસ્કાર માટે દંડ આપવાનો અધિકાર છે.

✦ **અનુચ્છેદ-130** સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દિલ્હીમાં અથવા એવી જગ્યાએ સ્થાપિત થશે જેને ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીથી વખતો વખત નક્કી કરે એવા બીજા સ્થળે બેસી શકશે.

❖ **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્વતંત્રતા :-**

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરવા બંધારણમાં નીચેની જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે.

1. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની ભલામણથી કરવામાં આવે છે.
2. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંસદના બંને ગૃહો દ્વારા મહાભિયોગનો પ્રસ્તાવ પસાર કર્યા પછી જ હટાવી શકાય છે.
3. સંસદમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોના આચરણ પર મહાભિયોગ પ્રસ્તાવ સિવાય કોઈ ચર્ચા કરી શકાતી નથી.
4. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયક્ષેત્રમાં ઘટાડો કરી શકાતો નથી.
5. ભારતની કારોબારીથી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો વહીવટ અલગ ચાલે છે.
6. **અનુચ્છેદ-146** મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ અને અન્ય કર્મચારીઓના પગાર ભથ્થા ભારતની સંચિતનિધિ (સ્થાયી ભંડોળ)માં ઉધારેલ ખર્ચ સ્વરૂપે હોય છે, જેના પર સંસદ દ્વારા મતદાન કરી શકાતો નથી.

❖ **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની શક્તિઓ :-**

1. મૂળક્ષેત્રાધિકાર (આરંભિક ક્ષેત્રાધિકાર) - **અનુચ્છેદ-131**
2. અપીલીય ક્ષેત્રાધિકાર - **અનુચ્છેદ-132, 133,134,136**
3. સલાહકાર ક્ષેત્રાધિકાર - **અનુચ્છેદ-143**
4. ન્યાયિક સમીક્ષાની શક્તિ (ન્યાયિક પુનઃઅવલોકન) - **અનુચ્છેદ-137**

5. અભિલેખ ન્યાયાલય (નઝીરી અદાલત) - અનુચ્છેદ-129

6. મૂળભૂત અધિકારોનો સંરક્ષક - અનુચ્છેદ-32

1. **મૂળ અથવા આરંભિક ક્ષેત્રાધિકાર (Original Jurisdiction) :-**

→ મૂળ (મૂળભૂત) ક્ષેત્રાધિકાર અર્થાત્ કેટલાક કેસોની સુનવણી સીધી જ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં થઈ શકે છે. જેમકે,

1. ભારત સરકાર અને એક અથવા વધુ રાજ્યોના વચ્ચેની બાબત અથવા,
2. એક તરફ ભારત સરકાર અને કોઈ રાજ્ય અથવા રાજ્યો અને બીજી તરફ એક અથવા વધુ રાજ્યો વચ્ચેની બાબત અથવા
3. પરસ્પર બે અથવા વધુ રાજ્યોની વચ્ચેની બાબત.

→ પરંતુ નીચેની બાબતો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયક્ષેત્ર અંતર્ગત આવતી નથી.

A. પૂર્વવર્તી ભારતીય રજવાડાઓ સાથે થયેલ સંધિઓ.

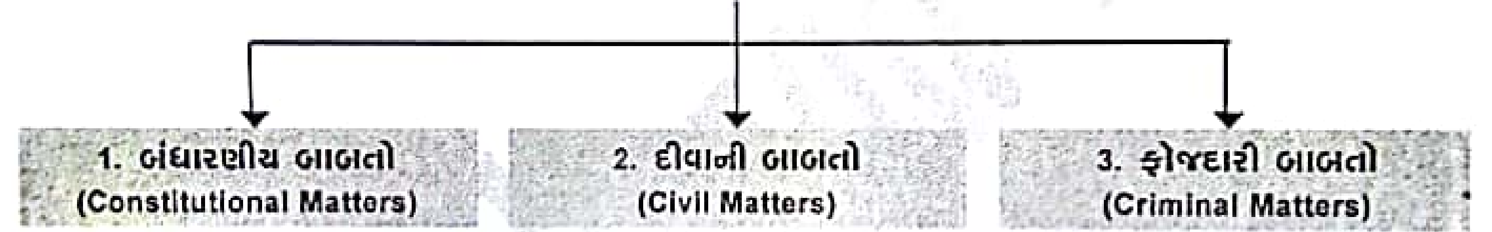
B. આંતર રાજ્ય જળવિવાદ.

2. **અપીલીય ક્ષેત્રાધિકાર (Appellate Jurisdiction) :-**

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને ઉચ્ચન્યાયાલયોના વિરૂદ્ધ અપીલ સાંભળવાનો અધિકાર છે.

→ કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા ઉચ્ચન્યાયાલયની વિરૂદ્ધ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં અપીલ કરી શકાય છે. પરંતુ ઉચ્ચન્યાયાલયે એવું પ્રમાણપત્ર આપવું પડે છે કે તે કેસ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં અપીલ કરવા લાયક છે અર્થાત્ તે બંધારણ અથવા કાયદાની વ્યાખ્યાથી સંબંધિત ગંભીર બાબત છે.

➲ **ઉચ્ચન્યાયાલયની વિરૂદ્ધ આવી અપીલ ત્રણ બાબતોમાં થઈ શકે છે.**

❖ **વિશિષ્ટ બાબતો :**

✦ અનુચ્છેદ-136 મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ભારતના પ્રદેશમાં કોઈ પણ ન્યાયાલય કે ટ્રીબ્યુનલ દ્વારા અપાયેલા કોઈ નિર્ણય કે હુકમ અથવા સજાના કિસ્સામાં અપીલની ખાસ મંજુરી આપી શકે છે.

યાદરાખો :-

ફોજદારી બાબતો :-

→ ફોજદારી અથવા દાંડિક બાબતોમાં ઉચ્ચન્યાયાલયના નિર્ણયની વિરૂદ્ધ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં ત્યારે જ અપીલ કરી શકાય છે જ્યારે,

→ કોઈ અપરાધીને અધીનસ્થ ન્યાયાલય દ્વારા છોડી મૂકવામાં આવ્યો હોય તથા અપીલમાં ઉચ્ચન્યાયાલયે તેને મૃત્યુ દંડ આપવામાં આવ્યો હોય.

→ કોઈ બાબતને ઉચ્ચન્યાયાલયે અધીનસ્થ ન્યાયાલયથી હટાવી પોતાની પાસે હસ્તાંતરિત કર્યો હોય તથા અપરાધીને મૃત્યુ દંડ આપ્યો હોય.

→ ઉચ્ચન્યાયાલય દ્વારા એવું પ્રમાણિત કરવામાં આવે કે આ બાબત સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં સાંભળવા યોગ્ય છે.

→ **અપવાદ : માર્શલ-લો હેઠળ લશ્કરી અદાલતના નિર્ણયો કે ચુકાદા વિરૂદ્ધ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં અપીલ થઈ શકતી નથી.**

3. **સલાહકારી ક્ષેત્રાધિકાર (Advisory Jurisdiction) :-**

✦ અનુચ્છેદ-143 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ સલાહ માંગે તો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય સલાહ આપે છે, પણ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ના પણ પાડી શકે છે. અને જો સલાહ આપે તો રાષ્ટ્રપતિ તે માનવા બંધાયેલ નથી.

4. **ન્યાયિક સમીક્ષાનો અધિકાર (Power of Judicial Review) :-**

✦ અનુચ્છેદ-137 મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને પોતાના નિર્ણયોનો પુનઃઅવલોકન કરી તેને યોગ્ય લાગે તો તેમાં આવશ્યક પરિવર્તન કરી શકે છે.

5. **અભિલેખ ન્યાયાલય (નઝીરી અદાલત) :**

✦ અનુચ્છેદ-129 મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય નઝીરી અદાલત છે. અર્થાત્ તેના નિર્ણયોને પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. જેનો ઉપયોગ દૃષ્ટાંત તરીકે કરાય છે. તેના નિર્ણયને કોઈપણ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાતો નથી. તેને પોતાની માનહાનિ માટે સજા ફટકારવાનો અધિકાર છે.

6. **મૂળભૂત અધિકારોનો સંરક્ષક :**

✦ અનુચ્છેદ-32 મુજબ કોઈ પણ નાગરીક, સંસ્થા કે અન્યના મૂળભૂત અધિકારોનો ભંગ થાય તો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય 5 પ્રકારની રિટ કાઢવાની સત્તા ધરાવે છે.

1. બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ
2. પરમાદેશ
3. પ્રતિપેધ
4. ઉત્પ્રેષણ
5. અધિકાર પૃચ્છા

○ **અન્ય શક્તિઓ :**

✦ અનુચ્છેદ-139 મુજબ સંસદ કાયદો ઘડીને મૂળભૂત અધિકારોના અમલ સિવાયના કોઈ કારણસર નિર્દેશ કે રિટ કાઢવાની સત્તા આપી શકે છે.

✦ અનુચ્છેદ-139 (A) મુજબ

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય કોઈ એવો કેસ જે કોઈ ઉચ્ચ ન્યાયાલય અથવા ઉચ્ચ ન્યાયાલયોમાં લાંબા સમયથી પડેલો છે. તો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય સ્વંય પ્રેરણાથી અથવા એટર્ની જનરલ દ્વારા અથવા પક્ષકાર દ્વારા કરાયેલી અપીલથી એવુ નિશ્ચિત થઈ જાય કે તેમાં વ્યાપક પ્રમાણમાં મહત્ત્વપૂર્ણ અર્થઘટનનો પ્રશ્ન સામેલ છે તો તેને પોતાની પાસે મંગાવી ફેસલો કરી શકે છે.

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને જો યોગ્ય અને ઉચિત લાગે તો તે કોઈપણ કેસને અન્ય કોઈપણ ઉચ્ચ ન્યાયાલયને સોંપી શકે છે.

✦ અનુચ્છેદ-141 મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા જાહેર કરાયેલ કાયદો ભારતના રાજ્યક્ષેત્રમાં તમામ ન્યાયાલયો પર લાગુ પડશે.

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા તપાસ કર્યા પછી અને દોષી સાબીત કર્યા પછી જ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંઘ લોક સેવા આયોગના અધ્યક્ષ તથા અન્ય સભ્યોને હટાવી શકાય છે.

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીથી સંબંધિત વિવાદોનો ઉકેલ લાવવામાં આવે છે તેમાં તેનો નિર્ણય અંતિમ માનવામાં આવે છે.

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને દેશના બધા જ ન્યાયાલયોનું નિરીક્ષણ કરવાની અને તેમના યોગ્ય વહીવટ માટે નિયમ બનાવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત છે તથા તેનો દેશના બધા જ ન્યાયાલયો અને ન્યાય પંચાયતો પર નિયંત્રણ છે.

→ માત્ર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય જ બંધારણની વ્યાખ્યા કરવાની સત્તા ધરાવે છે. તથા તેના દ્વારા બંધારણમાં ઉલ્લેખાયેલ જોગવાઈઓ અને તત્વોને અંતિમ રૂપ આપવામાં આવે છે.

::- ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ -::

1.	હરીલાલ જે. કાણીયા	-	1950-51
2.	પતનજલી શાસ્રી	-	1951-54
3.	એમ.સી.મહાજન	-	1954-54
4.	બી.કે.મુખરજી	-	1954-56
5.	એસ.આર.દાસ	-	1956-59
6.	બી.પી.સિન્હા	-	1959-64
7.	ગજેન્દ્ર ગડકર	-	1964-66
8.	એ.કે.સરકાર	-	1966-66
9.	કે.સુબ્બારાવ	-	1966-67
10.	કે.એન.વાંચુ	-	1967-68
11.	એમ.હિદાયતુલ્લાહ	-	1968-70
12.	જે.સી.શાહ	-	1970-71
13.	એસ.એમ.સીકરી	-	1971-73
14.	એ.એન. રાય	-	1973-77
15.	એમ.એચ.બેગ	-	1977-78
16.	વાય.વી.ચંદ્રચુડ	-	1978-85
17.	પી.એન.ભગવતી	-	1985-86
18.	આર.એસ.પાઠક	-	1986-89
19.	ઈ.એસ. વેંકટરામૈયા	-	1989-89
20.	એસ.મુખરજી	-	1989-90
21.	રંગનાથ મિશ્રા	-	1990-91
22.	કે.એન.સિંઘ	-	1991-91
23.	એમ.એચ. કાણીયા	-	1991-92
24.	એલ.એમ.શર્મા	-	1992-93
25.	એમ.એન.વેંકટચલૈયા	-	1993-94
26.	એ.એમ.અહેમદી	-	1994-97
27.	જે.એસ.વર્મા	-	1997-98
28.	એમ.એમ.પુંછી	-	1998-98
29.	એ.એસ.આનંદ	-	1998-2001
30.	એસ.પી.ભરૂચા	-	2001-2002
31.	બી.એન.કીરપાલ	-	2002-2002
32.	જી.બી.પટનાયક	-	2002-2002
33.	વી.એન.ખરે	-	2002-2004
34.	રાજેન્દ્રબાબુ	-	2004-2004
35.	આર.સી.લાહોટી	-	2004-2005
36.	વાય.કે. સબ્બરવાલ	-	2005-2007
37.	કે.જે.બાલકૃષ્ણ	-	2007-2010
38.	એસ.એચ.કપાડીયા	-	2010-2012
39.	અલ્તમશ કબીર	-	2012-2013
40.	પી.સદાશીવમ	-	2013-2014
41.	આર.એમ.લોઢા	-	2014
42.	એચ.એલ.દત્તુ	-	2014-2015
43.	તીરથસિંહ ઠાકુર	-	03/12/2015 થી આજ સુધી

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. બંધારણના કયા ભાગમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **ભાગ-5**
2. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ભારતમાં એક સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-124**
3. સ્વતંત્ર ભારતમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના સમયે કુલ કેટલા ન્યાયાધીશ હતા ? - **8 (7+1 (મુખ્ય))**
4. વર્તમાનમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં કુલ કેટલા ન્યાયાધીશ છે ? - **31 (30+1 (મુખ્ય))**
5. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની સંખ્યા વધારવાની શક્તિ કોની પાસે છે ? - **સંસદ.**
6. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
7. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
8. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરવા રાષ્ટ્રપતિ મુખ્યન્યાયાધીશ અને અન્ય ન્યાયાધીશોની સલાહ લે છે તેનું શું કહેવાય ? - **કોલેજિયમ સિસ્ટમ.**
9. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ બનવાની યોગ્યતામાં ભારતના નાગરિક સિવાય બીજી કઈ ? - **5 વર્ષ સુધી કોઈ ઉચ્ચન્યાયાલયનો ન્યાયાધીશ રહી ચૂક્યો હોય અથવા 10 વર્ષ સુધી ઉચ્ચન્યાયાલયમાં વકીલાત કરી હોય.**
10. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશની નિમણૂક કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-124**
11. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો ન્યાયાધીશ કેટલી ઉંમર સુધી પોતાના હોદ્દા પર રહી શકે છે ? - **65 વર્ષ.**
12. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને કઈ રીતે તેમના હોદ્દા પરથી હટાવી શકાય ? - **સંસદના બંને ગૃહોની કુલ સભ્યોની બહુમતીથી અને હાજર રહીને મત આપનારાની 2/3 બહુમતીથી.**
13. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને કયા બે જ આધારો પર હટાવી શકાય ? - **સિદ્ધ કદાચાર અને અસમર્થતા.**
14. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **ભારતનો રાષ્ટ્રપતિ.**
15. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશનો પગાર કેટલો છે ? - **1,00,000/- રૂપિયા પ્રતિ મહિને.**
16. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના અન્ય ન્યાયાધીશોનો પગાર કેટલો હોય છે ? - **90,000/- રૂપિયા પ્રતિ મહિને.**
17. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને પગાર શામાંથી આપવામાં આવે છે ? - **ભારતની સંચિતનિધિ.**
18. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોના પગારમાં ક્યારે ઘટાડો કરી શકાય છે ? - **નાણાંકીય કટોકટી દરમિયાન.**
19. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય એ નઝીરી અદાલત (અભિલેખ ન્યાયાલય) છે ?
    - અનુચ્છેદ-129
20. ભારતમાં કયુ ન્યાયાલય 'નઝીરી અદાલત' અથવા 'અભિલેખ ન્યાયાલય' પણ કહેવામાં આવે છે ?
    - સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય.
21. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની બેઠક કયાં છે ? - **દિલ્હી.**
22. ભારતના બંધારણની વ્યાખ્યા કરવાની સત્તા કોણ ધરાવે છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય.**
23. ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ કોણ છે ? - **હરીલાલ જે. કાણીયા.**
24. ભારતના બંધારણનો અંતિમ વ્યાખ્યાકાર અને સંરક્ષક કોણ છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય.**
25. ભારતમાં સૌ પ્રથમ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના કયા કાયદા અનુસાર થઈ ? - **ભારત સરકાર અધિનિયમ,1935**
26. વર્તમાન સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના ભારતમાં કયા કાયદાના આધારે થઈ ? - **ભારત સરકાર અધિનિયમ,1935**
27. ભારતના કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
28. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં તદર્થ (એડહોક) ન્યાયાધીશની નિમણૂક કયા દેશની ન્યાય પ્રણાલીથી પ્રેરિત છે ? - **ફ્રાન્સ.**
29. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં તદર્થ (એડહોક) ન્યાયાધીશની નિમણૂક ક્યારે કરવામાં આવી છે ?
    - જ્યારે ન્યાયાલયની ખંડપીઠમાં કોરમ ન થાય ત્યારે.
30. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં તદર્થ (એડહોક) ન્યાયાધીશની નિમણૂક કોણ કરે છે ?
    - રાષ્ટ્રપતિની અગ્રીમ સ્વીકૃતિ દ્વારા મુખ્ય ન્યાયાધીશ.

31. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક પામવા ઓછામાં ઓછા કેટલા વર્ષ સુધી ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં વકીલાત કરેલી હોવી જોઈએ ? - **10 વર્ષ.**
32. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ વિરૂદ્ધ સંસદના બંને ગૃહમાં તેને હટાવવા માટેનો મહાભિયોગ જેવો પ્રસ્તાવ પસાર થઈ જાય તો તેને હટાવવાનો આદેશ કોણ આપી શકે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
33. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના કયા ન્યાયાધીશ વિરૂદ્ધ 11 મે,1993માં લોકસભામાં લાવવામાં આવેલ મહાભિયોગનો પ્રસ્તાવ નિષ્ફળ રહ્યો ? - **ન્યાયમૂર્તિ વી. રામસ્વામી.**
34. જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ એમ બંને હોદ્દા ખાલી હોય ત્યારે કોણ ભારતના કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કામ કરે છે ? - **ભારતનો મુખ્ય ન્યાયધીશ.**
35. ભારતના કયા મુખ્ય ન્યાયાધીશે ભારતના કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કર્યું હતું ? - **જસ્ટિસ મુહમ્મદ હિદાયતુલ્લાહ.**
36. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના અધિકાર ક્ષેત્રમાં વૃદ્ધિ કરવાનો અધિકાર કોનો છે ? - **સંસદ.**
37. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયિક કામકાજ માટે કઈ ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે ? - **અંગ્રેજી.**
38. ભારતમાં કયા પ્રકારની ન્યાયપાલિકા છે ? - **સ્વતંત્ર.**
39. રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિના ચૂંટણી વિવાદ કોની આગળ રજૂ કરવામાં આવે છે ? - **ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય.**
40. રાષ્ટ્રપતિ કાયદાકીય બાબતોમાં કોની પાસેથી સલાહ લઈ શકે છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય પાસેથી (અનુચ્છેદ-143)**
41. ભારતમાં ન્યાયિક પુનઃઅવલોકન અને ન્યાયિક સમીક્ષાની શક્તિ કોને પ્રાપ્ત છે ? - **માત્ર સર્વોચ્ચ ન્યાયલયને.**
42. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની ન્યાયિક સમીક્ષા અર્થાત્ શું ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા કાયદાઓનું બંધારણીય જોગવાઈઓની દ્રષ્ટિએ સમીક્ષા.**
43. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયિક પુનઃઅવલોકનનો શો અર્થ થાય છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય કોઈપણ રાજ્યના કાયદાને ગેરબંધારણીય જાહેર કરી શકે છે**
44. કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચેના વિવાદોનું સમાધાન કરવું એ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના કયા ક્ષેત્રાધિકાર અંતર્ગત આવે છે ? - **પ્રારંભિક (મૂળ) અધિકાર.**
45. PIL (જનહિત યાચિકા) ક્યાં દાખલ કરી શકાય છે ? - **સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચન્યાયાલય બંનેમાં.**
46. રાષ્ટ્રપતિ કોની ભલામણથી સંઘ લોકસેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને તેના સભ્યોને હટાવી શકે છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય.**
47. લાભનું પદ (Office of Profit) કોના દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યું છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા.**
48. રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર આયોગના અધિનિયમ,1993 મુજબ રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગનો અધ્યક્ષ કોણ બની શકે છે ? - **માત્ર ભારતના સેવા નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ.**
49. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ પદ પર કોણ સૌથી લાંબા સમય સુધી રહ્યા ? - **વી.ચંદ્રચૂડ.**
50. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના સૌ પ્રથમ મહિલા ન્યાયાધીશ કોણ ? - **ફાતિમાબીબી.**

51. ઉચ્ચ ન્યાયાલય
(High Court)

❖ **રાજ્ય ન્યાયતંત્ર (The State Judiciary) :-**

→ બંધારણના ભાગ-6માં અનુચ્છેદ-214 થી અનુચ્છેદ-231 સુધી ઉચ્ચન્યાયાલયોની રચના, સ્વતંત્રતા, ન્યાયિકક્ષેત્ર, શક્તિઓ, પ્રક્રિયા વગેરે બાબતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

❖ **ઉચ્ચન્યાયાલય (High Court) :-**

→ વર્તમાનમાં દેશમાં કુલ-24 ઉચ્ચ ન્યાયાલય આવેલા છે. તાજેતરમાં 2013માં મણીપુર, મેઘાલય અને ત્રિપુરામાં ઉચ્ચ ન્યાયાલય સ્થાપવામાં આવ્યા.

✦ **અનુચ્છેદ-214 :** ભારતીય સંઘના પ્રત્યેક રાજ્ય માટે એક ઉચ્ચન્યાયાલયની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

✦ **અનુચ્છેદ-231 :** સંસદ કાયદા દ્વારા બે અથવા બે થી વધુ રાજ્યો અથવા બે અથવા વધુ રાજ્યો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો માટે એક સંયુક્ત ઉચ્ચ ન્યાયાલયની વ્યવસ્થા કરી શકે છે.

→ ઉચ્ચ ન્યાયાલય રાજ્યોનો સૌથી મોટી ન્યાયાલય છે તથા રાજ્યના અન્ય ન્યાયાલય તેને આધીન હોય છે.

✦ **અનુચ્છેદ-216 :** દરેક ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં એક મુખ્ય ન્યાયાધીશ તથા અન્ય ન્યાયાધીશોથી બનશે જેમની સંખ્યા વખતો વખત રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે. આમ, ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સિવાય અન્ય ન્યાયાધીશોની સંખ્યા નિશ્ચિત કરવમાં આવી નથી.

❖ **ઉચ્ચ ન્યાયાલયોમાં ન્યાયાધીશોની નિમણૂક :-**

→ અનુચ્છેદ-217માં ન્યાયાધીશોની નિમણૂક અને તેના હોદ્દા માટેની શરતો (યોગ્યતા) ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

✦ **અનુચ્છેદ-217 :** ઉચ્ચન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તથા સંબંધિત રાજયના રાજયપાલની સલાહ થી કરવામાં આવે છે.

→ પરંતુ અન્ય ન્યાયાધીશોની નિયુક્તિ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, સંબંધિત રાજયના રાજયપાલ અને સાથે-સાથે તે રાજયના ઉચ્ચન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશની પણ સલાહ લેવામાં આવે છે.

❖ **ન્યાયાધીશોની યોગ્યતાઓ :-**

→ ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક થવા માટે કોઈ વ્યક્તિને નિમ્ન યોગ્યતાઓ હોવી જોઈએ

1. ભારતનો નાગરિક હોય,
2. ઓછામાં ઓછા 10 વર્ષ સુધી ન્યાયિક પદ પર કામ કરવાનો અનુભવ અથવા ઓછામાં ઓછા 10 વર્ષ સુધી ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં વકીલના રૂપમાં કાર્ય કરવાનો અનુભવ.

❖ **ન્યાયાધીશોનો કાર્યકાળ :-**

→ ઉચ્ચન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત અન્ય બધા ન્યાયાધીશ 62 વર્ષની ઉંમર સુધી પોતાના પદ ઉપર રહે છે.

→ ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશના રૂપમાં નિયુક્તિ માટે કોઈ નિશ્ચિત આયુ અથવા ઓછામાં ઓછી ઉંમર નક્કી કરવામાં આવી નથી.

→ આ ઉપરાંત કાર્યકાળ પૂર્ણ થતા પહેલા કોઈપણ ન્યાયાધીશ ભારતના રાષ્ટ્રપતિને સંબોધીને પોતાનું રાજીનામું આપી શકે છે.

→ ઉચ્ચન્યાયાલયના કોઈપણ ન્યાયાધીશની ઉંમર બાબતે કોઈ વિવાદ થાય તો રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સાથે ચર્ચા કરીને નિર્ણય લેવામાં આવે છે તથા તે નિર્ણય અંતિમ હોય છે.

❖ **ન્યાયાધીશોને પદ ઉપરથી હટાવવાની પ્રક્રિયા :-**

→ ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને તેમના પદ ઉપરથી એ જ પ્રકારે હટાવી શકાય છે જે રીતે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને હટાવી શકાય છે.

❖ **શપથ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-219 :** ઉચ્ચન્યાયાલયના પ્રત્યેક ન્યાયાધીશને પદગ્રહણ કરતાં પહેલા રાજ્યના રાજ્યપાલ અથવા તમેના દ્વારા નીમાયેલ અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા હોદ્દાના શપથ લેવડાવવામાં આવે છે.

❖ **સેવાનિવૃત્તિ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-220 :** ઉચ્ચન્યાયાલયના સ્થાયી ન્યાયાધીશ પોતાની સેવાનિવૃત્તિ પછી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને અન્ય ઉચ્ચન્યાયાલયોના ઉપરાંત સંપૂર્ણ ભારતમાં ક્યાંય કોઈપણ ન્યાયાલય અથવા સંસ્થામાં વકીલાત કરી શકે નહિ.

❖ **પગાર અને ભથ્થા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-221 :** વખતોવખત સંસદ દ્વારા નક્કી કરાયેલ પગાર ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને મળે છે. પરંતુ ન્યાયાધીશની નિમણૂક પછી તેના પગાર, ભથ્થા, રજા, પેન્શન વગેરેથી સંબંધિત અધિકારોમાં ફેરફાર કરી શકાય નહિ.

→ 2009 થી વર્તમાનમાં ઉચ્ચન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશનું પગાર = 90,000/- રૂા. તથા અન્ય ન્યાયાધીશોનું પગાર = 80,000/- રૂા. માસીક આપવામાં આવે છે.

→ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને પગાર અને ભથ્થા રાજ્યની સંચિતનિધિ (સ્થાયી ભંડોળ)માંથી આપવામાં આવે છે, જ્યારે પેન્શન ભારતની સંચિત નિધિ (સ્થાયી ભંડોળ)માંથી આપવામાં આવે છે.

❖ **ન્યાયાધીશોની બદલી :**

✦ **અનુચ્છેદ-222** મુજબ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહ થી કોઈ ન્યાયાધીશનું એક ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાંથી બીજા ઉચ્ચન્યાયાલયમાં સ્થનાંતરણ કરવામાં આવે છે.

❖ **ઉચ્ચન્યાયાલયની શક્તિઓ :**

1. મૂળ અથવા પ્રારંભિક ક્ષેત્રાધિકાર
2. અપીલીય ક્ષેત્રાધિકાર
3. વહીવટી અધિકાર
4. અભિલેખ ન્યાયાલય (નઝીરી અદાલત)
5. રિટ બહાર પાડવાની સત્તા
6. કેસોનું હસ્તાંતરણ
7. ન્યાયિક પુનઃઅવલોકન(સમીક્ષા)નો અધિકાર

1. **પ્રારંભિક અથવા મૂળ ક્ષેત્રાધિકાર :**

→ તલાક, વસીયત, જળ, ન્યાયાલયનું અપમાન, કંપની કાયદા વગેરેથી સંબંધિત કેસોની સુનવણી કરવી.

→ સંસદ સભ્યો અને રાજ્ય વિધાન મંડળના સભ્યોના ચૂંટણી સંબંધી વિવાદોની સુનવણી કરવી.

→ બંધારણની વ્યાખ્યાના સંબંધમાં તાબા હેઠળના ન્યાયાલયો દ્વારા સ્થળાંતરિત બાબતો.

2. **અપીલીય ક્ષેત્રાધિકાર :**

→ ઉચ્ચન્યાયાલયોને નીચેના દીવાની અને ફોજદારી કેસોમાં તાબા હેઠળના ન્યાયાલયોના નિર્ણય વિરૂદ્ધ અપીલ સાંભળવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત છે.

→ 5000 અથવા તેથી વધુ રકમ કે તેટલા સંપત્તિના મૂલ્યની બાબત (દીવાની)

→ તાબા હેઠળના ન્યાયાલય દ્વારા 4 વર્ષ અથવા તેનાથી વધુ સયમ માટે કેદની સજા કરી હોય તેવી ફોજદારી બાબત.

→ જિલ્લા તથા સેશન્સ જજ હત્યા બદલ અપરાધીને મૃત્યુદંડ આપી શકે છે. પરંતુ જજ દ્વારા આપવામાં આવેલ મૃત્યુદંડની સજાની સહમતિ ઉચ્ચન્યાયાલય દ્વારા જરૂરી છે. ઉચ્ચન્યાયાલયની પરવાનગી વગર કોઈપણ અપરાધીને ફાંસી થઈ શકે નહિ.

3. **વહીવટી શક્તિઓ :-**

→ રાજ્યનો ઉચ્ચન્યાયાલય પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંતર્ગત સ્થાપિત બધા ન્યાયાલયો પર નિયંત્રણ રાખે છે,

→ તાબા હેઠળના ન્યાયાલયોની કાર્યવાહીનું વિવરણ માંગી શકે છે, કાર્યવાહીના સંબંધમાં નિયમ બનાવી શકે છે, કાર્યપ્રણાલીનો રેકોર્ડ, રજીસ્ટર તથા હિસાબ વગેરે રાખવા સંબંધી નિયમ બનાવી શકે છે.

→ ઉચ્ચન્યાયાલય તાબા હેઠળના ન્યાયાલયોના કર્મચારીઓના વેતન, ભથ્થા, તથા સેવા વગેરે અંગે નિયમ નક્કી કરી શકે છે.

→ ઉચ્ચન્યાયાલયનો મુખ્ય ન્યાયાધીશ, ન્યાયાલયના કર્મચારીઓની નિયુક્તિ કરી શકે છે. આ સંબંધીમાં રાજ્યપાલ તેને લોકસેવા આયોગની સલાહ લેવા કહી શકે છે.

4. **અભિલેખ ન્યાયાલય (નઝીરી અદાલત) :-**

✦ **અનુચ્છેદ-215 :** પ્રત્યેક રાજ્યના ઉચ્ચન્યાયાલયને અભિલેખ ન્યાયાલય (નઝીરી અદાલત) ના સ્વરૂપમાં સ્વીકારવામાં આવેલ છે.

→ અભિલેખ ન્યાયાલયોમાં બધા નિર્ણય અને કાર્યવાહીઓને દૃષ્ટાંતના રૂપમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. અને તેના નિર્ણય સંબંધિત રાજ્યના બધા ન્યાયાલયમાં માનવામાં આવે છેર તેના નિર્ણય અન્ય રાજ્યના ઉચ્ચન્યાયાલયમાં પણ દૃષ્ટાંત તરીકે રજૂ કરવામાંઆવે છે પણ તે તેના નિર્ણય માનવા બંધાયેલ નથી.

→ જ્યારે કોઈ ન્યાયાલયને અભિલેખ ન્યાયાલયનો દરજ્જો આપવામાં આવે છે ત્યારે તે ન્યાયાલય કોઈપણ વ્યક્તિને ન્યાયાલયના અપમાન બદલ દંડ આપી શકે છે.

5. **રિટ (Writ) બહાર પાડવાની સત્તા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-226** મુજબ રિટ બહાર પાડવાની અસાધારણ શક્તિ છે. બંધારણ દ્વારા અપાયેલ આ શક્તિ બંધારણીય સુધારા દ્વારા સમાપ્ત અથવા ઘટાડી શકાય છે.

→ ઉચ્ચન્યાયાલયની રિટ બહાર પાડવાની શક્તિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય કરતાં વધારે છે.

યાદરાખો :-

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની નઝીરી અદાલત તરીકેની સત્તા ઉચ્ચ ન્યાયાલય કરતા વધુ છે.

❖ **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચન્યાયાલયની રિટ આપવાની સત્તા વચ્ચેનો તફાવત :**

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં મૂળભૂત અધિકારના ઉલ્લંઘન બદલ રિટ કરવાનો અધિકાર પોતે જ (અનુચ્છેદ-32) મૂળભૂત અધિકાર છે જ્યારે ઉચ્ચન્યાયાલયમાં રિટ કરવાનો અધીકાર (અનુચ્છેદ-226) મૂળભૂત અધિકાર નથી.

→ મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થયો હોય, તો જ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય આજ્ઞાપત્ર (રિટ) બહાર પાડી શકે છે. જ્યારે ઉચ્ચન્યાયાલય મૂળભૂત અધિકાર ઉપરાંત અન્ય બાબતોમાં પણ આજ્ઞાપત્ર (રિટ) બહાર પાડી શકે છે.

→ સર્વોચ્ચ અદાલતનું ન્યાયક્ષેત્ર સંપૂર્ણ દેશ છે. જ્યારે ઉચ્ચન્યાયાલય માત્ર પોતાના પ્રદેશ પૂરતું જ ન્યાયક્ષેત્ર ધરાવે છે.

6. **તાબા હેઠળના ન્યાયાલયમાં કેસોને સ્થળાંતરિત કે હસ્તાંતરિત કરવાનો અધિકાર :-**

→ જો ઉચ્ચન્યાયાલયને એવું લાગે કે તાબા હેઠળના ન્યાયાલયમાં વિચારાધીન કેસ (બાબત) કાયદાના કોઈ ગંભીર પ્રશ્નથી સંબંધિત છે તો તે તેને પોતાની પાસે હસ્તાંતરિત કરી તેનો સંપૂર્ણ નિકાલ પોતે જ લાવી શકે છે અથવા કાયદાથી સંબંધિત પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવીને તેને તાબા હેઠળના ન્યાયાલયને નિર્ણય માટે પાછો મોકલાવી દે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-227 : સૈન્યના કેસો ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયક્ષેત્ર અંતર્ગત આવતા નથી.**

7. **ન્યાયિક પુનઃઅવલોકન(સમીક્ષા)નો અધિકાર :-**

→ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની જેમ ઉચ્ચન્યાયાલયને પણ ન્યાયિક પુનઃઅવલોકનનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

→ ઉચ્ચન્યાયાલય સંસદ તથા રાજ્ય વિધાન મંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ એવા કાયદાને ગેરબંધારણીય જાહેર કરી શકે છે. જે બંધારણના કોઈ અનુચ્છેદની વિરૂદ્ધ હોય. પરંતુ ઉચ્ચન્યાયાલયના આ નિર્ણય વિરૂદ્ધ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં અપીલ થઈ શકે છે.

❖ **ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની સ્વતંત્રતા :-**

1. નિશ્ચિત કાર્યકાળ, મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયા સિવાય હટાવી ન શકાય તથા તેમને હટાવવા સીવાય તેમના આચરણ પર સંસદ કે રાજ્ય વિધાનમંડળમાં ચર્ચા થઈ શકે નહીં.
2. ન્યાયાધીશોના વેતન, ભથ્થા અને કર્મચારીઓના વેતન રાજ્યની સંચિત નિધિમાંથી, જેના પર મતદાન નહિ. (અપવાદ-નાણાંકીય કટોકટી)
3. **અનુચ્છેદ-220** ઉચ્ચન્યાયાલયના સ્થાયી ન્યાયાધીશ સેવા નિવૃત્તિ પછી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને અન્ય ઉચ્ચન્યાયાલય સિવાય ભારતના કોઈપણ ન્યાયાલય કે સંસ્થામાં વકીલાત કરી શકે નહિ.

ક્રમ	ઉચ્ચ ન્યાયાલયનું નામ	ઉચ્ચ ન્યાયાલયનું ન્યાયિકક્ષેત્ર	ઉચ્ચ ન્યાયાલયની બેઠક
1.	હૈદરાબાદ	આંધ્ર પ્રદેશ અને તેલંગાણા	હૈદરાબાદ
2.	કલકત્તા	પશ્ચિમ બંગાળ અને આંદામાન નિકોબાર દ્વીપ સમૂહ	કલકત્તા (પેટા બેચ - પોર્ટ બ્લેર)
3.	દિલ્લી	દિલ્લી	દિલ્લી
4.	ઉત્તરાખંડ	ઉત્તરાખંડ	નૈનીતાલ
5.	પંજાબ અને હરીયાણા	પંજાબ, હરીયાણા અને ચંડીગઢ	ચંડીગઢ
6.	ઓરીસ્સા	ઓરીસ્સા	કટક
7.	મદ્રાસ	તમીલનાડુ અને પુંડુચેરી	ચેન્નાઈ
8.	કેરલા	કેરાલા અને લક્ષદ્વીપ	એર્નાકુલમ
9.	ઝારખંડ	ઝારખંડ	રાંચી
10.	હિમાચલ પ્રદેશ	હિમાચલ પ્રદેશ	શીમલા
11.	ગુજરાત	ગુજરાત	અમદાવાદ
12.	અલાહાબાદ	ઉત્તરપ્રદેશ	અલાહાબાદ (પેટા બેચ-લખનઉ)
13.	બોમ્બે	મહારાષ્ટ્ર, ગોવા, દાદરા અને નગર હવેલી અને દમણ અને દીવ	મુંબઈ (પેટા બેચ - નાગપુર, પણજી અને ઓરંગાબાદ)
14.	છત્તીસગઢ	છત્તીસગઢ	બિલાસપુર
15.	ગૌહાટી	અસામ, નાગાલેન્ડ, મીઝોરમ, અરૂણાચલ પ્રદેશ	ગૌહાટી (પેટા બેચ - કોહીમા, આઈઝોલ, ઈટાનગર)
16.	જમ્મુ અને કશ્મીર	જમ્મુ અને કશ્મીર	શ્રીનગર અને જમ્મુ
17.	કર્ણાટક	કર્ણાટક	બેંગાલુરૂ
18.	મધ્યપ્રદેશ	મધ્યપ્રદેશ	જબલપુર (પેટા બેચ-ગ્વાલીયર અને ઈન્દોર)
19.	પટના	બિહાર	પટના
20.	રાજસ્થાન	રાજસ્થાન	જોધપુર (પેટા બેચ - જયપુર)
21.	સિક્કીમ	સિક્કીમ	ગંગટોક
22.	મણીપુર (2013)	મણીપુર	ઈમ્ફાલ
23.	મેઘાલય (2013)	મેઘાલય	શીલોંગ
24.	ત્રિપુરા (2013)	ત્રિપુરા	અગરતલા

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં ઉચ્ચ ન્યાયાલય વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - **ભાગ-6**
2. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પ્રત્યેક રાજ્ય માટે એક ઉચ્ચ ન્યાયાલયની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-214**
3. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ સંસદ કાયદા દ્વારા બે અથવા બે થી વધુ રાજ્યો અથવા કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો માટે એક સંયુક્ત ઉચ્ચ ન્યાયાલયની વ્યવસ્થા કરી શકે છે ? - **અનુચ્છેદ-231**
4. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
5. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક અંગે બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-216**
6. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
7. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને શપથ કોણ લેવડાવે છે ? - **સંબંધિત રાજ્યનો રાજ્યપાલ.**
8. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક પામવા કેટલા વર્ષ સુધી ઉચ્ચ ન્યાયાલયના વકીલના રૂપમાં કાર્ય કરવાનો અનુભવ જરૂરી છે ? - **10 વર્ષ.**
9. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક પામવા કેટલા વર્ષ સુધી ન્યાયિક પદનો અનુભવ જરૂરી છે ? - **10 વર્ષ.**
10. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયધીશ કેટલા વર્ષની ઉંમરે નિવૃત્ત થાય છે ? - **62 વર્ષ.**
11. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશની ઉંમર બાબતે વિવાદ થાય, તો અંતિમ નિર્ણય કોણ લે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહથી.**
12. કોઈપણ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની સંખ્યા કોણ નક્કી કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
13. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને તેમના હોદ્દા પરથી હટાવવા કઈ પ્રક્રિયાનો ઉપયોગ થાય છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને હટાવવા વપરાતી પ્રક્રિયા.**
14. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોનો પગાર કેટલો હોય છે ? - **90,000/- રૂપિયા પ્રતિ મહિને.**
15. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના અન્ય ન્યાયાધીશોનો પગાર કેટલો હોય છે ? - **80,000/- રૂપિયા પ્રતિ મહિને.**
16. ઉચ્ચ ન્યાયાધીશોની એક ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાંથી બીજા ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં સ્થળાંતર (બદલી) કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહથી.**
17. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ ઉચ્ચ ન્યાયાલયને રિટ બહાર પાડવાની શક્તિ છે ? - **અનુચ્છેદ-226**
18. વર્તમાનમાં ભારતમાં કુલ કેટલા ઉચ્ચ ન્યાયાલય છે ? - **24**
19. ભારતમાં સૌ પ્રથમ ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના ક્યાં કરવામાં આવી ? - **મુંબઈ, ચેન્નાઈ અને કોલકાતામાં.**
20. કયા અધિનિયમ અંતર્ગત મુંબઈ, કોલકાતા અને ચેન્નાઈમાં ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી ? **- ભારતીય ઉચ્ચ ન્યાયાલય અધિનિયમ, 1801**
21. ભારતમાં સૌ પ્રથમ કયા વર્ષે મુંબઈ, કોલકાતા અને ચેન્નાઈ ખાતે ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી ? - **1862**
22. ભારતમાં કયા કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશને પોતાનું ઉચ્ચ ન્યાયાલય છે ? - **દિલ્લી.**
23. ભારતનું સૌથી મોટું ઉચ્ચ ન્યાયાલય કયું છે ? - **અલ્લાહાબાદ ઉચ્ચ ન્યાયાલય.**
24. ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો ક્ષેત્રાધિકારને ઘટાડવા અથવા વધારવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **સંસદ.**
25. બે અથવા તેથી વધુ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો માટે એક સંયુક્ત ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **સંસદ કાયદા દ્વારા સ્થાપના કરી શકે છે.**
26. ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશોની નિમણૂક માટે રાષ્ટ્રપતિ કોની પાસેથી સલાહ લે છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, સંબંધિત રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, સંબંધિત રાજ્યના રાજ્યપાલ.**
27. ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો ન્યાયાધીશ પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - **ભારતના રાષ્ટ્રપતિને.**
28. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને કયા બે આધારો પર હટાવી શકાય છે ? - **સિદ્ધ કદાચાર અને અસમર્થતા.**
29. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને હટાવવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **સંસદના પ્રસ્તાવ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિ હટાવી શકે છે.**
30. કોઈ રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોને પગાર શામાંથી આપવામાં આવે છે ? **- સંબંધિત રાજ્યની સંચિતનિધિમાંથી.**
31. ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશના પદ પર નિમણૂક પામનાર સૌ પ્રથમ મહિલા કોણ ? - **અન્ના ચાન્ડી.**
32. ભારતમાં ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશના પદ પર નિમણૂક પામનાર સૌ પ્રથમ મહિલા કોણ ? - **લીલા શેઠ.**

52. તાબા હેઠળના ન્યાયાલયો
(Subordinate Courts)

ઉચ્ચન્યાયાલય

↓

જિલ્લા અને સત્ર (સેશન્સ) ન્યાયાધીશનું ન્યાયાલય
(જિલ્લા ન્યાયાધીશ)
(આજીવનકેદ/ફાંસી આપી શકે પણ ઉચ્ચન્યાયાલયનું અનુમોદન જરૂરી)

જિલ્લા ન્યાયાધીશની તાબા હેઠળના ન્યાયાલયો

દીવાની

↓

અધીનસ્થ ન્યાયાધીશનું ન્યાયાલય

↓

મુન્સિફ ન્યાયાલય

ફોજદારી

↓

મુખ્ય ન્યાયિક દંડધિકારનું ન્યાયાલય
(7 વર્ષ સુધીની જેલની સજા)

↓

ન્યાયિક દંડાધિકારી ન્યાયાલય
(3 વર્ષ સુધીની જેલની સજા)

→ જિલ્લા ન્યાયાધીશ જિલ્લાનો સૌથી મોટો ન્યાયિક અધિકારી છે. તેને દીવાની અને ફોજદારી કેસોમાં મૂળ અને અપીલીય ક્ષેત્રાધિકાર પ્રાપ્ત છે. જિલ્લા ન્યાયાધીશ જ્યારે દીવાની કેસોની સુનવણી કરે છે ત્યારે તેને જિલ્લા ન્યાયાધીશ અને ફોજદારી કેસોની સુનવણી કરે છે ત્યારે તેને સત્ર (સેશન્સ) ન્યાયાધીશ કહેવામાં આવે છે.

→ બંધારણના ભાગ-6 માં અનુચ્છેદ-233 થી અનુચ્છેદ-237 સુધી તાબા હેઠળના ન્યાયાલયોનું સંગઠન અને કારોબારીથી સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરવામાં આવી છે.

❖ જિલ્લા ન્યાયાધીશની નિમણૂંક :

✦ **અનુચ્છેદ-233** મુજબ જિલ્લા ન્યાયાધીશની નિમણૂક અને બઢતી તે રાજ્યના રાજ્યપાલ તે રાજ્યની હુકુમત ધરાવતા ઉચ્ચ ન્યાયાલય સાથે ચર્ચા કરીને કરશે.

❖ જિલ્લા ન્યાયાધીશની યોગ્યતાઓ :

✦ **અનુચ્છેદ-233** મુજબ જિલ્લા ન્યાયાધીશની નિમણૂક માટે નીચેની યોગ્યતાઓ હોવી જરૂરી છે.

1. કેન્દ્ર અથવા રાજ્ય સરકારમાં કોઈ સેવામાં કાર્યરત ન હોય.
2. ઓછામાં ઓછા 7 વર્ષનો વકીલાતનો અનુભવ હોય.
3. ઉચ્ચન્યાયાલય દ્વારા તેની નિમણૂક માટે ભલામણ કરવામાં આવી હોય.

❖ અન્ય ન્યાયાધીશોની નિયુક્તિ :

✦ **અનુચ્છેદ-234 :** જિલ્લા ન્યાયાધીશ સિવાય અન્ય વ્યક્તિઓની રાજ્ય ન્યાયિક સેવામાં નિમણૂક રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગની સલાહથી રાજ્યપાલ દ્વારા બનાવેલા નિયમો તથા ઉચ્ચન્યાયાલયની સલાહથી રાજ્યપાલ કરે છે.

❖ તાબા હેઠળના ન્યાયાલયો પર નિયંત્રણ :

✦ **અનુચ્છેદ-235 :** જિલ્લા ન્યાયાલય તથા તેના નિયંત્રણ હેઠળની અન્ય અદાલતોનું નિયંત્રણ રાજ્યના ઉચ્ચન્યાયાલય દ્વારા કરવામાં આવશે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં તાબા હેઠળના ન્યાયાલયો વિશે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **ભાગ-6**
2. જિલ્લાનો સૌથી મોટો ન્યાયિક અધિકારી કોણ છે ? - **જિલ્લા ન્યાયાધીશ.**
3. જિલ્લાના ન્યાયાધીશની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાજ્યપાલ.**
4. જિલ્લા ન્યાયાલય અને અન્ય ન્યાયાલયો પર કોના દ્વારા નિયંત્રણ રાખવામાં આવે છે ? - **રાજ્યના ઉચ્ચન્યાયાલય દ્વારા.**
5. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યપાલ મુખ્ય જિલ્લા ન્યાયાધીશની નિમણૂક કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-233**

53. અન્ય ન્યાયાલયો

❖ **પરિવાર ન્યાયાલય (Family Court) :-**

➲ **સ્થાપના :-**

→ પરિવાર ન્યાયાલયોની સ્થાપના 1984માં કરવામાં આવી.

→ રાજ્ય સરકાર 10 લાખથી વધુ વસ્તીવાળા પ્રદેશોમાં અથવા જ્યાં યોગ્ય લાગે ત્યાં પરિવાર ન્યાયાલયની સ્થાપના કરી શકે છે.

✦ **મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય :-**

→ વિવાદ તથા અન્ય પરિવારિક સમસ્યાઓનો ઝડપથી ઉકેલ લાવવો.

→ પરિવાર ન્યાયાલયના આદેશ વિરુદ્ધ ઉચ્ચન્યાયાલયમાં અપીલ કરી શકાય છે.

❖ **લોક અદાલત :-**

→ લોક અદાલત અર્થાત્ જનતાનો ન્યાયાલય.

→ લોક અદાલતની સ્થાપનાના મુખ્ય 2 કારણો છે.

1. ઝડપી ન્યાય
2. ઓછા ખર્ચે ન્યાય

→ આ અદાલતમાં નાના વિવાદો પરિવારિક સમસ્યાઓથી સંબંધિત વિવાદનો ઉકેલ લાવવામાં આવે છે.

✦ **સ્થાપના :-**

→ 6 ઓક્ટોબર, 1985 ના રોજ સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ પી.એન. ભગવતી ની અધ્યક્ષતામાં સૌ પ્રથમ દિલ્લીમાં લોકઅદાલતનું આયોજન કરવામાં આવ્યું.

→ લોક અદાલત દ્વારા અપવામાં આવેલ નિર્ણય દીવાની અથવા સિવિલ ન્યાયાલય દ્વારા આપવામાં આવેલ માનવામાં આવે છે જેને સ્વીકારવા વ્યક્તિ બંધાયેલ છે.

→ **લોક અદાલતના ચુકાદા વિરુદ્ધ ભારતના કોઈ પણ ન્યાયાલયમાં અપીલ થઈ શકતી નથી.**

→ લોક અદાલત દ્વારા નિર્ણય અપાઈ ગયા પછી વિવાદથી સંબંધિત વ્યક્તિઓને તેમની કોર્ટ ફી પાછી આપી દેવામાં આવે છે.

❖ **જનહિત યાચિકા (લોકહિતની અરજી) (PIL = Public Interest Litigation) :-**

→ જનહિત યાચિકા અર્થાત્ પીડિત વ્યક્તિના બદલામાં અન્ય વ્યક્તિ અથવા સંગઠન ન્યાયની માંગ કરી શકે છે. બીજા શબ્દોમાં જો કોઈ વ્યક્તિ પીડિત છે પરંતુ તેમાં ન્યાયાલયમાં ન્યાય માટે જવાની ક્ષમતા નથી ત્યારે તેવી સ્થિતિમાં અન્ય વ્યક્તિઓ તથા સ્વૈચ્છિક સંગઠનોને આ અધિકાર છે કે તે પીડિત વ્યક્તિના બદલામાં ન્યાય માટે અરજી રજૂ કરી શકે છે.

→ જનહિત યાચિકાની શરૂઆત ન્યાયાધીશ પી.એન.ભગવતી અને વી.કે.કૃષ્ણા અય્યર દ્વારા 1970ના દશકની શરૂઆતમાં શરૂ કરવામાં આવી.

❖ **મફત કાનુની સહાયતા :**

→ બંધારણના ભાગ-4 ના **અનુચ્છેદ 39(A)** અંતર્ગત મફત અને સમાન ન્યાય સરળતાથી મળી શકે તે માટે આ યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી છે.

→ જે અંતર્ગત ઉચ્ચન્યાયાલય માટે વધુમાં વધુ વાર્ષિક આવક **25,000/-** અને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય માટે વધુમાં વધુ વાર્ષિક આવક **50,000/-** હોય તેવા અનુસુચિત જાતિ અને અનુસુચિત જનજાતિ, મહિલા, બાળકો, વિકલાંગ, કુદરતી આફત પીડિત, દેહવ્યાપાર પીડિત વ્યક્તિઓ, બેરોજગાર વ્યક્તિઓ મફત કાનૂની સહાય મેળવી શકે છે.

❖ **ગ્રામ ન્યાયાલય (ન્યાયપંચાયતો) :-**

→ ગામે-ગામ સુધી ઝડપી અને સસ્તા દરે ન્યાય પહોંચાડવા માટે સંસદે **2008**માં ગ્રામ ન્યાયાલયને મંજૂરી આપેલ છે.

→ આ અંતર્ગત રાજ્ય સરકાર ઉચ્ચન્યાયાલયની સહાયથી, જાહેરનામા દ્વારા પંચાયત સમિતિ (તાલુકા પંચાયત) સ્તર પર એક અથવા વધુ ગ્રામ ન્યાયાલયની રચના કરશે. પરંતુ જે રાજ્યોમાં પંચાયત સમિતિ (તાલુકા પંચાયત) નું સ્તર નથી ત્યાં ગ્રામપંચાયતના સમૂહો માટે નજીકમાં ગ્રામ ન્યાયાલયની સ્થાપના કરશે. તેનું વડુમથક પંચાયત સમિતિ (તાલુકા પંચાયત) નું મુખ્યાલય અથવા રાજ્ય સરકાર જ્યાં નક્કી કરે તે હશે.

→ ગ્રામ ન્યાયાલય એવા ફોજદારી, દીવાની કેસો અને વિવાદોનો સ્વીકાર કરી શકશે જેમાં મૃત્યુ દંડ, આજીવન કારાવાસ અને 2 વર્ષથી વધુ સજાની જોગવાઈ ન હોય. ચોરી અને સંપત્તિ સંબંધી બાબતો ગ્રામ ન્યાયાલયમાં સ્વીકારવામાં આવે છે.

→ ગ્રામ ન્યાયાલયને દીવાની ન્યાયાલયની તમામ શક્તિઓ પ્રાપ્ત છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. પરિવાર ન્યાયાલયની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1984**
2. પરિવાર ન્યાયાલયનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય શું છે ? - **પારિવારિક સમસ્યાઓનો ઝડપી ઉકેલ.**
3. સૌ પ્રથમ લોક અદાલતનું આયોજન ક્યાં કરવામાં આવ્યું ? - **દિલ્લી.**
4. સૌ પ્રથમ લોક અદાલતનું આયોજન કોની અધ્યક્ષતામાં કરવામાં આવ્યું ? - **જસ્ટિશ પી.એન.ભગવતી.**
5. લોકઅદાલતના વિચારનું જન્મસ્થાન કયું છે ? - **ગુજરાત.**
6. કઈ અદાલતના ચુકાદા વિરૂદ્ધ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં અપીલ થઈ શકતી નથી ? - **લોક અદાલત.**
7. સૌ પ્રથમ લોક અદાલતનું આયોજન ક્યારે કરવામાં આવ્યું ? - **6 ઓક્ટોબર,1985**
8. PILનું પુરૂ નામ લખો - **Public Interest Litigation**
9. ગ્રામન્યાયાલયને કયા ન્યાયાલયની તમામ શક્તિઓ પ્રાપ્ત છે ? - **દીવાની ન્યાયાલય.**
10. ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં મફત કાનૂની સહાય કોણ મેળવી શકે છે ? - **વધુમાં વધુ વાર્ષિક આવક રૂા.૨૫,૦૦૦/- હોય, તેવા અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ, મહિલા, બાળકો, વિકલાંગ, બેરોજગાર વ્યક્તિ.**
11. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં મફત કાનૂની સહાય કોણ મેળવી શકે છે ? - **વધુમાં વધુ વાર્ષિક આવક રૂા.૫૦,૦૦૦/- હોય, તેવા અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ, મહિલા, બાળકો, વિકલાંગ, બેરોજગાર, દેહવ્યાપાર પીડિત.**

54. વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ
(Administrative Tribunals)

❖ **વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ (ન્યાયપંચો) (Administrative Tribunals) :-**

✦ **અનુચ્છેદ-323(1) : કેન્દ્રીય વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ (CAT = Central Administrative Tribunal) ની સ્થાપનાની જોગવાઈ.**

→ 1 નવેમ્બર, 1985ના રોજ CAT ની સ્થાપના કરવામાં આવી.

✦ **કાર્ય :**

→ કેન્દ્ર સરકારના કર્મચારીઓને નોકરીથી સંબંધિત બાબતોમાં ઝડપથી તથા ઓછા ખર્ચે ન્યાય અપાવવો.

→ તેની કેન્દ્રીય શાખા દિલ્લીમાં છે. આ ઉપરાંત 16 અન્ય શાખા એમ કુલ 17 શાખાઓ છે. ગુજરાતમાં અમદાવાદમાં પણ તેની શાખા આવેલી છે.

✦ **અનુચ્છેદ-323(2) : રાજ્ય સરકાર દ્વારા રાજ્ય વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ (SAT = State Administrative Tribunal) ની સ્થાપનાની જોગવાઈ.**

→ આ સંસ્થામાં રાજ્ય સરકારના કર્મચારીઓની નોકરી અને સેવા શરતોની સમસ્યાઓ ઉકેલવામાં આવે છે.

→ આ જોગવાઈ અનુસાર મધ્યપ્રદેશ, આંધ્રપ્રદેશ, પશ્ચિમ બંગાળ, ઉડીસ્સા, કર્ણાટક અને હિમાચલ પ્રદેશમાં વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ સ્થાપવામાં આવી છે.

→ દરેક ટ્રિબ્યુનલ (ન્યાયપંચ)માં એક અધ્યક્ષ અને એક ઉપાધ્યક્ષ હોય છે, જે ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો વર્તમાન અથવા સેવા નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ હોઈ શકે છે.

→ વહીવટી ટ્રિબ્યુનલોમાં અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે. જે અંગે રાષ્ટ્રપતિ ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહ લે છે.

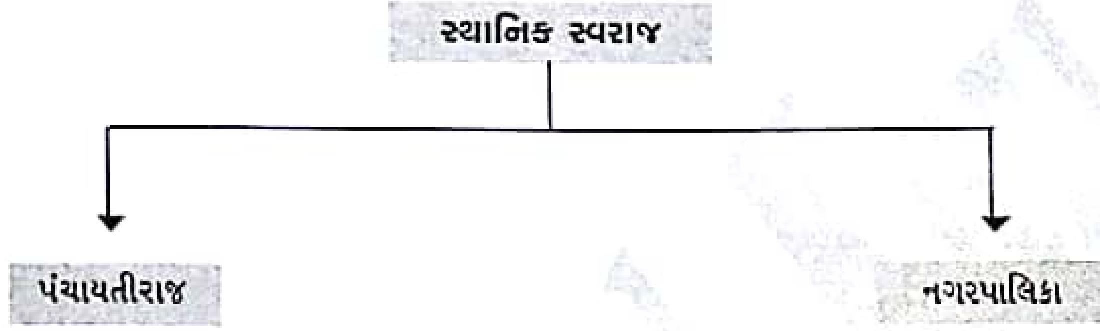
→ અધ્યક્ષ અને સભ્યોનો કાર્યકાળ 5 વર્ષનો હોય છે. અધ્યક્ષ વધુમાં વધુ 65 વર્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ વધુમાં વધુ 62 વર્ષની ઉંમર સુધી પોતાના હોદ્દા ઉપર રહી શકે છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં કેન્દ્રીય વહીવટી ટ્રિબ્યુનલની સ્થાપનાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-323 (1)**
2. Central Administrative Tribunal (CAT)ની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી? - **1 નવેમ્બર,1985**
3. CATની કેન્દ્રીય શાખા ક્યાં આવેલી છે ? - **દિલ્લી.**
4. ભારતમાં CATની કુલ કેટલી શાખાઓ આવેલી છે ? - **17**
5. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્ય વહીવટી ટ્રિબ્યુનલની સ્થાપનાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-323(2)**
6. વહીવટી ટ્રિબ્યુનલો (કેન્દ્ર-રાજ્ય બંનેની)માં અધ્યક્ષ અને તેના સભ્યોની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? **- ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહથી રાષ્ટ્રપતિ**
7. વહીવટી ટ્રિબ્યુનલોના અધ્યક્ષનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે ? - **5 વર્ષ અથવા 65 જે ઓછું હોય તે.**

55. સ્થાનિક સ્વરાજ
(Local Government)

❖ **બ્રિટીશ શાસન દરમ્યાન સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવાના પ્રયાસો :-**

→ ઈ.સ. 1726 :- મદ્રાસ, મુંબઈ અને કોલકતા ખાતે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનની સ્થાપના.

→ ઈ.સ. 1870 :- ગ્રામ્યવિસ્તાર માટે સ્વાયત્ત શાસનનો સૌ પ્રથમ પ્રયાસ કરનાર તત્કાલીન વાઈસરોય - લોર્ડ મેયો હતો. લોર્ડ મેયોએ ગ્રામ્ય સ્તરે સ્થાનિક સ્વશાસન અને સ્થાનિક કરવેરા દાખલ કરવાનું સૂચન કર્યું.

→ ઈ.સ. 1882 :- સ્થાનિક સ્વરાજનો નક્કર પાયો તત્કાલીન વાઈસરોય લોર્ડ રિપને 1882માં એક ઠરાવ પસાર કરીને નાંખ્યો. **આથી લોર્ડ રિપનને ભારતના સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો પિતા કહેવામાં આવે છે.**

❁❁❁❁

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. કોને સ્થાનિક સ્વરાજનો પિતા કહેવામાં આવે છે ? - લોર્ડ રિપન.
2. સ્થાનિક સ્વરાજના ભાગરૂપે ભારતમાં સૌ પ્રથમ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનની સ્થાપના ક્યાં અને ક્યારે કરવામાં આવી?
   - મદ્રાસ, મુંબઈ અને કોલકત્તા (ઈ.સ.1726)

❁❁❁❁

56. પંચાયતીરાજ
(Panchayati Raj)

❖ **આઝાદી પછી દેશમાં પંચાયતીરાજ :-**

→ **1952 :-** 2જી ઓક્ટોબરથી સામુદાયિક વિકાસ કાર્યક્રમની શરૂઆત.

→ **1953 :-** 2, ઓક્ટોબરના રોજ "રાષ્ટ્રીય વિસ્તાર સેવા" ની શરૂઆત.

→ **1957 :-** બળવંતરાય મહેતા સમિતિ - ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજની ભલામણ કરી.

→ **1959 :-** 2 ઓક્ટોબર, 1959ના રોજ રાજસ્થાનના નાગોર જિલ્લામાં પંડિત જવાહરલાલ નેહરૂએ ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજનું ઉદ્‌ઘાટન કર્યું.

→ **1959 :-** રાજસ્થાન પછી આંધ્રપ્રદેશમાં પંચાયતીરાજની શરૂઆત થઈ.

❖ **પંચાયતીરાજના વિકાસ માટે રચવામાં આવેલી વિવિધ સમિતિઓ :-**

→ **1960 :-** વી.કે.રાવ સમિતિ - પંચાયત સંબંધી આંકડાકીય સમીક્ષા સંબંધી ભલામણો સૂચવી.

→ **1963 :-** દિવાકર સમિતિ - ગ્રામસભાની સ્થિતિની સમીક્ષા કરી.

→ **1963 :-** કે. સંથાનમ સમિતિ - પંચાયતી રાજ માટે નાણાંકીય જોગવાઈ અને સ્થિતિની સમીક્ષા કરી.

→ **1965 :-** કે.સંથાનમ સમિતિ - પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓની ચૂંટણી સંબંધી રૂપરેખાનું અધ્યયન કર્યું.

→ **1966 :-** જી. રામચંદ્રન સમિતિ - પંચાયતો માટે પ્રશિક્ષણ કેન્દ્રોની આવશ્યકતા પર અધ્યયન કર્યું.

→ **1976 :-** દયા ચૌબે સમિતિ - સામુદાયિક વિકાસ અને પંચાયતી રાજની સમીક્ષા કરી.

→ **1977 :-** અશોક મહેતા સમિતિ - દ્વિસ્તરીય પંચાયતી રાજની ભલામણ કરી.

→ **1978 :-** દાંતેવાલા સમિતિ - તાલુકા સ્તર પર યોજનાના સ્વરૂપની ભલામણ કરી.

→ **1984 :-** હનુમંત રાવ સમિતિ - જિલાસ્તરીય યોજના સ્વરૂપની ભલામણ કરી.

→ **1985 :-** જી.વી.કે. રાવ સમિતિ - ગ્રામીણ વિકાસ માટે વહીવટી સમાયોજન અને ગરીબી નિવારણ કાર્યક્રમની ભલામણ કરી.

→ **1986 :-** એલ.એમ.સિંઘવી સમિતિ - લોકતંત્ર અને વિકાસ માટે પંચાયતીરાજ સંસ્થાઓનું પુનઃસશક્તિકરણ અને પંચાયતી રાજને બંધારણીય દરજ્જો આપવા ભલામણ કરી.

→ **1989 :-** પી.કે. થુંગન સમિતિ - સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓને બંધારણીય માન્યતા આપવા ભલામણ કરી.

❖ **પંચાયતી રાજનો વિકાસ માટે જાણીતી સમિતિઓ :-**

✦ **બળવંતરાય મહેતા સમિતિ, 1957 :-**

→ "સામુદાયિક વિકાસ કાર્યક્રમ" અને "રાષ્ટ્રીય વિસ્તાર સેવા" દ્વારા થયેલા કાર્યોની તપાસણી માટે ભારત સરકાર દ્વારા બળવંતરાય મહેતા સમિતિની નિમણૂક કરવામાં આવી.

→ 24 નવેમ્બર, 1957 ના રોજ આ સમિતિએ પોતાની રિપોર્ટ સોંપી જેમાં **"લોકતાંત્રિક વિકેન્દ્રી કરણ (સ્વાયતતા)"** ની યોજનાની ભલામણ કરવામાં આવી.

(i) ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજ પદ્ધતિની સ્થાપના

ગ્રામ્ય સ્તરે - ગ્રામ પંચાયત

બ્લોક સ્તરે - પંચાયત સમિતિ (તાલુકા પંચાયત)

જિલ્લા સ્તરે- જિલ્લા પરિષદ

આ ત્રણેય પરસ્પર અપ્રત્યક્ષ ચૂંટણી દ્વારા જોડાયેલ.

(ii) જિલ્લા પરિષદનો અધ્યક્ષ જિલ્લાધિકારી હોવો જોઈએ

(iii) આ લોકતાંત્રિક સંસ્થાઓમાં સત્તા અને જવાબદારીઓની વાસ્તવિક વહેંચણી જરૂરી કરવેરા નાખવાની તેમજ વસૂલ કરવાની સત્તા.

→ આ સમિતિની ભલામણો મુજબ સૌ પ્રથમ ત્રિસ્તરીય પંચાયતીરાજનું ઉદ્દ્ઘાટન વડાપ્રધાન જવાહરલાલ નેહરૂના હસ્તે 2 ઓક્ટોબર, 1959 ના રોજ રાજસ્થાનના નાગૌર જિલ્લામાં કરવામાં આવ્યું. ત્યાર પછી આંધ્રપ્રદેશ દ્વારા આ યોજના લાગુ કરવામા આવી.

✦ **અશોક મહેતા સમિતિ, 1977 :-**

→ 1977માં જનતાપાર્ટીની સરકાર દ્વારા અશોક મહેતાની અધ્યક્ષતામાં પંચાયતીરાજ સંસ્થાઓ માટે એક સમિતિની રચના કરવામાં આવી.

→ તેણે 1978માં પોતાનો રિપોર્ટ સોંપ્યો જેમાં નીચે મુજબની ભલામણો કરવામાં આવી.

(i) ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજને - દ્વિસ્તરીય પદ્ધતિમાં પરિવર્તિત કરવું જેમાં જિલ્લા સ્તરે જિલ્લા પરિષદ અને તેની નીચે મંડલ (બ્લોક) પંચાયત ના 15,000 - 20,000 ની વસ્તીવાળા ગ્રામસમૂહો.

(ii) પંચાયતી ચૂંટણીમાં પણ બધા જ સ્તરોએ રાજકીય પાર્ટીઓ ભાગ લઈ શકે.

(iii) પોતાના આર્થિક સ્ત્રોત માટે પંચાયતી રાજસંસ્થાઓ પાસે કરાધાનની અનિવાર્ય શક્તિ હોવી જોઈએ.

(iv) પંચાયતોને સુપરસીડ કરવાની રાજ્યોની સત્તા મર્યાદિત કરી છ મહિનાની અંદર નવેસરથી ચૂંટણી કરાવવી જોઈએ એટલું જ નહિ. સુપરસીડના પગલા અંગે વિધાનસભાને વિશ્વાસમાં લેવી.

(v) "ન્યાયપંચાયત" નામની એક અલગ સંસ્થાની સ્થાપના. જેની અધ્યક્ષતા યોગ્ય ન્યાયાધીશ કરશે.

(vi) પંચાયતીરાજ સંસ્થાઓની દેખરેખ માટે રાજ્યમાં એક મંત્રીને નિમણૂક થવી જોઈએ.

✦ **જી.વી.કે.રાવ સમિતિ :-**

→ યોજના આયોગ દ્વારા 1985માં જી.વી.કે.રાવની અધ્યક્ષતામાં અકે સમિતિની રચના કરવામાં આવી.

→ આ સમિતિએ નબળા પંચાયતીરાજ માટે નોકરશાહીને જવાબદાર ઠેરવી. તથા પંચાયતીરાજને "વગર મૂળની ઘાસ" કહ્યું. આથી સમિતિએ પંચાયતીરાજને મજબૂત કરવા વિભિન્ન ભલામણો કરી.

(i) રાજ્ય સરકારો દ્વારા આપનારી ગ્રાન્ટ નક્કી કરવા માટે દર 5 વર્ષે નાણાંપંચની નિમણૂક કરવામાં આવવી જોઈએ, જેની રચના દર 5 વર્ષે થવી જરૂરી.

(ii) દરેક ગામમાં ગ્રામ સભા હોવી જોઈએ.

(iii) પંચાયત સમિતિ અથવા ગ્રામ મંડલ પંચાયત સ્તર પર બાળકો, મહિલાઓ અને પ્રૌઢોના કલ્યાણ માટે ઉપસમિતિની રચના કરવી જોઈએ.

✦ **એલ.એમ. સિંઘવી સમિતિ :-**

→ 1986માં રાજીવગાંધીની સરકાર દ્વારા "લોકતંત્રના વિકાસ માટે પંચાયતીરાજ સંસ્થાઓનો પુનરુદ્ધાર" પર એક સમિતિ એલ.એમ.સિંઘવીની અધ્યક્ષતામાં રચવામાં આવી. જેની મુખ્ય ભલામણો નીચે મુજબ છે.

(i) પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને બંધારણીય દરજ્જો આપવો જેથી તેમને રાજકારણીઓ અને નોકરશાહીથી બચાવી શકાય. સમિતિએ પ્રથમવાર બંધારણીય સુધારા માટે પ્રારૂપ તૈયાર કર્યુ.

(ii) ગામડાઓના સમૂહ માટે ન્યાયપંચાયતોની સ્થાપના.

(iii) ગ્રામ સભાના મહત્વ પર ભાર આપ્યો તથા તેને "પ્રત્યક્ષ લોકતંત્રની મૂર્તિ" કહ્યું.

❖ **બંધારતીય માન્યતા આપવાના પ્રયાસો :-**

✦ **રાજીવગાંધી સરકાર -**

→ 1989માં 64મો બંધારણીય સુધારો લોકસભામાં રજૂ જે લોકસભામાં પસાર પરંતુ રાજ્યસભા દ્વારા પસાર કરવામાં ન આવ્યો.

✦ **વી.પી.સિંહ સરકાર :-**

→ વડાપ્રધાન વી.પી.સિંહની અધ્યક્ષતામાં 1990માં રાજ્યોના મુખ્યમંત્રીઓનો 2 દિવસીય સમ્મેલનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું. આ સમ્મેલનમાં એક નવો બંધારણીય સુધારો રજૂ કરવામાં પ્રસ્તાવની મંજુરી આપવામાં આવી.

→ 1990માં લોકસભામાં બંધારણીય સુધારો રજૂ કરવામાં આવ્યો, પણ સરકાર સમાપ્ત થતા બંધારણીય સુધારો પસાર થઈ શક્યો નહીં.

✦ **નરસિંહરાવ સરકાર :-**

→ વડાપ્રધાન નરસિંહરાવની સરકાર દ્વારા 1991માં સંસદમાં પંચાયતી રાજ અને નગરપાલીકાઓથી સંબંધીત 73મો અને 74મો બંધારણીય સુધારા રજુ કરવામાં આવ્યા. જે 1992માં પસાર થયા અને પંચાયતી રાજનો 73મો બંધારણીય સુધારો 24 એપ્રિલ,1993 થી અમલમાં આવ્યો.

❖ **73 મો બંધારણીય સુધારો,1992 :-**
(73rd Constitutional Ammendment of Indian Coustitution)

→ 1991- પી.વી.નરસિંહરાવ સરકાર દ્વારા 73મો (પંચાયતો માટે) અને 74મો (નગરપાલિકાઓ) બંધારણીય સુધારો સંસદમાં રજૂ

→ પંચાયતો માટેનો 73મો બંધારણીય સુધારો 24 એપ્રિલ,1993થી અને નગરપાલિકાઓ માટેનો 74મો બંધારણીય સુધારો 1 જૂન,1993 થી અમલમાં આવ્યો.

✦ **ગુજરાતમાં પંચાયતી રાજનો અમલ :-**

→ 1961માં ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, 1961 બનાવવામાં આવ્યો. જે 1 એપ્રિલ, 1963 થી અમલમાં આવ્યો.

→ 1993 - ગુજરાત પંચાયત ધારો, 1993 પસાર કરવામાં આવ્યો. જે 15 એપ્રિલ,1994 થી અમલમાં આવ્યો.

❖ **73 મો બંધારણીય સુધારો :-**

→ 73 માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા ભારતના બંધારણમાં ભાગ-9 પંચાયતના નામથી ઉમેરવામાં આવ્યો. જેમાં **અનુચ્છેદ-243**માં **અનુચ્છેદ-243(A)** થી **અનુચ્છેદ-243(O)** ઉમેરવામાં આવ્યો. આ ઉપરાંત 11મી અનુસૂચિ જોડવામાં આવી, તેમાં પંચાયતોની 29 વિષયવસ્તુનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, આ ઉપરાંત **અનુચ્છેદ-280** માં સુધારો કરવામાં આવ્યો.

✦ **અનુચ્છેદ-243 :-** ગ્રામપંચાયત, તાલુકાપંચાયત (પંચાયત સમિતિ) અને જિલ્લા પંચાયતની વ્યાખ્યા અને પંચાયતનો વિસ્તાર.

✦ **અનુચ્છેદ-243(A) :-** ગ્રામ સભાની જોગવાઈ

✦ **અનુચ્છેદ-243(B) :-** પંચાયતોનું બંધારણ

✦ **અનુચ્છેદ-243(B-1) :-** દરેક રાજ્યમાં ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજની રચના.

✦ **અનુચ્છેદ-243(B-2) :-** 20 લાખથી ઓછી વસ્તીવાળા રાજ્યોમાં ત્રિસ્તરીય પંચાયતીરાજની રચના કરી શકશે નહિ.

✦ **અનુચ્છેદ-243(C) :-** પંચાયતોની સંરચના

✦ **અનુચ્છેદ-243(D) :-** પંચાયતોમાં અનુસૂચિત જાતિ અને જનજાતિઓ તેમજ મહિલાઓ માટે અનામત બેઠકો.

- ✦ અનુચ્છેદ-243(E) :- પંચાયતોનો કાર્યકાળ - પંચાયતની પ્રથમ બેઠકથી 5 વર્ષથી વધુ નહિ.
- ✦ અનુચ્છેદ-243(F) :- સભ્યપદની ગેરલાયકાતો
- ✦ અનુચ્છેદ-243(G) :- પંચાયતોની સત્તાઓ, અધિકાર અને જવાબદારીઓ
- ✦ અનુચ્છેદ-243(H) :- પંચાયતોના ભંડોળ અને કર નાખવાની બાબત
- ✦ અનુચ્છેદ-243(I) :- રાજ્યપાલ દ્વારા પંચાયતો માટે નાણાકીય જોગવાઈ માટે નાણાપંચ અંગેની ભલામણ.
- ✦ અનુચ્છેદ-243(J) :- પંચાયતોના હિસાબોનું ઓડિટ રાજ્ય વિધાનસભા તે માટે જોગવાઈ કરશે.
- ✦ અનુચ્છેદ-243(K) :- પંચાયતોની ચૂંટણી
- ✦ અનુચ્છેદ-243(L) :- કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશો પર લાગુ પાડવા બાબત
- ✦ અનુચ્છેદ-243(M) :- અમુક વિસ્તારોને લાગુ નહિ પાડવા બાબત
(મેઘાલય, નાગાલેન્ડ, મિઝોરમ તેમજ મણિપુરના પર્વતીય વિસ્તારો કે જ્યાં જિલ્લા પરિષદ છે અને પં.બંગાળનો દાર્જીલિંગ જિલ્લો)
- ✦ અનુચ્છેદ-243(N) :- રાજ્યના વર્તમાન કાયદા ચાલુ રાખવા અંગે પંચાયતી ધારાની જોગવાઈઓ.
- ✦ અનુચ્છેદ-243(O) :- પંચાયતની ચૂંટણીની બાબતો ન્યાયાલયના કાર્યક્ષેત્રની બહાર.

- અનુચ્છેદ-243

(A) - ગ્રામસભા
(B) - બંધારણ
(C) - સંરચના
(D) - અનામત
(E) - કાર્યકાળ
(F) - સભ્ય પદની ગેરલાયકાતો
(G) - સત્તા, કાર્યો, જવાબદારીઓ
(H) - કર ઉઘરાવવાની સત્તા
(I) - નાણાપંચની જોગવાઈ
(J) - ઓડિટ
(K) - ચૂંટણી
(L) - કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની બાબતો
(M) - કેટલાક ભાગમાં લાગુ નહિ પડે તે
(N) - રાજ્યના વર્તમાન કાયદા જે પંચાયતને લાગુ પડે તે અંગે
(O) - પંચાયતની ચૂંટણી અદાલતના કાર્યક્ષેત્રની બહાર

✦ અનુચ્છેદ-280(BB) ઉમેરવામાં આવ્યો.

→ અનુચ્છેદ-280(BB) :- દર 5 વર્ષે રાજ્યપાલ રાજ્ય નાણાંપંચની રચના કરશે જે પંચાયતોની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા સંબંધિત ભલામણ કરશે. રાજ્ય નાણાંપંચે કરેલી ભલામણોના આધારે રાજ્ય પંચાયતોની આવકને પૂરક બનાવવા રાજ્યના એકત્રિત ભંડોળ વધારવા જરૂરી હોય તેવા પગલા લેશે.

✦ **પંચાયતોના વહીવટ હેઠળ આવરી લેવાયેલા 29 વિષયો :-**

→ **11મી અનુસૂચિ અને અનુચ્છેદ-243(G) ના અનુસાર :-**

1. કૃષિ જેમાં કૃષિ વિકાસ/વિસ્તારનો સમાવેશ
2. જમીન વિકાસ, જમીન સુધારણા, જમીન સંગઠન અને જમીન સંરક્ષણ
3. લઘુ સિંચાઈ, જળ વ્યવસ્થા અને નદીઓની વચ્ચેની જમીનનો વિકાસ
4. પશુ પાલન, દૂધ વેપાર તથા મરઘા પાલન
5. મત્સ્ય ઉદ્યોગ
6. જંગલોમાં વનજીવન તથા કૃષિ, ખેતી
7. લઘુ વન ઉત્પાદન

8. લઘુ ઉદ્યોગ જેમાં ખાદ્ય ઉદ્યોગ સંમ્મિલિત છે.
10. ગ્રામીણ વિકાસ
11. પીવાનું પાણી
12. બળતણ અને પશુચારો
13. સડકો, પુલ, કિનારા (નદી/તળાવ), જળમાર્ગ અન્ય સંચારના સાધનો
14. ગ્રામ્ય વીજકરણ, વીજવીતરણ સહિત
15. બિનપરંપરાગતા ઊર્જા સ્રોત
16. ગરીબી ઉન્મૂલન કાર્યક્રમ
17. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષાસંબંધી વિદ્યાલય
18. યાંત્રિક પ્રશિક્ષણ અને વ્યવસાયિક શિક્ષા
19. વયસ્ક અને ઔપચારિક શિક્ષણ (પ્રૌઢ)
20. ગ્રંથાલયો
21. સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ
22. બજાર અને મેળા
23. સ્વાસ્થ્ય અને સ્વાસ્થ્ય સંબંધી સંસ્થાઓ જેમાં હોસ્પિટલ, પ્રાથમિક સ્વાસ્થ્ય કેન્દ્ર તથા દવાખાના સામેલ છે.
24. પારિવારિક સમૃદ્ધિ (કુટુંબ કલ્યાણ)
25. મહિલા અને બાળવિકાસ કલ્યાણ
26. સામાજીક કલ્યાણ જેમાં વિકલાંગ અને માનસિક રોગીની કલ્યાણ સમાયેલ છે.
27. નબળા વર્ગનું કલ્યાણ ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિ અને જનજાતી
28. જાહેર વિતરણ પ્રણાલી
29. સાર્વજનિક સંપતિની દેખરેખ

❖ **73 માં બંધારણીય સુધારાની મુખ્ય જોગવાઈઓ :-**

1. ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજ-20 લાખથી વધુ વસ્તી ધરાવતા તમામ રાજ્યો માટે ત્રિસ્તરીય પંચાયતીરાજ.
2. ગ્રામસભા પાયાનો એકમ રહેશે.
3. દરેક સ્તરે સભ્યોની સીધી (પ્રત્યેક્ષ) ચૂંટણી કરવામાં આવશે.
4. તાલુકાપંચાયત અને જિલ્લા પંચાયતોના અધ્યક્ષોની ચૂંટણી ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા થશે.
5. અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માટે વસ્તી મુજબ અનામત આપવામાં આવશે.
6. દરેક સ્તરે મહિલાઓ માટે 1/3 થી ઓછી નહિ તેટલી બેઠકો (33%) અનામત જેમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિની મહિલાઓના આરક્ષણનો સમાવેશ. જો અન્ય પછાત વર્ગની વસ્તી હોય તો, પંચાયતના 10માં ભાગની બેઠકો (10%) અનામત.
7. બધા જ પ્રકારની અનામત બેઠકો અને હોદ્દાઓ ફરતા રહે.
8. ત્રણેય સ્તરે સામાજીક ન્યાય સમિતિની રચના
9. પંચાયતોનો કાર્યકાળ : પંચાયતની મુદત પ્રથમ બેઠકની તારીખથી 5 વર્ષની ગણાશે. 5 વર્ષ મુદત પૂરી થવાની હોય તે પહેલા ચૂંટણી કરાવવાની રહેશે. વિસર્જિત પંચાયતની 6 મહિનામાં ચૂંટણી ફરજીયાત જે વિસર્જિત પંચાયતની બાકીની મુદત પૂર્ણ કરશે.
10. પંચાયતોને સત્તા સોંપવા 11મી અનુસૂચિમાં 29 વિષયોની યાદી.
11. રાજ્ય વિધાન મંડળ દ્વારા પંચાયતોને કર, ફી નાંખવાની સત્તા.
12. આર્થિક સહાય અને રાજ્ય દ્વારા યોગ્ય આર્થિક સહાય માટે રાજ્યપાલ દ્વારા દર 5 વર્ષે નાણાંપંચની નિમણૂકની જોગવાઈ.
13. રાજ્ય વિધાન સભા પંચાયતોના હિસાબ અને તેના ઓડિટ અંગેની જોગવાઈ કાયદો ઘડીને કરશે.

14. પંચાયતની ત્રણે સ્તરની ચૂંટણીનું સંચાલન રાજ્ય ચૂંટણીપંચ કરશે. તેમાં રાજ્યપાલ દ્વારા નીમાયેલ રાજ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર જેના સેવા શરતો અને કાર્યકાળ રાજ્યપાલ દ્વારા નક્કી. તેને રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને હટાવવા વપરાતી પ્રકિયા દ્વારા જ હટાવી શકાશે.

16. સભ્યોની ગેરલાયકાત : પંચાયતનો સભ્ય બનવા 21 વર્ષની ઉંમર તથા રાજ્ય વિધાનસભા દ્વારા નક્કી કરેલી યોગ્યતાઓ જરૂરી રહેશે.

યાદરાખો :-

→ સૌ પ્રથમ બિહાર દ્વારા-2005માં 50% મહિલા અનામત ત્યારબાદ છત્તીસગઢ, મણિપુર, મધ્યપ્રદેશ, રાજસ્થાન, ઉત્તરાંચલ, ઓડિસા, કેરલ, હિમાચલ પ્રદેશ અને કર્ણાટક દ્વારા 50% મહિલા અનામત આપવામાં આવી છે.

→ **વર્તમાનમાં ગુજરાત રાજ્યમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યની તમામ સંસ્થાઓ અર્થાત્ પંચાયતો અને નગરપાલિકામાં મહિલાઓને 50% અનામત આપવામાં આવેલ છે.**

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. "સ્થાનિક સ્વરાજ એ જ સાચા લોકશાહી તંત્રનો પાયો છે" વિધાન કોનું છે ? - **જવાહરલાલ નેહરૂ.**
2. "મારૂં ચાલે તો હું સત્તાના કેન્દ્રોને ભારતના સાત લાખ ગામડાઓમાં વહેંચી દઉં" આ વિધાન કોનું છે ? - **મહાત્મા ગાંધી.**
3. "પ્રાચીન ભારતનું ગામડું સ્વાયત પ્રજાસત્તાક" એ ઉક્તિ કોની છે ? - **એસ.કે.ડે.**
4. "પંચાયતીરાજ" પુસ્તકના લેખક કોણ છે ? - **એસ.કે.ડે.**
5. કઈ સમિતિએ "ત્રિસ્તરીય પંચાયતીરાજ"ની ભલામણ કરી ? - **બળવંતરાય મહેતા સમિતિ.**
6. બળવંતરાય મહેતા સમિતિની નિમણૂક ક્યારે કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1957**
7. સૌ પ્રથમ ત્રિસ્તરીય પંચાયતીરાજની શરૂઆત ક્યાં થઈ ? - **રાજસ્થાનના નાગોર જિલ્લામાં.**
8. કઈ સમિતિની ભલામણથી PESA (Panchayat Enlarged Scheduled Area)Act. અમલમાં લાવવામાં આવ્યો? - **દિલીપસિંહ ભૂરિયા સમિતિ.**
9. કઈ સમિતિએ દ્વિસ્તરીય પંચાયતીરાજની ભલામણ કરી ? - **અશોક મહેતા સમિતિ.**
10. કયા વર્ષે અશોક મહેતા સમિતિની નિમણૂક કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1977**
11. કઈ સમિતિએ પંચાયતીરાજને બંધારણી દરજ્જો આપવાની ભલામણ કરી ? - **એલ.એમ.સિંઘવી સમિતિ (1986)**
12. ત્રિસ્તરીય પંચાયતીરાજનું ઉદ્‌ઘાટન કોણે કર્યું ? - **જવાહરલાલ નેહરૂ.**
13. ભારતમાં ત્રિસ્તરીય પંચાયતીરાજનું ઉદ્‌ઘાટન રાજસ્થાનમાં નાગોર ખાતે ક્યારે કરવામાં આવ્યું ? - **2 ઓક્ટોબર, 1959**
14. "ગ્રામસભા જ ગામની લોકશાહી" એ ઉક્તિ કોની છે ? - **જયપ્રકાશ નારાયણ**
15. કઈ સમિતિએ "ન્યાય પંચાયત"ની સ્થાપનાની ભલામણ કરી ? - **અશોક મહેતા સમિતિ.**
16. કઈ સમિતિએ રાજ્યમાં અલગ પંચાયતીરાજ મંત્રીની નિમણૂકની ભલામણ કરી ? - **અશોક મહેતા સમિતિ.**
17. દરેક ગ્રામમાં ગ્રામસભા હોવી જોઈએ એવી ભલામણ કઈ સમિતિએ કરી ? - **જી.વી.કે.રાવ સમિતિ.**
18. કઈ સમિતિએ પંચાયતીરાજને મૂળ વગરની ઘાસ કહ્યું ? - **જી.વી.કે.રાવ સમિતિ.**
19. કઈ સમિતિએ પંચાયતો માટે દર 5 વર્ષે નાણાંપંચની નિમણૂકની જોગવાઈ કરી ? - **જી.વી.કે.રાવ સમિતિ.**
20. કઈ સમિતિએ ગ્રામસભાને 'પ્રત્યક્ષ લોકતંત્રની મૂર્તિ'કહ્યું ? - **એલ.એમ.સિંઘવી સમિતિ.**
21. સૌ પ્રથમ કઈ સરકારે પંચાયતીરાજને બંધારણીય દરજ્જો આપવાનો પ્રયાસ કર્યો ? - **રાજીવગાંધી સરકાર.**
22. રાજીવગાંધી સરકારે પંચાયતીરાજને બંધારણીય દરજ્જો આપવા સંસદમાં કયો બંધારણીય સુધારો રજૂ કર્યો ? - **64મો બંધારણીય સુધારો.**
23. બીજીવાર કઈ સરકારે પંચાયતીરાજને બંધારણીય દરજ્જો આપવાનો પ્રયાસ કર્યો ? - **વી.પી.સિંહ સરકાર.**
24. કઈ સરકાર પંચાયતીરાજને બંધારણીય દરજ્જો અપાવવામાં સફળ રહી ? - **નરસિંહરાવ સરકાર.**
25. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા પંચાયતીરાજને બંધારણીય દરજ્જો આપવામાં આવ્યો ? - **73મો બંધારણીય સુધારો.**
26. 73મો બંધારણીય સુધારો ક્યારે કરવામાં આવ્યો ? - **ઈ.સ.1992**

27. 73માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણમાં કયો ભાગ ઉમેરવામાં આવ્યો ? - **ભાગ-9 પંચાયતો.**
28. 73માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણમાં કઈ અનુસૂચિ ઉમેરવામાં આવી ? - **11મી અનુસૂચિ.**
29. 73મો બંધારણીય સુધારો ક્યારથી અમલમાં આવી ? - **24 એપ્રિલ,1993**
30. ગુજરાતમાં સૌ પ્રથમ કયો પંચાયત ધારો બનાવવામાં આવ્યો ? - **ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ,1961**
31. ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ,1961 ક્યારે ગુજરાતમાં અમલમાં આવ્યો ? - **1 એપ્રિલ,1963**
32. ગુજરાત પંચાયતો ધારો,1993 ક્યારે અમલમાં આવ્યો ? - **15 એપ્રિલ,1994**
33. 73મા બંધારણીય સુધારા 11મી અનુસૂચિમાં પંચાયતના કેટલા વિષયોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ? - **29 વિષયો.**
34. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ગ્રામસભાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-243 (A)**
35. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પંચાયતોમાં અનુસૂચિતજાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને મહિલાઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-243 (D)**
36. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પંચાયતોના કાર્યકાળ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-243 (E)**
37. બંધારણ મુજબ પંચાયતોનો કાર્યકાળ કેટલો રહેશે ? - **5 વર્ષ.**
38. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પંચાયતના સભ્યપદ અંગેની ગેરલાયકાતો વિશે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-243 (F)**
39. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પંચાયતોની સત્તાઓ, અધિકાર અને જવાબદારીઓ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે? - **અનુચ્છેદ-243 (G)**
40. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પંચાયતોને કર નાંખવાની સત્તા આપવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-243 (H)**
41. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પંચાયતો માટે નાણાંકીય જોગવાઈ માટે રાજ્યપાલ દ્વારા નાણાંપંચની નિમણૂકની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-243 (I)**
42. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પંચાયતોની ચૂંટણી અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-243 (K)**
43. પંચાયતોના ઓડિટ અંગે બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-243 (J)**
44. કયા રાજ્યોમાં પંચાયતીરાજ અસ્તિત્વમાં નથી ? - **મેઘાલય, નાગાલેન્ડ, મિઝોરમ.**
45. કયા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં પંચાયતીરાજ નથી ? - **દિલ્લી.**
46. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ગ્રામપંચાયતોની સ્થાપનાની જોગવાઈ છે ? - **અનુચ્છેદ-40 (ભાગ-4)**
47. બંધારણનો કયો ભાગ પંચાયતોથી સંબંધિત છે ? - **ભાગ-9**
48. પંચાયતીરાજ પ્રણાલીનો મુખ્ય ધ્યેય શું છે ? - **સત્તાનું વિકેન્દ્રીકરણ.**
49. 73માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા પંચાયતોમાં મહિલાઓ માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી બેઠકો અનામત રાખવાની જોગવાઈ કરવમાં આવી ? - **1/3 થી ઓછી નહીં.**
50. પંચાયતોની ચૂંટણી માટે જવાબદાર સંસ્થા કઈ છે ? - **રાજ્ય ચૂંટણીપંચ.**
51. ભારતમાં રાજસ્થાન પછી કયા રાજ્યમાં ત્રિસ્તરીય પંચાયતીરાજ શરૂ થયું ? - **આંધ્રપ્રદેશ.**
52. દેશના ગ્રામીણ ક્ષેત્રના સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક વિકાસ માટે "સામુદાયિક વિકાસ કાર્યક્રમ" ક્યારે શરૂ કરવામાં આવ્યો ? - **2 ઓક્ટોબર,1952**
53. સૌ પ્રથમ "લોકતાંત્રિક વિકેન્દ્રીકરણ"ની યોજના કઈ સમિતિ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવી ? - **બળવંતરાય મહેતા સમિતિ.**
54. કઈ સમિતિએ પંચાયતોની ચૂંટણીમાં રાજકીય પક્ષોને ચિહ્ન સાથે ચૂંટણી લડવા દેવાની ભલામણ કરી ? - **અશોક મહેતા સમિતિ.**
55. પંચાયતીરાજમાં સૌથી નીચલા સ્તરે કઈ સંસ્થા છે ? - **ગ્રામસભા અને ગ્રામપંચાયત.**
56. પંચાયતીરાજમાં સૌથી ઉપલા સ્તરે કઈ સંસ્થા છે ? - **જિલ્લા પંચાયત.**
57. પંચાયતીરાજની આધારશિલા કઈ છે ? - **ગ્રામસભા.**
58. "પંચાયતીરાજ" એ કઈ યાદીનો વિષય છે ? - **રાજ્યયાદી.**
59. પંચાયતોની ચૂંટણીમાં ભાગ લેવા માટે ઉમેદવારની ઓછામાં ઓછી વય મર્યાદા કેટલી હોવી જરૂરી છે ? - **21 વર્ષ.**
60. જો પંચાયત ભંગ થઈ જાય તો કેટલા સમયગાળામાં નવી પંચાયતની ચૂંટણી કરાવવી પડશે ? - **6 મહિને.**

57. નગરપાલિકાઓ
(Municipalities)

→ 1991 પી.વી.નરસિંહરાવ દ્વારા લોકસભામાં સુધારેલ નગરપાલિકા ખરડાને 74માં બંધારણીય સુધારા તરીકે રજૂ કરવામાં આવ્યો જે સંસદના બંને ગૃહમાં પસાર થયો.

→ 1 જૂન, 1993 થી 74 મો બંધારણીય સુધારો અમલમાં આવ્યો.

❖ **74મો બંધારણીય સુધારો :-**

→ ભારતના બંધારણમાં નવો ભાગ ભાગ-9(A) - "નગરપાલિકાઓ" ના નામથી સામેલ કરવામાં આવ્યો. તેમાં અનુચ્છેદ-243(P) થી અનુચ્છેદ-243(ZG) સામેલ કરવામાં આવ્યા. બંધારણમાં 12 મી અનુસૂચિ જોડવામાં આવી જેમાં નગરપાલિકાઓને 18 વિષયો સોંપવામાં આવ્યા. આ બંધારણીય સુધારાએ નગરપાલિકાને બંધારણીય દરજ્જો પ્રદાન કર્યો.

✦ ભાગ-9(A) - નગરપાલિકાઓ ✦

✦ **અનુચ્છેદ-243(P) :- વ્યાખ્યાઓ**

→ **અનુચ્છેદ-243(Q) :- નગરપાલિકાઓનું બંધારણ 3 પ્રકારનું રહેશે.**

(i) નગર પંચાયત - (ગ્રામીણ- શહેરી પરિવર્તન)

(ii) નગરપાલિકા - નાના શહેરો

(iii) નગરપાલિકા નિગમ (મહાનગરપાલિકા) - મોટા શહેરો

✦ **અનુચ્છેદ-243(R) :- નગરપાલિકાઓની સંરચના.**

→ નગરપાલિકાઓના સભ્યો પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી દ્વારા ચૂંટાશે.

→ નગરપાલિકાના મત વિસ્તારને વોર્ડમાં વહેંચવામાં આવશે.

→ નગરપાલિકા અધ્યક્ષની ચૂંટણી પ્રક્રિયા રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(S) :- વોર્ડસમિતિઓ વગેરેનું બંધારણ અને સંરચના.**

→ 3 લાખ કે તેથી વધુ વસ્તી ધરાવતી નગરપાલિકામાં રાજ્ય વિધાન મંડળ કાયદાથી વોર્ડસમિતિની રચના કરી શકે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(T) :- નગરપાલિકામાં અનામત અંગેની જોગવાઈ.**

→ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિને વસ્તી મુજબ અનામત આપવામાં આવશે.

→ મહિલાઓ માટે 1/3 થી ઓછી નહિ એવી અનામત આપવામાં આવશે.

→ અધ્યક્ષમાટે પણ અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને સ્ત્રીઓને અનામત રહેશે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(U) :- નગરપાલિકાઓનો કાર્યકાળ.**

→ પ્રથમ બેઠકથી 5 વર્ષ સુધીનો રહેશે. આ દરમિયાન કોઈ કારણથી વિસર્જન તો 6 મહિનામાં ચૂંટણી કરવાની રહેશે. નવી ચૂંટાયેલ નગરપાલિકા બાકી કાર્યકાળ પૂર્ણ કરશે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(V) :- સભ્યોની ગેરલાયકાતો.**

→ નગરપાલિકાના સભ્ય પદ માટે ઓછામાં ઓછી ઉંમર 21 વર્ષની રહેશે. આ ઉપરાંત અન્ય યોગ્યતાઓ રાજ્યવિધાનમંડળના કાયદા મુજબ રહેશે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(W) :- નગરપાલિકાઓની સત્તા, અધિકારો અને જવાબદારીઓ.**

→ બંધારણની 12મી અનુસૂચિમાં દર્શાવ્યા મુજબના 18 વિષયો પર નગરપાલિકાની સંપૂર્ણ સત્તાઓ રહેશે. આ ઉપરાંત નગરપાલિકાઓ આર્થિક વિકાસ માટે સામાજીક ન્યાયના કાર્યક્રમો તૈયાર કરશે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(X) :- કર નાંખવાની સત્તા અને તે અંગેના કાયદાઓ.**

→ નગરપાલિકાને 12મી અનુસૂચિના વિષયો પર કર, વેરો, ફી લાદવાની, વસૂલ કરવાની અને વિનિયાંગ કરવાની સત્તા રહેશે.

→ નગરપાલિકાઓને રાજ્ય સરકાર દ્વારા રાજ્યના સંચિત નિધિમાંથી અનુદાન આપવામાં આવશે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(Y) :- નાણાપંચ.**

→ રાજ્યપાલ દ્વારા દર 5 વર્ષે રાજ્ય નાણાપંચની નિમણૂંક કરવામાં આવશે જે નગરપાલિકાઓની નાણાકીય સ્થિતિની સમીક્ષા કરશે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(Z) :- નગરપાલિકાના હિસાબોનું ઓડિટ.**

→ રાજ્યવિધાન મંડળ કાયદાથી નગરપાલિકાના હિસાબો જાળવવા અને આવી ઓડિટ સંબંધી જોગવાઈ કરી શકે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(ZA) :- નગરપાલિકાઓની ચૂંટણી.**

→ રાજ્યપાલ દ્વારા એક રાજ્ય ચૂંટણી પંચ (અનુચ્છેદ-243(K) માં ઉલ્લેખીત) ની રચના કરવામાં આવશે જે નગરપાલિકાઓમાં ચૂંટણી પ્રક્રિયાનું સંચાલન કરશે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(ZB) :- આ ભાગની જોગવાઈઓ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને લાગૂ થવા બાબત.**

✦ **અનુચ્છેદ-243(ZC) :- અમુક ક્ષેત્રો પર આ ભાગની જોગવાઈ લાગુ ન થવા સંબંધિત.**

✦ **અનુચ્છેદ-243(ZD) :- જિલ્લા આયોજન સમિતિ :-**
(Committee for District planning)

→ પ્રત્યેક રાજ્ય સ્તરે, જિલ્લા પંચાયતો અને નગરપાલિકાએ તૈયાર કરેલ યોજનાઓને એકત્રિત કરવા અને સમગ્ર જિલ્લા માટે વિકાસ યોજના તૈયાર કરવા માટે દરેક રાજ્યમાં જિલ્લાસ્તરે જિલ્લા આયોજન સમિતિની રચના કરવામાં આવશે.

→ રાજ્ય વિધાનમંડળ, કાયદાથી જિલ્લાઆયોજન સમિતિઓની રચના અને આવી સમિતિઓમાં બેઠકો ભરવાની પદ્ધતિના સંબંધમાં જોગવાઈ કરી શકે છે. આ અધિનયમ અનુસાર જિલ્લા આયોજન સમિતિમાં 4/5 ભાગના સભ્યો જિલ્લા પંચાયત અને નગરપાલિકાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા સ્વયંમાંથી પસંદ કરવામાં આવશે. સમિતિના આ સભ્યોની સંખ્યા જિલ્લાના ગ્રામીણ અને શહેરી વસ્તીના પ્રમાણ મુજબની રહેશે.

✦ **અનુચ્છેદ-243(ZE) :- મહાનગરીય આયોજન સમિતિ (મેટ્રોપોલીટન આયોજન સમિતિ) :-**
(Committee for metropolitan planning)

→ પ્રત્યેક મહાનગર ક્ષેત્રમાં વિકાસ યોજવાનું સ્વરૂપ તૈયાર કરવા એક મહાનગરીય આયોજન સમિતિ રહેશે.

→ રાજ્ય વિધાન મંડળ આ સંબંધમાં નીચે મુજબની જોગવાઈ કરી શકે છે.

(i) આ સમિતિની સંરચના અંગે,

(ii) સમિતિના સભ્યોની ચૂંટણી પદ્ધતિ બાબતે,

(iii) કેન્દ્ર, રાજ્ય સરકાર તથા અન્ય સંસ્થાઓને આ સમિતિમાં પ્રતિનિધિત્વ બાબતે,

(iv) આ સમિતિઓના અધ્યક્ષની ચૂંટણી પ્રક્રિયા બાબતે.

→ આ અધિનિયમ અંતર્ગત મહાનગરીય યોજના સમિતિના 2/3 સભ્યો મહાનગરક્ષેત્રમાં નગરપાલિકાના ચૂંટાયેલા સભ્યો અને પંચાયતોના અધ્યક્ષો દ્વારા પોતાનામાંથી જ ચૂંટી કાઢવામાં આવશે. સમિતિના આ સભ્યોની સંખ્યા તે મહાનગરીય ક્ષેત્રોમાં નગરપાલિકા અને પંચાયતોની વસ્તીના પ્રમાણપર હોવી જોઈએ.

→ **અનુચ્છેદ-243(ZF) :- રાજ્યના વર્તમાન કાયદાઓ અને નગરપાલિકાઓ અંગે આ ભાગની જોગવાઈઓની બાબત.**

→ **અનુચ્છેદ-243(ZG) :- ચૂંટણી સંબંધિત બાબતોમાં ન્યાયાલય હસ્તક્ષેપ નહિ કરે શકે.**

✦ **નગરપાલિકાઓના વહીવટ હેઠળ આવરી લેવાયેલા 18 વિષયો :-**

→ **12મી અનુસૂચિ અને અનુચ્છેદ-243(W) અનુસાર નીચે મુજબ છે.**

1. શહેરયોજના, નગરયોજના
2. જમીન વપરાશ અને મકાનોના બાંધકામના વિનિયમો
3. આર્થિક અને સામાજિક વિકાસ માટેની યોજના
4. રસ્તાઓ અને પુલો
5. ઔદ્યોગિક, વાણિજ્યિક અને ગૃહ વપરાશના હેતુઓ માટે પાણી પુરવઠો
6. જાહેર આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, સફાઈ અને ગંદા પદાર્થોના નિકાલની વ્યવસ્થા
7. અગ્નિશામક સેવા
8. શહેરી, જંગલ, પર્યાવરણ, સંરક્ષણ અને પરિસ્થિતિ વિષયક બાબતોની અભિવૃદ્ધિ
9. વિકલાંગ અને મંદબુદ્ધિવાળા વ્યક્તિઓ સહિત સમાજના નબળા વર્ગોના હિતોનું સંરક્ષણ
10. ગંદા વસવાટોની સુધારણા અને ઉન્નતિ
11. શહેરી ગરીબી નિવારણ
12. શહેરી સુખ-સુવિધા અને સગવડો જેવી કે બાગ, બગીચા, રમતના મેદાનોની જોગવાઈ
13. સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક અને સૌંદર્ય લક્ષી પાસાઓની અભિવૃદ્ધિ
14. કબ્રસ્તાન, સ્મશાન ગૃહો, અગ્નિદાહ અને વિદ્યુત સ્મશાન ગૃહો
15. ઢોર પૂરવાના ડબા, પશુઓની ક્રુરતા અટકાવવી
16. જન્મ અને મરણની નોંધણી સહિત જન્મ મરણ આંકડા
17. શેરી, દીવાબત્તીઓ, પાર્કિંગ-સ્થળો, બસ-સ્ટોપ અને જાહેર સુવિધાઓ
18. કતલખાના અને ચર્મ ઉદ્યોગનું નિયમન

→ **નગરપાલિકાનો મુખ્ય વહીવટી અધિકારી "ચીફ ઓફીસર" તથા મહાનગરપાલિકાનો મુખ્ય વહીવટી અધિકારી "મ્યુનિસિપલ કમિશ્નર" હોય છે.**

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા નગરપાલિકાઓને બંધારણીય દરજ્જો આપવામાં આવ્યો ? **- 74મો બંધારણીય સુધારો,1992**
2. 74મો બંધારણીય સુધારો ક્યારથી અમલમાં આવયો ? **- 1 જૂન,1993**
3. 74માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણમાં કયો ભાગ ઉમેરવામાં આવ્યો ? **- ભાગ-9(A) નગરપાલિકાઓ.**
4. 74માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણમાં કઈ અનુસૂચિ ઉમેરવામાં આવી ? **- 12મી અનુસૂચિ.**
5. 74માં બંધારણીય સુધારાથી 12મી અનુસૂચિમાં નગરપાલિકાના કેટલા વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો ? **- 18 વિષયો.**
6. 74માં બંધારણીય સુધારા પ્રમાણે નગરપાલિકાઓનું બંધારણ કેટલા પ્રકારનું રહેશે ? **- ત્રણ પ્રકારનું. 1. નગરપંચાયત. 2. નગરપાલિકા. 3. નગરપાલિકા નિગમ.**
7. નગરપાલિકાનો મુખ્ય વહીવટી અધિકારી કોણ છે ? **- ચીફ ઓફીસર.**
8. કયો બંધારણીય સુધારો "જિલ્લા આયોજન સમિતિ"ની જોગવાઈ કરે છે ? **- 74મો બંધારણીય સુધારો,1992**
9. મહાનગરપાલિકાનો મુખ્ય વહીવટી અધિકારી કોણ છે ? **- મ્યુનિશિપલ કમિશ્નર**
10. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા "મહાનગરીય આયોજન સમિતિ"ની જોગવાઈ કરવામાં આવી ? **- 74મો બંધારણીય સુધારો,1992**
11. ભારતમાં સૌ પ્રથમ નગરનિગમની સ્થાપના ક્યાં કરવામાં આવી ? **- ચેન્નાઈ.**

58. સહકારી સમિતિઓ
(The Co-operative Societies)

❖ **97મો બંધારણીય સુધારો, 2011 :-**

→ 97માં બંધારણીય સુધારા, 2011 દ્વારા સહકારી સમિતિઓને બંધારણીય દરજ્જો અને સંરક્ષણ આપવામાં આવ્યુ છે.

→ 97માં બંધારણીય સુધારા, 2011 દ્વારા ભારતના બંધારણમાં નીચે મુજબના પરિવર્તનો કરવામાં આવ્યા.

1. બંધારણના ભાગ-3માં અનુચ્છેદ-19માં સહકારી સમિતિ રચવાની સ્વતંત્રતાનો અધિકાર સંગઠન બનાવવાના અધિકાર અંતર્ગત મૂળભૂત અધિકાર બનાવવામાં આવ્યો.

2. બંધારણના ભાગ-4માં રાજ્યનીતિના માર્ગ દર્શક સિદ્ધાંતોમાં અનુચ્છેદ-43(B) ઉમેરવામાં આવ્યો.

→ અનુચ્છેદ-43(B) :- રાજ્ય સ્વંયસંચાલિત, સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરતી, લોકશાહી નિયંત્રણ ધરાવતી અને વ્યવસાયિક વ્યવસ્થાપન ધરાવતી સહકારી સમિતિઓની સ્થાપના અને તેમનો વિકાસ કરશે.

3. બંધારણમાં એક નવો "ભાગ-9-(B) - ધી કો-ઓપરેટીવ સોસાયટીઝ" ના નામે ઉમેરવામાં આવ્યો. જેમાં અનુચ્છેદ-243 ZH થી અનુચ્છેદ-243-ZT ઉમેરવામાં આવ્યા.

✦ ભાગ-9 (B) ધી કો-ઓપરેટીવ સોસાયટીઝ ✦
(સહકારી સમિતિઓ)

✦ અનુચ્છેદ-243 ZH - વ્યાખ્યાઓ

✦ અનુચ્છેદ-243 ZI - સહકારી સમિતિઓની રચના

✦ અનુચ્છેદ-243 ZJ - સહકારી સમિતિઓના સભ્યો તથા તેના હોદેદારોની સંખ્યા અને કાર્યકાળ.

✦ અનુચ્છેદ-243 ZK - સહકારી સમિતિઓના સભ્યોની ચૂંટણી.

✦ અનુચ્છેદ-243 ZL - સહકરી સમિતિઓની નાબૂદી (Suppression), સ્થગન (Suspension) અને અંતરિમ પ્રબંધન.

✦ અનુચ્છેદ-243 ZM - સહકારી સમિતિઓના હિસાબોનું ઓડીટ.

✦ અનુચ્છેદ-243 ZN - સામાન્ય સભાની બેઠક બોલાવવી.

✦ અનુચ્છેદ-243 ZO - સભ્યોનો માહિતી મેળવવાનો અધિકાર.

✦ અનુચ્છેદ-243 ZP - વિવરણ (Returns)

✦ અનુચ્છેદ-243 ZQ - ગુનાઓ અને શિક્ષા.

✦ અનુચ્છેદ-243 ZR - બહુરાજ્ય સરકારી સમિતિઓ અંગેની જોગવાઈ.

✦ અનુચ્છેદ-243 ZS - કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં લાગુ થવા અંગેની જોગવાઈ.

✦ અનુચ્છેદ-243 ZT - વર્તમાનમાં લાગુ કાયદાઓ અને સહકારી સમિતિઓ ચાલુ રહેવા બાબત.

❖ **સહકારી સમિતિઓ :-**

✦ **વ્યાખ્યાઓ :-**

→ અનુચ્છેદ 243 ZH મુજબ, સહકારી સમિતિ અર્થાત્ રાજ્યમાં રજિસ્ટર્ડ થયેલ સહકારી સમિતિઓ છે.

→ બહુરાજ્ય સહકારી સમિતિઓ અર્થાત્ જે એક રાજ્યમાં સીમિત ન હોય અને એક કરતાં વધુ રાજ્યમાં ફેલાયેલ અને રજીસ્ટર્ડ થયેલ હોય.

→ સમિતિના 'હોદ્દેદારો' અર્થાત્ સમિતિના અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ, સચિવ અને ખજાનચી છે.
→ સમિતિના 'રજીસ્ટ્રાર' અર્થાત્ બહુરાજ્ય સરકારી સમિતિના સંબંધમાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નિયુક્ત અને રાજ્યના સંબંધમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિયુક્ત રજીસ્ટ્રારથી છે.

✦ **સહકારી સમિતિઓની સ્થાપના :-**

→ રાજ્ય વિધાનમંડળ સહકારી સમિતિઓની સ્થાપના, નિયમન તથા નાબૂદી તેમજ તેમના સ્વૈચ્છિક નિર્માણ, લોકતાંત્રિક નિયંત્રણ અને સ્વાયત્ત ક્રિયાશીલતા માટે કાયદા દ્વારા જોગવાઈ કરશે.

✦ **સહકારી સમિતિના સભ્યો તથા તેના હોદ્દેદારોની સંખ્યા અને કાર્યકાળ :-**

→ સામાન્ય રીતે સહકારી સમિતિના સભ્યોની સંખ્યા રાજ્યવિધાનમંડળ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે પણ તે 21 થી વધુ હોવી જોઈએ નહિ.
→ સહકારી સમિતિઓમાં એક બેઠક અનુસૂચિત જાતિ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિ અને બે બેઠકો મહિલાઓ માટે અનામત રાખવામાં આવશે.
→ સહકારી સમિતિના ચૂંટાયેલા સભ્યો અને હોદ્દેદારોનો કાર્યકાળ ચૂંટણી તારીખથી 5 વર્ષનો રહેશે.
→ જો સહકારી સમિતિમાં અચાનક કોઈ સભ્યપદ ખાલી પડે અને જો સમિતિની મુદત અડધાથી પણ ઓછી બાકી છે ત્યારે જે વર્ગના સભ્યની બેઠક ખાલી હશે તે પસંદગી દ્વારા પણ ભરી શકાશે.
→ રાજ્યવિધાન મંડળ કાયદા દ્વારા સહકારી સમિતિના સભ્ય તરીકે બેન્કિંગ અને નાણાકીય અનુભવ ધરાવતા વ્યક્તિની નિમણુંક કરી શકશે. પરંતુ આવા સભ્યને સહકારી સમિતિમાં કોઈ બાબતે મતદાન કરવાનો અધિકાર રહેશે નહિ.

✦ **સહકારી સમિતિના સભ્યોની ચૂંટણી :-**

→ સહકારી સમિતિના સભ્યોની ચૂંટણી રાજ્યવિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદા અનુસાર સમિતિના કાર્યકાળ સમાપ્ત થતાં પહેલા કરાવવાની રહેશે.
→ સહકારી સમિતિની ચૂંટણી માટેની જવાબદારી રાજ્યવિધાન મંડળ દ્વારા યોગ્ય સંસ્થાને સોંપવામાં આવશે.

✦ **સહકારી સમિતિઓનું વિસર્જન(નાબૂદી)અને સ્થગન :-**

→ રાજ્યવિધાનમંડળ દ્વારા કોઈપણ સહકારી સમિતિને વિસર્જન કે સ્થગિત કરવામાં આવી હોય તો 6 મહિનાની અવધિમાં બોલવવાની રહેશે. (વર્ષમાં એકવાર)

✦ **સહકારી સમિતિઓનું ઓડીટ :-**

→ રાજ્યવિધાનમંડળ દ્વારા કાયદાથી સહકારી સમિતિઓના ઓડીટ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવશે.

✦ **સભ્યોનો માહિતી મેળવવાનો અધિકાર :-**

→ રાજ્યવિધાનમંડળ કાયદા દ્વારા જોગવાઈ કરી શકશે કે જે અંતર્ગત સહકારી સમિતિના દરેક સભ્યને સમિતિ અંગેની કાર્યવાહીની માહિતી મેળવવાનો અધિકાર રહેશે.

✦ **કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં લાગુ થવા બાબત :-**

→ ભાગ-9(B)ની સહકારી સમિતિઓ અંગેની બધી જ જોગવાઈઓ લાગુ થવાને પાત્ર રહેશે પરંતુ રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા કોઈ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ કે તેના ભાગમાં લાગુ કરવા અંગે મનાઈ કરી શકે છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા સહકારી સમિતિઓને બંધારણીય દરજ્જો આપવામાં આવ્યો ?
   - 97મો બંધારણીય સુધારો,2011
2. 97માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા કયા અનુચ્છેદમાં સુધારો કરી સહકારી સમિતિ રચવાની સ્વતંત્રતાની જોગવાઈ કરવામાં આવી ? **- અનુચ્છેદ-19**
3. 97માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા ભાગ-4માં કયો અનુચ્છેદ ઉમેરવામાં આવ્યો ? **- અનુચ્છેદ-43(B)**
4. 97માં બંધારણીય સુધારાથી બંધારણમાં કયો ભાગ ઉમેરવામાં આવ્યો ? **- ભાગ-9(B) ધી કો-ઓપરેટીવ સોસાયટી.**
5. 97મો બંધારણીય સુધારો કયા વર્ષે કરવામાં આવ્યો ? **- 2011**

59. ચૂંટણી પંચ
(Election Commission)

✦ **અનુચ્છેદ-324 :** સંસદ, રાજ્ય વિધાન મંડળ, રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિના પદોની ચૂંટણીના સંચાલન, નિર્દેશન અને નિયંત્રણ માટે ચૂંટણીપંચની સ્થાપના કરવામાં આવશે.

→ આમ, ચૂંટણીપંચ એક અખિલ ભારતીય સંસ્થા છે. કારણકે તે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો બંને માટે સમાન છે.

❖ **ચૂંટણીપંચની સંરચના :**

→ ચૂંટણીપંચ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર અને અન્ય બે કમિશ્નરોનું બનેલ હોય છે. મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર એ ચૂંટણીપંચના અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરે છે.

→ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર અને અન્ય ચૂંટણી કમિશ્નરોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણીપંચની સલાહથી પ્રાદેશિક કમિશ્નરોની નિમણૂક કરે છે.

→ **ભારતના બંધારણમાં ચૂંટણીપંચના સભ્ય સંખ્યા વિશે કોઈ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી.**

→ 1950 થી 1989 સુધી ચૂંટણીપંચ "એક સભ્ય" સંસ્થા તરીકે કાર્ય કરતું હતું જેમાં માત્ર મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર જ હોય. 61માં બંધારણીય સુધારા,1989થી રાષ્ટ્રપતિએ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરના કાર્યબોજમાં ઘટાડો કરવા બે અન્ય ચૂંટણી કમિશ્નરની નિમણુંક કરવામાં આવી. ત્યારબાદ ચૂંટણીપંચ બહુસભ્ય સંસ્થા તરીકે કાર્ય કરવા લાગ્યું, જેમાં 3 ચૂંટણી કમિશ્નર હતા. પરંતુ 1990માં અન્ય બે ચૂંટણી કમિશ્નરના પદ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યા. પરંતુ ત્યારબાદ 1993માં ફરીથી અન્ય બે ચૂંટણી કમિશ્નરની નિમણૂક કરવામાં આવી ત્યારથી અત્યાર સુધી 3 ચૂંટણી કમિશ્નર એક મુખ્ય અને બે અન્ય. 1995માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયએ બહુસભ્ય ચૂંટણીપંચને મંજૂરી આપી તથા મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરનો અધ્યક્ષ તરીકે સ્વીકાર કર્યો પરંતુ તેનો હોદ્દો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશની સમાન ગણવાનો ઈન્કાર કર્યો.

→ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર અને બે અન્ય ચૂંટણી કમિશ્નરો પાસે સમાન શક્તિઓ તથા તેમના પગાર, ભથ્થા પણ સમાન જે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ સમાન છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ બાબતે મતભેદ સર્જાય તો પંચ બહુમતીના આધારે નિર્ણય લે છે.

❖ **ચૂંટણીપંચના સભ્યોની યોગ્યતા :**

→ બંધારણમાં કોઈ યોગ્યતા દર્શાવેલ નથી. રાષ્ટ્રપતિ કોઈપણ વ્યક્તિને નીમી શકે છે.

❖ **ચૂંટણીપંચના સભ્યોનો કાર્યકાળ :**

→ બંધારણમાં કોઈ ચોક્કસ કાર્યકાળ દર્શાવેલ નથી.

→ પરંતુ સામાન્ય રીતે 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ બંનેમાંથી જે પહેલા હોય ત્યાં સુધી હોદ્દા ઉપર રહી શકે છે.

→ તેઓ પોતાના પદ ઉપરથી રાજીનામુ પણ આપી શકે છે.

❖ **ચૂંટણીપંચના સભ્યોને હટાવવાની પ્રક્રિયા :**

→ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરને માત્ર રાષ્ટ્રપતિ માટે વપરાતી મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયા દ્વારા જ હટાવી શકાય છે. પરંતુ અન્ય બે કમિશ્નરો અને પ્રાદેશિક ચૂંટણી કમિશ્નરોને રાષ્ટ્રપતિ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરની સલાહથી હટાવી શકે છે.

→ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરના પગાર, ભથ્થામાં તેના કાર્યકાળ દરમ્યાન કોઈ ફેરફાર કરી શકાતો નથી.

❖ **ચૂંટણીપંચના મુખ્ય કાર્યો :**

1. સૌ પ્રથમ કાર્ય ચૂંટણી મતવિસ્તારનું પરિસીમન અથવા સીમાંકન (Delimitation of Consituencies) જે દર 10 વર્ષના અંતરે થવાવાળી વસ્તી ગણતરી પછી કરવામાં આવે છે. આ માટે "પરિસીમન આયોગ" ની રચના કરે છે. તેના માટે મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર, બે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અથવા ઉચ્ચ ન્યાયાલયના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ તથા દરેક રાજ્યમાંથી 2 થી 7 સહાયક સભ્યો જે લોકસભા અથવા વિધાનસભામાંથી ચૂંટાયેલ સભ્યોની નિમણૂક કરવામાં આવે છે. જે ચૂંટણી મતવિસ્તારનું નવેસરથી સીમાંકન કરે છે. આ સીમાંકન આયોગનો નિર્ણય અંતિમ માનવામાં આવે છે તેની વિરૂદ્ધ ન્યાયાલયમાં અપીલ થઈ શકતી નથી. **પરિસીમન આયોગની આ વ્યવસ્થા 'ગેરીમેન્ડરીંગ' (Gerrymandering) કહેવાય છે.**
2. ચૂંટણીપંચ રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ, સંસદ અને રાજ્ય વિધાન મંડળની ચૂંટણીઓનું નિયંત્રણ અને નિર્દેશન કરે છે. લોકસભા અથવા વિધાનસભાની ચૂંટણી પહેલા મતદારયાદીઓ નક્કી કરે છે.
3. રાજકીય પક્ષોને માન્યતા આપે છે. માન્યતા પ્રાપ્ત રાજકીય પક્ષોને અનામત ચિહ્ન પ્રદાન કરે છે. ચિહ્નના મુદ્દે બે રાજકીય પક્ષોમાં વિવાદ થાય તો પંચ ન્યાયપૂર્ણ ઉકેલ લાવે છે, પણ તેને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાય છે.
4. ચૂંટણીપંચ ચૂંટણીઓ માટે સામાન્ય નિયમો બનાવે છે. ચૂંટણી તારીખ અને કાર્યક્રમ સંબંધી જાહેરનામું બહાર પાડે છે.
5. રાજકીય પક્ષો અને ઉમેદવારો માટે આદર્શ આચાર સંહિતા નક્કી કરે છે.
6. સંસદસભ્યો અને વિધાનસભ્યોની અયોગ્યતા સંબંધી બાબતો પર અનુક્રમે રાષ્ટ્રપતિ અને સંબંધિત રાજ્યના રાજ્યપાલને સલાહ આપે છે.

→ રાજ્ય સ્તર પર પ્રાદેશિક ચૂંટણીપંચની સહાયતા મુખ્ય ચૂંટણી અધિકારી કરે છે. જેમની નિમણુંક મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર રાજ્ય સરકારની સલાહ પર કરે છે.

→ તેના નીચે જિલ્લાસ્તર પર જિલ્લા કલેક્ટર, જિલ્લા ચૂંટણી અધિકારી હોય છે. જે દરેક મતદાન કેન્દ્ર પર એક ચૂંટણી અધિકારીની નિમણુંક કરે છે.

યાદરાખો :-

→ રાજ્યોમાં થવાવાળી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની ચૂંટણી સાથે ચૂંટણીપંચને કોઈ સંબંધ નથી આ માટે ભારતના બંધારણમાં અલગ રાજ્ય ચૂંટણીપંચની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. (73મો બંધારણીય સુધારો)

❖ **ચૂંટણી પ્રક્રિયા :**

→ ચૂંટણીપંચ સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળની સરકારની સહમતિથી ચૂંટણી કાર્યક્રમ નક્કી કરે છે.

→ ચૂંટણીપંચ ચૂંટણી કાર્યક્રમની જાહેરાત પરંતુ વાસ્તવિક રૂપમાં તેની શરૂઆત રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલના જાહેરનામા દ્વારા થાય છે.

→ ઉમેદવારોને ફોર્મ ભરવા 8 દિવસનો સમય આપવામાં આવે છે.

→ ઉમેદવારના નામના પ્રસ્તાવ મૂકનાર વ્યક્તિઓ, ઉમેદવાર જે મતવિસ્તારમાં ઉમેદવારી નોંધવવાનો હોય ત્યાંનો મતદાતા હોવો આવશ્યક છે.

→ ઉમેદવારી નોંધાવવાની તારીખ પૂર્ણ થયા બાદ ચૂંટણી અધિકારી ઉમેદવારી ફોર્મની ચકાસણી કરે છે. જેમાં કોઈક ભૂલના કારણે ઉમેદવારી ફોર્મનો અસ્વીકાર પણ કરી શકે છે. ત્યારબાદ ઉમેદવારોને પોતાનું નામ પાછુ ખેંચવા બે દિવસનો સમય આપવામાં આવે છે. ત્યાર પછી ચૂંટણી અધિકારી ઉમેદવારોની અંતિમ યાદી જાહેર કરે છે તથા સ્વતંત્ર ઉમેદવારો અને રાજકીય પક્ષોને ચિહ્નોની ફાળવણી કરે છે.

→ ઉમેદવારી ફોર્મ પાછુ ખેંચવાના દિવસથી ઓછામાં ઓછા 20 દિવસ ચૂંટણી પ્રચાર માટે આપવામાં આવે છે.

→ ચૂંટણી ખર્ચ મતવિસ્તારમાં મતદાતાઓની સંખ્યાના આધારે નક્કી કરવામાં આવે છે. પરંતુ આ ખર્ચમાં પાર્ટીઓ દ્વારા પોતાના ઉમેદવારને આપવામાં આવતો ખર્ચ સામેલ કરવામાં આવતો નથી.

→ ચૂંટણીપ્રચાર મતદાનની તારીખથી 48 કલાક પહેલા બંધ કરી દેવામાં આવે છે.

::- ભારતના ચૂંટણી કમિશ્નરો -::
(Chief Election Commissioners of India)

1.	સુકુમાર સેન	-	1950-58
2.	વી.કે. સુંદરમ્	-	1958-67
3.	એસ.પી. સેન વર્મા	-	1967-72
4.	ડૉ.નાગેન્દ્ર સિંઘ	-	1972-73
5.	ટી. સ્વામીનાથન	-	1973-77
6.	એસ.એલ.શકધર	-	1977-82
7.	આર.કે.ત્રિવેદી	-	1982-85
8.	આર.વી.એસ.પેરી શાસ્ત્રી	-	1986-90
9.	વી.એસ.રામાદેવી	-	1990-90
10.	ટી.એન.સેશન	-	1990-96
11.	એમ.એસ.ગીલ	-	1996-2001
12.	જે.એમ. લિંગ્દોહ	-	2001-2004
13.	ટી.એસ.ક્રિષ્નામૂર્તિ	-	2004-2005
14.	બી.બી.ટંડન	-	2005-2006
15.	એન.ગોપાલસ્વામી	-	2006-2009
16.	નવીન ચાવલા	-	2009-2010
17.	એસ.વાય. કુરૈશી	-	2010-2012
18.	વી.એસ. સામપથ	-	2012-2015
19.	હરિશંકર બ્રહ્મા	-	2015
20.	એસ. નસીમ ઝૈદી	-	19/04/2015 થી અત્યાર સુધી

❖ **કેટલાક ચૂંટણી સુધારાઓ :-**

✦ **EVM (Electronic Voting Machine) :-**

→ EVM એ મતદાન પ્રક્રિયા સરળતાથી સંપન્ન કરવાનું ઈલેક્ટ્રોનિક સાધન છે.

→ ભારતમાં 1990માં દિનેશ ગોસ્વામી સમિતિએ સૌ પ્રથમ EVMના ઉપયોગની ભલામણ કરી હતી.

→ EVMનો સૌ પ્રથમ ઉપયોગ ગોવાની વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ સૌ પ્રથમ 12મી લોકસભામાં EVMનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

→ EVMના કારણે બૂથ કેપ્ચરિંગ, ગેરકાયદેસર મતદાન, કાગળના ઉપયોગમાં ઘટાડો અને ચૂંટણી પ્રક્રિયા અને ચૂંટણીના પરિણામો ઝડપી થયા છે.

✦ **એક્ઝિટ પોલ પર પ્રતિબંધ :-**

→ 2009માં ભારત સરકાર દ્વારા લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં ચૂંટણી દરમ્યાન એક્ઝિટ પોલ કરવા અને તેના પરિણામોના પ્રકાશન પર પ્રતિબંધ લગાવી દેવામાં આવ્યો.

→ ચૂંટણીપંચ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલ સમયાવિધિ દરમ્યાન કોઈપણ પ્રકારના એક્ઝિટ પોલનું પ્રકાશન કરી શકાતો નથી.

→ 2011માં કેન્દ્ર સરકાર લોકસભા ચૂંટણીમાં ઉમેદવારની ખર્ચ મર્યાદા વધારી 40 લાખ રૂપિયા તથા વિધાનસભા ચૂંટણીમાં 16 લાખથી 40 લાખ રૂપિયા કરી.

✦ **દોષી-દાગી સંસદ-વિધાન સભ્યોની સભ્યતા રદ :-**

→ 10 જુલાઈ, 2013ના રોજ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા લિલિ થોમસ vs ભારતીય સંઘવાદમાં ચુકાદો આપ્યો કે સંસદ સભ્ય કે રાજ્ય વિધાનમંડળના સભ્ય તરીકે ચાલુ હોય તેવા વ્યક્તિને કોઈ ગુના માટે બે અથવા બે થી વધુ વર્ષોની જેલની સજા થાય, તો તે તારીખથી તેમની સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળની સભ્યતા રદ થયેલી ગણાય છે.

- **જ્યુડિશીયલ કસ્ટડી (ન્યાયિક કેદ)ના અંતર્ગત વ્યક્તિને ચૂંટણી લડવા પર પ્રતિબંધ :-**
- → જુલાઈ,2013માં સર્વોચ્ચન્યાયાલય દ્વારા આપવામાં આવેલ ચુકાદામાં ન્યાયાલયે એવા વ્યક્તિઓને ચૂંટણી લડવા પર પ્રતિબંધ લાદી દેવામાં આવ્યો છે જે જેલમાં અથવા પોલીસ કસ્ટડીમાં હોય.
- **VVPAT (Votter Varified Paper Audit Trial) :-**
- → આ વ્યવસ્થામાં મતદાર દ્વારા EVMમાં મત આપ્યા પછી પ્રિન્ટર જેવા ઉપકરણમાંથી એક પાવતી (રસીદ) નીકળે છે. જેમાં મતદારે જેને વોટ આપ્યો હોય તે ઉમેદવારનું નામ અને ચિહ્ન આવે છે. જેથી મતદારનો મત યોગ્ય જગ્યાએ પડ્યો છે તેની પુષ્ટિ થાય છે.

યાદરાખો :-

→ સૌ પ્રથમ VVPATનો ઉપયોગ 2013માં નાગાલેન્ડના ત્વેનસાંગમાં નોકસેન વિધાનસભા ચૂંટણી વિસ્તારમાં થયો હતો.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં ચૂંટણી અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **ભાગ-15**
2. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ચૂંટણીપંચ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-324**
3. ભારતના બંધારણમાં ચૂંટણીપંચમાં કેટલી સભ્ય સંખ્યા દર્શાવવામાં આવી છે ? - **બંધારણમાં સભ્ય સંખ્યા વિશે કોઈ ઉલ્લેખ નથી.**
4. વર્તમાનમાં ચૂંટણીપંચ કેટલા સભ્યો ધરાવતી સંસ્થા છે ? - **ત્રણ.**
5. બંધારણ મુજબ ચૂંટણીપંચના સભ્ય બનવાની લાયકાત શું છે ? - **બંધારણમાં કોઈ લાયકાત દર્શાવેલ નથી.**
6. ચૂંટણીપંચના મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરનો કાર્યકાળ કેટલો ? - **6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ બંનેમાંથી જે વહેલા થાય તે.**
7. ચૂંટણીપંચના અધ્યક્ષ અને અન્ય કમિશ્નરોને હટાવવા માટે કઈ પ્રકિયાનો ઉપયોગ થાય ? - **રાષ્ટ્રપતિને હટાવવા જેવી મહાભિયોગ પ્રકિયા.**
8. ભારતનું ચૂંટણીપંચ કોની કોની ચૂંટણીઓનું નિયંત્રણ અને નિયમન કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ, લોકસભા, રાજ્યસભા, વિધાનસભા, વિધાનપરિષદ.**
9. ભારતમાં કોઈપણ રાજકીય પક્ષને માન્યતા અને ચિહ્ન કોણ પ્રદાન કરે છે ? - **ભારતનું ચૂંટણીપંચ.**
10. ચૂંટણીઓ માટે આદર્શ આચાર સંહિતા નક્કી કરવાનું કામ કોનું છે ? - **ચૂંટણીપંચ.**
11. સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારને ફોર્મ ભરવા માટે કેટલા દિવસનો સમય આપવામાં આવે છે ? - **8 દિવસ.**
12. સંસદ અને રાજ્યવિધાનમંડળની ચૂંટણીમાં મતદાનના કેટલા સમય પહેલા ચૂંટણી પ્રચાર બંધ કરી દેવામાં આવે છે ? - **48 કલાક.**
13. ભારતના સૌ પ્રથમ ચૂંટણી કમિશ્નર કોણ હતા ? - **સુકુમાર સેન.**
14. ભારતની ચૂંટણી વ્યવસ્થામાં સુધારા માટે કઈ સમિતિઓની ભલામણો જાણીતી છે ? - **તારાકુંડે સમિતિ તથા ગોસ્વામી સમિતિ.**
15. ભારતમાં સૌ પ્રથમ લોકસભાની સામાન્ય ચૂંટણીઓ ક્યારે થઈ હતી ? - **ઈ.સ.1952**
16. ભારતની ચૂંટણી પદ્ધતિ કયા દેશમાંથી લેવામાં આવી છે ? - **બ્રિટન.**
17. પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી કોને કહેવાય છે ? - **લોકો દ્વારા પ્રતિનિધિઓ ચૂંટવા.**
18. મતદારયાદીમાં મતદારોની નોંધણી માટે કઈ સંસ્થા જવાબદાર છે ? - **ચૂંટણીપંચ.**

19. ભારતમાં મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર અને અન્ય બે ચૂંટણી કમિશ્નરોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
20. ભારતમાં મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર અને અન્ય બે ચૂંટણી કમિશ્નર પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
21. રિટર્નિંગ અધિકારી કોને કહેવામાં આવે છે ? - **એવો અધિકારી જે કોઈ ચૂંટણી ક્ષેત્રમાં ચૂંટણી માટે જવાબદાર હોય, તથા પરિણામની જાહેરાત કરે છે.**
22. ''પરિસીમન (સીમાંકન) આયોગ''નો અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ? - **મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર.**
23. ભારતમાં વિવિધ રાજકીય પક્ષોને 'રાષ્ટ્રીય પક્ષ' અને 'રાજ્ય પક્ષ'નો દરજ્જો કોણ આપે છે ? - **ચૂંટણીપંચ.**
24. પેટા ચૂંટણી ક્યારે કરાવવામાં આવે છે ? - **ગમે ત્યારે.**
25. કોઈપણ વ્યક્તિ લોકસભા કે વિધાનસભામાં કેટલી બેઠકો પરથી ચૂંટણી લડી શકે છે ? - **બે થી વધુ નહીં.**
26. ભારતમાં સાર્વજનિક મતાધિકારના આધારે સૌ પ્રથમ ચૂંટણી ક્યારે કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1952**
27. ભારતમાં પ્રથમવાર મહિલાઓને મતાધિકાર ક્યારે આપવામાં આવ્યો ? - **ઈ.સ.1926**
28. કોઈ ચૂંટણી દરમ્યાન કોઈ રાજકીય પક્ષના ઉમેદવારનું મૃત્યુ થતાં કેટલા દિવસમાં બીજો ઉમેદવાર ઉભો કરવો જરૂરી બને છે ? - **7 દિવસ.**
29. મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરનો પગાર પ્રતિમાસ કેટલો છે ? - **90,000/- રૂપિયા.**
30. અન્ય ચૂંટણી કમિશ્નરોનો પગાર પ્રતિમાસ કેટલો છે ? - **33,000/- રૂપિયા.**
31. અન્ય બે ચૂંટણી કમિશ્નરોનો કાર્યકાળ કેટલો છે ? - **62 વર્ષ અથવા 6 વર્ષ બંનેમાંથી જે વહેલા થાય તે.**
32. લોકસભા અથવા વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં કોઈપણ ઉમેદવાર ક્યારે પોતાની ડીપોઝીટ ગુમાવે છે ? **- જ્યારે તે કુલ મતદાનના 1/6 મત પણ ન પ્રાપ્ત કરી શકે ત્યારે.**
33. ભારતમાં કઈ ચૂંટણીથી EVMનો પ્રયોગ શરૂ થયો ? - **ઈ.સ.1998**

60. રાજકીય પક્ષો
(Political Parties)

→ જનપ્રતિનિધિત્ત્વ સંશોધન અધિનિયમ, 1988 મુજબ રાજકીય પક્ષોની નોંધણી માટે નીચેની શરતો છે.

1. આ કાયદો લાગૂ થવાના સમયે કોઈ પક્ષ કે સંગઠન અસ્તિત્ત્વમાં હોય તો તે કાયદો લાગૂ થવાની તારીખથી 60 દિવસમાં નોંધણી માટે અરજી કરવી.

2. જો આ કાયદાના અમલ પછીથી કોઈ સંગઠન કે પક્ષ અસ્તિત્ત્વમાં આવે છે તો, અસ્તિત્વમાં આવવાની તારીખથી 30 દિવસની અંદર નોંધણી માટે અરજી કરવી. આ જોગવાઈ 15 જૂન, 1989 થી અમલી છે.

❖ **રાષ્ટ્રીય પક્ષો :**

✦ **રાષ્ટ્રીય પક્ષ માટેની લાયકાતો :-**

→ લોકસભા ચૂંટણી અથવા વિધાનસભા ચૂંટણીમાં કોઈપણ 4 અથવા તેથી વધુ રાજ્યોમાં કુલ પડેલા કાયદેસરના મતોના 6% મત મેળવ્યા હાય તથા સાથે સાથે કોઈ રાજ્ય અથવા રાજ્યોમાં લોકસભાની ઓછામાં ઓછી 4 બેઠકો મેળવેલ હોય. આ ઉપરાંત લોકસભામાં તેને ઓછામાં ઓછી 2% બેઠકો (11 બેઠકો) જે ઓછામાં ઓછા 3 રાજ્યોમાંથી મળેલ હોવી જોઈએ. આ ઉપરાંત તે પક્ષ ઓછામાં ઓછા 4 રાજ્યોમાં રાજ્યસ્તરીય પક્ષના રૂપમાં માન્યતા પ્રાપ્ત હોવો જોઈએ. તો તે પક્ષ રાષ્ટ્રીય પક્ષ તરીકેની માન્યતા મેળવવાને લાયક ગણાય છે.

○ **વર્તમાનમાં માન્યતા પ્રાપ્ત રાષ્ટ્રીય પક્ષ :-**

1. ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ 2. ભારતીય જનતા પાર્ટી 3. ભારતીય કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી (માર્કસવાદી)

→ 2014ની લોકસભાની ચૂંટણી પછી ભારતીય કોમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી (CPI), બહુજન સમાજ પાર્ટી, રાષ્ટ્રવાદી કોંગ્રેસ તથા રાષ્ટ્રીય જનતા દળની રાષ્ટ્રીય પક્ષ તરીકેની માન્યતા ચૂંટણીપંચે રદ કરેલ છે.

❖ **રાજ્યસ્તરીય પક્ષ :**

✦ **રાજ્યસ્તરીય પક્ષ માટેની લાયકાતો :-**

→ લોકસભા અથવા વિધાનસભા ચૂંટણીમાં થયેલા મતદાનના કુલ કાયદેસર મતોના ઓછામાં ઓછા 6% મત તથા સાથે સાથે રાજ્ય વિધાનસભામાં ઓછામાં ઓછી 2 બેઠકો જીતવી જરૂરી છે અથવા વિધાનસભાની કુલ બેઠકોના 3% અથવા 3 બેઠકો જે વધુ હોય તે મેળવેલ હોય અથવા તે રાજ્યની સામાન્ય લોકસભાની ચૂંટણીઓમાં કુલ કાયદેસરના મતોના 6% મેળવેલ હોય અને તે ઉપરાંત તે રાજ્યમાં લોકસભાની ઓછામાં ઓછી 1 બેઠક જીતી હોય તો તે પક્ષ રાજ્યસ્તરીય પક્ષની માન્યતા મેળવવાને લાયક બને છે.

→ જો કોઈ પક્ષ વિધાનસભા અથવા લોકસભાની ચૂંટણીમાં 8% વોટ મેળવે તો તે રાજ્ય સ્તરીય પક્ષ બને છે.

→ જો કોઈ પક્ષ લોકસભાની ચૂંટણીમાં દર 25 બેઠકે એક બેઠક મેળવે તો પણ તે રાજ્ય સ્તરીય પક્ષ બને છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. કોઈપણ પક્ષને રાષ્ટ્રીય પક્ષ અથવા પ્રાદેશિક પક્ષના રૂપમાં માન્યતા કોણ આપે છે ? - **ચૂંટણીપંચ.**
2. ભારતમાં પક્ષીય વ્યવસ્થા કયા પ્રકારની છે ? - **બહુપક્ષીય.**
3. ઓછામાં ઓછા કેટલા રાજ્યોમાં રાજસ્તરીય પક્ષનો દરજ્જો ધરાવનાર રાજકીય પક્ષને રાષ્ટ્રીય પક્ષના રૂપમાં માન્યતા આપવામાં આવે છે ? - **4**
4. સામાન્ય ચૂંટણીમાં ઓછામાં ઓછા ચાર રાજ્યોમાં કુલ કેટલા ટકા મત પ્રાપ્ત કરનાર રાજકીય પક્ષને રાષ્ટ્રીય પક્ષના રૂપમાં માન્યતા મળે છે ? - **6%**
5. ભારતીય કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીની સ્થાપના ક્યારે થઈ ? - **ઈ.સ.1925**
6. ભારતીય જનતા પાર્ટીની સ્થાપના ક્યારે થઈ ? - **ઈ.સ.1980**
7. ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસની સ્થાપના ક્યારે થઈ ? - **ઈ.સ.1885**
8. પક્ષહીન લોકતંત્રની તરફેણ કરનારા કોણ હતા ? - **જયપ્રકાશ નારાયણ.**
9. ભારતનો એ રાજકીય પક્ષ જેની સ્થાપના તાશકંદમાં થઈ હતી એ કયું ? - **ભારતીય કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી.**
10. ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકરે કયા પક્ષની સ્થાપના કરી હતી ? - **સ્વતંત્ર મજૂર પક્ષ.**

❂❂❂❂

61. ભારતીય સમવાયતંત્ર

(ભારતીય સંઘવાદ / Indian Federal System)

✦ **સમવાયતંત્ર (સંઘીય વ્યવસ્થા) એટલુ શું ?**

→ જે વ્યવસ્થામાં બંધારણ દ્વારા કેન્દ્ર અને પ્રદેશ (રાજ્ય) સરકારો વચ્ચે સત્તા અને વહેંચણી કરવામાં આવી હોય તેને સમવાય તંત્ર અથવા સંઘીય વ્યવસ્થા અથવા Federal System કહેવાય છે.

✦ **એકાત્મક અથવા એકલ તંત્ર (Unitary System) એટલે શું ?**

→ જે વ્યવસ્થામાં બંધારણ દ્વારા બધી જ શક્તિઓ અને કાર્યો કેન્દ્ર સરકારમાં સમાવિષ્ટ હોય છે તેને એકાત્મક વ્યવસ્થા કહે છે.

યાદરાખો :-

→ ભારતીય સમવાયતંત્રનો વિચાર કેનેડાના સમવાયતંત્રમાંથી લેવામાં આવ્યો છે.

→ શાંતિકાળમાં ભારતીય બંધારણ સમવાયતંત્રી સ્વરૂપ દર્શાવે છે, જ્યારે કટોકટીકાળમાં ભારતીય બંધારણ એકાત્મક સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

❖ **સંઘાત્મક (સમવાયતંત્રી) વ્યવસ્થા અને એકાત્મક વ્યવસ્થા વચ્ચેનો તફાવત :-**

સંઘાત્મક (સમવાયતંત્રી) વ્યવસ્થા	એકાત્મક વ્યવસ્થા
1. લિખિત અને કઠીન બંધારણ હોય છે.	1. બંધારણ લિખિત અથવા અલિખિત અને કઠીન અથવા લીચીલાપણું ધરાવતું પણ હોઈ શકે.
2. બંધારણની સર્વોચ્ચતા હોય છે.	2. બંધારણ સર્વોચ્ચ હોઈ પણ શકે ન પણ હોય.
3. કેન્દ્ર અને રાજ્યોના શાસન માટે સ્વતંત્ર અને સમાંતર સરકાર હોય છે.	3. કેન્દ્રમાં રાષ્ટ્રીય સરકાર જે રાજ્યોની સરકારની રચના કરે છે.
4. કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે સત્તા અને શક્તિની વહેંચણી સ્પષ્ટ હોય છે.	4. સત્તા અને શક્તિ રાષ્ટ્રની કેન્દ્ર સરકારમાં સમાવિષ્ટ હોય છે.
5. અમેરિકા, કેનેડા, રશિયા, બ્રાઝીલ, ઓસ્ટ્રેલિયા, સ્વિટ્ઝરલેન્ડમાં સંઘાત્મક વ્યવસ્થા ધરાવતાં દેશો છે.	5. બ્રિટન, ફ્રાન્સ, ચીન, જાપાન, સ્પેન ઈટલી, નોર્વેમાં એકાત્મક વ્યવસ્થા ધરાવતાં દેશો છે.

✦ **ભારતીય બંધારણના સમવાયતંત્રી (સંઘાત્મક) લક્ષણો :-**

→ ભારતીય બંધારણના સમવાયતંત્રી લક્ષણો નીચે મુજબ છે.

→ 1. લિખિત બંધારણ 2. બંધારણની સર્વોચ્ચતા 3. કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે શક્તિ વિભાજન (કેન્દ્રયાદી, રાજ્ય યાદી, સંયુક્ત યાદી) 4. કેન્દ્ર અને રાજ્યમાં સ્વતંત્ર અને સમાંતર સરકારો 5. સ્વતંત્ર ન્યાયતંત્ર 6. કઠિન બંધારણ (બંધારણમાં કેટલાક સુધારા કરવા કઠિન છે.) 7. દ્વિ-ગૃહી સંસદ

✦ **ભારતીય બંધારણના એકાત્મક લક્ષણો :-**

→ 1. કેન્દ્ર અને રાજય બંને માટે એક જ બંધારણ. 2. અવશિષ્ટ શક્તિઓ કેન્દ્ર પાસે. (ત્રણ યાદીઓ સિવાયની અન્ય શક્તિઓ કેન્દ્ર પાસે) 3. એકલ નાગરિકતા. (રાજ્યની અલગ નાગરિકતા નહિ) 4. કેન્દ્ર દ્વારા રાજ્યના રાજ્યપાલની નિમણૂક. 5. કેટલાંક બંધારણીય સુધારાઓ માત્ર સંસદ દ્વારા. 6. સંયુક્ત યાદીમાં કેન્દ્ર સરકારની સર્વોચ્ચતા. 7. કેન્દ્રયાદીના વિષયોની રાજયયાદીના વિષયો કરતાં પ્રધાનતા. 8. એકીકૃત ન્યાય વ્યવસ્થા. (રાજયના ઉચ્ચ ન્યાયાલય વિરૂદ્ધ કેન્દ્રીય સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં અપીલ કરી શકાય) 9. અખિલ ભારતીય સેવાઓ. 10. કટોકટીની જોગવાઈઓમાં બધી જ સત્તાઓ કેન્દ્રમાં સમાવિષ્ટ. 11. આર્થિક દૃષ્ટિએ રાજ્યો કેન્દ્ર ઉપર નિર્ભર. 12. કેન્દ્ર અને રાજ્યો માટે એક જ કેન્દ્રીય ચૂંટણી પંચ. 13. રાષ્ટ્રપતિની રાજયના વિધેયક (ખરડા) ઉપર વીટો વાપરવાની શક્તિ. 14. રાજ્યોનું રાજયસભામાં સમાન પ્રતિનિધિત્વ.

✦ **ભારતી એક વિશિષ્ટ સમવાયતંત્ર :-**

→ ડી.ડી. બાસુના મતાનુસાર "ભારતનું બંધારણ ન તો પૂર્ણ રૂપથી એકાત્મક છે ન તે પૂર્ણ રૂપથી સંઘાત્મક (સમવાયતંત્રી) છે પરંતુ બંનેનું મિશ્રણ છે."

→ ડૉ.આંબેડકરના મતાનુસાર, "આ એક સંઘીય (સમવાયતંત્રી) બંધારણ છે જેમાં કેન્દ્રમાં સંઘીય (કેન્દ્રીય) સરકાર તથા તેની ચારે તરફ રાજય સરકારો છે, જે બંધારણ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલ ક્ષેત્રોમાં સર્વોચ્ચ સત્તાનો પ્રયોગ કરે છે."

→ અન્ય સમવાયતંત્રો કરતા ભારતનું સમવાયતંત્ર અલગ છે. ભારતના સમવાયતંત્રમાં સંઘ સરકાર પાસે રાજ્ય સરકાર કરતાં વધુ સત્તા છે. સંઘીયયાદીમાં વધારે વિષયોને અને રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વના વિષયોને સમાવવામા આવ્યા છે. બંધારણમાં સંયુક્ત યાદીમાં પણ સંઘ સરકારને જ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે.

→ સમવાયતંત્રમાં સામાન્ય રીતે બેવડું નાગરિકત્વ હોય છે. જેમકે અમેરિકામાં દરેક નાગરિક અમેરિકા અને તે જે રાજયમાં વસવાટ કરતો હોય તેનું નાગરિકત્વ ધરાવે છે. જ્યારે ભારતમાં એક જ નાગરિકત્વ છે રાજ્યોનું અલગ નાગરિકત્વ નથી.

✦ **ભારત-રાજ્યોનું બનેલ સંઘ :-**

→ ભારતય સંઘીય રાજ્ય છે પરંતુ બંધારણમાં કોઈપણ સ્થળે **"સમવાયતંત્ર"** શબ્દનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. અને બંધારણમાં **અનુચ્છેદ-1** માં ભારત માટે **"સંઘ"** શબ્દ દ્વારા ભારતમાં સંઘ અને એકમ રાજ્યો વચ્ચે ક્યારેય પણ બદલી શકાય નહિ તેવા કાયમી સંબંધની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે. અર્થાત્ અહિં સંઘ (Union) શબ્દથી ભારત એ વિભાજય રાજ્યોનો અવિભાજય સંઘ એવો અર્થ લેવામાં આવ્યો છે. અર્થાત્ કોઈ રાજ્ય ભારતમાં અલગ થઈ શકે નહિ પણ ભારતની સંસદ બંધારણના **અનુચ્છેદ-3** મુજબ રાજ્યોના વિસ્તાર, નામ વગેરેમાં ફેરફાર કરી શકે છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

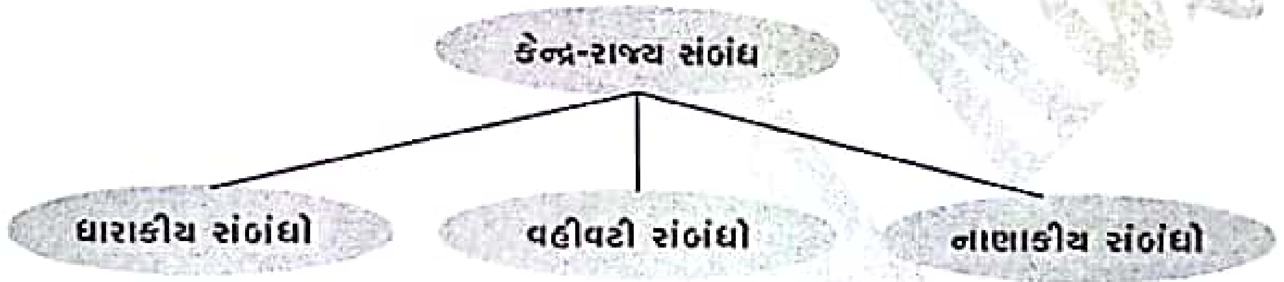
1. ભારતીય સમવાયતંત્રનો વિચાર કયા દેશમાંથી લેવામાં આવ્યો છે ? - **કેનેડા.**
2. કટોકટીકાળમાં ભારતીય વહીવટીતંત્ર કયા સ્વરૂપનું બની જાય છે ? - **એકાત્મક.**
3. "ભારતનું બંધારણ ન તો પૂર્ણરૂપથી એકાત્મક છે ન તો પૂર્ણરૂપથી સમવાયતંત્રી છે પરંતુ બંનેનું મિશ્રણ છે" આ ઉક્તિ કોની છે ? - **ડી.ડી.બાસુ.**

62. કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધ
(Centere-State Relations)

→ ભારતના બંધારણના ભાગ-11માં અનુચ્છેદ-245 થી અનુચ્છેદ-300(A) સુધી કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

→ ભારતીય બંધારણ મુજબ કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચેના સંબંધોને ત્રણ ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે.

❖ **ધારાકીય સંબંધો (Legislative Relations) :-**

→ બંધારણના ભાગ-11માં અનુચ્છેદ-245 થી અનુચ્છેદ-255 સુધી કેન્દ્ર-રાજ્યના ધારાકીય સંબંધોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

✦ અનુચ્છેદ-245 મુજબ ભારતની સંસદ સમગ્ર ભારત દેશમાં અને રાજ્યનું વિધાનમંડળ સંબંધિત રાજ્યક્ષેત્રમાં કાયદો બનાવવાની સત્તા ધરાવે છે. ભારતીય સંસદે બનાવેલ કાયદો ભારતીય નાગરિકો પર ભારત દેશની બહાર પણ લાગુ પડે છે.

✦ અનુચ્છેદ-246 અને બંધારણની 7મી અનુસૂચિ મુજબ સમગ્ર ધારાકીય વિષયોને મુખ્યત્વે 3 યાદી (સૂચિ)ઓમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે. જે નીચે મુજબ છે.

1. **સંઘ/કેન્દ્ર યાદી (The Uninon List) :-**

→ તેમાં રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય મહત્ત્વના 97 વિષયો સામેલ છે. જેમના પર કાયદો બનાવવાની સત્તા માત્ર કેન્દ્રીય સંસદને છે.

2. **રાજ્ય યાદી (The State List) :-**

→ તેમાં પ્રાદેશિક મહત્ત્વના 66 વિષયો સામેલ છે રાજ્યયાદીના વિષયો પર કાયદો બનાવવાની સત્તા સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં રાજ્યોના વિધાન મંડળોને પ્રાપ્ત છે.

3. **સંયુક્ત/સમવર્તી યાદી (The Concurrent List) :-**

→ આ યાદીમાં રાષ્ટ્રીય અને પ્રાદેશિક એમ બંનેમાં મહત્ત્વના 47 વિષયોને સમાવવામાં આવ્યા છે.

→ આ યાદીમાં સમાવિષ્ટ વિષયો પર કેન્દ્ર અને રાજ્ય એમ બંનેને કાયદો બનાવવાની સત્તા પ્રાપ્ત છે. પરંતુ જો કોઈ એક વિષય પર બંને દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદાની જોગવાઈઓ પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોય, તો કેન્દ્ર દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદાની જોગવાઈ માન્ય રાખવામાં આવશે.

✦ **અવશિષ્ટ શક્તિઓ (Residuary Powers) :-**

→ એવી તમામ બાબતો જેનો ઉલ્લેખ કોઈપણ યાદીમાં કરવામાં આવ્યો નથી તેમને અવશિષ્ટ બાબતો (Residuary Matter) કહે છે. આ અવશિષ્ટ બાબતો કાયદો બનાવવાની સત્તા કેન્દ્રીય સંસદની રહેશે. **ઉદાહરણ તરીકે સાયબર વિષયો પર માત્ર કેન્દ્રીય સંસદજ કાયદો બનાવી શકે છે.**

❖ **રાજ્યયાદી પર કાયદો બનાવવાની સંસદની શક્તિ :-**

→ ભારતના બંધારણ અનુસાર કેટલીક વિશેષ પરિસ્થિતિઓમાં રાષ્ટ્રીયહિતમાં સંસદને રાજ્ય યાદીના વિષયો પર કાયદો બનાવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત છે. જેની બંધારણીય જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

A. **રાજ્યસભા દ્વારા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-249 મુજબ,** રાજ્યસભાએ વિશેષ બહુમતી (હાજર રહીને મત આપનારા ઓછામાં ઓછા 2/3 સભ્યોની બહુમતી) દ્વારા રાષ્ટ્રીયહિતથી સંબંધિત રાજ્યયાદીની કોઈપણ બાબતને સંસદને કાયદો બનાવવા સોંપી શકે છે. પરંતુ રાજ્યસભા દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલો આ ઠરાવ એક વર્ષથી વધુ નહિ તેટલી મુદત સુધી અમલમાં રહેશે. વધુ સમયગાળા માટે તેને અમલમાં રાખવા રાજ્યસભા દ્વારા ફરીવાર 2/3 બહુમતીથી ઠરાવ પસાર કરવો પડશે.

B. **કટોકટીની જાહેરાત દ્વારા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-250 મુજબ,** રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાતની સાથે જ કેન્દ્રીય સંસદને રાજ્યયાદીના કોઈપણ વિષય પર ભારતના સમગ્ર પ્રદેશમાં કાયદો બનાવવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. પરંતુ કટોકટીની સમાપ્તિ પછી આવો કાયદો 6 મહિનાથી વધુ મુદત માટે અમલમાં રહેશે નહિ.

C. **રાજ્યવિધાન મંડળોની મંજૂરીથી :-**

✦ **અનુચ્છેદ-252 મુજબ,** બે અથવા બેથી વધુ રાજ્યોના વિધાનમંડળ દ્વારા એક ઠરાવ પસાર કરેને રાજ્યયાદીના કોઈ વિષયને કાયદો બનાવવા માટે સંસદને સોંપી શકે છે તથા સંસદ તેના પર કાયદો બનાવી શકે છે. આ કાયદો માત્ર તે જ રાજ્યોમાં અમલમાં આવશે જેમની વિધાનસભાઓએ આ અંગેનો ઠરાવ પસાર કર્યો હશે.

D. **આંતરરાષ્ટ્રીય સમજૂતિને લાગુ કરવા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-253 મુજબ,** સંસદ કોઈ અન્ય દેશ અથવા દેશો સાથે થયેલી સંધિ અથવા કરારને લાગુ કરવાના ઉદ્દેશ્યથી કોઈપણ વિષય પર કાયદો બનાવવાની સત્તા ધરાવે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-254 મુજબ,** સંયુક્તયાદીના કોઈ વિષય ઉપર રાજ્ય વિધાનમંડળ અને સંસદે બનાવેલ કાયદાઓમાં પરસ્પર વિરોધ હોય તો સંસદ દ્વારા બનાવેલ કાયદો માન્ય રાખવામાં આવશે.

યાદરાખો :-

→ 42 માં બંધારણીય સુધારા, 1976 દ્વારા રાજ્યયાદીના 4 વિષયો (1) શિક્ષા, (2) જંગલો, (3) જંગલી પશુ-પક્ષીનું સંરક્ષણ, (4) તોલ-માપને સંયુક્ત યાદીમાં જોડી દેવામાં આવ્યા અને સંયુક્તયાદીમાં એક નવો વિષય "જન સંખ્યા નિયંત્રણ અને પરિવાર નિયોજન" સામેલ કરી દેવામાં આવ્યા.

❖ **વહીવટી સંબંધો (Administratrive Relations)**

→ ભારતના બંધારણના ભાગ-11માં **અનુચ્છેદ-256 થી અનુચ્છેદ-263 સુધી વહીવટી સંબંધોની** ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

✦ **આંતરરાજ્ય જળ વિવાદ :- (Interstate water Disputes)**

→ **અનુચ્છેદ-262 મુજબ,** બે અથવા બે થી વધુ રાજ્યોમાં વહેંતી નદી કે તેમના પાણીના ઉપયોગ, વહેંચણી અથવા નિયંત્રણ અંગેની કોઈ તકરાર કે વિવાદનો નિર્ણય કરવા સંસદ કાયદાથી જોગવાઈ કરી શકશે અને તે બાબતને ભારતના કોઈપણ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાશે નહિ.

ધારાકીય વિષયો

1. સંઘયાદી
✦ 97 વિષયો
→ પરમાણું ઉર્જા
→ રક્ષા
→ બેન્કિંગ
→ વિદેશી બાબતો
→ સંચાર
→ રેલ્વે
→ હવાઈ સેવા
→ તાર-ટપાલ
→ મુદ્રા
→ યુદ્ધ અને શાંતિ
→ નાગરિકતા
→ વીમા
→ ભારતીય રિઝર્વ બેંક
→ અફીણની ખેતી
→ વસ્તી ગણતરી
→ હિસાબ પરીક્ષણ
→ સ્ટોક એક્સચેન્જ
→ વાયદા બજાર
→ સીમાશુલ્ક(કસ્ટમડ્યુટી)
→ નિગમકર (કોર્પોરેશન ટેક્સ)
→ સેવાકર (સર્વિસ ટેક્સ)
→ વિદેશીઓનું આવાગમન
→ કેન્દ્ર રાજ્ય વેપાર -વાણિજ્ય
→ ચૂંટણીઓ
→ દરિયાઈ સેવા
→ રાષ્ટ્રીય માર્ગ

2. રાજ્યયાદી
✦ 66 વિષયો
→ કૃષિ
→ પોલીસ
→ જેલ
→ સાર્વજનિક વ્યવસ્થા
→ પશુ પાલન
→ મત્સ્યપાલન
→ જમીન
→ સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ
→ રાજ્ય જાહેર સેવા
→ જાહેર આરોગ્ય અને સ્વચ્છતા
→ બજાર
→ કૃષિ આવક પર કર
→ મનોરંજન કર
→ પ્રતિવ્યક્તિ કર
→ સ્મશાન ગૃહ અને કબ્રસ્તાન
→ સહકાર

3. સંયુક્ત યાદી
✦ 47 વિષયો
→ લગ્ન અને વિવાહ વિચ્છેદ
→ શિક્ષણ
→ કૃષિ ભૂમિ સિવાયની અન્ય ભૂમિનું હસ્તાંતરણ
→ જંગલો
→ જંગલી પશુ પક્ષીઓની રક્ષા
→ તોલ-માપ
→ મજૂરસંઘો
→ નિવારક નિરોધ
→ ફોજદારી વિષયો અને પ્રક્રિયા
→ સામાજિક સુરક્ષા
→ કારખાના (ઉદ્યોગો)
→ વારસાઈ અંગેની બાબતો
→ પુર્નવાસ અને પુરાતત્વી બાબતો
→ દતક લેવાની બાબત
→ જનસંખ્યા નિયંત્રણ અને ફેમિલિ પ્લાનિંગ
→ વીજળી
→ આર્થિક અને સામાજિક યોજના
→ દિવાની પ્રક્રિયા
→ દવા
→ સમાચાર પત્રો
→ પુસ્તક અને પ્રેસ-પ્રકાશન
→ શ્રમ કલ્યાણ
→ રોજગારી
→ દિવાની બાબતો

4. અવશિષ્ટ શક્તિઓ

✦ **જળ વિવાદ ટ્રિબ્યુનલ્સ :-**

→ બંધારણની આ જોગવાઈના આધારે કેન્દ્ર સરકારે આંતરરાજ્ય જળ વિવાદ અધિનિયમ, 1956 (Interstate water dispute Act,1956) નામનો કાયદો ઘડ્યો જે અનુસાર આંતરરાજ્ય જળ વિવાદનો નિર્ણય કરવા એક ટ્રિબ્યુનલ્સની રચના કરવામાં આવે. જેના નિર્ણય અંતિમ અને વિવાદમાં સમાવિષ્ટ બધા જ રાજ્યો માટે બંધનકર્તા રહેશે.

→ આ કાયદા અંતર્ગત અત્યાર સુધી 8 જળ વિવાદ ટ્રિબ્યુનલો રચવામાં આવી છે.

❖ **આંતરરાજ્ય પરિષદ (Inter State Council) :-**

→ આંતરરાજ્ય પરિષદની રચના બંધારણના **અનુચ્છેદ-263** મુજબ ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

→ આંતરરાજ્ય પરિષદના અધ્યક્ષ ભારતના વડાપ્રધાન હોય છે.

→ આંતરરાજ્ય પરિષદના સભ્ય તરીકે રાજ્યો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોના મુખ્ય મંત્રી અને વહીવટદારો અને કેન્દ્રીય કેબિનેટના 6 મંત્રીઓ હોય છે.

→ 1990માં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા આંતરરાજ્ય પરિષદની રચના કરવામાં આવી.

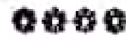
❖ **આંતરરાજ્ય પરિષદના મુખ્ય કાર્યો :-**

→ આંતરરાજ્ય પરિષદના મુખ્ય કાર્યો નીચે મુજબ છે.

1. રાજ્યો વચ્ચે ઉત્પન્ન થયેલા વિવાદોની તપાસ કરવી તથા તે સંબંધમા યોગ્ય સલાહ આપવી.
2. કેન્દ્ર અને રાજ્યોના હિત સંબંધી બાબતોની તપાસ કરવી તથા વિચાર વિમર્શ કરવો.

✦ **અખિલ ભારતીય સેવાઓ :-**

→ **અનુચ્છેદ-312** મુજબ કેન્દ્ર દ્વારા અખિલ ભારતીય સેવાઓનું સર્જન કરવામાં આવે છે. અખિલ ભારતીય સેવાઓના માધ્યમથી કેન્દ્ર સરકાર રાજ્ય સરકારો પર નિયંત્રણ રાખે છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં કેન્દ્ર રાજ્ય સંબંધોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - **ભાગ-11**
2. બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં સંઘયાદી, રાજ્યયાદી અને સંયુક્ત યાદી છે ? - **આઠમી.**
3. ભારતના બંધારણમાં ત્રણ યાદીઓવાળી વ્યવસ્થા શામાંથી લેવામાં આવી છે ? - **ભારત સરકાર અધિનિયમ,1935**
4. ભારતના બંધારણ મુજબ અવશિષ્ટ શક્તિઓ કોની પાસે છે ? - **કેન્દ્રની પાસે.**
5. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ રાજ્યસભા વિશેષ બહુમતી દ્વારા રાજ્યયાદીના કોઈ વિષય પર કાયદો બનાવવા સંસદને સોંપી શકે છે ? - **અનુચ્છેદ-249**
6. મૂળબંધારણમાં સંઘયાદીમાં 97 વિષય હતા વર્તમાનમાં કેટલા છે ? - **99**
7. મૂળબંધારણમાં રાજ્યયાદીમાં 66 વિષય હતા વર્તમાનમાં કેટલા છે ? - **61**
8. મૂળબંધારણમાં સંયુક્તયાદીમાં 47 વિષય હતા વર્તમાનમાં કેટલા છે ? - **52**
9. ભૂમિ સુધારણા અંતર્ગત કયો વિષય આવે છે ? - **રાજ્યયાદી.**
10. આર્થિક આયોજન કઈ યાદીનો વિષય છે ? - **સંયુક્તયાદી.**
11. સામાજિક સુરક્ષા અને સામાજિક વીમા કઈ યાદીમાં સમાવિષ્ટ છે ? - **સંયુક્તયાદી.**
12. 42માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા જંગલો, શિક્ષણ, પ્રાણીઓનું સંરક્ષણ, તોલ-માપને કઈ યાદીમાં સ્થળતાંતરિત કરવામાં આવ્યા ? - **રાજ્યયાદીમાંથી સંયુક્તયાદીમાં.**
13. વિવાહ, કલ્યાણ, વીમા, આર્થિક અન સામાજિક આયોજન વગેરે કઈ યાદીમાં સમાવિષ્ટ વિષયો છે ? - **સંયુક્તયાદી.**
14. મુદ્રા, બેંક, તાર-ટપાલ, નાગરિકતા વગેરે કઈ યાદીમાં સમાવિષ્ટ છે ? - **સંઘયાદી.**
15. પોલીસ, ન્યાયજેલ, સ્વાસ્થય, સ્થાનિક સ્વરાજ, કૃષિ, સિંચાઈ વગેરે કઈ યાદીમાં સમાવિષ્ટ છે ? - **રાજ્યયાદી.**

63. કેન્દ્ર-રાજ્યના નાણાંકીય સંબંધો
(Financial Relations)

→ ભારતીય બંધારણ ભાગ-11માં અનુચ્છેદ-268 થી અનુચ્છેદ-293 સુધી કેન્દ્ર-રાજ્યના નાણાંકીય સંબંધોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

✦ અનુચ્છેદ-265 મુજબ, કાયદાથી મળેલ અધિકાર સિવાય કોઈ કર નાખી શકાશે નહિ કે વસૂલ કરી શકાશે નહિ.

યાદરાખો :-

→ અનુચ્છેદ-265 ની જોગવાઈ માત્ર કર (Tax) ને લાગુ પડે છે શુલ્ક (Duties) ને નહિ.

✦ કર (Tax) :- કર એક સામાન્ય ચૂકવણી છે અને કરદાતાને કર ચૂકવણી તેમાંથી બધા લોકોની સાથે ભાગીદારીમાં ભાગ મેળવે છે.

✦ શુલ્ક (Duties) :- આ કોઈ વિશિષ્ટ સેવા માટે કરવામાં આવતી ચૂકવણી છે. શુલ્ક જેની પાસેથી લેવામાં આવે છે. રાજ્ય તે ધન તે વ્યક્તિ અથવા વર્ગના માટે વિશિષ્ટ સેવા પ્રદાન કરવા ખર્ચ કરે છે.

❖ સંઘ (કેન્દ્ર) અને રાજ્ય વચ્ચે આવક(રાજસ્વ)ની વહેંચણી :-

✦ અનુચ્છેદ-268 મુજબ, સંઘ અને રાજ્યો વચ્ચે આવકની વહેંચણીની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

→ આ અનુચ્છેદ-268ની જોગવાઈ મુજબ રાજ્યયાદીના વિષયો પર રાજ્યને અને કેન્દ્રયાદીના વિષયો પર કેન્દ્રને કર નાંખવાનો અધિકાર છે. પરંતુ સંયુક્ત યાદીના વિષયો પર કેન્દ્ર અને રાજ્ય એમ બંનેને કર નાંખવાનો અધિકાર છે.

યાદરાખો :-

→ રાજ્યયાદીના વિષયો પર રાજ્ય દ્વારા લગાવવામાં આવતા કરોને રાજ્ય વસૂલ કરી પોતાની પાસે રાખે છે. જ્યારે સંઘ યાદીમાં રહેલા વિષયો પર લગાવવામાં આવેલા કેટલાક કરોને સંપૂર્ણ પણે અથવા અંશતઃરાજ્યમાં વહેંચી દેવામાં આવે છે.

→ કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે કર આવકની વહેંચણીના નિયમોમાં 80 માં બંધારણીય સુધારા, 2000 અને 88 માં બંધારણીય સુધારા,2003 દ્વારા ધરખમ ફેરફાર કરવામાં આવ્યા.

→ 80મો બંધારણીય સુધારો, 2000 :- તેને 10માં નાણાપંચની ભલામણથી કરવામાં આવ્યો. જે અનુસાર કેન્દ્રીય કરોમાંથી થતી કુલ આવકના 29% રાજ્યોને મળવી જોઈએ. જે અનુસાર નિગમ કર (કોર્પોરેશન ટેક્સ), કસ્ટમ ડ્યુટીની જોગવાઈ કરવામાં આવી.

→ 88મો બંધારણીય સુધારો, 2003 :- આ સુધારા મુજબ બંધારણમાં નવો અનુચ્છેદ-268(A) જે સેવા કર (સર્વિસ ટેક્સ) થી સંબંધિત છે તે જોડવામાં આવયો તથા સંઘ યાદીમાં સેવા કર વિષય જોડવામાં આવ્યો.

યાદરાખો :-

→ કેન્દ્રની તમામ સંપત્તિ-સંસ્થાઓ અને તેમના થકી થતી આવક એ રાજ્યના કરથી મુક્ત છે. રાજ્યની તમામ સંપત્તિ-સંસ્થાઓ અને તેમના થકી થતી આવક એ કેન્દ્રના કરથી મુક્ત છે. આને "પારસ્પિરિક કરાધાનથી મુક્તિનો નિયમ" કરે છે.

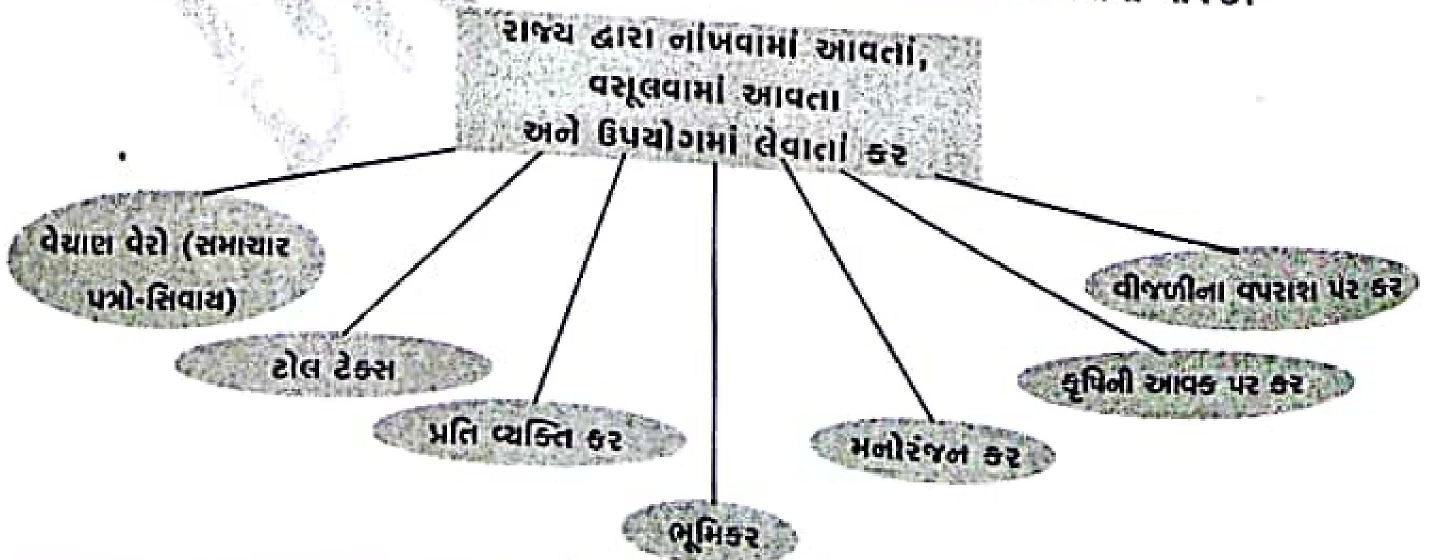
→ રાષ્ટ્રીય કટોકટી અથવા નાણાકીય કટોકટી દરમ્યાન કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચેના નાણાકીય સંબંધોની જોગવાઈમાં રાષ્ટ્રપતિના આદેશ મુજબ પરિવર્તન થઈ શકે છે. જેમ કે રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યના કર્મચારીઓના વેતન ભથ્થામાં કાપ મૂકવાનો અને બધા જ નાણા(ધન) વિધેયક અને નાણાકીય ખરડાઓને રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી માટે આરક્ષિત રાખવાનો આદેશ રાજ્ય વિધાન મંડળોને આપી શકે છે.

કેન્દ્ર દ્વારા નાંખવામાં આવેલા કરોની કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે કર આવકની વહેંચણી (Distribution of Tax-Revenues)

1. સંઘદ્વારા નાખેલ પણ રાજ્ય દ્વારા વસૂલ કરેલ અને રાજ્યએ તેની આવક તેમની પાસે રાખવાની હોય તેવી ડ્યુટી	2. સંઘ દ્વારા નાખેલ સેવા કર (Service Tax) પણ તેને કેન્દ્ર-રાજ્ય બંને દ્વારા વસૂલવામાં આવે તથા તેની આવક કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે વહેંચણીમાં આવે છે.	3. કેન્દ્ર દ્વારા નાંખવામાં આવતા અને વસૂલ કરવામાં આવતા પણ તેમની આવક રાજ્યને સોંપી દીધેલ હોય તેવા કર	4. કેન્દ્ર દ્વારા નાંખવામાં આવતા અને વસૂલવામાં આવતા પણ તેમની કર આવકની કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે યોગ્ય વહેંચણીની વ્યવસ્થા હોય તેવા કર	5. સંઘના હેતુઓ માટે અમુક ડ્યુટી અને કર ઉપર સરચાર્જ
અનુચ્છેદ-268	અનુચ્છેદ-268(A)	અનુચ્છેદ-269	અનુચ્છેદ-270	અનુચ્છેદ-271
સ્ટેમ્પ ડ્યુટી, દવા, આલ્કોહોલ, સૌંદર્ય પ્રસાધનની વસ્તુઓ પર એકસાઈઝ ડ્યુટી (ઉત્પાદ કર)	સેવા કર (Service Tax)	આંતરરાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્યમાં વસ્તુઓના ખરીદ વેચાણ પર લાગતા કર (વર્તમાન પત્રો સિવાય)	સંઘયાદીના બધાજ વિષયો	સંઘયાદીના બધાજ વિષયો

❖ **રાજ્યો દ્વારા નાંખવામાં આવતા, વસૂલવામાં આવતા અને રાજ્યોની જ આવક ગણાતા હોય તેવા કર :-**

→ રાજ્ય યાદીની બાબતોમાં આ પ્રકારના 20 કરો છે જે રાજ્યો દ્વારા જ નાંખવામાં આવે છે તથા તેમની વસૂલાત પણ રાજ્યો દ્વારા કરવામાં આવે છે તથા તેની આવકનો ઉપયોગ માત્ર રાજ્ય દ્વારા જ કરવામાં આવે છે.

- રાજ્યોની કર લગાવવાની સત્તાની સીમાં (મર્યાદા) :-
- અનુચ્છેદ-286 મુજબ,

1. રાજ્ય તેના રાજ્યક્ષેત્રની બહાર વસ્તુઓના ખરીદ-વેચાણ પર કર લગાવી શકતા નથી.
2. આયાત-નિકાસ દરમ્યાન ખરીદ-વેચાણ પર રાજ્ય કર લગાવી શકતા નથી.
3. આંતર-રાજ્ય વેપાર અથવા વાણિજ્ય દરમ્યાન થતાં ખરીદ વેચાણ ઉપર રાજ્ય કર લગાવી શકતા નથ

❁❁❁❁

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. મનોરંજન વેરો કોના દ્વારા નાંખવામાં આવે છે ? - રાજ્ય દ્વારા.
2. વીજળીના વપરાશ પર કર કોના દ્વારા નાંખવામાં આવે છે ? - રાજ્ય દ્વારા.
3. નાણાંપંચના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - રાષ્ટ્રપતિ.
4. વર્તમાનમાં 14માં નાણાંપંચના અધ્યક્ષ કોણ છે ? - વાય.વી.રેડ્ડી.
5. રાષ્ટ્રપતિ દર કેટલા વર્ષે નાણાંપંચની નિમણૂક કરે છે ? - દર પાંચ વર્ષે.

❁❁❁❁

64. નાણાંપંચ (વિતઆયોગ)
(Finance Commission)

✦ **અનુચ્છેદ-280** મુજબ રાષ્ટ્રપતિ દર 5 વર્ષે અથવા તે પહેલા આવશ્યકતા અનુસાર એક નાણાપંચની રચના કરશે. જે તેણે નિમેલા અધ્યક્ષ અને અન્ય 4 સભ્યોનું બનેલું હશે.

❖ **કાર્યકાળ :-**

→ રાષ્ટ્રપતિના હુકમ મુજબ નક્કી કરેલ હોય છે, બંધારણમાં કોઈ ઉલ્લેખ નથી.

❖ **નાણાંપંચના સભ્ય થવા માટેની લાયકાત :-**

→ બંધારણે ભારતની સંસદને નાણાંપંચના સભ્યો માટેની લાયકાત નક્કી કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

→ સંસદ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલ લાયકાત મુજબ નાણાંપંચનો અધ્યક્ષ જાહેર જીવનનો અનુભવી હોવો જોઈએ તથા અન્ય 4 સભ્યોની લાયકાત નીચે મુજબ રહેશે.

1. ઉચ્ચન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવાની લાયકાત ધરાવતો વ્યક્તિ
2. સરકારના નાણાંકીય બાબતોના હિસાબોનું વિશેષ જ્ઞાન ધરાવનાર
3. નિષ્ણાંત અર્થશાસ્ત્રી હોય.
4. વહીવટી અને નાણાંકીય બાબતોનો વિશેષ અનુભવ હોય.

❖ **નાણાપંચના કાર્યો :-**

1. કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે કરોની શુદ્ધ આવકની બંધારણીય જોગવાઈઓ આધીન યોગ્ય વહેંચણી કરવી.
2. રાજ્ય-રાજ્ય વચ્ચે કરોની શુદ્ધ આવકની વહેંચણી કરવી.
3. રાજ્યના નાણાપંચ દ્વારા કરવામાં આવેલ ભલામણો મુજબ પંચાયતો અને નગરપાલિકાઓ માટે રાજ્યની સંચિત નિધિ (સ્થાયી ભંડોળ/એકત્રિત ફંડ) માં ભંડોળમાં વધારો કરવા અંગે વિચારણા.

✦ **અનુચ્છેદ-281 :-** નાણાપંચ દ્વારા કરવામાં આવેલી દરેક ભલામણો તથા તેના કરવામાં આવેલ કાર્યવાહી સ્પષ્ટી કરણ સહિત સંસદને બંને ગૃહોમાં રજૂ કરવામાં આવશે.

વન લાઈનર કવીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં નાણાંપંચની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-280**
2. ભારતના સૌ પ્રથમ નાણાંપંચના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - **કે.સી.નિયોગી.**
3. નાણાંપંચના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
4. વર્તમાનમાં કમાં નાણાંપંચના અધ્યક્ષ કોણ છે ? - **વાય.વી.રેડ્ડી.**
5. રાષ્ટ્રીય દર કેટલા વર્ષે નાણાંપંચની નિમણૂક કરે છે ? - **દર પાંચ વર્ષે.**

❖ ભારતના અત્યાર સુધીના નાણાપંચ :-

નાણાપંચ	અધ્યક્ષ	ક્યારે રચવામાં આવ્યા ? અને ક્યાં સુધી રહ્યા ?	તેમના રિપોર્ટના અમલીકરણનું વર્ષ
1.	કે.સી. નિયોગી	1951-52	1952-57
2.	કે.સંથાનમ	1956-57	1957-62
3.	એ.કે. ચંદા	1960-61	1962-66
4.	પી.વી. રાજ્ય જનાર	1964-65	1966-69
5.	મહાવીર ત્યાગી	1968-69	1969-74
6.	બ્રહ્માનંદ રેડ્ડી	1972-73	1974-79
7.	જે.એમ.શેલત	1977-78	1979-84
8.	વાય.બી. ચૌહાણ	1982-84	1984-89
9.	એન.કે.વી. સાલ્વે	1987-89	1989-95
10.	કે.સી.પંત	1992-94	1995-2000
11.	એ.એમ.ખુશરો	1998-2000	2000-2005
12.	સી.રંગરાજન	2002-2004	2005-2010
13.	વિજય કેલકર	2007-2009	2010-2015
14.	વાય.વી.રેડ્ડી	2013....	2015-2020

❁❁❁❁

65. કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોની સુધારણા માટે રચાયેલા આયોગ

❖ **એમ.સી. સીતલવાડ સમિતિ, 1969 :-**

→ 1966માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા એક વહીવટી સુધારણા આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ આયોગ દ્વારા 1969માં કેન્દ્ર-રાજ્યના સંબંધોના અધ્યયન માટે એમ.સી.સીતલવાડની અધ્યક્ષતામાં એક સમિતિની રચના કરી. જેના દ્વારા નીચે મુજબની ભલામણો કરવામાં આવી.

→ અનુચ્છેદ-263 અંતર્ગત એક આંતરરાજ્ય પરિષદની રચના કરવામાં આવે.

→ રાજ્યોને વધુમાં વધુ શક્તિ આપવામાં આવે.

→ રાજ્યપાલના હોદ્દા પર કોઈ અપક્ષ વ્યક્તિની નિમણૂક કરવી જોઈએ.

❖ **રાજમન્નાર સમિતિ, 1969 :-**

→ 1969માં કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોની સુધારણા માટે તમિલનાડુ રાજ્યની સરકાર દ્વારા રાજમન્નાર સમિતિની રચના કરવામાં આવી. તેની ભલામણો નીચે મુજબ હતી.

→ આયોજનપંચના સ્થાને અન્ય એક બંધારણીય સંસ્થાની રચના કરવી જોઈએ.

→ અખિલ ભારતીય સેવાઓ સમાપ્ત કરી દેવી જોઈએ.

→ અનુચ્છેદ-263 મુજબ વડાપ્રધાનની અધ્યક્ષતામાં અકે આંતરરાજ્ય પરિષદ જેના સભ્ય તરીકે બધા જ રાજ્યોના મુખ્યમંત્રી હોવા જોઈએ.

❖ **સરકારીયા આયોગ, 1983 :-**

→ કેન્દ્ર-રાજ્યના સંબંધોની સુધારણા માટે 1983માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ન્યાયમૂર્તિ શ્રી રણજીતસિંહ સરકારીયાની અધ્યક્ષતામાં સરકારીયા આયોગની રચના કરવામાં આવી. જેણે 1988માં પોતાની રિપોર્ટ રજૂ કરી જેમાં નીચે મુજબ ભલામણો હતી.

→ અનુચ્છેદ-263 અંતર્ગત એક સ્થાયી આંતરરાજ્ય પરિષદની રચના કરવામાં આવે.

→ આ યોજનાપંચ અને રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ જેવી સંસ્થાઓને વધુ મજબૂત બનાવવી જોઈએ.

→ રાજ્યપાલની નિમણુંક સમયે સંબંધિત રાજ્યપાલની સલાહ લેવી જોઈએ.

→ અખિલભારતીય સેવાઓ (IAS, IPS, IFS) ને વધુ મજબૂત બનાવવી જોઈએ.

→ ક્ષેત્રીય પરિષદ (Zonal Council) ની રચના કરવામાં આવવી જોઈએ.

❖ **પુંછી આયોગ, 2007 :-**

→ કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોની સમીક્ષા હેતુ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા 2007માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ભૂતપૂર્વ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ મદનમોહન પુંછીની અધ્યક્ષતામાં એક આયોગની રચના કરવામાં આવી. આ આયોગ દ્વારા 2010માં રિપોર્ટ સોંપવામાં આવ્યો. જેમાં નીચે મુજબની ભલામણો હતી.

→ રાજ્યના રાજ્યપાલની નિમણૂક સમયે કેટલીક બાબતોને ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ જેમકે,

(I) તે રાજ્ય બહારનો વ્યક્તિ હોવો જોઈએ.

(ii) તે સંબંધિત રાજ્ય કે ભારતના રાજકારણમાં સક્રિય હોવો જોઈએ નહિ.

→ રાષ્ટ્રપતિના મહાભિયોગની જેમ રાજ્યપાલને હટાવવા માટે પણ મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયા અપનાવવી જોઈએ.

→ અનુચ્છેદ-163 મુજબ રાજ્યપાલની સ્વવિવેક બુદ્ધિની સત્તા રાજ્યની મંત્રીપરિષદની સલાહ વગર વાપરી શકે નહિ, તેવી જોગવાઈ કરવી જોઈએ.

→ રાજ્ય વિધાન મંડળ દ્વારા પસાર થયેલા ખરડાઓ ઉપર રાજ્યપાલે 6 મહિનામાં નિર્ણય લેવો જોઈએ. જો રાજ્યપાલ ખરડો રાષ્ટ્રપતિની વિચારણા માટે અનામત રાખે તો અનુચ્છેદ-201માં સુધારો કરી રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી માટે સમય મર્યાદા નક્કી કરવી જોઈએ.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. સરકારિયા આયોગ શાનાથી સંબંધિત હતો ? - **કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધ.**
2. સરકારિયા આયોગ ક્યારે નિમવામાં આવ્યો ? - **ઈ.સ.1983**
3. કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધ પર ઈ.સ.1971માં રાજમન્નાર સમિતિ કયા રાજ્ય દ્વારા રચવામાં આવી હતી ? - **તમિલનાડુ.**

66. કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ
(Union Territories)

→ બંધારણના ભાગ-8માં અનુચ્છેદ-239 થી અનુચ્છેદ 241 સુધી કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના શાસન અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

→ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોનો વહીવટ યોગ્ય રીતે ચાલે તેની જવાબદારી રાષ્ટ્રપતિની હોય છે.

→ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની સંખ્યા 7 છે.

1. દિલ્લી (રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્ર)
2. પુડુચેરી
3. ચંદીગઢ
4. દમણ અને દીવ
5. દાદરા અને નગરહવેલી
6. આંદામાન અને નિકોબાર દ્વીપ સમૂહ
7. લક્ષદ્વીપ

✦ **અનુચ્છેદ-239 - કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોનું વહીવટ :**

✦ **અનુચ્છેદ-239(1)** મુજબ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વહીવટદારોની નિમણુંક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે તથા તેમના અધિકાર અને જવાબદારીઓનું નિર્ધારણ પણ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

→ આ પ્રદેશના વહીવટદારોના નામ પણ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અલગ-અલગ નક્કી કરવામાં આવ્યા છે જેમ કે,

દિલ્લી - પુડુચેરી - આંદામાન અને નિકોબા દ્વીપ સમૂહ -	ઉપ-રાજ્યપાલ (Left. Governer)
ચંદીગઢ - દીવ-દમણ - દાદરા-નગર હવેલી - લક્ષદ્વીપ -	વહીવટદાર (Administrator)

✦ **અનુચ્છેદ-239(2) :** રાષ્ટ્રપતિ કોઈ રાજ્યના રાજ્યપાલને કોઈ નજીકના કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના વહીવટદાર તરીકે નિયુક્ત કરી શકે છે. વહીવટદાર દ્વારા પોતાના કાર્યો મંત્રી મંડળથી સ્વતંત્ર રહીને કરવામાં આવે છે. આ રીતે વહીવટદાર રાષ્ટ્રપતિના એજન્ટ તરીકે કાર્ય કરે છે.

→ **કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના શાસકો રાજ્યપાલને સમકક્ષ રાજ્યના મુખ્ય વડા હોતા નથી પરંતુ તેઓ રાષ્ટ્રપતિના એજન્ટ તરીકે કાર્ય કરે છે.**

❖ **વિધાનસભા અને મંત્રીપરિષદ :**

→ **1962માં અનુચ્છેદ-239(A)** ઉમેરી કેન્દ્રીય સંસદને શક્તિ આપવામાં આવી કે તે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વિધાનમંડળ અથવા મંત્રીપરિષદ અથવા બંનેનું સર્જન કરી શકે છે.

✦ **69મો બંધારણીય સુધારો, 1991 : અનુચ્છેદ-239(AA) અને અનુચ્છેદ-239(AB)** ઉમેરવામાં આવ્યા, જેમાં દિલ્લી વિશે વિશેષ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી.

✦ **અનુચ્છેદ-239(AA)** મુજબ **1 ફેબ્રુઆરી, 1992** થી દિલ્લી કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્રનો દરજ્જો તથા વિધાનસભાનું સર્જન તથા મંત્રીપરિષદનું પણ સર્જન કરવામાં આવ્યું.

→ દિલ્લી સરકાર રાજ્ય યાદીના ત્રણ વિષયો. 1. લોકવ્યવસ્થા 2. પોલીસ 3. ભૂમિ ને છોડીને તમામ રાજ્ય યાદી અને સંયુક્ત યાદીના વિષયો પર કાયદો બનાવી શકે છે.

→ દિલ્લીમાં મંત્રી મંડળની સંખ્યા વિધાનસભાની કુલ સભ્ય સંખ્યા-70 ના દસમાં ભાગની અર્થાત્ માત્ર-7 (મુખ્યમંત્રી + 6 મંત્રી) રાખવામાં આવી છે.

❖ **દિલ્લીમાં મુખ્યમંત્રી અને મંત્રીમંડળની નિમણૂક :**

→ દિલ્લીમાં મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે, ઉપરાજ્યપાલ દ્વારા નહિ. આ ઉપરાંત અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક પણ રાષ્ટ્રપતિ મુખ્યમંત્રીની સલાહ અનુસાર કરે છે.

→ મુખ્યમંત્રીની મંત્રીપરિષદની સલાહ દ્વારા ઉપરાજ્યપાલ વહીવટ કરે છે. પોતાના સ્વવિવેકના વિષયો સિવાય ઉપરાજ્યપાલ મંત્રીમંડળની સલાહ માનવા બંધાયેલો છે. પરંતુ જો કોઈ બાબતમાં ઉપરાજ્યપાલ અને મુખ્યમંત્રી (મંત્રી મંડળ) વચ્ચે મતભેદ થાય, તો રાષ્ટ્રપતિનો નિર્ણય અંતિમ રહેશે.

✦ **અનુચ્છેદ-239(AB) :** (દિલ્લી/પુડુચેરી બંને માટે) બંધારણીય નિષ્ફળતા અંતર્ગત **અનુચ્છેદ-356** લાગુ પાડી શકાય છે.

→ **અનુચ્છેદ-239(B) :** (દિલ્લી/પુડુચેરી બંને માટે) વિધાનસભાનું સત્ર ચાલુ ન હોય તેવા સમયે ઉપરાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી થી વટહુકમ બહાર પાડી શકે છે, પણ તે માટે વિધાનસભા શરૂ થવાના પ્રથમ 6 સપ્તાહમાં મંજૂરી મળવી આવશ્યક છે.

→ કાયદો બનાવવાની શક્તિમાં સંસદ સર્વોપરિ છે, પણ રાષ્ટ્રપતિને કાયદો બનાવવાની વિશિષ્ટ શક્તિ પ્રાપ્ત છે પણ જો વિધાનસભા અસ્તિત્વમાં હોય, તો રાષ્ટ્રપતિ તેનો પ્રયોગ કરતો નથી.

❖ **રાષ્ટ્રપતિની કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની બાબતમાં કાયદો બનાવવાની શક્તિ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-240 :** કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં રાષ્ટ્રપતિને કાયદો બનાવવાની વિશેષ શક્તિ પ્રાપ્ત છે જે તે સમયે સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદાને સમાપ્ત કરી શકે છે. પણ

(i) જ્યારે કોઈ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં સ્થાનિક વિધાનમંડળની સ્થાપના કરવામાં આવે તો રાષ્ટ્રપતિ તેના પ્રથમ સત્રપછી કાયદો બનાવી શકતા નથી.

(ii) જ્યારે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના વિધાનમંડળને મોકૂફ કરી દેવાય કે તેનું વિસર્જન થઈ જાય તો રાષ્ટ્રપતિ તે પ્રદેશના વહીવટ માટે કાયદો બનાવી શકે છે.

❖ **કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોમાં ઉચ્ચન્યાયાલય :-**

✦ **અનુચ્છેદ-241 :** સંસદ કાયદાથી કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો માટે ઉચ્ચન્યાયાલયની સ્થાપના કરી શકે અથવા કોઈ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશને કોઈ રાજ્યના ઉચ્ચન્યાયાલય ક્ષેત્રમાં લાવી શકે છે.

→ એકમાત્ર દિલ્લીમાં સ્વતંત્ર ઉચ્ચન્યાયાલય આવેલ છે.

❖ **અર્જીત રાજ્ય ક્ષેત્ર :**

✦ **અનુચ્છેદ-366 :** એવા અર્જીત રાજ્ય ક્ષેત્ર જેનો ઉલ્લેખ બંધારણની પ્રથમ અનુસૂચિમાં નથી ત્યાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિયુક્ત કમિશ્નર દ્વારા શાસન ચાલશે.

યાદરાખો :-

→ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ-1માં ભારતના રાજ્યક્ષેત્રને 3 ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યુ છે.

1. રાજ્ય

2. કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ

3. એવા અન્ય રાજ્યક્ષેત્ર જે ભારત સરકાર દ્વારા કોઈપણ સમયે અર્જીત કરવામાં આવ્યા હોય

❁❁❁❁

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના વહીવટ અંગે જોગવાઈ છે ? - **ભાગ-8**
2. ભારતમાં કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વહીવટ કોના દ્વારા થાય છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
3. કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વહીવટદારોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
4. કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વિધાનસભાની રચના કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ? - **સંસદ.**
5. વર્તમાનમાં કયા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને પોતાની વિધાનસભા અને મંત્રી પરિષદ છે ? - **દિલ્લી અને પુડુચેરી.**
6. રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્ર દિલ્લીનો વહીવટદાર કયા નામે ઓળખાય છે ? - **ઉપરાજ્યપાલ.**
7. ચંદીગઢ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશનો વહીવટદાર કયા નામે ઓળખાય છે ? - **મુખ્ય આયુક્ત (એડમિનિસ્ટ્રેટર)**
8. આંદામાન-નિકોબારનો વહીવટદાર કયા નામે ઓળખાય છે ? - **ઉપરાજ્યપાલ.**
9. લક્ષદ્વીપ તથા દીવ-દમણનો વહીવટદાર કયા નામે ઓળખાય છે ? - **મુખ્ય આયુક્ત (એડમિનિસ્ટ્રેટર)**
10. રાજ્યયાદીના કયા ત્રણ વિષયો પર દિલ્લીની સરકાર કાયદો બનાવી શકતી નથી ? - **લોકવ્યવસ્થા, પોલીસ અને ભૂમિ.**

❁❁❁❁

67. અનુસૂચિત અને જનજાતીય ક્ષેત્ર
(Scheduled and Tribal Areas)

→ બંધારણના ભાગ-10માં અનુચ્છેદ-244માં કેટલાક એવા ક્ષેત્ર જેમને 'અનુસૂચિત ક્ષેત્ર' અને 'જનજાતીય ક્ષેત્ર' નામ આપવામાં આવેલ છે તેમના વહીવટની જોગવાઈઓ આપવામાં આવી છે.

❖ **બંધારણની 5મી અનુસૂચિ (અનુસૂચિત ક્ષેત્રોનું વહીવટ) :-**

→ રાજ્યોના અનુસૂચિત ક્ષેત્ર અને અનુસૂચિત જનજાતીય ક્ષેત્રોના પ્રશાસન અને નિયંત્રણ વિશે ચર્ચા. (અસમ, મેઘાલય, ત્રિપુરા અને મિઝોરમ રાજ્યો સિવાય)

(5મી અનુસૂચિમાં સંસદ સામાન્ય કાયદા દ્વારા સુધારો કરી શકે છે/સમાપ્ત કરી શકે છે જે બંધારણીય સુધારો ગણવામાં આવતો નથી.)

❖ અનુસૂચિત ક્ષેત્ર (Scheduled Areas) :-

✦ **અનુચ્છેદ-244(1) :** અસોમ, મેઘાલય, ત્રિપુરા અને મિઝોરમ સિવાયના સંપૂર્ણ દેશમાં રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં અનુસૂચિતક્ષેત્રના વહીવટ માટે વિશેષ જોગવાઈ.

✦ **અનુસૂચિત ક્ષેત્રની જાહેરાત :-**

→ કોઈપણ ક્ષેત્રને અનુસૂચિત ક્ષેત્ર જાહેર કરવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિ પાસે છે, પરંતુ તે સંસદ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા કાયદા દ્વારા જ આ જાહેરાત કરી શકે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિને સંબંધિત રાજ્યના રાજ્યપાલની સાથે વિચાર વિમર્શ કરી કોઈ અનુસૂચિત ક્ષેત્રના ક્ષેત્રફળને વધારવાની અથવા ઘટાડવાની, સરહદોને પરિવર્તિત કરવાની અને નામ બદલવાનો પણ અધિકાર છે.

✦ **અનુસૂચિત ક્ષેત્રોનું વહીવટ :-**

→ રાજ્યની કારોબારી શક્તિ તેના રાજ્યમાં આવેલ અનુસૂચિત ક્ષેત્રમાં પણ લાગુ થશે. આવા ક્ષેત્રો માટે રાજ્યપાલ પર વિશેષ જવાબદારી હોય છે. રાજ્યપાલ આવા ક્ષેત્રોના વહીવટ અંગે રાષ્ટ્રપતિને વાર્ષિક રિપોર્ટ આપે છે. અથવા જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ માંગે ત્યારે આપે છે.

✦ **અનુસૂચિત ક્ષેત્રોમાં રાજ્યપાલની વિશેષ શક્તિ :-**

→ રાજ્યપાલને સત્તા છે કે તે સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાન મંડળના કોઈ વિશેષ અધિનિયમને અનુસૂચિત ક્ષેત્રોમાં લાગુ ન કરે અથવા કેટલાક પરિવર્તન સાથે અપવાદ સ્વરૂપે લાગુ કરે.

→ રાજ્યપાલ અનુસૂચિત ક્ષેત્રોમાં શાંતિ અને સલામતી માટે જનજાતિ સલાહકાર પરિષદથી વિચાર-વિમર્શ કરી નિયમ બનાવી શકે છે. જેમકે,

→ અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યો વચ્ચે જમીનની લે-વેચ પર પ્રતિબંધ લગાવી શકે છે.

→ શાહુકારોને આ ક્ષેત્રોમાં અનુસૂચિત જનજાતિઓના લોકોને ઉધાર આપવા પર પ્રતિબંધ લગાવી શકે છે.

✦ **જનજાતીય (આદિજાતિ) સલાહકાર પરિષદ :-**

→ એવા રાજ્ય જેના અંતર્ગત અનુસૂચિત ક્ષેત્ર છે, ત્યાં જનજાતીય સલાહકાર પરિષદની રચના કરવામાં આવે છે. જેમાં 3/4 સભ્ય રાજ્ય વિધાનસભામાં અનુસૂચિત જનજાતિઓના પ્રતિનિધિ હોવા જોઈએ. આ પ્રકારની પરિષદ એવા રાજ્યોમાં પણ રચવામાં આવે છે જ્યાં અનુસૂચિત જનજાતિઓ છે, પરંતુ અનુસૂચિત ક્ષેત્ર નથી.

યાદરાખો :-

→ બંધારણે અપેક્ષા કરી છે કે, રાષ્ટ્રપતિ અનુસૂચિત જનજાતિઓના કલ્યાણ માટે અને અનુસૂચિત ક્ષેત્રોના વહીવટની સમીક્ષા માટે આયોગની રચના કરશે પણ બંધારણ અમલમાં આવ્યાના 10 વર્ષ પછી જ કરી શકાશે.

1960- સૌપ્રથમ આયોગ ના અધ્યક્ષ - યુ.એન.ઢેબર

2002- દ્વિતીય આયોગના અધ્યક્ષ - દિલીપસિંહ ભૂરિયા

❖ **જનજાતીય ક્ષેત્ર (Tribal Areas) :-**

❖ **બંધારણની 6ઠ્ઠી અનુસૂચિ (જનજાતીય ક્ષેત્રોનું વહીવટ) :-**

→ ઉત્તર-પૂર્વ રાજ્યો અસમ, મેઘાલય, ત્રિપુરા અને મિઝોરમના પ્રશાસન સંબંધી જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે.

♦ **અનુચ્છેદ-244(2) :** અસોમ, મેઘાલય, મિઝોરમ અને ત્રિપુરાના જનજાતીય ક્ષેત્રોના સંબંધમાં વ્યવસ્થા અને વહીવટ સંબંધી આવશ્યક જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ બંધારણની 6ઠ્ઠી અનુસૂચિમાં કરવામાં આવ્યો છે.

❖ **જનજાતીય ક્ષેત્રોનું વહીવટ :**

→ બંધારણની 6ઠ્ઠી અનુસૂચિ અંતર્ગત આવતા ક્ષેત્રોના વહીવટની નિમ્ન લિખિત વિશેષતાઓ છે.

→ અસોમ, મેઘાલય, ત્રિપુરા અને મિઝોરમના જનજાતીય ક્ષેત્રોમાં સ્વશાસીત જિલ્લાની રચના કરવામાં આવશે પરંતુ તે રાજ્ય સરકારના વહીવટ અંતર્ગત આવશે.

→ આ સ્વશાસી જિલ્લાઓને કેટલાક ક્ષેત્રોમાં કાયદો બનાવવાની શક્તિ જેમકે, આરક્ષિત જંગલથી અલગ જંગલોની વ્યવસ્થા કરવી, મિલ્કતનો વારસો, વિવાહ, સામાજીક રીતિરિવાજ વગેરે. પરંતુ આ પરિષદો દ્વારા બનાવેલ કોઈપણ કાયદો રાજ્યપાલની મંજૂરી વગર અમલમાં આવી શકશે નહિ.

→ આ પરિષદોને જનજાતિઓની આંતરિક બાબત ઉકેલવા ગ્રામ પરિષદ અથવા ન્યાયાલયનું સ્થાપના કરી શકે છે.

→ આ પરિષદોને જમીન વેરો નાંખવાની અને ઉઘરાવવાની તથા અન્ય કેટલાક કર નાખવાની પણ સત્તા હશે.

→ રાજ્યપાલને સ્વશાસી જિલ્લાને સ્થાપિત અથવા પુનઃસ્થાપિત કરવાનો અધિકાર છે. આથી રાજ્યપાલ આ ક્ષેત્રોને વધારી/ઘટાડી શકે છે કે નામમાં પરિવર્તન કરી શકે છે. અને સીમાઓ નક્કી કરી શકે છે.

→ જિલ્લા પરિષદ શાહુકારો પણ નિયંત્રણ અને ગેર જનજાતીય સમુદાયોના વેપાર પર નિયંત્રણ લાદી શકે છે પરંતુ આ માટે રાજ્યપાલની સ્વીકૃતિ આવશ્યક છે.

●●●●

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં અનુસૂચિત અને જનજાતીય ક્ષેત્રોના વહીવટ સંબંધી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **પાંચમી અનુસૂચિ.**
2. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં અસમ, મેઘાલય, ત્રિપુરા તથા મિઝોરમ રાજ્યોમાં અનુસૂચિત જનજાતિ ક્ષેત્રોના વહીવટના સંબંધમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **છઠ્ઠી અનુસૂચિ.**
3. કોઈપણ ક્ષેત્રને અનુસૂચિત અને જનજાતિય ક્ષેત્ર જાહેર કરવાનો અધિકાર કોને છે ? - **રાષ્ટ્રપતિને.**

●●●●

68. રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગ -::
(National Commission for Scheduled Casts)

→ મૂળ બંધારણમાં ભાગ-16માં (અનુચ્છેદ-338) મુજબ અનુસૂચિતજાતિ અને જનજાતિ માટે એક વિશેષ અધિકારીની નિમણૂકની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. પણ 1990માં 65માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા અનુસૂચિત જાતિ અને જનજાતિ માટે એક વિશેષ અધિકારીના સ્થાને એક બહુસભ્ય રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ અને જનજાતિ આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી.

→ 89માં બંધારણીય સુધારા, 2003 દ્વારા આ રાષ્ટ્રીય આયોગનું બે ભાગમાં વિભાજન કરી દેવામાં આવ્યું તથા અનુચ્છેદ-338 અંતર્ગત રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગ અને અનુચ્છેદ-338(A) ના અંતર્ગત રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી.

→ 2004 થી અલગ રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગ અસ્તિત્વમાં આવ્યો.

✦ **સભ્યો :-** આયોગમાં 1 અધ્યક્ષ, 1 ઉપાધ્યક્ષ અને 3 અન્ય સભ્યો.

✦ **નિમણૂક :-** આયોગના બધા જ સભ્યોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

✦ **કાર્યકાળ :-** બંધારણમાં કોઈ નિશ્ચિત કાર્યકાળ નથી. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

✦ **કાર્યો :-**

→ અનુસૂચિત જાતિઓના સંરક્ષણ બાબતે કરવામાં આવતા કાર્યો વિશે રાષ્ટ્રપતિને દર વર્ષે અથવા જ્યારે જરૂર લાગે ત્યારે રિપોર્ટ આપે છે.

→ રાષ્ટ્રપતિએ અનુસૂચિત જાતિ વિશે સોંપેલા કાર્યો કરે છે.

→ અનુસૂચિત જાતિઓના બંધારણીય સંરક્ષણથી સંબંધિત બધી જ બાબતોનું નિરીક્ષણ અને અમલીકરણની સમીક્ષા કરે છે તથા તેમના હિતોનું ઉલ્લંઘન થતા તેની તપાસ કરે છે.

✦ **શક્તિઓ :-**

→ આયોગ જ્યારે અનુસૂચિત જાતિઓને થયેલ અન્યાય કે અન્ય બાબતમાં તપાસ કરે ત્યારે તેને દીવાની ન્યાયાલયની શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

→ તે પછાત વર્ગો અને એંગ્લો ઈન્ડિયન સમુદાયથી સંબંધિત ફરીયાદોમાં પણ કાર્ય કરે છે.

✿✿✿✿

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ?
   - અનુચ્છેદ-338
2. કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા અનુસૂચિત જાતિ આયોગ અને અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગ અલગ કરવામાં આવ્યા ?
   - 89મો બંધારણીય સુધારો, 2003
3. રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? **- રાષ્ટ્રપતિ.**

69. રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગ
(National Commission for Scheduled Tribes)

→ બંધારણમાં ભાગ-16માં અનુચ્છેદ-338(A) મુજબ અનુસૂચિતજનજાતિ આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

→ 89માં બંધારણીય સુધારા, 2003 દ્વારા અનુચ્છેદ-338(A) ના અંતર્ગત અલગ રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી.

→ 2004 થી અલગ રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગ અસ્તિત્વમાં આવ્યું.

✦ **સભ્યો :-** આયોગમાં 1 અધ્યક્ષ, 1 ઉપાધ્યક્ષ અને 3 અન્ય સભ્યો.

✦ **નિમણૂક :-** આયોગના બધા જ સભ્યોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

✦ **કાર્યકાળ :-** બંધારણમાં કોઈ નિશ્ચિત કાર્યકાળ નથી. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

✦ **કાર્યો :-**

→ અનુસૂચિત જનજાતિઓના સંરક્ષણ બાબતે કરવામાં આવતા કાર્યો વિશે રાષ્ટ્રપતિને દર વર્ષે અથવા જ્યારે જરૂર લાગે ત્યારે રિપોર્ટ આપે છે.

→ અનુસૂચિત જનજાતિઓના બંધારણીય સંરક્ષણથી સંબંધિત બધી જ બાબતોનું નિરીક્ષણ અને અમલીકરણની સમીક્ષા કરે છે તથા તેમના હિતોનું ઉલ્લંઘન થતા તેની તપાસ કરે છે.

✦ **શક્તિઓ :-**

→ આયોગ જ્યારે અનુસૂચિત જનજાતિઓને થયેલ અન્યાય કે અન્ય બાબતમાં તપાસ કરે ત્યારે તેને દીવાની ન્યાયાલયની શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

✿✿✿✿

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગ તથા રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગની ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? - **ભાગ-16**
2. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-338 (A)**
3. રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**

✿✿✿✿

70. જાહેર સેવાઓ
(Civil Services)

❖ **ભારતમાં લોકસેવાઓનો વિકાસ :**

→ ઈ.સ.1854માં લોર્ડ મેકોલેની અધ્યક્ષતામાં "કમિટી ઓન ઈન્ડિયન સિવિલ સર્વિસીઝ" ની રચના કરવામાં આવી. જેણે સૌ પ્રથમ ICS (Indian Civil Services) ની સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓની બાબતમાં ભલામણો રજૂ કરી.

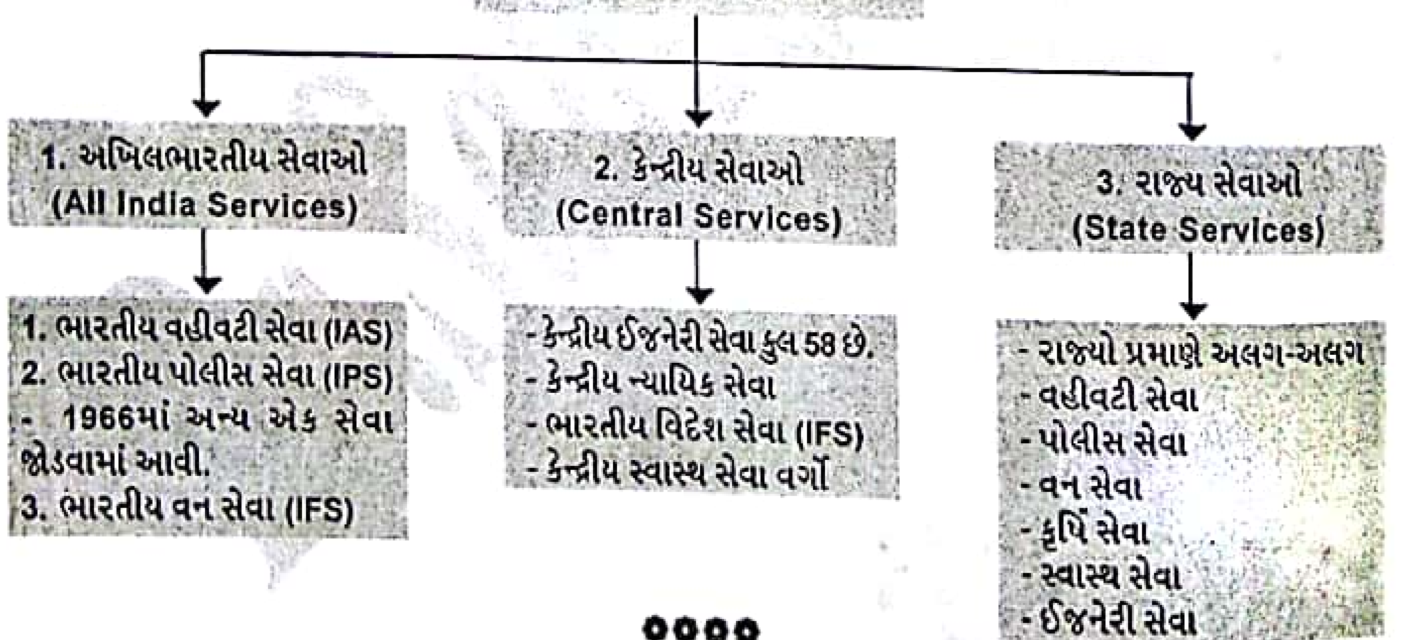
→ ઈ.સ.1885માં ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ દ્વારા સિવિલ સર્વિસની ઓછામાં ઓછી વયમર્યાદા વધારવા આંદોલન કરવામાં આવ્યું.

→ ઈ.સ.1926માં ભારત સેક્રેટરી દ્વારા 4 સભ્ય અને એક અધ્યક્ષવાળા જાહેર સેવા આયોગ (Civil Service Commission) ની સ્થાપના કરવામાં આવી સર રોઝ બાર્કર તેના સૌ પ્રથમ અધ્યક્ષ હતા.

→ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિ પછી નવું બંધારણ અમલમા આવ્યા બાદ ઈ.સ.1950માં ભારતીય સિવિલ સેવાનું સ્થાન ભારતીય વહીવટી સેવાએ લીધુ. તથા "સંઘ જાહેર સેવા આયોગ" ની સ્થાપના કરવામાં આવી.

❖ **જાહેરસેવાઓનું સ્વરૂપ :**

→ ભારતમાં જાહેર સેવાઓને નીચેના 3 વર્ગોમાં વહેંચવામાં આવી છે.

oooo

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતમાં સૌ પ્રથમ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ અંગેની ભલામણ કોણે કરી ? - **લોર્ડ મેકોલે.**
2. ભારતમાં સૌ પ્રથમ સંઘ જાહેર સેવા આયોગની સ્થાપના ક્યારે થઈ ? - **ઈ.સ.1926**
3. અખિલ ભારતીય સેવાઓ કઈ કઈ છે ? - **ભારતીય વહીવટી સેવા (IAS), ભારતીય પોલીસ સેવા (IPS), ભારતીય વનસેવા (IFS)**

71. સંઘ જાહેર સેવા આયોગ
(Union Public Service Commissioin-UPSC)

❖ **જાહેર સેવા આયોગની સંરચના :-**

→ બંધારણના ભાગ-14માં અનુચ્છેદ-315 થી અનુચ્છેદ-323માં સંઘ જાહેરસેવા આયોગની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

✦ **અનુચ્છેદ-315 :-** સંઘને એક જાહેર સેવા આયોગ અને દરેક રાજ્યને એક જાહેર સેવા આયોગ રહેશે. બેકે તેથી વધુ રાજ્યો જો તેમના વિધાન મંડળો (એક અથવા બંને ગૃહ) પ્રસ્તાવ પસાર કરીને તેમના માટે સંયુક્ત જાહેર સેવા આયોગની માંગણી કરે તો સંસદ કાયદો પસાર કરી આ અંગે વ્યવસ્થા કરી શકશે અર્થાત્ જે-તે રાજ્યો વચ્ચે સંયુક્ત જાહેર સેવા આયોગની સ્થાપના કરી શકે છે.

❖ **સભ્યોની નિમણુંક અને હોદ્દાની મુદ્દત :-**

✦ **અનુચ્છેદ-316 :-** સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોજ નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

→ સંઘ જાહેર સેવા આયોગમાં સભ્યોની સંખ્યા કેટલી હશે તે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે સામાન્ય રીતે અધ્યક્ષ સહિત 9 થી 11 સભ્યો હોય છે.

→ આયોગના કુલ સભ્યોના અડધા સભ્યોને ભારત સરકાર અથવા કોઈપણ રાજ્યની રાજ્ય સરકારમાં 10 વર્ષ કામ કરવાનો અનુભવ હોવો જરૂરી છે.

❖ **હોદ્દાની મુદ્દત :-**

→ સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્ય હોદ્દો ગ્રહણ કરવાની તારીખથી 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર બંનેમાંથી જે વહેલા હોય ત્યાં સુધી હોદ્દા ઉપર રહી શકે છે.

✦ **જોહર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોના પદ નીચેની પરિસ્થિતિમાં ખાલી પડે છે.**

1. કાર્યકાળ પૂર્ણ થાય,
2. રાષ્ટ્રપતિને સ્વેચ્છાએ રાજીનામું આપે,
3. રાષ્ટ્રપતિ પોતાના આદેશ દ્વારા સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ કે સભ્યોને હટાવી શકે છે જ્યારે તે અધ્યક્ષ કે સભ્ય,

(i) દેવાળિયો જાહેર થાય,

(ii) હોદ્દાની મુદ્દાત દરમ્યાન પોતાના કર્તવ્યોનું પાલન ન કરે,

(iii) રાષ્ટ્રપતિની નજરમાં માનસિક અસ્થિર જાહેર થાય.

✦ **અનુચ્છેદ-317 મુજબ હટાવવાની પ્રક્રિયા :-**

(iv) કદાચાર (ભ્રષ્ટાચાર) માં દોષિત ઠરે, પરંતુ આ બાબતમાં રાષ્ટ્રપતિ તેના તપાસ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને સોંપે છે. અને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ભારતના બંધારણ અનુસાર કાર્યવાહી કરી અને તેની તપાસ કરે છે. ત્યારે જો તેમાં દોષિત ઠરે તો રાષ્ટ્રપતિ તેને આદેશ દ્વારા હટાવી દે છે.

❖ **સંઘ જોહર સેવા આયોગના સભ્યોની સ્વતંત્રતા :-**

→ આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોને બંધારણમાં દર્શાવેલ પ્રક્રિયા મુજબ જ તેમના હોદ્દા પરથી હટાવી શકાય છે.

→ સંઘ જાહેર સેવા આયોગના સભ્ય, અધ્યક્ષતા વેતન ભથ્થા ભારતની સંચિતનિધિ (એકત્રિત ફંડ/સ્થાયી ભંડોળ) માંથી આપવામાં આવે છે. જેના પર સંસદ દ્વારા મતદાન થઈ શકતુ નથી.

→ સંઘ જાહેર સેવા આયોગના સભ્યોનો કાર્યકાળ પૂર્ણ થવા પર તેમને સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ કે રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ સિવાય અન્ય કોઈ હોદ્દા પર કે ફરીથી એના એજ હોદ્દા (સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ પદે) પર નીમી શકાતા નથી કે અન્ય સરકારી નોકરીમાં નિમણૂક કરી શકાતા નથી.

❖ **સંઘ જાહેર સેવા આયોગના કાર્યો :-**

✦ **અનુચ્છેદ-320 મુજબ સંઘ જાહેર સેવા આયોગના કાર્યો નીચે મુજબ છે.**

(i) અખિલ ભારતીય સેવાઓ અને કેન્દ્રીય સેવાઓ માટે ભરતી પરીક્ષાઓનું આયોજન કરવું

(ii) જો બે કે બે થી વધુ રાજ્યો સંયુક્ત જાહેર સેવા આયોગની રચના કરવા ઈચ્છે તો તેમને એ બાબતે સહાયતા કરવી.

(iii) કેન્દ્ર સરકાર નીચેની બાબતોમાં સંઘ જાહેર સેવા આયોગ પાસેથી ભલામણો લે છે.

→ જાહેર સેવાની ભરતીની પદ્ધતિઓ પર

→ જાહેર સેવાઓમાં નિમણૂક, એક સેવામાંથી બીજી સેવામાં સ્થાનાંતરણ અને બઢતીની બાબતો પર.

❖ **સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ :-**

	નામ	કાર્યકાળ
1.	સર રોઝ બાર્કર	1926-1932
2.	સર ડેવિડ પેટ્ટી	1932-1936
3.	સર આયરે ગોર્ડન	1937-1942
4.	સર રોબર્ટસન	1942-1947
✦	**સ્વતંત્રતા પછીના અધ્યક્ષ :-**	
1.	એચ.કે.કૃપલાણી	1947-49
2.	આર.એન.બેનર્જી	1949-55
3.	એન.ગોવિંદરાજન	1955-55
4.	વી.એસ.હેજમાડી	1955-61
5.	બી.એન.ઝા	1961-67
6.	કે.આર.દામલે	1967-71
7..	આર.સી.સરકાર	1971-73
8.	ડૉ.એ.આર. કિડવઈ	1973-79
9.	ડૉ.એમ.એલ. શહારે	1979-85
10.	એચ.કે.એલ.કપૂર	1985-90
11.	જે.પી.ગુપ્તા	1990-92
12.	આર.એન.બાજપુરબુલી	1992-96
13.	એસ.છતવાલ	1996-96
14.	જે.એમ.કુરેશી	1996-98
15.	લેફ જનરલ સુરિન્દરનાથ	1998-2002
16.	પી.સી.હોતા	2002-03
17.	માતા પ્રસાદ	2003-05
18.	ડૉ.એસ.આર.હાશિમ	2005-06
19.	ગુરુબચન જગત	2006-07
20.	સુબીર દત્તા	2007-08
21.	ડી.પી.અગ્રવાલ	2008-2014
22.	રજની રાજદાન	2014
23.	દિપક ગુપ્તા	2014 થી અત્યાર સુધી

યાદરાખો :-

અનુચ્છેદ-312 :- અખિલભારતીય સેવાઓ

- અનુચ્છેદ-312 મુજબ જો રાજ્યસભાએ વિશેષ બહુમતી (હાજર રહીને મત આપનારા ઓછામાં ઓછા 2/3 સભ્યોની બહુમતી)થી નવી અખિલ ભારતીય સેવાનું સર્જન કરવા સૂચવે તો સંસદ આ બાબતે કાયદો પસાર કરી નવી અખિલ ભારતીય સેવાનું સર્જન કરી શકે છે. પરંતુ આ અંગેના ઠરાવની શરૂઆત માત્ર રાજ્યસભામાંથી જ થઈ શકે છે.

❁❁❁❁

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના સૌ પ્રથમ સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - **સર રોઝ બાર્કર.**
2. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં 'અખિલ ભારતીય સેવાઓ' અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-312**
3. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં 'સંઘ જાહેર સેવા આયોગ'ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-315**
4. બંધારણના કયા અનુચ્છેદ મુજબ સંઘ જાહેર સેવા આયોગના સભ્યોની નિમણૂક કરવામાં આવે છે ? - **અનુચ્છેદ-316**
5. સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
6. સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે ? - **6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ બંનેમાંથી જે વહેલા હોય ત્યાં સુધી.**
7. સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યો પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
8. સંઘ જાહેર સેવા આયોગના સભ્યોને તેમના હોદ્દા પરથી કઈ રીતે હટાવી શકાય છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની ભલામણથી રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા તેમને હટવી શકે છે.**
9. સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોને પગાર કઈ નિધિમાંથી આપવામાં આવે છે ? - **ભારતની સંચિતનિધિ.**
10. સ્વતંત્રભારતના સંઘ જાહેર સેવા આયોગના સૌ પ્રથમ અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - **એચ.કે.કૃપલાણી.**

❁❁❁❁

72. રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગ
(State Public Service Commission)

→ બંધારણના ભાગ-14માં અનુચ્છેદ-315 થી અનુચ્છેદ-323માં રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

❖ **રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગની સંરચના :-**

✦ **અનુચ્છેદ-315 :-** દરેક રાજ્યને એક જાહેર સેવા આયોગ રહેશે. આ ઉપરાંત બે કે તેથી વધુ રાજ્યો, જો તેમના વિધાન મંડળો (એક અથવા બંને ગૃહ) પ્રસ્તાવ પસાર કરે અને તેમના માટે સંયુક્ત જાહેર સેવા આયોગની માંગણી કરે તો, સંસદ કાયદો પસાર કરી આ અંગે વ્યવસ્થા કરી શકશે. અર્થાત્ જે-તે રાજ્યો વચ્ચે સંયુક્ત જાહેર સેવા આયોગની સ્થાપના કરી શકે છે.

❖ **સભ્યોની નિમણુંક :-**

✦ **અનુચ્છેદ-316 :-** રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગમાં એક અધ્યક્ષ અને અન્ય સભ્યો રહેશે જેમની નિમણૂક રાજ્યના રાજ્યપાલ દ્વારા કરવામાં આવશે.

→ બંધારણમાં રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગની સભ્ય સંખ્યાનો કોઈ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. તે રાજ્યપાલ પર છોડી દેવામાં આવેલ છે. પરંતુ આયોગના કુલ સભ્યોના અડધા સભ્યો ભારત સરકાર અથવા રાજ્ય સરકારને આધીન ઓછામાં ઓછા 10 વર્ષ સુધી કામ કરવાનો અનુભવ હોવો જરૂરી છે.

❖ **હોદ્દાની મુદત :-**

→ રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્ય હોદો ગ્રહણ કરવાની તારીખથી 6 વર્ષ અથવા 62 વર્ષની ઉંમર બંનેમાંથી મજે વહેલા હોય ત્યાં સુધી પોતાનો હોદ્દો ધારણ કરી શકે છે.

✦ **રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોના પદ નીચેની પરિસ્થિતિમાં ખાલી પડે છે. :-**

1. કાર્યકાળ પૂર્ણ થાય,
2. રાજ્યપાલ સ્વચ્છાએ રાજીનામું આપે,
3. રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણુંક ભલે રાજ્યપાલ કરે છે પરંતુ તેમને હોદ્દા પરથી દૂર કરવાની સત્તા માત્ર રાષ્ટ્રપતિને જ છે. રાષ્ટ્રપતિ નીચેના આધારોએ આયોગના સભ્યને છૂટા કરી શકે છે,

(i) દેવાળિયો જાહેર થયેલ હોય,
(ii) હોદ્દાની મુદત દરમ્યાન પોતાના કર્તવ્યોનું પાલન ન કરે,
(iii) રાષ્ટ્રપતિની નજરમાં માનસિક અસ્થિર જાહેર થાય,

✦ **અનુચ્છેદ-317 મુજબ હટાવવાની પ્રક્રિયા :-**

(iv) આયોગનો સભ્ય જો કદાચાર (ભ્રષ્ટાચાર) માં દોષિત ઠરે, પરંતુ આ બાબતમાં રાષ્ટ્રપતિ તેની તપાસ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને સોંપે છે અને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ભારતના બંધારણ અનુસાર કાર્યવાહી કરી અને તેની તપાસ કરે છે, ત્યારે જો આ તપાસમાં દોષી ઠરે તો રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા તેને હટાવી શકે છે.

❖ **રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના સભ્યોની સ્વતંત્રતા :-**

→ આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોને બંધારણમો દર્શાવેલ પ્રક્રિયા મુજબ જ હટાવી શકાય છે.

→ રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ, સભ્યોના પગાર ભથ્થા રાજ્યની સંચિતનિધિ (એકત્રિત ફંડ/સ્થાપી ભંડોળ) માંથી આપવામાં આવે છે. જેના પર રાજ્ય વિધાન મંડળ મતદાન કરી શકતું નથી.

→ રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના સભ્યોનો કાર્યકાળ પૂર્ણ થવા પર તેમે સંઘ જાહેર સેવા આયોગ કે રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ સિવાય અન્ય કોઈ સરકારી હોદ્દા કે નોકરી કે એના એજ હોદ્દા (રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ પદે) પર નીમી શકાતા નથી.

❖ **રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના કાર્યો :-**

✦ **અનુચ્છેદ-320 મુજબ રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના કાર્યો નીચે મુજબ છે.**

(i) રાજ્ય જાહેર સેવા માટે ભરતી પરીક્ષાઓનું આયોજન કરવું

(ii) રાજ્ય સરકાર નીચેની બાબતોમાં રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગ પાસથી ભલામણો લે છે.

→ જાહેર સેવાઓની ભરતીની પદ્ધતિ પર

→ જાહેર સેવાઓમાં નિમણુંક, એક સેવામાંથી બીજી સેવાઓમાં સ્થળાંતર અને બઢતીની બાબતો પર.

❖❖❖❖

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? **- અનુચ્છેદ-315**
2. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના સભ્યોની નિમણૂક અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? **- અનુચ્છેદ-316**
3. રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના સભ્યોની નિમણૂક કોણ કરે છે ? **- રાષ્ટ્રપતિ.**
4. રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે ? **- 6 વર્ષ અથવા 62 વર્ષ બંનેમાંથી જે વહેલા થાય તે.**
5. રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને તેમના સભ્યોને કઈ રીતે હોદ્દા પરથી દૂર કરી શકાય છે ? **- સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની ભલામણથી રાષ્ટ્રપતિના આદેશ દ્વારા.**
6. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં જાહેર સેવા આયોગ અંગે ચર્ચા કરવામાં આવી છે ? **- ભાગ-14**

❖❖❖❖

73. ભાષા સંબંધી જોગવાઈઓ

→ ભારતના બંધારણની 8મી અનુસૂચિમાં ભાષા સંબંધી જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે. જેના અંતર્ગત મૂળ બંધારણમાં 14 અને વર્તમાનમાં 22 બંધારણમાન્ય ભાષાઓ છે જે નીચે મુજબ છે.

❖ **બંધારણની 8મી અનુસૂચિમાં સમાવિષ્ટ ભાષાઓ :-**

1. અસમિયા	12. ઉર્દુ
2. હિન્દી	13. ઉડિસા
3. બંગલા	14. મલયાલમ
4. કન્નડ	15. સિંધી
5. ગુજરાતી	16. કોંકણી
6. કશ્મીરી	17. મણિપુરી
7. મરાઠી	18. નેપાલી
8. પંજાબી	19. ડોગરી
9. તમિલ	20. બોડો
10. તેલુગુ	21. મૈથિલી
11. સંસ્કૃત	22. સંથાલી

→ 21માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા, 1967 - સિંધી,

→ 71માં બંધારણીય સુધારા, 1992 દ્વારા - કોંકણી, મણિપુરી, નેપાલી,

→ 92માં બંધારણીય સુધારા, 2003 દ્વારા - ડોગરો, બોડો, મૈથિલી અને સંથાલી ભાષાઓને બંધારણમાં સમાવવામાં આવી.

❖ **સંઘની રાજભાષા (Language of the Union) :-**

✦ **અનુચ્છેદ-343**-સંઘની રાજભાષા દેવનાગરી લિપિવાળી હિન્દી છે. જો કે બંધારણની શરૂઆતના 15 વર્ષ સુધી અંગ્રેજી ભાષાનો પ્રયોગ અને જો સંસદ ઈચ્છે તો તે પછી પણ અંગ્રેજી ભાષાનો પ્રયોગ ચાલુ રાખી શકે છે.

❖ **રાજભાષા આયોગ (Commission on official language) :-**

✦ **અનુચ્છેદ-344**-રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બંધારણ લાગુ થવાના 5 વર્ષો પછી અને ત્યારબાદ દર 10 વર્ષે એક રાજભાષા આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવશે.

યાદરાખો :-

→ પ્રથમ રાજભાષા આયોગની રચના ઈ.સ.1955 માં બી.જી.ખેરની અધ્યક્ષતામાં કરવામાં આવ્યો.

❖ **આયોગના કાર્યો :-**

→ આ રાજભાષા આયોગ રાષ્ટ્રપતિને નીચેની બાબતોમાં ભલામણ કરશે,

→ સંઘના સરકારી કામકાજમાં હિન્દીનો વપરાશ વધારવા બાબતે,

→ સંઘના તમામ અથવા કોઈ સરકારી હેતુ માટે અંગ્રેજી ભાષાના ઉપયોગ ઉપર નિયંત્રણ બાબતે,

→ સંઘની રાજભાષા અને સંઘ અને કોઈ રાજ્ય વચ્ચેના અથવા એક રાજ્ય અને બીજા રાજ્ય વચ્ચેના વ્યવહાર માટેની ભાષા અને તેની વપરાશ સંબંધી રાષ્ટ્રપતિએ આયોગને વિચાર માટે મોકલેલી બીજી બાબત અંગે ભલામણ કરે છે.

❖ **સંસદીય સમિતિ (Commission of Parliament on official Language) :-**

✦ **અનુચ્છેદ-344** મુજબ સંસદના બંને ગૃહોની 30 સભ્યોવાળી (20 લોકસભાના સભ્ય + 10 રાજ્યસભાના સભ્ય) એક સમિતિની રચનામાં માટે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

→ આ સમિતિના સભ્યોની ચૂંટણી લોકસભાના સભ્યો અને રાજ્યસભાના સભ્યો દ્વારા સમતુલ્યતાનો સિદ્ધાંત મુજબ એકલ સંક્રમણીય (ક્રમિક મતપદ્ધતિ) મુજબ કરવામાં આવશે.

❖ **સંસદીય સમિતિના કાર્યો :-**

→ રાજભાષા આયોગની ભલામણોની સમીક્ષા કરવી અને રાષ્ટ્રપતિને આ અંગેનો રિપોર્ટ સોંપવો.

✦ **અનુચ્છેદ-349** - ભાષા સંબંધી કોઈપણ ખરડો અથવા સુધારણાની પરવાનગી ત્યારે જ આપી શકાય જ્યારે સંસદીય રાજભાષા સમિતિની રિપોર્ટ પર રાષ્ટ્રપતિએ વિચારણા કરેલ હોય.

❖ **વિધાનમંડળોની ભાષા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-120** - સંસદની અધિકૃત ભાષા અંગેની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ મુજબ સંસદનું કાર્ય હિન્દી અથવા અંગ્રેજીમાં કરવામાં આવશે. પરંતુ ગૃહનો અધિકારી દ્વારા કોઈ સભ્યને તેની માતૃભાષામાં બોલવાની મંજૂરી આપી શકે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-210** - રાજ્યના વિધાન મંડળો માટે ભાષા સંબંધી સમાન જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

❖ **પ્રાદેશિક ભાષાઓ (Regional Languages) :-**

✦ **અનુચ્છેદ-345** - પ્રત્યેક રાજ્ય માટે રાજભાષાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ અનુસાર કોઈ રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા, કાયદા દ્વારા, તે રાજ્યમાં પ્રયોગમાં લેવાનારી ભાષાઓમાંથી એક અથવા વધુ ભાષાઓને અથવા હિન્દીને તે રાજ્યના બધા વહીવટી ઉદ્દેશ્યો માટે સ્વીકાર કરવામાં આવી શકે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-346** - એક રાજ્ય અને બીજા રાજ્ય વચ્ચે પત્રાદિ બાબતો માટે સંઘની રાજભાષાનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

✦ **અનુચ્છેદ-347** - જો રાજ્યની જનસંખ્યાના પર્યાપ્ત ભાગ દ્વારા માંગ કરવા પર રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા તે જનસંખ્યા દ્વારા બોલવામાં આવતી ભાષાને તે રાજ્યમાં અથવા રાજ્ય કોઈ ભાગમાં સરકારી માન્યતા આપી શકે છે.

યાદરાખો :-

→ પંજાબ અને ગુજરાતમાં અનુક્રમે પંજાબી અને ગુજરાતીની સાથે હિન્દીને પણ રાજભાષા તરીકે સ્વીકારવામાં આવી છે.

→ નાગાલેન્ડ, મિઝોરમ, મેઘાલય અને અરૂણાચલ પ્રદેશની રાજભાષા અંગ્રેજી છે.

❖ **ન્યાયાલયની ભાષા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-348** - સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયોમાં તેમજ અધિનિયમો અને ખરડામાં વાપરવાની ભાષા અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ અનુસાર જ્યાં સુધી સંસદ કાયદાથી જોગવાઈ ન કરે ત્યાં સુધી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયની બધી કાર્યવાહી અંગ્રેજીમાં થશે. તથા સંઘ અને રાજ્યના બધા ખરડા, સુધારા, અધિનિયમો, વટહુકમો, આદેશો, નિયમો, વિનિયમો માત્ર અંગ્રેજીમાં હશે. પરંતુ કોઈ રાજ્યના રાજ્યપાલ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ મંજુરીથી ઉચ્ચ ન્યાયાલયની કાર્યવાહી માટે હિન્દી ભાષાના પ્રયોગને મંજૂરી આપી શકે છે.

❖ **લોક ફરિયાદની ભાષા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-350** - કોઈ વ્યક્તિ પોતાની ફરિયાદ સંઘ અથવા રાજ્યની કોઈપણ સંસ્થા સમક્ષ સંઘ અથવા રાજ્યમાં પ્રયોગમાં લેવાનાર કોઈપણ ભાષામાં આપી શકે છે તથા કોઈપણ સરકારી વિભાગ ભાષાના આધારે ફરિયાદ લેવાથી ઈન્કાર કરી શકતો નથી.

❖ **હિન્દી ભાષાનો વિકાસ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-351** - સંઘની ફરજ રહેશે કે તે હિન્દી ભાષાનો પ્રસાર વધારે તથા તેનો વિકાસ કરે.

યાદરાખો :-

✦ **બંધારણમાં ભાષા સંબંધી અગત્યના અનુચ્છેદ :**

→ **ભાગ-3 માં અનુચ્છેદ 29-30**

→ **ભાગ-5 માં અનુચ્છેદ-120 - સંસદની ભાષા**

→ **ભાગ-6 માં અનુચ્છેદ-210 - રાજ્યવિધાન મંડળની ભાષા**

→ **ભાગ-17 માં અનુચ્છેદ-343 થી 351**

→ **અનુચ્છેદ - 343 - સંઘની રાજભાષા હિન્દી તથા લિપિ દેવનાગરી રહેશે.**

→ **અનુચ્છેદ - 344 - રાજભાષાના સંબંધમાં રાજભાષા આયોગની રચના અને સંસદીય સમિતિની રચનાની જોગવાઈ.**

→ **અનુચ્છેદ - 345 - રાજ્યની રાજભાષા**

→ **અનુચ્છેદ - 348 - ન્યાયાલયની ભાષા સંબંધી જોગવાઈ**

→ **અનુચ્છેદ - 351 - હિન્દી ભાષાનો વિકાસ સંઘની ફરજ છે.**

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં બંધારણ માન્ય ભાષાઓનો ઉલ્લેખ છે ? - **આઠમી અનુસૂચિ.**
2. બંધારણની આઠમી અનુસૂચિમાં બંધારણ માન્ય ભાષાઓ કેટલી છે ? - **22**
3. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "રાજભાષા"ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-343**
4. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં "રાજભાષા આયોગ"ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-344**
5. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજભાષા સંબંધી જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-343 થી અનુચ્છેદ-351**
6. ભારતીય સંઘની અધિકારીક ભાષાના રૂપે કઈ ભાષાઓને બંધારણીય માન્યતા આપે છે ? - **8મી અનુસૂચિની 22 ભાષાઓને.**
7. ભારતની રાજભાષા કઈ છે ? - **હિન્દી.**
8. ભારતના બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ હિન્દીને રાજભાષાનો દરજ્જો પ્રદાન કરે છે ? - **અનુચ્છેદ-343 (I)**
9. કયા રાજ્યની રાજભાષા ઉર્દૂ છે ? - **જમ્મુ-કશ્મીર.**
10. હિન્દી દેશની રાષ્ટ્રભાષા છે પરંતુ આ ઉપરાંત વહીવટી બાબતોમાં અંગ્રેજી ભાષાનો ઉપયોગ ક્યાં સુધી કરવાની અનુમતિ આપવામાં આવી છે ? - **સંસદ ઈચ્છે તો અનિશ્ચિતકાળ સુધી.**
11. કોઈ ભાષાને કોઈ રાજ્યની રાજભાષાના રૂપમાં સ્વીકાર કરવાનો અધિકાર કોને છે ? - **રાજ્યવિધાનમંડળ.**
12. ભારતનો સૌ પ્રથમ રાજભાષા આયોગની રચના ક્યારે કરવામાં આવી ? - **ઈ.સ.1955માં બી.જી.ખેરની અધ્યક્ષતામાં.**
13. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે પ્રત્યેક રાજ્ય શિક્ષાના પ્રાથમિક સ્તર પર માતૃભાષામાં શિક્ષણની પર્યાપ્ત સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવાનો અધિકાર છે ? - **અનુચ્છેદ-350 (A)**
14. બંધારણમાં 21માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા કઈ ભાષા આઠમી અનુસૂચિમાં ઉમેરવામાં આવી ? - **સિંધી.**
15. 71માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા કઈ ભાષાઓને આઠમી અનુસૂચિમાં ઉમેરવામાં આવી ? - **કોંકણી, મણિપુરી, નેપાળી.**
16. 92માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા કઈ ભાષાઓને આઠમી અનુસૂચિમાં ઉમેરવામાં આવી ? - **ડોગરી, બોડો, મૈથિલી, સંથાલી.**
17. કયા રાજ્યોમાં રાજભાષા અંગ્રેજી છે ? - **અરૂણાચલપ્રદેશ, મેઘાલય, નાગાલેન્ડ, મિઝોરમ.**
18. ગુજરાતની રાજભાષા કઈ છે ? - **ગુજરાતી અને હિન્દી.**
19. પંજાબની રાજભાષા કઈ છે ? - **પંજાબી અને હિન્દી.**
20. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ન્યાયાલયની ભાષા સંબંધી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-348**

74. રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ આયોગ
(National Commissions on Backward classis)

✦ **અનુચ્છેદ-340 - પછાત વર્ગોની સ્થિતિની તપાસ કરવા માટે આયોગની નિમણુંક અંગે જોગવાઈ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-340** - ભારતના રાજય ક્ષેત્રની અંદર સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોની સ્થિતિ અને તેમણે વેઠવી પડતી મુશ્કેલીઓની તપાસ કરવા અને તેવી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા અને તેમની સ્થિતિ સુધારવા માટે સંઘે અથવા કોઈ રાજયે લેવા જોઈતાં પગલાં વિષે અને સંઘે અથવા કોઈ રાજયે તે હેતુ માટે આપવા જોઈતા અનુદાન વિષે ભલામણો કરવા રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા પોતાને યોગ્ય લાગે તેવી વ્યક્તિઓનું એક આયોગની નિમણૂક કરી શકશે.

→ આ આયોગ તેને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સોંપવામાં આવેલ બાબતો અને કાર્યવાહીઓ પર પોતાનું રિપોર્ટ રાષ્ટ્રપતિને સોંપશે. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા આ રિપોર્ટ અને તેની ભલામણો પર થયેલા અમલ અંગેનો રિપોર્ટ સંસદમાં રજૂ કરાવવાનો રહેશે.

❖ **આયોગના સભ્યોની નિમણૂક :-**

→ આયોગના તમામ સભ્યોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

❖ **આયોગની સભ્ય સંખ્યા :-**

→ આ આયોગમાં 5 સભ્યો હોય છે. જેમાં એક અધ્યક્ષ, જે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અથવા ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ હોય છે. એક સમાજશાસ્ત્રી, પછાતવર્ગોથી સંબંધિત જાણકારી રાખનાર બે સભ્યો અને એક સચિવ જે ભારત સરકારનો સચિવ સ્તરનો અધિકારી હોય છે.

❖ **આયોગના મુખ્ય કાર્ય :-**

→ પછાતવર્ગના લોકો તરફથી મળેલ ફરિયાદોની તપાસ કરવી અને નાગરિકોના કોઈપણ વર્ગને પછાત વર્ગની કેન્દ્રીય યાદીમાં સમાવિષ્ટ કરવા માટેના આવેદનની પરીક્ષા કરવી તથા એ અંગે કેન્દ્ર સરકારને સલાહ આપવી.

યાદરાખો :-

→ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સૌથી પ્રથમ 1953 માં કાકાસાહેબ કાલેલકરની અધ્યક્ષતામાં પ્રથમ પછાત વર્ગ આયોગની નિમણુંક કરવામાં આવી. જેણે પોતાની રિપોર્ટ 1955 માં રજૂ કરી.

→ બીજા પછાત વર્ગ આયોગની રચના 1979માં બી.પી. મંડલની અધ્યક્ષતામાં કરવામાં આવી. જેણે 1980માં પોતાની રિપોર્ટ સોંપી.

❖ **સચ્ચર સમિતિ :-**

→ વડાપ્રધાન મનમોહનસિંહ દ્વારા 2005માં દિલ્લી ઉચ્ચ ન્યાયાલયના નિવૃત ન્યાયાધીશ રાજેન્દ્ર સચ્ચરની અધ્યક્ષતામાં 7 સભ્યોની બનેલ એક સમિતિની નિમણુંક કરી. આ સમિતિને મુસ્લિમ સમુદાયના સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક સ્તરના અધ્યયનનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું. સચ્ચર સમિતિએ 2006માં પોતાની રિપોર્ટ સોંપી.

✦ સચ્ચર સમિતિની અગત્યની ભલામણો નીચે મુજબ છે.

→ મુસ્લિમોના રોજગાર માટે યોગ્ય પગલા ભરવામાં આવે.

→ વિશ્વવિદ્યાલયોમાં સામાજિક-ધાર્મિક અતિ પછાત વર્ગોના પ્રવેશ માટે યોગ્ય માપદંડ તૈયાર કરવામાં આવે.

→ ધાર્મિક સહિષ્ણુતાને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે પાઠ્યપુસ્તકોમાં ઉચિત સામાજિક મૂલ્યોને સુનિશ્ચિત કરવામાં આવે.

યાદરાખો :-

→ અનુચ્છેદ-350 - ભાષાઈ અલ્પ સંખ્યકો માટે એક વિશેષાધિકારીની નિમણૂંક માટે રાષ્ટ્રપતિ બંધારણીય રીતે બંધાયેલા છે.

❁❁❁❁

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાષ્ટ્રીય પછાતવર્ગ અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-340**
2. રાષ્ટ્રીય પછાતવર્ગ આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ? - **રાષ્ટ્રપતિ.**
3. ભારત સરકાર દ્વારા મુસ્લિમ સમુદાયના સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક સ્તરના અધ્યયનના કાર્ય માટે કઈ સમિતિની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી ? - **સચ્ચર સમિતિ (2006)**

❁❁❁❁

75. મિલકત, કારારો, અધિકારો, જવાબદારીઓ, અધિબંધનો અને દાવાઓ (Property, Contracts, Rights, Liabilities, Obligations and Suits)

→ બંધારણ દ્વારા સંઘ અને રાજ્યોને કાનૂની વ્યક્તિ માનવામાં આવ્યા છે. આથી તેમને સંપતિની માલિકી ધરાવવાનો અને તેનું અધિગ્રહણ (સંપાદન)કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

❖ **બંધારણીય અધિકાર દ્વારા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-294** અને **અનુચ્છેદ-295** મુજબ ભારતીય પ્રદેશના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં સ્થિત સંપત્તિઓ જે બંધારણના અમલીકરણ પહેલા ડોમિનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અથવા ગવર્નરના પ્રાંત અથવા દેશી રજવાડા અંતર્ગત હતી તે બંધારણના આધારે સંઘ (કેન્દ્ર)ને અથવા સંબંધિત રાજ્યને પ્રાપ્ત થશે.

❖ **સ્વામીવિહીન સંપતિ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-296** મુજબ ભારતીય પ્રદેશના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં સ્થિત કોઈ સ્વામી વિહીન સંપતિ જો કોઈ રાજ્યમાં સ્થિત છે તો તે સંબંધિત રાજ્યની અથવા અન્ય અવસ્થામાં કેન્દ્રની સંપતિ માનવામાં આવશે.

❖ **સમુદ્રની નીચેની વસ્તુઓ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-297** મુજબ ભારતના પ્રાદેશિક જળસીમાના ક્ષેત્રમાં સમુદ્રમાં નીચેના બધી જમીન, ખનીજ અને અન્ય મૂલ્યવાન વસ્તુઓ પર કેન્દ્ર સરકારની માલિકી રહેશે.

❖ **કારોબારી શક્તિ દ્વારા :-**

✦ **અનુચ્છેદ-298** મુજબ સંઘ અને રાજ્યની સરકાર કારોબારી સત્તા દ્વારા કોઈપણ વેપાર અથવા ધંધો કરવા મિલકતનું સંપાદન વેચાણ દ્વારા, ખરીદીને કરી શકે છે.

❖ **મિલકતનો અધિકાર :-**

✦ **અનુચ્છેદ-300 (A)**

→ બંધારણના **અનુચ્છેદ-300 (A)** મુજબ કાયદાની સત્તા વગર કોઈપણ વ્યક્તિને તેની મિલકતથી વંચિત કરી શકાતો નથી.

→ 44માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા મિલકતનો અધિકાર જે મૂળભૂત અધિકાર હતો તેને **અનુચ્છેદ-31** અને **અનુચ્છેદ-19-1(F)** માંથી રદ કરી **અનુચ્છેદ-300 (A)** ઉમેરવામાં આવ્યો છે જે માત્ર બંધારણીય અધિકાર છે, મૂળભૂત અધિકાર નથી.

❖ **સંઘ અને રાજ્યની વેપાર અને કરાર કરવાની શક્તિ :-**

✦ **અનુચ્છેદ-298** મુજબ, સંઘ અને રાજ્યની સરકારો પોતાની કારોબારી સત્તા દ્વારા વેપાર અથવા ધંધો કરવા મિલકતનું સંપાદન, વેચાણ, ખરીદી કે અન્ય કોઈપણ કરાર કરવા સક્ષમ છે.

→ **અનુચ્છેદ-298 (A)** મુજબ, સંઘ સરકાર દ્વારા રાજ્યયાદીના કોઈ વિષયથી સંબંધિત વેપાર કરવા પણ તે વેપાર પર કાયદાકીય અધિકાર રાજ્ય વિધાન મંડળનું રહેશે.

❖ **સરકારી કરારો :-**

→ કેન્દ્ર અને રાજ્યની સરકારોને પોતાની કારોબારી શક્તિને આધીન કરારો કરવાની શક્તિ છે.

✦ **અનુચ્છેદ-299** મુજબ,

(i) આવા કરારો રાષ્ટ્રપતિ અથવા રાજ્યપાલ દ્વારા કરવામાં આવેલા હોવા જોઈએ.

(ii) કરાર એવા વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવે જે રાષ્ટ્રપતિ અથવા રાજ્યપાલ દ્વારા નિમણૂક આપેલ હોવો જોઈએ.

❖ સંઘ અને રાજ્ય વિરૂદ્ધ દાવાઓ :-

✦ **અનુચ્છેદ-300** મુજબ, ભારત સરકાર ભારત સંઘના નામે દાવો કરી શકશે અથવા તેની વિરૂદ્ધ દાવો કરી શકાશે. એ મુજબ જ કોઈ રાજ્યની સરકાર તે રાજ્યના નામથી દાવો માંડી શકશે અથવા તે રાજ્યની સામે દાવો માંડી શકાશે.

❖ ભારતના રાજ્યક્ષેત્રની અંદર વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતર વ્યવહાર :-

✦ **અનુચ્છેદ-301** મુજબ ભારતના સમગ્ર રાજ્ય ક્ષેત્રમાં વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતર વ્યવહારની છૂટ રહેશે.

✦ **અનુચ્છેદ-302** મુજબ, એક રાજ્ય અને બીજા રાજ્યની વચ્ચેના અથવા ભારતના રાજ્યક્ષેત્રના કોઈ ભાગની અંદરના વેપાર, વાણિજ્ય અથવા આંતર વ્યવહારની છૂટ ઉપર જાહેર હિતમાં આવશ્યક જણાય તેવા નિયંત્રણો સંસદ કાયદાથી મૂકવાની સત્તા ધરાવે છે.

✦ **અનુચ્છેદ-303** મુજબ, વેપાર-વાણિજ્ય સંબંધી બાબતે એક રાજ્યને બીજા રાજ્ય કરતાં પસંદગી આપતો કે ભેદભાવ કરતો કોઈ કાયદો સંસદકે રાજ્ય વિધાન મંડળ રચી શકશે નહિ સિવાય કે કોઈ રાજ્યમાં માલની તંગી હોય

✦ **અનુચ્છેદ-304** મુજબ, રાજ્યમાં બનાવેલા કે ઉત્પાદિત કરેલા માલ ઉપર નાખવામાં આવતો કર બીજા રાજ્યોમાંથી આયાત કરેલા તેના જેવા માલ ઉપર નાખી શકશે પણ એ રીતે કે તેથી એવા આયાત કરેલા અને એવા બનાવેલા કે ઉત્પાદિત કરેલા માલ વચ્ચે ભેદભાવ રહે નહિ.

✿✿✿✿

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં મિલ્કતના અધિકારની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ? - **અનુચ્છેદ-300(A)**

✿✿✿✿

76. ગેરબંધારણીય સંસ્થાઓ
(Non - Constitutional Bodies)

✤ નોંધ :- 2014માં આયોજન પંચને સમાપ્ત કરી દેવામાં આવ્યું. અહીંયા માત્ર જાણ ખાતર તેની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. વર્તમાનમાં આયોજન પંચ નામની કોઈ સંસ્થા નથી. પરંતુ તેનો સ્થાન "નીતિપંચ"નામની નવી સંસ્થાએ લીધું છે. જેના વિશે આગામી પ્રકરણમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

1. **આયોજન પંચ (Planning Commission) :-**

→ આયોજન પંચ એક ગેરબંધારણીય સંસ્થા છે.

✦ **સ્થાપના :-**

→ કેન્દ્રએ માત્ર મંત્રીમંડળના આદેશ દ્વારા (કાયદો બનાવ્યા વગર) 15 માર્ચ,1950માં આયોજન પંચની સ્થાપના કરી.

→ આયોજન પંચને સંપૂર્ણ દેશનો "આર્થિક મંત્રીમંડળ" પણ કહેવામાં આવે છે.

✦ **આયોજન પંચના સભ્યો :-**

→ હોદ્દાની રૂએ ભારતના વડાપ્રધાન તેના અધ્યક્ષ હોય છે.

→ એક ઉપાધ્યક્ષ, જેની નિમણૂક મંત્રીમંડળ દ્વારા નિશ્ચિત કાર્યકાળ માટે કરવામાં આવે છે. જેનો હોદ્દો મંત્રીમંડળના મંત્રીની સમાન હોય છે. પરંતુ કેન્દ્રીય મંત્રીમંડળનો સભ્ય હોતો નથી.

→ નાણાંમંત્રી અને આયોજન મંત્રી પણ આયોજન પંચના સભ્ય હોય છે. તથા 4 થી 7 વિષય નિષ્ણાંત સભ્ય હોય છે. આયોજન પંચનો એક સચિવ જે IAS અધિકારી હોય છે.

→ કે.સી.નિયોગી આયોજન પંચના સૌ પ્રથમ ઉપાધ્યક્ષ હતા.

✦ **કાર્ય :-**

→ આયોગના કાર્ય દેશના સંશાધનોનો સર્વાથિક અને સંતુલિત ઉપયોગ માટે યોજના તૈયાર કરવી.

→ લોકોના જીવનસ્તરને ઊંચુ લાવવા યોગ્ય યોજના તૈયાર કરવી.

→ દરેક સ્તર પર યોજનાના સફળ અમલીકરણ માટે યોગ્ય ભલામણો કરવી.

→ **200 લાખ કરોડની 12 પંચવર્ષીય અને 6 વાર્ષિક યોજનાઓ બનાવનાર 65 વર્ષ જૂના આયોજન પંચને 2014માં ભારત સરકાર દ્વારા સમાપ્ત કરી દેવામાં આવ્યું.**

2. **રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ (National Development Council) :-**

→ રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ એક ગેરબંધારણીય સંસ્થા છે.

✦ **સ્થાપના :-**

→ ઈ.સ.1952માં આયોજન પંચની સલાહકારી સંસ્થા તરીકે રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદની સ્થાપના કરવામાં આવી. તેની સ્થાપના માત્ર કેન્દ્રીય મંત્રીમંડળના આદેશ દ્વારા (સંસદના કાયદા દ્વારા નહિ) કરવામાં આવી છે.

✦ **રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદના સભ્યો :-**

→ હોદ્દાની રૂએ વડાપ્રધાન તેના અધ્યક્ષ છે.

→ આ ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદમાં સભ્ય તરીકે બધા જ કેબિનેટ મંત્રી બધા જ રાજ્યોના મુખ્યમંત્રી, બધા જ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના મુખ્યમંત્રી, વહીવટદારો તથા આયોજન પંચના સભ્યો હોય છે.

→ આયોજન પંચનો સચિવ જ રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદનો સભ્ય હોય છે.

✦ **કાર્ય :-**

→ રાષ્ટ્રીય પંચવર્ષીય યોજના બનાવવા આયોજનપંચને મદદ કરવી

→ આયોજનપંચ દ્વારા બનાવવામાં આવેલી યોજના પર વિચાર કરવો.

→ વખતો વખત રાષ્ટ્રીય પંચવર્ષીય યોજનાના અમલીકરણની સમીક્ષા કરવી.

3. ક્ષેત્રીય પરિષદો (Regional Councils) :-

→ સંસદના કાયદા દ્વારા ક્ષેત્રીય પરિષદોની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

→ રાજ્ય પુનર્ગઠન આયોગ, 1956 દ્વારા ભારતના રાજ્ય ક્ષેત્રને 5 ક્ષેત્રોમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે.

✦ **5 ક્ષેત્રીય પરિષદો :**

A. ઉત્તર ક્ષેત્રીય પરિષદ - હરિયાણા, હિમાચલ પ્રદેશ, પંજાબ, રાજસ્થાન, જમ્મુ-કશ્મીર, દિલ્લી, ચંદીગઢ.

B. દક્ષિણ ક્ષેત્રીય પરિષદ - આંધ્ર પ્રદેશ, કર્ણાટક, તમિલનાડુ, કેરલ, પુડુચેરી.

C. પૂર્વી ક્ષેત્રીય પરિષદ - પશ્મચિમ બંગાળ, ઉડીસ્સા, બિહાર.

D. પશ્ચિમ ક્ષેત્રીય પરિષદ - ગુજારાત, મહારાષ્ટ્ર, ગોવા, દીવ-દમણ, દાદરા અને નગર હવેલી.

E. કેન્દ્રીય પરિષદ - ઉત્તર પ્રદેશ અને મધ્ય પ્રદેશ

→ આ ઉપરાંત 1971માં સંસદ દ્વારા કાયદાથી અન્ય એક "પૂર્વોત્તર પરિષદ"ની રચના કરવામાં આવી.

F. પૂર્વોત્તર પરિષદ - અસોમ, મેઘાલય, નાગાલેન્ડ, મણિપુર, મિઝોરમ, ત્રિપુરા, અરૂણાચલ પ્રદેશ, સિક્કીમ (સિક્કીમને 2000માં સમાવવામાં આવ્યું)

→ દરેક ક્ષેત્રીય પરિષદમાં તે ક્ષેત્રના રાજ્યોના મુખ્યમંત્રી અને બે મંત્રીઓ તથા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના વહીવટદારો હોય છે.

→ કેન્દ્રીય ગૃહમંત્રી એ બધી જ ક્ષેત્રીય પરિષદોનો અધ્યક્ષ હોય છે.

✦ **કાર્ય :-**

→ આર્થિક અને સામાજિક યોજના અંગે ભલામણો કરવી.

→ આંતરરાજ્ય પરિવહન અંગે ચર્ચા-વિચારણા કરવી.

4. રાષ્ટ્રીય એકતા પરિષદ :-

→ રાષ્ટ્રીય એકતા પરિષદ એક ગેર બંધારણીય સંસ્થા છે.

✦ **સ્થાપના :-**

→ 1986 માં કરવામાં આવી. તેમાં કેન્દ્રના મંત્રીઓ, રાજ્યના મુખ્યમંત્રીઓ, રાજકીયપક્ષના નેતાઓ, મહિલા પ્રતિનિધિઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

5. રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર આયોગ (National Human Rights Commission) :-

→ રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર આયોગ એક ગેરબંધારણીય સંસ્થા છે.

✦ **સ્થાપના :-**

→ ઈ.સ.1993માં રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી. સંસદીય કાયદા દ્વારા આ આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

✦ રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર આયોગના સભ્યો :-

→ આ આયોગના અધ્યક્ષ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના નિવૃત મુખ્ય ન્યાયાધીશ હોય છે. આ ઉપરાંત અન્ય સભ્યોમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં કાર્યરત અથવા નિવૃત ન્યાયાધીશ, ઉચ્ચ ન્યાયાલયના કાર્યરત અથવા નિવૃત ન્યાયાધીશ, બે એવા સભ્યો જેમને માનવાધિકાર ક્ષેત્રમાં નિષ્ણાંત તથા રાષ્ટ્રીય અલ્પસંખ્યક આયોગના અધ્યક્ષ, રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ આયોગના અધ્યક્ષ, રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ આયોગના અધ્યક્ષ અને રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગના અધ્યક્ષ પણ સમાવિષ્ટ હોય છે.

→ આયોગના અધ્યક્ષ અને અન્ય સભ્યોનો કાર્યકાળ 5 વર્ષ અથવા તેમની ઉંમર 70 વર્ષ બંનેમાંથી જે વહેલા હોય, ત્યાં સુધીનો હોય છે.

✦ રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર આયોગના કાર્યો :-

→ માનવાધિકારથી સંબંધિત વિભિન્ન આંતરરાષ્ટ્રીય સમજૂતિઓના અમલીકરણ માટે ભલામણ કરે છે. માનવાધિકારોના અમલીકરણ માટે વિવિધ પ્રકારની ભલામણો કરે છે.

→ ન્યાયાલયમાં માનવાધિકાર સંબંધિત કાર્યવાહીમાં ન્યાયાલયની અનુમતિથી હસ્તક્ષેપ કરી શકે છે. જેલ અને કારાવાસમાં જઈ ત્યાંની સ્થિતિ અને માનવાધિકારોની સમીક્ષા કરી તે અંગે ભલામણો કરે છે.

6. રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગ :-

→ રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગ એક ગેરબંધારણીય સંસ્થા છે.

✦ સ્થાપના :-

→ ઈ.સ.1992 માં રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગની સ્થાના કરવામાં આવી.

→ સૌ પ્રથમ મહિલા આયોગ 1992 માં શ્રીમતી જયંતિ પટનાયકની આગેવાનીમાં રચવામાં આવ્યું.

→ રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગના અધ્યક્ષની નિમણૂક કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કરવામાં આવે છે. અધ્યક્ષ ઉપરાંત આયોગમાં 5 અન્ય સભ્ય જેમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિનો એક સભ્ય હોવો અનિવાર્ય છે.

✦ રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગના કાર્યો :-

→ મહિલાઓના કલ્યાણથી સંબંધિત બંધારણીય અને કાનૂની જોગવાઈઓના અમલીકરણની તપાસ કરી દર વર્ષે અથવા આયોગને જ્યારે યોગ્ય લાગે ત્યારે કેન્દ્ર સરકારને પોતાની રિપોર્ટ રજૂ કરવી.

→ કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોને મહિલાઓની દશા સુધારવા વિવિધ ભલામણો કરવી.

→ મહિલાઓના અધિકારોના ઉલ્લઘંન સંબંધી બાબતોમાં નોટિસ આપવી.

7. કાયદાપંચ (વિધિ આયોગ) (Law Commission) :-

→ કાયદા પંચ એક ગેરબંધારણીય સંસ્થા છે.

✦ સ્થાપના :-

→ ઈ.સ.1955માં એટર્ની જનરલ એમ.સી.સીતલવાડની અધ્યક્ષતામાં સૌ પ્રથમ કાયદાપંચની નિમણુંક કરવામાં આવી.

✦ મુખ્ય કાર્યો :-

→ કાયદા સુધારણા અંગે ભલામણો કરવી.

→ નવા કાયદા સંબંધિત રિપોર્ટ વખતો વખત કાયદા મંત્રાલયને સોંપવી.

8. રાષ્ટ્રીય અલ્પસંખ્યક આયોગ (National Minoritiy Commission) :-

✦ સ્થાપના :-

→ 1993માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા એક રાષ્ટ્રીય અલ્પસંખ્યક આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી.

✦ આયોગના મુખ્ય કાર્યો :-

→ સંઘ અને રાજ્યમાં અલ્પસંખ્યકોની પ્રગતિ અને વિકાસનું મૂલ્યાંકન કરવું.

→ અલ્પસંખ્યકોના હિતોની રક્ષા અને તેમના વિકાસ માટે બંધારણ, સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાન મંડળ દ્વારા કરવામાં આવેલ જોગવાઈઓના અમલીકરણની સમીક્ષા કરવી.

→ કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોને અલ્પસંખ્યકોના હિતોના રક્ષણ માટે ભલામણો કરવી.

9. કેન્દ્રય સતર્કતા આયોગ (Central Vigilance Commission) :-

→ કેન્દ્રય સતર્કતા (તકેદારી) આયોગ ભ્રષ્ટાચાર રોકવા માટેની એક ગેરબંધારણીય સંસ્થા છે.

✦ **સ્થાપના :-**

→ ઈ.સ.1964માં કે.સંથાનમ સમિતિની ભલામણથી તેની રચના કરવામાં આવી. જેને 2003માં સંસદ દ્વારા કાયદાથી કાયદાકીય દરજ્જો આપવામાં આવ્યો.

✦ **સભ્ય સંખ્યા :-**

→ એક મુખ્ય સતર્કતા કમિશ્નર અને વધુમાં વધુ બે અન્ય કમિશ્નર હોય છે. જેમની નિમણુંક રાષ્ટ્રીય દ્વારા કરવામાં આવે છે.

✦ **કાર્યો :-**

→ સરકારી સંસ્થાઓના અધિકારીઓ સામે ભ્રષ્ટાચાર અંગેની તપાસ કરી કાર્યવાહી કરે છે.

10. રાષ્ટ્રીય બાળ અધિકાર સંરક્ષણ આયોગ :-

✦ **સ્થાપના :-**

→ 2007 માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સ્થાપના કરવામાં આવી.

✦ **કાર્યો :-**

1. બાળકોના અધિકારોનું સંરક્ષણ કરવું
2. બાળકોથી સંબંધિત કાયદાઓના યોગ્ય અમલીકરણનું નિરીક્ષણ કરવું

11. વહીવટી સુધારણા આયોગ :-

→ સૌ પ્રથમ વહીવટી સુધારણા આયોગ 1996 માં મોરારજી દેસાઈના અધ્યક્ષ પદે રચવામાં આવ્યું.

→ 2005 માં બીજા વહીવટી સુધારણા આયોગની સ્થાપના વીરપ્પા મોઈલીની અધ્યક્ષતામાં કરવામાં આવી.

12. કેન્દ્રીય અન્વેષણ બ્યૂરો (CBI - Central Bureau of Investigation) :-

✦ **સ્થાપના :-**

→ સંથાનમ આયોગની ભલામણથી ઈ.સ.1963માં CBIની સ્થાપના કેન્દ્રીય ગૃહમંત્રાલયના આદેશથી કરવામાં આવી હતી. CBI કાયદા દ્વારા સ્થપાયેલી સંસ્થા કે બંધારણીય સંસ્થા નથી. તે કેન્દ્ર સરકારની મુખ્ય એજન્સી છે જે રાજ્ય-વહીવટમાં ભ્રષ્ટાચારની રોકથામ અને ઈમાનદારી બનાવી રાખવામાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે.

✦ **આદર્શ વાક્ય (Motto) :-** મહેનત, નિષ્પક્ષતા તથા ઈમાનદારી.

✦ **ઉદ્દેશ્ય (Mission) :-** બંધારણ તથા દેશના કાયદાની રક્ષા કરવી અને તેના માટે ઊંડી તપાસ આદરી ગુનાહોને નિષ્ફળ બનાવવા.

13. કેન્દ્રીય સૂચના આયોગ (Central Information Commission) :-

✦ **સ્થાપના :-**

→ માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ,2005 અંતર્ગત તેની સ્થાપના કરવામાં આવી. આમ, તે એક કાયદાકીય સંસ્થા છે બંધારણીય નથી.

→ તેમાં એક મુખ્ય સૂચના અધિકારી અને 10 અન્ય સૂચના અધિકારીઓ હોય છે. જેમની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા વડાપ્રધાન, લોકસભાના વિપક્ષના નેતા અને એક કેન્દ્રીય મંત્રીની બનેલ સમિતિ દ્વારા થાય છે. મુખ્ય અને અન્ય સૂચના અધિકારીનો કાર્યકાળ 5 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ હોય છે.

77. નીતિપંચ
(National Institution for Transforming India)

❖ **નીતિપંચ (National Institution for Transforming India - NITI) :-**

→ 1 જાન્યુઆરી,2015ના રોજ ભારતની કેન્દ્ર સરકારે મોટો નિર્ણય લઈ આયોજનપંચને "નીતિપંચ"માં ફેરવી દીધું છે.

→ અહીં નીતિપંચનો અર્થ નીતિ કે પોલીસી નહીં પરંતુ NITI - National Institution for Transforming India છે. આમ NITI (નીતિ) તેનું ટૂંકાક્ષરી નામ છે.

→ નીતિપંચ મજબૂત રાજ્ય અને મજબૂત રાષ્ટ્રના ઉદ્દેશ્યથી કામ કરશે.

❖ **નીતિપંચનું માળખું :-**

✦ **અધ્યક્ષ :-**

→ આયોજન પંચની જેમ નીતિપંચના અધ્યક્ષ પણ હોદ્દાની રૂએ ભારતના વડાપ્રધાન જ હશે. જે વર્તમાનમાં નરેન્દ્ર મોદી છે.

✦ **ઉપાઅધ્યક્ષ :-**

→ નીતિપંચના ઉપાધ્યક્ષની નિમણૂક ભારતના વડાપ્રધાન દ્વારા જ કરવામાં આવશે.

→ **2015ના નીતિપંચના સૌ પ્રથમ ઉપાધ્યક્ષ અર્થશાસ્ત્રી અરવિંદ પનગઢિયા છે.**

✦ **અન્ય સભ્યો :-**

→ આ ઉપરાંત નીતિપંચમાં પાંચ સ્થાયી અને બે અસ્થાયી સભ્યો હશે. તથા ચાર કેન્દ્રીય કેબિનેટના મંત્રીઓ હોદ્દાની રૂએ સભ્ય બનશે.

→ નીતિપંચમાં મુખ્યત્વે ત્રણ વિભાગ હશે. પહેલા વિભાગની સ્થાપના "આંતર-રાજ્યપરિષદ ઈન્ટર સ્ટેટ કાઉન્સિલ"ના આધારે થશે જેમાં બધા જ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના રાજ્યપાલ, ઉપરાજ્યપાલ, વહીવટદાર તથા મુખ્યમંત્રીઓ સામેલ હશે. તેનો બીજો વિભાગ લાંબાગાળાની યોજના બનાવવાનું અને તેના અમલીકરણનું કામ કરશે. જ્યારે તેનો ત્રીજો વિભાગ ડાયરેક્ટ બેનિફિટ અને UIDAI ને ભેગો કરી બનાવવામાં આવશે.

યાદરાખો :-

→ નીતિપંચ એ બંધારણીય સંસ્થા નથી કે કાયદાથી સ્થાપેલ પણ નથી. તેની સ્થાપના કેન્દ્રીય કેબિનેટના આદેશથી.

વન લાઈનર ક્વીઝ

→ **પ્રકરણ 76 અને 77 બંનેની ભેગી વન લાઈનર ક્વીઝ અહીંયા આપવામાં આવેલ છે.**

1. નીતિપંચની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - **1 જાન્યુઆરી,2015**
2. વર્તમાનમાં નીતિપંચના અધ્યક્ષ કોણ છે ? - **નરેન્દ્ર મોદી.**
3. નીતિપંચના ઉપાધ્યક્ષ કોણ છે ? - **અરવિંદ પનગઢિયા.**
4. કોણ નીતિપંચના હોદ્દાની રૂએ અધ્યક્ષ હોય છે ? - **ભારતના વડાપ્રધાન.**
5. નીતિપંચની સ્થાપના કઈ રીતે થઈ ? - **કેન્દ્રીય કેબિનેટના આદેશ દ્વારા.**

6. નીતિપંચનું પુરૂ નામ જણાવો. - NITI :- National Institution for Transfeorming India.
7. રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - ઈ.સ.1952
8. રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદનો અધ્યક્ષ હોદ્દાની રૂએ કોણ હોય છે ? - **ભારતનો વડાપ્રધાન.**
9. રાષ્ટ્રીય એકતા પરિષદની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - ઈ.સ.1986
10. રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર આયોગની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - ઈ.સ.1993
11. રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર આયોગના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ? - **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ.**
12. રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે ? - **5 વર્ષ અથવા 70 વર્ષ બંનેમાંથી જે વહેલા થાય તે.**
13. રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - ઈ.સ.1992
14. ભારતના સૌ પ્રથમ કાયદપંચની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? -ઈ.સ.1955
15. ભારતના સૌ પ્રથમ કાયદાપંચના અધ્યક્ષ કોણ હતા ? - **એમ.સી.સેતલવાડ.**
16. ભારતમાં રાષ્ટ્રી અલ્પસંખ્યક આયોગની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - ઈ.સ.1993
17. કેન્દ્રીય સતર્કતા આયોગની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - ઈ.સ.1964
18. રાષ્ટ્રીય બાળ અધિકાર સંરક્ષણ આયોગની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? -ઈ.સ.2007
19. કેન્દ્રીય અન્વેષણ બ્યુરો (CBI)ની સ્થાપના ક્યારે કરવામાં આવી ? - ઈ.સ.1963
20. CBIનું પુરૂ નામ જણાવો. - Central Bureau of Investigation.

❖❖❖❖

78. લોકપાલ
(Lokpal)

❖ **લોકપાલ :-**

→ સામાન્ય નાગરિકોને ભ્રષ્ટાચારના કારણે પડતી મુશ્કેલીઓને દૂર કરવા માટે બનાવેલ સંસ્થા જે ભારતમાં લોકપાલ અથવા લોકાયુક્ત કહેવાય છે.

❖ **વિશ્વમાં લોકપાલ :-**

→ વિશ્વમાં સૌ પ્રથમ 1908 માં સ્વીડનમાં "સ્કેન્ડેનેવિયન ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ઓબડાંસમેન" નામની સંસ્થાની સ્થાપના કરી. જેનો હેતુ નાગરિકોને પડતી તકલીફો દૂર કરવાનો હતો. આ "ઓબડાંસમેન" અર્થાત્ "લોકપાલ" અર્થાત્ "લોકોની કાળજી લેનાર". (Care Taker)

❖ **ભારતમાં લોકપાલ :-**

→ ઈ.સ.1963 માં સૌ પ્રથમ "લોકપાલ" શબ્દનો પ્રયોગ સંસદમાં સંસદસભ્ય "લક્ષ્મીમલ સિંઘવી" દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો.

→ ત્યારબાદ ઈ.સ.1966 માં ભારતનું સૌ પ્રથમ વહીવટી સુધારણા આયોગની રચના થઈ. જેના અધ્યક્ષ મોરારજી દેસાઈ હતા. આ વહીવટી સુધારણા આયોગ દ્વારા સૌ પ્રથમ ભારતમાં લોકપાલ નામની સંસ્થાની ભલામણ કરવામાં આવી. ભારતમાં લોકપાલની સ્થાપનાનો વિચાર સ્કેન્ડેવિયન દેશોની "ઓબડાંસમેન" અને ન્યુઝીલેન્ડના "પાર્લામેન્ટરી કમિશન ઓફ ઈન્વેસ્ટીગેશન" પરથી લેવામાં આવ્યો.

→ ભારત સરકારે આ ભલામણ સ્વીકારી અને ત્યારબાદ લોકપાલની સ્થાપના કરવા અલગ-અલગ સરકારે દ્વારા લોકપાલ બિલ રજૂ કરી આ અંગે પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા. અત્યાર સુધી ભારતીય સંસદમાં 9 વખત લોકપાલબિલ રજૂ થયેલ છે જેની માહિતી નીચે મુજબ છે.

	વર્ષ	વડાપ્રધાન
1.	1968 -	ઈન્દિરાગાંધી
2.	1971 -	ઈન્દિરાગાંધી
3.	1977 -	મોરારજી દેસાઈ
4.	1985 -	રાજીવગાંધી
5.	1989 -	વી.પી.સિંહ
6.	1996 -	એચ.ડી.દેવગૌડા
7.	1998 -	અટલબિહારી વાજપેયી
8.	2005 -	અટલબિહારી વાજપેયી
9.	2011 -	ડો.મનમોહનસિંહ (લોકસભામાં પસાર પણ રાજ્યસભામાં વિચારણા હેઠળ છે.)

✦ લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ, 2013

→ લોકપાલ અને લોકાયુક્ત વિધેયક, 2013ને રાજ્યસભામાં 17 ડિસેમ્બર, 2013ના રોજ અને લોકસભામાં 18 ડિસેમ્બર, 2013ના રોજ પસાર કરવામાં આવ્યો. જેના પર 1 જાન્યુઆરી, 2014ના રોજ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા હસ્તાક્ષર કરવામાં આવ્યો.

✦ લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૨૦૧૩ની મુખ્ય જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

→ લોકપાલમાં એક અધ્યક્ષ અને વધુમાં વધુ ૮ સભ્યોની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. જેમાં ૫૦% સભ્યો ન્યાયિક ક્ષેત્રના રહેશે.

→ લોકપાલના અધ્યક્ષ અને તેમના સભ્યોની નિમણૂક લોકપાલ પસંદગી સમિતિ દ્વારા સર્ચ કમિટિ દ્વારા સૂચવેલા નામોમાંથી કરવામાં આવશે.

→ લોકસભાની પસંદગી સમિતિમાં મુખ્યત્વે અધ્યક્ષ અને ૫ સભ્યો હશે. જેમાં અધ્યક્ષસ્થાને વડાપ્રધાન રહેશે તથા અન્ય ચાર સભ્યોમાં લોકસભા અધ્યક્ષ, વિપક્ષનો નેતા (લોકસભા), ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા તેમના દ્વારા પસંદ કરેલ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના એક ન્યાયાધીશ ઉપરાંત આ ચારેય દ્વારા પસંદ પામેલ એક નિષ્ણાંત કાયદા શાસ્ત્રીની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ પાંચમાં સભ્ય તરીકે કરશે.

→ લોકપાલની તપાસ અંતર્ગત વડાપ્રધાન, કેબિનેટ મંત્રી, સંસદ સભ્યો અને કેન્દ્ર સરકારના તમામે ચારેય વર્ગના અધિકારી અને કર્મચારીઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

→ જૂઠી, ખોટી અને હેરાન કરવાની ભાવનાથી કરવામાં આવેલ ફરિયાદ બદલ ફરિયાદકર્તાઓને વધુમાં વધુ એક વર્ષની સજા અને વધુમાં વધુ એક લાખ રૂપિયાનો દંડ ફટકારવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

→ આ અધિનિયમ લાગુ થવાના ૩૬૫ દિવસોની અંદર રાજ્યવિધાનસભાઓ દ્વારા લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવી ફરજિયાત છે.

→ લોકાયુક્તની તપાસ અંતર્ગત મુખ્યમંત્રી, રાજ્યોના મંત્રી, વિધાન સભ્યો અને રાજ્ય સરકારના બધા જ અધિકારી કર્મચારીઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. વિશ્વમાં સૌ પ્રથમ લોકપાલની સ્થાપના ક્યાં કરવામાં આવી ? - **સ્વીડન.**
2. ભારતમાં સૌ પ્રથમ લોકપાલ અને લોકાયુક્ત શબ્દનો ઉપયોગ કોણ કર્યો હતો ? - **લક્ષ્મીમલ સિંઘવી.**
3. વર્તમાનમાં કયો લોકપાલ અધિનિયમ અમલમાં છે ? - **લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ, 2013**
4. ભારતમાં સૌ પ્રથમ લોકપાલ બિલ ક્યારે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું ? - **ઈ.સ.1968**

79. લોકાયુક્ત
(Lokayukta)

❖ **લોકાયુક્ત :-**

→ જેમ કેન્દ્રમાં નાગરિકોને ભ્રષ્ટાચારના કારણે પડતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા લોકપાલ એમ રાજ્યોમાં લોકાયુક્તની રચના કરવામાં આવી છે.

યાદરાખો :-

→ ભારત સૌ પ્રથમ લોકાયુક્ત અંગે કાયદો બનાવાનાર રાજ્ય-1970માં - ઉડિસ્સા
(પરંતુ ઉડિસ્સા દ્વારા લોકાયુક્તની નિમણુંક, 1983માં કરવામાં આવી)

→ ભારતમાં સૌ પ્રથમ લોકાયુકતની નિમણુંક કરનાર રાજ્ય-1971માં - મહારાષ્ટ્ર

→ વર્તમાનમાં ભારતમાં 18 જેટલા રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ દિલ્લી લોકાયુક્ત આયોગ ધારાવે છે. જે નીચે મુજબ છે.

1. ઉડિસ્સા-1970	7. આંધ્રપ્રદેશ-1983	13. કેરલ-1999
2. મહારાષ્ટ્ર-1971	8. હિમાચલપ્રદેશ-1983	14. ઝારખંડ-2001
3. રાજસ્થાન-1973	9. કર્ણાટક-1985	15. છત્તીસગઢ-2002
4. બિહાર-1974	10. અસોમ-1985	16. હરિયાણા-2002
5. ઉત્તરપ્રદેશ-1975	11. ગુજરાત-1986	17. ઉત્તરાખંડ-2002
6. મધ્યપ્રદેશ-1981	12. પંજાબ-1995	18. ગોવા- 2013

→ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ દિલ્લીમાં પણ લોકાયુક્ત આયોગ છે.

→ ભારતમાં સૌથી સશક્ત લોકાયુક્ત ધરાવતું રાજ્ય - કર્ણાટક

→ ભારતમાં સૌથી નબળું લોકાયુક્ત ધરાવતું રાજ્ય - મહારાષ્ટ્ર

→ નવા "લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ,2013" મુજબ બધા રાજ્યોમાં લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવી ફરજીયાત છે.

❖ **ગુજરાતમાં લોકાયુક્ત :-**

→ ગુજરાતમાં 1986માં ગુજરાત વિધાનસભા દ્વારા ગુજરાત લોકાયુક્ત અધિનિયમ, 1986 પસાર કરી લોકાયુક્તના પદનું સર્જન કરવામાં આવ્યું.

:- ગુજરાતના લોકાયુક્ત -:

1. ડી.એચ.શુક્લ - 1988-93
2. આઈ.સી.ભટ્ટ - 1993-98
3. એમ.એમ.સોની - 1998-03
4. ડી.પી.બુચ - 2014 થી અત્યાર સુધી

❖ **ગુજરાતમાં લોકાયુક્ત વિવાદનો ઘટના ક્રમ :-**

→ 2003 થી 2011 સુધી લોકાયુક્તનું પદ ખાલી રહ્યું. જે 2011માં રાજ્યપાલ દ્વારા નિવૃત ન્યાયાધીશ રમેશચંદ્ર અમૃતલાલ મહેતા (આર.એ.મહેતા) ને લોકાયુક્ત પદે નીમવામાં આવ્યા. જેને ગુજરાત સરકાર દ્વારા ઉચ્ચન્યાયાલય અને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પડકારવામાં આવ્યો. પરંતુ રાજ્યપાલે બંધારણના **અનુચ્છેદ-163** ની "સ્વવિવેક"ની સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો હોવાથી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા પણ ચુકાદો રાજ્યપાલની તરફેણમાં આપવામાં આવ્યો. આ દરમ્યાન ગુજરાત સરકારે વિધાનસભામાં નવો લોકાયુક્ત ધારો "ગુજરાત લોકાયુક્ત આયોગ બિલ 2013" પસાર કરવામાં આવ્યો. પરંતુ રાજ્યપાલે આ બિલને પુનઃવિચારણા માટે પરત મોકલ્યો. પરંતુ ઓક્ટોબર, 2013 માં મળેલા વિધાનસભાના ચોમાસુ સત્રમાં વિધાનસભા દ્વારા પુનઃપસાર કરવામાં આવ્યો હતો. રાજ્યપાલે આ બિલને મંજૂરી આપી દીધી છે. આથી વર્તમાનમાં ગુજરાતમાં "ગુજરાત લોકાયુક્ત આયોગ અધિનિયમ, 2013" અમલમાં છે.

❖ **ગુજરાત લોકાયુક્ત આયોગ અધિનિયમ, 2013 :-**

→ નવા ગુજરાત લોકાયુક્ત આયોગ ધારો, 2013 ની મુખ્ય જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે.

1. લોકાયુક્ત બહુસભ્ય સંસ્થા રહેશે. જેમાં એક મુખ્ય લોકાયુક્ત અને 4 ઉપ-લોકાયુક્ત રહેશે.
2. મુખ્ય લોકાયુક્તને વધુ સત્તાઓ મળશે. મુખ્ય લોકાયુક્ત તરીકે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય કે ઉચ્ચ ન્યાયાલયના નિવૃત ન્યાયાધીશની નિમણૂક કરવામાં આવશે. જ્યારે 4 ઉપલોકાયુક્તમાં 2 ઉપલોકાયુક્ત ન્યાયિકક્ષેત્રના અનુભવી અર્થાત્ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના નિવૃત ન્યાયાધીશ જ્યારે અન્ય 2 ઉપલોકાયુક્ત વહીવટીક્ષેત્રના અર્થાત્ રાજ્યના સચિવસ્તરના અધિકારીઓ (IAS) ની નિમણૂક કરવામાં આવશે.
3. એક મુખ્ય લોકાયુક્ત અને 4 ઉપલોકાયુક્તની નિમણુંક રાજ્યપાલ દ્વારા મુખ્યમંત્રીની અધ્યતાવાળી પસંદગી સમિતિની (Selection Committee) ભલામણ મુજબ થશે. આ પસંદગી સમિતિ નીચે મુજબની રહેશે.
   ❖ મુખ્યમંત્રી (અધ્યક્ષ) ❖ વિરોધપક્ષના નેતા ❖ મુખ્યમંત્રી નિમણુંક કરે તે મંત્રી ❖ વિધાનસભા અધ્યક્ષ ❖ રાજ્ય તકેદારી આયોગ (વિજિલન્સ કમિશન) ના અધ્યક્ષ ❖ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના એક ન્યાયાધીશ જેમની પસંદગી ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા રચેલ પાંચ વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશની સમિતિ દ્વારા કરવામાં આવશે.
4. મુખ્ય લોકાયુક્ત નો કાર્યકાળ 5 વર્ષ અથવા 72 વર્ષ બંનેમાંથી જે વહેલા હોય ત્યાં સુધીનો રહેશે.
5. લોકાયુક્ત 5 વર્ષ જુની ફરિયાદની તપાસ કરી શકશે નહિ.
6. ખોટી ફરિયાદ કરનાર સામે શિક્ષાત્મક પગલાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.
7. લોકાયુક્તની સંપૂર્ણ તપાસ ખાનગીમાં કરવાની રહેશે. આ બાબતે મીડિયા પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લગાવવામાં આવ્યો છે. (ગુજરાત લોકાયુક્ત આયોગ ધારો, 2013, કલમ- 12)
8. મંત્રીઓની સાથે સાથે મુખ્યમંત્રી સામે પણ લોકાયુક્ત ફરિયાદ લઈ તપાસ કરી શકશે.
9. સરકારના પગારદાર દરેક કર્મચારીઓ કે જેઓ સરકારમાં સ્થાનિક સત્તામંડળમાં, યુનિવર્સિટી, બોર્ડ અથવા કોર્પોરેશનમાં હશે. તેઓનો આ ધારા અંતર્ગત સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.
10. ગુજરાત રાજ્યના મંત્રીમંડળને લોકાયુક્તના રિપોર્ટ પર નિર્ણય લેવાની સત્તા રહેશે. આ માટે લોકાયુક્તના રિપોર્ટ પર પગલા લેવા માટે સમયમર્યાદા નક્કી કરવામાં આવશે.

વન લાઈનર ક્વીઝ

1. ગુજરાતમાં કયો લોકાયુક્ત ધારો અમલમાં છે ? - **ગુજરાત લોકાયુક્ત અધિનિયમ, 2013**
2. ગુજરાતમાં સૌ પ્રથમ લોકાયુક્ત ધારો ક્યારે અમલમાં આવ્યો ? - **ઈ.સ. 1986**
3. ભારતમાં સૌ પ્રથમ કયા રાજ્યએ લોકાયુક્ત અંગે કાયદો ઘડ્યો ? - **ઓડિસ્સા.**
4. ભારતમાં સૌ પ્રથમ કયા રાજ્યએ સૌ પ્રથમ લોકાયુક્તની નિમણૂક કરી ? - **મહારાષ્ટ્ર.**
5. ગુજરાતમાં સૌ પ્રથમ ક્યારે લોકાયુક્તની નિમણૂક કરી ? - **ઈ.સ. 1988**
6. ગુજરાતના સૌ પ્રથમ લોકાયુક્ત કોણ હતા ? - **ડી.એચ.શુક્લ.**
7. વર્તમાનમાં ગુજરાતના લોકાયુક્ત કોણ છે ? - **ડી.પી.બૂચ.**
8. અત્યાર સુધી ગુજરાતમાં કેટલા લોકાયુક્તોની નિમણૂક થઈ છે ? - **ચાર.**

80. રાઈટ ટુ રિજેક્ટ
(Right to Reject / NOTA)

→ તાજેતરમાં 27 સપ્ટેમ્બર, 2013 ના રોજ ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે એક ચુકાદામાં ભારતના નાગરિકોને ચૂંટણીમાં "રાઈટ ટુ રિજેક્ટ"નો અધિકાર આપવાનો આદેશ કર્યો છે. ભારતમાં 2014ની લોકસભાની ચૂંટણીમાં મતદારો દ્વારા NOTAનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

❖ **રાઈટ ટુ રિજેક્ટ :-**

રાઈટ ટુ રિજેક્ટ એટલે કે જો કોઈ મતદાર ચૂંટણીમાં મત આપતી વખતે કોઈપણ ઉમેદવારને મત આપવા માંગતો ન હોય કે ચૂંટણી લડી રહેલા કોઈપણ ઉમેદવારને લાયક ગણતો ન હોય તો તે આવા તમામ ઉમેદવારોને નાપસંદ કરી શકે છે. આ માટે મતદાન મશીનમાં "નન ઓફ ધ એબોવ" (NOTA-None Of The Above) એવું બટન ઉમેરવામાં આવશે.

✦ **ભારતમાં રાઈટ ટુ રિજેક્ટના ફાયદા :-**

1. યોગ્ય ઉમેદવારોની પસંદગી થશે.
2. યોગ્ય શૈક્ષણિક લાયકાત ધરાવતા ઉમેદવાર જ ધારાસભ્ય કે સાંસદ બની શકશે.
3. ચૂંટણીમાં જ્ઞાતિ આધારિત અને ધર્મ આધારિત મતોનું ધ્રુવીકરણનું પ્રમાણ ઘટશે.
4. ક્રિમીનલ રેકોર્ડ ધરાવતા ઉમેદવારોનું પ્રમાણ ઘટાડી શકાશે.
5. ચૂંટાયેલ ધારાસભ્ય કે સંસદસભ્ય ફરીવાર ચૂંટાવવા માટે પોતાની ફરજ નિષ્ઠાપૂર્વક બજાવશે.

✦ **રાઈટ ટુ રિજેક્ટના ગેરફાયદાઓ :-**

→ રાઈટ ટુ રિજેક્ટના કારણે રાજકીય અસમતુલા સર્જાશે.

→ જો રાઈટ ટુ રિજેક્ટ મતો 30% થી વધુ હશે તો ફરીવાર ચૂંટણી કરવી પડશે. આમ વારંવાર ચૂંટણીઓના કારણે દેશની તિજોરી પર નાણાકીય ખર્ચ વધશે.

✦ **વર્તમાનમાં ભારતમાં રાઈટ ટુ રિજેક્ટનો અધિકાર :-**

→ વર્તમાનમાં લોકપ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ,1961ની કલમ-49(0) મુજબ જો મતદાર કોઈપણ ઉમેદવારને મત આપવા માંગતો ન હોય તો તે જે-તે પ્રિસાઈડિંગ ઓફિસર પાસેથી ફોર્મ-17(A) મેળવીને તેમાં પોતાનો મતદારનંબર અને સહી કે અંગૂઠાનું નિશાન આપી શકે છે.

✦ **રાઈટ ટુ રિજેક્ટનો કાયદો ધરાવતાં દેશો :-**

→ વર્તમાનમાં કુલ નીચેના દેશો રાઈટ ટુ રિજેક્ટનો કાયદો ધરાવે છે. જે નીચે મુજબ છે.

1. અમેરિકા	2. બાંગ્લાદેશ	3. બ્રાઝીલ	13. નેપાલ
4. બેલ્જિયમ	5. ચિલી	6. ફિનલેન્ડ	
7. ફ્રાન્સ	8. ગ્રીનલેન્ડ	9. કોલમ્બિયા	
10. નેવાડા	11. સ્પેન	12. સ્વીડન	

81. રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિયુક્તિ આયોગ
(National Judicial Appointment Commission-NJAC)

✦ **રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિયુક્તિ આયોગ વિધેયક, 2014**
(NJAC - National Judicial Appointments Commission Bill,2014) :-

→2014માં ભારતની કેન્દ્ર સરકારે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના ન્યાયાધીશોની નિમણૂકવાળી "કોલેજિયમ સિસ્ટમ" સમાપ્ત કરી તેના સ્થાને "રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિયુક્તિ આયોગ"ની રચના અંગે કાર્યવાહી શરૂ કરી દીધી છે. જે અંતર્ગત લોકસભામાં 13 ઓગસ્ટ,2014 અને રાજ્યસભામાં 14 ઓગસ્ટ,2014ના રોજ "રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિયુક્તિ આયોગ વિધેયક" (National Judicial Appointments Commission Bill,2014)ને પસાર કરી દેવામાં આવ્યું હતું પરંતુ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા "રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિયુક્તિ આયોગ" થી સંલગ્ન 99મા બંધારણીય સુધારાને બંધારણના મૂળભૂત માળખાની વિરુધ્ધનું ગણાવી રદ કરવામાં આવેલ છે.

✦ **રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિયુક્તિ આયોગ (National Judicial Appointment Commission) :-**

→ આ આયોગ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશોની નિમણૂક માટે મુખ્ય જવાબદાર સંસ્થા હશે.

→ આ આયોગમાં સભ્યોની સંખ્યા 6 હશે. જેમાં ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના બે વરિષ્ઠતમ ન્યાયાધીશ, બે વિશિષ્ટ વ્યક્તિ તથા એક કેન્દ્રીય કાયદામંત્રીનો સમાવેશ થાય છે.

→ બે વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓની પસંદગી ભારતના વડાપ્રધાન, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને લોકસભામાં વિપક્ષના નેતા દ્વારા કરવામાં આવશે. જેમાં બે માંની એક વ્યક્તિ અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ, અન્ય પછાતવર્ગ, અલ્પસંખ્યક અથવા મહિલા હશે. આયોગના કોઈપણ બે સભ્યો આયોગ દ્વારા કરવામાં આવેલ નિયુક્તિ પર "વીટો" નો ઉપયોગ કરી શકે છે. જો તેમને એવું લાગે કે પસંદગી કરવામાં આવેલ વ્યક્તિ સર્વોચ્ચ કે ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવાને લાયક નથી અથવા યોગ્યતા ધરાવતો નથી.

→ આયોગ દ્વારા પસંદગી પામેલ વ્યક્તિઓની ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક કરવાની ભલામણ રાષ્ટ્રપતિ પાસે મોકલવામાં આવશે. જો રાષ્ટ્રપતિ કોઈ વ્યક્તિની પસંદગી પર સ્વીકૃતિ ન આપે પરંતુ તે વ્યક્તિના પક્ષમાં આયોગના સભ્યોમાં બહુમત હોય, તો આયોગ તે વ્યક્તિને ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક આપી શકે છે અથવા પુનઃફરીવાર તે જ વ્યક્તિની ભલામણ રાષ્ટ્રપતિ પાસે મોકલી શકે છે. રાષ્ટ્રપતિ બીજીવાર મંજૂરી આપવા બંધાયેલા છે.

→ ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશોની નિમણૂક માટે આયોગ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશોની પાસે સલાહ માંગશે. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સંબંધિત ઉચ્ચ ન્યાયાલયના બે વરિષ્ઠતમ ન્યાયાધીશોની ભલામણ પછી આયોગને નિયુક્તિ અંગે સલાહ આપશે. આ ઉપરાંત આયોગ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક માટે સંબંધિત રાજ્યના રાજ્યપાલ અને મુખ્યમંત્રી સાથે પણ વિચાર વિમર્શ કરશે.

G.P.S.C., PSI, સબરજીસ્ટ્રાર, એકાઉન્ટન્ટ, કલાર્ક, TAT તથા અન્ય સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓમાં પુછાયેલા બંધારણના પ્રશ્નો

પ્રાધ્યાપક અધિકારી, 2001

1. ગુજરાતમાંથી રાજ્યસભાના સભ્યોની સંખ્યા નીચેનામાંથી કઈ છે ?
   (A) 21 (B) 17 (C) 11 (D) 10
2. ગુજરાતમાંથી લોકસભાના સભ્યો કેટલા હોય છે ?
   (A) 32 (B) 40 (C) 25 (D) 26
3. ભારતની લોકસભાની બેઠક એક વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી કેટલી વાર મળવી જોઈએ ?
   (A) બે વાર (B) પાંચ વાર (C) ત્રણ વાર (D) ચાર વાર
4. ભારતનું રાજ્ય બંધારણ નીચેનામાંથી કયા સ્વરૂપનું છે ?
   (A) પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિ (B) પ્રમુખ પદ્ધતિ (C) પાર્લામેન્ટરી અને પ્રમુખ પદ્ધતિનું મિશ્રણ
   (D) એકેય નહીં.
5. રાજ્યસભાની મુદત નીચેનામાંથી કયા વિકલ્પને અનુસરે છે ?
   (A) દર પાંચ વર્ષે 1/3 ભાગના સભ્યો નિવૃત્ત થાય છે
   (B) દર બે વર્ષે 1/3 ભાગના સભ્યો નિવૃત્ત થાય છે
   (C) દર બે વર્ષે 2/3 ભાગના સભ્યો નિવૃત્ત થાય છે
   (D) દર ત્રણ વર્ષે બધા સભ્યો નિવૃત્ત થાય છે
6. 1961માં નીચેનામાંથી કઈ રાષ્ટ્રીય ઘટના ઘટી ?
   (A) ભાષાવાર રાજ્ય રચનાનો અમલ (B) તાશકંદ કરાર
   (C) દીવ, દમણ, ગોવાની વિદેશી સત્તાથી મુક્તિ (D) કામદાર યોજના અને સુવર્ણધારો

કાયદા અધિકારી, 2001

7. ભારતના બંધારણમાં ફ્રેન્ચ ક્રાંતિના આદર્શો સ્વીકારાયા છે; શુ નહીં આવે ?
   (A) સમાનતા (B) સ્વતંત્રતા (C) બંધુત્વ (D) સહનશીલતા
8. જમ્મુ કાશ્મીરમાં રાજ્યભાષા કઈ છે ?
   (A) ઉર્દુ (B) કશ્મિરી (C) હિન્દી (D) પર્શિયન
9. ભારતના પ્રથમ મુસ્લિમ રાષ્ટ્રપતિ :
   (A) શેખ અબ્દુલ્લાહ (B) ડૉ.ઝાકીરહુસેન (C) મૌલાના આઝાદ (D) ફકરૂદીન અલી અહમદ
10. મૂળભૂત હક્ક કયો નથી ?
    (A) બંધારણ ઈલાજોનો (B) સમાનતાનો (C) શોષણ સામેનો (D) પરદેશમાં વસવાટ માટેનો

કૃષિ અધિકારી, 2001

11. ભારતની રાષ્ટ્રભાષા તરીકે હિન્દી ભાષાનો સ્વીકાર કઈ તારીખે થયો ?
    (A) 15મી ઓગસ્ટ (B) 26મી જાન્યુઆરી (C) 14મી સપ્ટેમ્બર (D) 7મી જુલાઈ

જવાબો :- 1(C). 2(D). 3(A). 4(A). 5(B). 6(C). 7(D). 8(A). 9(B). 10(D). 11(C).

12. ભારતની પાર્લામેન્ટના પ્રથમ અધ્યક્ષ કોણ હતા ?
(A) રાજેન્દ્ર બાબુ (B) જવાહરલાલ નેહરૂ (C) વલ્લભભાઈ પટેલ (D) ગણેશ માવલંકર
13. નીચેનામાંથી કયા ક્ષેત્રની સત્તા કેન્દ્ર હસ્તક ન આવે ?
(A) લશ્કર (B) રેલવે (C) આવકવેરો (D) મનોરંજન
14. હાલના ભારતીય રાષ્ટ્રધ્વજનું આખરી સ્વરૂપ ક્યારે નક્કી થયુ ?
(A) 22/07/1947 (B) 15/08/1947 (C) 07/08/1906 (D) 26/01/1950
15. રાષ્ટ્રગીત 'વંદે માતરમ' ના રચયિતાનુ નામ શું ?
(A) રવિન્દ્રનાથ ટાગોર (B) બંકિમચંદ્ર ચેટરજી (C) અરવિંદ ઘોષ (D) સુભાષચંદ્ર બોઝ
16. ભારતના બંધારણને પ્રજાજનોએ કયારે મંજુર કર્યું ?
(A) 26મી જાન્યુઆરી, 1950 (B) 15મી ઓગસ્ટ,1947
(C) 8મી ઓગસ્ટ,1942 (D) 26મી નવેમ્બર, 1949
17. પાર્લામેન્ટની પ્રથમ બેઠકમાં 'સારે જહાં સે અચ્છા' કોણે ગાયું હતુ ?
(A) સરોજિની નાયડુ (B) લતા મંગેશકર (C) વિજયાલક્ષ્મી પંડિત (D) સુચિતા કૃપલાણી
18. આઝાદ ભારતના સર્વપ્રથમ ગવર્નર-જનરલનું નામ શું ?
(A) લોર્ડ માઉન્ટબેટન (B) રાજગોપાલાચારી (C) રાજેન્દ્ર બાબુ (D) ગણેશ માવલંકર

મેડિકલ ટ્યૂટર, 2001

19. લોકસભાને બરખાસ્ત કરવાની સત્તા કોની પાસે છે ?
(A) સ્પીકર (B) ચુંટણી કમિશનર (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) વડાપ્રધાન
20. વિશ્વમાં કયા દેશે સર્વપ્રથમ આવકવેરો દાખલ કર્યો હતો ?
(A) ભારત (B) બ્રિટન (C) યુ.એસ.એ. (D) જાપાન
21. ભારત આઝાદ થયું ત્યારે ઇંગ્લેન્ડના વડાપ્રધાન કોણ હતા ?
(A) એટલી (B) ચર્ચિલ (C) હેરોલ્ડ વિલ્સન (D) રાણી વિક્ટોરીયા
22. ભારતના કેટલા પ્રધાનમંત્રીઓના મૃત્યુ હોદ્દા દરમિયાન થયા છે ?
(A) એક (B) બે (C) ત્રણ (D) ચાર
23. લોકસભામાં કોરમ માટે સભ્ય-સંખ્યા કુલ સભ્ય-સંખ્યાના કેટલામાં ભાગની હોવી જોઈએ ?
(A) 1/3 (B) 1/5 (C) 1/11 (D) 1/10
24. ગવર્નરની નિમણૂંક કોણ કરે છે ?
(A) પાર્ટી અધ્યક્ષ (B) વડાપ્રધાન (C) મુખ્યમંત્રી (D) રાષ્ટ્રપતિ
25. ભારતના રાષ્ટ્રીય પ્રતિક (ત્રણ સિંહની શિલ્પકૃતિ)ની નીચે કયો મુદ્રાલેખ લખવામાં આવ્યો છે ?
(A) સત્યમેવ જયતે (B) વસુધૈવ કુટુમ્બકમ (C) સત્યં વદ, ધર્મ ચર (D) અહિંસા પરમોધર્મ
26. ભારતના કયા વડાપ્રધાને સંસદની ચુંટણીમાં હાર પ્રાપ્ત કરી હતી ?
(A) મોરારજી દેસાઈ (B) ચૌધરી ચરણસિંહ (C) ઈન્દિરા ગાંધી (D) રાજીવ ગાંધી
27. ભારત સરકારના બંધારણીય વડા કોણ છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) સ્પીકર (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) રાજ્યપાલ

જવાબો :- 12(D). 13(D). 14(A). 15(B). 16(D). 17(A). 18(A). 19(C). 20(C). 21(A). 22(C). 23(D). 24(D). 25(A). 26(C). 27(C).

નાયબ નિયંત્રક તોલમાપ, 2001

28. કઈ સાલમાં ગુજરાતમાં પંચાયતી રાજની સ્થાપના થઈ ?
(A) 1942 (B) 1947 (C) 1960 (D) 1963
29. લોકસભામાં સૌથી વધુ સમય (8 વાર) બજેટ રજુ કરનાર કયા નાણામંત્રી હતા ?
(A) જગજીવનરામ (B) સી.ડી.દેશમુખ (C) મોરારજી દેસાઈ (D) મનમોહન સિંઘ
30. ભારતીય રાષ્ટ્રગીત કેટલી સકેન્ડમાં પુરૂ થવું જોઈએ ?
(A) 50 (B) 51 (C) 52 (D) 70
31. રાષ્ટ્રપતિપદની ચુંટણી લડવા માટે ઓછામાં ઓછી ઉંમર કેટલી હોવી જોઈએ ?
(A) 21 વર્ષ (B) 25 વર્ષ (C) 30 વર્ષ (D) 35 વર્ષ
32. ધારાસભા ઓછામાં ઓછી વર્ષમાં કેટલીવાર મળવી જોઈએ ?
(A) પાંચ વાર (B) ચાર વાર (C) ત્રણ વાર (D) બે વાર
33. ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસની સ્થાપના કોણે, ક્યારે કરી હતી ?
(A) 1880, ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે (B) 1901, લોકમાન્ય તિલક
(C) 1885, એ.ઓ.હ્યુમ (D) 1914, ગાંધીજી
34. સ્વતંત્ર ભારતના સૌપ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ કોણ હતા ?
(A) રાજગોપાલાચારી (B) ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદ (C) ડૉ.સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન (D) માઉન્ટ બેટન
35. દરેક પ્રધાન વ્યક્તિગત રીતે વડાપ્રધાનને જવાબદાર છે અને કેન્દ્રીય પ્રધાનમંડળ સંયુક્ત રીતે કોને જવાબદાર છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિને (B) લોકસભાને (C) પ્રજાને (D) બંધારણને
36. એડમિનિસ્ટ્રર શબ્દ બે શબ્દો Ad અને Ministrare થી બનેલ છે. તે કઈ ભાષામાંથી લેવાયેલ છે ?
(A) અંગ્રેજી ભાષા (B) લેટિન ભાષા (C) ગ્રીક ભાષા (D) ફ્રેન્ચ ભાષા
37. ભારતમાં કોણ અંદાજપત્ર તૈયાર કરે છે ?
(A) ટ્રેઝરી (B) ઈન્કમટેક્ષ વિભાગ (C) નાણાંપ્રધાન (D) બ્યુરો ઓફ ધ બજેટ
38. સિટી સિવિલ કોર્ટના જજની નિમણૂંક કોણ કરે છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) ગવર્નર (C) એટર્ની જનરલ (D) ચીફ જસ્ટિસ
39. ગુજરાતમાં મેજિસ્ટ્રેટ અને સિવિલ જજની નિમણૂક પ્રકિયા કોના દ્વારા થાય છે ?
(A) ગુજરાત પબ્લિક સર્વિસ કમિશન (B) યુનિયન પબ્લિક કમિશન
(C) જ્યુડિશિયલ સર્વિસ કમિશન (D) ચીફ જસ્ટિસ

વર્ગ 1-2 પ્રિલિમ, 2001

40. બળવંતરાય મહેતાનું નામ શાની સાથે વિશેષ સંકળાયેલુ છે?
(A) દેશી રાજ્યોનું એકીકરણ (B) ભાષા-વાર પ્રાંતરચના (C) પંચાયતી રાજ્ય
(D) ભારતનું પ્રાંતરચના
41. ગ્રામ પંચાયતે કઈ સમિતિ ફરજિયાત રીતે બનાવવાની હોય છે?
(A) શિક્ષણ સમિતિ (B) આરોગ્ય સમિતિ (C) કલ્યાણ સમિતિ (D) સામાજિક ન્યાય સમિતિ

જવાબો :- 28(D). 29(C). 30(C). 31(D). 32(D). 33(C). 34(B). 35(B). 36(B). 37(C). 38(B). 39(A). 40(C). 41(D).

42. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ બનવા માટે કઈ બાબત સાંચી નથી ?
(A) ભારતના નાગરિક હોવા જોઈએ. (B) સરકારી કર્મચારી હોવા જોઈએ.
(C) 35 વર્ષથી વધુ ઉંમર હોય. (D) સંસદસભ્ય ન હોય.

43. આમા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ ક્યો છે?
(A) પોંડીચેરી (B) દમણ-દીવ (C) છત્તીસગઢ (D) ઉત્તરાંચલ

લાયબ્રેરી સહાયક, 2001

44. નીચેના પૈકી કોઈ બંધારણીય સત્તા રાષ્ટ્રપતિ ધરાવે છે?
(A) વડાપ્રધાનની પસંદગી કરવી (B) કાયદાઓમાં સુધારો કરવા
(C) બંધારણમાં સુધારો કરવા (D) વટહુકમો બહાર પાડવા

45. નીચેના પૈકી શાનો સમાવેશ મૂળભૂત હકોમાં થાય છે ?
(A) ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય (B) સમાનતા (C) બંધારણીય ઈલાજો (D) ઉપરના ત્રણેયનો

46. 26મો બંધારણીય સુધારો કોના દ્વારા કરાયો હતો?
(A) મોરારજી દેસાઈ (B) ઈન્દીરા ગાંધી (C) રાજીવ ગાંધી (D) લાલ બહાદુર શાસ્ત્રી

47. રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદ ખાલી હોય ત્યારે કોણ ફરજ બજાવે છે?
(A) પ્રધાનમંત્રી (B) મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (C) ગૃહમંત્રી (D) લોકસભાના અધ્યક્ષ

48. નીચેના પૈકી કોનો સમાવેશ રાષ્ટ્રપતિમાં થતો નથી?
(A) ફખરૂદીન અલી અહેમદ (B) મુહમ્મદ હિદાયતુલ્લા
(C) ડૉ. ઝાકરી હુસૈન (D) મૌલાના અબુલકલામ આઝાદ

49. ભારતીય બંધારણ ક્યારથી અમલી બન્યુ હતું ?
(A) 26મી જાન્યુઆરી 1950 (B) 26મી જાન્યુઆરી, 1948
(C) 15મી ઓગસ્ટ 1947 (D) 15મી ઓગસ્ટ 1948

ગ્રંથાલય અધિકારી, 2002

50. 'સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુતા' નું સુત્ર કોઈ ક્રાન્તીએ આપ્યુ ?
(A) અમેરિકન ક્રાન્તી (B) ફ્રેન્ચ ક્રાન્તી (C) રશિયન ક્રાન્તી (D) ભારતીય ક્રાન્તી

51. ભારતમાં અંગ્રેજી રાજ્યના છેલ્લા વાઈસરોય કોણ હતા ?
(A) લોર્ડ માઉન્ટબેટન (B) રિપન (C) ડેલહાઉસી (D) કલાઈવ

52. આમાંનો ક્યો વિદ્યામાન દેશ 1886 થી 1937 સુધી બ્રિટિશ ઈન્ડિયાનો ભાગ હતો ?
(A) ભૂતાન (B) સિલોન (C) નેપાળ (D) મ્યાનમાર

53. ભારતીય દર્શન માટે ક્યા ભારતીય રાષ્ટ્રપતિ સુવિખ્યાત છે ?
(A) ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદ (B) ડૉ.રાધાકૃષ્ણન્ (C)ડૉ.ઝાકીરહુસેન (D) વી.વી.ગિરિ

54. ભારતીય સંરક્ષણ દળોના સર્વોચ્ચ વડા કોણ હોય છે?
(A) કમાન્ડર ઈન ચીફ (B) ભૂમિદળના સેનાધ્યક્ષ (C) વડા પ્રધાન (D) રાષ્ટ્રપતિ

55. યુનોના પ્રમુખ બનનાર પ્રથમ ભારતીય મહિલા કોણ ?
(A) સરોજિની નાયડુ (B) સૂચિતા કૃપાલાની (C) વિજયાલક્ષ્મી પંડિત (D) ઈન્દીરા ગાંધી

જવાબો :- 42(B). 43(A & B). 44(D). 45(D). 46(B). 47(B). 48(D). 49(A). 50(B). 51(A). 52(D). 53(B). 54(D). 55(C).

નોંધણી નિરીક્ષક, 2002

56. 'સ્થાનિક સ્વરાજ્યના પિતા' તરીકે કોણ જાણીતુ હતું ?
(A) લૉર્ડ રિપન (B) લૉર્ડ મેયો (C) લૉર્ડ કોર્નવોલિસ (D) લૉર્ડ કર્ઝન
57. ભારતમાં પ્રથમ અદાલત કોણે સ્થાપી હતી ?
(A) લૉર્ડ ડેલહાઉસી (B) લૉર્ડ રિપન (C) લૉર્ડ કોર્નવોલિસ (D) લૉર્ડ કર્ઝન
58. રાજ્ય સરકારને બંધારણની કઈ કલમ પ્રમાણે ગામડામાં પંચાયત સ્થાપવાની સત્તા આપવામાં આવે છે?
(A) કલમ 50 (B) કલમ 57 (C) કલમ 40 (D) કલમ 58
59. માંડલ પંચનો અહેવાલ...... ને લગતો છે.
(A) પછાત વર્ગ (B) લઘુમતી (C) અનુસૂચિત જાતિ (D) અનુસૂચિત જનજાતિઓ
60. ભારતના રાષ્ટ્રધ્વજમાં લીલો રંગ એ શેનું પ્રતીક છે ?
(A) વિકાસ (B) શાંતિ (C) પ્રગતિ (D) પ્રેમ
61. ભારતમાં કયા રાજ્યને અલગ બંધારણ છે ?
(A) ગુજરાત (B) આંધ્રપ્રદેશ (C) મહારાષ્ટ્ર (D) જમ્મુ-કશ્મીર
62. ભારતની પ્રથમ સ્ત્રી રાજદૂત કોણ હતું ?
(A) સરોજિની નાયડુ (B) કમલા નેહરૂ (C) ઈન્દિરા ગાંધી (D) વિજયાલક્ષ્મી પંડિત
63. ભારતમાં પ્રથમ સામાન્ય ચૂંટણીઓ ક્યારે થઈ હતી ?
(A) 1952 (B) 1954 (C) 1951 (D) 1950
64. લોકસભાની બેઠકનું સંચાલન કોણ કરે છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) સ્પીકર (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) ઉપરાષ્ટ્રપતિ
65. ક્યું રાજ્ય લોકસભાની વધુ બેઠકોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે ?
(A) મધ્યપ્રદેશ (B) બિહાર (C) ઉત્તર પ્રદેશ (D) મહારાષ્ટ્ર
66. રાજ્યપાલને સોગંદ કોણ લેવડાવે છે ?
(A) મુખ્યમંત્રી (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) સ્પીકર (D) રાજ્યના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ
67. રાષ્ટ્રપતિ કઈ કલમ નીચે રાજ્ય સરકારને બરતરફ કરી શકે ?
(A) 356 (B) 352 (C) 366 (D) 354
68. સ્વતંત્ર રાજ્ય તરીકે ગુજરાત કોઈ સાલમાં અસ્તિત્વમાં આવ્યું ?
(A) 1958 (B) 1960 (C) 1959 (D) 1965
69. જિલ્લા આયોજન મંડળના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ?
(A) કલેક્ટર (B) જિલ્લા પ્રમુખ (C) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (D) તાલુકા પ્રમુખ

હોમિયોપેથિક સેવા, 2002

70. ભારતમાં ભાષાવાર રાજ્યોની રચના ક્યા વર્ષમાં થઈ ?
(A) 1948 (B) 1950 (C) 1956 (D) 1960
71. ભારત આઝાદ થયું ત્યારે બ્રિટનના વડાપ્રધાન કોણ હતા ?
(A) વિન્સ્ટન ચર્ચિલ (B) ટોની બ્લેર (C) માર્ગારેટ થેચર (D) ક્લેમેન્ટ એટલી

જવાબો :- 56(A). 57(C). 58(C). 59(A). 60(A). 61(D). 62(D). 63(A). 64(B). 65(C). 66(D). 67(A). 68(B). 69(A). 70(C). 71(D).

72. બ્રિટનના સૌથી પહેલા વડાપ્રધાનનું નામ શું ?
(A) વિલિયમ પિટ્ટ (B) જ્યોર્જ કેનિંગ (C) સર રોબર્ટ વૉલપોલ (D) બેન્જામિન ડિઝરાએલી
73. ક્યા ગવર્નર-જનરલના સમયમાં ભારતમાં ટપાલ ટિકિટની શરૂઆત થઈ ?
(A) લૉર્ડ મેયો (B) લૉર્ડ ડેલહાઉસી (C) લૉર્ડ કરઝન (D) લૉર્ડ રિપન
74. ભારત કયા વર્ષમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બન્યું ?
(A) 1947 (B) 1948 (C) 1949 (D) 1950
75. ભારતની સર્વપ્રથમ બેન્ક કઈ હતી ?
(A) પંજાબ નેશનલ બેન્ક (B) દેના બેન્ક (C) કેનેરા બેન્ક (D) વિજયા બેન્ક
76. બંધારણમાં ક્યા સુધારા દ્વારા મૂળભૂત ફરજોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો ?
(A) 40 (B) 43 (C) 42 (D) 44
77. ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના સૌપ્રથમ મહિલા ન્યાયાધીશનું નામ શું ?
(A) નઝમા હેબતુલ્લા (B) ફાતીમા બીબી (C) કિરણ બેદી (D) આયેશા બેગમ
78. ભારતમાં સૌપ્રથમ સિવિલ સર્વિસ કમિશનની સ્થાપના ક્યારે થઈ ?
(A) 1950 (B) 1935 (C) 1926 (D) 1947
79. આપણા બંધારણમાં નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારો કેટલા ગણવામાં આવે છે ?
(A) 8 (B) 6 (C) 12 (D) 4
80. લોકસભાના વિરોધ પક્ષના નેતાને કોની સમકક્ષ ગણવામાં આવે છે ?
(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (B) રાજ્યપાલ (C) લોકસભાના અધ્યક્ષ (D) કેબિનેટ મંત્રી
81. રાષ્ટ્રપતિ બંધારણની કઈ કલમ અન્વયે બંધારણીય કટોકટી દાખલ કરી શકે ?
(A) 370 (B) 356 (C) 44 (D) 360

આસિસ્ટન્ટ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર

82. પંચાયતી રાજ કેટલા સ્તરોનું બનેલું છે ?
(A) બે (B) ત્રણ (C) ચાર (D) પાંચ
83. જિલ્લામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ અંગેની વ્યવસ્થા જાળવનાર વહીવટી અધિકારી ક્યા નામે ઓળખાય છે ?
(A) જિલ્લા શિક્ષણાધિકારી (B) જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણાધિકારી (C) જિલ્લા શિક્ષણ કમિશનર
(D) જિલ્લા શિક્ષણ કમિશનર
84. આપણા દેશમાં હોદ્દાની રૂએ આયોજન પંચના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ?
(A) રાષ્ટ્રપ્રમુખ (B) આયોજન પ્રધાન (C) વડાપ્રધાન (D) ગૃહપ્રધાન
85. 1986ના સુધારેલા વીસ મુદ્દાના કાર્યક્રમના પ્રણેતા કોણ હતા ?
(A) એચ.ડી.દેવગૌડા (B) રાજીવ ગાંધી (C) ઈન્દિરા ગાંધી (D) વી.પી.સિંઘ
86. ભારતમાં સૌપ્રથમ આવકવેરાની શરૂઆત ક્યારથી થઈ ?
(A) 1837 (B) 1860 (C) 1937 (D) 1947
87. કઈ વિશ્વક્રાંતિએ ભારતના લોકોને "સ્વાતંત્ર્ય, સમાનતા અને બંધુત્વ" ના વિચારો આપ્યા ?
(A) અમેરિકન ક્રાંતિ (B) ફ્રેન્ચ ક્રાંતિ (C) રશિયન ક્રાંતિ (D) ઈરાનની ક્રાંતિ
88. નીચેના પૈકી કોને હિન્દી રાષ્ટ્ર મહાસભાના પિતા કહે છે ?
(A) ગાંધીજી (B) દાદાભાઈ નવરોજી (C) વ્યોમેશચંદ્ર બેનરજી (D) એ.ઓ. હ્યુમ

જવાબો :- 72(C). 73(B). 74(D). 75(A). 76(C). 77(B). 78(C). 79(B). 80(D). 81(B). 82(B). 83(A). 84(C). 85(B). 86(B). 87(B). 88(D).

89. કોઈ સાલમાં ભારતને પ્રાંતિક સ્વરાજ પ્રાપ્ત થયું ?
(A) 1933 (B) 1935 (C) 1934 (D) 1937
90. ભારતના બંધારણમાં ફેરફાર કરવાનો અધિકાર કોને છે ?
(A) વડાપ્રધાનને (B) રાષ્ટ્રપતિને (C) સંસદને (D) વડા ન્યાયમૂર્તિને

મેડિકલ ટ્યુટર, 2003

91. રાષ્ટ્રીય આયોજન પંચના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ?
(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) નિયુક્ત સંસદ સભ્ય (D) વડાપ્રધાન
92. કોઈ પણ નાણાંકીય ખરડાને કોની પૂર્વ મંજૂરી લેવી જરૂરી છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) નાણાંપ્રધાન (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) કોઈની લેવી ન પડે
93. કેન્દ્રમાં નાણાંમંત્રી કયા દિવસે લોકસભામાં બજેટ રજૂ કરે છે ?
(A) જાન્યુઆરીના અંતિમ દિવસે (B) ફેબ્રુઆરીના પ્રથમ દિવસે (C) ફેબ્રુઆરીના અંતિમ દિવસે
(D) ડિસેમ્બરના અંતિમ દિવસે

વૈદકીય સેવા, 2003

94. 'સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુતા' એ સૂત્ર કઈ ક્રાન્તિનું હતુ ?
(A) ફ્રેન્ચ (B) રશિયન (C) ચીની (D) બોલ્શેવિક
95. ભારતમાં રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ બંને ગેરહાજર હોય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિની ફરજો કોણ બજાવે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) લોકસભાના અધ્યક્ષ (C) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (D) ગૃહ પ્રધાન
96. પ્રથમ ભારતીય મહિલા રાજ્યપાલ કોણ હતા ?
(A) સરોજિની નાયડુ (B) સુચેતા કૃપલાની (C) વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિત (D) રાજકુમારી અમૃતકૌર

રેસિડન્ટ મેડિકલ ઓફિસર

97. સર્વોચ્ચ અદાલતે દેહાંત દંડની સજા ફરમાવી હોય ત્યારે દયાની અરજી કોની સમક્ષ કરી શકાય ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ (D) સ્પીકર
98. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીના મતદારમંડળમાં કોનો સમાવેશ થતો નથી ?
(A) ધારાસભ્ય (B) લોકસભાના સભ્ય (C) રાજ્યપાલ (D) રાજ્યસભાના સભ્ય
99. રાજ્યસભાની મુદત કેટલી ?
(A) પાંચ વર્ષ (B) છ વર્ષ (C) કાયમી (D) રાષ્ટ્રપતિ ઈચ્છે એટલી
100. કેન્દ્રના નાણાં પ્રધાન થવા માટે શું જરૂરી ?
(A) લોકસભાના સભ્ય હોવુ (B) રાજ્યના મુખ્યપ્રધાનની ભલામણ (C) રાજ્યના રાજ્યપાલનો અહેવાલ
(D) કોઈ નિયમની જરૂર નથી.
101. ક્યા વડાપ્રધાનના સમય ગાળામાં લોકસભાની મુદત 6 વર્ષની કરવામાં આવી હતી ?
(A) પં. જવાહરલાલ નેહરુ (B) લાલ બહાદુર શાસ્ત્રી (C) ઈન્દીરા ગાંધી (D) રાજીવ ગાંધી
102. 1975માં દેશમાં પ્રથમવાર આંતરિક કટોકટી લાદવામાં આવી ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ કોણ હતા ?
(A) ફકરૂદ્દીન અલી મહમદ (B) ડૉ. ઝાકીરહુસેન (C) વી.વી.ગીરી (D) સંજીવ રેડ્ડી

જવાબો :- 89(B). 90(C). 91(D). 92(C). 93(C). 94(A). 95(C). 96(A). 97(A).98(C). 99(C). 100(D). 101(C). 102(A).

મદદનીશ ચેરિટી કમિશનર, 2003

103. ભારતીય સંઘના ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી કોણ કરે છે ?
(A) રાજ્યસભાના સભ્યો (B) લોકસભાના સભ્યો (C) પાર્લામેન્ટના બંને ગૃહોના સભ્યો
(D) પાર્લામેન્ટ અને વિધાનસભાના સભ્યો

104. સામાન્ય રીતે કોની સલાહથી રાજ્યોમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાદવામાં આવે છે ?
(A) રાજ્યપાલ (B) મુખ્યમંત્રી (C) વિધાનસભા (D) ઉચ્ચ ન્યાયાલય

105. ભારતીય સૈન્યના સૌથી વડા કોણ ગણાય છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) સંરક્ષણ પ્રધાન (C) ગૃહપ્રધાન (D) રાષ્ટ્રપતિ

106. પાર્લામેન્ટના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકમાં પ્રમુખસ્થાને કોણ બેસે છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ (D) લોકસભાના સ્પીકર

107. બંધારણના કયા સુધારાના આધારે રાજાઓના ભથ્થાં બંધ કર્યા ?
(A) 19મા (B) 24મા (C) 26મા (D) 25મા

108. ભારતના પ્રથમ ઈલેકશન કમિશનરનું નામ શું ?
(A) સુકુમાર સેન (B) કે.સી.વિયોગી (C) આર.સન્થનામ (D) ડૉ.ધરમવીર

109. ભારતના નીચે આપેલા રાષ્ટ્રપતિઓમાં ક્રમની દૃષ્ટિએ છેલ્લા કોણ ?
(A) ડૉ. ઝાકીરહુસેન (B) વી.વી.ગિરિ (C) ડૉ.રાજેન્દ્રપ્રસાદ (D) ડૉ.સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન્

કારખાના નાયબ મુખ્ય નિરીક્ષક, 2003

110. UPSCના ચેરમેનની નિમણૂક કોણ કરે છે ?
(A) દેશના વડાપ્રધાન (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) લોકસભાના સ્પીકર (D) ચીફ જસ્ટિસ ઓફ ઈન્ડિયા

111. ભારતના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ કોણે ચૂંટયા હતા ?
(A) લોકોએ (B) સંસદ સભ્યોએ (C) લોકસભાએ (D) સંવિધાન સભાએ

ઓરલ ડાયગ્નોસીસ એન્ડ રેડિયોલોજીના ટ્યૂટર, 2004

112. ભારતીય બંધારણમાં 'વિશેષ રાજ્ય' નો દરજ્જો બક્ષતી કલમ કઈ ?
(A) 356 (B) 370 (C) 386 (D) 390

113. 'જન ગન મન' આ રાષ્ટ્રગીત પાંચ પદનું છે. આપણે તેમાંથી કયું પદ સ્વીકાર્યું છે. ?
(A) બીજું (B) ત્રીજું (C) પ્રથમ (D) પાંચમું

114. અનિશ્ચિત મુદત સુધી સભાગૃહને મુલતવી રાખવું એટલે ....
(A) સાઈની ડાઈ(Sine die) (B) વોક આઉટ (C) વીટો (D) રેફરેન્ડમ

115. જમ્મુ-કશ્મીરમાં રાજ્ય ભાષા કોઈ છે ?
(A) ઉર્દૂ (B) કાશ્મીરી (C) હિન્દી (D) પર્શિયન

116. ભારના બંધારણમાં ફ્રેંચ ક્રાન્તિના આદર્શો સ્વીકારાયા છે. શું નહિ આવે ?
(A) સમાનતા (B) સ્વતંત્રતા (C) બંધુત્વ (D) સહનશીલતા

117. વિશ્વનો સૌ પ્રથમ કાયદા ઘટનાર હતો........
(A) એસિરિસ (B) હમ્મુરાબી (C) નેબુકદનેઝર (D) પાયથાગોરસ

જવાબો :- 103(C). 104(A). 105(D). 106(D). 107(C). 108(A). 109(B). 110(B). 111(D). 112(B). 113(C). 114(A). 115(A). 116(D). 117(B).

118. દેશની લોકશાહીને કોરી નાખતી ઊધઈ એટલે........
(A) બેકારી (B) અસ્પૃશ્યતા (C) નિરક્ષરતા (D) ગરીબી

વીમા તબીબી અધિકારી આયુર્વેદ, 2004

119. સ્વતંત્ર ભારતના રાષ્ટ્રધ્વજની ડિઝાઈન કોણે બનાવી હતી ?
(A) બંકીમચંદ્ર ચેટર્જી (B) રવીન્દ્રનાથ ટાગોર (C) મેડક કામા (D) પિંગલી વેંકૈયા

120. ભારતના 'રાષ્ટ્રીય પુષ્પ' નું નામ શું ?
(A) જાસૂદ (B) સૂરજમુખી (C) ગુલાબ (D) કમળ

121. વિશ્વમાં ભારતનું બંધારણ નીચેનામાંથી ક્યા પ્રકારનું માનવામાં આવે છે ?
(A) સૌથી નાનું લેખિત બંધારણ (B) સૌથી મોટું લેખિત બંધારણ (C) સૌથી નાનુ બંધારણ
(D) માત્ર લેખિત મિશ્ર બંધારત

122. ભારતના સર્વપ્રથમ ગુજરાતી વડાપ્રધાનનું નામ શું ?
(A) મોરારજી દેસાઈ (B) સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ (C) કનૈયાલાલ મુનશી (D) જીવરાજ મહેતા

123. 'પંચાયતી રાજ્ય વ્યવસ્થા' ભારતમાં સર્વ પ્રથમ ક્યા રાજ્યમાં આમલી થઈ ?
(A) ગુજરાત (B) પંજાબ (C) રાજસ્થાન (D) ઉત્તર પ્રદેશ

124. ભારતના 'રાષ્ટ્રીય પ્રાણી' નું નામ શું ?
(A) ગાય (B) વાઘ (C) નીલગાય (D) સિંહ

અભિલેખાગાર અધિક્ષક, 2004

125. સીધી ચૂંટણી લડ્યા સિવાય ક્યા ગૃહના સભ્ય બની શકાય ?
(A) લોકસભા (B) રાજ્યસભા (C) વિધાનસભા (D) ઉપરના કોઈપણ નહિ.

126. ક્યા ગૃહના અધ્યક્ષની ચૂંટણી થતી નથી ?
(A) લોકસભા (B) રાજ્યસભા (C) વિધાનસભા (D) એકપણ નહિ

127. રાજ્યસભાના સભ્યની મુદત કેટલી ?
(A) પાંચ વર્ષ (B) છ વર્ષ (C) કાયમી (D) નિશ્ચિત નથી.

128. રાજ્ય વિધાનસભાએ પસાર કરેલા ખરડા પર કોની સહી થાય પછી કાયદો બને ?
(A) મુખ્યમંત્રી (B) કાયદાપ્રધાન (C) સ્પીકર (D) રાજ્યપાલ

129. ભારતના રાષ્ટ્રપતિની સોગંધવિધિ કોણ કરાવે છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) લોકસભાના સ્પીકર (C) રાજસભાના ચેરમેન
(D) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ

130. ક્યા વડાપ્રધાનના કાર્યાલયમાં લોકસભાની મુદત 6 વર્ષમાંથી પાંચ વર્ષની કરવામાં આવી હતી ?
(A) મોરારજી દેસાઈ (B) લાલબહાદુર શાસ્ત્રી (C) ઈન્દિરા ગાંધી (D) રાજીવ ગાંધી

કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામર, 2005

131. ભારતના બંધારણમાં કેટલા પરિશિષ્ટ છે ?
(A) 6 (B) 10 (C) 8 (D) 12

જવાબો :- 118(C). 119(D). 120(D). 121(B). 122(A). 123(C). 124(B). 125(B). 126(B). 127(C). 128(D). 129(D). 130(A). 131(D).

132. ભારતમાં આધુનિક ઢબનું ન્યાયતંત્ર કોણે સ્થાપ્યુ હતું ?
(A) લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સે (B) લોર્ડ કોર્નવોલિસે (C) લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિકે (D) વોરન હેસ્ટિંગ્સે

133. ભારતમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યના પિતા કોણ ગણાય છે ?
(A) ગાંધીજી (B) પંડિત જવાહરલાલ નહેરુ (C) લોર્ડ રિપન (D) લોર્ડ મેયો

134. ભારતની રાષ્ટ્રીય મુદ્રા હેઠળ લખાતુ 'સત્યમેવ જયતે' સૂત્ર શામાંથી લેવામાં આવ્યું છે ?
(A) ઋગ્વેદ (B) સામવેદ (C) માંડ્યુક્ય ઉપનિષદ (D) વૈવર્ત પુરાણ

135. પ્રવર સમિતિ કોની બનેલી હોય છે ?
(A) રાજ્યસભાના નિષ્ણાત સભ્યોની (B) લોકસભાના નિષ્ણાંત સભ્યોની
(C) રાજ્ય વિધાનસભાના નિષ્ણાંત સભ્યોની (D) સંસદના બંને ગૃહના નિષ્ણાંત સભ્યોની

136. રાજ્યના ગવર્નર બનવા માટે ઉમેદવારની ઓછામાં ઓછી વય કેટલી હોવી જોઈએ ?
(A) 21 વર્ષ (B) 25 વર્ષ (C) 35 વર્ષ (D) 30 વર્ષ

137. ઝોનલ કાઉન્સિલ એ.........
(A) સલાહકાર સમિતિઓ છે (B) કાયદા સમિતિઓ છે (C) વહીવટી સમિતિઓ છે
(D) શિક્ષણ સમિતિઓ છે

138. ભારતમાં સૌપ્રથમ પંચાયત રાજની સ્થાપના ક્યા રાજ્યમાં થઈ હતી ?
(A) ગુજરાત (B) રાજસ્થાન (C) મધ્યપ્રદેશ (D) હરિયાણા

139. સંરક્ષણ સેવાના ક્ષેત્રે વિશિષ્ટ સેવા કે ઉત્તમ પ્રદાન કરનારને અપાતા ચંદ્રકોમાં ક્યા ચંદ્રકનો સમાવેશ થતો નથી ?
(A) યુદ્ધ સેવા ચંદ્રક (B) સેવા ચંદ્રક (C) સર્વોચ્ચ સેવા ચંદ્રક (D) પરમવિશિષ્ટ સેવા ચંદ્રક

140. સર્વોચ્ચ નાગરિક એવોર્ડ પછીના ક્રમે ક્યો એવોર્ડ આવે છે ?
(A) પદ્મશ્રી (B) પદ્મવિભૂષણ (C) પદ્મભૂષણ (D) પદ્મભારત

મેડિકલ ટ્યુટર, 2005

141. રાજ્યસભાના સભ્ય બનવા માટે ઓછામા ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જોઈએ ?
(A) 25 (B) 30 (C) 35 (D) 18

142. ક્યો ખરડો સૌ પ્રથમ લોકસભામાં રજૂ કરી શકાય ?
(A) નાણાં (B) બંધારણમાં સુધારો કરવા અંગેનો (C) વિદેશનીતિ અંગેનો (D) આયોજન સંબંધી

143. ભારતના રાષ્ટ્રીય પશુ-પક્ષી અને ફૂલની નીચેની જોડમાંથી કઈ સાચી ?
(A) વાઘ-મોર-કમળ (B) સિંહ-કબૂતર-ગુલાબ (C) ગાય-ચકલી-ગુલાબ (D) હરણ-પોપટ-સૂર્યમુખી

જુનિયર સહાયક વિદ્યુત નિરીક્ષક, 2005

144. ભારતમાં યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશનની નિમણૂક કોણ કરે છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (D) લોકસભા સદસ્યો

145. 'મેગ્નાકાર્ટા' ક્યા દેશના ઈતિહાસનું સૌપ્રથમ હકપત્ર છે ?
(A) ઈંગ્લેન્ડ (B) અમેરિકા (C) ફ્રાન્સ (D) રશિયા

પશુચિકિત્સા અધિકારી, 2005

146. ભારતમાં રાષ્ટ્રીય પંચાંગ કોના દ્વારા બહાર પાડવામાં આવે છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) કેન્દ્ર સરકાર (C) બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટી (D) ઈસરો

જવાબો :- 132(B). 133(C). 134(C). 135(D). 136(C). 137(A). 138(B). 139(C). 140(B). 141(B). 142(A). 143(A). 144(A). 145(A). 146(B).

147. કંટિન્જસી ફંડમાંથી ધનનો ઉપાડ કરવા સંસદની મંજૂરી પહેલા સરકાર કોના વિવેક પર આધાર રાખે છે?
(A) નાણાંપ્રધાન (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) વડાપ્રધાન (D) કોમ્પ્ટ્રોલર એન્ડ ઓડિટર જનરલ

હિસાબી અધિકારી, 2006

148. નીચેનામાંથી કોને મહાભિયોગ (ઈમ્પિચમેન્ટ) વગર દૂર કરી શકાય ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર (C) ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ
(D) કોઈ રાજ્યના રાજ્યપાલ

149. ભારતના બંધારણ પ્રમાણે ભારત એક........છે.
(A) ફેડરેશન (B) યુનિટરી સ્ટેટ (C) રાજ્યોનો સંઘ (D) કો-ફેડરેશન સ્ટેટ

મેડિકલ સેવા, 2006

150. રાજ્યપાલની સોગંદવિધિ કોણ કરાવે છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) રાજ્યના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (C) મુખ્યમંત્રી (D) સ્પીકર

151. ભારતનું રાષ્ટ્રીય પ્રાણી કયું ?
(A) વાઘ (B) સિંહ (C) ચિત્તો (D) હાથી

152. પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ કોણ હતા ?
(A) ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્ (B) ડૉ.રાજેન્દ્રપ્રસાદ (C) ડૉ.ઝાકીર હુસેન (D) આમાંથી એકય નહી

153. ભારતના બંધારણમાં આર્ટિકલ 370 કોની સાથે સંબંધિત છે ?
(A) સિક્કીમ (B) પંજાબ (C) જમ્મુ-કશ્મીર (D) આસામ

મદદનીશ ચેરિટી કમિશનર, 2006

154. ભારતના રાષ્ટ્રગીત 'જનગણમન' ના સર્જક કોણ હતા ?
(A) બંકિમચંદ્ર (B) ગાંધીજી (C) રવીન્દ્રનાથ ટાગોર (D) મેડમ કામા

155. આઝાદ ભારતના પ્રથમ વડાપ્રધાન કોણ હતા ?
(A) માઉન્ટ બેટન (B) રાજેન્દ્રપ્રસાદ (C) જવાહરલાલ નેહરુ (D) ગાંધીજી

156. આપણા દેશનું રાષ્ટ્રીય ફુલ કયુ છે ?
(A) ગુલાબ (B) સૂર્યમુખી (C) કમળ (D) ધંતુરાનું

157. 26મી જાન્યુઆરીને કયો દિવસ કહેશો ?
(A) આઝાદ દિન (B) સ્વાતંત્ર્ય દિન (C) પરતંત્ર દિન (D) એક પણ નહિ

158. પોલીસે ખૂનના આરોપસર એક નાગરિકની ધરપકડ કરી સીધો જેલમાં પૂરી દીધો. આમાં ક્યા મૂળભૂત હકનું ઉલ્લંઘન થયું ગણાય ?
(A) સ્વતંત્રતાનો હક (B) બંધારણીય ઈલાજનો હક (C) સમાનતાનો હક (D) શોષણ વિરોધી હક

159. મહાભિયોગની કાર્યવાહી કોની પર કરવામાં આવે છે ?
(A) નાણાપ્રધાનની (B) વડાપ્રધાનની (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિની (D) રાષ્ટ્રપતિની

160. સંસદમાં કોનો સમાવેશ થાય ?
(A) લોકસભા (B) રાજયસભા (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) બધાયનો (ત્રણે ત્રણનો)

161. નીચેનામાંથી કયું ગૃહ કાયમી છે ?
(A) વિધાનસભા (B) લોકસભા (C) રાજ્યસભા (D) A.B.C ત્રણે ત્રણનો

જવાબો :- 147(B). 148(D). 149(C). 150(B). 151(A). 152(B). 153(C). 154(C). 155(C). 156(C). 157(D). 158(A). 159(D). 160(D). 161(C).

162. રાજ્યના મુખ્યપ્રધાનની નિમણૂંક કોણ કરે છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) રાજ્યપાલ (D) ત્રણમાંથી કોઈ નહિ.

163. રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન લોકસભાની મુદત એકવારમાં કેટલા સમય સુધી લંબાવાય ?
(A) 6 માસ (B) 1 વર્ષ (C) 2 વર્ષ 6 મહિના (D) 2 વર્ષ

164. સંઘ સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકનું અધ્યક્ષપદ કોણ સંભાળે છે ?
(A) રાજ્યસભાના ચેરમેન (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) વડાપ્રધાન (D) લોકસભાના અધ્યક્ષ

165. કઈ અદાલતના ચુકાદા ભારતની કોઈ પણ અદાલતમાં પડકારી શકાતા નથી ?
(A) વડી અદાલતના (B) જિલ્લા અદાલતના (C) સર્વોચ્ચ અદાલતના (D) લોક અદાલતના

166. સરકારની રચના કરવા કેવી બહુમતી જોઈએ ?
(A) સાદી બહુમતી (B) સ્પષ્ટ બહુમતી (C) સર્વાનુમતી (D) એકમતી

167. સંસદ તેના કેટલા સભ્યોની બહુમતીથી સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશને પદભ્રષ્ટ કરી શકે છે ?
(A) 2/3 (B) 1/4 (C) 1/2 (D) 1/3

સંયુક્ત પશુપાલન નિયામક, 2006

168. ભારતનું રાષ્ટ્રિય ચિહ્ન-ત્રણ સિંહની મુખાકૃતિ- ધરાવતો અશોકસ્તંભ ક્યા આવેલો છે ?
(A) પાલટીપુત્રમાં (B) સાંચીમાં (C) સારનાથમાં (D) ગયામાં

169. ભારતના રાષ્ટ્રપતિને તેમના હોદ્દાના શપથ કોણ લેવડાવે છે ?
(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) લોકસભાના અધ્યક્ષ (D) સુપ્રીમ કોર્ટના વરિષ્ઠ ન્યાયમૂર્તિ

170. ભારતનું રાજ્ય બંધારણ...........
(A) અમેરિકન પ્રમુખશાહી પ્રમાણે છે (B) બ્રિટન પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિ પ્રમાણે છે
(C) પાર્લામેન્ટરી અને પ્રમુખપદ્ધતિના મિશ્રણવાળું છે (D) લોકસભા સર્વોપરી છે

ફોરેસ્ટ એકાઉન્ટ, વર્ગ-3, 2013

171. રાજ્યોમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન નાંખવા માટે બંધારણની કઈ કલમમાં જોગવાઈ છે ?
(A) 356 (B) 456 (C) 156 (D) 256

172. રાજ્ય સરકારના વહીવટમાં નીચેના પૈકી કોનો સમાવેશ થતો નથી ?
(A) કારોબારી (B) ન્યાયતંત્ર (C) ધારાસભા (D) લોકતંત્ર

173. જાહેર હિસાબ સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે કોણ હોય છે ?
(A) નાણામંત્રી (B) વિપક્ષના નેતા (C) વડાપ્રધાન (D) કોમ્પ્ટ્રોલર એન્ડ ઓડીટર જનરલ

174. ગ્રામ પંચાયતના સરપંચને.......
(A) રાજ્ય સરકાર નીમે છે (B) અહીં દર્શાવેલ ત્રણ પૈકી એક પણ નહી
(C) પંચાયતના સભ્યો ચુંટે છે (D) પંચાયતના મતદારો ચુંટે છે

સબરજીસ્ટ્રાર, વર્ગ-3, મહેસૂલ વિભાગ, 2013

175. સર્વોચ્ચ અદાલત પાસે કાનૂની સલાહ કોણ માંગી શકે છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (C) વડાપ્રધાન (D) કાયદાપ્રધાન

જવાબો :- 162(C). 163(B). 164(D). 165(D). 166(A). 167(A). 168(C). 169(D). 170(B). 171(A). 172(D). 173(B). 174(D). 175(A).

176. જિલ્લા પંચાયતના પ્રમુખને .... ચુંટ છે.
(A) સીધે સીધા પ્રજા મત આપીને (B) જિલ્લા પંચાયતના ચૂંટાયેલા સભ્યો બહુમતીથી
(C) તાલુકા પંચાયતના પ્રમુખો (D) એકેય નહીં.

177. નીચેનામાંથી કયા ભારત સરકારના સર્વ પ્રથમ કાયદાકીય અધિકારી છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) એટર્ની જનરલ (D) ચુંટણીપંચના અધિકારી

178. ગ્રામ પંચાયતમાં.................સરપંચને ચુંટે છે.
(A) સીધે સીધા પ્રજા મત આપીને (B) વોર્ડમાં ચુંટાયેલા સભ્યો બહુમતીથી
(C) તલાટી કમ મંત્રી તથા ચુંટાયેલા સભ્યો (D) એકેય નહીં.

179. રાષ્ટ્રપતિ શાસનની જોગવાઈ ભારતના બંધારણમાં કઈ કલમમાં છે ?
(A) 456 (B) 340 (C) 356 (D) 235

180. કમ્પ્ટ્રોલર અને ઓડીટર જનરલ ઓફ ઈન્ડિયા નીચેનામાંથી કઈ ફરજ બજાવતા નથી ?
(A) ભારતના સ્થાયી ભંડોળમાંથી થતા બધા જ ખર્ચનો ઓડીટ અહેવાલ તૈયાર કરવો.
(B) આકસ્મિક ભંડોળ અને જાહેર હિસાબમાંથી થતાં બધા જ ખર્ચનો ઓડીટ અહેવાલ તૈયાર કરવો. (C) બધા જ વેપાર - યાંત્રિક ઉત્પાદન અને નફા-નુકશાનના હિસાબોના ઓડીટ અહેવાલ તૈયાર કરવા. (D) જાહેર નાણાંની આવક - જાવક પર અંકુશ રાખવો અને સુનિશ્ચિત કરવુ કે જાહેર આવક તિજોરીમાં જમા થાય.

181. બંધારણની કઈ કલમ અનુસાર રાષ્ટ્રપતિના હોદ્દાની ઉમેદવારી કરવા યોગ્યતા નક્કી કરવામાં આવી છે ?
(A) કલમ 59 (B) કલમ 58 (C) કલમ 57 (D) એકેય નહીં.

182. જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ એમ બન્ને હોદ્દા ખાલી હોય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિની ફરજો કોણ બજાવશે ?
(A) લોકસભાના અધ્યક્ષ (B) રાજ્યસભાના ઉપાધ્યક્ષ (C) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ
(D) મુખ્ય ચુંટણી કમિશ્નર

183. આપણા બંધારણમાં કુલ કેટલા પ્રકારની રીટનો ઉલ્લેખ છે ?
(A) 3 (B) 4 (C) 5 (D) 6

184. હાલમાં ગુજરાતમાં પંચાયતીરાજ સંસ્થાઓમાં સ્રીઓ માટે કેટલા ટકા અનામતની જોગવાઈ છે ?
(A) 25 % (B) 33 % (C) 50 % (D) 40 % (વર્તમાનમાં 2014માં ગુજરાત સરકાર દ્વારા પંચાયતો અને નગરપાલિકાઓમાં 50% અનામત આપવામાં આવી છે)

185. "ગ્રામ પંચાયત" કેટલી વસ્તી સુધી ગણાય છે ?
(A) 5000 (B) 10000 (C) 15000 (D) 20000

186. ભારતસંઘમાં એક નવુ રાજ્ય ઉમરવાનું થાય ત્યારે બંધારણના કયા પરિશિષ્ટમાં સુધારો કરવો પડે ?
(A) પાંચમાં (B) પહેલા (C) સાતમાં (D) છઠ્ઠા

187. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પડાતા વટહુમથી સંસદ દ્વારા કેટલા સમયમાં મંજુરી લેવી પડે છે ?
(A) 8 માસ (B) 1 વર્ષ (C) 3 માસ (D) 6 માસ

188. જાહેર હિસાબ સમિતિમાં કેટલા સભ્યો હોય છે ?
(A) લોકસભાના - 20 અને રાજ્યસભાના - 8 (B) લોકસભાના - 10 અને રાજ્યસભાના - 10
(C) લોકસભાના - 15 અને રાજ્યસભાના - 7 (D) લોકસભાના - 45 અને રાજ્યસભાના - 15

189. રાષ્ટ્રપતિ તેમનું રાજીનામું કોને આપે છે ?
(A) વડાપ્રધાનને (B) સંસદને (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિને (D) સુપ્રિમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયધીશને

190. વર્તમાન બંધારણમાં કેટલા અનુચ્છેદ અને પરિશિષ્ટ છે ?
(A) 322 અનુચ્છેદ અને 16 પરિશિષ્ટ (B) 444 અનુચ્છેદ અને 12 પરિશિષ્ટ
(C) 122 અનુચ્છેદ અને 44 પરિશિષ્ટ (D) 212 અનુચ્છેદ અને 30 પરિશિષ્ટ

જવાબો :- 176(B). 177(C). 178(A). 179(C). 180(D). 181(B). 182(C). 183(C). 184(B). 185(C). 186(B). 187(D). 188(C). 189(C). 190(B).

191. નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા બંધારણીય સંસ્થા નથી ?
(A) સંઘ લોકસેવા આયોગ (B) ચૂંટણી પંચ (C) યોજના આયોગ (D) નાણાં પંચ

192. રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ?
(A) નાણાંપ્રધાન (B) વડાપ્રધાન (C) ગૃહપ્રધાન (D) આયોજન પ્રધાન

193. ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં "સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર" ને ભારતના નાગરીકના મૂળભૂત હક્કો તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યા છે ?
(A) પ્રથમ ભાગ (B) બીજા ભાગ (C) ત્રીજા ભાગ (D) ચોથા ભાગ

194. ગુજરાત વિધાનસભા ગૃહમાં હાલ કેટલી ધારાસભ્યોની બેઠકો મંજુર થયેલ છે ?
(A) 181 (B) 182 (C) 184 (D) 189

195. ભારતમાં પંચાયતીરાજની સ્થાપનાની ભલામણ કરવા સૌ પ્રથમ કઈ સમિતિની રચના કરવામાં આવી ?
(A) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ (B) રસિક મહેતા સમિતિ (C) મજુમદાર સમિતિ
(D) આલોક મહેતા સમિતિ

196. ભારતમાં તાજેતરમાં કેન્દ્ર સરકારે કેટલામાં નાણાંપંચની રચના કરી ?
(A) 14માં (B) 12માં (C) 15માં (D) 13માં

197. સોલીસીટર જનરલ શું છે ?
(A) સરકાર પક્ષે કાનુની સલાહકાર (B) મફત કાનુની સલાહકાર (C) કાયદા ઘડનાર
(D) એકેય નહીં.

198. નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા બંધારણીય સંસ્થા નથી ?
(A) સંઘ લોકસેવા આયોગ (B) ચૂંટણી પંચ (C) યોજના આયોગ (D) નાણાં પંચ

શિનિયર કારકૂન, વર્ગ-3, નાણાં વિભાગ, 2013

199. ભારતની ત્રણેય લશ્કરી પાંખના વડા કોણ છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) સંરક્ષક મંત્રી (D) ગૃહમંત્રી

200. હાલની રાજ્યસભાના અધ્યક્ષનું નામ જણાવો.
(A) ડાં.મનમોહનસિંહ (B) શ્રી મુહંમદહમીદ અન્સારી (C) કમલા બેનીવાલ
(D) સુષ્મા સ્વરાજ

201. 'વંદે માતરમ્' ગીત જે મૂળ નવલકથામાં પ્રથમ પ્રગટ થયું તે નવલકથાનું નામ જણાવો.
(A) ગોરી (B) દેવદાસ (C) ગણદેવતા (D) આનંદમઠ

આસિસ્ટન્ટ એકાઉન્ટ, વર્ગ-3, નાણાં વિભાગ-2013

202. રાષ્ટ્રીય મતદાર દિવસ તરીકે કયા દિવસને ઉજવવાનું નક્કી કરેલ છે ?
(A) 25મી જાન્યુઆરી (B) 14મી ફેબ્રુઆરી (C) 25મી માર્ચ (D) 16મી ડિસેમ્બર

203. સમ્રાટ અશોકના શિલાલેખોની ભાષા કઈ હતી ?
(A) સંસ્કૃત (B) પ્રાકૃત (C) અર્ધમાગધી (D) હિન્દી

જવાબો :- 191(C). 192(B). 193(C). 194(B). 195(A). 196(A). 197(A). 198(C). 199(A). 200(B). 201(D). 202(A). 203(B).

પ્રાથમિક શિક્ષક યોગ્યતા કસોટી, 2011

204. ભારતની સર્વોચ્ચ સંસ્થા સંસદમાં કેટલા ગૃહ હોય છે ? નીચલા ગૃહમાં સભ્ય સંખ્યા કેટલી હોય છે ?
(A) સંસદમાં બે ગૃહ હોય છે અને નીચલા ગૃહમાં 242 સભ્યો હોય છે.
(B) સંસદમાં ત્રણ ગૃહ હોય છે અને નીચલા ગૃહમાં 515 સભ્યો હોય છે.
(C) સંસદમાં ત્રણ ગૃહ હોય છે અને નીચલા ગૃહમાં 242 સભ્યો હોય છે.
(D) સંસદમાં બે ગૃહ હોય છે અને નીચલા ગૃહમાં 545 સભ્યો હોય છે.

205. રાજ્યની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયધીશની નિમણૂંક માટે કોની સાથે વિચારણા કરવામાં આવે છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ અને સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ
(B) રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ અને સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયધીશ
(C) રાષ્ટ્રપતિ, વડાપ્રધાન, મુખ્યમંત્રી તમામ
(D) રાષ્ટ્રપતિ, વડાપ્રધાન અને સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ

206. ભારત સરકારે રાષ્ટ્રીય પંચાંગ ક્યારથી દાખલ કર્યું ?
(A) 22-09-1957 (B) 22-03-1957 (C) 22-08-1961 (D) 22-03-1961

જુનિયર કારકુન / કારકુન કમ ટાઈપિસ્ટ / ટાઈપિસ્ટ, 2012

207. ભારતના બંધારણના "આમુખ" ને ભારતની "રાજકીય જન્મકુંડળી" તરીકે ઓળખાવનાર કોણ હતા ?
(A) ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર (B) કનૈયાલાલ મુન્શી (C) પંડિત જવાહરલાલ નેહરૂ
(D) દાદભાઈ નવરોજી

208. બંધારણની કઈ કલમ અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ કરે છે અને તેના આચરણ પર પ્રતિબંધ ફરમાવે છે ?
(A) 16 (B) 17 (C) 18 (D) 19

કોર્ટ ક્લાર્ક અને સ્ટેનોગ્રાફર પરીક્ષા, 2012

209. ભારતના બંધારણે દરેક નાગરીકને કેટલા મૂળભૂત અધિકારો આપેલ છે ?
(A) 5 (B) 6 (C) 7 (D) 8

210. ભારતના બંધારણના કયા આર્ટિકલ પ્રમાણે અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ કરાઈ છે ?
(A) આર્ટીકલ-15 (B) આર્ટીકલ-16 (C) આર્ટીકલ-17 (D) આર્ટીકલ-18

211. ગુજરાતમાં સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓમાં મહિલાઓને કેટલા ટકા અનામત જોગવાઈ થયેલી છે ?
(A) 33 (B) 27 (C) 30 (D) 25 (વર્તમાનમાં 2014માં ગુજરાત સરકાર દ્વારા પંચાયતો અને નગરપાલિકાઓમાં 50% અનામત આપવામાં આવી છે)

212. સુપ્રિમ કોર્ટે રાઈટ ટુ એજ્યુકેશન એક્ટ હેઠળ શાળાઓમાં ગરીબ બાળકો માટે કેટલા ટકા અનામતની મંજુરી આપી ?
(A) 7 % (B) 21 % (C) 25 % (D) 27 %

213. બળવંતરાય મહેતા સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી.
(A) પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થા માટે (B) ભાષા આધારિત રાજ્યો કરવા માટે
(C) રાજનીતિક દળોની માન્યતા આપવા માટે (D) અનામત વ્યવસ્થા માટે

214. ભારતના રાષ્ટ્રધ્વજના ચક્રમાં કેટલા આરા છે ?
(A) 18 (B) 22 (C) 23 (D) 24

જવાબો :- 204(D). 205(B). 206(B). 207(A). 208(B). 209(B). 210(C). 211(A). 212(C). 213(A). 214(D).

215. ચૂંટણી પંચનો ઉલ્લેખ ભારતીય બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં કરવામાં આવેલો છે ?
(A) 356 (B) 382 (C) 280 (D) 324

216. લોકસભાની મુદતના 5 વર્ષના સમયગાળાની ગણતરી માટે પ્રથમ દિવસ કયો છે ?
(A) ચૂંટણીના પરિણામોની જાહેરાત શરૂ થવાનો દિવસ
(B) ચૂંટણીના પરિણામોની જાહેરાત પૂર્ણ થવાનો દિવસ
(C) નવા ચૂંટાયેલા સભ્યોની સંસદની બેઠકનો પ્રથમ દિવસ
(D) ચૂંટણીનું જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ થયાનો દિવસ.

217. ભારતની સંચિત નિધિમાંથી ઉપાડવા માટે કોની મંજૂરી ફરજિયાત છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) નાણાંમંત્રી (D) ભારતની સંસદ

218. ભારતના બંધારણના શોષણ સામેના હક્કમાં નીચેના પૈકી કઈ બાબતનો સમાવેશ થતો નથી ?
(A) વેઠપ્રથા નાબૂદી (B) ગેરકાયદેસર રીતે સ્ત્રીઓ અને બાળકોની હેરાફેરી
(C) 14 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકો પાસે મજૂરી કરાવવી
(D) ખાણો તથા જોખમી ઉદ્યોગોમાં કિશોરોને નોકરીએ રાખવા

219. બંધારણીય કટોકટી એટલે.....
(A) યુદ્ધ થવાથી રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેર કરાતી કટોકટી
(B) દેશમાં આર્થિક સંકટ ઉદ્ભવતા પગાર-ભથ્થા ઘટાડવા
(C) કુદરતી આપત્તિ, ધરતીકંપ, સુનામી જેવા પ્રસંગોએ જાહેર કરાતી કટોકટી
(D) રાજ્યપાલના અહેવાલના આધારે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંબંધિત રાજ્યમાં જાહેર કરાતી કટોકટી

220. નઝીરી અદાલત એટલે...
(A) વિવિધ કોર્ટના ચુકાદા, કાયદાના અર્થઘટનો તથા સ્વીકારાયેલ પ્રણાલીઓના દસ્તાવેજોને સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સુરક્ષિત રાખવા (B) મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનોની મિલકત સંબંધી કેસો ચલાવતી કોર્ટ (C) બે નાના તાલુકાઓ વચ્ચે 15-15 દિવસ ચાલતી કોર્ટ
(D) 50 લાખ રૂપિયા સુધીની રકમના દીવાની દાવા ચલાવતી કોર્ટ

221. રાજ્યસભાના 1/3 સભ્યો -
(A) દર વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે (B) દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે (C) દર 3 વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે (D) દર 4 વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે

222. પંચાયતીરાજની ચડતી, પડતી અને સ્થગિતતા સંદર્ભે નીચે પૈકીનો કયો જવાબ સાચો છે ?
(A) 1952-64 ચડતી, 1965-69 સ્થગિતતા અને 1969-77 પડતી
(B) 1952-64 સ્થગિતતા, 1965-69 પડતી અને 1969-77 પડતી
(C) 1952-64 ચડતી, 1965-69 પડતી અને 1969-77 સ્થગિતતા
(D) 1952-64 સ્થગિતતા, 1965-69 ચડતી અને 1969-77 પડતી

223. પંચાયતીરાજ સંદર્ભે નીચે પૈકી કયુ વિધાન માન્ય રાખવાપાત્ર નથી ?
(A) સને 1952માં ગ્રામવિસ્તાર વિકાસ માટે ગ્રામજનોનો સહકાર લઈ સામૂહિક વિકાસ કાર્યક્રમોની શરૂઆત એ પંચાયત રાજનો પાયો ગણાય
(B) સને 1957માં ગ્રામવિસ્તાર વિકાસની સામૂહિક વિકાસ યોજનાના અપેક્ષિત ફળ ન મળતા બળવંતરાય મહેતાના અધ્યક્ષ પદે પેટા સમિતિની રચના કરાઈ.
(C) સને 1987માં પંચાયતી રાજ્યને મજબૂત કરવા લોકસભામાં વિધેયક રજૂ કરાયું
(D) 72માં બંધારણીય સુધારા વિધેયકથી પંચાયતીરાજને મજબૂત કરવા વ્યવસ્થિત પ્રયાસો કરાયા.

જવાબો :- 215(D). 216(C). 217(D). 218(B). 219(D). 220(A). 221(B). 222(A). 223(D).

224. 73માં પંચાયતીરાજ બંધારણીય સુધારણા સંબંધમાં નીચેના પૈકી કઈ બાબત સાચી નથી ?
(A) 18 વર્ષની વય પૂર્ણ કરેલ નાગરિકને મતાધિકાર
(B) કુલ બેઠકની 1/3 બેઠકો મહિલાઓ માટે અનામત
(C) રાજ્ય વિધાનસભા ચૂંટણીઓમાં ગેરલાયક ઠરેલ સભ્ય પંચાયતનો સભ્ય બની શકે નહીં
(D) પંચાયતોની ચૂંટણીઓ માટે મતદાર યાદીઓ તૈયાર કરવા અને માર્ગદર્શન આપવા દરેક જિલ્લામાં સ્વતંત્ર ચૂંટણીપંચની રચના કરવી

225. પંચાયત માટે નીચેના પૈકી કયો વિકલ્પ સાચો નથી ?
(A) ગ્રામ્ય વિસ્તાર માટેની સંસ્થા (B) સ્વશાસનની સંસ્થા (C) બંધારણ સૂચિત સંસ્થા
(D) રાજ્ય સરકાર સંચાલિત સંસ્થા

226. બંધારણનો 73મો સુધારો અધિનિયમ 1992, જેનું લક્ષ્ય દેશમાં પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને પ્રોત્સાહિત કરવાનું છે, જે નીચેનામાંથી કઈ વ્યવસ્થા કરે છે ?
(1) જિલ્લા યોજના સમિતિની રચના કરવી.
(2) રાજ્ય ચૂંટણી પંચ દ્વારા તમામ પંચાયતોની ચૂંટણી કરવી.
(3) રાજ્ય નાણા પંચની સ્થાપના કરવી.
(A) (1) અને (2) (B) (2) અને (3) (C) (1) અને (3) (D) (1), (2) અને (3)

227. ભારતમાં 'ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજ પદ્ધતિ' અપનાવનાર સર્વપ્રથમ રાજ્ય કયું ?
(A) ગુજરાત (B) ગોવા (C) રાજસ્થાન (D) આંધ્ર પ્રદેશ

શિક્ષક અભિયોગ્યતા કસોટી (TAT), 2011

228. ભારતના બંધારણની કઈ કલમમાં મૂળભૂત ફરજો અંગેની જોગવાઈ છે ?
(A) કલમ 45-એ (B) કલમ 51-એ (C) કલમ 51-બી (D) કલમ 52-બી

229. રાજ્યની વહીવટી સત્તાઓ કોનામાં નિહિત થયેલી છે ?
(A) મુખ્યમંત્રી (B) મંત્રીમંડળ (C) રાજ્યપાલ (D) મુખ્ય સચિવ

230. નીચેનામાંથી કઈ બાબતનો બંધારણમાં આપવામાં આવેલી મૂળભૂત ફરજોમાં સમાવેશ થતો નથી ?
(A) આપણા રાષ્ટ્રના સ્વતંત્ર સંગ્રામને પ્રેરણા આપનાર ઉમદા આદર્શોને ચાહવા અને પાલન કરવું.
(B) આપણા સંમિશ્રિત સંસ્કૃતિના બહુમૂલ્ય વારસાનું મૂલ્ય સમજવું તેની જાળવણી કરવી.
(C) વ્યક્તિઓ અથવા રાજ્ય દ્વારા થતા સમાજના નબળા વર્ગોના શોષણને અટકાવવું.
(D) વૈજ્ઞાનિક અભિગમ, માનવતાવાદ અને સંશોધન તથા સુધારણાની ભાવનાનો વિકાસ કરવો.

231. સ્વતંત્ર ભારતમાં કટોકટી કોણે જાહેર કરી ?
(A) ફખરૂદ્દીન અલી અહમદ (B) ડૉ.ઝાકીરહુસેન (C) વી.વી.ગિરિ (D) બી.ડી.જત્તી

232. રાજ્યસભાની ટીમ કેટલા સમયગાળા માટે પસંદ થાય છે ?
(A) 6 વર્ષ (B) 4 વર્ષ (C) રાજ્યની વિધાનસભાએ નક્કી કર્યા મુજબ (D) ઉપરનામાંથી કોઈ નહીં

233. ભારતના રાષ્ટ્રીય કેલેન્ડર પ્રમાણે નીચેનામાંથી કયો પહેલો મહિનો છે ?
(A) કારતક (B) ચૈત્ર (C) જાન્યુઆરી (D) એપ્રિલ

234. રાજભાષા તરીકે માન્યતા પ્રાપ્ત ભારતીય ગણતંત્રની મુખ્ય ભાષાઓ કેટલી છે ?
(A) 15 (B) 22 (C) 19 (D) 25

જવાબો :- 224(C). 225(D). 226(B). 227(C). 228(B). 229(C). 230(C). 231(A). 232(D). 233(B). 234(B).

તાપી જિલ્લા પંચાયત ક્લાર્ક, 2012

235. કોઈ રાજ્યના ગવર્નરના મૃત્યુ કે અન્ય કારણોસર ખાલી પડેલ જગ્યાની જવાબદારી જ્યાં સુધી નવા ગવર્નરની નિયુક્તિ ન થાય, ત્યાં સુધી નીચેનામાંથી કોણ વહન કરશે ?
(A) મુખ્યમંત્રી (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) સ્પીકર (D) હાઈકોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ

236. યોજના આયોગ (પ્લાનિંગ કમિશન) ના અધ્યક્ષ નીચેનામાંથી કોણ હોય છે ?
(A) લોકસભા અધ્યક્ષ (B) નાણામંત્રી (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) વડાપ્રધાન

237. રાષ્ટ્રપતિને કોણ ચૂંટે છે ?
(A) રાજ્યસભાના અને લોકસભાના સભ્યો (B) વિધાન પરિષદના સભ્યો
(C) વિધાનસભા અને લોકસભાના સભ્યો (D) લોકસભા, રાજ્યસભા અને વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો

238. નીચેનામાંથી કયુ ગૃહ કાયમી ગૃહ છે ?
(A) સંસદ (B) વિધાનસભા (C) રાજ્યસભા (D) લોકસભા

239. બંધારણનો સુરક્ષા વાલ્વ કોને કહેવાય છે ?
(A) વિધાનસભા (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) ન્યાયપાલિકા (ન્યાયતંત્ર) (D) કાર્યપાલિકા

240. ભારતરત્ન સન્માનનું સ્થાન કોની બરાબર છે ?
(A) સંઘના મંત્રીમંડળના મંત્રી બરાબર (B) મુખ્યમંત્રી (C) પ્રધાનમંત્રી (D) રાષ્ટ્રપતિ

241. નીચેનામાંથી કઈ બાબત સર્વોચ્ચ અદાલત અને વડી અદાલત એમ બંનેના સત્તાક્ષેત્રમાં આવે છે ?
(A) રાજ્ય અને રાજ્ય વચ્ચેનો વિવાદ (B) મૂળભૂત હક્કોની રક્ષા
(C) બંધારણના ભંગ સામે રક્ષા (D) કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચેનો વિવાદ

નાયબ મામલતદાર તથા નાયબ સેક્શન અધિકારી (વર્ગ-3), 2011

242. ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત હક્કો તેના કયા અનુચ્છેદ ક્રમાંકમાં સમાવિષ્ટ છે ?
(A) 370 (B) 226 (C) 22 (D) 14

243. લોકસભામાં રજૂ થતું વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદન ભારતના બંધારણના કયા આર્ટિકલ અન્વયે રજૂ થાય છે ?
(A) 74 (B) 112 (C) 268 (D) 14

244. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરને નીચેનામાંથી કઈ બાબત લાગુ પડતી નથી ?
(A) યુવાનીમાં સશસ્ત્ર ક્રાંતિકારીઓને ગુપ્ત સહાય (B) વડોદરામાં નોકરી
(C) 'થોટ્સ ઓન પાકિસ્તાન' પુસ્તકનું લેખન (D) ભારતના બંધારણના ઘડવૈયા

245. નીચેનામાંથી કોણ ભારતની બંધારણ સભાના બંધારણીય સલાહકાર હતા ?
(A) જવાહરલાલ નેહરૂ (B) એમ.સી.સેતલવાડ (C) કનૈયાલાલ મુન્શી (D) બી.એન.રાવ

246. ભારત સરકારના મુખ્ય કાયદા અધિકારી કોણ છે ?
(A) એટર્ની જનરલ (B) કાયદા પ્રધાન (C) મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (D) સર્વોચ્ચ અદાલતના સચિવ

247. નીચેના કયા મુકદમામાં ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતે 'સંવિધાનના મૂળ સંરચના સિદ્ધાંત'નું પ્રતિપાદન કર્યુ હતુ ?
(A) ગોલકનાથ વિરૂદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (B) સજ્જનસિંહ વિરૂદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય
(C) કેશવાનંદ ભારતી વિરૂદ્ધ કેરળ રાજ્ય (D) શંકરીપ્રસાદ વિરૂદ્ધ કેન્દ્ર (ભારત સંઘ)

248. ભારતીય બંધારણ અનુસાર મૂળભૂત અધિકારોનું સંરક્ષણ કોણ ?
(A) સંસદ (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) ન્યાયપાલિકા (D) મંત્રીમંડળ

જવાબો :- 235(D). 236(D). 237(D). 238(C). 239(C). 240(A). 241(B). 242(D). 243(B). 244(A). 245(D). 246(A). 247(C). 248(C).

249. ભારતમાં કટોકટી જાહેર થઈ ત્યારે ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી નીચેનામાંથી કોણ હતા ?
(A) શ્રી ચીમનભાઈ પટેલ (B) શ્રી માધવસિંહ પટેલ (C) શ્રી બાબુભાઈ પટેલ (D) શ્રી ઘનશ્યામભાઈ ઓઝા

250. પંચાયતી રાજનું અસ્તિત્વ કઈ કમિટીના અહેવાલ બાદ આવ્યું ?
(A) જીવરાજ મહેતા કમિટી (B) બળવંતરાય મહેતા કમિટી
(C) માવળંકર કમિટી (D) ગુલઝારીલાલ નંદા કમિટી

251. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં પંચાયતની જોગવાઈ કરાઈ છે ?
(A) 250 (B) 243 (C) 200 (D) 198

252. નીચેનામાંથી કઈ બાબતનો પંચાયતના કાર્યક્ષેત્રમાં સમાવેશ થતો નથી ?
(A) લઘુ સિંચાઈ (B) પરિવાર કલ્યાણ (C) ઉચ્ચ શિક્ષણ (D) ગ્રામ વિજળીકરણ

253. પંચાયતીરાજના મૂળ સિદ્ધાંત પ્રમાણે પંચાયતીરાજની સફળતા માટે શું મહત્ત્વનું છે ?
(A) પંચમાં ત્રણ પુરૂષ અને બે મહિલા હોવા જોઈએ
(B) પંચમાં કૃષિ, કારીગરી, શિક્ષણ, ધર્મ અને વ્યાપાર દરેકના એક એમ કુલ પાંચ સભ્યો જરૂરી છે
(C) પંચના સભ્યો ગ્રામ સમુદાય દ્વારા પસંદગી અને સ્વીકૃતિ પામેલા તથા શાણા અને આદરણીય હોવા જોઈએ
(D) પંચમાં ત્રણ સભ્યો 18 થી 35 વર્ષના અને બે સભ્યો 50 થી ઉપરની ઉંમરના હોવા જોઈએ

254. ગ્રામ પંચાયતની મુદત કેટલા વર્ષની હોય છે ?
(A) એક (B) ત્રણ (C) ચાર (D) પાંચ

255. ગ્રામ પંચાયતની રચના માટે જરૂરી એવી (ઓછામાં ઓછી વસતી) વસતી કોઈ ગામ ધરાવતું ન હોય તો તેણે પંચાયત રચવા શું કરવું પડે ?
(A) જરૂરી વસતી થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડે.
(B) જે ગામમા જરૂરી વસતી હોય તેવા ગામ સાથે જોડાઈ સંયુક્ત પંચાયત રચી શકાય.
(C) અન્ય ગ્રામ પંચાયતની તાબેદારી સ્વીકારી તેના દ્વારા પોતાના ગામનો વહીવટ કરવો.
(D) ગ્રામ પંચાયતની રચના માટે જરૂરી ઓછામાં ઓછી વસતી ધરાવતા બે સ્વતંત્ર ગામો ભેગા થઈ સંયુક્ત ગ્રામ પંચાયત રચી શકે.

256. ગ્રામ પંચાયત વર્ષમાં કેટલી વાર અને ક્યારે ગ્રામસભા બોલાવે છે ?
(A) વર્ષમાં બે વાર, જૂન અને ડિસેમ્બરમાં (B) વર્ષમાં એક વાર, માર્ચ મહિનામાં
(C) વર્ષમાં એક વાર, દશેરાના દિવસે (D) વર્ષમાં ત્રણ વાર, એપ્રિલ, ઓગસ્ટ અને નવેમ્બરમાં

257. નીચેનામાંથી કયા રાજ્યમાં પંચાયતી રાજવ્યવસ્થા નથી ?
(A) નાગાલેન્ડ (B) મેઘાલય (C) મિઝોરમ (D) ત્રણેય રાજ્યમાં નથી

ગ્રામ પંચાયત મંત્રી / જુનિયર ક્લાર્ક

258. રાષ્ટ્રધ્વજની લંબાઈ અને પહોળાઈનું પ્રમાણ શું હોય છે ?
(A) 1:3 (B) 3:4 (C) 2:3 (D) 3:2

259. ભારતમાં પ્રથમ મહિલા રાજ્યપાલ કોણ હતા ?
(A) કુમુદબેન જોષી (B) પ્રતિભા પાટીલ (C) શારદા મુખર્જી (D) સરોજિની નાયડુ

260. ગુજરાતની પહેલી વિધાનસભામાં કુલ કેટલી બેઠકો હતી ?
(A) 154 (B) 132 (C) 182 (D) 168

જવાબો :- 249(C). 250(B). 251(B). 252(C). 253(C). 254(D). 255(D). 256(A). 257(D). 258(D). 259(D). 260(B).

કોમર્શિયલ ટેક્ષ ઈન્સ્પેક્ટર, વર્ગ-3, 2012

261. સંસદની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવાની જરૂરીયાત ક્યારે ઉભી થાય છે ?
(A) નાણાકીય કટોકટીમાં (B) સામાન્ય કટોકટીમાં (C) કોઈ ખરડાના મતભેદ થવાના પ્રસંગે
(D) લોકસભાની પ્રથમ બેઠક સમયે

262. કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં કોના દ્વારા વહીવટ થાય છે ?
(A) રાષ્ટ્રપ્રમુખ (B) વડાપ્રધાન (C) ઉપરાષ્ટ્રપ્રમુખ (D) ગૃહમંત્રી

263. વિરોધપક્ષના નેતાને લોકસભામાં કયા હોદ્દાની સમકક્ષ ગણવામાં આવે છે ?
(A) ઉપાધ્યક્ષ (B) અધ્યક્ષ (C) મુખ્યપ્રધાન (D) કેબિનેટ મંત્રી

264. હાઈકોર્ટના જજ તરીકે નિમણૂંક મેળવવા માટે હાઈકોર્ટના વકીલ તરીકે અથવા કાયદા અધિકારી તરીકે કેટલા વર્ષનો લઘુત્તમ અનુભવ જરૂરી છે ?
(A) 9 (B) 10 (C) 11 (D) 12

265. ભારતના બંધારણની કઈ કલમ હેઠળ ભારતના રાષ્ટ્રપ્રમુખ વિરૂદ્ધ મહાભિયોગ (ઈમ્પિચમેન્ટ) થઈ શકે છે ?
(A) અનુચ્છેદ-75 (B) અનુચ્છેદ-356 (C) અનુચ્છેદ-76 (D) અનુચ્છેદ-61

266. રાજ્યસભા માટે નીચેનામાંથી કયુ વિધાન સાચુ નથી ?
(A) સંસદના ઉપલા ગૃહને રાજ્યસભા કહે છે.
(B) રાષ્ટ્રપ્રમુખ હોદ્દાની રૂએ રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ હોય છે.
(C) રાજ્યસભાના સભ્યની મુદ્દત 6(છ) વર્ષની હોય છે.
(D) રાજ્યસભાની રચના સર્વપ્રથમ 3 ઓગસ્ટ 1952માં કરાઈ હતી.

267. રાજનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો શું છે ?
(A) કાનૂની સૂચનો છે (B) નૈતિક સૂચનો છે (C) કાનૂની ફરજો છે
(D) રાજ્યોને આપવામાં આવેલા આદેશો છે

268. ભારતના બંધારણમાં અનુચ્છેદ 14 દ્વારા મહિલાઓને કયો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે ?
(A) અંગત સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર (B) જાહેર સેવામાં સમાનતા
(C) લિંગભેદ વગરની સમાનતા (D) શોષણ થતું અટકાવવાનો અધિકાર

269. ગ્રામ પંચાયતના ફરજિયાત કાર્યોમાં નીચેનામાંથી કયા કાર્યનો સમાવેશ થતો નથી ?
(A) આપત્તિ સમયે રાહત (B) રાજમાર્ગો પર દિવાબત્તી
(C) પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા (D) ગ્રામ પંચાયતની મિલકતની જાળવણી

270. ગ્રામ પંચાયતોને 'નાના પ્રજાસત્તાક એકમો' તરીકે કોણે ઓળખાવી હતી ?
(A) સર ચાર્લ્સ મેટકાફ (B) મોન્ટેગ્યુ ચેમ્સફર્ડ (C) લોર્ડ રિપન (D) સર વિલિયમ્સ

271. પંચાયતીરાજ સંદર્ભે કઈ બાબત લાગુ પડતી નથી ?
(A) લોકશાહીનું વિકેન્દ્રીકરણ (B) રાજસ્થાનના નાગોર ગામથી પ્રારંભ
(C) 2જી ઓક્ટોબર, 1957ના રોજ ઉદ્‌ઘાટન (D) ત્રિ-સ્તરીય માળખાનો સ્વીકાર

272. 'ભારત પ્રાચીન સમયથી એક પ્રજાસત્તાક દેશ રહ્યો છે અને તેના મૂળમાં ગ્રામ પંચાયતો છે' આ વિધાન કોણે ઉચ્ચાર્યું હતુ ?
(A) પંડિત જવાહરલાલ નેહરૂ (B) મહાત્મા ગાંધી
(C) સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ (D) ડૉ.સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન્

273. દરેક ગામડામાં સમાધાન પંચમાં કેટલા સ્થાયી સભ્યો હોય છે ?
(A) એક (B) બે (C) ત્રણ (D) ચાર

જવાબો :- 261(C). 262(A). 263(D). 264(B). 265(D). 266(B). 267(D). 268(C). 269(A & B). 270(C). 271(B). 272(B). 273(A).

274. પંચાયતોમાં બધા જ સ્તરે મહિલાઓનું પ્રતિનિધિત્વ 33% બંધારણના કયા સુધારાથી કરવામાં આવ્યું ?
(A) 74મો સુધારો (B) 73મો સુધારો (C) 72મો સુધારો (D) 71મો સુધારો
275. ગ્રામ પંચાયત નીચે પૈકી કયો વેરો ઉઘરાવી શકતી નથી ?
(A) વાણિજ્યિક વેરો (B) મકાનવેરો (C) ધંધાવેરો (D) પાણીવેરો
276. કોઈ પંચાયતનો ભંગ કરવામાં આવે તો ત્યારપછી ત્યાં કેટલા સમયમાં ચૂંટણી કરાવવી ફરજિયાત છે ?
(A) ત્રણ માસ (B) ચાર માસ (C) છ માસ (D) બાર માસ

એકાઉન્ટન્ટ (અર્બન), વર્ગ-3, 2012

277. ગુજરાતમાં પ્રથમ વખત રાષ્ટ્રપતિ શાસન લદાયું ત્યારે રાજ્યપાલ કોણ હતા ?
(A) મહેંદી નવાઝજંગ (B) ચંદ્રશેખર (C) ડૉ.શ્રીમન્નારાયણ (D) અહીં દર્શાવેલ ત્રણ પૈકી એકેય નહીં.
278. ભારતમાં પોકેટ વિટોનો ઉપયોગ કોણ કરી શકે છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) લોકસભાના સ્પીકર (C) રાજ્યસભાના પ્રમુખ (D) રાષ્ટ્રપતિ
279. બીજી વાર રાષ્ટ્રપતિ શાસન કોના વખતમાં આવ્યું ?
(A) ઘનશ્યામભાઈ ઓઝા (B) મોરારજી દેસાઈ (C) ચીમનભાઈ પટેલ (D) હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈ
280. પંચાયતી રાજ માટે બંધારણમાં કઈ અનુસૂચિ જોડવામાં આવી.
(A) 11 (B) 12 (C) 6 (D) 9
281. રાજ્યોમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન નાંખવા માટે બંધારણની કઈ કલમમાં જોગવાઈ છે ?
(A) 156 (B) 256 (C) 356 (D) 456
282. જાહેર હિસાબ સમિતીના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) કોમ્પ્ટ્રોલર એન્ડ ઓડીટર જનરલ (C) નાણામંત્રી (D) વિપક્ષના નેતા
283. બીજી વિધાનસભાના અધ્યક્ષ કોણ હતા ?
(A) ભાઈલાલભાઈ પટેલ (B) માનસિંહજી રાણા (C) ફતેહઅલી પાલેજવાળા (D) નગીનદાસ ગાંધી
284. ચૂંટણી અંગેની જોગવાઈ કયા આર્ટીકલ્સમાં કરવામાં આવી છે ?
(A) 324 (B) 424 (C) 124 (D) 224
285. પંચાયતમાં અગત્યના પ્રશ્નોમાં નિર્ણય કઈ રીતે લેવામાં આવે છે ?
(A) સાદી બહુમતીથી (B) સર્વાનુમતે (C) સાદી બહુમતીથી અને સર્વાનુમતે બંને રીતે
(D) અહીં દર્શાવેલ ત્રણ પૈકી એક પણ નહીં
286. 'સનદી સેવામાં જોડાયેલા નિમણૂંક પામેલ વ્યક્તિ જાહેર સેવક ગણાય છે.' આપ આ વિધાન સાથે સંમત છો કે કેમ ?
(A) સંમત (B) અસંમત (C) ના, તેઓ નિરપેક્ષ છે (D) અહીં દર્શાવેલ ત્રણ પૈકી એક પણ નહીં
287. રાજ્ય સરકાર વહીવટમાં નીચેના પૈકી કોનો સમાવેશ થતો નથી ?
(A) ધારાસભા (B) લોકતંત્ર (C) કારોબારી (D) ન્યાયતંત્ર
288. 1 રૂા. ની નોટ પર કોના હસ્તાક્ષર હોય છે ?
(A) રિઝર્વ બેંકના ગવર્નર (B) વડાપ્રધાન (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) અહીં દર્શાવેલ ત્રણ પૈકી એક પણ નહીં

ડેપ્યુટી એકાઉન્ટ, વર્ગ-3 (2012)

289. ગ્રામ પંચાયતના સરપંચને.....
(A) અહીં દર્શાવેલ ત્રણ પૈકી એક પણ નહીં (B) પંચાયતના સભ્યો ચૂંટે છે.
(C) પંચાયતના મતદારો ચૂંટે છે (D) રાજ્ય સરકાર નીમે છે
290. પોંડેચરીને કયા વર્ષમાં ભારત સંઘમાં સામેલ કરવામાં આવ્યું ?
(A) ઈ.સ.1962 (B) ઈ.સ.1956 (C) ઈ.સ.1960 (D) ઈ.સ.1963

જવાબો :- 274(B). 275(A). 276(C). 277(C). 278(D). 279(C). 280(A). 281(C). 282(D). 283(C).
284(A). 285(A). 286(A). 287(D). 288(D). 289(C). 290(A).

291. "ધર કમિશન"ની રચના કયા વર્ષમાં થઈ હતી ?

(A) 1948 (B) 1950 (C) 1952 (D) 1949

292. ભારતીય બંધારણમાં સમાનતાનો અધિકાર કયા પાંચ અનુચ્છેદોમાં પ્રદાન કરવામાં આવેલ છે ?

(A) અનુચ્છેદ 13 થી 17 (B) અનુચ્છેદ 16 થી 20 (C) અનુચ્છેદ 15 થી 19

(D) અનુચ્છેદ 14 થી 18

293. ચૂંટણી અંગેની જોગવાઈ કયા આર્ટીકલ્સમાં કરવામાં આવી છે ?

(A) 224 (B) 324 (C) 424 (D) 124

294. "મનોરંજન કર" એ કયા પ્રકારનો કર છે ?

(A) અહીં દર્શાવેલ ત્રણ પૈકી એક પણ નહીં (B) પ્રત્યક્ષ કર (C) પ્રગતીશીલ કર (D) પરોક્ષ કર

ગુજરાત ગૌણ સેવા પસંદગી મંડળ દ્વારા પોલીસ સબ-ઈન્સ્પેક્ટર નશાબંધી, 2011

295. નાણાકીય હવાલા ટ્રાન્સફર રોકવા માટે અમલમાં છે તે કાયદાનું નામ ?

(A) FERA (B) FEMA (C) COFEPASA (D) PCA

296. ભારતમાં દારૂબંધી કેટલા રાજ્યોમાં અમલમાં છે ?

(A) 1 (B) 3 (C) 2 (D) 5

297. કોઈ રાજકીય પક્ષના આદર્શો વિરૂદ્ધ તેના સભ્ય હોય તેવા ધારાસભ્ય દ્વારા મત વિધાનસભામાં આપવામાં આવે છે ?

(A) પક્ષમાંથી દૂર થાય (B) ચાલુ સત્રમાં હાજરી આપી શકે નહીં (C) ધારાસભ્ય તરીકે ગેરલાયક બને

(D) અધ્યક્ષશ્રી તેને ઠપકો આપે

298. ભારત દેશમાં બંધારણ માન્ય ભાષાઓ કેટલી છે ?

(A) 22 (B) 15 (C) 16 (D) 13

299. કોઈ પણ ગૃહનો સભ્ય ન હોવા છતાં મંત્રીમંડળમાં સમાવેશ થયેલો હોય તો તેને કેટલા સમયમાં ચૂંટણી લડીને ચૂંટાવું પડે ?

(A) 4 માસ (B) 8 માસ (C) 10 માસ (D) 6 માસ

300. ભારતીય રાજ્ય બંધારણની 370મી કલમમાં શેના અંગેની જોગવાઈ છે ?

(A) નાણાકીય કટોકટી (B) જમ્મુ-કાશ્મીર માટે વિશેષ દરજ્જો (C) તિબેટના વડાઓને રાજ્યાશ્રય

(D) બાળ મજુરી

301. કોઈ પણ રાજ્યના રાજ્યપાલ બનવા માટેની લઘુતમ ઉંમર મર્યાદા કેટલી છે ?

(A) 25 (B) 35 (C) 30 (D) 45

302. બંધારણીય જોગવાઈઓના પાલન ન થવા બદલ કોઈ રાજ્યમાં કયા અનુચ્છેદ નીચે રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાદવામાં આવે છે ?

(A) 377 (B) 356 (C) 498 (D) 418 - A

303. કામનો અધિકાર (રાઈટ ટુ વર્ક) બંધારણના કયા ભાગમાં જણાવેલ છે ?

(A) સાત (B) પાંચ (C) ચાર (D) ત્રણ

304. કોમ્પ્ટ્રોલર એન્ડ ઓડિટર જનરલ.....

(A) સરકારી પદ ધરાવે છે (B) બંધારણીય પદ ધરાવે છે (C) ન્યાયીક પદ ધરાવે છે

(D) સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે

305. બંધારણમાં સુધારા કરવાની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં જણાવવામાં આવેલ છે ?

(A) 377 (B) 368 (C) 386 (D) 410

જવાબો :- 291(A). 292(D). 293(B). 294(D). 295(B). 296(C). 297(C). 298(A). 299(D). 300(B). 301(B). 302(B). 303(C). 304(B). 305(B).

306. ભારતમાં લોકાયુક્ત તેમજ લોકપાલ શબ્દનો ઉપયોગ કોના દ્વારા કરવામાં આવ્યો ?
(A) લક્ષ્મીમલ સિંઘવી (B) મહાત્મા ગાંધી (C) બાબાસાહેબ આંબેડકર (D) જયપ્રકાશ નારાયણ

307. ભારતીય બંધારણની કઈ કલમ હેઠળ ચૂંટણી પંચની રચના થયેલ છે ?
(A) કલમ-320 (B) કલમ-322 (C) કલમ-324 (D) કલમ-326

308. ભારતની બંધારણ સભાના અધ્યક્ષ..............હતા.
(A) કનૈયાલાલ મુન્શી (B) ડૉ.રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (C) સરોજીની નાયડુ (D) સી.રાજગોપાલાચારી

309. રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ગેરહાજરીમાં રાષ્ટ્રપતિ તરીકેની ફરજો કોણ નિભાવે છે ?
(A) એટર્ની જનરલ (B) સોલિસિટર જનરલ (C) સ્પીકર (D) સુપ્રિમ કોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ

310. રાષ્ટ્રપતિએ જાહેર કરેલ વટહુકમ સંસદ શરૂ થયા બાદ કેટલા સમયમાં મંજૂર થવો જરૂરી છે ?
(A) નવ અઠવાડિયામાં (B) ત્રણ અઠવાડિયામાં (C) બે અઠવાડિયામાં (D) છ અઠવાડિયામાં

311. ભારતના સંવિધાનમાં 42માં સુધારા દ્વારા કયા અનુચ્છેદથી નાગરિકની મૂળભૂત ફરજોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે ?
(A) 51-ક (B) 42 (C) 44 (D) 25

312. આપણા દેશમાં વડી અદાલતના ન્યાયમૂર્તિઓ કોણ નીમે છે ?
(A) રાજ્યપાલ (B) મુખ્યપ્રધાન (C) વડાપ્રધાન (D) રાષ્ટ્રપતિ

313. આયોજન પંચની રચના કેવી રીતે કરવામાં આવી છે ?
(A) નાણાંપંચની ભલામણ દ્વારા (B) રાષ્ટ્રપતિના આદેશ દ્વારા (C) ભારત સરકારના ઠરાવ દ્વારા
(D) સોલિસિટર જનરલની સલાહ અનુસાર

314. આઈ.એ.એસ.(ઈન્ડિયન એડમિનિસ્ટ્રેટિવ સર્વિસ)ની ટ્રેઈનિંગ ક્યાં આપવામાં આવે છે ?
(A) દિલ્હી (B) મસૂરી (C) હૈદરાબાદ (D) દાર્જીલીંગ

315. ભારતીય બંધારણ કુલ કેટલા ભાગોમાં વહેંચાયેલું છે ?
(A) 20 (B) 21 (C) 22 (D) 23

316. સંસદમાં નાણાંકીય ખરડો મૂકવા માટે કોની પૂર્વ મંજૂરી જરૂરી છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) નાણાંપ્રધાન (D) કેન્દ્રીય નાણાંપંચ

317. નીચેના પૈકી કઈ જોડ સાચી નથી ?
(A) રાષ્ટ્રીય પક્ષી-મોર (B) રાષ્ટ્રીય પ્રાણી-સિંહ (C) રાષ્ટ્રીય ફૂલ-કમળ (D) રાષ્ટ્રીય ફળ-કેરી

318. ભારતની બંધારણ સભા દ્વારા તા................ના રોજ સંવિધાન અપનાવવામાં આવ્યું હતુ.
(A) 26 જાન્યુઆરી,1949 (B) 15 ઓગસ્ટ,1949 (C) 26 નવેમ્બર,1949 (D) 26 જાન્યુઆરી,1950

319. સમગ્ર ભારતીય પ્રદેશ માટે સમાન નાગરિક ધારો (Uniform Civil Code) ઘડવા માટે ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં જણાવાયું છે ?
(A) અનુચ્છેદ-45 (B) અનુચ્છેદ-44 (C) અનુચ્છેદ-16 (D) અનુચ્છેદ-14

320. ભારતના 29માં રાજ્ય તરીકે અસ્તિત્વમાં આવેલા તેલંગાણા રાજ્યની હદ કયા રાજ્યની હદ સાથે મળતી નથી ?
(A) ઓરિસ્સા (B) મહારાષ્ટ્ર (C) તમિલનાડુ (D) કર્ણાટક

321. ભારતનું નાણાંકીય વર્ષ કયું ગણાય છે ?
(A) જાન્યુઆરી થી ડિસેમ્બર (B) મે થી એપ્રિલ (C) નવેમ્બર થી ઓકટોબર (D) એપ્રિલ થી માર્ચ

જવાબો :- 306(A). 307(C). 308(B). 309(D). 310(D). 311(A). 312(D). 313(C). 314(B). 315(C). 316(A). 317(B). 318(C). 319(B). 320(C). 321(D).

322. બંધારણ અનુસાર જમ્મુ કાશ્મીર ભારતીય સંઘનો.................
(A) એક વિભક્ત ભાગ છે (B) એક અતૂટ ભાગ છે (C) એક શ્રેષ્ઠ ભાગ છે (D) એક સંદિગ્ધ ભાગ છે

323. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યને વિશિષ્ટ દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે ?
(A) અનુચ્છેદ-370 (B) અનુચ્છેદ-369 (C) અનુચ્છેદ-371 (D) અનુચ્છેદ-372

324. અંદાજપત્ર કોના દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે ?
(A) નાણાં ખાતુ (B) નાણાંપંચ (C) નાણાં પ્રધાન (D) અંદાજપત્ર શાખા

325. ભારતના બંધારણ મુજબ ભારતમાં 'નાગરિકતા' વિષય કઈ યાદીમાં સમાવવામાં આવ્યો છે ?
(A) કેન્દ્ર / સંઘ યાદી (B) રાજ્ય યાદી (C) સહવર્તી / સમવર્તી યાદી (D) નાગરિકતા યાદી

326. વિધાનસભાની જાહેર હિસાબ સમિતિ સંદર્ભે. કયું વિધાન સાચું નથી ?
(A) સમિતિના અધ્યક્ષ વિરોધ પક્ષના હોય છે. (B) મંત્રીમંડળના કોઈ સભ્ય આ સમિતિમાં ન હોઈ શકે
(C) આ સમિતિમાં સભ્ય હોય તેવા વિધાન સભ્ય મંત્રીમંડળમાં સ્થાન પામે તો આ સમિતિનું સભ્યપદ પૂર્ણ થાય છે
(D) આ સમિતિના 2 સભ્યોની નિમણૂક CAG દ્વારા કરવામાં આવે છે

327. ભારતના રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના નામો, ભારતના બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે ?
(A) અનુસૂચિ-2 (B) અનુસૂચિ-1 (C) અનુસૂચિ-3 (D) અનુસૂચિ-5

328. ગણેશ વાસુદેવ માવળંકરને પ્રથમ લોકસભામાં કયું સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતુ ?
(A) સ્પીકર (B) રાજ્યસભાના સભ્ય (C) ઉદ્યોગ મંત્રીશ્રી (D) સંસદીય સચિવ

329. ભારતીય રિઝર્વ બેંકની સ્થાપના કયા વર્ષમાં થઈ ?
(A) 1931 (B) 1937 (C) 1922 (D) 1935

330. ભારતીય નાગરિકને મત આપવાનો અધિકાર બંધારણ હેઠળ....................
(A) દીવાની અધિકાર છે (B) મૂળભૂત ફરજ છે (C) રાજકીય અધિકાર (D) મૂળભૂત અધિકાર

331. ગુજરાત રાજ્યના પૂર્વ મુખ્યમંત્રીશ્રી માધવસિંહ સોલંકી અગાઉ ભારત સરકારમાં કયો હોદ્દો ધરાવતા હતા ?
(A) ગૃહમંત્રી (B) સ્પીકર (C) વિદેશમંત્રી (D) સ્વાસ્થ્ય મંત્રી

332. માહિતી અધિકારનો કાયદો ક્યારથી અમલી બન્યો ?
(A) તા.12-10-2005 (B) તા.14-11-2005 (C) તા.05-12-2005 (D) તા.10-12-2005

333. ભારતના બંધારણની વિશેષતા અંગે નીચેના પૈકી કઈ બાબત સુસંગત છે ?
(A) સંસદ સર્વોચ્ચ છે (B) ન્યાયપાલિકા સર્વોચ્ચ છે (C) સંસદ અને ન્યાયપાલિકા બંને પોત-પોતાના ક્ષેત્રમાં સર્વોચ્ચ છે (D) કારોબારી સર્વોચ્ચ છે

334. ગુજરાતના કયા સાહિત્યકાર રાજ્યસભાના સભ્ય હતા ?
(A) ક.મા.મુન્શી (B) ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી (C) ઉમાશંકર જોષી (D) ચંદ્રકાન્ત બક્ષી

335. અંદાજપત્રક કે નાણાંખરડાને અન્ય કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે ?
(A) નાણાંકીય પ્રસ્તાવ (B) નાણાંકીય નિવેદન (C) નાણાંકીય આવેદનપત્ર (D) નાણાંકીય અરજી

336. રાષ્ટ્રપતિને લોકસભામાં વધુમાં વધુ કેટલા એંગ્લો ઈંન્ડિયન સભ્યોની નિયુક્તિ કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે ?
(A) 05 (B) 12 (C) 10 (D) 02

337. કોઈ વ્યક્તિને ગેરકાનૂની અટકાયતમાંથી મુક્ત કરવા માટે યોગ્ય ન્યાયિક એકમ નીચેના પૈકી કયું આજ્ઞાપત્ર ફરમાવી શકે ?
(A) હેબિયસ કોર્પસ (B) સર્ટિઓરરી (C) મેન્ડેમસ (D) કો-વોરન્ટો

338. ગુજરાત રાજ્ય તેની સ્થાપના અગાઉ કયા રાજ્ય સાથે જોડાયેલું હતું ?
(A) રાજસ્થાન (B) મધ્યપ્રદેશ (C) મહારાષ્ટ્ર (D) ઉત્તરપ્રદેશ

જવાબો :- 322(B). 323(A). 324(C). 325(A). 326(D). 327(B). 328(A). 329(D). 330(C). 331(C). 332(A). 333(C). 334(C). 335(B). 336(D). 337(A). 338(C).

339. લોકસભામાં અંદાજપત્ર રજૂ કરવાની બંધારણીય જવાબદારી કોની છે ?
(A) વડાપ્રધાન (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) નાણાંપ્રધાન (D) કેન્દ્રીય નાણાંપંચ

340. વર્તમાન બંધારણમાં કેટલા અનુચ્છેદો અને પરિશિષ્ટો (અનુસૂચિઓ) છે ?
(A) 212 અનુચ્છેદો અને 30 પરિશિષ્ટો (B) 444 અનુચ્છેદો અને 12 પરિશિષ્ટો
(C) 122 અનુચ્છેદો અને 44 પરિશિષ્ટો (D) 322 અનુચ્છેદો અને 16 પરિશિષ્ટો

341. આયોજન પંચના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (C) નાણાંપ્રધાન (D) વડાપ્રધાન

342. ભારતના બંધારણમાં દર્શાવેલ રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો સાથે નીચેના પૈકી કઈ બાબત સાચી નથી ?
(A) દેશના શાસનમાં પાયાગત છે. (B) રાજ્યના કાયદા ઘડતી વખતે આ સિદ્ધાંતોનો અમલ કરવાની ફરજ રહેશે.
(C) આ સિદ્ધાંતોનો અમલ કોર્ટો વડે કરાવી શકાય.(D) આ સિદ્ધાંતો એક અર્થમાં નાગરિકના અધિકાર છે.

343. ભારતના બંધારણ 1950 મુજબ નીચેના પૈકી કઈ જોડ બંધબેસતી નથી ?
(A) બંધારણના ભાગ-1 (અનુચ્છેદ-1 થી 4) સંઘ અને તેના વિસ્તાર
(B) બંધારણના ભાગ-2 (અનુચ્છેદ-5 થી 11) નાગરિત્વ (C) બંધારણના ભાગ-3 (અનુચ્છેદ-15) મૂળભૂત ફરજો
(D) બંધારણના ભાગ-4 (અનુચ્છેદ-36 થી 51) રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો

344. 'ભારતનું બંધારણ, ભારતના લોકોની ઈચ્છાને અનુરૂપ હોવુ જોઈએ' એ શબ્દો કયા રાષ્ટ્રીય નેતાએ ઉચ્ચાર્યા હતા ?
(A) લોકમાન્ય તિલક (B) મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે (C) મહાત્મા ગાંધી (D) ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે

345. રાજ્યપાલના પદ માટે વ્યક્તિની ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જરૂરી છે ?
(A) 27 વર્ષ (B) 35 વર્ષ (C) 40 વર્ષ (D) 50 વર્ષ

346. રાજ્યના એડવોકેટ જનરલ (રાજ્યના મુખ્ય કાયદા અધિકારી)ના કાર્યો / ફરજોના સંબંધમાં નીચેના પૈકી કઈ બાબત બંધબેસતી નથી ?
(A) રાજ્યપાલ તેઓને નીમે છે (B) રાજ્ય વિધાનગૃહની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે.
(C) રાજ્યને કાયદાકીય બાબતોમાં સલાહ આપે છે. (D) ગૃહમાં તેઓ મત આપી શકે છે.

347. ધારાસભ્ય દ્વારા વિધાનસભામાં પૂછાયેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર કોના દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે ?
(A) મુખ્યપ્રધાન (B) મંત્રીશ્રી (C) સચિવાલય (D) કલેક્ટર

348. 'ન્યાયિક સક્રિયતા' (Judicial Activism)ને નીચેનામાંથી કોની સાથે સંબંધ છે ?
(A) ન્યાયિક સમીક્ષા (B) બંધારણ સુધારો (C) જાહેર હિતની અરજીઓ (D) ન્યાયતંત્ર-સ્વાતંત્ર્ય

349. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદનો ઉપયોગ, રાજ્યો પર રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાદવા માટે થાય છે ?
(A) અનુચ્છેદ-352 (B) અનુચ્છેદ-356 (C) અનુચ્છેદ-370 (D) અનુચ્છેદ-360

350. રાજ્યપાલને તેમની નિમણૂકના શપથ કોના દ્વારા લેવડાવવામાં આવે છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) મુખ્ય ન્યાયાધીશ (રાજ્યની વડી અદાલત) (C) રાજ્યના મુખ્યમંત્રી
(D) મુખ્ય ન્યાયાધીશ (સર્વોચ્ચ અદાલત)

351. ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ અન્વયે સરકારી અધિકારી/કર્મચારીઓને નોકરી બાબતમાં રક્ષણ અપાયેલું છે ?
(A) અનુચ્છેદ-309 (B) અનુચ્છેદ-311 (C) અનુચ્છેદ-312 (D) અનુચ્છેદ-310

352. 'કાયદાની નજરમાં સૌ સરખા' એવું ભારતીય બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં જણાવેલું છે ?
(A) અનુચ્છેદ-12 (B) અનુચ્છેદ-14 (C) અનુચ્છેદ-16 (D) અનુચ્છેદ-18

353. ભારતમાં મત આપવાનો અધિકાર કઈ બાબતને ધ્યાનમાં રાખી નક્કી કરવામાં આવ્યો છે ?
(A) ઉંમર (B) ધર્મ (C) શિક્ષણ (D) હોદ્દો

354. ભારતના બંધારણ દ્વારા સ્વીકૃત 'સત્યમેવ જયતે' રાષ્ટ્રીય સૂત્ર નીચેના પૈકી કયા પ્રાચીન ગ્રંથમાંથી લેવામાં આવ્યું છે?
(A) કઠોપનિષદ (B) મૂંડકોપનિષદ (C) ઋગ્વેદ (D) સોમવેદ

જવાબો :- 339(B). 340(B). 341(D). 342(C). 343(C). 344(C). 345(B). 346(D). 347(C). 348(C). 349(B). 350(B). 351(B). 352(B). 353(A). 354(B).

355. બંધારણના અનુચ્છેદ-51(1) માં દર્શાવેલ મૂળભૂત ફરજોમાં નીચેના પૈકી કઈ નથી ?
(A) બંધારણને વફાદાર રહેવાની (B) બિન-સાંપ્રદાયિકતા જાળવવાની (C) સંસ્કૃતિના સમૃદ્ધ વારસોને સન્માનવાની
(D) જાહેર મિલકતનું રક્ષણ કરવાની

356. અહીં દર્શાવેલા રાજ્યોને તેની રચનાના વર્ષ મુજબ 'પ્રથમથી છેલ્લા' ગોઠવાતાં સાચો ક્રમ કયો થાય ? •
1. નાગાલેન્ડ. 2. તેલંગાણા. 3. સિક્કીમ. 4. ગોવા. 5. ઉત્તરાંચલ.
(A) 4-3-1-5-2 (B) 5-1-3-4-2 (C) 3-4-1-5-2 (D) 1-3-4-5-2

357. 'ક્ષેત્રાધિકાર ઉપરાંત અમલી બનશે એવી ભૂમિકા માત્રથી સંસદે ઘડેલો કોઈ કાયદો અમાન્ય બનશે નહીં.' આવી જોગવાઈ વૈજ્ઞાનિક સંબંધો અને વૈધાનિક સત્તાઓની વહેંચણીને લગતી છે તે ભારતીય સંવિધાનના કયા અનુચ્છેદ અન્વયે છે ?
(A) ભારત સંવિધાનના અનુચ્છેદ-245(2) (B) ભારત સંવિધાનના અનુચ્છેદ-246(1)
(C) ભારત સંવિધાનના અનુચ્છેદ-246(3) (D) ભારત સંવિધાનના અનુચ્છેદ-248

358. ન્યાયમૂર્તિઓની નિમણૂક માટે તાજેતરમાં લોકસભાએ પાસ કરેલ કમિશનને શું કહે છે અને તેમાં ન્યાયતંત્રના કેટલા સભ્યો રહેશે ?
(A) નેશનલ કમિશન ફોર જ્યુડિશિયલ એપોઈન્ટમેન્ટ-6 સભ્યો
(B) નેશનલ કમિશન ફોર જ્યુડિશિયલ એપોઈન્ટમેન્ટ-6 સભ્યો
(C) યુનિયન કમિશન ફોર જ્યુડિશિયલ સર્વિસ-2 સભ્યો
(D) નેશનલ કમિશન ફોર જ્યુડિશિયલ એપોઈન્ટમેન્ટ-3 સભ્યો

359. આઝાદ ભારતના બંધારણને સંઘસભાએ કયા દિવસે મંજૂરી આપી ?
(A) 26મી જાન્યુઆરી,1950 (B) 26મી નવેમ્બર,1949 (C) 15મી ઓગસ્ટ,1949 (D) 26મી જાન્યુઆરી,1949

360. 'શાંતિથી અને શસ્ત્રો વિના ભેગા થવાનું સ્વાતંત્ર્ય' ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે ?
(A) અનુચ્છેદ-19(1) (C) (B) અનુચ્છેદ-19(1) (D) (C) અનુચ્છેદ-19(1) (A) (D) અનુચ્છેદ-19(1) (B)

361. રાજ્યસભાને નાણાંકીય ખરડા પરની ચર્ચા માટે કેટલો સમય આપવામાં આવે છે ?
(A) 7 દિવસ (B) 14 દિવસ (C) 30 દિવસ (D) 90 દિવસ

362. ભારતના સંવિધાન દ્વારા સંઘની પ્રબંધક સત્તાઓ (Executive Power)કોને આપવામાં આવી છે ?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (C) વડાપ્રધાન (D) મંત્રીઓ

363. બંધારણની કલમ-356નો ઉપયોગ 1959માં કયા રાજ્યમાં થયો હતો ?
(A) જમ્મુ-કશ્મીર (B) ઉત્તરપ્રદેશ (C) કેરળ (D) મુંબઈ

364. બાળમજૂરી પર પ્રતિબંધ અંગે ભારતના બંધારણમાં જોગવાઈ છે કે નહીં અને હોય તો કઈ કલમમાં છે ?
(A) બંધારણમાં જોગવાઈ નથી (B) કલમ-51-એ (C) કલમ-41 (D) કલમ-24

365. રાજ્યસભામાં ગૃહનું કામકાજ હાથ ધરવા કેટલા સભ્યોની હાજરી જરૂરી છે ?
(A) 1/2 (B) 1/4 (C) 1/8 (D) 1/10

366. ભારતના બંધારણમાં કલમ-32(1) મૂળભૂત અધિકારોના અમલની જવાબદારી કોને સોંપવામાં આવી છે ?
(A) સંસદને (B) રાષ્ટ્રપતિને (C) વડાપ્રધાનને (D) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને

367. ગુજરાતમાં બાળકોનો મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ અધિકાર નિયમો કયા વર્ષથી અમલી બન્યા છે ?
(A) 2009 (B) 2011 (C) 2010 (D) 2012

જવાબો :- 355(B). 356(D). 357(A). 358(D). 359(B). 360(D). 361(B). 362(A). 363(C). 364(D). 365(D). 366(D). 367(C).

368. બંધારણમાં 121મો સુધારો કયા હેતુ માટે કરવામાં આવે છે ?
(A) સહકારી મંડળી રચવાનો અધિકાર (B) રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિમણૂક પંચ રચવા
(C) અલગ રાજ્ય તેલંગાણા રચવા (D) ફરજિયાત અને મફત શિક્ષણનો અધિકાર આપવા

369. એક ઉમેદવાર સંસદના બંને ગૃહમાં એક સાથે ચૂંટાય તો શું કરવું પડે ?
(A) લોકસભામાંથી રાજીનામું આપે કારણ કે તે નીચલુ ગૃહ છે
(B) રાજ્યસભામાંથી રાજીનામું આપે કારણ કે લોકસભાની તુલનાએ ઓછુ મહત્વ ધરાવે છે
(C) પોતાની ઈચ્છાનુસાર કોઈ એક ગૃહના સભ્યપદેથી રાજીનામું આપે છે
(D) સંસદના બંને ગૃહમાં સભ્ય તરીકે રહેશે.

370. સંસદ અને દરેક રાજ્ય વિધાનમંડળની ચૂંટણીઓ કોની દેખરેખ, દિશાનિર્દેશ અને નિયંત્રણમાં યોજાય છે ?
(A) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ (B) ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલત (C) ભારતનું ચૂંટણીપંચ (D) ભારતના પ્રધાનમંત્રી

371. યાદી-1 અને યાદી-2ની વિગતોને યોગ્ય રીતે જોડતાં સાચો ક્રમ કયો થશે ?

યાદી-1 (સ્ત્રીઓના અધિકાર)	યાદી-2 (આર્ટિકલ)
1. લિંગભેદ વિનાની સમાનતા	(અ) અનુ.16(2)
2. જીવન ટકાવવા માટેના સાધનોનો સમાન અધિકાર	(બ) અનુ.51 એ (ઈ)
3. સ્ત્રીના ગૌરવનું રક્ષણ	(ક) અનુ.14
4. અંગત સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર	(ડ) અનુ.21
	(ઈ) અનુ.39(અ)

(A) 1-બ, 2-ક, 3-ડ, 4-ઈ (B) 1-ક, 2-ઈ, 3-બ, 4-ડ (C) 1-ડ, 2-બ, 3-અ, 4-બ (D) 1-ક, 2-ડ, 3-ઈ, 4-બ

પોલીસ કોન્સ્ટેબલ, 2012

372. રાજ્યનું ઉપલું ગૃહ કયા નામથી આળખાય છે ?
(A) રાજ્યસભા (B) વિધાનસભા (C) લોકસભા (D) વિધાન પરિષદ

373. 'પંચાયતી રાજ' પ્રણાલી કયા સિદ્ધાંત પર આધારિત છે ?
(A) સંસદીય લોકતંત્ર (B) સત્તાના વિકેન્દ્રીકરણ
(C) પ્રમુખશાહી પદ્ધતિ (D) સર્વોચ્ચ અદાલતની સર્વોપરિતા

374. રાજ્યના મુખ્ય મંત્રીને શપથ કોણ લેવડાવે છે ?
(A) વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (B) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ
(C) વિધાનસભાના સ્પીકર (D) રાજ્યપાલ

375. ભારતમાં રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?
(A) લોકો દ્વારા સીધી (B) સાંસદ સભ્યો અને ધારાસભ્યો દ્વારા
(C) ફક્ત લોકસભાના સભ્યો દ્વારા (D) ફક્ત રાજ્યસભાના સભ્યો દ્વારા

376. નીચેનામાંથી ક્યું ભારતના બંધારણનું લક્ષણ નથી ?
(A) પ્રમુખશાહી પદ્ધતિ (B) રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત (C) મૂળભૂત હક્કો (D) મૂળભૂત ફરજો

377. 'વંદે માતરમ' ની રચના કોણે કરી ?
(A) રવિન્દ્રનાથ ટાગોર (B) શરદચંદ્ર ચેટરજી (C) બંકિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય (D) કવિ ઈકબાલ

378. ભારતીય પ્રજાસત્તાકનું બંધારણ ક્યારે અમલમાં આવ્યું ?
(A) ૧૫ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૭ (B) ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૪૭
(C) ૮ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૨ (D) ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦

જવાબો :- 368(B). 369(C). 370(C). 371(B). 372(A). 373(B).374(D).375(B).376(A).377(C).378(D)

પોલીસ સબ-ઈન્પેક્ટર, 2012

379. ભારતીય બંધારણમાં મૂળભૂત અધિકારોની પ્રેરણા ક્યા દેશના બંધારણમાંથી લીધી છે ?
(A) બ્રિટન (B) અમેરિકા (C) ઓસ્ટ્રેલિયા (D) ફ્રાન્સ

380. 'મૂળભૂત અધિકારો' ના ભારતીય બંધારણના ક્યા વિભાગમાં ઉલ્લેખ છે ?
(A) પ્રથમ વિભાગ (B) ત્રીજો વિભાગ (C) ચોથો વિભાગ (D) પાંચમો વિભાગ

381. ભારતનો નાગરિક કોણ થઈ શકે ?
(A) ભારતમાં જન્મેલ હોય (B) જેનાં મા-બાપ પૈકી કોઈ એક ભારતમાં જન્મેલ હોય
(C) જન્મ-મરણ નોંધણી દ્વારા અધિકૃત રીતે નોંધાયેલી વ્યક્તિ (D) ઉપરોક્ત તમામ

382. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય અંગે કામચલાઉ જોગવાઈઓ બંધારણના ક્યા અનુચ્છેદમાં છે ?
(A) 372 (B) 370 (C) 368 (D) 340

383. 'મેન્ડેમસની રિટ' એટલે શું ?
(A) નિષેધ આજ્ઞા (B) ઉત્પ્રેક્ષણ (C) પરમાદેશ (D) અધિકાર પ્રશ્ન

384. ભારતમાં અસ્પૃશ્યતાની નાબુદી ક્યા અનુચ્છેદથી થયેલ છે ?
(A) અનુચ્છેદ-18 (B) અનુચ્છેદ-17 (C) અનુચ્છેદ-21 (D) અનુચ્છેદ-16

385. ભારતના બંધારણમાં ક્યા મૂળભૂત હક્કોનો સમાવેશ થાય છે ?
(A) શિક્ષણનો અધિકાર (B) ગુના માટે દોષિત ઠરાવવા અંગે રક્ષણ
(C) જાત અને શરી સ્વાતંત્ર્ય રક્ષણ (D) ઉપરોક્ત તમામ

386. બંધારણ ઘડનારી ડ્રાફ્ટિંગ કમિટીના ચેરમેન કોણ હતા ?
(A) કે. એમ. મુનશી (B) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (C) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર (D) એન. ગોપાલાસ્વામી

387. ભારતના રાષ્ટ્ર પ્રમુખ, ?
(A) પ્રજાના ચૂંટાયેલા રાષ્ટ્ર પ્રમુખ છે (B) બંધારણીય રીતે જવાબદાર નથી
(C) કાર્યકારિણીના વરિષ્ટ છે (D) ઉપરોક્ત તમામ

388. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી બંધારણના ક્યા અનુચ્છેદ પ્રમાણે થાય છે ?
(A) અનુચ્છેદ-54 (B) અનુચ્છેદ-40 (C) અનુચ્છેદ-55 (D) અનુચ્છેદ-45

389. રાષ્ટ્રપતિની રાજ્યસભાના કેટલા સભ્યો નીમે છે ?
(A) 10 (B) 12 (C) 14 (D) 15

390. યોજના પંચના અધ્યક્ષ કોણ છે ?
(A) ગૃહ પ્રધાન (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) યોજના પ્રધાન (D) વડા પ્રધાન

391. કર્મચારીઓની નોકરી અંગેના અધિકારો બંધારણના ક્યા અનુચ્છેદમાં આવેલ છે ?
(A) અનુચ્છેદ-310 (B) અનુચ્છેદ-311 (C) અનુચ્છેદ-312 (D) અનુચ્છેદ-314

392. નિમ્નલિખિતમાંથી ક્યો ચૂંટણી લગત અધિકાર નથી ?
(A) મતદાનનો અધિકાર (B) ચૂંટણી લડવાનો અધિકાર
(C) અલગ મતદાર યાદીનો અધિકાર (D) પુખ્તવય મતાધિકાર

393. બંધારણમાં કેટલા પ્રકારની કટોકટીની સ્થિતિ અંગે જોગવાઈ થયેલી છે ?
(A) ત્રણ (B) બે (C) ચાર (D) પાંચ

જવાબો :- 379(B). 380(B). 381(D). 382(B). 383(C). 384(B). 385(D). 386(C). 387(C). 388 (C). 389(B). 390(D). 391(B). 392(C). 393(A).

394. અંગ્રેજી ભાષાને કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચેની કડીરૂપ ભાષા (Link Language) નું સ્થાન બંધારણના ક્યા અનુચ્છેદથી મળેલ છે ?

(A) 345 (B) 346 (C) 349 (D) 350

395. 'રિટ્સ ' કેટલા પ્રકારની હોય છે ?

(A) ચાર (B) પાંચ (C) ત્રણ (D) બે

396. ભારતીય બંધારણને બંધારણ સભાએ ક્યારે અપનાવ્યું ?

(A) 26 નવેમ્બર, 1949 (B) 26 જાન્યુઆરી, 1949 (C) 26 નવેમ્બર, 1950 (D) 26 જાન્યુઆરી, 1950

397. ભારતીય બંધારણમાં કેટલા અનુચ્છેદ છે ?

(A) 380 (B) 395 (C) 390 (D) 370

398. ભારતના સંવિધાનમાં પ્રથમથી જ શાનો ઉલ્લેખ ન હતો ?

(A) મૂળભૂત હક્ક (B) નાગરિક્તા (C) મૂળભૂત ફરજો (D) ઉપરોક્ત તમામ

399. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ બનવા માટે શું યોગ્યતા હોવી જોઈએ ?

(i) ભારતના નાગરિક હોવા જોઈએ (ii) ન્યૂનતમ વય ૨૫ વર્ષની હોવી જોઈએ

(iii) લાભનો હોદો ન ધરાવતા હોવા જોઈએ.

(A) (i), (ii) (B) (ii), (iii) (C) (i), (iii) (D) ઉપરોક્ત તમામ

400. નિમ્નલિખિતમાંથી ક્યું વાક્ય સાચું નથી ?

(A) બંધારણમાં નાયબ વડા પ્રધાન પદ અંગેની જોગવાઈ છે (B) નાયબ વડા પ્રધાનને બંધારણીય માન્યતાનથી

(C) સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ભારતના પ્રથમ નાયબ વડા પ્રધાન હતા

(D) મોરારજી દેસાઈ ઈન્દિરા ગાંધીના મંત્રી મંડળમાં નાયબ વડા પ્રધાન હતા

401. નિમ્નલિખિતમાંથી ક્યું વાક્ય સાચું છે ?

(A) ચૂંટણી પંચની સ્થાપના બંધારણની કલમ ૩૨૦ પ્રમાણે થઈ છે

(B) ચૂંટણી પંચમાં એક મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર અને બીજા ચાર ચૂંટણી કમિશનર હોય છે

(C) લોકસભા, રાજ્યસભા, વિધાનસભા, નગરપાલિકા તથા ગ્રામ પંચાયતની ચૂંટણીઓ તટસ્થ રીતે થાય તે માટે આ પંચની સ્થાપના કરવામાં આવેલ છે (D) મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનરની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે

402. બંધારણમાં કુલ કેટલી ભાષાઓ છે ?

(A) 22 (B) 25 (C) 24 (D) 21

403. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નીમેલ રાજ્યસભાના સભ્યો ક્યા ક્ષેત્રોના નિષ્ણાત નથી ?

(A) સાહિત્ય (B) વિજ્ઞાન (C) સમાજસેવા (D) રાજનીતિ

404. નીચેનામાંથી કઈ મૂળભૂત ફરજ નથી ?

(A) મૂળભૂત શિક્ષણ પુરું પાડવું તે માતા-પિતા કે વાલીની ફરજ બને (B) જાહેર મિલકતનું રક્ષણ કરવું.

(C) સંવિધાનને વફાદાર રહેવાની (D) રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વ ધરાવતાં પર્વતો અને સ્થળોનું રક્ષણ કરવું

405. કમ્પ્ટ્રોલર એન્ડ ઓડિટર જનરલ ક્યારે સેવા નિવૃત્ત થાય છે ?

(A) 62 વર્ષ (B) 58 વર્ષ (C) 65 વર્ષ (D) 60 વર્ષ

406. કોઈ વ્યક્તિને ગેરકાનૂની અટકાયતમાંથી મુક્ત કરવા માટે યોગ્ય ન્યાયિક એકમ નીચેનામાંથી ક્યું આજ્ઞાપત્ર ફરમાવી શકે ?

(A) સર્ટિઓરરી (B) કો-વોરંટો (C) હેબિયસ કોર્પસ (D) મેન્ડેમસ

જવાબો :- 394(A). 395(B). 396(A). 397(B). 398(C). 399(D). 400(A). 401(D). 402(A). 403(D). 404(D). 405(C). 406(C).

407. ભારતીય બંધારણની શું વિશિષ્ટતાઓ છે ?
(i) વિશ્વનું સૌથી લાંબું લેખિત બંધારણ છે
(ii) બંધારણ પરિવર્તનશીલ નથી
(iii) એક જ નાગરિક્તા દર્શાવેલી છે
(iV) સંઘાત્મક શાસન પ્રણાલી છે
(A) (i) અને (ii) (B) (ii) અને (iii) (C) (i) , (ii) અને (iii) (D) (I) , (iii), (iV)

408. રાષ્ટ્રપતિને સંસદના કઈ જાતિના સભ્યોને નિયુક્ત કરવાની સત્તા છે ?
(A) એંગ્લો ઈન્ડિયન્સ (B) વેપારી (C) શીખ (D) પારસી

409. એટર્ની જનરલને લગત નીચેનામાંથી શું સત્ય હકીકત છે ?
(i) એટર્ની જનરલની નિમણૂક પ્રધાનમંત્રી કરે છે
(ii) તેમનું મુખ્ય કાર્ય ભારત સરકારને કાયદાકીય બાબતોમાં સલાહ આપવાનું છે
(iii) તેમને સંસદના બંને ગૃહોમાં બોલવાનો અધિકાર છે
(iV) તેમને સંસદમાં મત આપવાનો અધિકાર છે
(A) (ii) , (iV) (B) (iii) , (iV) (C) (ii) , (iii) (D) (i) , (iii)

410. રાજ્યના ઉપલા ગૃહને ક્યા નામે ઓળખવામાં આવે છે ?
(A) રાજ્યસભા (B) વિધાન પરિપદે (C) લોકસભા (D) વિધાનસભા

પોલીસ કોન્સ્ટેબલ, 2015

411. ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશની સેવાનિવૃત્તિની વય કેટલી હોય છે ?
(A) 65 વર્ષ (B) 62 વર્ષ (C) 60 વર્ષ (D) 68 વર્ષ

412. ભારતના સંસદમાં કોનો સમાવેશ થાય છે ?
(A) લોકસભા (B) લોકસભા, રાજ્યસભા અને રાષ્ટ્રપતિ (C) લોકસભા અને રાજ્યસભા (D) રાજ્યસભા

413. સ્વતંત્ર ભારતના સૌપ્રથમ ગૃહ પ્રધાન કોણ હતા ?
(A) સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ (B) રાજેન્દ્ર પ્રસાદ
(C) જવાહરલાલ નેહરુ (D) ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર

414. ભારતનું બંધારણ ઘડવા માટેની ખરડા સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા ?
(A) રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (B) સી. રાજગોપાલચારી
(C) ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર (D) જવાહરલાલ નહેરુ

415. જમ્મુ-કાશ્મીર રાજ્યને ભારતના બંધારણના ક્યા અનુચ્છેદથી વિશેષ દરજ્જો પ્રદાન કરવામાં આવેલો છે ?
(A) અનુચ્છેદ - 370 (B) અનુચ્છેદ - 302 (C) અનુચ્છેદ - 356 (D) અનુચ્છેદ - 360

416. રાજ્યના બંધારણીય વડા કોણ હોય છે ?
(A) મુખ્યમંત્રી (B) રાજ્યપાલ (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) વિધાનસભા અધ્યક્ષ

417. માહિતી અધિકારનો કાયદો ક્યા વર્ષથી અમલમાં આવ્યો ?
(A) 2003 (B) 1993 (C) 1947 (D) 2005

જવાબો :- 407(D). 408(A). 409(C). 410(B) 411(A). 412(B). 413(A). 414(C). 415(A). 416(B). 417(D).

418. મહાભિયોગ પદ્ધતિ નીચેનામાંથી કોને લાગુ પડતી નથી ?
(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) વડા પ્રધાન (D) સુપ્રીમ કોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ

419. ચૂંટણી કમિશનરને કોની ભલામણથી હટાવી શકાય છે ?
(A) સુપ્રીમ કોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) વડા પ્રધાન (D) ચીફ ચૂંટણી કમિશનર

420. રાજ્ય સલામતી કમિશનના અધ્યક્ષપદે કોણ હોય છે ?
(A) રાજ્યના ગૃહ સચિવશ્રી (B) મુખ્યમંત્રી (C) રાજ્યના ગૃહ મંત્રીશ્રી (D) રાજ્ય પોલીસ વડા

421. રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ગેરહાજરીમાં રાષ્ટ્રપતિનો ચાર્જ કોની પાસે રહે છે ?
(A) રાજ્યસભાના ડેપ્યુટી સ્પીકર (B) લોકસભાના સ્પીકર (C) સુપ્રીમકોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ (D) વડા પ્રધાન

422. નીચેનામાંથી નાયબ વડા પ્રધાન કોણ ન હતું ?
(A) ગુલઝારીલાલ નંદા (B) ચૌધરી ચરણસિંહ (C) લાલકૃષ્ણ અડવાણી (D) બાબુ જગજીવનરાય

423. ભારતીય બંધારણના ક્યા આર્ટિકલ મુજબ નાણાપંચની રચના કરવામાં આવેલ છે ?
(A) 353 (B) 380 (C) 280 (D) 253

424. ગુજરાત પ્રોહિબિશન એક્ટનો ભંગ કરનાર વ્યક્તિ સામે કઈ કલમ હેઠળ જામીનગીરી લઈ શકાય ?
(A) 96 (B) 93 (C) 95 (D) 90405.

425. ભારતીય બંધારણમાં સંશોધન કઈ રીતે થાય છે ?
(A) સાદી બહુમતીથી (B) 2/3 બહુમતીથી (C) 2/3 બહુમતીથી તથા અડધાથી વધારે રાજ્યોની સંમતિથી
(D) ઉપરના તમામ

426. ભારતીય બંધારણમાં યુનિફોર્મ સિવિલ કોડનો સમાવેશ ક્યા આર્ટિકલમાં કરવામાં આવેલ છે ?
(A) 48 (B) 44 (C) 41 (D) 54

427. લોકસભાનું સત્ર ચલાવવા માટે કેટલું કોરમ હોવું જરૂરી છે ?
(A) 15% (B) 10% (C) 5% (D) 25%

428. ભાષાવાર રાજ્યોની રચના સૌપ્રથમ કઈ સાલમાં થઈ ?
(A) 1956 (B) 1955 (C) 1951 (D) 1961

429. સામાન્ય ચૂંટણી ચછી લોકસભાની પ્રથમ બેઠકની અધ્યક્ષતા કોણ કરે છે ?
(A) લોકસભાના સિનિયર સભ્ય (B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) વડા પ્રધાન

430. રાજ્યસભામાં દર બે વર્ષે કેટલા સભ્યો નિવૃત્ત થાય છે ?
(A) 1/2 (B) 2/3 (C) 1/3 (D) 3/4

431. કોમ્પ્ટ્રોલર અને ઓડિટર જનરલ (સી.એ.જી) ની નિમણૂક કોણ કરે છે ?
(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (B) સુપ્રીમ કોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ (C) વડા પ્રધાન (D) રાષ્ટ્રપતિ

432. કેન્દ્ર સરકારના કાયદા અને રાજ્ય સરકારના કાયદા વચ્ચે ટકરાવની સ્થિતિમાં નીચેનામાંથી કઈ પરિસ્થિતિ સાચી છે ?
(A) સુપ્રીમ કોર્ટ નિર્ણય લે છે (B) રાજ્ય સરકારનો કાયદો સર્વોપરી છે
(C) કેન્દ્ર સરકારનો કાયદો સર્વોપરી છે (D) રાષ્ટ્રપતિ નિર્ણય લે છે

433. પ્રધાનો (મિનિસ્ટર)ની સંખ્યા મર્યાદિત કરતો ભારતીય બંધારણીય સુધારો કેટલામો હતો ?
(A) 92મો (B) 91મો (C) 90મો (D) 93મો

જવાબો :- 418(C). 419(D). 420(B). 421(C). 422(A). 423(C). 424(B). 425(D). 426(B). 427(B). 428(A). 429(A). 430 (C). 431 (D). 432(C). 433(B).

---

434. ભારતમાં કઈ રીતે નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરી શકાય ?
(A) જન્મથી કે વારસાથી (B) નોંધણીથી કે લગ્નથી (C) કાયદા દ્વારા દેશીકરણથી (D) ઉપરના તમામથી

435. ચૂંટણી કમિશનરને કોની ભલામણથી હટાવી શકાય છે ?
(A) સુપ્રીમ કોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) વડા પ્રધાન (D) ચીફ ચૂંટણી કમિશનર

436. કેન્દ્ર સરકાર કે રાજ્ય સરકાર પોતાના સભાગૃહના વધારેમાં વધારે કેટલા ટકા પ્રધાન (મિનિસ્ટર) રાખી શકે છે ?
(A) 10% (B) 20% (C) 15% (D) 5%

437. ભારતીય બંધારણમાં યુનિયન લિસ્ટમાં કેટલા વિષયોનો સમાવેશ થાય છે ?
(A) 97 (B) 95 (C) 92 (D) 98

438. લોકસભામાં રાષ્ટ્રપતિને કેટલા સભ્યોની નિમણૂક કરવાની સત્તા છે ?
(A) 12 (B) 5 (C) 2 (D) સત્તા નથી

439. રાજ્યસભાના સભાપતિ નીચેનામાંથી કોણ હોય છે ?
(A) સુપ્રીમ કોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ (B) વડા પ્રધાન (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (D) લોકસભાના સ્પીકર

440. ભાષાનો સમાવેશ ભારતીય બંધારણના ક્યા શેડ્યુલમાં કરવામાં આવેલ છે ?
(A) 10 (B) 8 (C) 4 (D) 12

તલાટી કમ મંત્રી (સુરત જિલ્લો), 2015

441. રાજ્યસભામાં નિમાયેલા પ્રથમ મહિલા અભિનેત્રી કોણ છે ?
(A) હેમામાલિની (B) જયા બચ્ચન (C) નરગિસ (D) રેખા (E) Not Attempted

નાયબ ચીટનીશ, 2015

442. તાલુકા વિકાસ અધિકારીની નિમણૂક કોણ કરે છે ?
(A) તાલુકા પંચાયતના પ્રમુખ (B) જિલ્લા પંચાયતના પ્રમુખ (C) વિકાસ કમિશનર
(D) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (E) Not Attempted

443. લોકસભાના સભ્ય થવા માટેની લઘુતમ વય કેટલા વર્ષ છે ?
(A) 25 (B) 30 (C) 35 (D) 28 (E) Not Attempted

444. ગ્રામ પંચાયતના સભ્ય કે સરપંચ તરીકે કોણ ઉમેદવારી ન કરી શકે ?
(A) 21 વર્ષથી નાની વય ધરાવતા હોય તે (B) ચૂંટણી માટે ગેરલાયક ઠરેલ હોય તે
(C) તા. 4-8-2005 પછી બે કરતાં વધુ બાળકો ધરાવતા હોય તે
(D) (A),(B) અને (C) માં દર્શાવેલ તમામ (E) Not Attempted

445. લોકસભામાં ગુજરાતનું પ્રતિનિધિત્વ કેટલું છે ?
(A) 11 (B) 26 (C) 182 (D) 37 (E) Not Attempted

446. જિલ્લા પંચાયતો ક્યા અધિનિયમ હેઠળ કાર્યો કરે છે ?
(A) મુંબઈ વિલેજ એક્ટ, ૧૯૨૦ (B) વિલેજ એક્ટ, ૧૯૯૩
(C) ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૬૧ (D) ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૯૩ (E) Not Attempted

જવાબો :- 434(D). 435(D). 436(C). 437(A). 438(C). 439(C). 440(B). 441(C). 442(C). 443(A). 444(D). 445(B). 446(D).

447. નાયબ ચીટનીસનો તાલુકા પંચાયતમાં ક્યો હોદ્દો છે ?
(A) મદદનીશ તાલુકા વિકાસ અધિકારી (B) નાયબ તાલુકા વિકાસ અધિકારી
(C) મદદનીશ સચિવ (D) મદદનીશ તાલુકા પંચાયત મંત્રી (E) Not Attempted

448. પંચાયતની ત્રણે સ્તરની ચૂંટણીનું સંચાલન કોણ કરે છે ?
(A) ભારતનું ચૂંટણી આયોગ (B) રાજ્ય ચૂંટણી આયોગ (C) વિકાસ કમિશનર
(D) કલેક્ટર (E) Not Attempted

449. ગ્રામ પંચાયતની સામાન્ય ચૂંટણીમાં મતદારો કેટલા મત આપે છે ?
(A) એક (B) ત્રણ (C) બે (D) સભ્યોની સંખ્યા જેટલા (E) Not Attempted

450. ગ્રામ પંચાયતના સરપંચની નિમણૂક કોણ કરે છે ?
(A) મતદારો સીધા મત આપી ચૂંટે છે (B) ગ્રામ પંચાયતના સભ્યો મત આપી ચૂંટે છે
(C) તાલુકા વિકાસ અધિકારી (D) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (E) Not Attempted

451. જિલ્લા પંચાયતમાં અનામત બેઠકોનો નિર્ણય કોણ કરે છે ?
(A) કલેક્ટર (B) પંચાયત, ગ્રામ ગૃહ નિર્માણ અને ગ્રામ વિકાસ વિભાગ
(C) વિકાસ કમિશનર (D) રાજ્ય ચૂંટણી આયોગ (E) Not Attempted

452. બ્રિટિશ રાજ્યના ક્યા ગવર્નર ભારતમાં સ્થાનિક સ્વરાજના પિતા તરીકે ઓળખાય છે ?
(A) લોર્ડ મેયો (B) લોર્ડ રીપન (C) લોર્ડ માઉન્ટ બેટન (D) લોર્ડ વેલેસ્લી (E) Not Attempted

453. ગ્રામ પંચાયતના સરપંચ ક્યા રાજ્યમાં ' ચેરપર્સન ' તરીકે ઓળખાય છે ?
(A) સિક્કિમ (B) અરુણાચલ પ્રદેશ (C) કર્ણાટક (D) કેરલ (E) Not Attempted

454. મહત્તમ કેટલી વસ્તી સુધી ગ્રામ પંચાયતની રચના થઈ શકે છે ? (નવા ઠરાવ મુજબ 25000)
(A) 15000 (B) 10000 (C) 3000 (D) 5000 (E) Not Attempted

455. ગ્રામ પંચાયતના સભ્યોની સંખ્યા કેટલી રાખવામાં આવે છે ? (નવા ઠરાવ મુજબ 8 થી 16)
(A) 7 થી 12 (B) વોર્ડની સંખ્યા જેટલી (C) 5 થી 12 (D) 7 થી 15 (E) Not Attempted

456. ગ્રામ પંચાયત માટે અનામત બેઠકોની ફાળવણી કોણ કરે છે ?
(A) રાજ્ય ચૂંટણી આયોગ (B) કલેક્ટર (C) વિકાસ કમિશનર
(D) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (E) Not Attempted

457. ભારતના પ્રથમ ઉપરાષ્ટ્રપતિ .... હતા.
(A) ડૉ. હમિદ અન્સારી (B) ડૉ. ઝાકિર હુસેન (C) ડૉ. રાધાકૃષ્ણન (D) ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદ (E) Not Attempted

458. પક્ષાંતર ધારો કઈ પંચાયતમાં લાગુ પડતો નથી ?
(A) તાલુકા પંચાયત (B) જિલ્લા પંચાયત (C) ગ્રામ પંચાયત
(D) (A),(B) અને (C) માં દર્શાવેલ તમામ (E) Not Attempted

459. તાલુકા પંચાયતના મંત્રી તરીકેનું કામ કોણ સંભાળે છે ?
(A) તાલુકા મામલતદાર (B) તાલુકા વિકાસ અધિકારી
(C) તાલુકા પંચાયત પ્રમુખ (D) કારોબારી સમિતિના અધ્યક્ષ (E) Not Attempted

460. તીર્થગ્રામ યોજનાના ઉદ્દેશ્યોમાં કોનો સમાવેશ થતો નથી ?
(A) તીર્થધામોનું જતન (B) સામૂહિક એખલાસ (C) ધોરણ - ૭ સુધી શિક્ષણનું પ્રમાણ
(D) ભાઈચારાની ભાવના (E) Not Attempted

જવાબો :- 447(A). 448(B). 449(C). 450(A). 451(C). 452(B). 453(B). 454(A). 455(D). 456(B). 457(C). 458(C). 459(B). 460(A).

461. ગ્રામસભાને વધુ બળવત્તર બનાવવા સરકારશ્રી તરફથી વર્ષમાં કેટલી ગ્રામસભા બોલાવવા પરિપત્ર થયેલ છે ?
(A) 1 (B) 2 (C) 3 (D) 4 (E) Not Attempted

462. જિલ્લા આયોજન સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે ?
(A) જિલ્લા પંચાયતના પ્રમુખ (B) કલેક્ટર (C) જિલ્લાના પ્રભારી મંત્રી
(D) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (E) Not Attempted

463. તાલુકા પંચાયતની પ્રથમ બેઠકમાં કઈ કામગીરી કરવામાં આવે છે ?
(A) પ્રમુખ-ઉપપ્રમુખની ચૂંટણી (B) સમિતિઓની રચના (C) સમિતિઓના અધ્યક્ષની ચૂંટણી
(D) (A),(B) અને (C) માં દર્શાવેલ તમામ (E) Not Attempted

464. જિલ્લા પંચાયતની કારોબારી સત્તા કોની પાસે છે ?
(A) જિલ્લા પંચાયતના પ્રમુખ (B) જિલ્લા પંચાયતની સામાન્ય સભા (C) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી
(D) કારોબારી સમિતિ (E) Not Attempted

465. ભારતની સંસદ એટલે -
(1) લોકસભા (2) રાજ્યસભા (3) સર્વોચ્ચ ન્યાયમૂર્તિ (4) રાષ્ટ્રપતિ
(A) (1), (2), (3) (B) (1), (3), (4) (C) (1), (2), (4) (D) બધાજ (E) Not Attempted

466. છેલ્લા સુધારા મુજબ પંચાયતના ત્રણ સ્તરમાં કઈ પંચાયતનો સમાવેશ થતો નથી ?
(A) જિલ્લા પંચાયત (B) તાલુકા પંચાયત (C) નગર પંચાયત (D) ગ્રામ પંચાયત (E) Not Attempted

467. તાલુકા પંચાયતના કર્મચારીઓની ફરજો કોણ નક્કી કરે છે ?
(A) તાલુકા પંચાયતના પ્રમુખ (B) નાયબ જિલ્લા વિકાસ અધિકારી
(C) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (D) તાલુકા વિકાસ અધિકારી (E) Not Attempted

468. બિનહરીફ (સમરસ) ૫૦૦૦ થી વધુ વસ્તી ધરાવતી ગ્રામ પંચાયતને કેટલું અનુદાન મળે છે ?
(નવા ઠરાવ મુજબ Rs. 3,00,000)
(A) Rs. 50,000 (B) Rs. 75,000 (C) Rs. 1,50,000 (D) Rs. 10,00,000 (E) Not Attempted

469. તાલુકા પંચાયતની પ્રથમ બેઠકની તારીખ કોણ નક્કી કરે છે ?
(A) તાલુકા વિકાસ અધિકારી (B) તાલુકા પંચાયતના પ્રમુખ (C) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી
(D) પ્રથમ બેઠકના અધ્યક્ષાધિકારી (E) Not Attempted

470. જિલ્લા પંચાયતની કઈ સમિતિ સામેની અપીલ જિલ્લા પંચાયતની અપીલ સમિતિમાં થઈ શકતી નથી ?
(A) કારોબારી (B) શિક્ષણ (C) આરોગ્ય (D) સામાજિક ન્યાય (E) Not Attempted

471. રાજ્ય સમકારી ફંડમાંથી અનુદાન મંજૂર કરવાની સત્તા કોની છે ?
(A) વિકાસ કમિશનર (B) પંચાયત, ગ્રામ ગૃહ નિર્માણ અને ગ્રામ વિકાસ વિભાગ
(C) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (D) જિલ્લા પંચાયત પ્રમુખ (E) Not Attempted

472. બી.પી.એલ. લાભાર્થીને આવાસ માટે ગુજરાત સરકારની કઈ યોજના અમલમાં છે ?
(A) ઈન્દિરા આવાસ યોજના (B) રાજીવ ગાંધી આવાસ યોજના (C) સરદાર આવાસ યોજના
(D) મહાત્મા ગાંધી આવાસ યોજના (E) Not Attempted

473. ગુજરાત સરકારે ક્યા વર્ષને નિર્મળ ગુજરાત વર્ષ તરીકે જાહેર કરેલ છે ?
(A) 2006 (B) 2007 (C) 2011
(D) 2008 (E) Not Attempted

જવાબો :- 461(D). 462(C). 463(A). 464(C). 465(C). 466(C). 467(D). 468(C). 469(C). 470(D).
471(A). 472(C). 473(B).

474. ગ્રામ પંચાયતની બેઠકનું સ્થળ, સમય કોણ નક્કી કરે છે ?
(A) સરપંચ (B) ઉપસરપંચ (C) તલાટી કમ મંત્રી
(D) (A),(B) અને (C) માં દર્શાવેલ તમામ (E) Not Attempted

475. રાજ્ય સરકારે પંચવટી યોજના ક્યારથી અમલમાં મૂકી છે ?
(A) 2 ઓક્ટોબર, 2001 (B) 26 જાન્યુઆરી, 2005 (C) 11 સપ્ટેમ્બર, 2004
(D) 15 ઓગસ્ટ, 2006 (E) Not Attempted

476. ભારતમાં સૌ પ્રથમ પંચાયતી રાજની શરૂઆત ક્યા રાજ્યથી થઈ હતી ?
(A) ગુજરાત (B) રાજસ્થાન (C) મહારાષ્ટ્ર (D) હિમાચલ પ્રદેશ (E) Not Attempted

477. ગામડામાં એકબીજા ખેતરોની હદ કોણ નક્કી કરે છે ?
(A) મામલતદાર (B) તલાટી કમ મંત્રી (C) જિલ્લા જમીન દફતર નિરીક્ષક (D) તાલુકા વિકાસઅધિકારી
(E) Not Attempted

478. ગ્રામ પંચાયત અને ગ્રામસભા વચ્ચેનો સંબંધ કેવો હોવો જોઈએ ?
(A) મંત્રી મંડળ અને ધારાસભા ગૃહ જેવો (B) વિધાનસભા અને સંસદસભા જેવો
(C) સમિતિની સભા અને પંચાયતની સામાન્ય સભા જેવો (D) ગામોનું નવનિર્માણ (D) (A),(B) અને તમામ
(E) Not Attempted

479. ગ્રામ પંચાયતનું અંદાજપત્ર તાલુકા પંચાયતને કઈ તારીખ સુધીમાં મોકલવાનું થાય છે ?
(A) 15 નવેમ્બર (B) 15 જાન્યુઆરી (C) 15 ડિસેમ્બર (D) 31 માર્ચ (E) Not Attempted

480. ગ્રામસભાના સભાસદો એટલે ?
(A) ગામના તમામ લોકો (B) ગામની પુખ્તવયની વ્યક્તિ (C) ગામની મતદાર યાદીમાં નામ હોય તે લોકો
(D) ગ્રામ પંચાયતના સભ્યો (E) Not Attempted

481. જૂથ ગ્રામ પંચાયત સિવાયના ગામોમાં તથા લગ્નની નોંધણીના અધિકાર કોને છે ?
(A) સરપંચ (B) તલાટી કમ મંત્રી (C) પ્રાથમિક શાળાના આચાર્ય
(D) ગ્રામ પંચાયત કલાર્ક (E) Not Attempted

482. જિલ્લા પંચાયતની શિક્ષણ સમિતિની મુદત કેટલા વર્ષની છે ?
(A) 2 (B) 3 (C) 1 (D) જિલ્લા પંચાયતની મુદત જેટલી (E) Not Attempted

483. પંચાયતોના હિસાબનું ઓડિટ ક્યા અધિનિયમ હેઠળ થાય છે ?
(A) ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, 1993 (B) ગુજરાત તિજોરી અધિનિયમ, 1963
(C) ગુજરાત લોકલ ફંડ ઓડિટ અધિનિયમ, 1963 (D) મુંબઈ લોકલ ફંડ અધિનિયમ, 1958
(E) Not Attempted

484. ગ્રામ પંચાયત કયો વેરો લાદી શકતી નથી ?
(A) મકાન વેરો (B) ગામમા દાખલ થતાં વાહનો, પ્રાણીઓ ઉપરનો ટોલ (C) જકાત વેરો
(D) ગટર વેરો (E) Not Attempted

485. પંચાયતતી રાજનો ઉદ્દેશ્ય કયો છે ?
(A) સત્તાનું લોકશાહી વિકેન્દ્રીકરણ (B) ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમમાં લોક ભાગીદારી
(C) ગામોનું નવનિર્માણ (D) (A),(B) અન (C) માં દર્શાવેલ તમામ
(E) Not Attempted

જવાબો :- 474(A). 475(C). 476(B). 477(C). 478(A). 479(C). 480(C). 481(B). 482(D). 483(C). 484(B). 485(D).

486. તાલુકા પંચાયતમાં એક લાખ સુધીની વસ્તી સુધી કેટલી બેઠકો નક્કી કરી શકાય ?
(A) ૧૧ (B) ૧૩ (C) ૧૬ (D) ૯ (E) Not Attempted
487. લોકોને લોકશાહી પદ્ધતિની તાલીમ ત્રણેય સ્તરની પંચાયતોની નીચે જણાવેલ કઈ બાબતોથી મળે છે ?
(A) પંચાયતોની બેઠકો (B) પંચાયતની સમિતિની બેઠકો
(C) ગ્રામ સભાઓ (D) ગામોનું નવનિર્માણ (D) (A),(B) અને તમામ
(E) Not Attempted
488. તાલુકા પંચાયતની કારોબારી સમિતિ વધુમાં વધુ કેટલા સભ્યોની બને છે ?
(A) 9 (B) 7 (C) 5 (D) 11 (E) Not Attempted
489. ગ્રામ પંચાયતના વાર્ષિક હિસાબ સમયસર મોકલાવની જવાબદારી કોની છે ?
(A) તલાટી કમ મંત્રી (B) સરપંચ (C) ઉપસરપંચ (D) ગ્રામ પંચાયત (E) Not Attempted
490. જિલ્લા પંચાયતની બેઠક સામાન્ય રીતે કેટલા માસે મળવી જોઈએ ?
(A) 1 (B) 2 (C) 3 (D) 4 (E) Not Attempted
491. ગ્રામ સભા નિયમિત રીતે મળે તેની કાળજી કોણે લેવાની છે ?
(A) સરપંચ (B) તલાટી કમ મંત્રી (C) તાલુકા વિકાસ અધિકારી
(D) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (E) Not Attempted
492. જિલ્લા પંચાયતની બાંધકામ સમિતિની મુદત કેટલા વર્ષની છે ?
(A) 1 (B) 2 (C) 3 (D) 5 (E) Not Attempted
493. જિલ્લા સમકારી નિધિમાંથી ગ્રામ પંચાયતને કેટલું અનુદાન મળે છે ?
(A) મહેસૂલી આવકના ૭૫ ટકા (B) મહેસૂલી આવકના ૩.૫ ટકા (C) મહેસૂલી આવકના ૫ ટકા
(D) મહેસૂલી આવકના ૭.૫ ટકા (E) Not Attempted
494. ગ્રામ પંચાયતના દફતરો કોના હવાલે રાખવામાં આવે છે ?
(A) સરપંચ (B) ગ્રામ પંચાયત મંત્રી (C) ગ્રામ પંચાયત કલાર્ક
(D) નાણાકીય દફતર સરપંચના મંત્રીના હવાલે (E) Not Attempted
495. રાજ્ય સરકારે ગ્રામ સુખાકારીનો કાર્યક્રમ ક્યારથી અમલમાં મૂકેલ છે ?
(A) ૨૬ જાન્યુઆરી,૨૦૦૧ (B) ૨૪ જાન્યુઆરી, ૧૯૯૯ (C) ૧ મે, ૧૯૯૮ (D) ૧૫ ઓગસ્ટ, ૧૯૯૮
(E) Not Attempted

ઓફિસ-આસિસ્ટન્ટ, 2015

496. જાહેરનીતિ ઘડનાર તંત્રોમાં નીચેના પૈકી કોનો સમાવેશ થાય છે ?
(A) ધારાસભા (B) ન્યાયતંત્ર (C) કારોબારી અને અમલદારશાહી (D) ઉપરના A,B,C, તમામ
497. બંધારણમાં અસ્પૃશ્યતા નાબૂદી અંગેની જોગવાઈ કલમ .... માં કરવામાં આવી છે.
(A) 15 (B) 17 (C) 18 (D) 21
498. બજેટ (અંદાજપત્ર)માં કઈ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે ?
(A) તે ચોક્કસ સમયગાળાનું હોય છે (B) તેમાં આવક અને ખર્ચના અંદાજો હોય છે
(C) તે આર્થિક જન્મપત્રિકા અને રાજકીય દસ્તાવેજ છે (D) ઉપરના A,B,C, તમામ
499. રાજ્ય વહીવટ અંતર્ગત રાજ્ય સરકાર પાસે નીચેના પૈકી કઈ સત્તાઓ નથી ?
(A) ધારાકીય સત્તાઓ (B) નાણાકીય સત્તાઓ (C) ન્યાય વિષયક સત્તાઓ (D) કારોબારી સત્તાઓ

જવાબો :- 486(C). 487(C). 488(A). 489(A). 490(C). 491(A). 492(B). 493(D). 494(B). 495(B). 496(D). 497(B). 498(D). 499(C).

જુનિયર આસિસ્ટન્ટ, 2016

500. તાલુકા પંચાયતની બેઠકો વિશે નીચે આપેલા વિધાનો વાંચો :
(1) તાલુકા પંચાયતની બેઠક દર ત્રણ મહિને મળે
(2) બે-તૃતીયાંશ સભ્ય માગણી કરે તો પ્રમુખે તાલુકા પંચાયતની બેઠક બોલાવવી પડે.
(3) એક-તૃતીયાંશ સભ્યોની વિનંતીથી પ્રમુખે તાલુકા પંચાયતની બેઠક બોલાવવી પડે
(4) તાલુકા પંચાયતની બેઠક દર મહિને મળે
ઉપરનામાંથી ક્યા વિધાનો ખોટાં નથી ?
(A) 1,2 (B) 1,2,3 (C) 1,3 (D) 2,4

501. ઉપરાષ્ટ્રપતિ હોદ્દાની રૂએ કોના અધ્યક્ષ પણ છે ?
(A) લોકસભા (B) રાજ્યસભા અને U.P.S.C. (C) રાજ્યસભા (D) સર્વોચ્ચ અદાલત

જુનિયર આસિસ્ટન્ટ, 2016

502. નીચેનામાંથી ક્યા દેશમાં એક તંત્રી વિત્ત વ્યવસ્થા છે
(A) ભારત (B) અમેરિકા (C) ફ્રાન્સ (D) કેનેડા

503. ગુજરાત સરકાર દ્વારા આતંકવાદ અને ગંભીર ગુનાખોરીને રોકવા આતંકવાદ વિરોધી કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો છે. આ કાયદાનું નામ જણાવો.
(A) ગુજરાત કન્ટ્રોલ્ડ-ઓર્ગેનાઈઝ્ડ ટેરરિઝમ એન્ડ ક્રાઈમ
(B) ગુજરાત કન્ટ્રોલ ઓફ ટેરરિઝમ એન્ડ ઓર્ગેનાઈઝ્ડ ક્રાઈમ
(C) ગુજરાત કન્ટ્રોલ ઓફ ટેરરિસ્ટ એન્ડ ઓર્ગેનાઈઝેશન ઓફ ક્રાઈમ
(D) ગુજરાત કન્ટ્રોલ ઓફ ટેરરિસ્ટ એક્ટિવિટી એન્ડ ઓર્ગેનાઈઝ્ડ ક્રાઈમ

રેવન્યુ તલાટી, 2016

504. સરકારી પડતર જમીનમાં પેશકદમીનો અહેવાલ તલાટીશ્રીએ કોને કરવાનો રહે છે ?
(A) કલેક્ટરશ્રીને (B) મામલતદારશ્રીને (C) તાલુકા વિકાસ અધિકારીશ્રીને
(D) ગામની પ્રથમ મુલાકાત લેનાર સરકારી અધિકારીશ્રીને

505. તલાટીશ્રીએ ક્યા રજિસ્ટર્સ, હિસાબ તથા બીજા રેકોર્ડ રાખવા જોઈએ તે રાજ્ય સરકારના હુકમોને આધીન રહી.... વખતોવખત ઠરાવવું જઈએ.
(A) સરપંચશ્રીએ
(B) મામલતદારશ્રીએ
(C) તાલુકા પંચાયતના પ્રમુખશ્રીએ
(D) કલેક્ટરશ્રીએ

506. કલેકટરશ્રીએ અપીલ કે રિવિઝનમાં કરેલ આદેશની હુકમી નોંધ ગામના નમૂના નં.6 માં પાડવી...
(A) મરજિયાત છે (B) ફરજિયાત છે (C) જો અસરકર્તા પક્ષકાર દ્વારા જણાવવામાં આવે તો જ પાડવાની રહે
(D) જો કલેકટરશ્રીએ પોતાના આદેશમાં સૂચના આપી હોય તો જ પાડવાની રહે

507. ક્યા મૂળભૂત અધિકાર હેઠળ બંધારણમાં એસ.સી., એસ.ટી. અને અન્ય પછાત વર્ગો માટે રાજ્યને વિશેષ જોગવાઈ કરવાની સત્તા મળે છે ?
(A) શોષણ સામેનો અધિકાર (B) સમાનતાનો અધિકાર
(C) બંધારણીય ઉપાયનો અધિકાર (D) સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર

જવાબો :- 500(C). 501(C). 502(C). 503(B). 504(B). 505(D). 506(B). 507(B).